

ЕКОЛОГІЧНА КОНСТИТУЦІЯ ЗЕМЛІ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

*За редакцією академіка НАН України
Юрія Туниці*

Частина друга

Львів
РВВ Національного лісотехнічного університету України
2011

ББК 67.5+67.307.9+65.28

Т-84

УДК [341.24+349.6]:005

Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади. / За ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю.Ю. Туниці. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – 440 с.

Авторський колектив: Ю.Туниця (передмова, вступ, підрозділи 1.1; 1.3; 1.5; 1.6; 2.1; 2.6; 2.8; 4.1; 4.12; 5.2; післямова), В.Василенко (підрозділи 1.4; 1.5), М.Костицький (підрозділи 3.2; 6.2), П.Баррезі (підрозділ 3.3), Дж.Бекер (підрозділ 3.4), Д.Блюменвітц (підрозділ 7.2), Д.Боданський (підрозділ 3.1), В.Войнаровський (підрозділ 1.6), М.Голубець (підрозділ 2.4), Л.Гринів (підрозділи 4.4; 4.6), Г.Гулик (підрозділ 4.10), А.Дейнека (підрозділ 4.9), В.Довбенко (підрозділ 7.7), І.Дубовіч (підрозділ 3.5), Д.Зербіно (підрозділ 5.3), Є.Іванов (підрозділ 4.5), Ю.Караван (підрозділ 2.7), Ф.Кіптач (підрозділ 7.4), В.Кітон (підрозділ 4.11), Р.Констанза (підрозділ 4.3), М.Копилов (підрозділ 7.1), В.Костицький (підрозділ 7.5), С.Краєвський (підрозділи 1.6; 2.8), О.Кривень (підрозділ 4.7), С.Кукурудза (підрозділ 7.4), Ю.Марчук (підрозділ 4.8), Е.Семенюк (підрозділи 2.6; 4.1; 6.1; 6.3; 6.4; 7.9), А.Солнцев (підрозділ 7.1), І.Соловій (підрозділи 5.1; 7.8), П.Стецюк (підрозділ 2.5), Ю.Токар (підрозділ 2.7), А.Толстоухов (підрозділ 4.12), Т.Туниця (підрозділи 1.6; 2.6; 2.8; 4.1; 7.6), А.Урсул (підрозділ 7.9), Дж.Фарлей (підрозділ 4.3), Р.Фолк (підрозділ 7.3), Г.Хорік (підрозділ 2.3), Т.Цирдя (підрозділ 7.9), Я.Чопик (підрозділ 7.4), А.Шевченко (підрозділ 3.6), Ю.Шемшученко (підрозділ 2.2), Е.Штраус (підрозділ 7.3), М.Шульга (підрозділ 3.7).

У книзі-антології наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, які упродовж багатьох років досліджують проблему створення Екологічної Конституції Землі, висвітлено методологічні засади цього глобального економіко-правового акта екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації. Видання є продовженням (другою частиною) книги "Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми", яка вийшла друком у видавничому центрі Львівського національного університету ім. Івана Франка у 2002 році.

Друкується в порядку обговорення до Міжнародної конференції "Двадцять п'ять років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього" (Київ, 2011) та Конференції ООН з довкілля й розвитку (Ріо-де-Жанейро, 2012).

Для науковців і фахівців у галузях міжнародного, конституційного, екологічного та господарського права, екологів, економістів, географів, лісівників — усіх, хто цікавиться проблемою виживання і сталого розвитку людства.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного лісотехнічного університету України,
протокол № 14 від 30 грудня 2010 р.*

Рецензенти: *Кравців В.С.*, доктор економічних наук,
Криницький Г.Т., доктор біологічних наук,
Мельник В.П., доктор філософських наук,
Нор В.Т., доктор юридичних наук,
Шаблій О.І., доктор географічних наук

ISBN 978-966-346-684-2

© Туниця Ю.Ю., 2011
© НЛТУ України, 2011

ЗМІСТ

Передмова (Ю.Туниця)	9
Вступ (Ю.Туниця)	13
Розділ 1. З історії зародження, опрацювання та просування на міжнародній арені ідеї Екологічної Конституції Землі	19
1.1. Витоки ідеї (Ю.Туниця)	19
1.2. Точка зору офіційних осіб на проблему Екологічної Конституції Землі (Л.Кучма, В.Ющенко, В.Литвин, А.Яценюк, В.Нахлупін)	26
1.3. Екологічний федералізм у контексті регіонального та світового розвитку (Ю.Туниця)	46
1.4. Генеза, зміст і шляхи реалізації концепції міжнародної екологічної безпеки (В.Василенко)	54
1.5. Екологічна Конституція Землі і права людини (В.Василенко, Ю.Туниця)	63
1.6. Політичний підтекст ідеї Екологічної Конституції Землі та необхідність публічних дискусій (Ю.Туниця, Т.Туниця, В.Войнаровський, С.Краєвський)	65
Розділ 2. Загальні методологічні засади	72
2.1. Сутність і концептуальні засади Екологічної Конституції Землі (Ю.Туниця)	72
2.2. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення (Ю.Шемшученко)	84
2.3. Принцип спільної спадщини людства як основа Екологічної Конституції Землі (Г.Хорік)	89
2.4. Екологічна Конституція Землі в контексті глобалізації і сталого розвитку (М.Голубець)	100
2.5. Проблеми ухвалення Екологічної Конституції Землі: міжнародний та національний аспекти (П.Стецюк)	104
2.6. Методологія Екологічної Конституції Землі: ключові підходи (Ю.Туниця, Е.Семенюк, Т.Туниця)	109
2.7. Деякі аспекти структури та змісту Екологічної Конституції Землі (Ю.Караван, Ю.Токар)	128
2.8. Перша українська версія побудови каркасу Екологічної Конституції Землі (Ю.Туниця, Т.Туниця, С.Краєвський)	132
Розділ 3. Політико-правові аспекти	148
3.1. Чи існує міжнародна екологічна конституція? (Д.Боданський)	148
3.2. Проблеми Екологічної Конституції Землі у контексті глобального правового регулювання взаємин людини і природи (М.Костицький)	164
3.3. Права людини, держав та Екологічна Конституція Землі (П.Баррезі)	167
3.4. Залучення принципів сталого розвитку в Екологічній Конституції Землі: огляд юридичних аспектів та можливостей (Дж.Бекер)	172

3.5. Концептуальні теоретичні та практичні засади Екологічної Конституції Землі в умовах сучасної міжнародно-правової системи (<i>І.Дубовіч</i>)	179
3.6. Політико-правові, екологічні та економічні наслідки парникового ефекту в контексті діяльності окремих міжнародних неурядових організацій (<i>А.Шевченко</i>)	186
3.7. Національні правові аспекти зміни клімату (<i>М.Шульга</i>)	193
Розділ 4. Еколого-економічні аспекти	200
4.1. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект (<i>Ю.Туниця, Е.Семенюк, Т.Туниця</i>)	200
4.2. Погляд міжнародного журналу на проблему Екологічної Конституції Землі	221
4.3. Трасти спільного надбання та Екологічна Конституція Землі (<i>Р.Констанза, Дж.Фарлей</i>)	224
4.4. Нові функції та моделі екологічної економіки у системі формування Екологічної Конституції Землі (<i>Л.Гринів</i>)	225
4.5. Пропозиції еколого-географічного спрямування до концепції Екологічної Конституції Землі (<i>Є.Іванов</i>)	232
4.6. Екологічна Конституція Землі та фізико-економічна методологія формування превентивних механізмів екологічної безпеки (<i>Л.Гринів</i>)	235
4.7. Формування економічного механізму екологічно збалансованого природокористування в контексті Екологічної Конституції Землі (<i>О.Кривень</i>)	244
4.8. Фактор кліматорегулятивної ролі лісів в Екологічній Конституції Землі (<i>Ю.Марчук</i>)	251
4.9. Лісове господарство в умовах глобальної зміни клімату: ризики, можливості та стратегії адаптації (<i>А.Дейнека</i>)	257
4.10. Економіко-правове поле організації національної системи природокористування у контексті підготовки Екологічної Конституції Землі (<i>Г.Гулик</i>)	267
4.11. Роль земель лісового фонду та моделі менеджменту сталого лісового господарства: Північно-Американські перспективи (<i>В.Кітон</i>)	277
4.12. Екологічна Конституція Землі як фактор формування екологічної економіки (<i>А.Толстоухов, Ю.Туниця</i>)	279
Розділ 5. Соціальні аспекти	284
5.1. Роль громадськості у формулюванні концепції Екологічної Конституції Землі (<i>І.Соловій</i>)	284
5.2. Роль Церкви у вирішенні регіональних та глобальних екологічних проблем (<i>Ю.Туниця</i>)	292
5.3. Право людини на захист від екологічних хвороб в Екологічній Конституції Землі (<i>Д.Зербіно</i>)	296
Розділ 6. Філософські аспекти	299

6.1. Ідея Екологічної Конституції Землі як поглиблення концепції сталого розвитку (<i>Е.Семенюк</i>)	299
6.2. Філософські проблеми глобалізації людства та потреба в Екологічній Конституції Землі (<i>М.Костицький</i>)	304
6.3. Ідеологія Екологічної Конституції Землі та інформатика (<i>Е.Семенюк</i>)	311
6.4. Глобальне потепління в контексті кризових проявів цивілізації (<i>Е.Семенюк</i>)	332
Розділ 7. Інституційне забезпечення	339
7.1. Триєдиний регуляторний механізм міжнародної екологічної безпеки (<i>М.Копилов, А.Солнцев</i>)	339
7.2. Врегулювання міжнародних диспутів з питань довкілля – міжнародний суд та міжнародний арбітраж (міжнародне право) (<i>Д.Блюменвітц</i>)	344
7.3. У напрямі до світового парламенту (<i>Р.Фолк, Е.Штраус</i>)	346
7.4. Об'єктивні передумови на шляху до прийняття Екологічної Конституції Землі (<i>С.Кукурудза, Ф.Кінтач, Я.Чопик</i>)	349
7.5. Реалізація екологічної функції держави в системі розподілу влади: сучасна конституційна модель (<i>В.Костицький</i>)	355
7.6. Вплив інституційного середовища на забезпечення норм Екологічної Конституції Землі (<i>Т.Туниця</i>)	366
7.7. Розвиток нових форм партнерської взаємодії науки і бізнесу з імплементації ідей Екологічної Конституції Землі (<i>В.Довбенко</i>)	373
7.8. Інституційні передумови, перешкоди та перспективи створення Світової Екологічної Організації (СЕО) (<i>І.Соловій</i>)	386
7.9. Синтез науки і політики у концепції Екологічної Конституції Землі (<i>Е.Семенюк, Т.Цирдя, А.Урсул</i>)	392
Післямова (<i>Ю.Туниця</i>)	402
Додаток 1. Схема презентації ЕКЗ	407
Додаток 2. Привітання учасникам Міжнародної наукової конференції "Екологічна Конституція Землі як економіко-правова основа глобальної стратегії сталого розвитку та екологічної безпеки планети" (2006):	
2.1. Президента України	409
2.2. Прем'єр-міністра України	410
2.3. Голови Верховної Ради України	411
2.4. Міністра закордонних справ України	412
Додаток 3. Заява про підтримку	413

CONTENT

Foreword (<i>Yu.Tunytsya</i>)	9
Introduction (<i>Yu.Tunytsya</i>)	13
Chapter 1. From the history of origin, development and promotion on the international arena of the World Environmental Constitution idea	19
1.1. The origins of the idea (<i>Yu.Tunytsya</i>)	19
1.2. Views of Ukrainian officials on the issue of the World Environmental Constitution (<i>L.Kuchma, V.Yushchenko, V.Lytvyn, A.Yatseniuk, V.Nakhlupin</i>)	26
1.3. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development (<i>Yu.Tunytsya</i>)	46
1.4. Genesis, content and the ways to implement the concept of international environmental security (<i>V.Vasylenko</i>)	54
1.5. World Environmental Constitution and the human rights (<i>V.Vasylenko, Yu.Tunytsya</i>)	63
1.6. The political background of the idea of the World Environmental Constitution and the need for public debate (<i>Yu.Tunytsya, T.Tunytsya, V.Vojnarovsky, S.Krajevsky</i>)	65
Chapter 2. General methodological foundations	72
2.1. The essence and conceptual basis of the World Environmental Constitution (<i>Yu.Tunytsya</i>)	72
2.2. World Environmental Constitution: from idea to practical implementation (<i>Yu.Shemshuchenko</i>)	84
2.3. The Principle of Common Heritage of Mankind as Basis for a World Environmental Constitution (<i>G.Hoorick</i>)	89
2.4. World Environmental Constitution in the context of globalization and sustainable development (<i>M.Holubets</i>)	100
2.5. The problems of the World Environmental Constitution adoption: international and national aspects (<i>P.Stecjuk</i>)	104
2.6. Methodology of the World Environmental Constitution: key approaches (<i>Yu.Tunytsya, E.Semenyuk, T.Tunytsya</i>)	109
2.7. Some aspects of the structure and content of the World Environmental Constitution (<i>Yu.Karavan, Yu.Tokar</i>)	128
2.8. World Environmental Constitution: the First Ukrainian Version of Building the Framework (<i>Yu.Tunytsya, T.Tunytsya, S.Krajevsky</i>)	132
Chapter 3. Political and legal aspects	148
3.1. Is There an International Environmental Constitution? (<i>D.Bodansky</i>)	148
3.2. The problems of the World Environmental Constitution in the context of the global legal regulation of the Man-Nature interrelations (<i>M.Kostycky</i>)	164
3.3. Human rights, states' rights, and the World Environmental Constitution (<i>P.Barresi</i>)	167
3.4. Incorporating Sustainable Development Principles into a World Constitution: A Survey of Legal Issues and Opportunities (<i>J.Becker</i>)	172
3.5. The conceptual theoretical and practical foundations of the World	179

Environmental Constitution in the conditions of the modern international legal system (<i>I.Dubovich</i>)	
3.6. Political, legal, environmental, and economic consequences of the greenhouse effect in the context of activity of some international NGOs (<i>A.Shevchenko</i>)	186
3.7. National legal aspects of the climate change (<i>M.Shul'ga</i>)	193
Chapter 4. Ecological and economic aspects	200
4.1. Greening of economy: theoretical and methodological aspects (<i>Yu.Tunytsya, E.Semenyuk, T.Tunytsya</i>)	200
4.2. The international journal vision of the problem of the World Environmental Constitution	221
4.3. Common Asset Trusts and the World Environmental Constitution (<i>R.Costanza, J.Farley</i>)	224
4.4. New functions and new models of ecological economics in the context of system approach to formation of the World Environmental Constitution (<i>L.Hryniv</i>)	225
4.5. The proposals for environmental and geographic dimension of the conception of the World Environmental Constitution (<i>E.Ivanov</i>)	232
4.6. World Environmental Constitution and physical economy methodology for formulation of preventive mechanisms of environmental safety (<i>L.Hryniv</i>)	235
4.7. Formulation of the economic mechanism of ecologically balanced natural resource management in the context of the World Environmental Constitution (<i>O.Kryven'</i>)	244
4.8. The factor of climate regulation function of the forests in the World Environmental Constitution (<i>Yu.Marchuk</i>)	251
4.9. Forestry in the context of global climate change: risks, opportunities and adaptation strategies (<i>A.Dejneka</i>)	257
4.10. Economic and legal dimension of the national system of natural resource management in the context of the World Environmental Constitution development (<i>H.Gulyk</i>)	267
4.11. Role of Managed Forestlands and Models for Sustainable Forest Management: Perspectives from North America (<i>W.Keeton</i>)	277
4.12. World Environmental Constitution as a factor of ecological economics formation. (<i>A.Tolstoukhov, Yu.Tunytsya</i>)	279
Chapter 5. Social aspects	284
5.1. The role of public in a formulation of the World Environmental Constitution conception (<i>I.Soloviy</i>)	284
5.2. The role of Church in addressing regional and global environmental challenges (<i>Yu.Tunytsya</i>)	292
5.3. The human right to be protected from illnesses of ecological origin in the World Environmental Constitution (<i>D.Zerbino</i>)	296
Chapter 6. Philosophic aspects	299

6.1. The idea of the World Environmental Constitution as deepening the concept of sustainable development. (<i>E.Semenyuk</i>)	299
6.2. Philosophical problems of the globalization and necessity of the World Environmental Constitution (<i>M.Kostycky</i>)	304
6.3. The Ideology of the World Environmental Constitution and Information Science (<i>E.Semenyuk</i>)	311
6.4. Global warming in the context of civilization crisis manifestations (<i>E.Semenyuk</i>)	332
Chapter 7. Institutional arrangement	339
7.1. Triune regulatory mechanism for international environmental safety (<i>M.Kopylov, A.Solncev</i>)	339
7.2. The Settlement of International Disputes Relating to the Environment – The International Court of Justice and International Arbitration (<i>D.Blumenwitz</i>)	344
7.3. Toward Global Parliament (<i>R.Falk, A.Strauss</i>)	346
7.4. The objective preconditions for the World Environmental Constitution adoption (<i>S.Kukurudza, F.Kiptach, Ya.Chopyk</i>)	349
7.5. Arrangement of the environmental function of the state in the system of power distribution: modern constitutional model (<i>V.Kostycky</i>)	355
7.6. Influence of the institutional environment on provision of the standards of the World Environmental Constitution (<i>T.Tunytsya</i>)	366
7.7. Development of new forms of science and business partnership towards implementation of the ideas of the World Environmental Constitution (<i>V.Dovbenko</i>)	373
7.8. Institutional preconditions, obstacles and perspectives towards World Environmental Organization (<i>I.Soloviy</i>)	386
7.9. Science and policy synthesis in the conception of the World Environmental Constitution (<i>E.Semenyuk, T.Cyrdia, A.Ursul</i>)	392
Afterword (<i>Yu.Tunytsya</i>)	402
Attachment 1. Structure of the WEC presentation	407
Attachment 2. Greetings to the participants of the International Conference "World Environmental Constitution as economic and legal framework for global strategy of sustainable development and environmental safety of the planet" (2006):	
2.1. President of Ukraine	409
2.2. Prime Minister of Ukraine	410
2.3. Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine	411
2.4. Minister of Foreign Affairs of Ukraine	412
Attachment 3. Endorsement	413

ПЕРЕДМОВА

Запропонована увазі читача книга є продовженням (другою частиною) видання "Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми", яке вийшло друком у видавничому центрі Львівського національного університету імені Івана Франка у 2002 році¹.

Глибоко символічно, що рішення Конференції ООН з довкілля й розвитку ("Ріо-92") та зародження ідеї створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) збіглися в часі. Не випадково датою відліку цих подій є 1992 рік. Саме на той час нагромадилася, так би мовити, "критична маса" фактів і відповідних аналітичних роздумів, які зумовили інтелектуальне усвідомлення необхідності вживати кардинальні заходи щодо порятунку людства від глобальної екологічної катастрофи, пов'язаної, головню, з антиекологічним способом господарювання. На "Ріо-92" цілком по-новому, порівняно з попередньою Конференцією ООН з проблем довкілля ("Стокгольм-72"), на порядок денний було поставлено актуальне завдання цивілізації: розглядати захист природного довкілля не ізольовано, а в органічній єдності з проблемами економічного і соціального розвитку.

У сучасній історії першим найбільш радикальним актом щодо вирішення глобальних екологічних проблем була Конференція ООН з довкілля, яка відбулася 1972 р. у Стокгольмі, хоча рішучих заходів щодо вирішення природоохоронних проблем, певна річ, вживали і до того часу. Упродовж 20 років після "Стокгольму-72" проведено фундаментальні дослідження, пов'язані з екологічними і соціальними проблемами та межами економічного зростання. На цю тему опубліковано чимало праць. Особливо прикметними серед них є роботи М.Месеровича, Е.Пестеля, Д.Медоуз та інших, виконані на замовлення Римського клубу.

Завдяки копіткій праці вчених з різних країн, зокрема й з України, поступово прийшло усвідомлення, що проблему довкілля потрібно обов'язково розглядати в контексті з іншими соціально-економічними проблемами, а саме, подоланням бідності, важких захворювань, військової безпеки тощо.

У 1987 р. було опубліковано доповідь Міжнародної комісії з довкілля й розвитку (під головуванням Гро Харлем Брундтланд) "Наше спільне майбутнє"², у якій утвердився актуальний і досі термін "сталий розвиток". Саме тому наступна Конференція ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. ("Ріо-92") вже називалася самітом з "довкілля і розвитку", іншими словами, з проблем екології та економіки.

На жаль, прийняті консенсусом 179 країн світу документи "Ріо-92" мають дорадчий характер. Тому рівень їхньої імплементації не може задовольняти світове співтовариство, про що красномовно свідчать численні

---

¹ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 298 с.

² Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

конференції ООН з питання пролонгації дії Кіотського протоколу після 2012 року.

Ті ж самі проблеми довкілля й розвитку у їх взаємозв'язку буде розглянуто на Конференції ООН у 2012 році ("Ріо+20"). Тому до 2012 року треба з усією відповідальністю, зосереджено і фахово попрацювати над створенням та схваленням Екологічної Конституції Землі – глобального економіко-правового акта екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації, споглядаючи на цей безпрецедентний документ з відстані досить тривалого часу, принаймні з 1972 року.

Сорок років нас відділяє від "Стокгольму-72", коли вперше на світовому рівні комплексно постала проблема довкілля. Майже 20 років минуло відтоді, коли під впливом "Стокгольму-72" і тогочасних наукових праць зародилася і почала набувати свого розвитку ідея Екологічної Конституції Землі. Не можна чекати ще 20 років, щоб реалізувати цю ідею, бо може бути занадто пізно.

З метою пошуку шляхів реалізації принципів сталого розвитку, ухвалених "Ріо-92", упродовж останнього десятиліття в Україні проведено три міжнародні наукові конференції з питань створення Екологічної Конституції Землі (2002, 2006, 2009 рр.). Учасники цих конференцій з України та зарубіжжя на підставі своїх наукових досліджень запропонували основні методологічні засади цього документа, які відображено у цій книзі.

Концептуально за структурою ЕКЗ містить дві складові частини: дефінітивну і регуляторну (інституційну).

У першій, дефінітивній частині має бути виписано узгоджені міжнародні правила і норми такої економічної діяльності, яка б стимулювала зміни у нинішній хибній траєкторії господарювання, не посилювала екологічні загрози та не суперечила законам природи.

Друга, регуляторна, або інституційна частина повинна відображати необхідність створення Світової Екологічної Організації та інших органів регулювання й контролю за дотриманням виписаних у дефінітивній частині ЕКЗ норм, завдання та правила їхнього функціонування.

Переконливим аргументом на користь реалізації ідеї ЕКЗ є те, що Земля, будучи споконвіку єдиною екологічною (природною) системою, сьогодні внаслідок процесів глобалізації, стала такою ж єдиною, взаємопов'язаною та взаємозалежною економічною системою. При цьому економічна підсистема глобальної еколого-економічної системи домінує над екологічною. Наслідком цього є прогресуюча деградація біосфери, яка, своєю чергою, створює загрозу для життя на планеті. Без ЕКЗ конфлікт інтересів бізнесу та суспільства в екологічній сфері врегулювати буде практично неможливо.

Це підтверджується недостатньо ефективними спробами імплементації рішень "Ріо-92". З п'яти документів, прийнятих на цьому саміті консенсусом 179 країн світу, лише один, а саме, Конвенція про зміни клімату, втілена згодом у Кіотському протоколі, набула практичного продовження після 1997 року. Проведені ООН 16 конференцій з питань зміни клімату досі ще не дали очікуваного результату щодо продовження дії Кіотського протоколу після

2012 року. Це свідчить про потребу створення загальної угоди з екологічної безпеки планети – Екологічної Конституції Землі, яка могла б забезпечити виконання рішень і Конференції "Ріо-1992", і майбутньої Конференції "Ріо-2012" щодо охорони природного довкілля і сталого розвитку у їх взаємозв'язку.

Сутність тематики самітів ООН з довкілля й розвитку ("Ріо-1992" та "Ріо-2012") полягає у необхідності переходу світового господарства та національних економік на принципово новий спосіб господарювання, іншими словами, необхідності трансформації сучасної ринкової економіки в "зелену" або екологічну.

Для того, щоб уникнути проблем з імплементацією Кіотського протоколу та інших міжнародних природоохоронних документів, необхідно створити Світову Екологічну Організацію (СЕО), як це пропонує (разом з іншими країнами) Франція, а також основний статутний документ цієї нової структури ООН – Екологічну Конституцію Землі (як це пропонує Україна).

Підтримуючи французьку ініціативу про створення СЕО, треба звернути увагу на хронологічні паралелі акцій ООН щодо захисту клімату Землі з процесом роботи над створенням Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ).

Як уже зазначалося, після 1997 року ООН проведено 16 конференцій (щоправда недостатньо ефективних) з питань пролонгації чинності Кіотського протоколу після 2012 року. Проблеми ж створення ЕКЗ дискутувалися в цей же період на трьох наукових конференціях в Україні (2002, 2006, 2009 рр.) і двох за рубежом. Одна – в Індії (м. Делі) у 2006 р., друга – у Молдові (м. Кишинів) у 2010 р. Крім того, ця ж проблема становила предмет дискусії на науковому семінарі в Ганд інституті екологічної економіки Університету штату Вермонт, США (Gund Institute for Ecological Economics, University of Vermont) у 2006 році. Ідею ЕКЗ проголошували також офіційні особи України на різних форумах ООН.

У найближчому майбутньому вкрай важливим буде переконати світове співтовариство, передусім ООН, у необхідності якомога швидше визнати ідею ЕКЗ та приступити до її реалізації. Тільки в такий спосіб можна сподіватися на комплексне вирішення проблем і радіаційної безпеки, і зміни клімату, і руйнування озонового шару, і кислотних дощів, і опустелювання, і всіх інших глобальних завдань, пов'язаних зі збереженням та раціональним використанням природного життєвого довкілля та ресурсів для нинішнього і майбутніх поколінь – шляхом переходу світового господарства на засади екологічної економіки. Спроби вирішити проблему зміни клімату Землі ізольовано від інших взаємопов'язаних проблем переходу на низьковуглецеву, "зелену" економіку, як відомо, зазнавали і, поза сумнівом, зазнаватимуть фіаско.

У пропонованій читачеві антології наукових праць 43-х вітчизняних та зарубіжних авторів з проблеми створення Екологічної Конституції Землі наголошено на необхідності розглянути цю проблему на двох найближчих важливих світових форумах – Міжнародній конференції високого рівня "Двадцять п'ять років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього"

(Київ, Україна, 2011) та Конференції ООН з довкілля й розвитку "Ріо+20" (Ріо-де-Жанейро, 2012).

З огляду на складність створення цілковито нового для світової спільноти універсального документа глобальної екологічної безпеки і сталого розвитку, треба неодмінно розширювати коло учасників процесу підготовки Екологічної Конституції Землі, залучаючи до опрацювання цього документа авторів з різних країн, спеціалістів різних галузей знань.

У цій книзі висвітлено різні підходи і різне (іноді суперечливе) бачення того, якою повинна бути Екологічна Конституція Землі та якими мають бути органи (інституції) з контролю за дотриманням її норм. Але однотайною є думка і непохитною віра усіх 43-х авторів книги у необхідності створення нової системи екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації, основою якої (Основним законом) має стати Екологічна Конституція Землі.

Висловлюю щиру подяку усім авторам книги, а також співробітникам, які долучилися до підготовки її до друку.

Особливу подяку складаю професорам В.А.Василенку та М.В.Костицькому, які стояли біля витоків ідеї створення Екологічної Конституції Землі, світлої пам'яті Дітеру Блюменвітцу (ФРН), який згодом долучився до фахового опрацювання інституційної частини ідеї. Великий внесок у формування методологічних засад ЕКЗ зробили професори Герд Ван Хорік (Бельгія), Пол Баррезі, Джон Беккер, Даніель Боданський, Роберт Констанза, Джошуа Фарлей, Річард Фолк, Ендрю Штраус (США), М.Н.Копилов, А.М.Солнцев (Російська Федерація).

Висловлюю також щиру подяку Ігорю Соловію – за переклад статей, Володимиру Дудку – за літературне редагування, Святославу Краєвському – за пошук та упорядкування необхідної інформації, Петрові Макарчуку – за комп'ютерний набір та макетування. Без їхньої самовідданої праці ця книга не могла б вийти у світ.

ВСТУП

Перше десятиліття XXI віку ознаменувалося подальшим поглибленням суперечностей між економічною та екологічною системами і, як наслідок – планету сколихнули нові природні катаклізми, які спричинилися до колосальних матеріальних, екологічних та моральних збитків. Досить згадати Чорнобильську катастрофу, після якої сталися грандіозна аварія на нафтодобувному об'єкті в Мексиканській затоці, нечуваної сили землетрус у Японії, безліч інших великих і малих екологічних трагедій. Така ситуація ще раз переконує у хибності нинішнього шляху розвитку цивілізації і водночас засвідчує актуальність рішень Конференції ООН з довкілля й розвитку "Ріо-92", основним лейтмотивом яких є потреба вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем у їх органічному взаємозв'язку. Це ж завдання стоятиме на порядку денному і наступного саміту "Ріо+20", який відбудеться 2012 року в Ріо-де-Жанейро.

На жаль, рішення "Ріо-92" мають лише дорадчий характер. Документи цього саміту, залишаючись засадничою основою сталого розвитку і збереження природного життєвого довкілля для майбутніх поколінь, не мають над собою узагальнювального юридичного документа обов'язкової сили *jus cogens*.

Саме з цієї причини не досягли успіху, проведені під егідою ООН протягом останнього десятиліття, 16 конференцій з проблем зміни клімату, основною метою яких була пролонгація дії Кіотського протоколу після 2012 року. Організатори цих конференцій, безперечно, свідомі того, що без чітко визначених шляхів вирішення загальної проблеми неможливо ефективно впливати на окремі її аспекти, однак вони позбавлені важелів впливу, щоб кардинально змінити ситуацію на краще. Сьогодні йдеться не лише про проблеми зміни клімату, але й про інші глобальні екологічні загрози, зокрема: руйнування озонового шару, кислотні дощі, опустелювання, намагання освоювати з великим ризиком для довкілля природні ресурси Північного та Південного полюсів і Світового океану, що належать до спільної природної спадщини людства і не перебувають під юрисдикцією жодної країни.

З погляду методології, Кіотський протокол не зможе самостійно вирішити проблему переходу на екологічну ("зелену") низьковуглецеву економіку, якщо не буде схвалено узагальнювального документа обов'язкової юридичної сили.

Незважаючи на реальну загрозу зникнення всього живого на Землі внаслідок деградації природного життєвого довкілля і виснаження ресурсів, державні діячі і світові політики досі ігнорують думку вчених про необхідність ґрунтовної підготовки та схвалення глобального правового акта екологічної безпеки і сталого розвитку – Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) з одночасним створенням відповідних органів регулювання та контролю за дотриманням норм такого акта. Тобто потрібен документ, який у

чіткій юридичній формі охоплював би всі проблеми цільових самітів з довкілля й розвитку, а не лише одну з них – зміну клімату.

Перед наукою і суспільством постає двоєдине невідкладне завдання:

по-перше, здійснювати ґрунтовний моніторинг стану екосистем і на підставі всебічного аналізу еколого-економічної ситуації поглиблювати наукові дослідження з метою створення ЕКЗ;

по-друге, започаткувати в суспільстві (у всіх без винятку країнах) активне публічне обговорення концептуальних засад, методології, структури та змісту ЕКЗ.

Якщо людство не зможе впоратися з цим завданням, то воно опиниться на краю прірви, звідки повернутися до статус-кво буде практично неможливо.

Ідея створити глобальний правовий акт щодо міжнародної екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації – Екологічну Конституцію Землі, а також Світову екологічну організацію та інші органи контролю за дотриманням її норм, визріла ще на початку 90-х років минулого століття. Її реалізація стане можливою лише за умови інтенсивного наукового пошуку шляхів виходу з критичної ситуації загальнопланетного масштабу, спричиненої поглибленням екологічної кризи та нестабільністю соціально-економічного розвитку.

Незважаючи на виняткову актуальність ідеї ЕКЗ, особливо з огляду на посилення глобалізаційних процесів та почастищення екологічних катаклізмів, їй досі бракує достатньо переконливого наукового обґрунтування. Спробою такого обґрунтування і є пропонована читачеві книга.

Перша книга, що стосується ідеї, концепції та засад ЕКЗ, побачила світ у видавничому центрі Львівського національного університету ім. І.Франка 2002 року³. Якщо мета першої книги полягала передусім у пропаганді ідеї ЕКЗ як інструмента глобальної екологічної безпеки і сталого розвитку, то у другій частині вже досить чітко окреслено методологічну основу Екологічної Конституції Землі, стисло викладено її сутність і зміст, а також перші обриси каркасу (структури) Основного закону виживання і сталого розвитку цивілізації. Це дало змогу запропонувати першу приблизну версію проекту структури ЕКЗ.

До створення методологічної бази ЕКЗ долучилися провідні вітчизняні та зарубіжні науковці. Згідно з концепцією ЕКЗ, текст проекту, який міг би стати предметом офіційного розгляду та схвалення, повинні розробляти фахівці з різних країн світу, щоби врахувати ментальність, національні та релігійні особливості, а також різноманітність правових відносин у різних державах, на всіх континентах.

Якщо в 1994 р. у світовій літературі була єдина стаття про необхідність створення Екологічної Конституції Землі (дослівно – Світова екологічна

---

³ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 298 с.

конституція) та органів контролю за дотриманням її норм ⁴, то на сьогодні вже налічується близько сотні публікацій, які аргументовано підтверджують нагальність створення глобального правового акта щодо екологічної безпеки, захисту природного довкілля і ресурсів, збереження самого життя і сталого розвитку цивілізації.

Цю книгу готували вже сорок три автори. Сподіваємось, що після її публікації англійською та іншими світовими мовами, до співпраці зголоситься багато інших учених і фахівців з різних країн світу.

Особливо відрадно, що близьку за змістом до ЕКЗ ініціативу проявляють не лише вчені, але й окремі керівники провідних держав світу. Особливо значущими є Звернення экс-президента Франції Жака Ширака до учасників Конференції з глобального екологічного управління "Громадяни Землі" у Парижі 2 лютого 2007 року ⁵ та спільний лист канцлера Федеративної Республіки Німеччини Ангели Меркель та президента Республіки Франції Ніколя Саркозі до Генерального секретаря ООН Бан Кі Муна від 21 вересня 2009 р. на Саміті з проблеми зміни клімату у Нью-Йорку (22 вересня 2009 р.) ⁶.

У своєму зверненні президент Франції Жак Ширак ставив риторичне запитання до учасників конференції з глобального екологічного управління "Громадяни Землі": чому людство, знаючи про наближення екологічної катастрофи, не вживає адекватних заходів? І відповідає: "Тому що в своєму прикрому егоїзмі ми відмовляємось визнати факти; тому що ми не спроможні позбутися застарілих підходів та економічної структури, успадкованої з дев'ятнадцятого століття; тому що наші міжнародні політичні структури непридатні для вирішення ключової проблеми двадцять першого століття, а саме проблеми довкілля." Далі він зазначає, що для паліативних заходів уже немає часу і закликає до революції в нашому мисленні, економіці та політичних ініціативах. Він наголошує, що людство мусить припинити уявляти себе "повелителем і власником природи", тому що амбіція, яка раніше була потрібна для утвердження ідеї тріумфального технічного прогресу, веде нас зараз до згуби. Тепер наш розум повинен працювати на захист природного життєвого довкілля планети, на формування нових і вкрай необхідних гармонійних відносин між людиною і природою. "Екологічний імператив відкриває безпрецедентну главу в царині людських прав, – констатував Жак Ширак. – Ми мусимо утвердити і забезпечити нове фундаментальне право – право на здорове і захищене довкілля. Саме в цьому полягає сутність гуманістичного інвайронменталізму".

Далі Ж. Ширак майже прямим текстом запропонував ухвалити свого роду (*sui generis*) Екологічну Конституцію Землі (в його термінології – "Всесвітня Декларація екологічних прав та обов'язків").

⁴ Yuriy Tunytsya. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, P. 296-303.

⁵ http://www.ambafrance-ng.org/france_nigeria/spip.php?article475.

⁶ <http://www.un.org/wcm/content/site/climatechange/pages/2009summit/statements>.

Цитуємо дослівно: "Ми мусимо виховувати всіх, особливо наймолодших, в екологічному дусі для того, щоб ми всі стали "Громадянами Землі", давайте прийнемо в ООН Всесвітню декларацію екологічних прав та обов'язків. Така декларація буде вираженням нашої спільної екологічної етики, яка ляже в основу наших публічних та особистих устремлінь". Ж. Ширак зазначає, що Франція стала першою країною, яка внесла посилення на Хартію Землі до своєї Конституції. Він висловив сподівання, що, наслідуючи приклад Франції, лідери всіх держав звернуть увагу на екологічні аспекти у своїх основних законах.

"Поєднаймо поборення бідності і екологічну революцію через переосмислення концепції спільної спадщини людства.

... Революція в нашому мисленні залишиться ілюзорною, а екологічна революція буде птахом з підрізаними крилами, якщо не відбудеться водночас революції в міжнародній політиці", – резюмує Жак Ширак ⁷.

У цьому контексті ми вважаємо, що необхідну сьогодні "революцію" у міжнародній політиці та суспільному мисленні можна забезпечити лише шляхом ухвалення та ратифікації всіма країнами світу Екологічної Конституції Землі – безпрецедентного міжнародного документа, який залишається ще неусвідомленою, але явно назрілою потребою людства.

При цьому варто наголосити: доля ще не усвідомленої масами і досі не реалізованої ідеї ЕКЗ відображає сутність традиційного економічного мислення і дієвість сучасної влади. Через те процес офіційного започаткування підготовки ЕКЗ міг би сприяти екологічній "революції", подоланню меркантильної психології homo economicus. Адже навіть найбагатші країни з найефективнішою ринковою економікою не можуть сьогодні задовольняти усі багатогранні (насамперед, екологічні) потреби своїх громадян і зберігати при цьому належну якість природного довкілля та національні природні ресурси. Ми переконані, що сам процес офіційної підготовки ЕКЗ сприятиме побудові нової екологічної ("зеленої") економіки, бо, згідно з концепцією ЕКЗ, в цьому документі повинні бути закладені основні стимули і санкції, які сприятимуть переходу світового господарства і національних систем господарювання на рейки екологічної економіки.

ЕКЗ потрібна ще й для того, щоби не загубитися у величезній масі, в "океані" політичних, економічних, геополітичних та інших проблем сучасності. ЕКЗ повинна б нагадувати політикам про потребу дивитися у майбутнє, яке передусім залежить від стану (якості) природного життєвого довкілля, від кількості і якості природних ресурсів, а вже потім – від усіх інших факторів ⁸.

Концепцію Екологічної Конституції Землі досліджують та вдосконалюють вітчизняні й зарубіжні вчені з 1992 року. Результати досліджень опубліковано в багатьох наукових виданнях. Вони заручились підтримкою кількох міжнародних наукових конференцій в Україні і за кордоном.

⁷ http://www.ambafrance-ng.org/france_nigeria/spip.php?article475.

⁸ Див.: Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – С. 51.

Офіційно ідею ЕКЗ проголошували в ООН від імені України Л. Кучма (1997, 2000); А. Яценюк (2007); В. Ющенко (2008, 2009). Проте в умовах домінування суто меркантильних економічних інтересів шлях до визнання й ухвалення цього життєво важливого документа довгий і важкий.

Ключову роль у просуванні ідеї ЕКЗ, її визнанні та схваленні можуть відіграти парламенти країн – членів ООН. Проведена свого часу Представництвом України при Євросоюзі робота з популяризації ідеї ЕКЗ засвідчила, що Європарламент буде готовий підтримати цю ідею. Парламентські слухання з цього питання сприяли б закріпленню пріоритету України щодо ідеї ЕКЗ, дали б змогу запропонувати парламентам інших країн розглянути і підтримати цю ідею, ретельно підготуватись до конструктивної участі делегації України у Конференції ООН з довкілля і розвитку 2012 року ("Ріо+20"), морально спонукати вітчизняні виробничо-господарські і комерційні структури до екологізації своєї діяльності.

Ідея ЕКЗ набуває дедалі більшої актуальності з огляду на погіршення екологічної ситуації (повені, пожежі та інші екологічні лиха).

Структура ЕКЗ складається з двох частин – дефінітивної та регуляторної.

У першій, дефінітивній, частині мають бути вписані правила економічної діяльності, яка б узгоджувалася не лише з економічними інтересами, а й із законами природи, тобто діяльності, яка не спричинятиме некомпенсованої деградації природного життєвого довкілля та виснаження природних ресурсів.

У другій, регуляторній, частині повинні міститися права й обов'язки новостворюваних міжнародних органів за контролем та регулюванням діяльності національних і транснаціональних виробничо-комерційних структур з огляду на дотримання ними вписаних у першій частині ЕКЗ екологічних вимог.

Важливо додати, що в концепцію ЕКЗ укладаються і проблемний Кіотський протокол щодо зміни клімату, і Монреальський протокол про запобігання зменшенню товщини озонового шару (це є дуже небезпечним для здоров'я людини), і питання радіаційної безпеки, і, зрештою, всі інші проблемні міжнародні угоди економіко-екологічного спрямування.

Критична екологічна ситуація в Україні та на планеті загалом неминуче приведе до усвідомлення того, що тільки ЕКЗ спроможна відвернути глобальну екологічну катастрофу. Ідея ЕКЗ актуалізується через потребу заблокувати наміри деяких країн щодо незаконного освоєння ними природних ресурсів Північного та Південного полюсів і Світового океану, які де-факто є спільною природною спадщиною людства і не перебувають під юрисдикцією жодної держави.

Документи відомої Конференції ООН із довкілля й розвитку ("Ріо-92"), які спираються на найвищі досягнення людського розуму ХХ століття і були схвалені консенсусом 179 країн світу, залишаються актуальною основою сталого поступу цивілізації. Ці документи будуть основою подальшого

вдосконалення глобального екологічного та економічного партнерства на наступній Конференції ООН із довілля й розвитку "Ріо+20".

При цьому варто зазначити, що на сьогодні лише один з п'яти документів саміту "Ріо-92", а саме Конвенція про зміни клімату, набув юридичної сили у вигляді підписаного і ратифікованого більшістю держав світу Кіотського протоколу. Знову таки, незважаючи на резолюції 16 конференцій, які провела ООН щодо пролонгації дії Кіотського протоколу після 2012 року, навіть цей документ ще не здобув одностайної підтримки більшості країн світу.

Отже, необхідно продовжувати та поглиблювати наукові дослідження з проблем створення ЕКЗ, а також приймати більш рішучі політичні рішення для подальшого просування цієї ідеї на міжнародному рівні.

Розділ 1. З ІСТОРІЇ ЗАРОДЖЕННЯ, ОПРАЦЮВАННЯ ТА ПРОСУВАННЯ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ ІДЕЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

1.1. Витоки ідеї

Шлях творення Екологічної Конституції Землі виявився довгим і тернистим. Основною причиною сповільненого сприйняття ідеї ЕКЗ є конфлікт інтересів бізнесу і суспільства, який проявляється в екологічній площині.

Зародженню ідеї Екологічної Конституції Землі передували роздуми над удосконаленням природоохоронного законодавства в Україні. У 1990 р. готувався новий Закон про охорону навколишнього природного середовища. Дискутуючи у пресі про роль і місце цього Закону в системі інших законодавчих актів України, ми ставили питання про необхідність підвищення статусу цього Закону у порівнянні з іншими законами.

Принциповим у такій постановці було те, що Закон про охорону природи повинен відображати і регулювати не лише ті взаємовідносини, що складаються безпосередньо у природоохоронній сфері, але й встановлювати екологічні імперативи для всієї господарської, економічної системи. Таким чином, головні вимоги Закону про охорону природи повинні пронизувати весь пакет нових законів, а не лише природоохоронних.

У цій сфері безперечно необхідні радикальні зміни, потрібні нові, чіткі закони. Але ми стверджували, що будь-яке вдосконалення суто природоохоронного законодавства не забезпечує повного досягнення мети – збереження сприятливого життєвого середовища для нинішнього і тим більше – майбутніх поколінь, оскільки власне охорона природи є по суті боротьбою з наслідком, а не засобом усунення причини погіршення стану природного середовища життя. Головною ж причиною є виробничо-господарська та інша діяльність людини. Тому новий Закон про охорону природи повинен був стати, на нашу думку, свого роду Екологічною Конституцією України⁹.

Дискутуючи у 1990 році з цього приводу на сторінках "Робітничої газети", ми зазначали, що коли у переважній більшості проектів цього Закону декларується безумовний пріоритет екологічних інтересів суспільства над економічними, тобто за інших рівних умов віддаємо перевагу здоровому, сприятливому життєвому середовищу перед виробництвом матеріальних благ, то без врахування принаймні основних вимог майбутнього Закону про охорону природи недоцільно приймати всі інші закони, що стосуються економічного життя республіки. У протилежному випадку знову матимемо розрізнене, а отже, недостатньо ефективне законодавство.

Час показав, що так воно, на жаль, і вийшло.

---

⁹ Ю. Туниця. Екологічна конституція. По суті нею повинен стати Закон про охорону природи. – "Робітничка газета", № 227, 3 жовтня 1990 року.

Ще у 1990 р. ми стверджували, що даний закон повинен визначати принципи положення екологічної політики суверенної України та організації на її території охорони природи як невід'ємної складової частини усіх форм виробничо-господарської діяльності та інших факторів впливу на природне середовище.

При цьому в згаданій вище публікації наголошувалося, що екологічна політика України повинна мати статус пріоритетної державної політики.

Ця політика, згідно з Декларацією про державний суверенітет України, повинна гарантувати збереження сприятливих умов навколишнього середовища і нормального стану природних ресурсів для життєдіяльності й розвитку майбутніх поколінь.

Вже тоді акцентувалася увага на тому, що інструментом реалізації екологічної політики повинна бути екологізація усіх видів і форм виробничо-господарської діяльності та здійснення екологічних (природоохоронних) заходів галузевими виробничими підприємствами, а також спеціалізованими природоохоронними організаціями. І це повинно було б знаходити відображення не лише у спеціальних природоохоронних законах, але й у всіх інших.

У підсумку лейтмотив публікації¹⁰ зводився до того, що не варто приймати Закон про охорону природи на рівні рядового господарського закону. Функції такого рівня повинні виконувати галузеві, поресурсні закони. Такі, наприклад, як про землю, охорону надр, повітря, про статус території радіоактивного забруднення тощо. "Комплексний Закон про охорону природи має бути свого роду Екологічною Конституцією, зв'язковим між галузевими законами у природоохоронній сфері, з одного боку, і всіма іншими господарськими законами, які безпосередньо не пов'язані з охороною природи, проте обов'язково повинні відображати екологічні вимоги, з іншого боку", – наголошувалося у публікації [10].

Ми вважали тоді, що було б ідеальним прийняти Закон про охорону природи у першу чергу після прийняття Декларації про державний суверенітет України і Закону про економічну самостійність. Але, виходячи з тогочасного рівня підготовки його проекту, і, головне, рівня тодішнього осмислення його принципово нової ролі у житті суспільства, виносити проект цього Закону для обговорення на другій сесії Верховної Ради ми не рекомендували.

Водночас не можна було припиняти роботу над іншими законами, а також процес їх розгляду і прийняття в міру готовності проектів. Законотворчий процес мусів продовжуватися. Тому ми пропонували наступне.

У концепцію тогочасного (1990 р.) законодавчого процесу закласти необхідні екологічні вимоги, можливо, навіть прийняти відповідну постанову Верховної Ради з цього приводу або ж розробити і прийняти (це було б під силу на той час, зважаючи на проведену підготовчу роботу) Закон про екологічну безпеку, принципи якого закладені в Декларації про державний

---

¹⁰ Ю. Туниця. Екологічна конституція. По суті нею повинен стати Закон про охорону природи. – "Робітничка газета", № 227, 3 жовтня 1990 року.

суверенітет України. Це дозволило б проводити потрібну законодавчу роботу паралельно, не затримуючи вихід тих законів, які достатньо підготовлені. Публікація [10] закінчувалася думкою про те, що обов'язкові у сучасному законодавстві "екологічні імперативи, які мусять гарантувати право на сприятливе для життя і виробничо-господарської діяльності природне середовище, могли б переливатися, за фізичним законом сполучених посудин, з одних законів в інші, поєднуючи їх в єдину систему" [10].

На той час українські законодавці до цієї думки не прислухалися.

Після прийняття Верховною Радою України Закону "Про охорону навколишнього природного середовища" (25 червня 1991 року № 1264-ХІІ) у мене з'явилася ідея про доцільність започаткування підготовки глобального закону з охорони природи Землі, а саме, Світової Екологічної Конституції.

Цьому сприяла моя тодішня праця на посаді завідувача кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи географічного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Саме науковці-географи, колеги по роботі, навчили мене мислити більш глобальними категоріями, розширили вузькопрофесійний кругозір.

Осмислюючи тодішню екологічну ситуацію в Україні та у світі (як відомо, менш критичну, ніж сьогодні) і пов'язані з нею економічні проблеми, поступово утверджувався в думці про необхідність створення Світової Екологічної Конституції, яка, крім іншого, могла б зробити суттєвий вплив на кардинальне поліпшення національного законодавства у природоохоронній та господарській (економічній) сферах життя суспільства.

Безпосереднім поштовхом до підготовки наукової доповіді з викладом ідеї створення Світової Екологічної Конституції послужило запрошення мене Джеймсом Хіккі (американським професором з університету Гофстра в Нью-Йорку) на міжнародну конференцію з проблем федералізму. Питання федералізму планувалось розглядати в порівняльному аспекті на прикладі тодішнього ще СРСР і США.

На цю конференцію мною була підготовлена доповідь на тему "Екологічний федералізм у контексті регіонального та світового розвитку". Акцент у доповіді було поставлено на необхідності створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва, діяльність яких мала б регулюватися нормами Світової Екологічної Конституції.

На підставі доповіді "Екологічний федералізм в контексті регіонального і світового розвитку" учасники згаданої конференції в університеті Гофстра одностайно схвалили підготовлену нами спільно з доктором юридичних наук, професором Михайлом Костицьким резолюцію "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва", у якій, зокрема, йшлося про створення Світової Екологічної Федерації (в нинішній термінології – Світова Екологічна Організація). Після публікації в авторитетному науковому виданні (Лондон, 1995) зазначеної доповіді ¹¹ продовжу-

---

¹¹ Tunytsya Yuriy. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. – Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, P.296-303.

ються систематичні наукові дослідження та дискусії на цю тему. З'явилися публікації представників різних наук, які висвітлюють концептуальні засади ЕКЗ з різних точок зору.

Таким чином, вперше ідея створення Світової Екологічної Конституції Землі була висловлена мною на міжнародній конференції в Університеті Гофстра (Нью-Йорк), про що у 1992 році повідомляли дві україномовні американські газети, а також газета "Урядовий кур'єр", а сама доповідь (англійською мовою) була опублікована, як уже згадувалося, дещо пізніше, у 1995 році¹². В даній книзі вона вперше публікується українською мовою (див. стор. 46 даної книги).

Україномовна американська газета "Національна трибуна" від 19 квітня 1992 р., інформуючи своїх читачів про зміст конференції в університеті Гофстра, більше уваги звертала на тогочасну атмосферу боротьби за незалежність України. Проте вона зафіксувала також важливий, з точки зору закріплення за Україною пріоритету, факт проголошення ідеї створення Міжнародної Екологічної Федерації (у нинішній нашій термінології — Світова Екологічна Організація).

Публікація в газеті "Свобода" від 16 червня 1992 р. детальніше висвітлювала саме екологічні проблеми. Наведемо уривки з цієї публікації.

"Джерзі Ситі, Н.Дж. (О. Кузьмович). — Коли пишемо ці рядки, в Ріо-де-Жанейро відбувається світова конференція ООН з питань екології, які сьогодні так важливі у цілому світі.

Вже довго перед її початком збиралися в різних містах та у різних університетах чи організаціях усі, хто зацікавлений занецищенням довкілля, в якому нам приходится жити, щоб зібрати думки, пропозиції та заклики до членів Конференції в Бразилії, з надією, що їх візьмуть до уваги.

І так у квітні відбулася на терені університету Гофстра у Нью-Йорку конференція професорів університету, зокрема у ділянці права, щоб обговорити і зробити проект Світової Екологічної Конституції і визначити обов'язкові норми поведінки у стосунках між людиною і природою для всіх без винятку країн.

Нам не відомо чи цей проект і це звернення дійшло до рук учасників конференції в Бразилії, але знаємо із вісток преси, що там перебуває велика українська делегація із д-ром Юрієм Щербаком на чолі. Чи передав їм свої проекти д-р Юрій Туниця, виконавчий директор Міжнародного інституту-асоціації регіональних екологічних проблем, завідуючий катедрою раціонального природокористування та охорони природи Львівського Державного університету ім. І. Франка, який саме опрацював це звернення і був учасником конференції в Гофстра?"¹³

¹² Yuriy Tunytsya. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, P. 296-303.

¹³ Кузьмович О. Екологічні закони повинні бути в цілому світі. — Газ. "Свобода", Джерзі Ситі, Н.Дж. (США), 16 червня 1992 року.

В той самий час в газеті "Урядовий кур'єр" була опублікована наша інформація наступного змісту¹⁴.

Нещодавно у Нью-Йорку, в університеті Гофстра відбулася наукова конференція з проблем федералізму, на якій прийнято єдину резолюцію "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва". Її підготувала і запропонувала для обговорення українська делегація, до складу якої входили, крім автора цих рядків, академік Ю. Шемшученко, професори М. Костицький, С. Кравченко, Ф. Бурчак*.

Після тривалих дискусій учасники конференції дійшли згоди про необхідність розроблення і прийняття на рівні ООН Світової Екологічної Конституції — основного правового документа, що визначатиме обов'язкові норми поведінки у стосунках між суспільством і природою для всіх, без винятку країн світу.

Основу Екоконституції закладено у двох редакціях Всесвітньої стратегії охорони природи (1980, 1991), Всесвітньої хартії охорони природи (1982), положеннях доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку (1987), Регіональній стратегії охорони навколишнього середовища країн — членів Європейської Економічної Комісії (1988). Важливим етапом для завершення її підготовки повинна стати Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, яка відбудеться цими днями у Ріо-де-Жанейро (скорочено цю конференцію називають "Ріо-92").

Для реалізації положень Світової Екологічної Конституції у структурі ООН треба створити систему нових організаційних структур:

1. Світову Екологічну Федерацію — постійно діючий нормотворчий і контролюючий орган типу Ради Безпеки, рішення якого повинні бути обов'язковими.

2. Міжнародну Екологічну Поліцію, яка, користуючись сучасними технічними засобами, виявлятиме екологічні правопорушення у всіх країнах світу.

3. Міжнародний Екологічний Суд — для розгляду справ про екологічні правопорушення та міждержавні суперечки з приводу забруднення природного середовища або інших форм деструктивного впливу на природні ресурси.

4. Міжнародний Екологічний Банк, на рахунках якого акумулюватимуться кошти від комерційної екологічної діяльності, добровільних внесків і пожертвувань, штрафів і стягнень за екологічні правопорушення та інших джерел.

Учасники конференції в університеті Гофстра звернулися до Конференції ООН "Ріо-92" з проханням підтримати вищенаведені пропозиції.

---

¹⁴ Туниця Ю. Світова Екологічна Конституція. — "Урядовий кур'єр", № 23, 15 червня 1992 року.

* Необхідно зауважити, що крім автора, безпосередню участь у підготовці проекту резолюції "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва" брав лише один з названих членів української делегації — професор М.Костицький. При цьому велику допомогу надав нам також організатор Конференції, професор університету Гофстра — Дж.Хіккі.

До речі, цими пропозиціями зацікавилася Постійне Представництво України при ООН, яке вважає доцільним, щоб Україна виступила ініціатором відповідного проекту Резолюції 47-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбуватиметься восени цього року.

Отже, Україна має всі основи бути ініціатором життєво важливого документа, який визначатиме новий порядок міжнародного співробітництва у галузі збереження природного життєвого середовища наприкінці ХХ – початку ХХІ століття (див.: Ю.Туниця. Світова Екологічна Конституція. – "Урядовий кур'єр", № 23, 15 червня 1992 року).

Наукова етика зобов'язує нас звернути увагу читача також на те, що визначний український дипломат і вчений, професор Володимир Василенко з його асистентом Анатолієм Каманіним ще у 1988 році опрацювали і внесли на розгляд МЗС СРСР "Основні положення концепції Всесвітнього договору про охорону природи Землі". Їхня ініціатива стала предметом обговорень і консультацій, хоча, на жаль, не була своєчасно опублікована і не завершилась ухваленням резолюцій і рішень, які б поклали початок системній роботі міжнародного співтовариства, спрямованій на вироблення ефективного міжнародного механізму охорони природи Землі і забезпечення екологічних прав людини.

В.Василенко і А.Каманін не вживали термін "конституція". Проте, зрозуміло, що Всесвітній договір про охорону природи Землі за своїм змістом відповідає концепції Екологічної Конституції Землі і ще раз засвідчує пріоритет України з цього архіважливого питання.

Ми довідалися про вищезгадану глобальну ініціативу, внесену В.Василенком ще у 1988 році, з архівів МЗС України лише у 1997 році, працюючи на запрошення МЗС над проектом виступу Президента України на 19-ій спеціальній сесії ГА ООН.

Згодом, у квітні 1999 року, за моєю ініціативою, ми опублікували спільно з В.Василенком у газеті "Урядовий кур'єр" статтю під назвою "Не хлібом єдиним. Про глобальну екологічну ініціативу та права людини"¹⁵, текст якої публікується в розділі 1.5 даної книги. Сама сутність концепції В.Василенка щодо Всесвітнього договору про охорону природи Землі викладена її автором у розділі 1.4 даної книги.

Коло науковців, яких зацікавила концепція Екологічної Конституції Землі, поступово розширюється. Так, у 2007 році в газеті "Голос України" та "Віснику НАН України" були опубліковані статті відомого українського вченого, доктора юридичних наук, професора, академіка НАН України Ю.Шемшученка^{16, 17}, у яких на високому професійному рівні висловлюва-

---

¹⁵ В. Василенко, Ю. Туниця. "Не хлібом єдиним. Про глобальну екологічну ініціативу та права людини" – "Урядовий кур'єр", № 76, 24 квітня 1999 р.

¹⁶ Ю. Шемшученко. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до реальності. Газета "Голос України" № 182 від 10 жовтня 2007 р.

¹⁷ Ю. Шемшученко. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення. Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.

лася підтримка ідеї Екологічної Конституції Землі та знайшли поглиблення її концептуальні засади.

Висока оцінка праці академіка НАН України Ю.Шемшученка над розробкою концепції Екологічної Конституції Землі була дана у статті доктора юридичних наук, члена-кореспондента НАН України В.Семчика. У статті з нагоди ювілею вченого зазначається: "Ю.С.Шемшученко приділяє багато уваги гармонізації українського екологічного права з міжнародним. На його думку, комплексний характер довкілля вимагає глибшої кодифікації міжнародного екологічного права. На часі прийняття фундаментального для цієї галузі акта універсального характеру, який би регулював увесь комплекс суспільних відносин, від чого залежить підтримання екологічної рівноваги у довкіллі. Ним може стати Екологічна Конституція Землі, підписана і ратифікована провідними державами. В її основу належить покласти право людини і народів на безпечне навколишнє середовище й інші екологічні права. У цьому документі також слід передбачити механізм забезпечення цих прав, насамперед шляхом поліпшення якості довкілля на основі міжнародного співробітництва і в інтересах теперішнього і прийдешніх поколінь"¹⁸.

Необхідно наголосити, що напрацювання вчених щодо концепції і методологічних засад Екологічної Конституції Землі можуть знайти практичне втілення лише за умови підтримки їхньої праці з боку державних і політичних діячів.

Повертаючись до витоків ідеї створення цього безпрецедентного акта глобальної екологічної безпеки, треба віддати належне экс-прем'єр-міністрові і экс-президентові України Леоніду Кучмі, який, отримавши від мене у 1992 році відкритого листа, швидко збагнув вагомість проблеми і оперативно дав публічну відповідь^{19,20}. Згодом, у 1997 році, президент України Л.Кучма першим серед світових лідерів виступив на сесії Генеральної Асамблеї ООН з пропозицією створення Екологічної Конституції Землі, чим було закріплено пріоритет України (див. розділ 1.2 даної книги).

У відкритому листі до прем'єр-міністра України, зокрема, зазначалося, що "Міністерству закордонних справ слід активізувати підготовчу роботу до внесення Україною на 48-у сесію Генеральної Асамблеї ООН у 1993 році проекту резолюції "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва". Така робота була розпочата у квітні 1992 року, але не завершена. Йдеться про розроблення і прийняття Світової Екологічної Конституції — основного правового документа, що визначатиме обов'язкові норми поведінки у стосунках між суспільством і природою для всіх без винятку країн світу, а також про створення відповідних організаційних структур для реалізації вимог Екоконституції:

---

¹⁸ В.Семчик. Подвижник правової культури. Вісник НАН України, 2010, № 12, с.44.

¹⁹ "Економіка та екологія: два колеса одного воза". Відкритий лист Прем'єр-міністру Л.Кучмі. "Робітничка газета", 10 грудня 1992 року.

²⁰ "Економіка та екологія: два колеса одного воза. На лист вченого відповідає Прем'єр-міністр". "Робітничка газета", № 29, 12 лютого 1993 року.

Світової Екологічної Федерації — постійно діючого нормотворчого, виконавчого і контрольного органу типу Ради Безпеки, рішення якого повинні бути обов'язковими для всіх країн; Міжнародної Екологічної Поліції; Міжнародного Екологічного Суду; Міжнародного Екологічного Банку. Україна могла б з цього багато мати" [19].

Відповідь прем'єр-міністра України на відкритий лист [20] не забарилася. Вона була вагомим аргументом для того, щоб згодом переконати ту саму особу, вже президента України, виступити у 1997 році в Організації Об'єднаних Націй з ініціативою створення глобального економіко-правового акта екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації. Після виступу Л.Кучми 1997 р. з поглибленим змістом цієї ж ініціативи виступали в ООН Президент України В.Ющенко (2008, 2009), міністр Закордонних справ України А.Яценюк (2007) та голова Національного агентства екологічних інвестицій України В.Нахлупін (2007).

Вважаємо необхідним подати в наступному розділі виступи Леоніда Кучми та інших офіційних осіб України з проблеми створення Екологічної Конституції Землі, а також виступи лідерів Федеративної Республіки Німеччини та Франції.

1.2. Точка зору офіційних осіб на проблему Екологічної Конституції Землі

Для поглиблення методологічних засад Екологічної Конституції Землі важливо, паралельно з результатами наукових досліджень, аналізувати також публічні виступи державних лідерів та інших офіційних осіб. Лише спільними зусиллями вчених і політиків можна наближати ідею Екологічної Конституції Землі до її втілення. Далі наводимо найважливіші з відомих нам офіційних виступів, які стосуються цієї проблеми.

Леонід Кучма, Президент України. Гарантувати екологічну безпеку планети²¹

П'ять років, що минули після Конференції в Ріо-де-Жанейро, засвідчили історичну і практичну цінність її рішень. Вперше екологічний вимір забезпечення миру та подальшого економічного розвитку було піднесено на рівень ключових проблем людства.

Принагідно нагадаю, що майже десять років тому Україна виступила одним з ініціаторів розроблення концепції міжнародної екологічної безпеки, яка послужила відправною точкою для розроблення "Порядку денного на XXI століття".

---

²¹ Гарантувати екологічну безпеку планети. Виступ Президента України на 19-й спеціальній сесії Генеральної асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на XXI століття". – "Урядовий кур'єр", 26 червня 1997 року.

На жаль, ми поки що не домоглися найголовнішого — переходу від слів до здійснення рішучих дій, вжиття конкретних практичних заходів. Стан довкілля на планеті сьогодні продовжує викликати серйозну тривогу.

Роки, що минули після Ріо, збіглися з періодом становлення України як незалежної держави, початком глибоких політичних та соціально-економічних реформ. Цей процес серйозно ускладнився екологічною кризою в нашій країні. Її корені — у Чорнобильській катастрофі та непомірному техногенному навантаженні на довкілля.

Тому екологічна складова національної безпеки перетворюється на один з домінуючих чинників внутрішньої та зовнішньої політики Української держави.

У спадщину від колишнього Радянського Союзу, коли природні ресурси вважалися безкоштовними і практично невичерпними, ми отримали енергозатратну, ресурсомістку економіку.

Варто лише сказати, що ресурсомісткість продукції України перевищує світовий рівень у два-три, а енергомісткість — у шість-дев'ять разів. Техногенний тиск на території України у шість-сім разів перевищує рівень розвинених європейських держав.

Не менш тривожні й такі цифри: розораність сільськогосподарських угідь у нас сягає 80-ти, а в деяких районах — 90 відсотків. Накопичено понад 25 млрд. тонн відходів, які займають 130 тис. га славнозвісних українських ґрунтів.

За останні п'ять років населення нашої країни зменшилося майже на мільйон чоловік. Не все, звичайно, слід списувати на екологію, але її “внесок”, на жаль, величезний.

Ось чому “Порядок денний на XXI століття” для України — не просто абстрактна ідея із невизначеним терміном її реалізації.

Це — наша концепція і стратегія виживання.

Відповідно до цього, спрямовуємо свої зусилля на реальну інтеграцію природоохоронної політики до стратегії соціально-економічного розвитку. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території країни є одним з пріоритетів державної політики, визначених Конституцією.

Здійснено докорінний перегляд законодавства у галузі охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів. На підставі рішень “Ріо-92” розроблено Концепцію та Основні напрями державної екологічної політики.

Розпочався перехід від адміністративних до ринкових методів управління природоохоронною діяльністю. Запроваджені плата за спеціальне використання природних ресурсів і забруднення довкілля, нова система фінансування й кредитування природоохоронних заходів.

Один з найголовніших наших пріоритетів — охорона природи. Лише за останні три роки площі заповідних територій збільшено у півтора раза. Це — своєрідний “золотий” фонд держави.

Активно проводиться лінія на гармонізацію національного екологічного законодавства з міжнародним. Сьогодні Україна є стороною 17 міжнародних конвенцій у галузі охорони довкілля та 15 протоколів до них.

Наступним кроком стане практичне здійснення Концепції сталого розвитку України, яка найближчим часом буде затверджена урядом.

Проте реалізація цих та інших заходів ускладнюється низкою чинників. Окрім труднощів, пов'язаних зі складним процесом ринкової трансформації економіки, серйозною перешкодою на шляху досягнення цілей сталого розвитку залишається чорнобильська проблема.

На заходи з метою мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС Україна щорічно витрачає близько одного млрд дол. США. Але ми й сьогодні, через 11 років після катастрофи, постійно відчуваємо її загрозливе дихання. І не лише для нас.

Прагнучи позбавити людство від цієї загрози, ми ухвалили рішення про виведення Чорнобильської АЕС з експлуатації до 2000 року. Першим кроком на цьому шляху стало закриття у 1996 році її першого енергоблоку.

Очікуємо, що й країни "Великої сімки" виконають свої зобов'язання згідно з Меморандумом про взаєморозуміння. Хочу наголосити: Україна радикально реформувала державну систему забезпечення ядерної і радіаційної безпеки з урахуванням широкого міжнародного досвіду.

Сьогодні у нас є всі підстави стверджувати, що в Україні закладено базові основи (структурні, науково-методологічні, правові, економічні) нової державної політики, яка базується на принципах сталого розвитку і притаманна країнам з ринковою економікою. Забруднювати довкілля та надмірно споживати природні ресурси для держави стає економічно не вигідно. І це — головний результат проведеної роботи.

Наша сесія засвідчує: людство на порозі третього тисячоліття сповнене розуміння біосферних масштабів своєї діяльності. Понад сімдесят років тому наш великий співвітчизник, родоначальник науки про біосферу Землі Володимир Вернадський сказав: людство стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що вільно мислить.

Ми надто довго йшли до усвідомлення цієї істини. Майбутнє наших дітей залежить від здатності її розуміти, а насамперед — діяти адекватно.

Тому вже сьогодні слід починати розроблення глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Такого акта, який визначав би допустимі норми екологічної поведінки усіх держав в інтересах виживання й процвітання цивілізації у XXI столітті.

("Урядовий кур'єр", № 114-115, 26 червня 1997 року).

На наш погляд, наведена вище промова Президента України Л.Кучми на 19 спеціальній сесії ГА ООН була досить переконливою. Вона і сьогодні є актуальною для подальшого опрацювання методологічних засад Екологічної Конституції Землі. Шкода лише, що з підготовленої нами частини його виступу на цій сесії служби Президента вилучили інституційну складову

Екологічної Конституції Землі щодо необхідності створення в системі ООН органів контролю за дотриманням норм цього міжнародно-правового акта екологічної безпеки, а також сам термін "Екологічна Конституція Землі". Цими виправленнями частково було знехтувано пріоритет України.

Якби не було таких виправлень у тексті промови Президента в ООН, то ініціатива України за своїм змістом збіглася б у часі зі спільною Заявою чотирьох країн з чотирьох континентів (ФРН, Бразилії, Сінгапуру, ПАР), проголошеною канцлером ФРН Г.Колем на тій же 19 спеціальній сесії ГА ООН у червні 1997 р. Щоправда, Л.Кучма повернувся до нашої інституційної частини ЕКЗ у Зверненні з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції 15 грудня 2000 р. *

Леонід Кучма, Президент України. Звернення з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції²².

Я звертаюся до українського народу, до глав держав, урядів і парламентів зарубіжних країн, до всієї світової спільноти з приводу події, яка має етапне значення для людства, для кожного, хто живе і буде жити на нашій Землі.

Сьогодні, 15 грудня 2000 року від Різдва Христового, я віддав розпорядження про зупинку третього, останнього з діючих енергоблоків на Чорнобильській атомній електростанції. Це означає закриття об'єкта, який увійшов в історію найбільшою за масштабами і найстрашнішою за наслідками техногенною катастрофою.

Виповнюється 15 років відтоді, як заграва над аварійним реактором освітила новий відрізок на шляху цивілізації, який усіма мовами став називатися "після Чорнобиля". З 26 квітня 1986 року назва цього невеликого поліського містечка відразу ж втратила первісний, географічний зміст і набула глобального політичного та екологічного звучання. Вона поповнила символічний ряд таких грандіозних і спустошливих катаклізмів, що увійшли в історію знаковими прикметами своїх епох, як Помпеї, Герніка, Хіросіма. А слова "Чорнобильська АЕС" стали уособленням небаченого досі явища — атомної енергії, що вийшла з-під контролю, матеріалізацією тих грізних пересторог, які природа вже не раз посилювала людям за легковажне, бездумне і злочинне поводження з собою.

Для України акт закриття ЧАЕС, без перебільшення, епохальний з багатьох точок зору. Цим ми, по-перше, віддаємо данину пам'яті тим, хто пішов з життя при ліквідації катастрофи та її наслідків, від хвороб, спричинених цією бідною. По-друге, підтверджуємо вірність своїм зобов'язанням перед світом. По-третє, остаточно прощаємося зі спадком тоталітарного періоду з його свавіллям і безгласністю, байдужістю та жорстокістю до людини, суспільства і природи. По-четверте, ще раз

* Тут і надалі коментарі до виступів офіційних осіб – Ю.Ю. Туниці.

²² Звернення Президента України Л.Д. Кучми з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції 15 грудня 2000 року. – "Урядовий кур'єр", № 236, 19 грудня 2000 року.

підтверджуємо намір будувати майбутнє виважено і відповідально, керуючись європейським вибором, турботою про наступні покоління українського народу і всього людства.

Це рішення вистраждане тяжким досвідом попередніх п'ятнадцяти років. Україні доводиться розплачуватися за рахунками, яких вона не підписувала, і спокутувати гріхи, яких вона не робила. Її громадяни першими вступили у вогонь і в невидиме, але згубне поле радіації, щоб ціною свого життя та здоров'я захистити від смертельної пожежі всю планету. І оплаченим найдорожчою ціною досвідом дати людству ключ до розв'язання подібних безпрецедентних проблем.

Що таке Чорнобиль для України?

Це близько трьох з половиною мільйонів постраждалих від катастрофи та її наслідків. Це майже десять відсотків території, що зазнала прямого радіаційного ураження. Це 160 тисяч людей із 170 населених пунктів, яким довелося покинути рідні оселі і переїхати в інші місця.

Наводячи свою безрадісну статистику, ми не забуваємо і про інші країни та народи, в житті яких найбільша техногенна катастрофа ХХ століття теж залишила зловісний слід. Доля й історія розпорядилися так, що нашій державі доводиться нести чорнобильський хрест переважно самій, залишаючись наодинці з власними труднощами і випробуваннями. Її сумарні економічні витрати, пов'язані з аварією на Чорнобильській АЕС, вже сягнули 130 млрд доларів.

Ми змушені й надалі відволікати колосальні матеріальні та фінансові ресурси, перш за все на захист постраждалого населення та реабілітацію природного середовища. В окремі роки такі видатки сягають 12 відсотків бюджету, що значно перевищує асигнування на науку та культуру.

Я хотів би, щоб це взяли до уваги всі, хто мене зараз слухає. Я хотів би, щоб врахували і такий факт. Україна йде на закриття Чорнобильської атомної електростанції за умов, коли її економіка з украй деформованою структурою і величезною енергоємністю тільки почала одужувати після затяжної кризи, за складної ситуації у паливно-енергетичному комплексі і в зимовий період.

До цих чинників долучилися і надзвичайно несприятливі погодні умови, які на обширних територіях набули характеру стихійного лиха. Позбавляти себе при цьому ще як мінімум п'яти відсотків генеруючих потужностей — означає зважуватися не тільки на значні додаткові втрати, а й на немалий ризик. Особливо коли додати, що після свого закриття Чорнобильська АЕС перетворюється з виробника електроенергії в її споживача.

Усе це так, але Україна робить даний крок свідомо і добровільно, виходячи з вищих інтересів свого народу та міжнародного співтовариства. Ми розуміємо, що Чорнобиль — це загроза всьому світові, а тому жертвуємо частиною своїх національних інтересів заради глобальної безпеки. Реалізація рішення щодо закриття ЧАЕС, яке було продеклароване ще на початку 90-х років і підтвержене п'ять років тому в Оттавському меморандумі, — це вже другий безпрецедентний акт доброї волі, здійснений незалежною Україн-

ською державою. Перед ним була відмова від третього за потужністю ядерного арсеналу.

Сподіваюся, що світ належно оцінює всю важливість і гуманність таких підходів. А також переконується у переведенні нами проблем ядерної безпеки із сфери декларацій у площину реальних практичних справ. Я наголошую на цьому з огляду на ще один — можливо, найстрашніший і найтрагічніший — наслідок Чорнобиля.

Це постійний страх людей за своє життя і здоров'я, за долю дітей та внуків, за екологічний стан земель і лісів, морів і рік, підземних вод. Страх незалежно від того, де вони живуть, — неподалік від аварійного реактора та ураженої радіоактивністю зони чи за тисячі кілометрів від них.

Пустельна, мовчазна, ворожа всьому живому і нормальному територія за кілька десятків кілометрів від столиці України — то реальна, а не змодельована чиєюсь уявою або комп'ютером картина того, що може статися з планетою, якщо людям не вистачить розуму та обачності у поводженні з досягненнями науки і техніки. Чорнобильські вогнеборці і ліквідатори заслонили собою людство від такої перспективи — як колись їхні пращури з Київської Русі вберегли від чужинської навали Європу, над якою вже займався світанок Відродження.

Сьогоднішній акт, ліквідуючи ядерну міну сповільненої дії у самому центрі Європи, кладе початок зняттю чорнобильського синдрому і в Україні, і у глобальному вимірі. Дамоклів меч, який усі ці роки висів над нами, відходить у небуття.

Водночас цю грізну сторінку новітньої історії ще не можна вважати остаточно перегорнутою. Чорнобильські колізії залишаються, тільки істотно трансформуються, переходячи в іншу якість.

За рубежем віків та тисячоліть нас чекає доба, нова і в постчорнобильському сенсі. А вона поки що ставить більше запитань, ніж дає відповідей на них. Перед нами великий, складний і тривалий комплекс виведення станції з експлуатації і перетворення в екологічно безпечну систему об'єкта “Укриття” над пошкодженим четвертим енергоблоком. Перед нами – забезпечення соціального захисту працівників станції, які вивільняються, та членів їхніх сімей, визначення і забезпечення дальшої долі міста Славутича, де вони мешкають. Ніхто з цих людей, жодна родина не можуть бути і не будуть покинуті напризволяще.

Але на все це потрібні величезні кошти, яких Україна за нинішнього свого стану просто не має.

Ми, як країна і народ, що найбільше постраждали від Чорнобильської катастрофи та її наслідків, маємо право розраховувати на підтримку з боку міжнародної спільноти. Підтримку у формі як міжнародних програм допомоги, що життєво необхідно, так і суто людського співчуття та розуміння наших проблем. Адже, по-перше, рішення про закриття Чорнобильської АЕС приймалися і реалізуються під гарантії такої допомоги, насамперед з боку країн “Великої сімки”.

По-друге, для людства з кожним днем загострюється потреба в об'єднанні зусиль заради безпечного існування в гармонії з природою, у попередженні техногенних катастроф глобального та регіональних масштабів, розповзання ядерних технологій. Чорнобиль — найбільш наочне, але не єдине підтвердження найвищої актуальності цієї вимоги.

Наслідки аварій на цивільних та військових ядерних об'єктах, хімічних та інших підприємствах не визнають кордонів. Породжена ними загроза для всіх нас спільна, як спільне і середовище нашого існування. Пам'ятаймо, що глобалізація та інші постіндустріальні реалії роблять сучасний світ усе тіснішим і взаємопов'язаним. Сьогодні він не закінчується за порогом наших домівок і за рубежами наших держав.

Як сказав один з учених-фізиків, ми маємо один примірник Всесвіту і не можемо над ним експериментувати. Давайте повторимо вслід за великими умами, що мудрість — це дочка досвіду.

А досвід вчить, що сутність і наслідки техногенних катастроф піднімаються над суспільно-політичними та іншими відмінностями. Вони вимагають використання всіх каналів міжнародної співпраці для того, щоб ніде, ніколи і за будь-яких обставин не прийшло на нашу прекрасну планету рукотворне лихо. У цьому, на мою думку, головний урок Чорнобиля.

Урок сумний, болісний, трагічний. Але винести його мусимо обов'язково. Сьогодні я хочу повернутися до ідеї, яку проголосив у 1997 році на сесії Генеральної Асамблеї ООН — про створення Ради Екологічної Безпеки Об'єднаних Націй, Міжнародного екологічного суду та Міжнародного екологічного банку. Вважаю, що настав час перевести цю пропозицію на практичну основу. Це дало б можливість діяти разом, узгоджено і скоординовано, концентруючи кошти і ресурси там, де окремі країни неспроможні самотійно долати наслідки стихійних та техногенних лих.

Україна виступає також за підписання конвенції щодо створення міжнародного механізму екологічного моніторингу та контролю, реалізації комплексу інших заходів, які гарантували б людям у всіх куточках планети безпечні, здорові і чисті умови життя. Своєю чергою, ми готові безперешкодно і безкорисливо надати світовій спільноті свій унікальний, хоча і дуже гіркий, досвід, нагромаджений за роки ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Пропонуємо використати станцію, що закривається, і територію навколо неї як полігон для міжнародного науково-дослідного центру, де відпрацьовувалися б технології підвищення ядерної безпеки, пом'якшення та ліквідації наслідків аварій на ядерних об'єктах, відновлення навколишнього середовища.

Ми йдемо на закриття Чорнобильської АЕС, відмовляючи собі багато в чому, включаючи найбільш необхідне. Але чекаємо за це не оплесків, а ділової уваги і співпраці. І вимагаємо не подачок і не милостині, а рівноправності, поваги та розуміння.

Ми переконані, що солідарність націй і держав, гуманізм сучасної цивілізації не залишать Україну без допомоги ззовні. Заздалегідь вдячні всім, хто її надасть.

Людство входить у майбутнє, оглядаючись у минуле. Такий одвічний закон історії. У тому, що було, не можна нічого змінити. Але так само нічого не можна забувати. Тож нехай слово "Чорнобиль" стане постійним і суворим нагадуванням людині про відповідальність перед прийдешніми поколіннями за все, що вона творить своїм розумом і своїми руками. А сьогоднішній день, 15 грудня 2000 року, хай буде сприйнятий світом як один з наочних виявів цієї відповідальності. Вслухаймося у слова Святого Писання, що дійшли до нас з глибини віків: "Мудрість розумного — знання шляху свого...".

Я завершую це звернення з вірою і надією, що у держав і народів, усього людства вистачить мудрості, волі та відповідальності, щоб іти далі зваженим і осмисленим шляхом, на якому не залишиться місця таким зловісним віхам, як Чорнобиль.

Нехай так буде віднині і назавжди.
(*"Урядовий кур'єр", 19 грудня 2000 року*).

У Зверненні Президента України Л.Кучми до світової спільноти чітко зазначено, що актом закриття ЧАЕС Україна засвідчила свій намір будувати майбутнє виважено і відповідально, керуючись турботою про наступні покоління українського народу і всього людства, іншими словами, підтверджуючи дотримання норм майбутньої Екологічної Конституції Землі. Сумний досвід Чорнобиля мав би стати ключем для вирішення проблем, які стоять перед людством. Радіаційно забруднена територія поруч зі столицею України – реальна картина того, що може статися з нашою планетою, якщо людям не вистачить розуму у поведженні з досягненнями науки і техніки.

Підтвердженням необхідності створення ЕКЗ є, зокрема, і слова із Звернення про те, що "ми маємо один примірник Всесвіту і не можемо над ним експериментувати" і, що "для людства з кожним днем загострюється потреба в об'єднанні зусиль заради безпечного існування в гармонії з природою, у попередженні техногенних катастроф глобального і регіонального масштабів, розповзання ядерних технологій". Наслідки аварій на ядерних, хімічних та інших об'єктах не знають державних кордонів. Їхня загроза є спільною для всіх, як спільним є і природне життєве довілля. Глобалізація й технічні досягнення роблять світ щораз тіснішим, взаємопов'язаним і взаємозалежним. Саме це і зумовлює необхідність підготовки і схвалення ЕКЗ, як і те, що Україна, йдучи на закриття Чорнобильської АЕС з великими економічними втратами, потребує не милостині, а рівноправності, поваги та розуміння.

Що стосується пропозицій, висловлених у Зверненні Президента України, стосовно створення Ради Екологічної Безпеки, Міжнародного екологічного суду та Міжнародного екологічного банку слід зауважити, що на сьогодні Раду Екологічної Безпеки Об'єднаних Націй можна було б і не створювати. Але за умови делегування мандату екологічної безпеки чинній

Раді Безпеки ООН. Натомість необхідно якомога швидше заснувати на базі Програми ООН UNEP Світову екологічну організацію, ідею створення якої підтримують вже понад 50 країн.

Питання ж стосовно Міжнародного екологічного суду залишається дискусійним. Одні автори (наприклад, Д.Блюменвітц, М.Копилов, А.Солнцев) вважають за необхідне утворення спеціалізованого Міжнародного екологічного суду, інші допускають простіший варіант, а саме, поширення функцій Міжнародного Суду ООН також і на розгляд справ з екологічних правопорушень.

Функцію міжнародного екологічного банку міг би, зрештою, виконувати і Світовий банк, який за останні роки своєї діяльності приділяє доволі багато (хоча й недостатньо ще) уваги екологічним проблемам.

Гельмут Коль, Канцлер Федеративної Республіки Німеччини²³.

Наприкінці століття у людства з'явилися епохальні шанси, які ще зовсім недавно здавалися неможливими. Завершення конфлікту Схід-Захід значно наблизило нас до глобального миру. Водночас у всьому світі зростає усвідомлення того, що збереження Творіння є таким же важливим завданням для міжнародної спільноти, як і збереження миру.

Конференція з довкілля та розвитку Ріо-92 показала шлях до глобального екологічного партнерства у XXI столітті. Відтоді досягнуто було багато, але правдою є також і те, що головні тенденції глобального забруднення все ще не подолано. Основною проблемою для нашого покоління є перманентне забезпечення природної життєвої основи для зростаючого населення світу. Перед загрозою скорочення запасів прісної води, можливих непередбачуваних кліматичних змін та наступу пустель ця проблема стає дедалі нагальнішою. Ми не можемо більше втрачати час.

Якщо ми не зможемо відповісти на цей виклик тепер, конфлікти з приводу природних ресурсів ставатимуть дедалі вірогіднішими. Вже сьогодні мільйони людей у всьому світі змушені полишити свої домівки через руйнацію природної основи їхнього існування.

Однак, є також зрушення, що дають нам підстави для надії. Ми володіємо знаннями і засобами, щоб надійно захистити природні джерела життя людини на майбутнє – тільки би ми захотіли ними скористатися. Імператив Ріо-92 залишається незмінним: розглядати проблеми розвитку і довкілля як дві сторони однієї монети і, нарешті, діяти відповідно. Дедалі більше і більше людей у пошуках їжі, енергії та житла виснажує природні ресурси швидше, ніж вони можуть бути відновлені. Також із цієї причини ми мусимо поборювати бідність в країнах, що розвиваються, більш рішуче, ніж ми це робили в минулому.

Індустріальні країни мусять і надалі виконувати свою роль, надаючи економічну допомогу та сучасні технології. Але це, своєю чергою, означає,

---

²³ Виступ на 19-й спеціальній сесії Генеральної асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на XXI століття".

що країни "третього світу" самі мусять робити все можливе, щоб створити умови для здорового розвитку. Індустріальні та порогові країни мусять забезпечити цілковиту певність, що їх власний економічний розвиток не є синонімом зростання забруднення.

На цій сесії у Нью-Йорку, п'ять років після Ріо, ми мусимо виробити курс в напрямку суттєвого прогресу. Я бачу такі головні сфери для прикладання зусиль, які є і необхідністю, і можливістю для значного поступу.

По-перше, Конференція Сторін Рамкової Конвенції ООН зі змін клімату, проведена у Берліні у квітні 1995 року, заклала основу глобальної угоди для захисту клімату. Ця спецсесія ГА ООН має поставити завдання перед конференцією, яка відбудеться в Токіо наприкінці цього року, виробити міжнародну угоду для значного зменшення емісії парникових газів. Індустріальні країни повинні зайняти узгоджену позицію та мету для Європейського Союзу – скоротити рівень головних парникових газів на 15 відсотків до 2010 року.

По-друге, триває знищення лісів, особливо – життєво важливих дощових лісів, а тому нам потрібні обов'язкові до виконання міжнародні угоди щодо захисту і сталого використання лісів – і вони потрібні саме зараз, а не через роки, коли буде надто пізно рятувати ці життєво необхідні дощові ліси.

По-третє, глобальний захист довкілля та сталий розвиток потребують чіткого представництва в ООН. Тому, я вважаю, що найближчим часом важливо значно покращити співпрацю між різними екологічними організаціями. Надалі це повинно привести до утворення глобальної "парасолькової" організації з проблем довкілля, основною опорою якої стане Програма з довкілля ООН (UNEP).

По-четверте, мета глобального екологічного партнерства в прийдешньому столітті повинна також бути відображена в Хартії ООН.

У минулому політичні відмінності між Північчю і Півднем часто впливали на дискусії щодо захисту глобального довкілля і перешкождали прогресу. З цієї причини я разом із Президентом Бразилії Кардозо, прем'єр-міністром Сінгапуру Го Чок Тонгом і віце-президентом Південної Африки Мбекі вирішили виступити зі спільною ініціативою, яка покликана продемонструвати, що для Півночі і Півдня можлива спільна дія з цієї життєво важливої для людства проблеми.

Цим дуже особистим зобов'язанням ми намагаємось надати додаткового імпульсу Всесвітньому захисту природних основ життя та ідеї сталого розвитку і сподіваємось, що це також сприятиме успіху цієї спецсесії ГА ООН.

Сьогодні, через п'ять років після Ріо і два роки після конференції в Берліні, людство сподівається на позитивні зрушення у Нью-Йорку. Вони чекають, що ми дамо правдивий і ясний сигнал настання нової ери захисту основних життєвих ресурсів. Захист Творіння – це наша відповідальність перед прийдешніми поколіннями.

(Бюлетень відомства преси та інформації федерального уряду Німеччини, № 56/с.641 Бонн, 3 липня 1997 р.).

Гельмут Коль, Канцлер Федеративної Республіки Німеччини²⁴.

Передусім, дозвольте мені, пане Ректоре, щиро подякувати Вам за високу честь, якої мене удостоєно – присвоєння мені звання Почесного Доктора Українського державного лісотехнічного університету у місті Львові. Я дуже високо ціную цю особливу нагороду.

Хто вислухав Ваш виступ, Ваші слова, а також те, що чулося між рядками, почув і я: яку велику симпатію та прихильність Ви відчуваєте до мене. Це для мене велика радість. Ваш палкий виступ на тему екології та Ваші спогади про нашу зустріч під час сесії Генеральної Асамблеї ООН порадували мене. На моє переконання, тепер дуже вчасно, у всьому світі, але особливо у Німеччині і у Європі загалом, потрібно ще більше робити для збереження довкілля. Наше покоління не повинно допустити, щоб скарбницю природи і надалі знищували.

Уявлення, нібито дозволено робити все, що завгодно, дуже часто заводять у глухий кут. Особливо останні дні стали, принаймні для мене, повчальними!

Люди втрутилися у природу, можна сказати принципово, “устряли у справу” Бога, бо тварини, які були створені для того, щоб стояти на лузі та їсти траву, раптом стали м’ясожерними.

Незабутніми у моїй пам'яті залишилися спогади про одну нічну дискусію з Маргарет Тетчер. Це було близько 12 років тому. Саме це питання і було суперечливим. Тоді я запитав її: чи усвідомлюємо ми, що ж буде, коли ми змінимо на свій розсуд те, що було створене Богом?

Сьогодні, ми платимо за це дорогою ціною. Ми мусимо розплачуватися за своє легковажне поводження з природою страхом людей перед життям, упередженістю, які сильно руйнують якість життя, і навіть самим життям. Цей приклад є дуже виразним. Ви могли би навести це як додатковий доказ того, що зараз ми досягли такої межі, за якою потрібне послідовне збереження скарбниці природи.

Я постійно домагався цього, перебуваючи на посаді канцлера. Мене зображали старомодним, багато хто й не помітив, що я перед міжнародною спільнотою виступав проти китобійного промислу. Я міг би навести Вам багато таких прикладів.

Хто несе політичну відповідальність у конкретній ситуації, той повинен порушувати цю тему зі щирим захопленням і палкістю. Ви торкнулися теми Ради Екологічної Безпеки, а саме: у наступному десятилітті, точніше у наступних десятиліттях, праця ООН у цій царині стане ще важливішою і ефективнішою, ніж останніми роками.

Стосовно цього я особливо щиро дякую Вам за те, що Ви використовуєте цю форму вшанування, щоб звернути увагу на моє особливе зацікавлення та мій особливий життєвий досвід у захисті довкілля. Те, що цей голос пролунав з України, є для мене, німця, який був тоді федеральним

---

²⁴ Промова на урочистому врученні диплома Почесного Доктора. Берлін, 4 грудня 2000 р. Graphisches Zentrum Bodige und Partner GmbH, Mainz, 2001, s.s. 24-36.

канцлером і пережив дні Чорнобиля, загалом особливо знаменним. За це я щиро дякую Вам, а також відповідальним особам Вашого університету, всім тим, хто сприяв цьому вшануванню.

(Фрагмент з промови на урочистому врученні диплома Почесного Доктора. Берлін, 4 грудня 2000 р. Graphisches Zentrum Bodige und Partner GmbH, Mainz, 2001, s.s. 24-36).

Віктор Ющенко, Президент України ²⁵.

... Я певен, що всіх нас переповнює єдине відчуття.

Ліміт безпечності та загальних дискусій добігає кінця.

Ми відчуваємо "вітер похолодання" у міжнародних відносинах, що ускладнює і обмежує спільні можливості.

У природі перепад тиску і температури викликає ураган.

Атмосферні зміни у світовій політиці мають схожі ознаки.

Велика ілюзія сили стає найбільшим затьмаренням нашого часу, найбільшим перепадом ідеалів і настроїв.

Головний виклик, що постав перед усіма, – це нехтування і підрив норм міжнародного права і міжнародних відносин.

Ми бачимо тенденції до руйнації загальної системи, наріжним каменем якої є колективність міжнародної волі та повага до суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів держав.

Україна має право на ці слова.

Ми – співзасновники ООН і співавтори її Статуту.

... Наш національний порядок денний співзвучний з головними викликами, які постали перед усією світовою спільнотою.

Україна, що володіє найкращими у світі чорноземами, має намір зробити відчутний внесок у спільну роботу з розв'язання проблем глобальної продовольчої кризи.

Ми плануємо консолідувати всі можливі зусилля для втілення ефективної і справедливої енергетичної політики.

Принципи, що повинні реалізовуватись, - прості: взаємна вигода, безперервне виконання всіх зобов'язань і недопущення жодного енергетичного тиску.

З новою силою закликаємо до активізації глобальної співпраці у сфері екології.

Україна вносить ініціативу з розробки та укладення рамкової угоди зобов'язуючого характеру - Екологічної Конституції Землі та створення під егідою ООН єдиної структури екологічного захисту з належними повноваженнями і механізмами роботи.

Ми плануємо поживати роботу в подоланні загроз ВІЛ/СНІДу та інших небезпечних захворювань. Для України ця проблема зберігає свою виняткову актуальність.

---

²⁵ Промова Президента України Віктора Ющенка 24 вересня 2008 року на загальних дебатах 63-ї сесії Генеральної асамблеї ООН.

Безумовно, у полі зору України зберігається весь комплекс спільних завдань - від проблем бідності до боротьби з торгівлею людьми, міжнародним тероризмом і розповсюдженням зброї масового враження.

Наша лінія - чітка: конкретна робота, партнерська, конструктивна, відповідальна.

В основі нашої політики - демократичні цінності, відкритий діалог зі всіма партнерами різних культур і безумовна повага до фундаментальних прав людини.

(Фрагменти з промови Президента України Віктора Ющенка 24 вересня 2008 року на загальних дебатах 63-ї сесії Генеральної асамблеї ООН. <http://www.mfa.gov.ua/usa/ua/news/detail/15656.htm>).

Віктор Ющенко, Президент України²⁶.

Я дуже дякую Генеральному секретарю нашої Організації, високодостойному панові Бан Кі-муну за ініціативу цієї важливої і вчасної зустрічі.

Підтримка України – на стороні всіх – глобальних і регіональних – зусиль з подолання екологічних проблем.

Природа не знає людських кордонів.

Але вона чутливо і боляче реагує на нашу діяльність.

Наш дім вимагає від нас розсудливості, а найважливіше – елементарної турботи.

Україна закликає світ почути цю вимогу і розпочати нехай складну, але вкрай необхідну, мудру і ретельну підготовку сучасних правил життя людини на Землі – документа спільних норм і обов'язків, який би став Екологічною Конституцією Землі.

Не варто боятися труднощів чи тривалості переговорної роботи.

Подумаймо про майбутнє. Це – головне завдання.

Екологічна Конституція могла б стати основою для нової світової екологічної політики у XXI столітті, закріпити обов'язки людей і народів перед природою і подбати про раціональне використання ресурсів, неприпустимість забруднень і нищення довкілля.

Україна віддана своїм зобов'язанням, включаючи Рамкову конвенцію ООН з боротьби із змінами клімату та її Кіотський протокол.

Ми розробили безперервний ряд щорічних кадастрів викидів парникових газів і неухильно керуємося Національним планом з реалізації протоколу.

Зараз ключове завдання для всіх нас - успішно завершити міжурядові переговори стосовно нових "посткіотських" механізмів.

До зустрічі у Копенгагені маємо підійти у повній готовності, конструктивно і з ясністю позицій.

---

²⁶ Відеозвернення Президента України Віктора Ющенка до учасників Зустрічі високого рівня з питань зміни клімату 22 вересня 2009 р. у Нью-Йорку.

Мета – вища за будь-які внутрішні питання. Вже сьогодні нам потрібен справедливий, ефективний та науково обґрунтований механізм покращання клімату у світі.

Це – також передумова для подальших домовленостей.

Упевнений, що світова спільнота за лідерства ООН здатна діяльно підтримати всі кваліфіковані пошуки альтернативних джерел для природних ресурсів – від екологічно чистої енергетики ядерної до сонячної.

Науковий провід України, який має безцінний досвід, готовий повністю інтегруватися в ці процеси.

Наш досвід відкритий світові.

Водночас ми ніколи не будемо втомлюватися нагадувати людству про Чорнобиль.

У 2011 році мине 25 років з моменту найбільшої за всю історію техногенної катастрофи.

Гострота її впливу і загрози не щезла, попри час і заспокоєння.

Ми строго дбаємо про вдосконалення системи безпеки Чорнобильської атомної станції.

Україна цінує всю міжнародну підтримку і закликає всіх партнерів довести справу до кінця і завершити добудову нового безпечного об'єкта "Укриття".

Це – наш спільний обов'язок.

Ми розраховуємо на солідарність, бо вона – в інтересах всіх і кожного.

Об'єднані Нації були згуртовані перед загрозами війни.

Нові загрози знищення людства полягають не лише у конфліктах.

Вони походять від нашого ставлення до природи, яка дала нам життя.

ООН має стати гарантом екологічної безпеки Землі і людства.

Щиро сподіваюся, що наші з вами спільні зусилля будуть успішними і нас найміцніше об'єднає мудрість і бажання життя.

(Відеозвернення Президента України Віктора Ющенка до учасників Зустрічі високого рівня з питань зміни клімату 22 вересня 2009 р. у Нью-Йорку. <http://www.mfa.gov.ua/geneva/ua/news/detail/28169.htm>).

Володимир Литвин, Голова Верховної Ради України²⁷.

"Прийняття світовою спільнотою Екологічної Конституції Землі як міжнародного правового документа екологічної безпеки планети дасть змогу розглядати його як основний закон, який підлягає безумовному виконанню, що сприятиме подоланню проблем екологічного характеру, з якими стикатиметься людство у цьому столітті. По суті справи, це проблема виживання людства в умовах змін клімату та технічного прогресу".

("Голос України", 4 грудня 2009 р.).

²⁷ З виступу Голови Верховної Ради України Володимира Литвина 3 грудня 2009 р. на Міжнародній науковій конференції на тему: "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення", яка відбулася у Львівському національному лісотехнічному університеті.

Арсеній Яценюк, Міністр закордонних справ України²⁸.

"Ми також вважаємо, що треба нарешті з усією серйозністю взятися за опрацювання юридично зобов'язуючого Всесвітнього Договору Захисту Природи — sui generis (свого роду) Екологічної Конституції планети Земля — яка би систематизувала основоположні принципи захисту довкілля і робила можливим ефективний контроль для забезпечення неухильного виконання Міжнародного Закону Довкілля."

Віталій Нахлупін, Голова Національного агентства екологічних інвестицій України²⁹.

"Вважаємо, що прийшов час створення цілісної системи глобальної екологічної безпеки. А саме – розробки глобального правового документа – Екологічної Конституції Землі, в якій були б узагальнені і систематизовані всі раніше прийняті угоди у сфері захисту навколишнього середовища і сталого розвитку, а також визначені інститути по дотриманню її норм." (<http://www.un.org/russian/climatechange/debate2007/statements/ukraine.pdf>).

Жак Ширак, Президент Франції³⁰.

"Наша планета хвора. Симптомами є дедалі частіші екстремальні явища – урагани, повені та посухи. Природа хвора. Види вимирають з тривожною швидкістю. Ми маємо докази, що ці катастрофи спричинені людською діяльністю. Швидко наближається день, коли кліматичні зміни вийдуть з-під контролю. Ми майже досягли історичної точки, з якої немає вороття.

Як показав професор Ів Копенс, зміна клімату зробила можливою еволюцію людської раси зі своєї колиски в Африці, і зміна клімату може зробити наш занепад продовженням цього шляху. Цивілізації вимирають, але вони не завжди гинуть внаслідок війни. Виснаження природних ресурсів підкосило майя, вікінгів у Гренландії, полінезійців на островах Піткерн та індіанців анасазі. Кожне з цих високорозвинених суспільств жило в цілковитій необізнаності та запереченні очевидного аж до останнього моменту. Кожне з них є символом людської вразливості і того, що може чекати людство.

Вже протягом років у європейських інституціях, у групі G8, на всіх міжнародних форумах Франція продовжує боротися – я продовжую боротися – щоб привернути увагу до невідкладних проблем довкілля. Від Ріо до Кіото і Йоганнесбурга міжнародна спільнота не лишалася бездіяльною. Вона здобула інструменти, домовленості та інституції. Але ми мусимо суттєво наростити наші зусилля для розширення поінформованості і рішуче робити набагато більше. Ось чому я вирішив зібрати у Парижі цю конференцію з

²⁸ З виступу Міністра закордонних справ України А.Яценюка на Зустрічі високого рівня з питань зміни клімату "Майбутнє у наших руках: відповідаючи на виклик лідерству щодо зміни клімату" 24 вересня 2007 р. у Нью-Йорку.

²⁹ З виступу Віталія Нахлупіна на тематичних дебатах ГА ООН з питань зміни клімату 1 серпня 2007 р. у Нью-Йорку.

³⁰ Звернення Президента Ширака на конференції з глобального екологічного управління "Громадяни Землі" у Парижі, 2 лютого 2007 р.

питань глобального екологічного управління. Ось чому я особливо щасливий, що ви сьогодні зібралися, і я щиро вам дякую.

Ми, люди, справедливо пишаємося своїм розумом і своєю технічною могутністю. Але лише за століття ми спалили ресурси, що нагромаджувалися сотні мільйонів років. Ми нищимо екосистеми, що були домівкою для біорозмаїття, яке тепер назавжди втрачено, при цьому ми позбавили себе того, що по-праву належить нашому майбутньому. Ми дуже добре це усвідомлюємо. То чого ж ми чекаємо? Чому ми не робимо кроки, які необхідно зробити? Тому, що у своєму прикрому егоїзмі ми відмовляємось визнати факти; тому, що ми не спроможні позбутися застарілих підходів та економічної структури, успадкованої з дев'ятнадцятого століття; тому що наші міжнародні політичні структури непридатні для вирішення ключової проблеми двадцять першого століття, а саме проблеми довкілля.

Через таку невідкладність для напівзаходів вже немає часу. Настала пора для революції в справжньому значенні цього слова – революції в нашому мисленні та свідомості; революції в нашій економіці; революції в наших політичних ініціативах.

Нам потрібна революція в нашому мисленні. Людство мусить припинити бачити себе лише як "повелителя і власника природи". Така амбіція, що була раніше потрібна для спрацювання ідеї тріумфального прогресу, веде нас тепер на край прірви. Ми мусимо рухатись до нового стану – стану відповідального усвідомлення: наш розум мусить бути присвячений захисту планети. Ми мусимо навчитися культивувати гармонійні відносини між людиною і природою, це нові і вкрай необхідні відносини.

Наша відповідальність перед Землею невіддільна від нашої відповідальності перед людством. Екологічний імператив відкриває безпрецедентну главу в царині людських прав. Ми мусимо утвердити і забезпечити нове фундаментальне право – право на здорове і захищене довкілля. Саме в цьому полягає сутність гуманістичного екологізму (інвайронменталізму).

Нам потрібна революція в нашій культурі. Ми мусимо виховувати всіх, особливо наймолодших, в екологічному дусі для того, щоб ми всі стали "Громадянами Землі", давайте прийнемо в ООН Всесвітню Декларацію екологічних прав та обов'язків *. Така декларація буде вираженням нашої спільної екологічної етики, яка ляже в основу наших публічних та особистих устремлінь. Франція стала першою країною, що зробила посилання на Хартію Землі у своїй Конституції. Я сподіваюсь, що ця ініціатива надихне Об'єднані Нації і всі держави внесуть екологічні аспекти до своїх основних законів.

Революція в нашій свідомості уможливить революцію в економіці. "Нульовий розвиток" не може бути відповіддю на екологічний виклик у світі,

---

* За своїм змістом пропозиція Жака Ширака щодо "Всесвітньої декларації екологічних прав та обов'язків" є по суті підтвердженням доцільності підготовки та прийняття першої, дефінітивної частини Екологічної Конституції Землі.

де понад вісімсот мільйонів чоловіків, жінок і дітей голодують. Люди мають законні прагнення до кращого життя. Такі прагнення мусять скеровувати нашу політику. Але планета не зможе довго витримувати нашу модель розвитку. Щоб розв'язати цю дилему, ми мусимо знайти інший шлях розвитку.

Попереду нас чекає нова індустріальна революція – революція сталого розвитку. Вона потребуватиме радикальної трансформації наших структур виробництва і споживання та способів експлуатації природних ресурсів і довкілля. Це буде означати зменшення викидів; врахування якості довкілля під час обчислення ВВП; справедливе оцінювання природних ресурсів. Компанії мусять взяти на себе екологічну відповідальність. Ми мусимо забезпечити технологічні прориви – розвиток енергетики без викидів парникових газів, використання сонячної енергії для опалення і виробництва електроенергії та біоенергетику для обігріву і продукування палива. Ми мусимо радикально посилити енергозбереження шляхом спорудження таких будинків, що генерують, а не споживають енергію, а також переходити на чистий автотранспорт. Ми мусимо робити успіхи у зв'язуванні і нагромадженні вуглекислого газу для виробництва електроенергії, для сталеливарної і цементної промисловості.

Така нова ера дає надію на краще життя для всіх. Найбільш інноваційні та найбільш екологічно здорові економіки будуть найбільш потужними. Щоб цього досягти, однак, нам потрібні прозорі і чесні правила конкуренції. Або міжнародна спільнота схаменеться, або розпочнеться "екологічна війна".

Цей тягар потрібно чесно поділити. Країни Півночі першими розбудували своє багатство шляхом масованої експлуатації природних ресурсів. Вони мусять взяти свою частку відповідальності за строге дотримання обмежень на виробництво та дотримання екологічних стандартів. На цьому зараз зосереджені переговори щодо запобігання глобальному потеплінню в рамках Конвенції ООН, які мають завершитися до 2009 року домовленостями, що діятимуть після Кіотського Протоколу. З ініціативи Франції та Сполученого Королівства Великобританії, за беззастережної підтримки Комісії, Європейський Союз вказує правильний шлях своїм зобов'язанням зменшити викиди парникових газів у чотири рази до 2050 року. Країни, що розвиваються, мають багато ресурсів. Вони володіють значними природними багатствами. Вони мусять бути простимульовані до захисту ресурсів і до вироблення своєї нової відповідальності. Це є ще однією метою для періоду після Кіото. Доступність "зелених" технологій допоможе їм прогресувати швидше, ніж старішим індустріальним країнам, до економіки сталого розвитку.

Щодо бідних країн, ми мусимо їм допомогти розвиватися з належною пошаною до довкілля і захиститися від катастрофічних наслідків глобального потепління, до якого вони жодним чином не спричинилися. Це стосується островів, яким загрожує підняття морського рівня і країн в зоні Сахелю, які будуть вражені посухами неймовірної сили. Поєднаймо зусилля щодо поборення бідності та екологічну революцію через переосмислення концепції

спільної спадщини людства. Інноваційне фінансування, таке як міжнародне вуглецеве оподаткування, зробить можливим надати молодим країнам, які віддані захисту екологічних багатств під їх опікою – таких як первісні ліси – необхідні для цього засоби; це також надасть їм можливість швидкого доступу до чистих технологій. Успішний солідарний податок на авіаквитки для запобігання пандеміям дає нам взірць для наслідування і змогу апробувати те, що має бути зроблено. Але революція в нашому мисленні залишиться ілюзорною, а економічна революція буде нібито птах з підірзаними крилами, якщо не буде одночасної революції в міжнародній політиці. Ця революція уже розпочалася. Завдяки добровільним організаціям, участі громадянського суспільства, наростаючій мобілізації виборних представників, екологічний імператив дедалі більшою мірою формує локальні і національні політики. Але цю боротьбу потрібно вести і на глобальному рівні. Екологічна криза не визнає кордонів. А ми ще занадто часто не спроможні діяти спільно. Ми мусимо побудувати світове екологічне управління. У цій сфері, як і в інших, однобокий підхід веде у глухий кут. Точнісінько так, як всеохопність є неодмінним пререквізитом миру, вона є також ключем до сталого розвитку. UNEP є видатною програмою, і я хочу віддати їй належне. Але вона не має достатньо повноважень або інституційного впливу. Ми мусимо трансформувати її в повноцінну організацію під егідою ООН. Така Екологічна організація при ООН (UNEO) буде діяти як екологічна свідомість світу. Вона проводитиме об'єктивні наукові оцінювання екологічних небезпек. Вона матиме політичні повноваження для безперешкодного виконання дій, щодо яких прийнято спільне рішення. Вона надасть більшої вагомості і значущості нашим колективним прагненням.

Метою цієї конференції є мобілізувати всіх наших громадян і всі сектори наших суспільств та утворити групу країн-піонерів, готових підтримати проект UNEO і переконати тих, хто ще вагається, щоб приєднуватися до нас.

(http://www.ambafrance-ng.org/france_nigeria/spip.php?article475).

Ніколя Саркозі, Президент Франції³¹.

Президент Франції Ніколя Саркозі висловився за створення до 2012 року Всесвітньої екологічної організації. Він запропонував главам держав і урядів країн, що продукують найбільше шкідливих викидів в атмосферу, провести ще один саміт у середині листопада з питань про обмеження емісії парникових газів до фінальної конференції у Копенгагені.

Ніколя Саркозі вважає, що рішення про створення Всесвітньої екологічної організації може бути прийнято в столиці Данії в грудні для того, щоб така організація з'явилася в 2012 році. Він вважає, що вона має об'єднати всі міжнародні установи та агентства, що займаються екологічними

---

³¹ З виступу президента Франції Ніколя Саркозі на Саміті з питань зміни клімату в штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку, 22 вересня 2009 р.

проблемами. За оцінками глави французької держави, їх вже є близько 60, але діють вони розрізнено і неузгоджено. Президент Франції зазначив, що нова організація могла б займатися розвитком міжнародного екологічного права та забезпечувати контроль за виконанням зобов'язань, які буде прийнято в Копенгагені.

На конференції в Копенгагені планується прийняти документ, який замінить собою Кіотський протокол. Переговори щодо цього документа просуваються вкрай складно через небажання багатьох держав скорочувати промислове виробництво, що є одним з основних джерел забруднення атмосфери і глобальної зміни клімату.

"Зворотний відлік розпочався – нам залишилося 87 днів до Копенгагена. Виходячи з того, наскільки складними є ці переговори, необхідний ще один саміт до Копенгагенської конференції. Франція пропонує, щоб глави держав провідних економік світу, відповідальних за 80% світових викидів, і ті, хто розпочав процес в липні в Аквілі (на саміті "Вісімки" в Італії), зустрілися в середині листопада. Їм буде необхідно прояснити їх зобов'язання, щоб забезпечити успіх у Копенгагені", – сказав Саркозі.

Крім того, Саркозі висловився за те, щоб у Копенгагені було прийнято рішення про створення Всесвітньої екологічної організації, яка здійснювала б ефективний моніторинг копенгагенських домовленостей.

"Франція пропонує, щоб рішення про створення цієї організації було б прийняте в Копенгагені і щоб вона була заснована в 2012 році на саміті Групи "Ріо+20" (регіональне об'єднання латиноамериканських країн плюс "Велика двадцятка") – форумі, який запропонувала провести Бразилія і якому ми висловлюємо нашу повну підтримку", – заявив Саркозі.

(<http://www.ambafrance-us.org/climate/united-nations-summit-on-climate-change-speech-by-nicolas-sarkozy/>)

Лист канцлера ФРН А. Меркель та президента Франції Н. Саркозі до Генерального секретаря ООН ³².

Берлін, Париж, 21 вересня 2009 р.

Шановний пане Генеральний Секретар,

Уже менше ніж за сто днів 192 держави члени ООН приймуть рішення, від яких залежатиме майбутнє людства і нашої планети.

Дякуємо Вам за ініціативу зібрати саміт з питань зміни клімату 22 вересня у Нью-Йорку. Ми усвідомлюємо потребу активізувати міжнародні переговори. Цей саміт мусить згенерувати політичний імпульс, потрібний для досягнення глобальних та далекосяжних домовленостей у Копенгагені. Ми мусимо дати чіткий мандат нашим перемовникам для укладення угоди з

³² Спільний лист канцлера ФРН А. Меркель та президента Франції Н. Саркозі до Генерального секретаря ООН Бан Кі-Муна. Зустріч високого рівня з питань зміни клімату 22 вересня 2009 р. у Нью-Йорку.

метою обмеження глобального потепління не більше ніж на 2 °C понад рівень, зафіксований в доіндустріальну епоху.

Європейський Союз взяв зобов'язання, що узгоджуються з вимогами такого завдання. Ми регламентували законодавчі межі пакету енергетика – клімат і зацікавлені надалі працювати в контексті реалізації цієї доленосної міжнародної угоди. Європейський Союз рішуче налаштований започаткувати значні економічні та соціальні зміни, необхідні для розвитку в контексті низьковуглецевої парадигми.

Однак такі зміни матимуть сенс лише тоді, коли всі нації виявлятимуть щире бажання подолати егоїстичні інтереси, визнаючи пріоритетними інтереси усієї світової спільноти та даючи згоду бути учасниками економічного і соціального розвитку в межах низьковуглецевої парадигми.

Уже зараз вимальовуються загальні обриси угоди, яку незадовго ухвалюватимуть у Копенгагені. Їх необхідно остаточно прояснити 22 вересня з чітким наміром досягти консенсусу у грудні з чотирьох ключових пунктів:

- глобальна мета – обмеження підвищення температури на 2°C понад рівень, зафіксований в доіндустріальну епоху, що потребуватиме зменшення глобальних викидів до 2050 року щонайменше на 50% порівняно з рівнем 1990 року;

- дотримання амбітних зобов'язань розвиненими країнами в руслі тієї мети, яку вони поставили у липні в Акілі щодо зменшення викидів до 2050 року щонайменше на 80%: розвинені країни мусять вдатись до відповідних кроків протягом середньотривалого терміну (2020 рік і далі) та визначити шляхи для досягнення довготривалої мети;

- окреме зобов'язання молодих економік – знизити рівень викидів парникових газів порівняно зі звичайними та піковими протягом науково обґрунтованого проміжку часу, виходячи з принципу спільної, але диференційованої відповідальності та індивідуальних можливостей. У цьому контексті країни, що розвиваються, мають виробити плани низьковуглецевого зростання економік та оприлюднити їх до 2012 року. Розвинені країни мають зобов'язатися допомагати їм у виробленні та здійсненні цих планів;

- загалом, ми повинні узгодити ефективні механізми підтримки адаптації та сповільнення негативних процесів у країнах, що розвиваються – як фінансово, так і у сфері технологій. Необхідно буде застосувати нові механізми, такі як ефективний міжнародний вуглецевий ринок та внутрішнє фінансування, особливо в економічно сильніших країнах, що розвиваються.

Стосовно публічних фінансів, усі країни, за винятком найбідніших, мусять взяти на себе зобов'язання відповідно до своїх рівнів емісії та платоспроможності. Для того, щоб бути спроможною діяти оперативно та належно використовувати здобутий впродовж останніх років досвід, міжнародна спільнота повинна покладатися насамперед на існуючі інституції, зокрема Міжнародний Екологічний Фонд. Задля фінансової підтримки країн, що розвиваються Європейський Союз готовий виконати свою частину зобов'язань.

Ми вважаємо, що ще дві передумови є важливими для укладення ефективної та справедливої угоди:

– недопустимо, щоби зусилля найбільш амбітних націй нівелювалися вуглецевими викидами інших країн через їх неадекватні дії або бездіяльність. З цієї причини повинна існувати можливість вдаватися до відповідних коригувальних заходів, якщо якась країна буде діяти всупереч угоди;

– що більше, необхідно буде створити нову інституційну архітектуру для забезпечення розвитку міжнародного екологічного права. Екологічне урядування мусить бути переглянуте. Ми повинні використати імпульс, який дасть форум у Копенгагені, для подальшого руху до створення Світової екологічної організації.

Пане Генеральний Секретар, зустріч у Нью-Йорку мусить стати рішучим кроком в напрямку досягнення у Копенгагені всеохопної та довготривалої угоди щодо правового регулювання вуглецевих викидів. Ми та наші партнери з Європейського Союзу стануть для Вас надійною підтримкою у прагненні зробити саміт 22 вересня успішним.

Ангела Меркель
Канцлер Федеративної
Республіки Німеччини

Ніколя Саркозі
Президент
Республіки Франція

(<http://www.un.org/wcm/content/site/climatechange/pages/2009summit/statements>)

Отож, навіть побіжний аналіз міркувань офіційних осіб стосовно лобювання ідеї Екологічної Конституції Землі, засвідчує глибоку стурбованість не лише вчених, але й державних лідерів проблемою збереження природного життєвого довкілля у взаємозв'язку з питаннями подальшого соціально-економічного розвитку цивілізації.

1.3. Екологічний федералізм у контексті регіонального та світового розвитку ©

Причиною розвалу таких потуг як СРСР та Югославія була відсутність життєво важливих підстав для їх створення. Мета, з якою вони створювались, не відображала справжніх інтересів держав, котрі були насильно втягнуті в штучну, наскрізь заідеологізовану систему. Нинішня нестійкість Російської Федерації, котра також стоїть перед загрозою розвалу, можливо зумовлена подібним станом речей.

Причини для цього очевидні – східноєвропейські "соціалістичні" держави були збудовані на засадах диктатури, а не добровільного об'єднання

© Yuriy Tunytsya. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, P.296-303. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

у федерацію. Диктатура була основою офіційної теорії соціалізму. У одній з важливих робіт В. І. Леніна, опублікованій в 1915 році, стверджується:

"Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовним законом капіталізму. Звідси випливає, що соціалізм можливо спочатку перемаже в небагатьох, чи навіть в одній, окремо взятій капіталістичній країні. Пролетарі цієї країни, що одержали перемогу, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, стали б противагою решті капіталістичного світу, завойовуючи прихильність пригноблених класів в інших країнах, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, використовуючи за необхідності навіть військову силу проти експлуаторських класів та держав, де вони панують. Політичною формою суспільства, в якому бере гору пролетаріат, повалюючи буржуазію, стане демократична республіка, де сила пролетаріату буде все більше централізуватись у боротьбі певного народу чи народів проти держав, котрі ще не перейшли до соціалізму. Ліквідація класової системи є неможливою без диктатури пригнобленого класу – пролетаріату. Вільне об'єднання народів на засадах соціалізму є неможливим без певного періоду запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами"³³.

Ідеологічна боротьба СРСР з "відсталими державами", що тривала понад 70 років спричинила до значних витрат і втрат з обох сторін. Врешті ідеологічні бар'єри впали, абсолютна більшість країн світу, за винятком кількох, звільнилися від політичних догм. Фундаментальні причини конфронтації втратили актуальність. Прийшов час для спільного вирішення проблем виживання та соціально-економічного розвитку. Несподівано для себе всі люди на планеті стали ближчими. Попри те, що населення Землі все ще не об'єдналось задля вирішення багатьох глобальних проблем сьогодення, воно як ніколи близьке до усвідомлення цих проблем та об'єднання задля їх вирішення.

Проблеми охорони та покращення природного життєвого середовища, раціонального використання та відновлення природних ресурсів (тобто проблеми екологічного характеру) є одними пріоритетних і потребують негайного вирішення спільними зусиллями. Охорона довкілля та раціональне природокористування є інтегральною складовою економічного та соціального розвитку. На цьому було зроблено наголос у зверненні до Міжнародної комісії з довкілля та розвитку, підготованому під керівництвом Г. Х. Брутланд. У 1987 р. це звернення було затверджене Генеральною Асамблеєю ООН. "Регіональна стратегія охорони довкілля та раціонального природокористування у країнах-членах Європейської Економічної Комісії на період до 2000 року і надалі", затверджена в 1988 році, заснована на вищезгаданій концепції фундаментальної єдності цілей охорони довкілля та розвитку. Засади Стратегії Європейської Спільноти співпадають з засадами Всесвітньої стратегії з охорони довкілля, проголошеній в 1980 р., у котрій

---

³³ Ленін В.І. Повне зібрання праць, том. 26. - Москва: видавництво іноземних мов, 1960. – С. 355.

також йдеться про поєднання цілей стабільного розвитку та охорони природних ресурсів.

Актуальність сьогочасних проблем федералізму зумовлена тим, що багато нових незалежних держав, котрі раніше були членами СРСР тепер будуть розбудовуватись на федеративних засадах. Це стосується Росії, України, Грузії та деяких інших держав і в подальшому спричинить до багатьох нових запитань. Поряд з традиційним федералізмом на порядок денний об'єктивно виходить проблема цілеспрямованого екологічного федералізму.

Термін "екологічний федералізм" до недавніх пір не використовувався. Діяльність держави, неурядових та громадських організацій, а також союзів, асоціацій, політичних партій та інших, бажаючих долучитись до покращення стану довкілля уже впродовж значного періоду часу є вагомим чинником економічного та соціального розвитку.

Попри те, що наука про охорону довкілля є вельми специфічною сферою людської діяльності, що має тривалу історію розвитку, екологічний федералізм безсумнівно є явищем саме двадцятого століття. В 1913 році на Першому міжнародному конгресі з питань збереження природи, що відбувся в Швейцарії було вперше піднято питання екологічного федералізму. Цю подію можна розглядати як виявлення намагань тогочасних захисників природи об'єднати зусилля задля збереження окремих видів організмів, рослин та окремих компонентів природи. Деякий час потому, у 1922 році в Лондоні було створено Міжнародну раду зі збереження птахів. У 1923 р. в Парижі почала функціонувати Міжнародна асоціація збереження природи. В 1930, також в Парижі, було засновано Міжнародну асоціацію мисливців. У 1948 р. в Швейцарії було утворено Міжнародну спілку охорони природи – пізніше перейменовану на Міжнародну спілку збереження природи та природних ресурсів (IUCN). На сьогодні вона об'єднує понад 300 державних та громадських організацій з дев'яноста країн світу. З 1973 року, поряд з багатьма іншими екологічними організаціями, функціонує спеціалізований міжнародний орган – Екологічна Програма ООН (UNEP), штаб-квартира якої розташована в Найробі, Кенії.

В наш час в умовах переходу до сталого розвитку надзвичайно важливим є забезпечити контроль з боку усіх держав світу. Суспільство, представлене різноманітними потребами людей, вимагає створення ефективної міжурядової системи, котра, за дотримання демократичного принципу взаємної згоди, буде діяти в інтересах планети як цілісної одиниці та забезпечувати спільно скоординовану діяльність задля збереження довкілля.

Досвід, нагромаджений за двадцять років, що пройшли від Конференції ООН з навколишнього середовища людини 1972 року в Швеції до Конференції з довкілля та розвитку в 1992 в Бразилії свідчить про поступ у рівні організації екологічного федералізму. Протягом останніх тридцяти років було прийнято багато важливих екологічних документів, що передбачають врегулювання відповідальності, серед них – Світова стратегія

збереження природи (1980) та Регіональна стратегія захисту довкілля та раціонального природокористування країн-членів Європейської Економічної Комісії (1988).

Проблема екологічного федералізму є актуальною проблемою сьогодення і ще досить довго залишатиметься однією з центральних проблем. Усі країнам притаманні спільні екологічні проблеми. Жодна держава не здатна одноосібно кинути виклик екологічним проблемам сучасності – це не залежить ні від політичної та державної системи країни, ні від рівня її економічного розвитку. Спільний екологічний простір, взаємопов'язаність та взаємозалежність різних компонентів природного середовища (навіть географічно віддалених регіонів) вимагають від країн погодження зусиль щодо пошуку способів охорони та покращення стану навколишнього середовища. Екологічний федералізм є об'єктивним процесом формування, функціонування та вдосконалення різноманітних урядових, міжурядових та неурядових (політичних, громадських, наукових, комерційно-виробничих та ін.), які цілеспрямовано вирішують проблеми збереження довкілля, раціонального природокористування та відновлення природних ресурсів водночас на регіональному та глобальному рівнях. Політичні, соціальні, ідеологічні та економічні питання, поряд з усіма іншими, на які ми шукаємо відповіді, є лише допоміжними при розв'язанні фундаментального питання екологічного федералізму – виживання людства на нашій планеті.

Таким чином, необхідно підготувати Екологічну Конституцію Землі, як основний закон сучасної міжнародної спільноти, положення якої повинні бути обов'язковими до виконання кожною, без винятків, країною. Базові концептуальні засади майбутньої Екологічної Конституції Землі фактично вже розроблені. Вони були викладені в дванадцятому розділі звіту Міжнародної Комісії з довкілля та розвитку та в Додатку 1 до цього звіту. Екологічна Конституція Землі має бути затверджена Генеральною Асамблеєю ООН після детального обговорення її проекту.

Відповідно до Екологічної Конституції Землі, потрібно створити міжнародний виконавчий орган під егідою ООН. Його можна назвати Міжнародною екологічною конфедерацією. Основними завданнями такого органу буде контроль за дотриманням вимог Конституції та координація діяльності державних та міжнародних організацій щодо збереження природних умов довкілля та соціально-економічного розвитку. Міжнародна екологічна поліція використовуючи новітні технічні засоби моніторингу навколишнього середовища буде постійно стежити за станом довкілля на планеті та забезпечить ефективне виконання Міжнародною екологічною конфедерацією своїх функцій. Екологічні правопорушення виявлені Міжнародною екологічною поліцією будуть розглядатись спеціально для цього створеним Міжнародним екологічним судом. І наостанок, забезпечувати пріоритетні заходи щодо збереження довкілля та підтримку слаборозвинутих країн в особливих випадках буде Міжнародний екологічний банк, котрий нагромаджуватиме кошти, отримані від правопорушників та з

інших джерел. Подібні федеральні екологічні органи повинні бути створені в різних регіонах світу, а також окремо в кожній країні.

Для прикладу, в Україні були висунуті пропозиції щодо розробки та впровадження Екологічної Конституції (Екологічного Кодексу), як основного закону, котрий міститиме базові принципи та вимоги щодо підприємницької діяльності та захисту довкілля на її території. Також було висунуто пропозиції щодо розробки та впровадження низки екологічних законів прямої дії, котрі дозволять стороні, що позивається, мати прямий доступ до суду, який призначає арбітражні органи та прокурора. У випадку України Екологічний Кодекс повинен бути розроблений у відповідності до Декларації про державний суверенітет України. Це потрібно для того, щоб забезпечити узгодженість з майбутньою Конституцією та передбачити екологічну складову для усіх законів та документів. Лише тоді постане реальна можливість вирішення гострих взаємопов'язаних екологічних та економічних проблем. Екологічний Кодекс на повинен бути об'ємним, проте потрібно, щоб він принаймні містив положення рекомендовані Генеральною Асамблеєю ООН для всіх країн-членів.

Серед них - засадниче право всіх людей на довкілля, сприятливе для життя та економічного розвитку. Держава має виконувати такі обов'язки:

- забезпечувати збереження та раціональне використання довкілля та природних ресурсів задля блага теперішнього та майбутніх поколінь;

- підтримувати життєдіяльність екосистем та необхідні для функціонування біосфери процеси;

- зберігати природне біорізноманіття та дотримуватись принципів, що забезпечують сталу оптимальну продуктивність використання ресурсів та екосистем;

- здійснювати моніторинг за змінами стану довкілля та використанням природних ресурсів, публікувати про це звіти;

- здійснювати на попередньому етапі впровадження нових видів діяльності екологічні розрахунки та забезпечувати їх дотримання;

- забезпечувати збір інформації про можливі наслідки для довкілля комерційної діяльності та надавати усім громадянам однакове право на захист свого життя в адміністративних органах та судах;

- забезпечувати виконання критерію охорони довкілля як інтегральної складової планування та діяльності на територіях економічного розвитку;

- проявляти добру волю до співпраці з усіма іншими країнами задля ефективного впровадження та функціонування цих зобов'язань;

- зупиняти будь-яку діяльність на місцевому та глобальному рівнях, котра спричиняє до порушення вищенаведених обов'язків;

- забезпечувати відшкодування екологічних втрат.

Враховуючи велику кількість екологічних помилок, здійснених внаслідок централізованого економічного планування та перехід економіки на ринкові засади, зараз в Україні надзвичайно потрібним є Екологічний Кодекс, засадничо відмінний від теперішнього "Закону про охорону навколишнього природного середовища". Незалежність України та її

соціально-економічний розвиток в значній мірі залежать саме від того чи буде подолано екологічну та економічну кризи, успадковані від попередньої командно-адміністративної системи. Основними причинами екологічної та економічної криз є: неприродна економічна система, яка за інерцією залишається антиекологічною; технологічна відсталість практичного усіх галузей матеріального виробництва; недосконала структура національної економіки, екологічно необґрунтоване використання продуктивних сил, втручання держави у виробничу сферу; переважання економічних цілей над екологічними у політичній сфері; надмірна мілітаризація економіки, недосконале економічне та екологічне законодавство, недостатня інтегрованість в європейський та світовий економічний простір; цілковита екологічна безграмотність. Проте навіть досконале проведення заходів щодо збереження довкілля не вирішить проблем, спричинених екологічною кризою, оскільки та тісно пов'язана з кризою економічною. Потрібно взяти до уваги природний зв'язок економіки та стану довкілля. Також необхідно переорієнтувати всю економічну систему, якою слабкою вона б не була, інтегрувавши критерії екологічної та економічної ефективності, замість односторонньої спрямованості на економічну ефективність, котра не супроводжується врахуванням екологічних ефектів різноманітної економічної діяльності та виробництва. Глибока криза в Україні може бути подолана лише шляхом наскрізної екологізації економіки.

Перехід економіки на ринкові засади без врахування екологічних вимог створює реальну загрозу поглиблення екологічної та економічної криз. Найбільш простий, дешевий та ефективний спосіб інтегрувати екологічну складову в економічну систему України – використання світового досвіду в наших умовах. Особливо вартими уваги є американська та західнонімецька системи економічного захисту довкілля. Ці системи добре пристосовані до ринкових умов, про що свідчить тривалий період часу їх успішного використання. У вирішенні своїх екологічних проблем Україна повинна поряд з використанням допомоги з закордону демілітаризувати економіку та екологічно обґрунтовано перебудувати оборонну промисловість.

Агенція з охорони довкілля у США (EPA) погодилась на участь у спільному Українсько-Американському проєкті під назвою "Економічний захист довкілля України в умовах ринку" ("Ecomarket-2000"). Уряд незалежної України повинен дуже серйозно поставитись до цієї можливості та прикласти максимальних зусиль задля її реалізації.

Концепція економічного захисту довкілля повинна базуватись на принципі екологічних втрат, яка в науковій літературі обґрунтована як невід'ємна складова обов'язкових виробничих витрат в економічній сфері незалежно від форми власності та засобів виробництва. Стандартизовані екологічні витрати потрібно включати у витрати виробництва продукції (послуг), а втрати понад визначену норму повинні вираховуватись з прибутків компаній.

Нещодавно уряд України доручив Міністерству охорони довкілля провести дослідження для американської системи продажу ліцензій на

забруднення довкілля ("принцип бульбашки") та інших ринкових механізмів, що застосовуються в сфері охорони довкілля. Це відбувається в рамках проекту "Ecomarkter-2000". Компанії, що візьмуть участь в дослідженні, отримують податкові та інші пільги. Економічні спонуки повинні буде не менш важливими ніж економічні санкції.

Система стимулів та санкцій повинна бути добре обґрунтованою і зрозумілою для компаній та місцевих органів влади, щоб спонукати їх задовольняти свої економічні інтереси шляхом впровадження ринкових та неадміністративних методів контролю якості довкілля. Особливо небезпечних забруднювачів довкілля все ж не слід контролювати ринковими методами. При наявності вибору між екологізацією виробничого процесу (запобігання забруднення) та встановленням очисних споруд, стимули на користь першого вибору повинні буди значно більшими. Складові "принципу бульбашки" (пристосовані до українських умов) повинні стосуватись не лише забруднення повітря а також і забруднення води, ґрунтів та інших компонентів довкілля.

Проведення проекту *Ecomarket-2000* повинно підтримуватись відповідною резолюцією Кабінету Міністрів України та міжурядовими домовленостями між Україною та США (на першому етапі) та Україною, США, Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною та Німеччиною (на другому етапі). Безпрецедентний експеримент щодо продажу міжнародних ліцензій (квот), що дають право на забруднення довкілля в Центральній Європі та скоординовані заходи, спрямовані на удосконалення способів раціонального використання природних ресурсів, є надзвичайно важливими з наукового та практичного погляду. Для такого експерименту також можна залучити Міжнародну асоціацію/інститут регіональних екологічних проблем (IIAREP) засновану в 1991 році у Львівському Університеті ім. Івана Франка. Це допоможе університетам, іншим вищим навчальним закладам та дослідницьким інституціям отримати новий науковий досвід у вирішенні комплексних територіальних екологічних проблем в різних галузях промисловості. Серед партнерів IIAREP університети та інші освітні та наукові дослідницькі інституції України, Білорусі, Польщі, Чехії, Словаччини, Німеччини, Франції, Румунії, Болгарії та США.

IIAREP функціонує відповідно до своїх внутрішніх правил і є гнучкою науковою організацією, що створює тимчасові групи кваліфікованих експертів (фахівців з різних галузей – економістів, хіміків, фізиків, математиків, юристів, лікарів та інших) на контрактній основі, що передбачає виконання певних завдань, котрі неможливо виконати в рамках жодної стандартної наукової інституції. З метою ефективного проведення дослідження та отримання експертних висновків, IIAREP використовує на контрактній основі обладнання освітніх та наукових інституцій Львова та інших міст, зокрема обладнання закордонних партнерських організацій. Програма IIAREP охоплює теоретичні (фундаментальні) дослідження, прикладні дослідження, включаючи апробацію результатів та проблеми екологічної освіти та навчання.

В листопаді 1991 р. ПАРЕР провела Першу міжнародну науково-освітню конференцію з питань екологічної освіти та навчання "*Ecoeducation-91*", участь в котрій взяли представники з України, Польщі, Чехії, Словаччини, Англії та США. Планується опублікувати звіт цієї конференції. Також до публікації англійською готується перший збірник наукових робіт ПАРЕР.

На 1992 рік заплановано два міжнародні проекти: Економічний захист довкілля України в умовах ринку (Ecomarket-2000) – спільно з Агенцією з захисту довкілля США; та Альтернативна концепція енергопостачання міста Львів ("*Lviv-Ecopower-2000*") – спільно з Інститутом прикладної екології, м. Фрайбург, Німеччина.

Повертаючись до питання екологічного федералізму, необхідно звернути увагу на те, що не всі країни світу визнали та включили у свої конституції перше положення Екологічної декларації, проголошеної в 1973 році Конференцією ООН з питань довкілля: "Людина має фундаментальне право на свободу, рівність та сприятливі умови життя в довкіллі, стан якого дозволяє жити в гідності та добробуті".

Людство поступово, крок за кроком визнає існування тісних природних взаємозв'язків між станом довкілля та теперішнім і майбутнім економічним розвитком на водночас регіональному та глобальному рівнях.

В наш час стандартні обмеження екологічного федералізму, як форми держави заснованої на федеративних принципах, повинні стати обов'язковими. Федерації повинні бути здатними вирішувати не лише політичні, військові та економічні питання, з метою вирішення яких вони були створені, але також бути знаряддям досягнення спільних екологічних цілей.

Екологічний федералізм слід розглядати принаймні на п'ятьох рівнях: (1) ідейному рівні федералізму та його морального, етичного та філософського розуміння; (2) рівні політичної позиції для обговорення між дипломатами, представниками держав та в міжнародних організаціях; (3) рівні теоретичної, методологічної, наукової та практичної проблеми, що включає опрацювання концептуальних та методологічних засад та проведення наукових та практичних досліджень; (4) рівні специфічної правової сфери науки та практики, завданням котрої є вироблення обґрунтованих рекомендацій щодо створення екологічних федерацій та конфедерацій на різних ієрархічних рівнях (державному, міждержавному, світовому) та розробка правових документів; (5) рівні оцінки ефективності екофедерацій та міжнародних екологічних законів.

Явище екологічного федералізму як засобу вирішення нагальних екологічних проблем заслуговує на особливу увагу представників юридичної та економічної наук. В наш час це питання є особливо важливим в контексті регіонального та глобального розвитку, адже розвиток є можливим лише у безпечному та здоровому довкіллі. Пошук оптимальних регіональних та глобальних екофедеративних структур буде особливо важливим для соціального та економічного розвитку суспільства, для забезпечення сприятливими умовами життя всіх людей та сприятиме зміцненню миру і взаєморозуміння між усіма народами нашої планети.

1.4. Генеза, зміст і шляхи реалізації концепції міжнародної екологічної безпеки ©

Широко вживані нині термін і поняття "екологічна безпека" – національна і міжнародна – виникли і сформулювались порівняно недавно – наприкінці 80-х років минулого століття в ході осмислення негативних наслідків впливу діяльності людини на довкілля Землі. У цей період своєї історії людство опинилось у стані екологічної кризи, яка почала набувати всесвітнього характеру, загрожуючи самому існуванню земної природи і цивілізації.

Термін "екологія" (від сполучення грецьких слів: "ойкос" – простір для проживання, помешкання, та "логос" – наука) запровадив у науковий обіг у 1866 р. відомий німецький біолог Е. Геккель. Цим терміном він визначив науку про взаємні зв'язки живих організмів з довкіллям. У той час ще не йшлося про екологічну безпеку, оскільки стан земного довкілля ще не був загрозливим.

Помітне погіршення екологічної ситуації у світі сталося у період завершення індустріальної епохи, особливо у другій половині ХХ ст. Це відбулося внаслідок відчуження людини від природи та нехтування нею законів природи.

Особливо небезпечних масштабів нищення природи набуло в Україні – найіндустріалізованішій частині колишнього Радянського Союзу, в якому панувало агресивно-споживацьке ставлення до природи.

Побудова численних об'єктів важкої промисловості на території України була підпорядкована, насамперед, меті створення радянського військово-промислового комплексу, відбувалась з ігноруванням можливостей природи до самовідновлення та нехтуванням потреб людини у здоровому довкіллі і супроводжувалась поступовою деградацією довкілля. Внаслідок цього наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття країна опинилась у стані екологічної кризи.

Комуністичний режим у суспільстві культивував спекулятивні гасла про недоцільність чекати милостині від природи та абсурдність її охорони від радянської людини. Ці гасла стали ідеологічним підґрунтям так званих сталінських планів "перетворення природи", апофеозом реалізації яких в Україні стала побудова на Дніпрі каскаду гідроелектростанцій. Внаслідок цього могутню і чисту річку перетворили на шість мілководних водоймищ, які назвали "морями" і які затопили мільйон гектарів родючих земель, заплавні угіддя, луки й пасовиська.

Знищення Дніпра розпочалось у 30-х роках і завершилось у 60-х роках минулого століття. Воно, без перебільшення, є міжнародним екологічним злочином, оскільки йдеться про третю за довжиною річку Європи, яка тече через території трьох країн. Цей злочин, початок якого оспівував радянський поет С. Маршак: "Дни и ночи, дни и ночи / Бой с Днепром ведет рабочий", свавільно спотворив природний комплекс, знаковий для України та ідентич-

---

© Василенко В.А. Генеза, зміст і шляхи реалізації концепції міжнародної екологічної безпеки. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 13-22.

ності української нації³⁴. Поряд з трьома штучними голодоморами, лінгвоцидом та масовими репресіями проти української провідної верстви, знищення Дніпра є тяжким злочином комуністичного режиму проти української нації і України і має кваліфікуватися як акт екоциду.

До знищення Дніпра додалися прогресуюче забруднення атмосферного повітря та акваторій в індустріалізованих зонах, розміщення атомних електростанцій у густонаселених регіонах, гігантоманія меліоративних проектів, реалізація яких призвела до зникнення багатьох малих річок і озер, порушення водного балансу та погіршення якості води на значних територіях України. Причому "перетворювачі природи" нав'язували суспільству концепцію "техносфери" як середовища, в якому при комунізмі житиме нова соціальна спільнота – російськомовний радянський народ.

Руйнація природи України відбувалася в умовах, коли нація була послаблена штучними голодоморами, нескінченними політичними репресіями та жахливими наслідками Другої світової війни.

Все ж найсвідоміші її представники, яких оминув молох комуністичних репресій, намагались привернути увагу української громадськості і влади до згубних наслідків хижацького ставлення до природи і зростаючої небезпеки екологічної кризи. Їхні протести викликали незадоволення партійного керівництва, яке з кар'єрних міркувань і заради отримання нагород і зиску висувало і підтримувало плани гігантських "будов комунізму". Проте, у деяких випадках спільними зусиллями української громадськості і вчених вдавалось запобігти реалізації найавантюристичніших і найнебезпечніших проектів, таких, наприклад, як будівництво гідроелектростанцій на Десні, Керченської греблі, Очаківської дамби у Дніпровському гірлі.

Екологічно ситуація в Україні, незважаючи на її специфічність, не була явищем унікальним. Потік інформації з усіх континентів планети свідчив, що споживацьке та агресивне ставлення до природи притаманне не лише країнам соціалізму, а й західним демократіям і країнам третього світу. Єдина принципова відмінність полягала в тому, що за соціалізму природу знищували планово, а в умовах капіталізму – стихійно. Однак наслідки такого ставлення були такими ж згубними.

Екологічні загрози набували глобального і системного характеру, поширюючись на території багатьох країн, простори Світового океану, атмосферу Землі та її приполярні зони. Саме тому з 60-х років минулого століття питан-

³⁴ З незапам'ятних часів Подніпров'я було колыскою української нації, а Дніпро – символом України. Побут і традиції, мова і культура українців були органічно пов'язані з унікальним природним масивом по обидва береги легендарної річки та її численних приток. Українська нація була історично "вбудована" у ландшафти, тваринний і рослинний світ, природні явища Подніпров'я. Знищення Дніпра супроводжувалась руйнуванням традиційної структури українського соціуму у самому центрі країни. Внаслідок затоплення величезних територій понад три мільйони людей було зігнано з споконвічних земель, під водою опинились тисячі стародавніх сіл, релігійних споруд, історичних пам'яток та кладовищ із могилами предків.

Наруга над Дніпром завдала тяжкої морально-психологічної травми всій Україні і була спрямована на руйнацію ідентичності української нації.

Відомий також сталий негативний вплив на добробуті здоров'я мільйонів людей так званих "морів", через утворення яких було не лише затоплено родючі землі, але й погіршилась якість води, знищено унікальні місця відпочинку, зникли цінні породи риб, корисні види рослин тощо.

ня охорони природи стають предметом розгляду міжнародних організацій системи ООН.

У грудні 1962 р. спочатку ЮНЕСКО³⁵, а потім ООН³⁶ ухвалюють резолюції, присвячені охороні довкілля. У 1972 р. у Стокгольмі було скликано Конференцію ООН з проблем довкілля, яка ухвалила декларацію принципів охорони довкілля (26 принципів), план заходів (109 рекомендацій) та організаційно-фінансові рішення. Відповідно до резолюції Конференції про організаційно-фінансові заходи, Генеральна Асамблея ООН того ж року заснувала Програму ООН з питань довкілля (ЮНЕП), яка стала спеціалізованим органом ООН, відповідальним за природоохоронну сферу.

Незважаючи на заходи міжнародного співтовариства, деградація довкілля планети посилювалась. Варварська наруга над природою України і погіршення екологічної ситуації у світі спонукали до роздумів, у процесі яких поступово формувались загальні обриси концепції екологічної безпеки як комплексної системи гарантій, покликаних забезпечити збереження довкілля і в окремих країнах, і на планеті, колективними зусиллями всього міжнародного співтовариства.

Ідеологічним підґрунтям процесу формування концепції стали думки і теорії видатних представників філософських і природничих наук минулого і сучасності про двоєдиність Природи і Бога (Піфагор, Спіноза, Сковорода), підпорядкованість людини природним і божим законам (Гегель, Бекон), про Землю як самовідновлюваний живий надорганізм (Дж. Хаттон, Є. Короленко), залежність біосфери від сонячної активності (Ф. Енгельс, О. Чижевський), про фотосинтез і біологічну енергію (Ф. Паолетті, К. Тімірязев), біосферу і ноосферу (В. Вернадський, Т. де Шарден), біомораль (П. Кропоткін), біоенергію як природну продуктивну силу і джерело життєдіяльності людини (С. Подолинський). Окремо слід виділити швейцарського вченого Поля Саразена, який на першій Міжнародній конференції з охорони природи в листопаді 1913 р. у Берні висловив переконання у нагальній потребі запровадження Всесвітньої охорони Природи за допомогою взаємопов'язаних заходів на національному і міжнародному рівнях³⁷.

Рушійним імпульсом для започаткування практичної розробки цілісної концепції екологічної безпеки була Чорнобильська катастрофа, яка розпочалась 26 квітня 1986 р. і від якої постраждали мільйони людей не лише в Україні, а й поза її межами. Завершення розробки концепції збіглося в часі з розгортанням в ООН дискусії стосовно створення всеохопної системи міжнародної безпеки. Ця дискусія була викликана такими головними обставинами. З одного боку, внаслідок жорсткого ідеологічного і мілітарного протистояння між двома протилежними військово-політичними блоками, очолюваними СРСР і США, виникла реальна небезпека термоядерної війни і загибелі

³⁵ Резолюція XII сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО "Економічний розвиток і охорона природних ресурсів, флори і фауни" – 12 с. 2.213, 12 грудня 1962 р.

³⁶ Резолюція XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН "Економічний розвиток та охорона природи" – A/Res/1831/XVII, 18 грудня 1962 р.

³⁷ Conférence Internationale pour de la Natur, Berne, 17-19 November 1913, Recueil des Procès-Verbaux, P. 25-26.

людської цивілізації. З іншого, через неповноцінність і саморуйнівний характер комуністичної системи, економіка СРСР виявилась цілковито неспроможною витримувати навантаження, зумовлені нарощенням озброєнь.

Саме тому ініціатором обговорення проблеми системи міжнародної безпеки став Союз РСР. Підґрунтям радянської дипломатичної ініціативи в ООН були Резолюції XXVII з'їзду комуністичної партії Радянського Союзу, які схвалювали принципові основи створення всеохопної системи міжнародної безпеки, викладені у Політичній доповіді ЦК КПРС³⁸. У світлі існуючої у світі екологічної загрози "принципові основи" не мали завершеного вигляду, оскільки в них окреслювались лише такі сфери системи міжнародної безпеки як військова, політична, економічна, гуманітарна. За цих обставин, автор цієї публікації за власною ініціативою наприкінці 1986 року підготував документальну розробку "Екологічна безпека як елемент всеохоплюючої системи міжнародної безпеки", різні варіанти якої були надіслані до МЗС України та МЗС СРСР. Стисло основні параметри цієї розробки були викладені у квітні 1987 р. на міжнародній науковій конференції, організованій Дипломатичною Академією МЗС СРСР³⁹.

Запропонована концептуальна розробка була сприйнята позитивно. Однак радянське зовнішньополітичне відомство не могло вносити істотні корективи до концептуальної установки, схваленої вищим партійним органом. У цих умовах для запровадження змін було використано механізм Організації Варшавського Договору, за допомогою якого здійснювалася координація важливих зовнішньополітичних акцій держав-членів. У Комюніке наради Політичного консультативного комітету ОВД, яка відбулась у Берліні 28-29 травня 1987 р., зазначалось: "Представлені на нараді держави підтверджують рішучість домагатись формування всеохопної системи міжнародного миру і безпеки, яка охоплювала б як військову та політичну, так і економічну і гуманітарну царини. Її складником була б і взаємодія у сфері екології"⁴⁰.

На наступній нараді ПКК, яка відбулась у Варшаві в липні 1988 р., було ухвалено спеціальний документ стосовно військових та інших питань екологічної безпеки⁴¹.

Після цього заступник Міністра закордонних справ СРСР В. Петровський звернувся до Міністра закордонних справ України В. Кравця з таким листом: "В ухваленому на нараді ПКК у Варшаві 16 липня ц. р. документі "Наслідки гонки озброєнь для довкілля та інші аспекти екологічної безпеки" держави-учасниці Варшавського Договору висловили готовність розпочати роботу над проектом міжнародно-правового документа, в якому б були закріплені обов'язкові принципи і норми поведінки держав та основні напрямки міжнародної співпраці в екологічній царині.

³⁸ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1986. – С. 110-113.

³⁹ Василенко В.А. Экологическая безопасность как элемент всеобъемлющей системы международной безопасности. – У кн. "Советская дипломатия в борьбе за мир и международную безопасность: от Декрета о мире к всеобщей системе международной безопасности". Материалы международной научной конференции, 9-10 апреля 1987 г., Москва, 1987. – С. 68-75.

⁴⁰ Известия, 31 мая 1987 г.

⁴¹ Известия, 17 июля 1988 г.

З врахуванням активної ролі, яку відіграє УРСР у просуванні концепції екологічної безпеки в ООН, було б доцільно організувати опрацювання відповідних правових питань на базі Київського державного університету (проф. В.А. Василенко)" ⁴².

До кінця 1988 р. за участю асистента кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин КДУ Анатолія Каманіна автор підготував документ "Основні положення концепції Всесвітнього договору про охорону природи Землі". У супровідному листі заступника міністра закордонних справ УРСР В.Н. Ліпатова на адресу заступника начальника Головного управління з питань міжнародної науково-технічної співпраці МЗС СРСР А.М. Вавілова зазначалось: "Просимо Вас висловити зауваження та пропозиції стосовно основних положень Концепції Всесвітнього договору про охорону природи Землі. Автори документу – професор Київського держуніверситету В.А. Василенко та асистент А.Я. Каманін – готові із врахуванням зауважень приступити до роботи над текстом Договору" ⁴³.

Згадана теоретична розробка була позитивно сприйнята у МЗС СРСР, про що свідчить лист першого заступника начальника управління з питань науково-технічної співпраці Б. Майорського заступнику міністра закордонних справ УРСР В.Н. Ліпатову такого змісту: "На думку УМНТС МЗС СРСР, професор В.А. Василенко та його колега з Київського державного університету кваліфіковано здійснили велику і відповідальну працю, підсумком якої стали основні положення Концепції Всесвітнього договору про охорону природи. Розробка такого документу має особливе значення у світлі здійснення підготовки до проведення у 1992 р. II Конференції ООН з питань довкілля, оскільки саме ухвалення всесвітнього договору могло б стати одним з найважливіших її практичних результатів" ⁴⁴.

Першим публічним кроком України у просуванні ідеї екологічної безпеки як складової системи міжнародної безпеки став виступ глави делегації УРСР, міністра закордонних справ В.О. Кравця 2 жовтня 1987 р. у загальній дискусії на 42-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. У виступі було наголошено, що, виходячи з принципу неподільності міжнародної безпеки, така безпека може бути "лише загальною, рівною для всіх та охоплювати військово-політичну, економічну, екологічну та гуманітарну сфери". На наступній 43-й сесії Генеральної Асамблеї ООН В.О. Кравець у виступі 7 жовтня 1988 р. заявив, що велінням часу є "попередження незворотних змін довкілля, збереження природних ресурсів планети для майбутніх поколінь. Цим цілям могла б слугувати концепція міжнародної екологічної безпеки...", і тому необхідно, використовуючи механізм ООН, "розпочати розробку норм екологічної поведінки держав та основних напрямків співпраці у цій галузі".

З метою просування концепції екологічної безпеки, делегація України у співавторстві з делегацією Чехословаччини в ході 42 сесії Генеральної Асам-

⁴² Лист від 8 серпня 1988 р., № 485/ояек.

⁴³ Лист № 3/37-308 від 20 січня 1989 р.

⁴⁴ Лист від 7 березня 1989., № 186/умнтс.

блеї ООН внесла проект резолюції "Міжнародна екологічна безпека"⁴⁵. У проекті наголошувалось на "необхідності вивчення і розробки загальноприйнятної концепції екологічної безпеки, і, зокрема, визначення відповідних норм основоположних напрямів і принципів поведінки держав". Проект виходив з того, що "екологічна безпека держав є істотною умовою реалізації фундаментальних принципів Статуту ООН" і "забезпечення сталого розвитку для всіх країн у безпечних екологічних умовах". Із посиланням на резолюцію 35/8 Генеральної Асамблеї ООН "Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для теперішнього та прийдешніх поколінь", у документі наголошувалось, що екологічна безпека не може бути забезпечена лише національними зусиллями і "вимагає міжнародної співпраці". Очікувалось, що ухвалення такої резолюції створить формальні підстави для започаткування в рамках ООН процесу розробки всеосяжного Всесвітнього Договору про охорону природи Землі, який мав би зафіксувати загальні принципи природоохорони планети, передбачити створення на основі ЮНЕП глобальної Міжнародної організації з захисту і збереження природи Землі і формування цілісної системи політико-правових, інституційно-організаційних та матеріальних гарантій забезпечення міжнародної екологічної безпеки. При цьому малося на увазі, що кінцевою метою створення системи міжнародної екологічної безпеки є екологічний добробут людини та забезпечення її екологічних прав.

Виходячи з цього, делегація України на 45-й сесії Комісії ООН з прав людини у лютому 1989 р. закликала Комісію розпочати розробку нового покоління прав людини, а саме екологічних прав людини, таких як: право на екологічно чисте довкілля; право на екологічно чисті продукти харчування; право на екологічно нешкідливі предмети повсякденного вжитку; право на екологічно безпечні умови праці; право одержувати і поширювати достовірну екологічну інформацію; право брати участь у вирішенні питань щодо розміщення промислових підприємств та використання технологій, що можуть створювати загрозу життю та здоров'ю людей; право на відшкодування шкоди, спричиненої втратою життя чи здоров'я людини внаслідок забруднення природного і виробничого довкілля, а також продажу екологічно небезпечних продуктів харчування і товарів⁴⁶.

Ініціативи України стали предметом обговорень і консультацій, що, на жаль, не завершилися ухваленням резолюцій і рішень, які б поклали початок системній роботі міжнародного співтовариства, спрямованій на вироблення ефективного міжнародного механізму охорони природи Землі і забезпечення екологічних прав людини⁴⁷. Водночас певні пропозиції України так чи інак-

⁴⁵ Див. Док. ООН-А/С. 2/42/L.34, 30 October 1987.

⁴⁶ Зміст виступу представника України у КПЛ В. Василенка відображено у протоколі її 25 засідання – Commission des droit de l'homme, Quarante-cinquième session, Compte Rendu Analytique de la 25-ème Séance, Tenue au Palais des Nation, à Genève, le jeudi 16 février 1989, à 10 heures. Sommaire. – E/CN.4/1989/SR.25,27 février 1989, para 24.

⁴⁷ Вагомим підґрунтям для здійснення такої роботи могли бути не лише ініціативи України, але й висновки і пропозиції фундаментальної доповіді "Наше спільне майбутнє", яка у 1987 р. була завершена під егідою ЮНЕП Всесвітньою комісією з питань довкілля і розвитку (комісія Г. Брундтланд), а також положення ухваленої ЮНЕП у тому ж році "Загальносистемної середньострокової програми в царині довкілля на 1990-1995 рр." Програма визначала, що одна із її головних цілей полягає у "підведенні концептуальної бази під

ше були втілені у деяких документах ООН, що стосувались підготовки і проведення другої Конференції ООН з довкілля і розвитку, яка відбулась у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро і на якій було представлено 179 країн світу.

Учасники Конференції консенсуально ухвалили "Порядок денний на 21-е століття", який передбачає здійснення системи заходів, спрямованих на екологічне забезпечення.

Подальша концептуальна розробка ініціативи України у питанні екологічної безпеки була продовжена проф. Юрієм Туницею⁴⁸ і частково відображена у виступі президента України 24 червня 1997 р. на 19 (спеціальній) сесії Генеральної Асамблеї ООН. У виступі пропонувалось розпочати розробку глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу в інтересах виживання людства і розвитку цивілізації у XXI ст.⁴⁹

Проте, як і раніше, міжнародне співтовариство продовжувало віддавати перевагу вирішенню нагальних екологічних проблем шляхом укладення окремих міжнародних угод. Втім, незважаючи на запровадження окремих природоохоронних програм у тих чи інших країнах, погіршення ситуації із збереженням довкілля Землі тривало, що, зокрема було відзначено на самітах "Ріо+5" (Нью-Йорк, 1997) та "Ріо+10" (Йоганнесбург, 2002) та інших авторитетних екологічних форумах.

У ході підготовки та здійснення реформи ООН держави-члени висловлювали занепокоєння у зв'язку з найсерйознішими глобальними екологічними загрозами, що знайшло відображення у доповіді Генерального Секретаря ООН "За більшої свободи" та схваленому консенсусом у жовтні 2005 р. 60-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН підсумковому документі "Результати всесвітнього саміту"⁵⁰.

У зазначеній доповіді забезпечення сталості довкілля було поставлене на сьоме (передостаннє) місце у переліку цілей розвитку тисячоліття (§28) і пов'язувалось з протидією, насамперед, таким екологічним загрозам як опустелювання, зменшення біологічного різноманіття, кліматичні зміни (§§58-60).

Підсумковий документ також розглядає вирішення питань протидії згаданим загрозам природі планети у контексті сталого розвитку і як таке, що підпорядковане його забезпеченню. Підтверджуючи зобов'язання досягти мети сталого розвитку, зокрема і через виконання "Порядку денного 21", цей документ трактує охорону довкілля як компонент сталого розвитку (§48).

Залежність між станом довкілля і сталим розвитком є очевидною, і цілком логічними здаються заклики до боротьби з деградацією довкілля як засо-

---

скоординоване вирішення завдання збереження довкілля всіма складовими елементами ООН для зміцнення екологічної безпеки".

⁴⁸ У рамках свого концептуального підходу до вирішення проблеми міжнародної екологічної безпеки Ю. Туниця запропонував розробку Екологічної Конституції Землі – див. детально: Юрій Туниця. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім І. Франка. 2002. – 298 с.

⁴⁹ Коментар щодо підґрунтя пропозиції України у контексті змісту проблеми міжнародної екологічної безпеки та шляхів її вирішення див: В. Василенко, Ю. Туниця. Не хлібом єдиним. Про глобальну екологічну ініціативу та права людини. – "Урядовий кур'єр", № 76, 24 квітня 1999 р.

⁵⁰ Док. ООН A/Res/60/1, 24 October 2005.

бу подолання бідності в усіх країнах і створення умов для їхнього сталого розвитку.

Водночас, такий підхід у контексті нинішньої екологічної ситуації у світі не може бути надійним практичним підґрунтям ні для вирішення проблеми сталого розвитку, ні для вирішення проблеми охорони довкілля планети.

В останні десятиліття підвищились масштабність і ступінь екологічних загроз і через це питання екологічної безпеки набули нової якості і самостійного характеру. Досить згадати про прогресуюче знищення лісів, зникнення сільськогосподарських угідь та зменшення їхньої родючості, забруднення ґрунтів, вод, річок, озер та просторів Світового океану токсичними відходами, руйнування озонового шару, парниковий ефект та танення арктичних і антарктичних льодів тощо.

Взаємопов'язаність всіх елементів природи Землі як єдиного організму зумовлює системність і взаємопов'язаність дії екологічних загроз. Сучасні екологічні загрози, якщо їх завчасно і ефективно не усунути, з плином часу почнуть діяти кумулятивно, підсилюючи одна одну, і спричинять невідворотну екологічну реакцію лавиноподібного характеру, тобто швидке тотальне руйнування природного середовища і знищення джерел біологічної енергії, необхідної для життєдіяльності та самого існування людини.

Відомо, що в історії Землі неодноразово траплялись викликані поведінкою людини екологічні кризи, однак вони відбувались у певних частинах планети і, незважаючи на їхню згубність, мали локальний характер⁵¹. Відомо також про зміни земного клімату, але вони, за винятком тих, що були викликані космічними катастрофами⁵², відбувались поступово, що давало людині час для адаптації. Сьогодні, внаслідок неналежної протидії міжнародного співтовариства екологічним загрозам, кризові екологічні явища стали планетними і мають тенденцію до переростання у глобальну екологічну катастрофу, що загрожує загибелі людської цивілізації.

Отже проблема збереження природи Землі шляхом створення системи міжнародної екологічної безпеки є окремою, надважливою, фундаментальною проблемою, від адекватного вирішення якої залежатиме не лише забезпечення сталого розвитку, а, насамперед, виживання людства. Створення ефективної системи міжнародної безпеки як інструменту збереження довкіл-

⁵¹ Екологічні чинники відіграли ключову роль у загибелі, наприклад, стародавнього Єгипту, занепаді Римської імперії, зникненні своєрідної цивілізації на тихоокеанському острові Пасхи.

Причини і наслідки екологічної катастрофи, яка сталась на о. Пасхи приблизно у XV-XVI ст., є особливо повчальними і мають слугувати пересторогою, оскільки цей острів є відносно автономним природним комплексом щодо решти нашої планети, аналогічно тому, як Земля є відносно автономною щодо Космосу. До XV ст. жителі острова знищили всі ліси, що спричинило вимирання тварин, зникнення струмків і джерел, руйнування родючих ґрунтів, занепад землеробства, знищення рослин і диких птахів тощо. Нестача продовольства, будівельних матеріалів і палива викликали міжусобні війни, які тривали з початку XVII ст. до середини XVIII ст. і в ході яких населення острова скоротилось з 15-20 тисяч до 1,5 тисячі, перетворившись на голодний, бідний, дезорганізований натовп. Сьогодні про своєрідну цивілізацію о. Пасхи нагадують лише відомі гігантські скульптури, виготовлені жителями острова до екологічної катастрофи.

⁵² За даними сучасної науки масове вимирання і кардинальна зміна форм земного органічного життя трапляється в межах регулярних інтервалів через приблизно 26 мільйонів років внаслідок зіткнення Землі з космічними тілами відповідно до певного "небесного розкладу".

Згідно з розрахунками вчених, Земля знаходиться у небезпеці десь 12 мільйонів років. Водночас багато вчених вважає, що своїми діями люди можуть також викликати глобальну екологічну катастрофу.

ля Землі є сьогодні пріоритетом пріоритетів міжнародної безпеки, важливішим навіть від проблеми роззброєння і військово-політичної безпеки.

Найкраще це усвідомлює світове наукове співтовариство, яке вже давно б'є на сполох. Спираючись на результати наукових досліджень, вчені різних країн наголошують на необхідності рішучих дій, спрямованих на попередження подальшої деградації природного середовища Землі.

Поінформоване населення всіх континентів планети також виявляє стурбованість погіршенням довкілля і все частіше вимагає запровадження ефективних природоохоронних заходів як на національному, так і міжнародному рівнях.

Свою занепокоєність декларують і демонструють уряди всіх держав світу, намагаючись налагодити міжнародну екологічну співпрацю і створити механізми протидії екологічним загрозам. Держави уклали між собою близько 350 багатосторонніх і понад 1000 двосторонніх природоохоронних угод. У рамках ООН діє Програма з охорони довкілля, структура якої сприяє плануванню природоохоронної діяльності у певних сферах, розробці та укладенню окремих міжнародних угод, обміну екологічною інформацією.

Однак заходи протидії глобальним екологічним загрозам сучасності далекі від досконалості. Договірним регулюванням передбачається захист далеко не всіх елементів і сфер довкілля. Окремі держави, участь яких у природоохороні є критичною, не стали сторонами відповідних угод. Окремі держави не виконують своїх міжнародних договірних зобов'язань належним чином. ЮНЕП опікується реалізацією окремих порівняно невеликих природоохоронних програм, має досить обмежене фінансування і не є потужною міжнародною структурою, спроможною ефективно діяти у ключових сферах охорони природи Землі.

Інакше кажучи, існуючі механізми протидії екологічним загрозам є неспіврозмірними із зростаючим ступенем екологічної небезпеки. Глибинна причина цього полягає у несформованості у суспільстві екологічної свідомості і відсутності екологічної солідарності як на національному, так і на міжнародному рівні. Домінуючими у сучасному суспільстві рисами є егоїзм, невгамовне споживання, гонитва за надприбутками, а не моральні імперативи екологічної відповідальності. Уряди держав неспроможні здійснювати ефективну екологічну політику, оскільки, з одного боку, зазнають сильного тиску з боку промисловців і аграріїв, які прагнуть діяти безконтрольно і уникати витрат на запровадження екологічно прийнятних технологій, а – з іншого, намагаються не запроваджувати екологічних обмежень, спроможних викликати незадоволення виборців. Здійснення такої політики ускладнює і конфлікт екологічних інтересів корпорацій та екологічних інтересів широкого загалу.

На міжнародному рівні запровадженню нового екологічного порядку і забезпеченню міжнародної екологічної безпеки заважають конфлікт екологічних інтересів окремих держав, різниця в їхніх підходах до оцінки екологічних небезпек та бачення ними шляхів їх усунення і попередження.

Отже, очевидно, що ефективне вирішення глобальних екологічних проблем сучасності можливе лише у процесі постійного конструктивного діалогу між урядами, бізнесом, вченими і представниками громадянського суспільства. Для налагодження такого діалогу під егідою ООН необхідно створити

постійну глобальну екологічну організацію нового типу з універсальним членством і множинним національним представництвом.

Національна делегація кожної країни в такій організації має складатися з: 1) офіційних представників держави; 2) представників ділових кіл, насамперед, пов'язаних з сировинними галузями; 3) представників екологічної науки; 4) представників неурядових екологічних організацій⁵³.

Засадничими принципами діяльності нової організації мають стати екологічна солідарність і екологічна відповідальність, а її головними функціями – забезпечення міжнародної екологічної безпеки шляхом спільних дій, усунення і попередження екологічних загроз, контроль за виконанням чинних екологічних угод, постійний моніторинг довкілля Землі, сприяння у вдосконаленні старих і розробці нових норм міжнародного екологічного права.

У рамках такої організації можна було б продовжити спроби реалізувати ідею розроблення Всесвітнього Договору про охорону природи Землі та Загальної Декларації екологічних прав людини.

Діяльність такої організації сприяла б підвищенню екологічної свідомості світової політичної і ділової еліти, формуванню нового світового екологічного порядку, запровадженню якісних змін у господарську діяльність людини, збереженню природи Землі для нинішнього і прийдешнього поколінь.

1.5. Екологічна Конституція Землі і права людини©

У червні 1997 року Президент України Леонід Кучма заявив з трибуни ООН про необхідність розроблення міжнародного правового акта, покликаною гарантувати екологічну безпеку планети шляхом визначення допустимих норм екологічної поведінки усіх держав світу в інтересах виживання й розвитку цивілізації у ХХІ столітті.

Будучи спрямованою на створення нормативної бази міжнародної екологічної безпеки, пропозиція України в остаточному підсумку націлена на забезпечення фундаментального права людини на життя у доброякісному, здоровому природному середовищі.

Взаємозалежність охорони довкілля, миру, забезпечення розвитку і прав та свобод людини були вперше відображені у Стокгольмській декларації 1972 року. Згодом цей принцип було доповнено і розвинуто в інших

⁵³ Аналогом пропонованого підходу у міжнародній практиці є вирішення питання членства у Міжнародній організації праці. Ця організація, створена у 1919 р., виникла у період загострення конфлікту між "трудом" і "капіталом". З метою зняття напруги у суспільстві і досягнення компромісу в основу діяльності МОП було покладено принцип соціальної солідарності, що знайшло віддзеркалення у ст. 3 її Статуту, відповідно до якої головний орган МОП – Генеральна Конференція – складається за принципом: чотири представники від держави-члена, з яких двоє є делегатами уряду, а два інших делегати представляють відповідно: один – бізнесменів-підприємців, а інший – трудящих кожної країни-члена. Практика розробки в рамках МОП численних конвенцій, в яких закріплюються міжнародні стандарти умов праці, та застосування таких конвенцій на національному рівні свідчить про ефективність цієї організації.

© В.Василенко, Ю.Туниця. Не хлібом єдиним. Про глобальну екологічну ініціативу та права людини. – "Урядовий кур'єр", № 76, 24 квітня 1999 року.

міжнародних правових документах. Практично усі конституції країн світу, що були схвалені або переглянуті за останні 35 років, містять положення, які стосуються довкілля і проголошують право громадян жити у здоровому і безпечному природному середовищі.

Розглядаючи міжнародну екологічну безпеку не як суто теоретичну, абстрактну ідею, а як чинник, від якого залежить здоров'я і навіть життя людини, делегація України на 45-й сесії Комісії ООН з прав людини (1989 р.) запропонувала розпочати розроблення і наступне нормативне закріплення нової категорії прав, а саме екологічних прав людини.

Наближаючись до початку третього тисячоліття, екологічна ситуація на планеті в цілому і особливо в окремих її регіонах, на жаль, загострюється. Тим часом за повсякденними невідкладними клопатами абсолютна більшість людей, держав та інших інституцій — членів міжнародного співтовариства ще не оцінили належним чином екологічної загрози, що нависла над життям майбутніх поколінь. Дев'ятнадцята спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН, яка розглядала у 1997 році хід реалізації документів Конференції Ріо-92, констатувала незадовільне виконання її рекомендацій більшістю держав світу. Передусім це пов'язано з юридично необов'язковим характером документів Ріо-92, невисоким загальним рівнем екологічної свідомості та браком належних економічних і технічних ресурсів у багатьох держав світу.

Таким чином, світове співтовариство мусить приступити до розроблення Екологічної Конституції Землі, тобто загального для всіх, без винятку, країн світу Закону збереження життя, який, не загрожуючи суверенітету жодної країни, її політичному устрою, національним інтересам, водночас забезпечував би кожній державі зокрема, і світовому співтовариству в цілому екологічну безпеку, а окремій людині нормальні для її життя природні умови як нині, так і у майбутньому.

Екологічна Конституція Землі могла б мати рамковий характер, тобто відображати лише основні принципові положення щодо зобов'язань держав у різних сферах людської діяльності, яка впливає на довкілля.

Цей документ повинен був би містити у собі положення обов'язкової юридичної сили, які стосуються безпосередньо відвернення кризових екологічних явищ, що загрожують здоров'ю або життю людини. Водночас деякі його положення могли б мати рекомендаційний характер.

Екологічна Конституція Землі може стати основою піраміди міжнародного екологічного права, бути консолідуючим документом усіх раніше вироблених міжнародних природоохоронних актів і сприяти формуванню системи нових міжнародних правових угод у кожній окремій сфері природоохоронної діяльності. Тобто цей глобальний рамковий документ повинен містити у собі загальні програмні міжнародно-правові норми для створення системи конкретних угод, які б стали засобом виконання рішень Конференції Ріо-92. У ньому мають бути визначені екологічні імперативи та пріоритети співпраці в охороні довкілля, беручи до уваги існуючі та прийдешні екологічні загрози, а також реальні матеріальні та технологічні можливості їх попередження і подолання.

Вже сьогодні існує розуміння того, що у XXI столітті міжнародне право має піднятися на якісно вищий ступінь і стати правом всезагальної безпеки і колективної відповідальності держав за майбутнє своїх народів. Магістральним шляхом подальшого розвитку міжнародного права є становлення на основі існуючих міжнародних правових зобов'язань в екологічній сфері нових міжнародних правових принципів і зобов'язань, які спрямовані безпосередньо на створення екологічно безпечного, без'ядерного світу.

Для контролю за дотриманням вимог Екологічної Конституції Землі стане необхідним реформування системи ООН, зокрема шляхом створення Ради Екологічної Безпеки та Міжнародного Екологічного Суду, рішення яких повинні мати обов'язкову юридичну силу для всіх країн світу, подібно до рішень нинішніх Ради Безпеки та Міжнародного суду ООН. Ці органи мали б стояти на сторожі міжнародної екологічної безпеки, концепція якої була вперше розроблена в Україні ще у 1987 році і знайшла свій подальший розвиток у 1992 році в пропозиції українських вчених щодо створення Екологічної Конституції Землі.

Концептуально Екологічна Конституція Землі, за своїм призначенням, не повинна бути документом регулювання лише суто природоохоронних проблем. За своєю суттю це був би документ сприяння сталому розвитку суспільства. А це, у свою чергу, об'єднуватиме усі держави світу для екологічного й економічного співробітництва, сприятиме стримуванню міжнародних воєнних конфліктів, недопущенню ядерних випробувань та застосуванню хімічної і бактеріологічної зброї.

Екологічна Конституція Землі була б важливим чинником поліпшення екологічної освіти та формування екологічної свідомості населення. Вироблення цього документа має своєю головною метою створити міжнародне правове підґрунтя для забезпечення загальної екологічної безпеки планети в ім'я захисту екологічних прав людини, її здоров'я і благополуччя.

1.6. Політичний підтекст ідеї Екологічної Конституції Землі та необхідність публічних дискусій©

На дев'ятнадцятій спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у червні 1997 року, яка була присвячена огляду та оцінці п'ятирічного періоду здійснення "Порядку денного на XXI століття", тобто під час виконання рішень відомої конференції ООН з проблем довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Президент України Леонід Кучма виступив з винятково важливою ініціативою, яка заслуговує на глибоке фахове опрацювання і публічні дискусії.

© Юрій Туниця, Тарас Туниця, В'ячеслав Войнаровський, Святослав Красвський. В ім'я збереження життя на Землі. Що треба для реалізації винятково важливої ініціативи Президента України. – "Політика і час", 1999, № 1.

Зацитуємо дослівно Президента: “Наша сесія засвідчує, що людство на порозі третього тисячоліття сповнене розуміння біосферних масштабів своєї діяльності. Понад сімдесят років тому наш великий співвітчизник, родоначальник науки про біосферу Землі Володимир Вернадський сказав: людство стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що вільно мислить.

Ми надто довго йшли до усвідомлення цієї істини. Майбутнє наших дітей залежить від здатності її розуміти, а насамперед — діяти адекватно.

Тому вже сьогодні слід починати розроблення глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Такого акта, який визначав би допустимі норми екологічної поведінки усіх держав в інтересах виживання й процвітання цивілізації у XXI столітті”.

Пропозиція Президента України про розроблення глобального міжнародно-правового акта екологічної безпеки привернула увагу вітчизняних та зарубіжних засобів масової інформації, її було поглиблено у звіті офіційної делегації України на XIX спеціальній сесії ГА ООН. На основі звіту Офіційної делегації відповідним міністерствам та відомствам було дано доручення Адміністрації Президента та Кабінету Міністрів України про фахове опрацювання цієї ініціативи з метою її майбутнього представлення до розгляду на черговій сесії ГА ООН.

На виконання цих доручень Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки (Мінекобезпеки) та МЗС України спільно з Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі (МЗЕЗ) та установами Національної академії наук було проведено міжвідомчі фахові наради.

Учасники нарад констатували важливість закріплення за Україною пріоритету держави, яка першою заявила про необхідність розроблення такого документа. Водночас зазначалося, що неофіційні консультації з делегаціями деяких країн-членів ООН засвідчили їх стримане ставлення до ідеї прийняття у найближчому майбутньому глобального правового акта екологічної безпеки планети.

Висловлювались також сумніви у швидкому успіху ідеї з огляду на те, що Україна не приєдналася до деяких міжнародних конвенцій у природоохоронній сфері і несповна виконує вимоги ряду підписаних нею міжнародних угод. Тому поставало питання, чи маємо загалом моральне право виступати з ініціативою створення глобального юридичного документа.

На перший погляд, це дійсно вагомий контраргумент. Але вдумуючись глибше в його суть. Наша держава не завжди дотримується окремих міжнародних екологічних вимог не тому, що ігнорує їх, а радше з причин, зумовлених економічною кризою. При цьому не можна не враховувати тягар Чорнобильської катастрофи, яка трапилася не з нашої вини і зробила Україну унікальною зоною планетного екологічного лиха. Крім того, сама лише добровільна відмова України від ядерної зброї за своєю політичною та

екологічною значущістю важить набагато більше, ніж тимчасове невиконання деяких міжнародних природоохоронних угод.

На фоні цих безпрецедентних історичних фактів українській дипломатії треба рішуче позбуватися комплексу меншовартості, переходити у міжнародних відносинах від оборонної до наступальної тактики і стратегії. Саме Україна має найбільше моральне право відігравати в міжнародній спільноті роль активного ініціатора та лобіста всіх міжнародних правових актів у дусі РІО-92, а згодом бути першою серед тих, хто використовуватиме пов'язані з цим переваги та блага.

Перехід до практичної реалізації ініціативи Президента України, на погляд представників Мінекобезпеки, потребує певного часу, потрібного, з одного боку, для поступової гармонізації українського законодавства з європейським, що має створити необхідне підґрунтя для забезпечення виконання Україною вимог міжнародних природоохоронних договорів, а з іншого боку – для розуміння урядами більшості країн світу необхідності розроблення такого міжнародного юридичного документа.

З цим можна погодитися. Для розуміння необхідності створення такого неординарного документа як Екологічна Конституція Землі (саме так можна було б назвати його) дійсно потрібен час. Але очевидним є й те, що часу для зволікань немає. Тому потрібно задіяти якомога ширші кола науковців, особливо вільної від стереотипів молоді, для належного фахового опрацювання цієї ініціативи та її якнайшвидшого просування через дипломатичні канали до розгляду в ООН.

На останній міжвідомчій нараді з цього питання, яка відбулася 3 липня 1998 року в МЗС України, було прийнято рішення про доцільність підготовки пояснювальної записки та обґрунтованого проекту концепції Екологічної Конституції Землі з подальшим широким обговоренням такого проекту.

Для докладного розроблення одного з альтернативних проектів концепції ЕКЗ та пояснювальної записки до нього можна було б залучити Міжнародний інститут-асоціацію регіональних екологічних проблем (МІАРЕП), який створено у 1991 році при Львівському державному університеті ім. І. Франка на основі Установчого договору, укладеного повноважними представниками університетів та інших наукових установ України, Білорусі, Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, США, Угорщини, ФРН, Франції та Чехії. Він має статус неурядового міжнародного об'єднання з правом учасника зовнішньоекономічної діяльності.

МІАРЕП є відкритою науковою структурою, до якої можуть добровільно вступати наукові установи та вищі навчальні заклади будь-якої країни. Інститут-асоціація працює шляхом створення тимчасових творчих колективів з мінімальною кількістю штатних, переважно адміністративних співробітників, які організують комплексні наукові дослідження та екологічні експертизи. Чисельність і фахова спрямованість колективів залежать від обсягів замовлень на виконання тих чи інших досліджень та характеру виконуваної роботи. У творчому колективі МІАРЕП працюють,

залежно від потреб, фахівці різних галузей знань – біологи, екологи, економісти, географи, геологи, гідрологи, ґрунтознавці, юристи, хіміки, фізики, математики, технологи, медики та ін. Співробітником МІАРЕП, згідно з його Статутом, може бути фахівець з будь-якої країни, залишаючись працівником своєї установи.

Отже, МІАРЕП спроможний розробити варіант концепції ЕКЗ силами не лише українських вчених, але й міжнародного авторського колективу, що, поза сумнівом, прискорило б у часі просування ініціативи Президента України до розгляду в ООН.

Ми впевнені в тому, що людство, яке стало воістину потужною геологічною силою, має водночас достатньо потужний інтелектуальний арсенал, щоб переступити поріг третього тисячоліття з основним правовим документом, який забезпечував би його виживання і розвиток.

Аналіз загальної еколого-економічної ситуації за період від Конференції ООН у Стокгольмі 1972 року до Конференції “Ріо-92” і XIX спецсесії ГА ООН (1997 р.) засвідчує, що без глобального документа обов’язкової юридичної сили не будуть виконуватися життєво важливі вимоги Агенди-21, Ріо-Декларації, XIX спецсесії ГА ООН та інших міжнародно визнаних документів з питань захисту довкілля і сталого розвитку. Отже, рано чи пізно світове співтовариство мусить приступити до розроблення Екологічної Конституції Землі.

Таким чином, йдеться про створення спільного для всіх без винятку країн Закону збереження життя на Землі. Закону, який, не загрожуючи суверенітету жодної країни, її політичному устрою, національним інтересам, водночас забезпечував би кожній країні зокрема, і світовому співтовариству загалом екологічну безпеку, нормальні для життя і сталого розвитку екологічні умови як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь.

Треба виходити з того, що з проблем охорони природного життєвого довкілля прийнято багато міжнародних конвенцій, угод та інших документів. В INTERNET містяться мільйони найменувань літератури з екологічних та еколого-економічних питань розвитку. Не об’єднані в єдину правову систему міжнародні екологічні договори, а також фахову літературу, пов’язану з ними, не може прочитати і вивчити жодна людина на планеті. Про цю літературу неможливо знати навіть приблизно, а знати потрібно. Тому треба створити один загальноприйнятий документ, який мусили б ратифікувати усі держави світу у власних інтересах та інтересах збереження цивілізації загалом. Такий документ повинен мати обов’язкову юридичну силу, згідно з імперативною міжнародною нормою “*jus cogens*”. Його повинні б вивчати як обов’язкову дисципліну в навчальних закладах усіх рівнів у кожній країні світу, незалежно від її політичного устрою, економічної системи, рівня розвитку, віросповідання тощо.

Імперативну норму загального міжнародного права “*jus cogens*” міжнародне співтовариство визнає такою, відхилення від якої недопустиме. Тобто це норма, яка становить основу міжнародного права і всіх міжнародних відносин, а загалом — політичної та екологічної стабільності у

світі. Саме вона повинна бути закладена в Екологічну Конституцію Землі, яка передусім мала би стати основою піраміди міжнародного екологічного права, що, до речі, сформувалося зовсім недавно — здебільшого всередині ХХ століття і в концентрованому вигляді відображено в Статуті ООН.

Вже сьогодні існує розуміння того, що у ХХІ столітті міжнародне право повинно піднятися на якісно вищий щабель і стати правом загальної безпеки і колективної відповідальності держав перед людством. Магістральним шляхом подальшого розвитку міжнародного права є становлення на фундаменті існуючих міжнародних правових зобов'язань нових міжнародних правових принципів і зобов'язань, спрямованих безпосередньо на створення екологічно безпечного, без'ядерного світу.

Такі правові принципи закладено у Доповіді Міжнародної комісії з довкілля і розвитку “Наше спільне майбутнє”, схваленій у 1987 році ГА ООН, та інших міжнародно визнаних документах. На жаль, переважна більшість усіх цих документів має рекомендаційний, а не обов'язковий характер. До таких документів “м'якого” права належать Стокгольмська декларація з довкілля людини (1972 р.), Всесвітня хартія природи (1982 р.), Декларація “Ріо-92” тощо. Всі ці документи важливі і визнаються світовим співтовариством. Проте більшість із них не може застосовуватися безпосередньо. Вони визначають завдання міжнародного співтовариства і в деяких випадках містять директиви для реалізації цих завдань. Але, на жаль, ще дуже мало універсальних норм, які б зобов'язували суверенні держави виконувати ці принципи. Одним з небагатьох винятків на сьогодні є стаття 192 Конвенції ООН з морського права. Вона зобов'язує всі держави захищати і охороняти морське середовище.

Порівняно нові міжнародні правові принципи екологічної безпеки, які можна вважати найбільшим інтелектуальним надбанням людства у другій половині ХХ століття, потрібно ввести в Екологічну Конституцію Землі (ЕКЗ) як документ обов'язкової юридичної сили.

Для того, щоб зрозуміти сутність ЕКЗ, досить назвати деякі з цих принципів.

Людське життя є в центрі концепції сталого розвитку. Декларація “Ріо-92” проголошує, що люди повинні жити в доброму здоров'ї і працювати в гармонії з природою. Мир, розвиток і захист довкілля — взаємопов'язані і неподільні.

Природне життєве довкілля — загальна турбота людства. Сенс цього принципу полягає в тому, що міжнародне співтовариство може, і повинно, спільно і зусиллями кожної окремої держави охороняти довкілля.

Природне довкілля поза державними кордонами є загальним надбанням людства. Згідно з цим принципом, природні ресурси за межами дії національної юрисдикції є спільним благом, збереження якого — обов'язок всіх держав і народів. Природне довкілля не підлягає національному привласненню шляхом проголошення на нього суверенітету або окупації. Цей принцип закріплено у статті 9 Договору про космос (1967 р.), у

Конвенції ООН з морського права, частина XI (1982 р.), в статті 3 Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.).

Свобода дослідження і використання довкілля та його компонентів — право всіх держав і міжнародних, міжурядових організацій проводити мирні наукові дослідження в природному довкіллі без жодної дискримінації.

Сприяння міжнародному співробітництву в дослідженні і використанні природного довкілля — міжнародні проблеми охорони довкілля повинні вирішуватися шляхом співробітництва всіх країн на основі рівноправності і взаємної вигоди з метою відвернення, зменшення та усунення негативного впливу на довкілля, а також розширеного відтворення природних ресурсів. Держави повинні кооперуватися в дусі дружби для збереження і відновлення здоров'я єдиної екосистеми Землі (Декларація "Ріо-92", п. 7). З погляду різного негативного вкладу в деградацію довкілля держави мають спільні, але диференційовані обов'язки і відповідальність.

Взаємозалежність охорони довкілля, миру, розвитку, забезпечення прав людини і фундаментальних свобод. Ще перший принцип Стокгольмської декларації 1972 р. проголосив зв'язок між правами людини і довкіллям. Згодом цей принцип було доповнено і розвинено в інших міжнародних правових документах.

Один з принципів декларації "Ріо-92" (п. 13) прямо вимагає від держав об'єднувати зусилля для якнайшвидшого подальшого розроблення міжнародного законодавства щодо відповідальності держав за негативний вплив на довкілля, спричинений діяльністю в межах їхньої юрисдикції або на контрольованих ними територіях.

Об'єднавши в собі ці та інші загальновизнані принципи "м'якого" права, Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) повинна стати глобальним документом обов'язкової юридичної сили ("jus cogens"), сутність якого пов'язана з визнанням єдності, взаємозв'язку та взаємозалежності світу. Завдання ЕКЗ полягає в юридичній гарантії екологічної безпеки планети загалом і кожної країни зокрема, забезпеченні кожній державі свого шляху розвитку, її економічної, політичної і військової безпеки, захисті національних інтересів будь-якої держави та інтересів всього людства.

Ефективність ЕКЗ багато у чому залежатиме від ступеня впровадження її принципів і норм у національне законодавство, передусім – в Основний закон (Конституцію) кожної країни, а також від належного функціонування відповідних контролюючих міжнародних органів.

Для контролю за дотриманням вимог ЕКЗ було б доцільно створити при ООН ряд робочих органів: Раду Екологічної Безпеки, рішення якої повинні мати однакову обов'язкову юридичну силу для всіх країн світу, подібно до рішень Ради Безпеки ООН; Міжнародну екологічну поліцію; Міжнародний екологічний суд; Міжнародний екологічний банк.

До речі, ці пропозиції було вперше висунуто делегацією українських вчених для обговорення на Міжнародній конференції в університеті Гофстра, США, у квітні 1992 року, тобто ще напередодні конференції "Ріо-92"⁵⁴.

Цікаво зауважити, що Комісія з права довкілля Міжнародного союзу охорони природи зробила спробу створити Міжнародну хартію з довкілля і розвитку. Проект цієї Хартії схвалив ювілейний конгрес ООН з міжнародного публічного права, який відбувся у Нью-Йорку в березні 1995 року.⁵⁵

Варто також згадати, що головні положення проекту концепції Всесвітнього договору з охорони природи Землі розробили українські дипломати В. Василенко та А. Каманін ще у 1987 році.

А в 1997 р. ідею створення глобального правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу, було офіційно проголошено з трибуни ООН Президентом України.

Концептуально Екологічна Конституція Землі за своїм призначенням не повинна бути документом регулювання лише природоохоронних проблем. За своєю глибинною сутністю вона буде Конституцією сталого розвитку. А це, своєю чергою, буде об'єднувати всі держави світу у сфері як екологічного, так і економічного співробітництва.

Безумовно, наші нотатки і близько не претендують на закінчений проект цієї неординарної концепції, але вони, напевно, заслуговують на те, щоб стати предметом фахової публічної дискусії.

---

⁵⁴ Yuriy Tunytsya. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, P. 296-303.

⁵⁵ Draft International Covenant on Environmental and Development. IUCN. – The World Conservation Union. 1995.

Розділ 2. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

2.1. Сутність і концептуальні засади Екологічної Конституції Землі©

Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) повинна мати статус Основного Закону виживання цивілізації і сталого розвитку, який, не загрожуючи суверенітету жодної країни, її політичному устрою, віросповіданню громадян, національним інтересам, водночас забезпечував би кожній державі зокрема і світовій спільноті загалом екологічну та економічну безпеку, а окремій людині – нормальні для її життя природні умови як нині, так і в майбутньому.

Вихідним методологічним постулатом цієї унікальної ідеї є необхідність узгодження законів господарювання із законами природи.

Впродовж усієї історії розвитку економічної думки та практики господарювання виробничо-господарська діяльність людини істотно відхилялася від законів природи. Тоді як закони природи є однаковими на всій Земній кулі, стиль господарювання у різних країнах (групах країн) за своєю еколого-економічною сутністю має істотні відмінності. Прагнучи задовольнити свої необмежені потреби в умовах обмежених природних ресурсів і природного довкілля, Людина, будучи частиною Природи, наче забула, що єдиним джерелом (сьогодні — нещадно експлуатованим) будь-якої виробничої діяльності є Природа.

Структурно ідея ЕКЗ складається з двох частин:

- правового акта, який має визначати припустимі норми екологічної поведінки всіх держав у процесі виробничо-економічної діяльності з метою досягнення сталого розвитку;
- створення у системі ООН організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва, тобто органів контролю за дотриманням норм ЕКЗ.

Розглянемо докладніше цю ідею в її цілісному вигляді.

Коротка історія питання

Уперше ідея створення Світової Екологічної Конституції (саме з такою назвою) стала предметом обговорення на Міжнародній науковій конференції з проблем федералізму в університеті Гофстра (Нью-Йорк) у квітні 1992 р. Це було майже за два місяці до початку проведення відомої Конференції ООН з проблем довкілля і розвитку, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро у червні того самого року. З ініціативою обговорення ідеї на Конференції у Нью-Йорку виступила українська делегація, до якої входили академік НАН України Ю. Шемшученко, професори Ф. Бурчак, М. Костицький, С. Кравченко, Ю. Туниця. Учасники конференції з проблем федералізму одностайно

© Ю. Туниця. Вісник НАН України. – 2005. – № 11. – С. 32-42.

підтримали ідею і схвалили резолюцію "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва". Повідомлення про це було опубліковано в американській⁵⁶ та українській⁵⁷ пресі, а докладніше обґрунтування ідеї наведено в публікації⁵⁸.

У резолюції містилося звернення до Президента України запропонувати на конференції "Ріо-92" розглянути і підтримати ідею створення Світової Екологічної Конституції та організаційних структур, які могли б забезпечувати дотримання її норм. На жаль, підготовлені тоді авторські пропозиції не потрапили у 1992 р. на розгляд "Ріо-92". Незважаючи на доручення Президента України Л. Кравчука, Міністерство закордонних справ та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України не відважилися запропонувати світовому співтовариству цю унікальну ідею. Лише через п'ять років по тому, на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, з питання всебічного огляду та здійснення "Порядку денного на XXI століття" ("Ріо+5"), від імені України було проголошено ініціативу створення "глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Такого акта, який визначав би допустимі норми екологічної поведінки усіх держав в інтересах виживання й процвітання цивілізації у XXI столітті"⁵⁹. Але на "Ріо+5" було озвучено, на жаль, лише першу частину нашої пропозиції, яка стосувалася писаної екологічної конституції. Щодо другої, інституційної частини цієї цілісної ідеї, а саме: створення організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва в системі ООН, то офіційно вона була оприлюднена ще на три роки пізніше – у Зверненні Президента України з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції 15 грудня 2000 р. У Зверненні, зокрема, йшлося про таке: "Сьогодні я хочу повернутися до ідеї, яку проголосив у 1997 році на сесії Генеральної Асамблеї ООН — про створення Ради Екологічної Безпеки Об'єднаних Націй, Міжнародного Екологічного Суду та Міжнародного Екологічного банку. Вважаю, що настав час перевести цю пропозицію на практичну основу. Це дало б можливість діяти разом, узгоджено і скоординовано, концентруючи кошти і ресурси там, де окремі країни неспроможні самотійно долати наслідки стихійних та техногенних лих"⁶⁰.

Де-факто, Президент України у 2000 р. не повертався до проголошеної у 1997 р. ідеї. Він лише задекларував не оприлюднену її другу частину.

Така дискретність, безперечно, негативно позначилася на справі визнання ідеї ЕКЗ іншими державами та ООН. Адже близьку за змістом до

⁵⁶ Кузьмович О. Екологічні закони повинні бути в цілому світі. – Газ. „Свобода”, Джерзі Ситі, Н.Дж. (США), 16 червня 1992 року.

⁵⁷ Туниця Ю. Світова Екологічна Конституція. – „Урядовий кур'єр”, № 23, 15 червня 1992 року.

⁵⁸ Tunytsya Yuriy. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. – Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, P.296-303

⁵⁹ Гарантувати екологічну безпеку планети. Виступ Президента України на 19-й спеціальній сесії Генеральної асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення „Порядку денного на XXI століття” // „Урядовий кур'єр”, № 114-115, 26 червня 1997 року.

⁶⁰ Звернення Президента України з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції 15 грудня 2000 року // “Урядовий кур'єр”, № 236, 19 грудня 2000 року.

другої, інституційної частини ідеї, пріоритет якої загалом мусить бути закріплено за Україною, було проголошено (щоправда не в повному обсязі) на тій же 19-й спецсесії ГА ООН у спільній Заяві глав держав і урядів Бразилії, Німеччини, Сінгапуру та Південної Африки.

"Ми, голови держав і урядів Бразилії, Німеччини, Сінгапуру та Південної Африки, — наголошувалося у Заяві, — вирішили оприлюднити цю спільну ініціативу як внесок у роботу спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. За п'ять років, що минули від часу зустрічі у верхах у Ріо-де-Жанейро, досягнуто значного поступу, але ще багато залишилося не зробленим. Шкода, яка завдається довкіллю, і далі негативно впливає на життя мільйонів людей у всіх частинах світу. Нагрівання атмосфери Землі, втрата біологічного різноманіття, утворення пустель, вирубування лісів, кризові ситуації в багатьох наших містах щодня нагадують нам про виклик, перед яким ми стоїмо. Нестабільні споживацькі та виробничі зразки, як і колись, є головними причинами шкоди для довкілля у всьому світі. Тому немає жодної підстави бути самовдоволеними чи безтурботно святкувати. Але і немає приводу для песимізму. Ми повинні скористатися нагодою і згадати атмосферу "Ріо-92", скріпити наші зобов'язання і підсилити наші намагання у справі збереження Всесвіту і тривалого розвитку.

Всі держави мають співпрацювати, щоб захистити екосистему Землі і створити міжнародне економічне середовище, яке б сприяло реалізації "Порядку денного на XXI століття". Державам випадає при цьому спільна, але різна відповідальність. Індустріальним країнам на основі власних економічних і технологічних ресурсів належить здійснювати свою політику з особливою відповідальністю за вирішення глобальних проблем.

Для реалізації вимог "Порядку денного на XXI століття" потрібно мати достатньо фінансів як і з джерел окремих країн, так і з міжнародних фондів. Це передбачає посилену двосторонню і багатосторонню співпрацю, що охоплювала б технологічний трансфер та приватні інвестиції...

ООН, як справді універсальній міжнародній організації, належить у наших намаганнях важлива роль: забезпечити сталий розвиток і захист довкілля. **Статут ООН варто змінити таким чином, щоб сталий розвиток і захист довкілля були визнані двома новими цілями ООН (підкреслення наше – Ю.Т.).**

На найближчому етапі екологічна програма ООН (UNEP) повинна бути реформована і посилена у такий спосіб, щоб ця організація змогла взяти на себе функцію міжнародної "екологічної совісті". Надалі потрібно зосередити увагу на заснуванні глобальної **Верховної організації ООН з питань довкілля (підкреслення наше – Ю.Т.)**, яка б опиралася на програму екологічного захисту довкілля, як на один із своїх основних стовпів"⁶¹.

Можна з прикрістю констатувати, що якби у чиновників міжнародної служби тодішньої адміністрації Президента України не виникало сумнівів у

⁶¹ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – С. 244-245.

доцільності проголошення ідеї в її цілісному вигляді і якщо б вони не викреслили другу, інституційну частину з поданого МЗС України проекту виступу глави делегації України на сесії ГА ООН у 1997 р., то вже тоді ініціативу нашої країни могли підтримати як мінімум ще чотири вищезгадані країни (Бразилія, Німеччина, Сінгапур та ПАР). Хотілося б побажати новій владі не допускати подібних помилок. А науковцям необхідно опрацьовувати й дискутувати концепцію створення Екологічної Конституції Землі та її інституційного забезпечення.

До речі, Міністерство освіти і науки України, згідно з договором № Ф7/338-2001, вже виділило з Державного фонду фундаментальних досліджень певні кошти (звичайно, далеко недостатні для такого системного дослідження) на виконання науково-дослідної роботи "Обґрунтування концепції Екологічної Конституції Землі" (№ 08.07/00093). Над цим проектом працюють Міжнародний інститут-асоціація регіональних екологічних проблем при Львівському національному університеті ім. І. Франка та Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Об'єктивні передумови створення ЕКЗ

Погіршення регіональної та глобальної екологічної ситуації, яка вже сягає в окремих регіонах планети критичних меж й істотно гальмує соціально-економічний розвиток, а також незадовільне виконання рішень відомих конференцій ООН — з проблем довкілля у Стокгольмі (1972) та з проблем довкілля і розвитку у Ріо-де-Жанейро (1992) — ставить перед юридичною наукою, зокрема, перед фахівцями з міжнародного та конституційного права, надзвичайно актуальне завдання. Це ґрунтовна підготовка писаної екологічної конституції — міжнародного правового акта глобальної екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації і водночас – обґрунтування інституційних механізмів забезпечення норм цього акта. Постанова такого завдання, як цілісної ідеї, впливає саме з рішень згаданих світових форумів, а точніше – з факту незадовільного їх виконання.

У роботі першого такого форуму, який відбувся 1972 р. у Стокгольмі, взяли участь представники 113 країн. Учасники зібрання визначили права людини на доброякісне природне життєве довкілля, зокрема ухвалили принцип рівного права на здорове природне довкілля та достатню кількість і якість природних ресурсів як тогочасного, так і прийдешніх поколінь. Цей принцип було підтверджено і на Другій світовій конференції "Ріо-92", рішення якої приймали глави держав та урядів 179 країн.

Варто наголосити на трансформації розуміння зазначених проблем за двадцятиліття, що минуло між "Стокгольмом-72" і "Ріо-92". Якщо перший саміт екологічного спрямування був суто природоохоронним і відображав реакцію світової спільноти на бурхливий економічний розвиток країн після Другої світової війни, що спричинило серйозні екологічні проблеми, то другий саміт однозначно констатував: у нових умовах уже не можна розглядати ізольовано проблеми захисту довкілля і соціально-економічного розвитку. Іншими словами, консенсусом майже всіх країн економіку та

екологію було визнано рівнозначними складниками взаємопов'язаної проблеми — матеріального добробуту і забезпечення здоров'я людей, збереження життя на Землі та сталого розвитку суспільства.

Нагадаємо, що на саміті "Ріо-92" було прийнято п'ять основних документів: Ріо-Декларація; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату; Заява щодо принципів управління лісами; Конвенція про біологічну різноманітність; "Порядок денний на XXI століття". Ці документи мають стати вихідною основою Екологічної Конституції Землі.

Ріо-Декларація містить 27 ґрунтовних принципів, які визначають права та обов'язки всіх країн у галузі охорони природи, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення сталого розвитку і добробуту людей.

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату ставить за мету стабілізацію концентрації газів, котрі зумовлюють парниковий ефект в атмосфері, на таких рівнях, які не спричинять небезпечний дисбаланс клімату Землі. Своєю чергою, це потребує скорочення промислових викидів в атмосферне повітря вуглекислого та інших парникових газів. Конкретним виявом реалізації Рамкової конвенції про зміну клімату було підписання у 1997 р. так званого Кіотського протоколу, який уже ратифікувала більшість країн, зокрема Україна, але й досі не ратифікували США та низка інших держав. Їхнє зволікання з ратифікацією Кіотського протоколу ще раз засвідчує необхідність підготовки та ухвалення Екологічної Конституції Землі як міжнародного правового акта обов'язкової юридичної сили *jus cogens*, про що вже наголошувалося в науковій літературі, зокрема у дещо ширшому контексті — про роль науки у поглибленні і коригуванні сучасних процесів глобалізації⁶².

Заява щодо принципів, які стосуються управління, захисту і сталого розвитку всіх видів лісів, життєво необхідних для забезпечення економічного процесу та збереження усіх форм життя на Землі, зобов'язує національні уряди та міжнародні організації здійснювати відповідну екологічну політику. Мета такої політики – раціональне використання, охорона і своєчасне розширене відтворення лісових ресурсів у кожній країні світу.

Конвенція про біологічне різноманіття зобов'язує національні уряди вживати необхідних заходів, спрямованих на збереження всієї різноманітності живих організмів, і забезпечувати справедливий розподіл прибутків від використаного біологічного різноманіття.

Документ із промовистою назвою "Порядок денний на XXI століття (скорочено "Агенда-21")" — своєрідна програма дій, за допомогою яких можна досягнути сталого розвитку з економічної, соціальної та екологічної точок зору⁶³. Ця програма охоплює практично всі аспекти діяльності,

⁶² Ю.Туниця, Е.Семенюк, Т.Туниця. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку. Вісник НАН України, 2004, № 7. – С. 3-14.

⁶³ Програма дій „Порядок денний на XXI століття” („AGENDA-21”). Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт „Планета Земля” 1992 р.). / Переклад з англійської. Київ, „Інтелсфера”, 2000. – 360 с.

спрямованої на збереження життя і всесвітній довготривалій розвиток. Вона показує, яким чином можна уникнути погіршення стану ґрунтів, повітря, води, домогтися збереження лісів та різноманітності форм життя, як подолати бідність, сприяти охороні здоров'я, освіті тощо. Причому важливо зазначити, що "Агенда-21" не заперечує інтенсивний економічний розвиток, а стверджує, що "сталий розвиток" — це спосіб подолання бідності і протидії руйнуванню природного життєвого докiлля.

У світовій літературі багато написано про те, що рішення Конференції "Ріо-92" спроможні змінити на краще наше життя у ХХІ ст. І вони — справді радикальні, вони відображають жорсткі реалії сучасного етапу цивілізаційного розвитку. Адже нашій цивілізації кинута виклик: чи зуміє сучасне покоління людей вижити на Землі? Неперехідний характер та актуальність концептуальних положень документів "Ріо-92" однозначно підтвержені двома Світовими самітами – "Ріо+5" (Нью-Йорк, 1997) і "Ріо+10" (Йоганнесбург, 2002).

Однак, на жаль, поки що не помітно серйозних змін на краще. Задекларований самітом "Ріо-92" проект сталого, економічно, соціально та екологічно безпечного розвитку світового співтовариства ("Агенда-21") здійснюється незадовільно.

Це означає, що потрібен потужний додатковий імпульс. Таким імпульсом має стати усвідомлення світовою спільнотою ідеї створення Екологічної Конституції Землі та необхідності якомога швидшого її опрацювання і схвалення. Без цього не справдяться сподівання, які поклалися на рішення "Ріо-92" та наступні саміти.

Концептуальні засади ЕКЗ

У другій половині ХХ ст. людство почало усвідомлювати, що здорове суспільство і потужна економіка неможливі за умов деградації і тотального погіршення якості навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, а також бідності, і досі характерної для більшості країн. Ще глибшим таке розуміння стає на початку ХХІ ст., особливо після масштабних екологічних катастроф, яких не так давно зазнали країни Південно-Східної Азії, Південної Америки, Західної Європи, Австралія, Японія, Іран та інші. Дедалі більше людей нині усвідомлюють, що сучасна економіка повинна розвиватися принципово іншим шляхом, а не так, як це відбувалося у попередні епохи. Високі темпи економічного розвитку необхідно забезпечити без руйнування природного докiлля. На початку ХХІ ст. ці тези потребують підсилення документом обов'язкової юридичної сили *jus cogens*.

Можна стверджувати, що лише зі створенням ЕКЗ та органів контролю за дотриманням її норм можна буде сподіватися, що прагнення людства до сталого розвитку на основі поєднання економічних інтересів з екологічними імперативами поступово реалізуватиметься у конкретних справах. Якщо ще й з'явиться нова політична сила і політична воля урядів національних держав, то на всіх щаблях ієрархії управління економічною діяльністю відбуватимуться давно очікувані радикальні зміни.

Зміст і структуру ЕКЗ варто підготувати таким чином, щоб цей безпрецедентний міжнародний правовий акт не загрожував суверенітету жодної країни, але зобов'язував кожен з них у національних інтересах та інтересах усіх націй і народностей використовувати свої природні ресурси і природне життєве довкілля на засадах сталого розвитку, як цього вимагають "Порядок денний на XXI століття" та інші документи "Ріо-92". ЕКЗ гарантуватиме право кожної людини жити у безпечному для її здоров'я середовищі, право розумно користуватися усіма природними благами.

ЕКЗ істотно відрізнятиметься від традиційних конституцій держав, адже вона має інше завдання. Принципово новим є те, що в цьому документі потрібно визначити правовий статус людини не лише як громадянина своєї держави, але й громадянина планети. Якщо основним суб'єктом традиційного конституційного регулювання є права і свободи громадянина тієї чи іншої держави, забезпечення гідних людини умов життя, то ЕКЗ повинна гарантувати права і свободи громадянина планети на доброякісні умови природного життєвого довкілля і раціональне використання природних ресурсів. Конституційним обов'язком національних урядів та кожного громадянина планети повинно стати дотримання вимог ЕКЗ – збереження природних умов і ресурсів для прийдешніх поколінь.

Важливим додатковим аргументом на користь реалізації ідеї Екологічної Конституції Землі є прийняття у низці країн ЄС Конституції Європейського Союзу – першої в історії цивілізації міждержавної конституції. Частина компонентів структури Конституції Європейського Союзу, очевидно, можна використати і для формування ЕКЗ.

Як зазначають Ю. Шемшученко та М. Єрофєєв⁶⁴, починаючи від 1885р., коли було прийнято першу міжнародну угоду екологічної спрямованості (регіональна міжнародна Угода з питань регулювання вилову лососевих у басейні Рейну), процес формування міжнародного законодавства з питань охорони навколишнього природного середовища набув сталих рис, охопив практично всі аспекти, напрями вирішення проблем запобігання, нейтралізації, ліквідації негативних наслідків техногенного впливу на довкілля, забезпечення охорони та раціонального використання окремих природних ресурсів та природи загалом.

Міжнародно-правові акти з відповідних питань різняться за своїм призначенням, масштабом дії, предметом регулювання, суб'єктами, котрі їх приймають. Ці акти становлять сьогодні величезний масив, зорієнтуватись у ньому без спеціальної фахової підготовки надзвичайно важко. Це призводить до того, що широка громадськість може скласти уявлення про міжнародне екологічне право лише зі спеціальних наукових, науково-популярних публікацій, які містять відповідні коментарі.

---

⁶⁴ Ю. Шемшученко, М. Єрофєєв. Звіт про науково-дослідну роботу „Обґрунтування концепції Екологічної Конституції Землі (№ 08.07/00093). Розробка концептуальних засад та структури проекту Екологічної Конституції Землі” (проміжний), Львів, 2005. – С. 11-13.

Утруднює сприйняття міжнародно-правової політики в галузі екології й певна безсистемність у розвитку міжнародного екологічного права. Основні ключові, базові поняття, принципи охорони довкілля, гарантування екологічної безпеки розпорошені по численних актах.

Самі принципи екологічної спрямованості у міжнародно-правових документах відзначаються різним рівнем конкретизованості. Так, у міжнародних угодах вони, зазвичай стосуються певної групи екологічних проблем. Проте це може траплятися і в документах, які визначають екологічну політику у ширшому контексті. Зокрема, Всесвітня Хартія природи, що робить акцент на питаннях природокористування, охорони та раціонального використання природних ресурсів, не охоплює всіх аспектів екологічного забезпечення. До того ж вона лишається незмінною з 1982 р., а отже, не враховує сучасної екологічної ситуації.

На міжнародному рівні досі немає універсального правового акта з питань охорони довкілля, який би містив усебічну інформацію про міжнародну екологічну політику, комплексно врегульовував усі аспекти екологічної безпеки, охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, сформулював би екологічні принципи міжнародного співробітництва та закріпив право кожного мешканця планети на безпечне природне середовище. Саме Екологічна Конституція Землі і покликана заповнити цю прогалину в міжнародно-правовому регулюванні охорони довкілля і водночас – сприяти сталому соціально-економічному розвитку.

Екологічна Конституція Землі могла б мати рамковий характер, тобто відображати лише основні принципові положення щодо зобов'язань держав у різних сферах людської діяльності, яка впливає на довкілля.

Цей документ мав би містити положення обов'язкової юридичної сили, які безпосередньо стосуються відвернення кризових екологічних явищ, що загрожують здоров'ю або життю людини. Водночас припускаємо, що деякі його положення могли б мати і рекомендаційний характер.

Як зазначають В. Василенко і Ю. Туниця⁶⁵, Екологічна Конституція Землі може стати основою міжнародного екологічного права, бути консолідуючим документом усіх раніше вироблених міжнародних природоохоронних актів і сприяти формуванню системи нових міжнародних правових угод у кожній окремій сфері природоохоронної діяльності. Тобто цей глобальний рамковий документ має містити загальні програмні міжнародно-правові норми для створення системи конкретних угод, які б стали засобом виконання рішень Конференції "Ріо-92". У ньому треба визначити екологічні імперативи та пріоритети співпраці у сфері охорони довкілля, акцентуючи на існуючих та потенційних екологічних загрозах, а також реальні матеріальні та технологічні можливості запобігання екологічним кризам і подолання їхніх наслідків.

---

⁶⁵ В. Василенко, Ю. Туниця. Не хлібом єдиним. Про глобальну екологічну ініціативу та права людини // "Урядовий кур'єр". – № 76. – 24 квітня 1999 року.

У ХХІ ст. міжнародне право має піднятися на якісно вищій щабель і стати правом загальної безпеки та колективної відповідальності держав за майбутнє своїх народів. Подальший розвиток міжнародного права неможливий без становлення на основі існуючих міжнародних правових зобов'язань в екологічній сфері нових міжнародних правових засад, безпосередньо спрямованих на створення екологічно безпечного, без'ядерного світу.

Майбутня Екологічна Конституція Землі має бути систематизаційним актом, що узагальнює більш як сторічний досвід міжнародно-правової охорони довкілля, відображає концепцію сталого розвитку та сучасні напрями міжнародної екологічної політики, забезпечує уніфікацію принципів цієї політики, які сьогодні визначені у понад 350 міжнародно-правових актах, передбачає апробовані світовою спільнотою заходи щодо охорони довкілля, екологічного убезпечення, захисту, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, а також гарантії права людини на безпечне природне довкілля.

В акті такого рівня і призначення особлива увага має приділятися так званим нормам-цілям, нормам-завданням, нормам-принципам, що визначатимуть ключові положення екологічної політики на планеті, орієнтири та напрями її розвитку.

У нормах-цілях, нормах-завданнях потрібно акцентувати, зокрема, на досягненні цілей у вирішенні завдань, пов'язаних із збереженням безпечного для існування людини природного середовища, а також генетичного фонду живої природи, природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, із захистом життя і здоров'я людини від негативних техногенних впливів тощо.

Значну увагу в міжнародно-правових актах приділено визначенню принципів охорони довкілля. В ЕКЗ доцільно всі принципи згрупувати за певними ознаками. Зокрема, є сенс виокремити групи принципів, які стосуються гарантування права людини на безпечне довкілля; збереження біологічного різноманіття; забезпечення сталого природокористування; запобігання екологічним загрозам та визначення відповідальності за шкоду, завдану природному довкіллю.

Вагоме значення має чіткий перелік в ЕКЗ об'єктів міжнародно-правового регулювання у цій сфері. Варто звернути увагу на те, що впродовж останніх років на всесвітньому та регіональному рівнях було укладено чисельні угоди, які стосувалися охорони певного природного середовища або певного простору і навіть захисту земної екосистеми загалом. Об'єктами міжнародно-правового регулювання є, зокрема, океани та моря, континентальні води, атмосферне повітря, космічний простір, дикі флора та фауна, середовище перебування диких тварин тощо. Тобто увага приділяється сферам, де виявляються негативні екологічні наслідки антропогенної діяльності. Тим часом більш предметно й ефективно можна вирішувати екологічні проблеми, якщо акцент у міжнародно-правовому регулюванні перенести безпосередньо на сфери, де виникають такі проблеми (певні

сектори економіки). Адже, як відомо, краще запобігти негативним наслідкам техногенної та іншої антропогенної діяльності, аніж витратити кошти на їхню ліквідацію.

Отже, окремі частини майбутньої Екологічної Конституції Землі доцільно присвятити секторальній екологічній політиці – у промисловості, енергетиці, сільському господарстві, на транспорті тощо. При цьому треба враховувати і досвід міжнародно-правової охорони довкілля від токсичних або небезпечних речовин, радіації та радіоактивних відходів.

Отже, Екологічна Конституція Землі має бути актом, що узагальнить існуючі міжнародно-правові норми з питань охорони довкілля, охорони й використання окремих природних ресурсів, екологічного забезпечення. Вона усуне прогалини у міжнародно-правовому регулюванні відповідних питань, відобразить у сконцентрованому вигляді міжнародну екологічну політику, сприятиме, з одного боку, узгодженому розвитку національних систем екологічного законодавства, а з іншого – сталому соціально-економічному розвитку суспільства і водночас забезпеченню сприятливого природного середовища життя людини.

Варто нагадати, що українські вчені вже давно запропонували обґрунтоване наукове визначення поняття "сприятливе природне середовище". За визначенням Ю.С. Шемшученка⁶⁶, навколишнє природне середовище є сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим в екологічному законодавстві вимогам і нормативам, котрі стосуються чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснажливості), екологічної стійкості, видового різноманіття та естетичного багатства. Цим означенням користуються науковці не лише України, а й інших держав. Зокрема, на таку дефініцію спирається у своїх дослідженнях відомий російський учений М.М. Бринчук⁶⁷.

Можливості інституційного забезпечення ЕКЗ

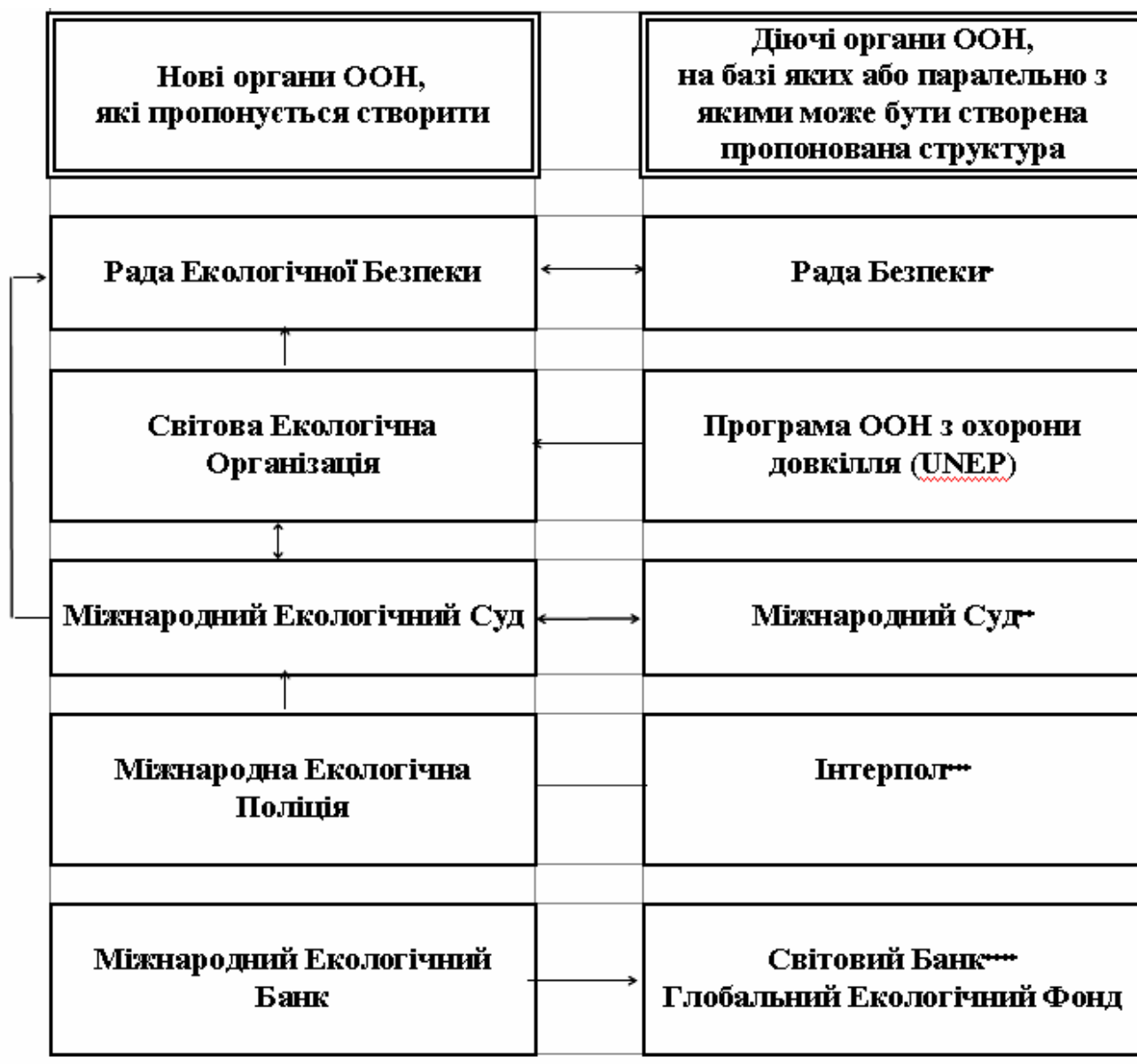
Ідея створення Екологічної Конституції Землі передбачає формування органів контролю за дотриманням визнаних норм економічної діяльності національних і міжнародних виробничих структур. Такими органами могли б стати: Рада екологічної безпеки; Світова екологічна організація; Міжнародна екологічна поліція, Міжнародний екологічний суд; Міжнародний екологічний банк або Глобальний екологічний фонд, а також інші взаємопов'язані в єдину систему та підпорядковані єдиній меті інституції (схема).

---

⁶⁶ Ю.С. Шемшученко *Правовые вопросы экологии*. – М., 1989. – С. 22.

⁶⁷ М.М. Бринчук *Теоретические основы экологических прав человека // Государство и право*. – 2004. – № 5. – С. 5-15.

Схема реформування органів ООН з метою реалізації положень Екологічної Конституції Землі

* Можливий простіший варіант: замість створення Ради Екологічної Безпеки офіційне віднесення її функцій до Ради Безпеки ООН.

** Можливий простіший варіант: функції Екологічного суду офіційно віднести до компетенції Міжнародного Суду ООН.

*** Інтерпол не відноситься до структур ООН.

**** Можливий простіший варіант: функції Міжнародного Екологічного Банку офіційно делегувати Світовому Банку.

Оскільки створення нових організаційних структур у системі ООН є надто проблематичним, бо потребує, крім колосальних коштів, ще й зміни Статуту цієї організації, варто проаналізувати варіанти реорганізації діючих органів ООН, які могли б узяти на себе функції контролю за дотриманням норм ЕКЗ.

До таких органів належать: Рада безпеки ООН, Програма ООН з охорони довкілля (UNEP), Міжнародний суд, Всесвітній банк та Глобальний екологічний фонд. Окрім того, функціонує, як відомо, Міжнародна поліція (Інтерпол), яка не входить до структури ООН, але могла б, очевидно, взяти на себе, крім традиційних, ще й функції виявлення особливо небезпечних для міжнародної спільноти екологічних правопорушень.

Схема реформування органів ООН з метою реалізації положень ЕКЗ (замість створення нових органів) певним чином спрощує процедуру інституційного забезпечення ЕКЗ і скорочує шлях досягнення мети – побудови екологічно безпечного, без'ядерного світу.

За умови реформування діючих органів ООН, ухвалення самої ЕКЗ може відбутися процедурно набагато легше, ніж за умови жорсткої постановки питання про створення цілком нових організаційних структур у системі ООН.

Рада безпеки ООН, рішення якої є обов'язковими для всіх країн – її членів, могла б взяти на себе основні контролюючі функції з дотримання норм ЕКЗ усіма країнами. Вона могла б приймати принципові рішення з екологічної безпеки того чи іншого регіону планети у тих випадках, коли Міжнародна екологічна поліція на підставі об'єктивного моніторингу виявлятиме екологічні порушення, які становлять загрозу для екосистеми Землі, її регіонів або ж для країн, що межують із державою-порушником.

Світова екологічна організація (СЕО), яку доцільно створити на базі реформованої Програми ООН з охорони довкілля (UNEP) на противагу (а точніше, для стримування антиекологічних дій) Світової організації торгівлі (СОТ), мала б координувати діяльність усіх інших органів міжнародного екологічного співробітництва. Під егідою СЕО функціонуватимуть Міжнародний екологічний суд, Міжнародна екологічна поліція та Міжнародний екологічний банк.

* * *

Викладені тут основні концептуальні засади Екологічної Конституції Землі є лише початком великої науково-дослідної роботи загальнонаціонального і планетного значення. До процесу опрацювання цієї унікальної ідеї варто залучити колективи науковців з інших країн. Наукові дискусії та публічні слухання із зазначеної проблеми, безперечно, розширять коло прихильників ідеї ЕКЗ.

До цього процесу мусить активно долучитися також Міністерство закордонних справ України, докласти всіх дипломатичних зусиль, щоб унікальну ініціативу України щодо створення глобального правового акта екологічної безпеки планети і сталого розвитку цивілізації почули і підтримали інші держави. Це буде достойною місією нової демократичної влади України і може стати великим проривом у її зовнішній політиці.

Ще раз наголосимо, що Екологічна Конституція Землі не повинна бути суто природоохоронним правовим актом. За своїм призначенням — це соціо-економіко-еколого-правовий документ тривалої дії, спрямований на збере-

ження єдиної екологічної системи Землі і всіх форм життя на планеті та сталий соціально-економічний розвиток нашої цивілізації.

Якщо людство хоче вижити і розвиватися як біосоціальна система у глобальній екологічній системі, то закони господарювання у всіх країнах не мають суперечити, а навпаки – відповідати законам природи, узгоджуватися з ними.

Вважаємо, що підготовка та ухвалення Екологічної Конституції Землі може стати визначною подією в історії людства. Вона започаткує принципово новий етап у взаєминах людини і природи. Докладний розгляд методологічних засад Екологічної Конституції Землі повинен відбутися у 2012 р. на третьому Світовому саміті з довкілля і розвитку "Ріо+20".

2.2. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення ©

Сьогодні загально визнано, що подальше поглиблення екологічної кризи здатне призвести до глобальної катастрофи, яка становитиме загрозу для самого існування людства. Однак заходи, що вживаються для протидії цій небезпеці, залишаються недостатньо ефективними і нескоординованими у міждержавних відносинах, загалом неадекватними.

Як же змінити цю ситуацію? Причому радикально, адже ми вже підступаємо до межі, за якою деградація довкілля може набути незворотного характеру. Суттєво допомогти тут міг би міжнародний правовий акт, який забезпечуватиме і гарантуватиме узгодження практики господарювання із законами природи. Понад п'ятнадцять років тому українські науковці ініціювали розроблення такого акту, який названо Екологічною Конституцією Землі. Істотний внесок зробили вітчизняні вчені в наукове обґрунтування цієї унікальної ідеї. На часі — узагальнення теоретичних напрацювань і практичні кроки з метою введення в дію цього потрібного всьому людству документа. Цю тему автор порушив на початку 1992 р. на конференції у Нью-Йорку, де українська делегація вперше виступила з ідеєю створення Екологічної Конституції Землі.

Історія міжнародно-правових актів природоохоронного характеру сягає своїм корінням другої половини ХІХ ст. Одним з перших документів у цій сфері вважають міжнародну Угоду про охорону морських котиків, яку було підписано у 1879 р.

Далі, з огляду на ускладнення і загострення екологічних проблем, спостерігалось поступове нарощування масиву як національного, так і міжнародного екологічного права. Особливо це стало помітно у другій половині ХХ ст. Після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища (1972 р.) людство у правовій сфері перейшло з концепції "охорони природи" на концепцію "охорони навколишнього середовища".

© Ю. Шемшученко. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення. Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.

Було також започатковано міжнародну організацію — Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП).

Станом на 2003 р. список міжнародних багатосторонніх договорів екологічного характеру, який веде ЮНЕП, налічує 238 назв. Крім того, діє кілька тисяч двосторонніх угод та угод, якими регулюються екологічні суспільні відносини.

На жаль, розширення сфери міжнародного екологічного права адекватно не позначається на стані навколишнього середовища. Глобального характеру набули проблеми зміни клімату, руйнування озонового шару Землі, вирубування тропічних лісів, опустелювання, збереження мігруючих видів тварин, риб та птахів, транскордонного забруднення води й атмосферного повітря, стихійних природних лих, збереження біологічного різноманіття та природної спадщини людства. За умов загального зростання населення Землі викликає тривогу зростання темпів вичерпування непоновлюваних природних ресурсів як в окремих регіонах, так і в глобальному вимірі загалом.

У високоякісному навколишньому середовищі, дбайливому використанні природних ресурсів і справедливому розподілі доходів у галузі природокористування зацікавлена кожна людина світу. Проте чинне міжнародне екологічне право не є достатньо досконалим засобом для вирішення відповідних проблем. Воно, зокрема, належним чином не систематизоване і не кодифіковане. У його системі відсутній базовий правовий акт, який би "цементував" цю правову нішу і забезпечував комплексний підхід в екологічній сфері.

Означену проблему не вирішують чинні міжнародно-правові акти загального характеру — Стокгольмська декларація з навколишнього середовища, Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.), Всесвітня хартія природи (1982 р.). Ці документи не мають обов'язкової юридичної сили і не є системоутворювальними для міжнародного екологічного права.

Інші міжнародні еколого-правові акти не мають універсального характеру. Вони приймалися у різний час, різними суб'єктами і містять чимало прогалин. Нерідко документи мають декларативний характер, є суперечливими між собою і не базуються на сучасній міжнародно-правовій доктрині розвитку екологічного права.

Міжнародна спільнота, таким чином, підійшла до необхідності розроблення і прийняття головного для галузі міжнародного екологічного права акту. Це може бути Екологічна Конституція Землі, відповідний Кодекс чи Конвенція ООН з безпеки навколишнього середовища. Ми надаємо перевагу Конституції як актові політико-правового характеру і правовій формі закріплення екологічних прав людини.

Пріоритет в ініціюванні розроблення і прийняття Екологічної Конституції Землі належить українським ученим. Уперше така ідея була офіціалізована українською делегацією (Ф. Бурчак, М. Костицький, С. Кравченко, Ю. Туниця, Ю. Шемшученко) на Міжнародній науковій конференції з

проблем федералізму у Нью-Йоркському університеті "Хофстра" (1992 р.). Тут прийнято резолюцію "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва". Конференція також підтримала ідею ухвалення на рівні ООН Всесвітньої Екологічної Конституції.

У червні 1997 р. з трибуни 19-тої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН фактично про це говорив і тодішній Президент України Л. Кучма: "Вже сьогодні слід починати розробку глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Такого акта, який би визначав допустимі норми екологічної поведінки усіх держав в інтересах виживання й процвітання цивілізації у XXI столітті"*.

Ідею ухвалення відповідної Конституції нещодавно підтримав і міністр закордонних справ України А. Яценюк, виступаючи на сесії Генеральної Асамблеї ООН.

На користь ухвалення Екологічної Конституції Землі у липні 2007 р. на слуханнях проблем змін глобального клімату у штаб-квартирі ООН висловився голова Національного агентства екологічних інвестицій України В. Нахлупін. На його погляд, у цій Конституції мають бути узагальнені і систематизовані усі раніше прийняті угоди у сфері захисту навколишнього середовища і сталого розвитку.

В Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України проведені теоретичні дослідження концептуальних засад Екологічної Конституції Землі. Про деякі з них йтиметься далі. Вони можуть бути покладені в основу майбутньої концепції відповідного міжнародно-правового акту**.

1. Насамперед принагідно варто застерегти від надмірної деталізації Конституції і намагання врегулювати нею усе різноманіття екологічних відносин. Міжнародний досвід (зокрема, кодифікації міжнародного морського права) свідчить, що такі акти, зазвичай, мають рамковий характер. Тому майбутня Екологічна Конституція Землі повинна закріпити основні, принципові засади, що стосуються міжнародного співробітництва держав у відповідній сфері суспільних відносин.

2. Ключовою ідеєю для визначення змісту і структури Конституції, на наш погляд, має стати доктрина про право людини на безпечне навколишнє середовище. Справа у тому, що про це право нічого не сказано ні в Загальній декларації прав людини (1948 р.), ні у Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), ні у міжнародних Пактах про громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права (1966 р.). Тільки побічно йдеться про це право у Стокгольмській декларації з навколишнього середовища та Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього

---

* Див.: Виступ Президента України Л. Кучми на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на 21-е століття" // Урядовий кур'єр. — 1997. — 26 червня.

** Див.: Екологічне право України. Академічний курс / За ред. Ю.С. Шемшученка. — К., 2005. — С. 763.

середовища та розвитку. Оминули це питання і в інших міжнародно-правових актах екологічного характеру.

Національний досвід у цьому випадку випередив досвід міжнародний. Концепція права людини і громадянина на безпечне (сприятливе) навколишнє середовище теоретично була розроблена у 70-80-х роках минулого століття правознавцями-екологами Росії, України, Білорусі та Казахстану. Після розпаду СРСР концепція набула практичної реалізації. Зараз право громадянина на безпечне навколишнє середовище задеклароване у нових конституціях держав, що виникли на пострадянському просторі, а також низки країн Середньої і Східної Європи.

Право людини на безпечне навколишнє середовище є відправною точкою для формування усіх інших екологічних прав людини, а його забезпечення — головною метою міжнародного екологічного співробітництва держав. Виходячи з цього, це право має бути належно відображено саме в Екологічній Конституції Землі.

3. Доцільно закріпити й інші екологічні права людини: здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; вільний доступ до інформації про стан навколишнього середовища та вільне отримання відповідної інформації; участь у прийнятті рішень з екологічних питань та участь у проведенні екологічної експертизи на національному і міжнародному рівнях; одержання екологічної освіти тощо.

4. На забезпечення цих прав має бути спрямована екологічна політика держав та всієї світової спільноти. Ефективність цієї політики багато в чому залежатиме від її універсальних принципів. Зараз вони "розкидані" по різних міжнародно-правових актах і належним чином не класифіковані.

В Екологічній Конституції Землі потрібно закріпити систему відповідних принципів, а саме: раціонального і бережливого використання ресурсів; неприпустимості забруднення навколишнього середовища і комплексної оцінки його стану; екологічного убезпечення та сталого розвитку економіки; обов'язкової екологічної експертизи проєктів будівництва; збереження біологічного різноманіття; заборони воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище; співробітництва держав в екологічній сфері; вільного обміну екологічною інформацією; запобігання екологічній шкоді; вирішення еколого-правових спорів мирними засобами; застосування міжнародно-правової відповідальності держав за завдану екологічну шкоду і порушення права людини на безпечне навколишнє середовище тощо. Важливими також є принципи регіоналізму під час вирішення регіональних відповідних екологічних проблем і питань, що стосуються "загальної спадщини людства" (морів та океанів за межами національної юрисдикції, космічного простору, природної спадщини).

5. Під кутом зору підвищення ефективності міжнародного екологічного співробітництва на особливу увагу заслуговують визначені Конституцією форми і методи такого співробітництва за конкретними його видами. Кожний з цих видів потребує окремого розділу. Ідеться, зокрема, про міжнародне

співробітництво держави щодо: узгодження планів і проектів природокористування, наприклад, що стосуються природних ресурсів, які поділяють дві і більше держав; узгодження заходів, пов'язаних із запобіганням забрудненню навколишнього середовища, ліквідацією природних і техногенних катастроф, створенням безпечного для життя і здоров'я людини навколишнього середовища; оцінки стану навколишнього середовища та проведення екологічної експертизи проектів господарського будівництва; здійснення екологічного моніторингу та контролю; обміну екологічною інформацією; реалізація спільних навчальних і наукових програм екологічного характеру тощо.

6. Окремо варто виділити міжнародне співробітництво в галузі розвитку міжнародного і національного екологічного права. Йдеться, зокрема, про: уніфікацію еколого-правової термінології; опрацювання міжнародних і узгоджених з ними національних стандартів якості навколишнього середовища; гармонізацію міжнародного і національного екологічного права; вивчення практики досвіду реалізації екологічних міжнародних договорів та відповідних актів національного законодавства тощо.

7. Не менш важливим є питання організаційних механізмів забезпечення реалізації Екологічної Конституції Землі. Формально цю функцію можна було б покласти на ЮНЕП. Але сьогодні ця організація переживає кризу. Про недостатню ефективність її діяльності неодноразово йшлося на різних екологічних форумах і з трибуни ООН.

Саме тому обговорюється питання про зміну формату цієї міжнародної організації чи створення замість неї нового відповідного органу. Зокрема, на вже згадуваній 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН було оголошено спільну заяву Бразилії, Німеччини, Сінгапуру і Південної Африки. У ній міститься заклик радикально реформувати і посилити екологічну програму ООН та утворити новий орган ООН з питань навколишнього середовища.

На наш погляд, таким органом могла б стати Рада Екологічної Безпеки на зразок Економічної і Соціальної Ради ООН для економічної та соціальної сфери. Цю Раду можна було б утворити шляхом реформування теперішнього ЮНЕП. Раді Екологічної Безпеки доцільно було б надати статус міжнародної спеціалізованої організації, наділивши її широкими повноваженнями із забезпечення навколишнього середовища, координації міжнародного екологічного співробітництва, а також контролю за виконанням Екологічної Конституції Землі.

Складовою частиною механізму забезпечення реалізації Конституції має стати її судовий захист. Зараз міжнародні судові спори екологічного характеру розглядають переважно загальні суди. Це, зокрема, Міжнародний суд ООН, Міжнародний арбітражний суд, Європейський суд з прав людини. Діють також деякі спеціалізовані галузеві судові органи — Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний морський і річковий арбітражний суд.

У 1994 р. було зроблено спробу утворити Міжнародний екологічний суд. З ініціативи вчених-екологів на міжнародній установчій конференції у Мехіко було засновано судовий орган під назвою "Міжнародний суд екологічного арбітражу та примирення". До його складу увійшли вчені-екологи з 24 країн.

Але Суд фактично виявився бездіяльним. Проте ідея залишилася. Її реалізація зараз пов'язана зі створенням спеціалізованого Міжнародного екологічного суду під егідою ООН. Це сприяло б підвищенню ефективності застосування міжнародної відповідальності за екологічні правопорушення, зокрема і за порушення вимог Екологічної Конституції Землі.

Таким чином, пропонована Конституція може вирішити низку важливих для світової спільноти і кожного її члена загальних проблем: сформуванню систему екологічних прав людини і закріпити її право на безпечне навколишнє середовище; визначити напрями світової екологічної політики, а також екологічного співробітництва держав та міжнародних організацій; заповнити прогалини у міжнародно-правовому регулюванні екологічних відносин та зробити системнішою галузь міжнародного екологічного права; утворити додаткові міжнародні організаційно-правові та судові гарантії забезпечення екологічного правопорядку у світі; сприяти узгодженому розвитку національних систем екологічного законодавства.

Україна не повинна втратити ініціативу у цьому питанні. Ми повинні домагатися скликання у рамках ООН спеціальної міжнародної конференції для розроблення і прийняття Екологічної Конституції Землі. Це не абстрактна ідея, а реальна відповідь на екологічні виклики ХХІ століття, з якими пов'язана подальша доля всього людства.

2.3. Принцип спільної спадщини людства як основа Екологічної Конституції Землі©

Принцип спільної спадщини людства⁶⁸ (далі: принцип спільної спадщини) повинен стати одним з наріжних каменів Екологічної Конституції Землі. Насамперед подаємо короткий огляд відповідних джерел міжнародного права та авторський погляд на права та обов'язки держав щодо природних ресурсів, а також суперечливі питання принципу спільної спадщини.

У структурі міжнародного права розрізняють як джерела – міжнародне звичаєве право, загальні міжнародні правові принципи та угоди. В юридичній теорії немає єдиного бачення ієрархії між цими джерелами. Зокрема, можна припустити, що принципи міжнародного звичаєвого права є вагомішими, а всі інші джерела – рівними між собою.

© Герд Ван Хорік. Принцип спільної спадщини людства як основа Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 23-33. Переклав з англійської Ігор Соловій.

⁶⁸ See K. BASLAR, *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*, The Hague-Boston-London, Martinus Nijhoff Publishers, 1998, XXVII + 427 p.

Коли один і той самий вид діяльності не змінюється протягом років (матеріальний елемент) і така діяльність є юридично необхідною (елемент психологічний), то її зараховують до принципів міжнародного звичаєвого права (наприклад, не можна змінювати об'єкт і мету договору перед його вступом у дію). Тому Європейський суд ⁶⁹ виніс рішення, згідно з яким усі організації ЄС повинні узгоджувати виконання своїх повноважень із міжнародним звичаєвим правом. Європейський суд Першої інстанції ⁷⁰ нещодавно відмінив директиву ЄС, яка заперечувала підписаний ЄС договір, що незабаром мав набрати чинності, оскільки це порушувало міжнародне зобов'язання.

Деякі загальні міжнародні принципи права виводяться на основі національних законодавств (наприклад, "*pacta sunt servanda*"), інші ж виокремлюються на основі міжнародної ситуації (наприклад, принцип невтручання у внутрішні справи держав). Зазвичай, принципи міжнародного звичаєвого права чітко розмежовані.

Існує багато термінів, які стосуються міжнародних зобов'язань, зокрема: договір, конвенція, угода. Вживання різних термінів не тягне за собою жодних юридичних наслідків. Надалі використовуватимемо термін "угода".

На розвиток міжнародної екологічної політики значною мірою впливають такі чинники, як: принцип суверенності, обов'язок зберігати природні ресурси спільного та відкритого доступу, заборона "шкідливого використання території" і захист вільної торгівлі. Проте спробуємо довести, що ці права та обов'язки забезпечують лише часткову охорону навколишнього середовища, а деякі з них навіть завдають йому шкоди.

Держави наділені суверенними правами, а отже, і виключним правом власності або юрисдикцією на природні ресурси, які знаходяться на їх території (наприклад, тропічні ліси) та в межах так званої виняткової морської економічної зони (200 морських миль від берегової лінії). Це дає відповідній державі змогу вживати заходи (до прикладу, видавати закони) щодо охорони її природних ресурсів. Проте, це не більше, ніж лише побажання, оскільки, відповідно до норм міжнародного права, *держави може практично вільно експлуатувати природні ресурси, які перебувають під її юрисдикцією*. Цей принцип міжнародного звичаєвого права має назву принципу суверенності. Загалом, несприятливий вплив на власне навколишнє середовище є законно дозволеним. Вочевидь, принципова позиція міжнародного права створює колізію в тих випадках, коли певні країни мають намір швидко збагатитись за рахунок природних ресурсів.

Деякі території (такі, як Антарктика та відкрите море), так звані глобальні спільні ресурси, не підпадають під юрисдикцію жодної держави. Вони є спільною власністю світової спільноти. Тому в морях, що знаходяться поза межами територіальних вод, існує свобода дій, як у відкритому морі (зокрема вилов риби та ін.).

---

⁶⁹ ECJ November 14, 1992, no. C-286/90, Poulsen and Diva Navigation, [1992] ECR I-6019, paragraph 9

⁷⁰ CFI January 22, 1997, no. T-115/97, [1997] ECR II-39.

Інші природні ресурси (такі, як міжнародні водні шляхи) є проміжною категорією між правом виняткового володіння та загальною власністю. Ці спільні ресурси є предметом права власності обмеженого числа держав.

На відміну від природних ресурсів, які знаходяться під управлінням суверенної держави, у випадку природних ресурсів вільного та спільного доступу виникає проблема, коли власник, який би зміг потурбуватись про їх збереження, просто відсутній. Непримиренна позиція однієї держави (наприклад, посилена експлуатація рибних ресурсів у відкритому морі) може поставити під загрозу збереження цих ресурсів, незважаючи на добрі наміри решти держав. Таким чином, результатом міждержавних суперечок стала поява принципів міжнародного звичаєвого права, які обмежують простір для маневрів держав залежно від необхідності охорони природних ресурсів. Можна сказати, що, згідно з чинним міжнародним правом, *держави повинні обмежити будь-яку експлуатацію ресурсів до такої межі, щоб вона не ставила під загрозу збереження ресурсів відкритого та спільного доступу*.

Для ілюстрації сказаного наведемо приклади еволюції міжнародних правовідносин у сфері живих природних ресурсів відкритого моря. У справі про морських котиків Берингового моря у 1893 р.⁷¹ суд виніс рішення, відповідно до якого США не мали права захищати популяцію котиків поза межами своєї трьохмильної зони. Аргументи США про те, що, у разі посиленого вилову котиків одними країнами, інші "мають право втрутитись у ситуацію, щоб забезпечити свою частку", не було взято до уваги. Хоча, з іншого боку, у суперечці щодо вилову риби в Ісландії 1974 р.⁷² Міжнародний суд виніс рішення, за яким всі залучені країни зобов'язані здійснювати раціональне природокористування. Це передбачає врахування ними "потреби збереження ресурсів задля загального добробуту".

Сьогодні згадане зобов'язання, зазвичай, конкретизують у договорах (наприклад, Антарктична система договорів).

Загальноприйнято у міжнародному праві, у випадку конфлікту між державним суверенітетом і міжнародними зобов'язаннями, надавати перевагу останнім. Одним із цих зобов'язань є заборона шкідливого використання території. Цей принцип означає, що *державам заборонено використання своєї території у спосіб, що завдає значної шкоди навколишньому середовищу на їхніх територіях або тих територіях, що розташовані поза межами їхньої юрисдикції*. Цей принцип поширюється і на дозвіл держави використовувати свою територію приватним особам. Цей так званий принцип нешкідливого використання території, або екологічної відповідальності держав є і принципом міжнародного звичаєвого права. Заборону шкідливого використання території можна пов'язати із заборонаю порушення закону чи вимогою добросусідства.

---

⁷¹ Pacific Fur Seal Arbitration (United Kingdom v USA) of August 15, 1893, in: P. SANDS, R. TARASOFSKY & M. WEISS (ed.), *Principles of International Environmental Law IIA. Documents in International Environmental Law*, Manchester-New York, Manchester University Press, 1994, 881.

⁷² Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom v Iceland) 1974, in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 810.

У судовому процесі щодо плавильного виробництва 1938 та 1941 рр.⁷³ цей принцип було застосовано для вирішення суперечки між США та Канадою, коли викиди діоксиду сірки від канадського доменного виробництва негативно вплинули на стан сільського господарства у США.

У сучасній міжнародній юридичній практиці згаданий принцип має два істотні обмеження. Об'єкт навколишнього середовища може належати до території інших держав або території поза юрисдикцією держав. Отже, його охорона не поширюється на власну територію держав (де, наприклад, розташовані тропічні ліси, використання яких не можна назвати сталим). Спираючись лише на заборону шкідливого використання території, навряд чи можливо ефективно протидіяти використанню природних ресурсів у несталий спосіб та протівитися екологічним збиткам, які здійснюються під винятковою юрисдикцією держави. Звернення до цього принципу відбувається лише тоді, коли прояви негативного впливу набирають транскордонних масштабів. Крім того, саме зобов'язання за своєю сутністю є малоефективним, бо має за мету лише заборонити та компенсувати шкоду навколишньому середовищу.

У глобальному масштабі вільна торгівля здійснюється між країнами, які підписали Марокканську угоду у 1994 р.⁷⁴ (130 держав) і входять у Світову організацію торгівлі (СОТ). Договір щодо СОТ не лише містить засади цієї організації, але й є всеохопною рамковою угодою для кількох інших договорів у його складі, таких як, наприклад, Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) 1947 року. Серед іншого, це означає, що між країнами, які входять до СОТ, заборонені будь-які дискримінаційні чи кількісні торговельні обмеження. Проте стаття XX цієї Угоди дає право відійти від згаданої норми, наприклад, для охорони навколишнього середовища: "За умови, що такі заходи не повинні застосовуватися у спосіб, який би становив загрозу свавільної чи невиправданої дискримінації між країнами, порушуючи принцип справедливого партнерства або був прихованим інструментом обмеження міжнародної торгівлі. Ніщо в цій Угоді не повинно тлумачитися таким чином, щоб перешкоджати введенню або застосуванню будь-якою стороною заходів: (...) (а) необхідних для захисту життя чи здоров'я людей, тварин та рослин; (г) що стосуються збереження природних ресурсів, які вичерпуються, якщо такі заходи застосовуються разом з обмеженням внутрішнього виробництва чи споживання".

З посиленням впливу екологічної політики держави відповідачі все частіше ставлять під сумнів ті екологічні заходи, метою яких є торговельні заборони, наполягаючи на тому, що вони суперечать ГАТТ. Особливо проблемними є односторонні екологічні заходи з екстратериторіальним ефектом (які, по суті, захищають природні ресурси поза межами своєї юрисдикції), їх арбітражні комісії безапеляційно визнають такими, що суперечать положенням ГАТТ.

Саме цими міркуваннями, до прикладу, керувалася експертна комісія ГАТТ, виносячи вердикт у справі про вилов тунця і дельфінів 1991 та

⁷³ Trail Smelter Arbitration (USA v Canada), April 16, 1938 and March 11, 1941, in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c.* (IIA), 85.

⁷⁴ Agreement of Marrakech of April 14, 1994 Establishing the World Trade Organisation, 33 *I.L.M.* 1994, 1; [<http://www.wto.org>].

1994 рр.⁷⁵ Підставою позову був той факт, що риболовля за допомогою дрейфуючих сітей спричиняє ненавмисне захоплення дельфінів. США наклали заборону на імпорт тунця з тих країн, які використовують такий спосіб вилову. Таким чином, вони намагались захистити дельфінів, врятованих своїми ж риболовецькими флотиліями, які відповідають їх власним суворим стандартам, від ризику бути захопленими сітями чужоземних риболовецьких суден. Проте Мексика двічі опротестувала це рішення як таке, що суперечить ГАТТ (друга справа стосувалась "ембарго на країни-посередники", тут йшлося про заборону імпорту тунця, добутого третіми країнами способом, що не завдає шкоди дельфінам). Рішення арбітражної комісії ґрунтувались на тому, що ГАТТ, як рамковий договір, який регулює торговельні відносини між країнами, міг би застосовуватись лише між державами з однаковими стандартами охорони навколишнього середовища (що в майбутньому могло б поширитись на рівень соціального законодавства та ін.). З погляду економіки, цей договір згодом перетворився б на неефективний і непотрібний.

Не так давно (1998 р.⁷⁶) згадана вище ситуація мала аналог у процесі комісії СОТ і апеляційного органу СОТ у справі щодо потрапляння у неводи черепах під час вилову креветок. Суперечка стосувалась заборони, накладеної США, на імпорт креветок, які добуті із застосуванням технологій, що становлять загрозу життю черепах. Не дивно, що комісія СОТ, як і у справі про вилов тунця та дельфінів, винесла аналогічний вердикт. Такі рішення все ж не виключають екологічних заходів екстериторіального поширення (всупереч апеляційному опротестуванню).

Деякі заходи обмеження торгівлі, ініційовані Європейським Союзом в основному для охорони тварин, також спричиняють багато дискусій.

У цій частині детальніше зупинимось на принципі спільної спадщини. Найперше покажемо необхідність противаги принципу суверенності. Далі коротко викладемо погляди, що висвітлюють екологічну точку зору і лежать в основі **принципу спільної спадщини**. Після аналізу правового статусу **принципу спільної спадщини** у чинному міжнародному законодавстві, проаналізуємо зміст цього принципу та потенціал його розвитку в міжнародній політиці.

Можна зробити висновки, що, відповідно до чинного міжнародного права:

- держава може фактично без обмежень експлуатувати природні ресурси, які знаходяться під її юрисдикцією (принцип суверенності);

⁷⁵ GATT Panel of August 16, 1991, Mexico v. United States, *I.L.M.* 1991, 1594; P. SANDS, R. TARASOFSKY & M. WEISS (ed.), *Principles of International Environmental Law IIB. Documents in International Environmental Law*, Manchester-New York, Manchester University Press, 1994, 1210; GATT Panel of May 20, 1994, European Community and the Netherlands v. United States, *I.L.M.* 1994, 936; for the text of these decisions see also [<http://www.american.edu/TED/TUNA.ITTM>]; [<http://www.wto.org>].

⁷⁶ WTO Panel May 15, 1998, Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products; WTO Appellate Body of October 12, 1998, Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, *I.L.M.* 1999(1), 118; see for the text of these decisions also [<http://www.ciel.org/Publications>]; [<http://www.wto.org>]; see for a comment G. VAN CALSTER, "The WTO Appellate Body in Shrimp/Turtle: Picking up the Pieces", *European Environmental Law Review* 1999, 111-115.

- держави зобов'язані обмежувати використання природних ресурсів до такої межі, щоби воно не ставило під загрозу збереження природних ресурсів спільного та вільного доступу;
- державам забороняється використовувати власну територію у спосіб, що може спричинити значну шкоду навколишньому середовищу на території інших країн або на територіях, що знаходяться поза їх юрисдикцією (заборона "шкідливого використання території");
- односторонні екологічні заходи з екстратериторіальним ефектом (що засадничо покликані захищати природні ресурси поза межами своєї юрисдикції) становлять проблему і безапеляційно визнаються такими, що суперечать положенням ГАТТ.

Таким чином, міжнародне право, особливо щодо природних ресурсів, які знаходяться під винятковою юрисдикцією держав, недостатньо забезпечує їх охорону. Не існує і такого світового уряду, який провадив би екологічну політику, закликаючи країни, що здійснюють надмірну експлуатацію природних ресурсів, до порядку. Тому вирішення цієї проблеми через підписання нових угод повинно лягти на плечі держав та міжнародних організацій. Проте юридичний аспект питання значно ускладнює ситуацію. Видається очевидним, що простіше досягти домовленості щодо використання спільних природних ресурсів (таких, як відкрите море), ніж щодо тих, які підпадають під принцип суверенності (тропічні ліси). І, чим більше держав збереться за столом переговорів, тим неекологічнішим буде текст угоди, через постійне тяжіння до пошуку компромісу. Оскільки важливою вимогою до угод щодо навколишнього середовища є наявність якнайбільшої кількості сторін, то в них спостерігається тенденція до досить м'яких формулювань.

Той факт, що *навколишнє середовище зараз перебуває у такому жалюгідному стані, причому на глобальному рівні, з юридичного погляду, найбільшою мірою спричинений принципом суверенності*. Як зазначає DE KLEMM⁷⁷, держави "можуть як зберігати свої природні ресурси, так і експлуатувати чи знищувати, або допускати їх знищення". Таким чином, настав слухний момент для переосмислення принципу суверенності⁷⁸. Проте постає питання, як можна обмежити цей принцип або пристосувати до нього компонент навколишнього середовища. Ми вважаємо, що важливу роль у цьому процесі може відіграти **принцип спільної спадщини**. Визнання цього принципу є складовою частиною міжнародного звичаєвого права і протипакою принципу суверенності, особливо у питаннях, що стосуються природних ресурсів, які належать суверенним державам.

Основою **принципу спільної спадщини**, на погляд захисників навколишнього середовища, є те, що існують певні ресурси, які, незалежно від їх розташування, географічного поширення та правового статусу, повинні охоронятись в інтересах усього людства. На погляд деяких авторів, такі ресурси охоплюють все навколишнє середовище у його цілісності, інші ж вважають, що принаймні дика флора і фауна, природні території та цінні ландшафти по-

⁷⁷ C. DE KLEMM & C. SHINE, *Biological Diversity Conservation and the Law*, Gland, IUCN, 1993, 1.

⁷⁸ See also K. BASLAR, *o.c.*, 139.

винні охоронятись як основа існування і добробуту людства. Збереження цих ресурсів має стати турботою та відповідальністю кожного. Водночас необхідне визнання того, що збереження цієї спадщини, незалежно від її розташування, стосується інтересів усього суспільства. Такими є твердження, на яких базується **принцип спільної спадщини**. Це значить, що певні елементи навколишнього середовища мають настільки вагоме значення для людства, що їх вважають спільною спадщиною. Їх охорона є справою загальної уваги і відповідальності.

Оскільки ми розглядаємо лише чинне право, **принцип спільної спадщини** можна віднести до *принципів міжнародного звичаєвого права, але тільки стосовно космічного простору, морів та, можливо також, й Антарктиди*, які є спільною власністю держав.

У двох угодах стосовно цих ресурсів знаходимо посилення на цей принцип як на правовий. В Угоді про Місяць 1979 р.⁷⁹ зазначено, що Місяць і його природні ресурси є спільною спадщиною людства. У Конвенції ООН з морського права⁸⁰ задекларовано, що морське дно та його надра, котрі є поза межами національної юрисдикції, та ресурси, які містяться в них, є спільною спадщиною людства. Далі у Конвенції⁸¹ звертаються до цієї норми як "основного принципу, що належить до спільної спадщини людства".

У системі договорів про Антарктику, зокрема на основі Договору 1959 р.⁸², **принцип спільної спадщини** висвітлений нечітко. Хоча дехто може посперечатись із цим твердженням, посилаючись на сучасні документи, в яких використовують основні засади **принципу спільної спадщини**, наприклад, Протокол про охорону навколишнього середовища 1991 р.⁸³, де сторони проголошують Антарктику "природним заповідником, призначеним для миру і науки" та вживатимуть заходів, щоб будь-яку діяльність, пов'язану з мінеральними ресурсами, за винятком наукових досліджень, там було заборонено.

В іншій угоді також посилаються на цей принцип, але без провокування ним будь-яких юридичних наслідків. В Африканській хартії прав людини і народів 1981 р.⁸⁴ визначено, що усі народи матимуть право на свій економічний, соціальний та культурний розвиток і "рівноправне користування спільною спадщиною людства".

Як проілюстровано на нормах Угоди про Місяць та Конвенції ООН з морського права, у чинному міжнародному праві **принцип спільної спадщини** містить чотири невід'ємні елементи стосовно відповідних природних ресурсів: непривласнення; міжнародне управління; розподіл вигід; збереження за собою права використання для мирних цілей⁸⁵.

⁷⁹ Agreement of New York of December 18, 1979, Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, 18 *I.L.M.* 1979, 1434; [<http://www.iasl.mcgill.ca/space>], art. 11.

⁸⁰ UN Convention of Montego Bay of December 10, 1982, on the Law of the Sea, *I.L.M.* 1982, 1261; P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c.* (IIA), 352; [<http://www.un.org>], art. 136.

⁸¹ Art. 311 (6) Law of the Sea Convention.

⁸² Treaty of Washington of December 1, 1959 on Antarctica, 402 *U.N.T.S.* 71; *U.K.T.S.* (1961) 97; 12 *U.S.T.* 794; *T.I.A.S.* 4780; [<http://www.unep-wcmc.org>].

⁸³ Protocol of Madrid of October 4, 1991 on Environmental Protection, 30 *I.L.M.* 1991, 1461; [<http://www.unep-wcmc.org>].

⁸⁴ African (Banjul) Charter of June 27, 1981, on Human and Peoples' Rights, 21 *I.L.M.* 1982, 59, art. 22/1.

⁸⁵ See K. BASLAR, *o.c.*, 82-83.

Якщо розглядати *принцип спільної спадщини* у контексті загальної проблематики природних ресурсів у різноманітних угодах та документах, дотримання яких не є обов'язковим (т. зв. "м'яке право"), то картина виглядає досить таки розмитою.

У багатьох угодах та "м'якому праві" в галузі права екологічного з періоду 1970-80 рр. також звертаються до *принципу спільної спадщини*, але не у його повному значенні. Тут можна згадати Стокгольмську декларацію 1972 р.⁸⁶ (згадується про спадщину у вигляді дикої фауни і її місце проживання), преамбулу до Рамсарської конвенції 1971 р.⁸⁷ (де водні птахи розглядаються як міжнародний природний ресурс), Боннську конвенцію 1979 р.⁸⁸ (визначає ресурси Землі як спадщину), а також Бернську конвенцію 1979 р.⁸⁹ (дика флора та фауна визнаються природною спадщиною). Лише Конвенція про захист світової культурної та природної спадщини 1972 р.⁹⁰ є дуже чіткою у визначеннях, зокрема у своїй преамбулі визначає, що особливо цінна культурна та природна спадщина повинна охоронятись як частина світової спадщини людства. Згадані вище угоди також передбачають систему заходів щодо збереження і сталого використання природних ресурсів, виписаних у відповідних законодавчих актах.

Розгляд новіших угод та "м'якого права" показує, що держави із все меншою готовністю сприймають *принцип спільної спадщини*, навіть у вигляді преамбул. У зв'язку з цим згадаємо Декларацію Ріо 1992 р.⁹¹, Декларацію щодо лісів 1992 р.⁹² та Рамкову конвенцію про охорону біорізноманіття 1992 р.⁹³ Преамбула останньої унікає вживання терміна спадщина (тут збереження біологічного різноманіття вважається спільною турботою).

Також на *принцип спільної спадщини* досить чітко посилаються у двох важливих директивах ЄС щодо збереження природи, а саме – у преамбулі Директиви ЄС про птахів 1979 р. (яка визначає мігруючих птахів як "спільну спадщину", а захист птахів "спільною турботою") та у Директиві ЄС про місця проживання 1992 р. (в якій місця проживання, що знаходяться під загрозою, визнано такими, що належать до "природної спадщини Європейського співтовариства"). Крім цього, міністр юстиції у справі про Данських бджіл,

⁸⁶ UN Declaration of Stockholm of June 16, 1972 on the Human Environment, 11 *I.L.M.* 1972, 1416; in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 7, principle 4.

⁸⁷ Convention of Ramsar of February 2, 1971 on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, as amended by the Protocol of December 3, 1982 and the Amendments of May 28, 1987, in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 737; [<http://www.ramsar.org>].

⁸⁸ Convention of Bonn of June 23, 1979 on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals, in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 822; [<http://www.wcmc.org.uk/cms>].

⁸⁹ Convention of Bern of September 19, 1979, on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 945; [<http://www.ecnc.eng/doc/europe/legislat>].

⁹⁰ Convention of Paris of November 16, 1972 concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 11 *I.L.M.* 1972, 1358

⁹¹ UN Declaration of Rio de Janeiro of June 16, 1992, on Environment and Development, *I.L.M.* 1992, 874; in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 49; [<http://www.unep.org>].

⁹² Non-legally Binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of All Types of Forests, of Rio de Janeiro of June 13, 1992, *I.L.M.* 1992, 881; in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 874; [<http://www.un.org/oo/conf/unced>].

⁹³ Convention of Rio de Janeiro of June 5, 1992 on Biological Diversity, 31 *I.L.M.* 1992, 818; in: P. SANDS, a.o. (ed.), *o.c. (IIA)*, 845; [<http://www.biodiv.org>].

яку розглядав Європейський суд ⁹⁴, відзначив, що збереження біологічного різноманіття є "спільною турботою людства".

В юридичній теорії статус **принципу спільної спадщини** стосовно природних ресурсів загалом є досить невизначеним і дискусійним.

У теорії екологічного права деякі автори розглядають **принцип спільної спадщини** як чинник міжнародного звичаєвого права ⁹⁵, тоді як інші рішуче відкидають це твердження ⁹⁶. Останні також розрізняють концепцію спільної турботи, яку вони відносять до природних ресурсів під юрисдикцією кожної окремої країни, та концепцію спільної спадщини, що застосовується ними стосовно природних ресурсів вільного доступу.

На наш погляд, такий поділ є радше штучним і обидві концепції є, по суті, відображенням того ж **принципу спільної спадщини**. Проте різниця полягає у правовому статусі **принципу спільної спадщини** у чинному міжнародному праві. Цей принцип стає правовим, коли справа стосується космічного простору, морів та, мабуть, Антарктики. *Через відсутність чіткого визначення, практичного застосування та широкого визнання, суперечливим залишається питання, чи має цей принцип правовий характер стосовно природних ресурсів загалом.* Але ми вважаємо це лише справою часу. Можна припустити, що в найближчому майбутньому **принцип спільної спадщини** стане правовим стосовно дикої флори і фауни, природних територій та цінних ландшафтів тощо. На користь цього твердження свідчить чимало документів, зокрема Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., положення, що містяться у преамбулах уже згаданих угод та директив ЄС щодо охорони природи, особливо Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., Директиви ЄС про птахів 1979 р. та Директиви ЄС про місця існування 1992 р., а також приклади включення положень про екологічні права у Конституції багатьох країн та розроблення національних екологічних законодавств згідно з принципом спільної спадщини ⁹⁷.

Визначення терміна *спільна спадщина людства* ⁹⁸ у словнику передбачає потенційний зв'язок із екологічними питаннями.

Поняття "*спільна*" окреслює функціональність, а не територіальність (наприклад, перелітні птахи не належать певній території) і розуміється як не обов'язково пов'язана із власністю на територію, на якій знаходяться природні ресурси. Цей термін виражає *інтерес, турботу і відповідальність людства за охорону спадщини*. Мається на увазі, що **принцип спільної спадщини** мо-

⁹⁴ ECJ December 3, 1998, no. C-67/97, Bluhme, [1998] ECR I-8033.

⁹⁵ See A. KISS, "The Common Concern of Mankind", *Environmental Policy and Law* 1997, 244-247; P. VAN HEIJNSBERGEN, *International Legal Protection of Wild Fauna and Flora*, Amsterdam, IOS Press, 1996, 68-74.

⁹⁶ See P. BIRNIE & A. BOYLE, *International Law & the Environment*, New York, Oxford University Press, 1992, 120-122, 424 and 487-489; (less explicitly) C. DE KLEMM & C. SHINE, *o.c.*, 53-54.

⁹⁷ E.g. France where one has in 1995 inserted an article in the Countryside Act that explicitly refers to the principle of common heritage. Art. L. 200-1 Code rural: " Les espaces, ressources et milieux naturels, les sites et paysages, la qualité d'air, les espèces animales et végétales, la diversité et les équilibres biologiques auxquels ils participent font partie de patrimoine commun de la Nation. " See C. CANS, "Grande et petite histoire des principes généraux du droit de l'environnement dans la loi du 2 février 1995", *Revue Juridique de l'Environnement* 1995, 195-217.

⁹⁸ See K. BASLAR, *o.c.*, 38-78.

же заміщати принцип суверенітету, і застосовуватись до природних ресурсів навіть тоді, коли вони перебувають у винятковій власності держави. Слово "*спадщина*" не обов'язково пов'язують із спадкоємством і спадком (як у перекладах на деякі мови, наприклад французьку: "*patrimoine*"). Деякі автори обмежують використання терміна до *дикої флори і фауни, природних територій* і т.ін. (див. згадані вище міжнародні угоди). Іншим варіантом розширеного розуміння терміна є *охоплення питань належної якості повітря, екологічно багатого навколишнього середовища* і т.ін. Проте **принцип спільної спадщини** ніколи не може відігравати провідну роль як правовий чинник, якщо не обмежити його до тих *природних і культурних ресурсів, які глобально впливають на виживання і добробут людства*⁹⁹ (наприклад, тропічні ліси, полярні області, види дикої флори і фауни, яким загрожує вимирання та ін.).

Поняття *людство* стосується *теперішніх та майбутніх поколінь* (або міжнародного співтовариства), таким чином вносячи у концепцію питання рівності в межах покоління і між поколіннями, що відображено у понятті сталого розвитку.

Концепцію спільної спадщини не варто застосовувати винятково щодо експлуатації природних ресурсів поза межами національної юрисдикції. Ключовими елементами **принципу спільної спадщини** повинні бути¹⁰⁰:

- *стале управління і використання.* Положення про непривласнення може перешкоджати успішному застосуванню цього поняття щодо екологічно важливих територій, що їх можна класифікувати як ресурси глобальної власності. **Принцип спільної спадщини** може бути успішно застосований до тропічних лісів і атмосфери без вимоги до держав відмовитись від суверенітету над їх територіями і повітряним простором. Важливо, що держави повинні мати право не виняткового використання ресурсів для вигоди теперішнього і майбутніх поколінь, іншими словами, вони мають лише право на стале використання та обов'язок щодо сталого менеджменту. Тобто, держави не повинні експлуатувати і руйнувати життєво важливі екосистеми, винятково для їх власного розвитку за рахунок решти частини людства або майбутніх поколінь;

- *розподіл вигід і зобов'язань.* Географічна належність спільної спадщини і розподіл отримуваних прибутків між країнами є нерівномірними. Мета розподілу вигід і обтяжень – виправити цю нерівність. На наш розсуд, особливо важливим є розподіл зобов'язань, оскільки значна частина спільної спадщини є у країнах, що розвиваються. **Принцип спільної спадщини** не тільки накладає на держави зобов'язання зберегти спільну спадщину там, де її об'єкти розташовані, але передбачає і компенсаційні фінансові зобов'язання перед міжнародним співтовариством, щоб підтримувати успішне виконання згаданого зобов'язання. Тому застосування **принципу спільної спадщини** повинне відповідати принципу спільної, але диференційованої відповідальності;

- *збереження для мирних цілей.*

Інший ключовим елементом, згідно з Baslar, є *планетарне адміністрування*. Ми вважаємо, що цей елемент більше стосується впровадження прин-

⁹⁹ See also K. BASLAR, *o.c.*, 110.

¹⁰⁰ Cf. K. BASLAR, *o.c.*, 85-111.

ципу у життя, а не є частиною поняття загальної спадщини безпосередньо. Ми, проте, згодні з автором, що це дуже важлива проблема. Інтереси людства можуть бути захищені від жадібних зазіхань національних урядів тільки встановленням сильних наднаціональних повноважень, що перевершують повноваження держав. Ці повноваження потрібно надати, ототожнюючи їх із поняттям спільної спадщини. Збереження і використання спільної спадщини повинне регулюватись згідно з цим повноваженням. Це, водночас, означає, що ті держави, на чиїх територіях розташована спільна спадщина, повинні бути відповідальними за її збереження. Але важливим є також і те, що держави поступаються правом виняткового використання особливої спільної спадщини задля загальних інтересів людства.

Іншою важливою умовою впровадження цього принципу є те, що кожна держава повинна мати право *locus standi* (лат. – право бути вислуханим у суді) щодо інших держав, які нехтують обов'язками стосовно **принципу спільної спадщини**.

Принцип спільної спадщини, як тільки він стане правовим чинником, матиме потенціал для розвитку екологічної політики.

Держави у цьому випадку будуть зобов'язані співпрацювати для сталого менеджменту і використання природних ресурсів, зокрема тих, які перебувають під національною юрисдикцією (наприклад, пралісів). Ізоляціоністське ставлення, наприклад, Сполучених Штатів до проблем змін клімату, порушило б виконання цього обов'язку. Тому визнання **принципу спільної спадщини** полегшило би процес прийняття нових екологічних угод.

Держави, які знищують або експлуатують природні ресурси всупереч вимогам сталості, де б вони не були розташованими, мають нести відповідальність перед іншими державами.

Односторонні торговельні обмеження проти держав, які здійснюють протиправні дії, могли б бути виправдані саме з огляду на **принцип спільної спадщини**.

У цьому дослідженні ми спробували довести, що у процесі написання Екологічної Конституції Землі **принцип спільної спадщини** у новому оформленні дійсно повинен бути одним з наріжних каменів цієї ідеї. Прийняття такої конституції стане значним кроком до впровадження **принципу спільної спадщини** як чинника міжнародного права. Для міжнародного співтовариства – і теперішніх, і прийдешніх поколінь такий розвиток ситуації є надзвичайно сприятливим. Але, незалежно від того, чи стане **принцип спільної спадщини** правовим чинником, у недалекому майбутньому світове співтовариство неминуче приречене на поглиблення співпраці у царині охорони довкілля.

2.4. Екологічна Конституція Землі в контексті глобалізації і сталого розвитку©

Фундаментальні основи аналізу глобальних процесів заклав знаменитий український геохімік і філософ, перший президент Всеукраїнської академії наук, академік В.І. Вернадський.

Починаючи від 1922 р., він читав лекції з геохімії у Сорбонні, проводив експериментальні дослідження в Мінералогічній лабораторії Музею природної історії у Парижі, у 1925 р. опублікував свою працю "Автотрофність людства", а у 1929 р. – французькою мовою монографію "Біосфера" (російською вона вийшла у світ у 1926 р.). У цих працях уперше було визначено планетну роль живої речовини як організаційної й енергетичної сили біосфери. Під впливом біосферологічних ідей В.І. Вернадського французький математик і філософ Е. Ле Руа разом зі своїм другом палеонтологом П. Тейяр де Шарден сформулювали поняття "ноосфера" і в 1927 р. використали його під час читання лекцій у Паризькому Коллеж де Франс для означення нової стадії геологічної історії біосфери. Так само, під впливом згаданих французьких учених через дев'ять років В.І. Вернадський розпочав розробку свого неперевершеного вчення про ноосферу, основні положення якого було опубліковано в 1944 р. у статті "Декілька слів про ноосферу" й аж у 1977 р. – у знаменитій праці "Роздуми натураліста. Наукова думка як планетне явище".

Таким чином, саме В.І. Вернадського маємо підставу вважати тим ученим, котрий заклав теоретичні основи пізнання глобальної перетворювальної сили на поверхні Землі живої речовини (усієї сукупності рослинних, тваринних і мікробних істот), робота якої протягом мільярдів років спричинилася до формування сучасної біосфери. Завдяки йому маємо змогу зрозуміти сенс "вселенськості" людства, "геологічної сили людського розуму і керованої ним праці". Ще у 40-х роках минулого століття він зазначав, що "людина вперше реально зрозуміла, що вона мешканець планети і може – повинна – думати та діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особистості, родини чи роду, держав чи їх союзів, але й у планетному аспекті", і що "наука і наукова робота, взяті загалом, не є результатом тільки роботи окремих учених, їх свідомого пошуку наукової істини... Вона є проявом дії в людському суспільстві сукупності людської думки... Ми живемо на зламі, у надзвичайно важливу, по суті нову епоху існування людства, його історії на нашій планеті"¹⁰¹.

На підставі численних прикладів можемо стверджувати, що не лише глобалізація людського мислення і наукової думки, але й інших сфер людської діяльності (зв'язку, інформації, капіталу, виробництва, торгівлі, забруднень, політики, культури тощо) виявилися тим спонтанним чинником, який спричинився до глибоких екологічних, соціально-економічних, демографічних і

© М. Голубець. Екологічна Конституція Землі в контексті глобалізації і сталого розвитку. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 34-38.

¹⁰¹ Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – 192 с.

політичних змін на всій планеті, до перебудови світоглядних засад і до пошуку нових теорій, нових парадигм у вирішенні складних глобальних проблем. Урешті-решт, освоєння протягом останніх сорока років Космосу і вихід виробничої діяльності за межі біосфери – колиски *Homo sapiens* та єдиного середовища природного існування людини – є свідченням якісно нового стану речей на планеті, вивчити й описати які традиційними засобами класичних наук неможливо. Теорію, за Т. Куном, треба унормувати згідно з новими даними, замінюючи стару парадигму новою.

Розумова й виробнича діяльність людства спричинила новітнє співвідношення біотичних і соціальних сил на планеті, виникнення якісно нової глобальної надсистеми – соціосфери, до складу якої увійшли біосфера, інші, охоплені господарською діяльністю геосфери та навколишній Космос, і людське суспільство з усіма наслідками його інтелектуальної та виробничої діяльності¹⁰². На відміну від біосфери, центральним організатором якої є жива речовина, і роль кібернетичної пам'яті та регулятора якої виконує генопласт (функціональна сукупність генетичного матеріалу цієї речовини), центральним організатором соціосфери є всесвітнє людство, а функцію її пам'яті й регулятора виконує інтегральний інтелект. І це найважливіше. Бо саме від інтелектуального регулювання залежать як теперішній стан соціосфери й усіх її складових блоків – біотичного (екологічного, біосфери), соціального, економічного, демографічного, технологічного, політичного та інших, так і параметри її структурно-функціональної організації в майбутньому.

Ця кардинальна глобальна трансформація відбулася відносно недавно – фактично протягом тривалості життя людини (для порівняння постнеолітична епоха тривала тисячі років, а технічна революція – кілька століть). Тому й не дивно, що, якщо цього вибуху глобальних змін не спромоглися (або не хочуть) усвідомити вчені, то чи можна цього вимагати від загалу?

А майбутнє людства залежить саме від усвідомлення сучасного стану довкілля, від розумної поведінки людей і продуманого керування геосоціосистемними процесами¹⁰³.

Саме тому мав рацію видатний американський учений у галузі системної динаміки, член Римського клубу Денніс Медоуз, котрий, аналізуючи найважливіші риси людської діяльності, сказав: "Природа майбутнього глобального устрою... вимагає сильного керівництва і широкої макроосвіченості, оскільки тоді, коли проблема стане очевидною для кожного, починати будь-які дії буде вже надто пізно". Дуже своєчасними є рішення Конференції ООН з довкілля і розвитку 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, оформлені під назвою "Програма дій. Порядок денний на XXI століття"¹⁰⁴.

Ідея розумного, збалансованого, бережливого використання природних ресурсів, охорони довкілля, біотичного й ландшафтного різноманіття, сфери життя і праці людей цікавить вчених і світову громадськість уже сотні років. Підходи комплексного, системного вирішення тісно взаємопов'язаних еконо-

¹⁰² Голубець М.А. Від біосфери до соціосфери. – Львів: Поллі, 1997 а. – 256 с.

¹⁰³ Голубець М.А. Від біосфери до соціосфери. – Львів: Поллі, 1997 а. – 256 с.

¹⁰⁴ Програма дій. "Порядок денний на XXI століття" (Agenda – 21). – К.: Інтелсфера, 2000. – 359 с.

мічних, соціальних та екологічних проблем з метою "збереження високої якості довкілля і здорової економіки для всіх народів світу" і тепер, і на далеке майбутнє сформовані Колективним Розумом, залишаються неперевершеними.

Досягнення мети сталого розвитку можливе тоді, коли виконання його програми буде усвідомлене громадськістю кожної країни, кожним громадянином всесвітньої спільноти – від дитини й домашньої господині до керівників місцевих і державних органів влади. І якщо в Україні й за 15 років після Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро нема схвалених Верховною Радою концепції, стратегії і державної програми сталого розвитку, це свідчить про недостатню увагу до цієї надзвичайної за актуальністю глобальної проблеми і про перспективу опинитися поза межами світового цивілізаційного процесу.

Програма сталого розвитку, підтримана главами 179 держав, є рятівною для людства, але, на жаль, переважно декларативною. У ній не передбачено вирішення найскладніших і найважливіших питань – органів управління і механізмів керування геосоціосистемними (екологічними, соціально-економічними, демографічними, гуманітарними та іншими) процесами. А таке керування не можливе, якщо не визначено структурних і функціональних параметрів глобальної соціосфери і підпорядкованих їй міждержавних, національних, регіональних, обласних і нижчих рангів геосоціосистем на перспективу й не вироблено способів реалізації управлінських рішень.

Соціосфера – це спонтанна, самоорганізована й саморегульована кібернетична система. Для забезпечення ефекту саморегуляції, окрім еталонної системи, в її структурі обов'язково мусить бути центральний керівний орган і постійний зворотний зв'язок між ним і керованою системою, за допомогою якого до центру управління надходить інформація про стан керованої системи та результативність реалізації управлінських впливів. Міжнародним органом керування структурно-функціональною організацією соціосфери та її геосоціосистем міг би бути **Міжнародний центр управління глобальними процесами** при Організації Об'єднаних Націй, а функцію зворотного зв'язку повинен виконувати комплексний глобальний моніторинг, керований **Міжнародним центром моніторингу при ООН**¹⁰⁵.

Якщо ж "природа майбутнього глобального устрою вимагає сильного керівництва" (за Д. Медоузом), то це не означає, що таке керівництво повинен виконувати потужний автократичний, тоталітарний чи диктаторський режим. Так само, управлінські рішення її керівного (регуляторного) органу не можуть базуватися тільки на наукових знаннях екологічного чи економічного плану, не тільки на розумних концепціях і деклараціях, наприклад, сталого розвитку, але й обов'язково на фундаментальних, твердих і незаперечних юридичних нормах. Тому, поряд з науково обґрунтованими, розумними, гуманітарними, екологічними, соціальними, економічними й технічними параметрами в еталонній системі мають бути закладені правові параметри, юридичні норми, на які у своїй діяльності постійно повинен орієнтуватися регулятор – керівний орган.

¹⁰⁵ Голубець М.А. Плівка життя. – Львів: Поллі, 1997. – 186 с.

Як слушно зазначив президент Інституту Всесвітнього Спостереження, директор проекту "Стан світу 2000" (США) Лестер Р. Браун (2000) у доповіді про прогрес до сталого суспільства: "Настав час того, що історик науки Томас Кун описує як зміну парадигми. У своїй класичній праці "Структура наукової революції" він зауважує, що коли наукове розуміння реальності у певній галузі розвиваючись досягає стану, де наявна теорія більше не пояснює адекватно цю реальність, тоді теорію треба міняти. Її треба узгодити з новими даними, замінюючи стару парадигму новою" ¹⁰⁶.

Тобто настала потреба формування нових наукових підходів до пізнання та оцінки глобальних подій, нових наукових концепцій і галузей знань, які допомогли б усвідомити сучасний стан нашої планети й визначити способи забезпечення нормальних умов існування людства на близьку й далеку перспективу. Зрештою, мусимо збагнути й ті чинники, які спричинилися до появи низки глобальних екологічних і соціально-економічних проблем й до активного пошуку розумного попередження грядущих світових криз.

У глобальному масштабі цьому повинна прислужитися **Екологічна Конституція Землі** ¹⁰⁷. І як би декому ідея такої конституції не видавалася передчасною, численні факти міжнародних договорів, нормативних актів та й сама "Програма дій. Порядок денний на XXI століття" свідчать про її актуальність. Давно функціонує низка міжнародних структур, які набули багаторічного досвіду розв'язання глобальних проблем, це, насамперед, Організація північного Атлантичного договору, Організація солідарності країн Азії та Африки, Організація економічної співпраці та розвитку, Рада Європи, Європейський Союз, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародний союз охорони природи і розвитку, Міжнародний астрономічний союз і багато інших. Найвагомішу роль у регулюванні міждержавних відносин і виконанні глобальних програм відіграє Організація Об'єднаних Націй, створена півстоліття тому для підтримання миру й безпеки, міжнародної співпраці з питань економіки, культури, науки, освіти, прав людини та ін. Її структурні підрозділи – Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Ради, Міжнародний суд, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та інші спричинилися до вирішення численних глобальних і регіональних проблем екологічного, соціального, політичного, гуманітарного, наукового та освітнього характеру. До них належать Міжнародна біологічна програма, програма "Людина і біосфера", подолання голоду, міжетнічних і мілітарних конфліктів, урешті-решт – "Програма дій. Порядок денний на XXI століття".

Зрозуміло, що Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) може виконувати функцію міжнародного правового акта тільки тоді, коли її норми будуть пристосовані до національних конституцій більшості держав, коли її ратифікують парламенти цих держав, якщо дотримання її норм буде забезпечене відповідними структурними перебудовами Організації Об'єднаних Націй і, передусім, створенням в її складі уже згаданого раніше Міжнародного цен-

¹⁰⁶ Браун Л.Р., Флавін К., Френч Г. та ін. Стан світу 2000. Доповідь Ін-ту Всесвітнього Спостереження про прогрес до сталого суспільства. – К.: Інтелсфера, 2000. – 285 с.

¹⁰⁷ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.

тру моніторингу, моделювання та прогнозування соціосферних процесів й опрацювання управлінських рішень.

З метою реалізації вимог Екологічної Конституції Землі Ю.Ю. Туниця¹⁰⁸ вважає за потрібне прийняти концепцію реформування органів Організації Об'єднаних Націй і передбачити створення в її рамках "відповідних організаційних структур – Ради екологічної безпеки, Міжнародної екологічної організації, Міжнародного екологічного суду, Міжнародної екологічної поліції, Міжнародного екологічного банку". Поряд з цим, пропонується обґрунтувати вигідність господарської діяльності на принципах сталого розвитку. Цьому найбільше відповідає концепція **екологічної економії**, в якій органічно поєднані взаємозалежності та суперечності між природною (екологічною) та господарською (економічною) системами. Завданням цієї нової дисципліни має бути "вивчення шляхів вибору раціональних способів виготовлення матеріальних благ в умовах обмежених природних ресурсів, необмежених потреб та нестабільних (динамічних) умов природного життєвого середовища".

На наш погляд, можна дискутувати з приводу назви, структури чи наповнення ЕКЗ. Може, доречніше її назвати "Глобальна Конституція Сталого Розвитку", "Глобальна Конституція Вживання", чи просто – "Глобальна Конституція" або "Конституція Землі", одним із розділів якої була б ЕКЗ. А вже потрібні також економічна, соціальна, демографічна, гуманітарна, політична конституції, чи, вірніше, відповідні розділи зведеної "Конституції Землі". Але найменшого сумніву щодо ідеї ЕКЗ, її актуальності і своєчасності не повинно бути. Без такої Конституції і відповідних міжнародних структур, створених для втілення її норм у життя, охорони та дотримання, виконання "Agenda-21" реалізація програми сталого розвитку залишиться декларацією, світове суспільство сповзатиме в епоху нових глобальних криз і міжнародних конфліктів.

2.5. Проблеми ухвалення Екологічної Конституції Землі: міжнародний та національний аспекти ©

Сьогодні важко знайти питання, більш стратегічне та багатовимірне як боротьба, чи радше – протидія глобальним кліматичним змінам на Землі. Не безпідставно вважають, що в останньому є пряма вина людини, насамперед її бездумної промислової діяльності, і якщо людство не схаменеться найближчим часом, то, за окремими прогнозами, вже у 2600 р. наша планета може стати непридатною до життя¹⁰⁹. Тому, висловлена на поч. 90-х років минулого століття групою українських вчених (Ф.Бурчаком, М.Костицьким, С.Кравченко, Ю.Туницею, Ю.Шемшученком) ідея Екологічної Конституції

¹⁰⁸ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.

© Петро Стецюк. Проблеми ухвалення Екологічної Конституції Землі: міжнародний та національний аспекти. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

¹⁰⁹ Безп'ятчук Ж. Врятувати землю // Український тиждень. – 2009. – №47. – с.30-33.

Землі (ЕКЗ) як "Основного закону виживання цивілізації і сталого розвитку, який не загрожує суверенітету жодної країни, її політичному устрою, віросповіданню громадян, національним інтересам, водночас забезпечував би кожній державі зокрема і світовій спільноті загалом екологічну та економічну безпеку, а окремій людині – нормальні для її життя природні умови як нині, так і в майбутньому" ¹¹⁰ дуже швидко знайшла підтримку не тільки в Україні, а й поза її межами ¹¹¹.

Однак практична реалізація цієї ідеї об'єктивно натрапила на низку перепон. Однією з них, як це не парадоксально, стала пропозиція авторів ідеї ЕКЗ об'єднати в одному документі дві непеєднувані досі категорії. А саме, — нормативні положення виключно природоохоронного характеру і "конституцію" як назву (узагальнений титул) для цих же нормативних положень. Іншими словами, автори ідеї ЕКЗ, пропонуючи прийняти широкомасштабний багатоплановий міжнародно-правовий природоохоронний документ, - запропонували назвати його "конституцією", що автоматично мало б означати надання йому властивостей, притаманних власне політико-правовому інституту. Варто зазначити, що вибір саме такої назви для цього документу був не випадковим, адже автори ідеї ЕКЗ прямо зазначали, що спеціально "надається перевага Конституції як актові політико-правового характеру і правовій формі закріплення прав людини" ¹¹².

Міжнародно-правова практика охорони довкілля за свою майже 150-річну історію знає більше тисячі різних документів природоохоронного характеру. Абсолютна більшість з них називається деклараціями, договорами, конвенціями, пактами, хартіями тощо, що зрештою, як нам видається, прямо відображено як у змісті цих документів, специфіці викладу їхніх положень, так і в природі механізму забезпечення їхнього виконання. Коли ж йдеться про термін "конституція", то останній в правознавстві на сьогодні має досить усталене розуміння, зокрема і як синонім поняття "основний закон" держави чи (значно рідше) групи держав (наприклад, того ж Європейського Союзу). При цьому, "конституція" це насамперед правовий документ, який має вищу юридичну силу порівняно з іншими нормативними актами, який в *apriori* виступає основою для поточного законодавства та спеціально оберігається державою. За порушення приписів "конституції" може наступити як юридична відповідальність т.зв. загального характеру (цивільна, кримінальна, адміністративна), так і спеціальна – конституційно-правова відповідальність. Тому, наприклад ту ж Конституцію України часто визначають як "єдиний, наділений особливими юридичними властивостями нормативно-правовий акт, через який український народ висловлює свою суверенну волю, утверджує основні принципи устрою суспільства і держави,

¹¹⁰ Туниця Ю. Екологічна конституція землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005.- №11. - С.32-42.

¹¹¹ Герт Ван Хорік. Принцип спільної спадщини людства як основа Світової Екологічної Конституції. – В кн.: Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. - Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. - С.156-172.

¹¹² Шемшученко Ю. Екологічна конституція землі: від ідеї до практичного втілення //Вісник Національної академії наук України. - 2007.- №9.- С.3-7.

визначає систему і структуру державної влади і місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень, основи правового статусу особи, територіальний устрій держави"¹¹³.

Звідси, якщо у назві майбутнього документу буде використано слово "конституція", то цей документ (ЕКЗ) мав би мати і властивості, характерні для конституції як такої, зокрема вищу юридичну силу, засадничий характер, підвищений ступінь стабільності тощо. Досягти останнього, враховуючи те, що ЕКЗ бачиться не тільки як документ природоохоронного, а й міжнародного характеру, імперативна дія якого мала б поширюватися на всі існуючі держави без винятку, як нам видається, можна через застосування спеціальної процедури його підготовки та прийняття розділеної на два послідовні та взаємопов'язані між собою етапи – "міжнародний" та "національний".

На початку першого (т.зв. "міжнародного") етапу процедури ухвалення ЕКЗ необхідно буде розробити сам проект документу, що можна було б зробити, наприклад, під егідою однієї із існуючих структур Організації Об'єднаних Націй, чи, можливо, й інших міжнародних організацій природоохоронного спрямування. Звичайно, що в такій ситуації мали б бути створені різного роду робочі групи, експертні комісії, організовуватися публічні (громадські) обговорення тощо, іншими словами, — все те, що повинно супроводжувати такі процеси.

Після підготовки проекту ЕКЗ, цей документ, як видається, не варто віддавати на затвердження уже існуючим міжнародним організаціям. На це є декілька причин. По-перше, жодна із існуючих на сьогодні міжнародних організацій для такої дії не створювалася. По-друге, мета створення нині діючих міжнародних організацій, зокрема і природоохоронного спрямування, визначає юридичну природу їхніх актів, яка є далеко не ідентичною природі "конституції" держави (групи держав). По-третє, затвердження документу планетного масштабу потребує, з одного боку – отримання відповідного мандату на це від належних суб'єктів цього процесу (суверенних держав), а з іншого – належного врегулювання прав та обов'язків цих же суб'єктів під час проведення процедури такого затвердження ЕКЗ. Весь комплекс названих проблем, пов'язаних із безпосереднім затвердженням ЕКЗ, як на наш погляд, можна було вирішити за допомогою скликання т.зв. Екологічної конституційної асамблеї (Міжнародних екологічних установчих зборів, Міжнародної екологічної конституанти тощо). Екологічна конституційна асамблея бачиться як спеціально створений тільки для затвердження ЕКЗ представницький орган, який мав би складатися виключно із національних представників, обраних (делегованих) суверенними державами і наділених спеціальним мандатом для затвердження ЕКЗ.

На другому (т.зв. "національному") етапі процедури ухвалення ЕКЗ пропонується затверджений Екологічною конституційною асамблеєю документ імплементувати в тексти національних конституцій. При цьому,

---

¹¹³ Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики: Монографія. – Х.: Факт, 2000. – 608 с.

останнє варто робити без будь-яких істотних змін тексту ЕКЗ, застережень, винятків тощо. А ставши частиною національних основних законів, ЕКЗ, щонайменше, набуде декілька надзвичайно важливих рис. По-перше, за її порушення буде наступати правова відповідальність конкретної держави, зокрема і конституційно-правова. По-друге, ЕКЗ автоматично стає основою для подальшого розвитку національного законодавства, визначаючи при цьому насамперед його природоохоронні пріоритети. По-третє, положення ЕКЗ стають такими ж захищеними, як і інші конституційні приписи.

Очевидно, запропонований механізм ухвалення ЕКЗ в два етапи (затвердження на міжнародному рівні та імплементація в національній конституційній системі) породжує більше запитань, ніж відповідей. Його практичній реалізації може завадити низка різноманітних перешкод як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. В суб'єктивному плані, це насамперед — готовність національних спільнот до сприйняття ідеї ЕКЗ, а світового співтовариства – до розуміння як рівності усіх суб'єктів у цьому процесі, так і їх адекватної відповідальності за цей процес. В інших випадках виникне ціла низка проблем формально-юридичного характеру від усталення процедури формування Екологічної конституційної асамблеї і до того, в яку саме частину текстів національних конституцій імплементувати ЕКЗ. Очевидно, що останнє, наприклад, можна було б віддати на розсуд національного законодавця. Водночас, логічно було б розмістити ЕКЗ в розділи про права, свободи і обов'язки людини.

На практиці імплементація ЕКЗ в тексти національних конституцій, зокрема в розділи про права і свободи людини, з формального погляду не виглядає чимось надзвичайно складним. Так, в Україні ця процедура може бути така: 1) Президент України або 150 народних депутатів подають до Верховної Ради України відповідний проект про внесення доповнень до Конституції України; 2) проект підтримує більшість парламентарів від конституційного складу (226 і більше голосів народних депутатів України); 3) проект відправляють до Конституційного Суду України для надання висновку щодо його відповідності статтям 157 та 158 Конституції України (Конституції України не може бути змінено, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Конституції України не може бути змінено в умовах військового або надзвичайного стану. Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядала Верховна Рада України, і закон, який не було прийнято, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Верховна Рада України протягом терміну своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України); 4) на наступній черговій сесії проект Верховної Ради України приймають не менш як двома третинами від

конституційного складу Верховної Ради України¹¹⁴. Аналогічні приклади можна наводити для конституцій інших держав.

За час свого декількасотрічного існування "конституція держави" (як політико-правове явище) постійно еволюціонувала. Вважають, що в історії конституціоналізму були три основні періоди еволюції змісту конституцій: перший - XVIII – поч. XX ст., другий – 1918-1939 рр., третій – після 1945 року. За образним висловлюванням В.М. Шаповала, періоди – "старих", "нових" та "новітніх" конституцій¹¹⁵. В основу кожного з цих періодів покладено особливості розвитку держави, її нормативно-правової системи, демократизації суспільства тощо. Тому кожен з цих періодів характеризується відмінностями архітекtonіки основних законів, у змісті конкретних положень, у методиці викладу тощо. Так, для конституцій "першої хвилі" характерним було закріплення політичних прав та свобод особи та громадянина, основ конституційної держави (інститути парламентаризму, виборного глави держави, незалежного судівництва, місцевого самоврядування). Конституціям "другої хвилі" було притаманне внесення до предмету конституційного регулювання економічних та соціальних відносин, розширення конституційно визначених меж втручання держави в життя суспільства та індивіда, надання конституційного статусу політичним партіям та профспілкам¹¹⁶. А "новітнім конституціям" (конституціям "третьої хвилі") притаманна розширена фіксація соціальної сутності держави, поява групи т.зв. колективних прав та свобод (на мир, на гідне людини проживання, на безпечне довкілля, на користування світовою культурною спадщиною), закріплення принципу миролюбної політики, чітка визначеність у співвідношенні національного та міжнародного права, регулювання процесів інтеграції для членів Європейського Союзу¹¹⁷.

Видається, що з ухваленням Екологічної Конституції Землі з її подальшим внесенням до текстів національних конституцій, - об'єктивно розпочнеться "четверта хвиля" еволюції змісту конституцій як таких. Водночас, "конституція держави" є тільки одним із елементів системи сучасного "конституціоналізму", - більш загальної категорії, явища, яке справедливо вважають одним із цивілізаційних надбань сучасного демократичного світу. Його сутність намагаються передати через єдність конституційно-правових норм та практики їх реалізації. Однак у ширшому (політико-правовому) розумінні, конституціоналізм охоплює також конституційну теорію загалом та історію конституційного розвитку країни чи групи країн. Тому методологічно неправильним вважається віднесення "конституціоналізму" до надбань тільки однієї нації чи народу, оскільки це явище, будучи породженим свого часу європейською політичною та правовою культурою, згодом набуло універсального характеру. Проте в будь-

¹¹⁴ Конституція України /Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 120 с.

¹¹⁵ Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. - К.: АрТек, Вища шк., 1997. - 264с.

¹¹⁶ Сравнительное конституционное право. - Москва.:Манускрипт, 1996.- 726с.

¹¹⁷ Шаповал В. Основний Закон України у світовому конституційному вимірі // Право України. - 2002.- № 6. - С. 8-16.

якій сучасній країні, "конституціоналізм" може мати і певні особливості (т.зв. національні риси), що зумовлено історичними традиціями народу, рівнем його політичної культури, особливостями національного менталітету тощо. Тому сьогодні окремо можна говорити як про "конституціоналізм" загалом, так і про особливості американського, німецького чи українського конституціоналізму зокрема. При цьому очевидним є те, що ці категорії будуть мати багато спільного у своїй основі, але не виступатимуть як явища тотожні¹¹⁸. "Спільне" у розвитку як "конституціоналізму" взагалі, так і його національних варіантів може проявлятися через особливості суспільного розвитку на певному історичному етапі, чи під впливом конкретних загальноцивілізаційних явищ. Прикладом останнього, на наш погляд, можуть бути християнські моральні цінності, вплив яких на європейський конституціоналізм ХІХ – першої половини ХХ ст. був особливо відчутний¹¹⁹. Теж саме стосується процесів глобалізації, які буквально поглинули світ за останні десятиліття ХХ ст.

Водночас, сьогодні, коли поглиблення екологічної кризи здатне призвести до глобальної катастрофи і тим самим піддати загрозі існування самого людства, на порядку денному реально може постати питання про загальну екологізацію сучасного конституціоналізму. "Екологізація конституціоналізму" (не плутати із поняттям "екологічний конституціоналізм"¹²⁰, яке видається, на наш погляд, дещо алогічним) – це наповнення його реальними механізмами боротьби за безпечне довкілля, забезпечення екологічних прав особи і людських спільнот власне як конституційно гарантованих на національному рівні, встановлення інституту конституційної відповідальності за екологічні правопорушення тощо. Екологізація конституціоналізму виглядає як необхідний та якісно новий етап його розвитку.

2.6. Методологія Екологічної Конституції Землі: ключові підходи©

Ефективне вирішення будь-яких науково-практичних завдань суспільства завжди потребує чітко визначеної методології. Особливо – коли ці завдання мають масштабний характер, що, безперечно, властиве підготовці та впровадженню у життєдіяльність світової спільноти Екологічної Конституції Землі. Певні методологічні міркування з цього приводу вже давно висловлені й обговорюються в науковій літературі, зокрема, й у "Віснику НАН України" (див. Ю. Туниця. Екологічна Консти-

¹¹⁸ Стецюк П. Роль Конституционного Суда Украины в процессе формирования современного украинского конституционализма. - В сб.: Международный альманах. Конституционное правосудие в новом тысячелетии.- Ереван, 2009. - С. 82-89.

¹¹⁹ Stetsyuk Peter. Christian principles of contemporary Ukrainian constitutionalism // Archivio teologico torinese (a cura della Sezione Torinese della Facolta Teologica dell'Italia Settentrionale).- Anno 13. - 2007. - № 2. - S.490 - 497.

¹²⁰ Шумак І. Екологічний конституціоналізм як тенденція розвитку класичного конституціоналізму // Юридичний журнал. - 2008.- №10. - С. 49-50.

© Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця. Методологічні основи Екологічної Конституції Землі. Вісник НАН України. – 2010. – № 5. – с. 7-15.

туція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник НАНУ. – 2005. – № 11. – С. 32-42; Ю.Шемшученко. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення // Вісник НАНУ. – 2007. – № 9. – С. 3-7). Очевидно, настав час систематизувати різні методологічні підходи та зробити їх предметом спеціального аналізу.

Як відомо, державні інститути України, починаючи з 1997 р., вже неодноразово робили спробу привернути увагу світового співтовариства до важливості ідеї Екологічної Конституції Землі (останнього разу це було у вересні 2009 р. у рамках роботи Генеральної Асамблеї ООН). Проте всі такі спроби досі, на жаль, не мали помітного успіху, оскільки не були підтримані впливовими державами світу, і наразі Екологічна Конституція Землі (далі будемо використовувати аббревіатуру – **ЕКЗ**) залишається об'єктом обговорення переважно у наукових колах, на сторінках наукових видань та епізодично – на шпальтах газет і популярних часописів. При цьому відродно зазначити, що з часом невпинно шириться коло країн, чії видання так чи інакше звертають увагу на ідею ЕКЗ та процес формування цього принципово нового для людства документа (нині поряд з Україною це, наприклад, США, Індія, Росія, Польща, Молдова).

Поступово концепція Екологічної Конституції Землі набуває дедалі більшої популярності як в Україні – державі, в якій вона зародилася і розвивається вже близько двох десятиліть, так і у світі. Можна сподіватися, що й ООН у недалекому майбутньому з належною увагою поставиться до цієї концепції. Тим більшою є потреба в глибокому аналізі методологічних підходів до всього обширу проблем створення ЕКЗ.

1. ГОЛОВНИЙ ВЕКТОР ТА ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

Глобальна екологічна криза останньої третини ХХ ст. стала потужним імпульсом до пошуків оптимального виходу з ситуації глухого кута, в якому опинилося людство. Саме на цьому магістральному шляху і виникла ідея ЕКЗ^{121, 122}. Цьому передував період розгортання досліджень проблематики соціальної екології та екологічної економіки. Починаючи десь з 60-х років минулого сторіччя термін "екологія" поступово втрачав звичне ще з ХІХ ст. суто природничонаукове, біологічне звучання та наповнення, починав дедалі частіше асоціюватися з суспільством, з реаліями життя людей у соціумі. Згодом це стане методологічною передумовою самої можливості поєднати в одному понятті такі феномени, як екологія, Земля (або світ, the World) та... конституція. Варто наголосити також, що дуже багато для усвідомлення надзвичайної актуальності та гостроти цієї проблематики, як відомо, зробив Римський клуб, уперше започаткувавши обговорення на міжнародному рівні

¹²¹ Туницька Ю. Світова Екологічна Конституція. – „Урядовий кур'єр”, № 23, 15 червня 1992 року.

¹²² Tunytsya Yuriy. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. – Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, pp.296-303.

найважливіших наслідків науково-технічної революції та особливостей життя світової спільноти саме у нашу добу ¹²³.

Відповідно до задуму Екологічної Конституції Землі вона має зосередити у своєму змісті природоохоронний пафос прогресивної соціальної свідомості нашого часу. **Головним вектором ЕКЗ є збереження повноцінного природного довкілля як для сьогоднішнього, так і для прийдешніх поколінь.** До речі, принцип рівного права всіх поколінь людей (як нинішніх, так і майбутніх) на доброякісне природне довкілля й достатню кількість природних ресурсів вперше було проголошено Конференцією ООН з проблем довкілля у Стокгольмі ще 1972 р. (тобто за 20 років до відомої Конференції в Ріо-де-Жанейро), і відтоді ця вимога залишається незмінною в усіх документах ООН з соціоекологічних питань. Отже, є всі підстави вважати її вельми важливим методологічним принципом світової спільноти. Права людей майбутнього (навіть дуже далекого) мають бути захищені так само багатогранно та надійно, як і права нашого сучасника.

Збереження природного довкілля (до того ж у масштабах цілого світу) може бути досягнуте лише завдяки послідовній та системній екологізації економіки. Доводиться констатувати, що досі мислення окремої людини і всього суспільства відбувається переважно в економічній (а не екологічній!) площині. Саме це пояснює походження відомого афоризму – "homo oeconomicus". І доки людина залишається на цій стадії розвитку, не може бути мови про справді раціональне природокористування. Дуже важливим завданням світового співтовариства є *кардинальна оптимізація співвідношення між економічною та екологічною гранями поступу суспільства.*

Сучасний тип економіки, який в основі своїй є ринковим, має мету забезпечити максимальний прибуток підприємця у найкоротші терміни. При цьому стан природного довкілля береться до уваги лише з огляду на ресурсний його аспект, не більше. Тут є кричуща суперечність між економічною доцільністю (яка розуміється, до того ж, без достатньої далекосяжності, досить примітивно) та соціоекологічним благополуччям народів світу.

Нині ситуація є вкрай тривожною: різке, обвальне погіршення стану природного довкілля прогнозується вже на середину нашого століття, і водночас для відвернення катастрофи нічого серйозного не робиться, людство продовжує рухатися згубним шляхом, без відчутних змін у характері економіки. Цей парадокс вчені пояснюють тим, що "згубний шлях є вигіднішим на даному відтинку часу для тих, хто ухвалює рішення та доводить їх до практичної реалізації. Вигіднішим тому, що дає змогу продовжувати нагромаджувати багатство для порівняно невеликої горстки населення земної кулі коштом пограбування величезної більшості людей та повного виснаження природи" ¹²⁴. Саме Екологічна Конституція Землі здатна

¹²³ Печчеї А. Человеческие качества / Пер. с англ. – Изд. 2. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

¹²⁴ Введение в теорию устойчивого развития. Курс лекций. – М.: Ступени, 2002. – С. 34-35.

рішуче припинити це безглуздя, що веде до "п'іррової перемоги" над природою.

Екологічна економіка, підходи якої мають послідовно втілюватися в ЕКЗ, це принципово новий тип розбудови способу господарювання в соціумі, їй властиве органічне й багатогранне врахування екологічного імперативу сучасності та змісту природоохоронного законодавства планети. Основна відмінність екологічної економіки від суто ринкової полягає в тому, що пріоритетом її стає природоохоронний ефект, а не лише економічні досягнення (прибуток), як завжди було досі. У цій найсучаснішій формі господарювання прибуток, звичайно, також є важливим (адже це економіка!), але не прибуток будь-якою ціною, за рахунок непоправного руйнування природного довкілля – самої основи життєдіяльності людини. Один із суттєвих методологічних принципів екологічної економіки є таким: економічну та соціоекологічну системи планети сьогодні не можна розглядати окремо одна від одної, необхідно завжди бачити *єдину еколого-економічну систему*¹²⁵. Це стосується як усієї Землі, так і кожної країни або регіону зокрема.

Цілком зрозуміло, що і в структурі екологічної економіки (як цілісному господарському комплексі), і в механізмах ЕКЗ вельми важливу роль відіграє *принцип економії природних ресурсів планети*. Адже це безцінний інтегральний спадок усіх народів світової спільноти (до того ж, як було наголошено, він належить не лише сьогодні, але й наступним поколінням людства, скільки б їх не було попереду...). Поза сумнівом люди ніколи не зможуть жити без постійного використання речовини, енергії та інформації природи, і вся економічна діяльність ґрунтується саме на цьому – тільки так і може бути в усі часи. У контексті вимог екологічної економіки це має бути *збалансоване природокористування* (коли потреби людини обов'язково співвідносяться з можливостями природи), і впроваджуватися воно має водночас на національному та міжнародному рівнях¹²⁶. Не варто загадувати наперед наскільки далеко сьогодні до реального виконання цієї вимоги.

Наголошуючи нагальну потребу економії природних ресурсів як важливий методологічний принцип ЕКЗ, відзначимо своєрідний нюанс, пов'язаний зі специфікою інформаційного ресурсу. Його роль у соціокультурному розвитку, як відомо, невпинно зростає: людство прямує до якісних показників інформаційного суспільства (для позначення цього особливого феномену є ще термін з дещо іншою семантикою – інформаційна цивілізація). Водночас інформація вельми вигідно відрізняється від усіх інших ресурсів, яких неминуче меншає в процесі використання, – вона, навпаки, здатна навіть зростати при цьому. "В умовах, коли практично всі речовинно-енергетичні (матеріальні) ресурси є обмеженими і швидко скорочуються, інформація виступає фактором у принципі необмеженим, який не виявляє тенденцію до спаду... інформація, ймовірно, є єдиний ресурс,

¹²⁵ Туниця Ю. Ю. Екологічна економіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – 314 с.

¹²⁶ Туниця Т. Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. – К.: Знання, 2006. – 300 с.

який... виявляє тенденцію до зростання ефективності використання в економічному та соціальному аспектах" ¹²⁷. Отже, необхідно шукати можливі шляхи економії природних ресурсів за рахунок принципово іншого – інформаційного ресурсу, який найнаочніше втілений у науково-технічній інформації, в новітніх технологіях. Це може бути, наприклад, економія природної деревини шляхом впровадження технології виробництва деревино-стружкових плит або ж економія чистої води за рахунок застосування новітніх технологій очищення брудної або раніше використаної води. Очевидно, в ЕКЗ варто навести певні норми, пов'язані зі специфікою інформаційного ресурсу, – цього вимагає логіка просування до інформаційного суспільства.

Важливою проблемою людства є, як відомо, *відвернення загроз, які таять глобальні зміни клімату*. Останнім часом світова спільнота приділяє цьому колу питань значну увагу – досить згадати, що під егідою ООН відбулося п'ятнадцять міжнародних кліматичних конференцій. Але й остання з них, у Копенгагені (грудень 2009 р.), поставила більше запитань, ніж відповідей. Сучасна наука довела, що значна частина небажаних чи навіть катастрофічно небезпечних змін клімату має антропогенний характер ^{128, 129}. З плином часу ситуація швидко ускладнюється, і ЕКЗ, безперечно, покликана оптимально регулювати весь цей комплекс проблем.

Зрозуміло, що Екологічна Конституція Землі має *глобальний, загальнолюдський масштаб*, і звідси логічно випливають як її органічний зв'язок з позитивним змістом глобалізації, так і необхідність наукової корекції засобами ЕКЗ стратегії цього складного, неоднозначного, внутрішньо суперечливого процесу ¹³⁰. Потрібно усвідомлювати, що глобалізація є явищем об'єктивним, припинити або якось оминати її просто неможливо, тому необхідно, наскільки це можливо, вдосконалювати її інструменти, одним із них саме і повинна стати ЕКЗ.

Надзвичайно важливий методологічний принцип полягає в тому, що Екологічна Конституція Землі має стати найвищим законом світової спільноти, тобто *документом, пріоритетним щодо національного законодавства всіх держав планети*. Іншими словами, вона повинна мати найвищу юридичну силу у світовому соціумі, її вимоги мають бути юридично обов'язковими. З цього випливає, що готуватися та затверджуватися ЕКЗ повинна під егідою ООН, з активним використанням її інститутів, у дусі *подолання національного егоїзму окремих держав чи регіональних спільнот*. Як зазначає академік АПрН України М.В. Костицький, "вона мала би бути певним політичним компромісом між різними державами, які представляють

¹²⁷ Урсул А. Д. Путь в ноосферу (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М.: Луч, 1993. – С. 86-87.

¹²⁸ Баландин Р. К. Цивилизация против природы. Что происходит с погодой и климатом? – М.: Вече, 2004. – 384 с.

¹²⁹ Гор А. Неудобная правда. Глобальное потепление. Как остановить катастрофу / Пер. с англ. – СПб.: Амфора, 2007. – 328 с.

¹³⁰ Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку // Вісник НАН України. – 2004. – № 7. – С. 3-14.

різні культури, різні раси, різні нації і різний рівень розвитку економіки, політики і права. Це мав би бути певний суспільний договір" ¹³¹.

Отже, як бачимо, вже у першому наближенні вимальовується значна група методологічних принципів осмислення змісту та соціальної ролі Екологічної Конституції Землі. Звичайно, наведеними положеннями вони не вичерпуються – ця проблема, безперечно, потребує подальшої праці дослідників.

2. ОРГАНІЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЕКЗ З КОНЦЕПЦІЄЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Своєрідний вузол методологічних підходів до проблематики ЕКЗ детермінований внутрішньою логікою розгортання сутності екологічного імперативу сучасної доби та його впливом на подальший хід світової історії. Найбільше значення у цьому контексті мало формування наприкінці ХХ ст. концепції сталого розвитку. Перед такою необхідністю людство опинилося внаслідок загострення низки суперечностей, які були спричинені глобальними проблемами сьогодення.

Розроблена на основі вчення В.І.Вернадського про біосферу і ноосферу сучасна, загальновизнана концепція сталого розвитку передбачає впровадження в усі ланки фінансово-господарського механізму екологічного імперативу, що мало би поєднати в єдину систему економічні, екологічні та соціальні цілі діяльності людини, а це своєю чергою повинно допомагати вирішенню як національних, так і глобальних проблем усього людства.

Основу дослідження змісту глобальних проблем становить, як відомо, їх поділ на три основних типи – природно-соціальні, антропосоціальні та інтерсоціальні ¹³². Перші стосуються взаємодії людини і суспільства з природою; це проблеми соціальної екології та ресурсів різних видів. В антропосоціальних проблемах щоразу специфічно заломлюються взаємини окремої людини і соціуму (до цього виду належать суперечності демографічного характеру, охорони здоров'я, науково-технічного прогресу, культури, інформації, освіти, біосоціальної адаптації людини). Нарешті, третій тип глобальних проблем виражає взаємодію різних соціальних спільнот усередині людської цивілізації – націй і етносів, держав та їх блоків, соціально-економічних та соціокультурних систем, релігійних спільнот. До інтерсоціальних, зокрема, належать проблеми війни і миру, збройних конфліктів та роззброєння, характеру світового соціально-економічного розвитку, його глобалізації, подолання відсталості окремих країн, регіонів тощо. Останнє десятиліття доповнило цей третій тип проблемами міжнародного тероризму, морського піратства, посилення протистояння західної (християнської, або ж іудейсько-християнської) та східної – мусульманської – цивілізацій.

¹³¹ Костицький М. В. Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2002. – Вип. 12. 7. – С. 19.

¹³² Фролов И. Т. Перспективы человека. Опыт комплексной постановки проблемы, дискуссии, обобщения. – Изд. 2. – М.: Политиздат, 1983. – С. 97-98.

Наведена типологія глобальних проблем свідчить, що важливе місце у ній посідають природно-соціальні, тобто ресурсно-екологічні проблеми світової спільноти. Саме з них, до речі, історично починалося розуміння якісної специфіки цього класу проблем загалом.

У пошуках порятунку від нищівної дії загострення глобальних проблем людство і прийшло до ідеї сталого розвитку. Поступово навколо неї почала складатися особлива концепція, яка нині є досить відомою у світі. За своєю генезою та природою вона органічно поєднує в собі дві різні площини діяльності людини – суспільно-політичну та наукову¹³³. Власне, і Екологічна Конституція Землі наочно синтезує обидва ці аспекти соціальної активності у світовій спільноті. При цьому вони настільки взаємопов'язані і навіть переплетені, що відокремити один від одного їх можна лише відносно.

Порівняння цих двох соціально-наукових феноменів – ЕКЗ та концепції сталого розвитку – дає змогу побачити в них багато спільного. Все починається зі спільності коренів, мети та базових принципів. Обидва ці явища детерміновані соціокультурними суперечностями та глобальними негараздами однієї і тої ж доби – періоду динамічного соціально-економічного та етнокультурного розвитку людства після другої світової війни та внаслідок поглиблення науково-технічної революції. Концепція сталого розвитку за своєю змістовною природою, логічно, є ширшою, ніж ЕКЗ (яка прямо і безпосередньо стосується лише соціоекологічної площини життя суспільства), але масштаб у них один – глобальний, всесвітній. До того ж соціоекологічний зріз розвитку світової спільноти іманентно та різнобічно пов'язаний з усіма іншими – економічним, суспільно-політичним, демографічним, науково-технічним, технологічним, інформаційним, освітнім тощо, оскільки все життя людей (все без винятків!) відбувається у лоні природи, її процесів та закономірностей.

Для посилення тези про внутрішню єдність ідеї ЕКЗ та концепції сталого розвитку – дещо несподівана паралель у думках останнього дня (!) видатної людини сучасності. За кілька годин до смерті (внаслідок серцевого нападу) А. Печчеї продиктував такі слова своєї останньої, незакінченої праці: "Мир – головний член того рівняння, в якому розв'язуються питання розвитку, якості життя та самореалізації людини. Проблема миру має бути збагнutoю в усій своїй усеосяжній глибині – адже мирне співіснування є однозначно необхідним не лише на всіх рівнях, в усіх галузях діяльності людського співтовариства, але й у взаєминах Людини та Природи..."¹³⁴. Отже, проблема миру (як одна з істотних площин концепції сталого розвитку) – і весь комплекс соціоекологічних суперечностей сьогодення... Відповідно до поглядів видатного мислителя й гуманіста ХХ ст., обидві ці реалії, як бачимо, – прояв єдності багатоманіття.

Ця єдність починається з основних орієнтирів обидвох розглядуваних концепцій. Ми уже наголошували, що головним вектором ЕКЗ є збереження

¹³³ Семенюк Е. П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – С. 6, 31.

¹³⁴ Гвишиани Д. М. Вступительная статья. – В кн.: Печчеи А. Человеческие качества / Пер. с англ. – Изд. 2. – М.: Прогресс, 1985. – С. 33.

повноцінного природного довкілля як для сьогодення, так і для всіх наступних поколінь людства. Одне слово – збереження життя на Землі. З іншого боку, варто нагадати, що історично перша експлікація змісту поняття сталого розвитку у доповіді Міжнародної комісії ООН "Наше спільне майбутнє" (1987 р.) наводила саме цю вимогу: сталим було запропоновано називати такий розвиток суспільства, що задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти їхні потреби¹³⁵. Та й сама назва цієї комісії ООН на чолі з Г. Х. Брундтланд теж красномовна – комісія з довкілля та розвитку (пізніше, після Конференції 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, назву комісії було уточнено – зі *сталого* розвитку). Як бачимо, ці два поняття – довкілля та сталий розвиток – з самого початку розумілися як логічно єдині.

З цим пов'язана істотна методологічна риса ЕКЗ: вона має бути спрямована на вирішення *всієї системи* глобальних проблем сучасності (а не лише екологічних проблем). Варто виходити з того, що всі без винятку глобальні проблеми становлять єдину, цілісну систему суперечностей сучасного життя та розвитку світової спільноти, і лише відносно кожну з них можна розглядати поза цим системним зв'язком¹³⁶. Скажімо, проблеми війни і миру, міжнародного тероризму, демографічні, технологічні або інформаційні за своєю природою, поза сумнівом, не є соціоекологічними, але вони так або інакше пов'язані зі сферою екології, та, з іншого боку, самі впливають на неї. А це й означає, що всі вони не є байдужими для ЕКЗ, вони мають бути присутні в ній, якщо навіть (за Гегелем) у знятому вигляді, через низку опосередкувань та заперечень. Військові дії, наприклад, завжди пов'язані з безпосередньою екологічною шкодою для певних територій, більшого чи меншого масштабу, але справа не лише у цьому. Величезні витрати суспільства на озброєння та збройні конфлікти відбирають кошти від нагальних потреб народів планети, зокрема, від упровадження вкрай необхідних природоохоронних заходів. До речі, з плином часу такі заходи потребують дедалі більше коштів, оскільки діє об'єктивний закон зростання екологічних витрат суспільства¹³⁷.

Звернімо увагу ще на один теоретико-методологічний нюанс. У країнах Заходу (відповідно, в англomовній науковій літературі) концепція сталого розвитку асоціюється переважно з ресурсно-екологічною та демографічною проблематикою. У країнах же пострадянського простору цю концепцію традиційно розуміють ширше, вона охоплює стратегію оптимізації *всієї діяльності людства* (соціально-економічної, екологічної, технологічної, політичної, соціокультурної тощо). На наш погляд, саме таке розуміння є адекватним. Воно, безперечно, охоплює і профілактику різних видів конфліктів на міжнародній арені, і боротьбу з хронічним, постійно поглиблюваним економічним та соціокультурним відставанням країн "третього світу", і багато чого іншого. Можна сказати, що концепція сталого

¹³⁵ Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): Пер. с англ. / Под ред. и с послесл. С.А.Евтеева и Р.А.Перелета / – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.

¹³⁶ Глобальные проблемы современности. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.

¹³⁷ Туниця Ю. Ю. Закон зростання екологічних витрат суспільства // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. – Т. 1. – К.: Академія, 2000. – С. 547.

розвитку саме і спрямована на вирішення глобальних проблем у всій їх сукупності та взаємозв'язку. Так само і ЕКЗ не може абсолютно абстрагувати блок суто екологічних проблем від усіх інших: у житті соціуму всі вони тісно пов'язані.

Водночас є й певна відмінність у соціокультурному статусі двох порівнюваних феноменів – ЕКЗ та концепції сталого розвитку (принаймні, у тому вигляді, як вона склалася традиційно та існує досі). Передбачувана юридична обов'язковість вимог ЕКЗ – на відміну від цієї другої концепції – робить вельми важливим завдання погодження принципів та положень ЕКЗ з чинним міжнародним законодавством та засадами конституційного права. М. В. Костицький зазначає: "як правовий акт глобального характеру, ЕКЗ мала би враховувати... концептуальні ідеї, які розробили різні народи впродовж творення своїх конституцій як основи національного права"¹³⁸. Концепція сталого розвитку, не будучи юридичним (конституційним) документом, очевидно, не несе цього методологічного акценту. Але цей штрих, на наш погляд, стосується більше форми, ніж змісту обидвох порівнюваних об'єктів наукового аналізу. За змістом же Екологічна Конституція Землі покликана стати правовою основою стратегії сталого розвитку.

3. МЕТОДОЛОГІЧНА РОЛЬ ЕКЗ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ КІОТСЬКОГО ПРОТОКОЛУ ЩОДО ЗМІНИ КЛІМАТУ

Сприймавши цю тезу, варто у наукових міркуваннях перейти від *загального* (стратегії сталого розвитку) до *особливого* (стратегії боротьби з негативними змінами клімату). Варто глибоко замислитися над тим, чому зазнали фіаско усі 15 конференцій ООН з проблеми зміни клімату (конкретніше – з питань пролонгації дії Кіотського протоколу після 2012 року), які проводилися на найвищому рівні у різних країнах світу?

Однією з найважливіших причин фіаско Кіотського протоколу (поряд з прагненням кожного з учасників зазначених форумів здобути собі якомога більше економічних переваг) є, на наш погляд, відсутність цілісної і переконливої методології, яка б забезпечувала мотивацію запровадження цього важливого міжнародного документа. Ставлячи за мету зменшити кількість викидів парникових газів, країни-учасниці Кіотського протоколу чомусь забувають розглядати проблему в ширшому контексті, а саме, з позицій необхідності формування принципово нової – екологічної (або "зеленої") економіки.

Для того, щоб посилити мотивацію до дотримання вимог Кіотського протоколу, необхідно обґрунтувати глобальну економічну вигоду для всіх країн не лише від зниження викидів парникових газів, але й від екологізації економіки загалом. Маємо на увазі таку екологізацію світової і національних економік, яка сама по собі, природним шляхом спонукала б усі країни світу

¹³⁸ Костицький М. В. Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2002. – Вип. 12. 7. – С. 19.

запроваджувати екологічну економіку, зменшуючи і кількісні показники забруднень, і інші види деструктивного впливу на природне життєве довкілля.

Тобто, суттєвою методологічною помилкою вважаємо те, що зусилля ООН щодо реалізації вимог Кіотського протоколу виривають з контексту інших екологічних проблем, які постали перед людством. Адже Конвенція ООН щодо зміни клімату була лише одним з п'яти документів, прийнятих консенсусом 179 країн світу на Конференції "Ріо-92". Про інші чотири документи начебто забули.

У цьому контексті наведемо призабутий світовими лідерами прогноз Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку дослівно: "...планета відчує на собі серйозні наслідки кислотних опадів, глобального потепління, виснаження озонового шару, широкомасштабного опустелювання і вимирання видів" (підкреслено авт. – Ю.Т., Е.С., Т.Т.)¹³⁹.

Як бачимо, фахова авторитетна Міжнародна комісія ще у 1987 р. привертала увагу ООН до п'яти взаємопов'язаних основних проблем, які постають перед людством. Серед них – проблема зміни клімату фігурувала на другому місці. З погляду методології важко пояснити, чому ООН сьогодні проводить свої форуми (зокрема, на найвищому рівні) саме з приводу однієї з них – зміни клімату? Чому увага світової спільноти прикута лише до однієї з п'яти названих проблем, а не до всього їх комплексу? Адже саме від комплексного вирішення зазначених та багатьох інших екологічних проблем залежить доля життя на Землі. У цьому й полягає сенс Екологічної Конституції Землі.

Кіотський протокол стосується тільки вуглецевих викидів, що є частиною, дуже важливою, можливо й ключовою на сьогодні, але наголошуємо – лише частиною глобальної проблеми збереження природи і життя на Землі. Чомусь забуто, що поряд з Кіотським протоколом існує також Монреальський протокол 1987 року про захист озонового шару. Між тим зрозуміло, що від цього загрози негативного впливу зменшення озонового шару на здоров'я людини і природне середовище не зменшилися. Актуальними залишаються і проблеми кислотних дощів, і збереження біорізноманіття (запобігання вимиранню видів), і поширення пустель, і багато інших.

Наголосимо, що ідея ЕКЗ почала дискутуватися в наукових колах у тому ж 1992 р., коли в Ріо-де-Жанейро було прийнято Конвенцію ООН щодо змін клімату (на підставі якої і ратифіковано Кіотський протокол). Зараз вже цілком зрозуміло, що реалізувати Кіотський протокол у повному обсязі, а тим більше досягти необхідної екологізації світової економіки неможливо без створення ЕКЗ – глобального економіко-правового акта, покликаного, крім безпосереднього захисту природного довкілля, змінити спосіб економічного мислення і спосіб господарювання, який виявився згубним для світової цивілізації.

---

¹³⁹ Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): Пер. с англ. / Под ред. и с послесл. С.А.Евтеева и Р.А.Перелета / – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.

Через те *проблему Кіотського протоколу щодо змін клімату необхідно пов'язати з проблемою створення ЕКЗ*. Ми переконані, що до того часу, поки конференції ООН з кліматичних змін не стануть методологічно пов'язаними з ЕКЗ, успіху на майбутніх переговорах досягти не вдасться.

А тим часом зміна клімату Землі набуває щораз загрозливіших масштабів і стурбованість світового співтовариства цією проблемою цілком зрозуміла й нам, в Україні. Незважаючи на перманентні зміни влади (для пересічного українця – пенсіонера, студента, науковця, безробітного – вони сьогодні ще дошкульніші, ніж зміни клімату, наслідків яких він наразі не відчуває), тим не менше Україна здійснює свій посильний внесок у вирішення проблеми зміни клімату, запроваджуючи національні заходи з адаптації до цих змін та пом'якшення їхніх наслідків, а також міжнародні "гнучкі" механізми Кіотського протоколу – проекти спільного впровадження та емісійну торгівлю за Схемою "зелених" інвестицій. Реалізуючи тезу "спільної, але диференційованої відповідальності", Україна може взяти на себе зобов'язання не перевищувати до 2020 р. викиди парникових газів на рівні 80 % від рівня базового 1990 р. Можна розглядати і подальші обмеження викидів, якщо наша національна економіка отримає доступ до належних фінансових ресурсів для впровадження низьковуглецевих, енергата екологоефективних технологій. Щоправда, для цього необхідна реальна, а не декларативна міжнародна економічна допомога.

На сьогодні підписано уже кілька сотень двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод, пов'язаних з тими чи іншими екологічними проблемами. Постало завдання їхні основні положення систематизувати, узагальнити і концентровано відобразити в єдиному документі – Екологічній Конституції Землі. ЕКЗ мала би стати свого роду патроном ("парасолькою") і над Кіотським, і над Монреальським протоколами, і над всіма іншими подібними до них документами. Розв'язання проблем *подолання кліматичної кризи в радикальному сенсі, на наш погляд, неможливе без вирішення ширшого кола екологічних проблем*. Сюди можна ще додати проблеми винищення тропічних лісів, а також прагнення деяких держав до небезпечного господарського освоєння Арктики, Антарктики та акваторії Світового океану, які є спільною природною спадщиною людства і не перебувають під юрисдикцією жодної країни.

Фахівці стверджують, що екологічні катаклізми, подібні, наприклад, до урагану "Клаус", який два роки тому пронісся над Францією, Іспанією та Південною Італією, можуть незабаром стати майже буденним явищем для всієї Європи і ми житимемо під постійною екологічною загрозою, характерною нині поки що лише для тропічних країн. Тому недарма такі відомі світові політики, як Бан Кі-Мун, Гро Харлем Брундтланд, Рікардо Лагос, Фестус Могае, Сргян Керім, Барак Обама та інші, закликають до формування екологічної ("зеленої") економіки. Така економіка, на їхнє переконання, за умови мудрих і скоординованих дій всіх країн світу, допоможе подолати і фінансово-економічну, і екологічну кризи та забезпечити прибуткову, безпечну і життєспроможну світову економіку.

Без ЕКЗ цього досягти просто неможливо. Натомість недалекою традиційна економічна політика окремих держав заважає, на погляд вчених та багатьох світових лідерів, розпочати кардинальне вирішення грандіозної проблеми реформування глобальної економіки в екологічну економіку, спроможну забезпечити збереження життя на планеті та раціональне використання природної спадщини, включаючи економне споживання нафти, газу та інших природних ресурсів, перехід на альтернативні джерела енергії тощо. Саме такій меті відповідає ідея Екологічної Конституції Землі, і тільки такий документ допоможе на єдиній методологічній основі вирішувати увесь спектр названих вище проблем.

За умов достатньо розвинутого інтелекту суспільства й достатньо глибокого розуміння хибності економічної ментальності та антиекологічного шляху розвитку економіки в попередні епохи, у ХХІ ст. *повинна зародитися природним шляхом і стати нормою життя екологічна економіка*. Тобто економіка, яка розвивається на основі законів, наближених до природи, і не суперечить законам природи. Цілком зрозуміло, що норми, за якими повинна розвиватися така економіка, мають бути виписані в ЕКЗ.

Екологічна економіка – це такий спосіб виробництва матеріальних благ (та задоволення інших потреб людини), який замикає у "коло життя" (вислів Б.Коммонера) виробничі процеси, котрі здійснюються на тій чи іншій території через те, що внаслідок таких процесів не утворюються відходи (екскременти). Відходи одних виробництв, подібно до природних процесів, стають сировиною для інших виробництв. Тобто економіка функціонує (повинна функціонувати) за зразком природи.

Баррі Коммонер ¹⁴⁰ афористично визначив чотири основні закони екосфери: "усе зв'язано з усім"; "все повинно кудись подітися"; "природа знає краще"; "ніщо не дається даремно". Для обґрунтування цих законів він починає з постулату, що біологічно людина є лише частиною природної системи. Водночас людське суспільство покликане (для виробництва матеріальних благ) експлуатувати цю систему загалом. Двоїсте положення людини у природі, коли людина є частиною природи і, водночас, її повноправним господарем, заважає нам правильно розуміти природу. Технічні досягнення настільки затьмарили розум людини у її ставленні до природи, що вона створила собі ілюзію повної незалежності від природи.

Природа створила грандіозний, надзвичайно складний живий механізм, який утворює тонку динамічну оболонку поверхні Землі (за влучним висловом акад. М. Голубця – "плівку життя" ¹⁴¹). Вся діяльність людини цілковито залежить від цього механізму ("плівки життя"). Якби зелені рослини не мали здатності до фотосинтезу, то не було б кисню для автомобільних двигунів, доменних печей тощо, не було б умов для життя людини і тварин. Якби не біологічні процеси, що відбуваються у ґрунті протягом тисячоліть, на Землі не було б ні сільськогосподарських рослин, ні

¹⁴⁰ Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Пер. с англ. – Л.: Гидрометеоздат, 1974 – 279 с.

¹⁴¹ Голубець М.А. Плівка життя. Львів.: ПОЛЛІ, 1997. – 186 с.

вугілля, ні нафти чи газу. Тобто, створений природою живий механізм ("плівка життя") – це той фундамент, на якому будується вся виробнича діяльність. Іншими словами – це наш біологічний капітал. Якщо ми зруйнуємо цей фундамент, вся наша найдосконаліша техніка, якою ми так пишаємося, виявиться непотрібною, а будь-яка найдосконаліша економічна і політична система буде вщент зруйнованою.

Будучи продуктом повільного геохімічного процесу, який тривав кілька мільярдів років, перші живі форми, своєю чергою, стали потужним фактором геохімічних змін. Спочатку вони вичерпали запаси органічних речовин, тобто, тих продуктів біохімічної еволюції, якими вони харчувалися. Пізніше відбувся стрімкий розвиток зелених рослин у тропічному кліматі древньої Землі, що призвело до виникнення потужних покладів органічного вуглецю, котрий з часом перетворився на вугілля, нафту і природний газ. Завдяки фотосинтетичному розкладу молекул води в земній атмосфері утворився вільний кисень, з появою якого стали можливими більш досконалі форми метаболізму і величезна кількість рослин і тварин почали заселяти нашу планету. Завдяки рослинам і мікроорганізмам тверді породи перетворились у родючий ґрунт.

Сьогодні в процесі довготривалої еволюції утворилася глобальна система, і життя на Землі та виробництво матеріальних благ цілковито залежать від сонячної енергії, яка трансформована і нагромаджена у вигляді природних ресурсів на земній поверхні.

Розуміння тих процесів, які відбуваються у сучасній глобальній екологічній системі, ускладнюється тим, що ці процеси виходять за межі наших звичних уявлень. Ми розглядаємо окремо взяті одиничні події, кожна з яких має свою, начебто єдину причину. Але в екосфері, як стверджує Б.Коммонер, кожна подія – це одночасно причина: екскременти тварин стають живильними речовинами для ґрунтових бактерій; продуктами життєдіяльності бактерій живляться рослини; рослинами живляться тварини. Коло замкнулося. У діяльності людини відповідної аналогії екологічним циклам практично немає. Машини виробляють продукт, який після використання потрапляє в екосферу і вже більше не має свого застосування. У цьому велика вада сучасного способу життя людини в екологічній системі. "Ми розірвали коло життя, перетворивши його багаточисельні цикли у лінійні ланцюги штучних подій: нафта добувається з-під землі, переробляється на пальне, спалюється у двигунах, перетворюючись при цьому у шкідливі газоподібні продукти, які викидаються в атмосферу і вже не знаходять використання. На кінці ланцюга – смог"¹⁴². Якщо ми хочемо вижити, то повинні зрозуміти причину імовірної катастрофи, – пише Б.Коммонер. Причому "зрозуміти", на його думку, значно складніше, ніж ми вважаємо. Впливи людини на екосистему настільки потужні, настільки багаточисельні і настільки взаємопов'язані, що створюють велику небезпеку

---

¹⁴² Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Пер. с англ. – Л.: Гидрометеоиздат, 1974 – 279 с.

для життя, і важко (на нашу думку, практично неможливо) розв'язати цю проблему в рамках одного лише Кіотського протоколу.

Проблеми природного довкілля мають глибокий зв'язок з усіма іншими проблемами, які турбують сьогодні світ. Існують глибокі протиріччя між потребами в продуктах, які виробляються з природних ресурсів, і потребами збереження природного довкілля. Самі екологи не можуть вирішити цієї проблеми, навіть враховуючи те, що нею займаються сьогодні представники усіх сфер науки. Тому екологам необхідно здійснювати творчу співпрацю з представниками суспільних наук. Ситуація змушує як економіста, так і представника природничих наук перейти кордони, що поділяють їх дисципліни, і виробляти спільний погляд на вирішення сучасних проблем цивілізації. Своєю чергою, такий спільний погляд мав би лягти, зокрема, і в основу творення ЕКЗ. Нинішня криза природного довкілля яскраво засвідчує: якщо ми хочемо вижити, екологічні мотиви повинні керувати як економічними, так і політичними діями.

... "І якщо ми маємо намір піти розумним курсом в екологічному сенсі, то ми повинні будемо проявити ще більше розуму для того, щоб не довіряти свою долю тим, хто наближає світову катастрофу, а прагнути до того ідеалу, який підтримується у цілому світі, – до гармонії з природою і до миру між всіма людьми, котрі живуть на Землі. Як і сама екосфера, люди всього світу міцно пов'язані між собою через свої власні, але взаємно переплетені потреби; в них спільна доля. Або весь світ, як єдине ціле, переживе кризу природного довкілля, або її не переживе ніхто" ¹⁴³. Звідси хіба не зрозуміло, наскільки необхідним є створення ЕКЗ?

Розуміння причин кризи природного довкілля викликає усвідомлення *необхідності соціально-політичних та економічних змін* шляхом запровадження норм ЕКЗ, які можуть забезпечити подолання кризи. І це – незважаючи на те, що існує, на жаль, різкий контраст між логікою забезпечення екологічних потреб людини і реальним станом світової економіки.

Незважаючи на всю очевидність глобальної екологічної небезпеки, яка підтверджується щоденним життєвим досвідом (отруєне повітря, забруднена вода, нагромадження відходів тощо), криза природного довкілля для багатьох здається менш актуальною, ніж фінансово-економічна. А проте, складна хімія смогу і мінеральних добрив та ще більш складний їхній взаємозв'язок з економічними, соціальними і політичними проблемами – це реальність сучасного життя. На жаль, він засвідчує безнадійну інерцію економічної і політичної системи, її фантастичну спроможність ухилятися від гострих екологічних питань, які ставить логіка життя; егоїстичне прагнення можновладців та їх готовність використовувати для ще більшого зміцнення своєї політичної могутності навіть сам процес деградації природного довкілля. "Сучасна

¹⁴³ Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Пер. с англ. – Л.: Гидрометеоздат, 1974 – 279 с.

система виробництва – саморуйнівна система; нинішній курс людської цивілізації – згубний курс" ¹⁴⁴.

Для того, щоб досягти відповідності між екологічною логікою та економічною реальністю, в ЕКЗ необхідно поєднати цю логіку зі всіма тими соціальними, політичними і економічними силами, які управляють як нашим щоденним життям, так і ходом історії загалом.

Варто зауважити, що необхідні реформи виробничих процесів (зокр. і скорочення викидів парникових газів, як цього вимагає Кіотський протокол) можна здійснити без помітного скорочення нинішнього рівня споживання корисних товарів на душу населення. Навпаки, шляхом контролю за забрудненням та раціональним використанням природних ресурсів через ЕКЗ якість життя може бути значно поліпшена. При цьому зрозуміло, що ми повинні забути "розкіш" політики війн, расової дискримінації і терпимості до бідності, що теж має бути закладено в нормах ЕКЗ.

Ми переконані, що саме ЕКЗ, про яку Україна дуже несміливо, але вже неодноразово заявляла в ООН, може повернути вектор згубного економічного розвитку в екологічне русло. Водночас треба також розуміти і всіма силами намагатися усувати причини потужного спротиву ухваленню Екологічної Конституції Землі, який неодмінно створюватиме промислове, військове і комерційно-економічне лобі.

4. РОЛЬ НАУКИ У ФОРМУВАННІ ТА ВПРОВАДЖЕННІ ЕКЗ

Ефективність підготовки тексту Екологічної Конституції Землі, її ухвалення світовою спільнотою та практичного втілення в життя суспільства залежить від цілої низки сфер діяльності людства. Особливе місце серед них посідає наука, і на цьому варто зупинитися докладніше.

Принципове значення, безперечно, має *наукова обґрунтованість усіх положень та вимог ЕКЗ*. Вже на етапі її підготовки дуже важливо вилучити з розгляду все, що суперечить даним сучасної науки, не відповідає отриманим нею результатам, має суб'єктивний або випадковий характер.

На перший погляд, про це можна було б і не згадувати: адже проблема наукового обґрунтування (обов'язкової узгодженості з логікою науково-технічного прогресу) є універсальною щодо будь-яких помітних кроків людства, вона стосується найрізноманітніших сфер його розвитку. Проте, акцентувати цей момент все-таки необхідно з огляду на дві важливі обставини. По-перше, це безпрецедентна соціокультурна значущість Екологічної Конституції Землі, без перебільшення, – доленосний вплив реалізації цього проекту на майбуття всієї планетарної цивілізації. По-друге ж, це вражаюче різноманіття тих галузей та відгалужень науки, з досягненнями та вимогами яких у цьому випадку доводиться безпосередньо рахуватися.

¹⁴⁴ Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Пер. с англ. – Л.: Гидрометеоиздат, 1974 – 279 с.

Вирішальне значення для розвитку наукової бази ЕКЗ історично мав і далі продовжує мати блок молодих дисциплін інтегративного характеру, які формувалися в добу науково-технічної революції, – соціальна екологія, екологічна філософія, екологічна економіка, екологічна психологія, екологічне право тощо. Домінантну роль серед них уже впродовж кількох десятиліть продовжує відігравати соціальна екологія^{145, 146}: саме вона є семантично-методологічним центром цього комплексу досліджень. Не буде перебільшенням сказати, що термін "екологія" набув найширшої популярності не лише в науці – у суспільстві загалом – саме завдяки цьому найсучаснішому розділові екологічного знання, що тісно пов'язав його з антропогенними, соціальними проблемами природного довкілля. В умовах глобальної екологічної кризи (і відповідно – екологізації суспільної свідомості) кожна з традиційних галузей наук про людину і суспільство – психологія, педагогіка, етика, право, економіка, організація виробництва тощо – цілком природно знаходить шляхи своєї взаємодії, а нерідко навіть і синтезу з екологічною теорією. І результати всіх таких пошуків певним чином змінюють загальний клімат у суспільстві (в аспекті визначальних соціоекологічних настроїв та стратегій), тобто здатні сприяти поширенню засадничих ідей Екологічної Конституції Землі.

Поряд з науками про людину і суспільство логічно брати до уваги також усі інші галузі знання – природничі, технічні, сільськогосподарські, медичні тощо: адже, як казав колись І. Франко, "наука, як і природа, є завжди одна – нероздільна і нерозривна. Все в ній взаємозв'язане, взаємодіюче, взаємозалежне; вона – ланцюг, в якому всі ланки тісно склепані між собою... Фізичні й антропологічні науки становлять, по суті, єдиний нерозривний ланцюг, одну цілість, бо людина також є витвором природи, а все, що вона зробила і що може зробити, мусить бути зроблене тільки на підставі вроджених сил"¹⁴⁷. Саме це, як відомо, становить об'єктивну основу єдності процесів диференціації та інтеграції у пізнанні світу.

Коли йдеться про екологізацію суспільної свідомості, говорити про органічну єдність наук про природу, людину, суспільство особливо легко: адже традиційна екологія з ХІХ ст. була дисципліною суто природничою (біологічною), наприкінці ж ХХ ст. в особі соціальної екології вона отримала логічне доповнення та продовження соціально-гуманітарною компонентою. І з часом її роль у цілісному організмі екологічного знання стає дедалі більшою. В цьому, зокрема, наочно проявляється потужна тенденція гуманізації сучасної науки. На перетині площин природознавства та соціального знання швидко прогресує екологічна економіка як наукова теорія та методологія економічного базису впровадження ЕКЗ¹⁴⁸. З іншого боку, у

¹⁴⁵ Проблемы социальной экологии. Тезисы докладов Первой всесоюзной конференции (г. Львов, 1-3 октября 1986 г.). – Ч. I-III. – Львов: 1986. – 205, 182, 180 с.

¹⁴⁶ Питання соціоекології. Матеріали Першої всеукраїнської конференції "Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології" (Львів, 7-11 жовтня 1996 р.). – Т. 1,2. – Львів: ВНТЛ, 1996. – 232, 239 с.

¹⁴⁷ Франко І. Я. Наука і її взаємини з працюючими класами // Збір. творів у 50-х томах. – Т. 45. – Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 34-35.

¹⁴⁸ Туниця Ю. Ю. Екологічна економіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – 314 с.

формуванні соціоекологічних уявлень сьогодення останнім часом помітно зростає роль таких наукових дисциплін, як кліматологія, метеорологія, геологія, сейсмологія, географія. Це пов'язано з глобальними змінами клімату та почастишанням на планеті різного роду природних катастроф.

Проект Екологічної Конституції Землі, безперечно, не може бути підготовлений досить кваліфіковано без ретельного врахування сучасних досягнень та можливостей буквально всієї величезної родини галузей знання – математичних, природничих, суспільно-гуманітарних, технічних, сільськогосподарських, лісівничих, медичних, ветеринарних наук тощо. Своєрідне тло для ефективної взаємодії всіх наукових дисциплін у необхідному напрямку становить розвиток *екологічної філософії* – особливого розділу філософської теорії, що почав формуватися у другій половині ХХ ст.¹⁴⁹ Саме філософія як специфічна форма суспільної свідомості, що поєднує концептуальне ядро світоглядного знання зі загальною методологією науки, здатна бути базою для забезпечення продуктивності інтеграції здобутків різних сфер теорії та практики. Зокрема, зазначимо важливість адекватного та творчого використання законів і принципів діалектики у підході до явищ будь-якої галузі дійсності. Діалектика, наприклад, у процесах реальності зобов'язує науковця завжди бачити неповторну, унікальну єдність одиничного, особливого і загального, частин і цілого, причин та наслідків, необхідності та випадковості, позірності та сутності, змісту і форми. При цьому, звичайно, не можна оминати і той факт, що сама юридична форма ЕКЗ (як одиниці світового права) зобов'язує найуважливіше враховувати розвиток низки юридичних дисциплін, насамперед теорії конституційного, екологічного та міжнародного права.

Якісне багатоманіття тих галузей науки, чії результати та вимоги так або інакше необхідно брати до уваги у процесі підготовки і практичного впровадження ЕКЗ, пояснює особливу методологічну роль *принципу системності*, а отже – і *системного підходу* до синтезу відповідного матеріалу¹⁵⁰. Тут у жодному разі не можна обійтися механічним підсумовуванням положень чи результатів різних галузей знання – це просто позбавлене сенсу. Необхідним є глибоке проникнення у суть докорінних проблем світової стратегії оптимального, справді розумного природокористування на базі творчого володіння величезним тезаурусом сучасної науки та суспільної практики. У такому діалектичному синтезі результати різних наукових дисциплін мають виступати у "знятому" вигляді, вони ніби розчиняються в єдиному гомогенному сплаві.

Та обставина, що цей тип природокористування має стати справді розумним, наочно перекидає місток до проблематики вчення В. Вернадського про ноосферу. Відомо, що у цій теорії саме наука як втілення ін-

¹⁴⁹ Семенюк Е. П. Екологічна філософія як закономірний результат історії людства // Філософські пошуки. – Вип. XXXI. – Львів-Одеса: Вид-во "Центр Європи", 2009. – С. 12-21.

¹⁵⁰ Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 270 с.

тегрального інтелекту людства виступає в ролі основного рушія ноосфери¹⁵¹. Підготовка та практичне впровадження в життя суспільства Екологічної Конституції Землі є важливою частиною ноосферної стратегії сталого розвитку світової спільноти. Ці три масштабні соціокультурні феномени доби – вчення про ноосферу, концепція сталого розвитку та ЕКЗ – іманентно взаємопов'язані, і не останню роль у цьому органічному зв'язку відіграє саме наукова сутність кожного з них.

Водночас важливо також наголосити ще один специфічний аспект внутрішньої спорідненості трьох зазначених явищ: не меншою мірою їх усі єднає співзвуччя вихідним принципам гуманістичного світогляду. Інший бік цієї ж медалі – відповідність засадам екологічної філософії, узгодження з її вимогами (при цьому не забуваймо, що філософія – не лише фундаментальна галузь знань про світ та людину у світі, але й особлива, світоглядна форма суспільної свідомості, тобто не суто науковий феномен).

Як бачимо з наведеного, Екологічна Конституція Землі є детермінованою водночас у двох площинах (які, поза сумнівом, є взаємозалежними, але все ж таки не тотожними) – у науковому та загальносоціальному зрізах розвитку світової спільноти. Цей момент, безперечно, посилює як аргументацію самої ідеї ЕКЗ, так і арсенал засобів її розроблення та впровадження у практику.

Вельми важливе і специфічне питання – *забезпечення належної інформаційної бази Екологічної Конституції Землі*. У цьому випадку вже сам глобальний масштаб задуму говорить за себе: постійно потрібна різнобічна та надійна інформація з усіх країн та регіонів світу. Другий же аспект проблеми – величезна якісна багатоманітність релевантної та необхідної інформації, її належність, по суті, до всієї сукупності галузей наукового знання та соціальної практики. Це означає, що мають широко застосовуватися найрізноманітніші інформаційні інструменти будь-якого характеру – наукового, загальносоціального, технічного, технологічного, організаційного, методологічного тощо. Зокрема, необхідно масово використовувати засоби як традиційної (паперової) інформатики, так і новітньої – електронної, безпаперової¹⁵². Вже ця обставина, звичайно, пояснює особливу соціальну роль такої наукової дисципліни, як інформатика (маючи на увазі всі без винятку її аспекти – не лише техніко-технологічні та програмно-лінгвістичні, але й соціально-гуманітарні та філософсько-методологічні). Проте, і це ще не все. Необхідно також глибоко враховувати особливості сучасної інформаційної картини світу і науково-методологічне значення інформаційного підходу до пізнання та перетворення дійсності¹⁵³. Варто завжди виходити з того, що категорія інформації вже давно увійшла до

¹⁵¹ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. – Кн. 2. – Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – 192 с.

¹⁵² Глушков В. М. Основы безбумажной информатики. – М.: Наука, 1982. – 552 с.

¹⁵³ Семенюк Э. П. Информатика и современный мир. Философские аспекты. – Львов: Укр. академия печати, 2009. – 283 с.

невеличкої групи тих фундаментальних філософсько-наукових понять, які є вкрай необхідними для аналізу найважливіших проблем реальності.

У раніше опублікованих працях вже неодноразово наголошувалося, що для впровадження та адекватного функціонування ЕКЗ об'єктивно треба організувати систему впливових міжнародних органів під егідою ООН – таких, як Рада Екологічної Безпеки і Сталого Розвитку (або Світова Екологічна Організація), Міжнародна Екологічна Поліція, Міжнародний Екологічний Суд, Міжнародний Екологічний Банк тощо¹⁵⁴. В разі потреби вони зможуть мати регіональні та національні представництва на місцях. Той факт, що всі функції ЕКЗ мають бути забезпечені відповідними контролюючими, регуляторними та виконавчими органами світової спільноти, потребує продуманості як структурних, так і інформаційних складників. Для оптимізації цих пошуків на допомогу суспільно-політичній практиці теж має прийти наука, до того ж, очевидно, різні її галузі одночасно.

* * *

Викладені вище методологічні підходи мають суттєве значення не лише для того, щоб переконати світову спільноту у необхідності створення Екологічної Конституції Землі та кваліфіковано підготувати цей унікальний міжнародний акт, але й для пожвавлення національної економіки та зміцнення екологічної безпеки держави. Якщо ми дійсно (а не лише на словах) хочемо подолати нинішні кризові явища в українському суспільстві та забезпечити підвищення добробуту народу і водночас – зростання міжнародного іміджу України, усі державні чинники (насамперед, Президент України, МЗС, Мінприроди, Мінекономіки) повинні взяти на озброєння методологію ЕКЗ та використовувати її при підготовці нових державних документів, спрямованих на подолання нинішньої рецесії, а також для підготовки заходів та документів, що стосуються міжнародного визнання концепції ЕКЗ.

Крім того, доля Екологічної Конституції Землі, як було показано вище, багатьма нитками пов'язана з сучасною наукою. І це не випадково. В добу науково-технічної революції саме наука, цілком логічно, відіграє провідну роль у розв'язанні наймасштабніших проблем розвитку людства, до яких, безперечно, належить і проблема створення ЕКЗ.

Необхідно сьогодні поспішати зробити на цьому шляху якомога більше, оскільки завтрашнього дня в запасі у світової спільноти може вже й не бути.

---

¹⁵⁴ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 12, 64, 72 та ін.

2.7. Деякі аспекти структури та змісту Екологічної Конституції Землі©

Становлення цивілізації, вся подальша історія її розвитку свідчить, що не припиняється постійна боротьба людини з довкіллям для задоволення своїх життєвих потреб. Використовуючи у рамках суспільного виробництва невпинно зростаючі за потужністю і масштабами науково-технічні засоби, соціум егоїстично перетворює природні ресурси у споживчі блага для себе. Сформувався цільова функція ефективного виробництва, головним параметром якої є вартісний показник – прибуток. Досягнення максимально можливого прибутку за умови мінімізації витрат стало метою виробництва. До витрат віднесено різні види людської праці у грошовому еквіваленті, а щодо довкілля – джерела сировини і умов для виробництва, то воно має ціну тільки стосовно людських взаємовідносин, його власні збитки до уваги не беруться.

Реакція Природи на такий хижацький щодо неї спосіб людського господарювання у вигляді різноманітних екологічних негараздів, зокрема і кризового характеру, спонукали людську спільноту до переоцінки принципів ефективності виробництва, ведення його з урахуванням вимог екологічного імперативу. Нині у масштабі планети маємо окремі позитиви: існують приклади екологізації виробництва, існує низка міжнародних і національних декларацій і протоколів про наміри щодо захисту довкілля, відбувається певний зсув у людській свідомості у цьому напрямі. Спостерігаємо і прихований опір руйнуванню старих (антиекологічних) стереотипів природокористування. Яскравий приклад – Кіотські угоди. На словах усі – за, на практиці головні винуватці забруднення довкілля шукають різні відмовки, щоб ці угоди не виконувати. Отож, екологічна справа зрушила з місця, але ще немає масштабного і стабільного розвитку. Істотним чинником такого розвитку має стати інтеграція морально-етичних, техніко-економічних, правових та інших норм раціонального природокористування в Основному законі людського існування на планеті – Екологічній Конституції Землі (ЕКЗ).

З метою розроблення ЕКЗ необхідно створити під егідою ООН Конституційну комісію, до складу якої увійшли б делегати від різних міжнародних організацій, які займаються питаннями охорони природи та екобезпеки. Мандат Комісії повинен передбачати змогу отримувати необхідну інформацію від міжнародних інституцій і урядових органів держав-членів ООН, проводити необхідні експертизи, співпрацювати з академіями наук різних країн, проводити конференції та симпозиуми тощо.

Розроблений та узгоджений на основі міжнародного консенсусу проект ЕКЗ повинна урочисто прийняти Генеральна Асамблея ООН разом з механізмом контролю за втіленням норм ЕКЗ у країнах-підписантах. Елементами згаданого механізму контролю мають бути Міжнародна екологічна інспекція та Міжнародний екологічний суд. За сучасних умов зростання комуніка-

---

© Ю. Караван, Ю. Токар. Деякі аспекти структури та змісту Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 122-126.

ційних можливостей та інтенсивного міжнародного поділу праці наша планета перетворилась у велетенський гуртожиток з різними, часто-густо відмінними та конфліктними економічними, політичними, державними інтересами його взаємозалежних мешканців. Саме Міжнародна екоінспекція мала б змогу відігравати роль своєрідного "коменданта", який стежив би за дотриманням норм ЕКЗ.

Процес створення ЕКЗ та механізмів її реалізації, попри існуючі проблеми і складнощі, має добре підґрунтя: діяльність ЮНЕП – централізованої інституції ООН з питань довкілля, інших організаційних структур ООН, які у межах своєї основної діяльності переймаються супутніми з цією діяльністю екологічними проблемами. Тільки добрих слів заслуговують екологічні акції низки міжнародних неурядових організацій, серед яких Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів – ініціатор прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 р. Всесвітньої хартії охорони природи. Важко переоцінити прийняття у 1992 р. Декларації Ріо: Порядок денний на ХХІ ст. – план соціального, економічного та екологічного подальшого сталого розвитку. Набутий людською спільнотою досвід боротьби за екологічну стабільність на методологічному рівні дає змогу його концентрації і узагальнення на організаційному рівні за умови функціонування ЕКЗ. Це особливо важливо з огляду на екологічне лицарство та дещо екстравагантну діяльність Грінпісу ("хіба ревуть воли, як ясла повні?"), і свідчить на користь переходу від імпульсної спорадичної боротьби до невинної еволюційної діяльності у правовому полі ЕКЗ.

Бажано, щоб конструювання ЕКЗ стало пріоритетним серед завдань, які вирішує ООН, оскільки екологічні кризи різних рівнів здатні спричинювати руйнування і забирати людські життя у масштабах, зіставних хіба що з бідами від малих та великих військових конфліктів. Бажано, щоб з урахуванням національної специфіки, у відповідних нормативних актах держав, які ратифікували ЕКЗ, було враховано екологічний імператив.

Оскільки сферою застосування ЕКЗ мають бути практично усі напрями людської діяльності: культура, наука, освіта, різні види господарювання, доцільно, щоб цей документ мав структурну ієрархію. Перший (верхній) рівень (рівень норм) – власне ЕКЗ – сукупність відносно невеликої кількості статей принципово засадничого характеру. Другий рівень (рівень нормативів) – деталізація і конкретизація вимог відповідних норм. Можливий і третій рівень (методичний) – узагальнені методики, різні інструктивні матеріали, пов'язані з досягненнями відповідних норм, прогнози та оцінки.

За такої концепції побудови ЕКЗ її перший рівень є у часі тривало сталим, другий – стало-змінним (час від часу можливі корекції), третій – динамічний.

Запропонована конструкція ЕКЗ сукупно з інституціями забезпечення її норм може дати змогу ефективніше долати складний шлях до головної мети: сталого розвитку та екологічної безпеки планети задля безпечного та комфортного існування на ній людини.

Ухвалення ЕКЗ може спричинити руйнацію таких стереотипів людської свідомості, як "природа все стерпить: і наші техногенези, і наші військові змагання" (псевдооптимістичний) та "наближається кінець світу (людського), бо

зупинити науково-технічний прогрес з його жахливими для Природи (отже, і для людей) наслідками і повернутись до печер неможливо" (суто песимістичний) і започаткувати створення культурогемі гармонійних взаємин "заводу" і "саду". Ухвалення ЕКЗ і впровадження у життя її норм надасть новий імпульс у діяльності ООН, внесе новації ХХІ ст. у міжнародну співпрацю.

ЕКЗ може внести певні корективи у діяльність політичних партій і громадських рухів. Так, антиглобалісти від протестних шоу (глобалізація є реальним наслідком науково-технічного прогресу, який ніякими протестами не зупинити) зможуть перейти на її базі до боротьби за ліквідацію конкретних соціальних негараздів, обмеження свавілля транснаціональних корпорацій. У цьому випадку боротьба відбуватиметься у межах правового поля, отже, матиме ефективніший характер.

Вибір конструкції (структури) ЕКЗ та інституцій, забезпечення практичної реалізації її норм є відповідальним завданням, але, врешті-решт, не має проблемного характеру.

Істотно складнішим є змістове наповнення компонентів ЕКЗ. Наприклад, існують проблеми в економічній та правовій площинах щодо визначення внеску в екологічні збитки на певній території, спричинені діяльністю на ній декількох об'єктів, транспортацією забруднення від об'єктів, розташованих за межами території, щодо оцінки негараздів, які проявились нині, але спричинені функціонуванням джерела забруднення у минулому. Оцінювання екологічних збитків ускладнене ще тим, що ефект від дії різних забруднень не має адитивного характеру. Взаємна дія декількох забруднень на певний реципієнт може створити ефект, відмінний від дії кожного з них. Зрозуміло, що окрім того, існують ще проблеми коректності визначення економічних збитків екологічного походження.

Не тривіальною є і проблема соціальних забруднень. Насамперед зазначимо, що існує досить поширена традиційна думка, що соціальні відносини не є об'єктом екологічних досліджень, як і анахронізм, що екологія – це щось пов'язане лише з біологією. Безумовно, що людська популяція має істотні особливості щодо популяцій інших живих організмів, але при цьому вона залишається частиною біоти і на неї поширюється дія основних екологічних законів.

Якщо фізичне, хімічне та інші види забруднень мають матеріальні носії і на реципієнтів негативно впливають ефекти матеріальної природи, то соціальні забруднення мають морально-етичний характер, але можуть спричинювати на реципієнтів також негативні ефекти матеріальної природи. Особливістю цього виду забруднень є те, що джерело і реципієнт – той самий об'єкт. Подібна ситуація складається і для інших видів забруднень, та у людей існує ще й таке поняття як свобода особи, права людини.

Наприклад, проблема нетрадиційних статевих стосунків. Має право та чи інша особа на такі стосунки? Мабуть, оскільки у неї об'єктивно існує механізм, що спонукає до цього. Але нетрадиційна орієнтація є аномальною тому, що не виконується основна функція – продовження роду людського. Уявимо, що всі стали нетрадиціоналами. Що буде з людством? Зникне, або

перейде на біотехнологічні методи (штучне запліднення, клонування тощо). Жахлива перспектива відтворення людської популяції!

Коли засоби масової інформації поширюють і пропагують дані про одностатеві шлюби, чи не варто їхні дії вважати джерелами соціальних забруднень і оцінювати це подібно до свідомого розповсюдження інфекцій?

Відомо, що кожна людина володіє механізмом, який у стані викликати агресивну поведінку. Людство має апробовані рецепти реакцій на випадки агресивних дій, зокрема і у правовому полі. У цьому випадку принципових проблем не існує. Виникають вони під час оцінювання різноманітної продукції (друкованої, електронної тощо), яка пропагує насильство. Чи потрібно за таких обставин обмежуватись моральним осудом або заборонаю до поширення? Часто такі заходи лише підвищують рейтинг (отже, і ціну) цієї продукції. Можливо, варто розглядати її як неякісний шкідливий товар та накладати штрафні санкції щодо товарів такого типу.

В економічно розвинених країнах існує ще одна проблема: надспоживання, яка, на жаль, актуалізується і в інших країнах. "Вейстингове" (престижне) споживання – це, зокрема, нераціональне витрачання ресурсів, зокрема невідновлюваних, і додаткові проблеми з відходами з іншого. Елементарні карально-заборонні заходи у цьому випадку не ефективні (подібно до "сухого закону"), адже ж "красиво жити не заборониш". Залишається неохвальна громадська думка, сформована не на засадах осуду, а розвінчування духовної недолугості такого ставлення до побуту та заподіяння реальної шкоди довкіллю. Можливе і застосування економічних важелів до виробників "вейстингових речей" за істотно скорочений "життєвий цикл" цих виробів та, відповідно, швидке їх потрапляння у відходи.

За час свого існування на Землі соціум упевнився у необхідності дотримання деяких фундаментальних імперативів морального характеру, які є обмежувальними щодо дій конкретного індивіда у суспільстві. Нині маємо досить доказів необхідності дотримання вимог екологічного імперативу – певних обмежень щодо дій суспільства у природному середовищі.

Наведені приклади із великої низки проблем, які треба вирішувати в ЕКЗ, демонструють багатоплановість та складність цього процесу, але вже сам факт цієї роботи сприятиме появі у людського загалу більшої зацікавленості щодо екологічних проблем, підвищенню рівня екологічної свідомості та, можливо, накладе певний відбиток на практичну діяльність під гаслом, що екологічна безпека є запорукою безпечнішого існування людини на Землі.

2.8. Перша українська версія побудови каркасу Екологічної Конституції Землі ©

У сучасному світі (як засвідчують нинішня глобальна економічна політика та діяльність національних і транснаціональних корпорацій) інтелектуальні сили та матеріальні ресурси задіяні не на відвернення екологічної катастрофи, про яку нам мало не щодня нагадують великі і малі катаклізми у різних регіонах планети, а радше ці сили, навпаки, працюють на провокацію і наближення такої катастрофи.

Задля справедливості варто зазначити, що у свідомості тих, хто творить світову економічну політику, останнім часом відбуваються певні позитивні зрушення. Так, проблему глобальних змін клімату, яку варто розцінювати як одну з реальних екологічних загроз світового масштабу, вже почали обговорювати на найвищому рівні (дебати 17 квітня 2007 р. у Раді Безпеки ООН, тверда активна позиція з цих питань Євросоюзу та консенсус, досягнутий в рамках Великої вісімки тощо). Водночас шалений опір конструктивному запобіганню катастрофічних кліматичних змін чинять країни Азії і насамперед Китай, які відмовляються жертвувати своїм бурхливим економічним розвитком заради захисту клімату і блокують домовленості про єдині екологічні стандарти на планеті.

Цілком очевидно, що спільна доля землян (громадян планети) і реальні екологічні загрози життю Людини на Землі потребують невідкладних радикальних заходів. Серед них чільне місце повинна зайняти Екологічна Конституція Землі – Всесвітній договір з проблем екологічної безпеки планети, який має гарантувати збереження життя та спільної природної спадщини людства і забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток цивілізації.

Як зазначають Ю.С. Шемшученко і М.І. Єрофєєв¹⁵⁵, на міжнародному рівні нема універсального акту з питань охорони довкілля, який би містив усебічну інформацію про міжнародну екологічну політику, комплексно врегулював усі аспекти екологічної безпеки, охорони та раціонального використання природних ресурсів, формулював би екологічні принципи міжнародного співробітництва та закріпив право кожного на безпечне природне середовище. Отже, вважають вони, Екологічна Конституція Землі має ліквідувати зазначені прогалини у міжнародно-правовому регулюванні охорони довкілля.

В Екологічній Конституції Землі (ЕКЗ) стисло мають бути відображені основні положення всіх міжнародних угод, які стосуються захисту природного життєвого довкілля, а також основні принципи, заявлені світовими самітами "Стокгольм-72" та "Ріо-92", положення, що викладені в доповіді Міжнародної комісії з довкілля і розвитку "Наше спільне майбутнє"

© Ю. Туниця, Т. Туниця, С. Краєвський. Перша українська версія побудови каркасу Екологічної Конституції Землі. Журнал "Регіональна економіка". – 2007. – № 2. – С. 7-21.

¹⁵⁵ Шемшученко В.С., Єрофєєв М.І. Концепція Екологічної Конституції Землі. Рукопис, 10 с., 2005 р. – Розділ до Наукового звіту по темі "Обґрунтування концепції Екологічної Конституції Землі" за договором з МОН України № Ф7/338-2001 від 04.09.2001 р. Державний реєстраційний номер 0101U008167. Львів, 2006.

(1987), в Хартії Природи (1982), Хартії Землі (2003) та в Хартії Океанів (1998). Крім того, мусять бути ретельно проаналізовані та використані усі без винятку вагомні наукові публікації (результати досліджень з усього спектру еколого-економічних проблем сталого розвитку), висновки яких можна сформулювати у вигляді конкретних юридичних норм.

На погляд авторів¹⁵⁶, майбутня Екологічна Конституція Землі має бути систематизуючим актом, що підсумовує понад сторічний розвиток міжнародно-правової охорони довкілля, відображає сучасні напрямки міжнародної екологічної політики, забезпечує уніфікацію принципів цієї політики, що сьогодні визначені у понад 350 міжнародно-правових актах, передбачає апробовані світовим співтовариством заходи щодо охорони довкілля, екологічного убезпечення, захисту та раціонального використання природних ресурсів, а також гарантії захисту права людини на безпечне природне середовище.

Автори [132] зокрема наголошують на тому, що ні внутрішня, ні зовнішня діяльність держави не повинна заподіювати екологічної шкоди; кожна держава зобов'язана не завдавати шкоди довкіллю сусідньої держави, чи то через діяльність своїх публічних служб або підприємств, які перебувають у безпосередній залежності від неї, чи внаслідок поблажливого ставлення до забруднення приватними підприємствами, розміщеними на її території; держави мають суверенне право експортувати свої власні ресурси згідно з їх політикою щодо довкілля, але вони повинні діяти таким чином, щоб у межах своєї юрисдикції не завдавати шкоди довкіллю інших держав або регіонам, які не належать до жодної національної юрисдикції. Вони також зазначають, що окремі частини майбутньої Екологічної Конституції Землі повинні стосуватися секторальної екологічної політики – у промисловості, енергетиці, сільському господарстві, на транспорті тощо. При цьому також має бути враховано досвід міжнародно-правової охорони довкілля від токсичних або небезпечних речовин, радіації та радіоактивних відходів.

Якщо ми дійсно усвідомили істину нашого великого співвітчизника В.Вернадського, що людський розум і керована ним праця у ХХ столітті стали "потужною геологічною силою", то на початку ХХІ століття мусимо усвідомити необхідність найшвидше спрямувати цю інтелектуальну силу на порятунок Землі від екологічної загрози, тобто на створення глобального "рятувального пояса" — Екологічної Конституції Землі.

Зайвим підтвердженням такої необхідності є глобальні зміни клімату та інші перманентні глобальні та регіональні екологічні аномалії, до яких людство, на жаль, поступово звикає. І це звикання є дуже небезпечним і загрожує виживанню людства.

---

¹⁵⁶ Шемшученко В.С., Єрофєєв М.І. Концепція Екологічної Конституції Землі. Рукопис, 10 с., 2005 р. – Розділ до Наукового звіту по темі "Обґрунтування концепції Екологічної Конституції Землі" за договором з МОН України № Ф7/338-2001 від 04.09.2001 р. Державний реєстраційний номер 0101U008167. Львів, 2006.

Взагалі, людина, як пише М.А.Голубець¹⁵⁷, завдяки своєму інтелектові стає сьогодні не лише організатором глобальної надсистеми – соціосфери, але й найпотужнішим руйнівником базової, функціонально незамінної її підсистеми – біосфери, і при цьому всьому має взяти на себе повну відповідальність за наслідки своєї деструктивної діяльності на Землі. Тому автор [133] вважає, що без Екологічної Конституції Землі і відповідних міжнародних структур, створених для втілення її норм у життя, виконання "Порядку денного на ХХІ століття" залишиться лише декларацією, а людське суспільство сповзатиме в епоху нових глобальних криз і міжнародних конфліктів [133, с. 18].

Сама ідея створення ЕКЗ виникла у 1992 р. в період підготовки до відомої конференції ООН "Ріо-92". Її вперше обговорювали у квітні 1992 р. на Міжнародній науковій конференції в університеті Гофстра (США) за ініціативою української делегації. Ідею було схвалено, про що свого часу інформували своїх читачів україномовні газети США "Національна трибуна"¹⁵⁸ та "Свобода"¹⁵⁹, а також "Урядовий кур'єр"¹⁶⁰. Наукове обґрунтування цієї ініціативи було опубліковано на три роки пізніше (1995) в англійській публікації Ю. Туниці¹⁶¹.

У червні 1997 р. Президент України Леонід Кучма заявив з трибуни ООН про необхідність розроблення міжнародного правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку планети шляхом визначення допустимих норм економічної поведінки усіх держав світу в інтересах виживання й розвитку цивілізації у ХХІ столітті¹⁶². Паралельно на цій же сесії канцлер ФРН Гельмут Коль від імені країн з чотирьох континентів (Бразилії, Сінгапуру, Південної Африки та ФРН) проголосив доцільність створення на основі Програми UNEP ООН Світової екологічної організації¹⁶³.

Висвітлені тут основні концептуальні положення ЕКЗ успішно пройшли попередню апробацію в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України¹⁶⁴. Експерти цього інституту висловили деякі слушні зауваження та пропозиції щодо поліпшення і поглиблення концепції ЕКЗ.

¹⁵⁷ Голубець М.А. Проблеми глобалізації, сталого розвитку, керування та Екологічна Конституція Землі. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 14-18.

¹⁵⁸ Газета "Національна трибуна" (США), 1992, 19 квітня.

¹⁵⁹ Газета "Свобода" (США), 1992, 16 червня.

¹⁶⁰ Газета "Урядовий кур'єр", № 23, 1992, 15 червня.

¹⁶¹ Tunytsya Yuriy, Prof. Dr. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, pp.296-303.

¹⁶² Гарантувати екологічну безпеку планети. Виступ Президента України Леоніда Кучми на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на ХХІ століття". – "Урядовий кур'єр", № 114-115, 1997, 26 червня.

¹⁶³ Бюлетень відомства преси та інформації Федерального Уряду Німеччини, № 56/С.641. Бонн, 3 липня 1997.

¹⁶⁴ Семчик В.І., Олещенко В.І. Науковий висновок щодо обґрунтованості першого варіанту Концепції Екологічної Конституції Землі. Рукопис, 5 с., 2007 р. – Розділ до Наукового звіту по темі "Обґрунтування концепції Екологічної Конституції Землі" за договором з МОН України № Ф7/338-2001 від 04.09.2001 р. Державний реєстраційний номер 0101U008167. Львів, 2007.

По-перше, вважають вони, варто визначитись стосовно надання нормам Екологічної Конституції Землі вищої юридичної сили щодо норм міжнародних договорів, національного законодавства.

По-друге, на їх погляд, важко сподіватись на можливість запровадження для усіх держав єдиних принципів та правил екологічно безпечної поведінки, механізмів реалізації екологічної політики, екологічних прав громадян, адже різні держави мають для цього різні можливості. Саме тому так складно формується система міжнародно-правового регулювання у цій сфері. Тому варто було б зважити на можливість та доцільність поетапного запровадження відповідних принципів та інших вимог Екологічної Конституції Землі, виходячи з політичної волі, економічних та інших можливостей, етнокультурних традицій та інших умов, що склалися у різних державах.

По-третє, необхідно передбачити уточнення змісту та підвищення дієвості екологічної політики на міжнародному та національному рівні, механізмів її реалізації (зокрема шляхом удосконалення системи моніторингу довкілля, системи уніфікації, збору, узагальнення та аналізу статистичної та іншої екологічної інформації, доступу громадськості до екологічної інформації, екологічної освіти та просвіти, регулювання з питань транскордонного характеру, порядку проведення екологічних оцінок, стандартизації, сертифікації, аудиту, реагування на надзвичайні ситуації тощо), посилення відповідальності усіх суб'єктів формування та здійснення екологічної політики.

По-четверте, в ЕКЗ потрібно відобразити нове бачення співвідношення міжнародної та національної юрисдикції щодо природних ресурсів і середовища, можливостей та механізмів обмеження національного суверенітету над природними ресурсами в інтересах людства, порядку компенсацій відповідним державам у разі запровадження такого обмеження.

По-п'яте, вбачається, що одним з важливих завдань Екологічної Конституції Землі мало б стати утвердження у світі громадянського суспільства як суттєвого фактору стабільності, успішного вирішення екологічних проблем на засадах співробітництва на міжнародному та національному рівнях органів влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, бізнесових, наукових, освітніх установ, засобів масової інформації, інших секторів суспільства.

По-шосте, ініціювання розроблення Екологічної Конституції Землі Україною має особливе позитивне політичне значення для нашої держави, насамперед з огляду на те, що саме Україна є поки що єдиною у світі державою, яка добровільно, в ім'я миру і стабільності світового співтовариства відмовилась від одного з найбільших у світі ядерних потенціалів. Саме Україна вже понад двадцять років тому повною мірою відчула на собі гігантську силу мирного атому, який вийшов з-під контролю на Чорнобильській атомній електростанції і призвів до однієї з найбільших в історії людства глобальної техногенної катастрофи з гігантськими екологічними, соціальними, економічними та іншими наслідками і значною мірою самотужки вирішує проблеми, спричинені цією глобальною катастрофою.

Підтримуючи міркування згаданих експертів, ми вважаємо, що на фоні цих безпрецедентних історичних фактів українській дипломатії варто рішуче позбуватися комплексу меншовартості, переходити у міжнародних відносинах від оборонної до наступальної тактики і стратегії. Саме Україна має найбільше моральне право відігравати в міжнародній спільноті роль активного ініціатора та лобіста всіх міжнародних правових актів у дусі РІО-92, а згодом бути першою серед тих, хто використовуватиме пов'язані з цим переваги та блага¹⁶⁵.

Сьогодні ще важко запропонувати такий проект цього безпрецедентного міжнародного документа, який міг би стати предметом обговорення в інстанціях вищого рівня, незважаючи на те, що вже маємо достатньо повне наукове обґрунтування концепції ЕКЗ, у якому, до речі, брали участь не лише українські^{136, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174}, але й зарубіжні^{175, 176, 177} фахівці. Крім того, варто зазначити, що в Україні успішно відбулися дві міжнародні наукові конференції, які були присвячені виключно проблемам підготовки концепції Екологічної Конституції Землі (2002 і 2006 рр.), а учасники іншої Міжнародної наукової конференції з проблем екологічної економіки, яка

¹⁶⁵ Туниця Ю., Туниця Т., Войнаровський В., Краєвський С. В ім'я збереження життя на Землі. Що треба для реалізації винятково важливої ініціативи Президента України. – “Політика і час”, 1999, № 1.

¹⁶⁶ Голубець М.А. Проблеми глобалізації, сталого розвитку, керування та Екологічна Конституція Землі. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип.12.7. – с. 14-18.

¹⁶⁷ Tunytsya Yuriy, Prof. Dr. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. Contributions in Political Science, Number 357 GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut. London, 1995, pp.296-303.

¹⁶⁸ Костицький М.В. Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 18-22.

¹⁶⁹ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми, Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. –с. 298.

¹⁷⁰ Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: Сутність і концептуальні засади – Вісник НАН України, 2005, № 11.

¹⁷¹ Туниця Ю.Ю. Сутність ідей Екологічної Конституції Землі та її концептуальні засади. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 22-29.

¹⁷² Семенюк Е.П. Ідея Екологічної Конституції Землі як поглиблення концепції сталого розвитку. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 29-35.

¹⁷³ Кукурудза С.І., Кіпчак Ф.Є., Чопик Я.О. Об'єктивні передумови на шляху до прийняття Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 35-41.

¹⁷⁴ Соловій І.П. Роль громадськості у формулюванні концепції Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 41-50.

¹⁷⁵ Dieter Blumenwitz. The settlement of international disputes relating to the environment the international court of justice and international arbitration. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку/Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 50-61.

¹⁷⁶ Geert Van Hoorick. The principle of common heritage of mankind as basis for a world ecological constitution. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 61-71.

¹⁷⁷ Norbert Weber. The international forest regime – a pivotal part of global environmental governance. Науковий вісник: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку / Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – с. 77-82.

відбулася у грудні 2006 р. у м. Делі (Індія) підтримали ідею ЕКЗ спеціальною Заявою. Ця підтримка з (викладом основних положень ЕКЗ) опублікована в редакційній статті авторитетного міжнародного журналу "International Socialook"¹⁷⁸. Незважаючи на зазначене, для підготовки більш кваліфікованого проекту необхідно крок за кроком пройти ще довгий шлях нелегкої праці професіоналів.

Ми відважилися зробити перший крок — запропонувати увазі читача попередній, суто схематичний макет структури (каркасу) майбутньої ЕКЗ (D1.WEC.YuTTTSK.07) з метою викликати з боку фахівців критику та зауваження й пропозиції щодо його покращення.

Під час підготовки запропонованого макету було використано усі доступні нам попередні наукові дослідження, а також досвід опрацювання попереднього проекту Конституційного договору (Конституції) Європейського Союзу, виробленого тимчасовим представницьким органом — президією "Європейського конвенту", який було офіційно презентовано 28 жовтня 2002 р.¹⁷⁹. Оскільки мова йде дійсно лише про перший попередній крок на шляху підготовки проекту ЕКЗ, ми, скориставшись підходами "Європейського конвенту", обмежилися визначенням приблизної схематичної структури майбутньої ЕКЗ, тобто назвами частин, розділів і деяких статей та порядком їх розташування.

Надалі, після обговорення запропонованого макету, цей каркас має бути наповнений конкретним змістом у вигляді юридичних норм, текст яких має опрацювати міжнародний творчий колектив (очевидно, за кошти Глобального екологічного фонду та спонсорів).

Зрозуміло, що у ході подальшої роботи над проектом будуть зазнавати суттєвих змін та доповнень назви розділів і статей, оскільки запропонований макет потребує серйозних поправок та кваліфікованого юридичного обґрунтування.

Таким чином, запропонований увазі читача проект Екологічної Конституції Землі під аббревіатурою D1.WEC.YuTTTSK.07 варто розглядати як перший чорновий, схематичний варіант тексту (каркасу) глобального екологічного Конституційного договору, призначеного для публічного обговорення та внесення відповідних доповнень і поправок. Саме це є головним мотивом нашої публікації.

У ході подальшої фахової роботи над проектом та необхідних публічних дискусій запропоновані нижче розділи і статті будуть доповнюватися, суттєво змінюватися і коригуватися.

Проект D1.WEC.YuTTTSK.07

Перший попередній макет структури (каркасу)
Екологічної Конституції Землі

¹⁷⁸ Ukraine to save the World? – "International Socialook", Vol.33, February 2007, No.2.

¹⁷⁹ <http://european-convention.eu.int/docs/sessPlen/00369.en2.pdf>

ЕКОЛОГІЧНА КОНСТИТУЦІЯ ЗЕМЛІ

ПРЕАМБУЛА

Ми, представники народів світу, пов'язаних спільною долею, будучи громадянами своїх держав і водночас – громадянами планети, відзначаючи, що наш спільний дім – Земля – внаслідок процесів глобалізації стала єдиною, взаємопов'язаною, взаємозалежною глобальною соціо-економічною системою і перебуває в небезпеці під впливом крупномасштабних загрозливих екологічних змін у біосфері, зокрема, глобальних змін клімату та нищення озонового шару,

усвідомлюючи масштаби наростаючих у XXI столітті глобальних екологічних загроз існуванню цивілізації, які виникають внаслідок:

а) господарської діяльності людини;

б) природних катаклізмів;

в) під впливом інтегральної дії обидвох факторів,

розуміючи причинно-наслідкові взаємозв'язки між антиекологічною діяльністю національних і транснаціональних структур, з одного боку, та негативними екологічними ефектами, спричинюваними такою діяльністю в біосфері, з іншого боку,

підтверджуючи необхідність здійснення ефективних превентивних заходів щодо поліпшення глобальної та регіональної і локальної екологічної ситуації, а також необхідність ліквідації спільними зусиллями усіх держав планети наслідків техногенних і природних катастроф, серед яких найбільш небезпечною для великої частини людства залишається Чорнобильська катастрофа,

зважаючи на те, що розум людини Homo eopoticus став неадекватним масштабам її дій в економічній сфері, а необмежені потреби людини виходять за рамки можливостей Природи їх задовольняти,

враховуючи, що жадаба до ресурсів і територій стала неконтрольованою, спричиняючи військові конфлікти та жертви,

беручи на себе відповідальність перед нинішнім і майбутніми поколіннями за збереження життя на Землі, здоров'я і благополуччя кожної людини, а також за збереження й примноження спільної природної спадщини людства,

визнаючи право кожної людини на охорону здоров'я і життя у доброякісному природному довіллі та визнаючи непорушність суверенітету кожної держави,

маючи на меті посилити міжнародну відповідальність за стан природного довілля Землі та створення умов для ефективної імплементації рішень світових самітів Стокгольм-72, Ріо-92, Йоганнесбург-2002, положень Доповіді Міжнародної комісії з довілля і розвитку "Наше спільне майбутнє" (1987), вимог Рамкової конвенції ООН про зміни клімату (1992) та Кіотського протоколу до неї (1997), а також привернути увагу світової спільноти до важливості імплементації в структуру освіти і виховання

принципів Хартії Природи (1982), Хартії Землі (2003) та Хартії Океанів (1998),

***прагнучи** систематизувати та узагальнити результати наукових досліджень і усіх прийнятих на їх основі міжнародних угод та домовленостей у сфері захисту єдиної еколого-економічної системи Землі та її регіональних і локальних підсистем, а також навколотемного космічного простору і доступних для діяльності людини космічних тіл,*

***керуючись** морально-етичними принципами Хартії Землі, які знайшли схвалення Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 жовтня 2003 року та підтримку мільйонів активних громадян і багатьох організацій у всьому світі,*

***сповнені рішучості** захистити життя на Землі, ліквідувати бідність, важкі захворювання та злочини, забезпечити сталий розвиток цивілізації, діючи від імені своїх народів,*

ПРОГЛОШУЄМО

ЕКОЛОГІЧНУ КОНСТИТУЦІЮ ЗЕМЛІ —

Основний Закон глобальної екологічної безпеки, збереження життя і спільної природної спадщини людства. Цей Закон є обов'язковим для всіх держав світу, їх громадян, національних та міжнародних інституцій.

ЧАСТИНА ПЕРША

НОРМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

***Стаття 1.** Дана стаття кваліфікує Екологічну Конституцію Землі як закон, що має обов'язкову юридичну силу *jus cogens* у всіх країнах світу та регламентує їхню діяльність на належних їм територіях та акваторіях, а також на територіях та акваторіях, які не підлягають під юрисдикцію жодної країни – Світовий океан, Арктика та Антарктика, навколотемний космічний простір, небесні тіла, на яких може здійснюватись діяльність людини.*

***Стаття 2.** Відображає вимогу Декларації тисячоліття ООН про те, що повага до Природи визнається однією з фундаментальних цінностей, яку формує екологічна культура, духовність, свідомість.*

***Стаття 3.** Констатує, що планета Земля є спільним домом людства і всього біологічного різноманіття, джерелом життя, унікально збалансованим поєднанням екологічної, біологічної, кліматичної та інших підсистем, серед яких людина та результати її діяльності відіграють дедалі більшу роль.*

Людина, її життя і здоров'я та екологічна безпека визнаються найвищою соціальною цінністю незалежно від громадянства, національної, расової та релігійної приналежності.

Стаття 4. Вказує на те, що всі ресурси планети – земля, надра, фауна і флора, води і повітря, навколомний простір є спільним надбанням (спадщиною) всього людства.

Стаття 5. Формулює норму про те, що земля, надра, водні та інші природні ресурси, які перебувають під юрисдикцією національних держав, є об'єктами права власності цих держав.

Стаття 6. Відображає норму про те, що власність, визначена статтею 5, зобов'язує національні держави до такого її використання, яке не шкодить національним інтересам інших держав та збереженню єдиної взаємозв'язаної екосистеми Землі.

Стаття 7. Підтверджує гарантії суверенітету кожної країни та прав кожної людини.

Стаття 8. Наголошує, що дана Конституція має найвищу юридичну силу для всіх держав світу.

Стаття розкриває співвідношення юрисдикцій. Національні закони та інші нормативно-правові акти, міжнародні угоди діють і приймаються відповідно до норм цієї Конституції.

Стаття 9. Розмежовує обов'язковий та рекомендаційний характер норм Конституції. Зазначає, що статті обов'язкового характеру є нормами прямої дії.

Інші статті даного розділу будуть доповнюватися міжнародним авторським колективом.

РОЗДІЛ 2. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ

Стаття 10. Закріплює принцип Декларації Конференція ООН "Стокгольм-72" про те, що нинішнє і майбутні покоління людей мають рівні права на доброякісне природне довкілля і природні ресурси.

Стаття 11. Гарантує реалізацію Орзької (1998) Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі ухвалення рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Стаття 12. Про якість та безпеку харчових продуктів

Стаття 13. Про екологічне страхування – добровільне та обов'язкове.

Інші статті даного розділу будуть доповнюватися міжнародним авторським колективом.

РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВ І МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Статті даного розділу (тексти яких необхідно буде сформулювати фахівцям) закріплюють у вигляді юридичних норм відповідні положення Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню

космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967), Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979), Порядку Денного на XXI століття, Ріо-Декларації, Конвенції про біорізноманіття, Конвенції щодо зміни клімату, Заяви щодо принципів про ліси (1992), а також інших найважливіших міжнародних договорів, пов'язаних з екологічними правами і обов'язками держав і міжнародних організацій.

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

Статті даного розділу (тексти яких необхідно буде сформулювати фахівцям) закріплюють у вигляді юридичних норм принципи Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі, Всесвітньої Хартії Природи (1982), Угоди про виконання положень Конвенції ООН із морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними, Конвенції про охорону морських живих ресурсів Антарктиди (1988), Конвенції ООН про біорізноманіття (1992), інших міжнародних актів та результати найважливіших наукових досліджень у сфері збереження біологічного різноманіття.

РОЗДІЛ 5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Статті даного розділу (тексти яких необхідно буде сформулювати фахівцям) закріплюють у вигляді юридичних норм основні науково обґрунтовані вимоги щодо раціонального використання, охорони і відтворення земельних, водних і лісових ресурсів, іншої рослинності і тваринного світу, ресурсів надр. При цьому особливо акцентується на необхідності постійного зростання питомої ваги відновлюваних ресурсів у секторах економіки — промисловості, енергетиці, сільському і лісовому господарстві, на транспорті тощо.

Тут також мають бути відображені відповідні положення Декларації принципів, що регулюють режим дна морів та океанів і його надр за межами національної юрисдикції (1970), Декларації про принципи раціональної експлуатації живих ресурсів Світового океану в загальних інтересах усіх народів земної кулі (1972), Хартії Землі (1999), інших міжнародних документів у цій сфері.

РОЗДІЛ 6. РЕГУЛЮВАННЯ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА ПІДСИСТЕМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОСИСТЕМИ

Можлива альтернативна назва розділу —

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАПОДІЯННЮ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДОВКІЛЛЮ

Статті даного розділу (тексти яких необхідно буде сформулювати фахівцям) **не тільки закріплюють** у вигляді юридичних норм принципи численних міжнародних договорів для охорони певного середовища чи земної екосистеми в цілому:

Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (1992),

Кіотського протоколу(1997),

Віденської конвенції про охорону озонowego шару (1985)

Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоневий шар (1988),

Стокгольмська конвенції про стійкі органічні забруднювачі (2004) тощо.

Головним призначенням статей цього розділу є **перенесення акценту** міжнародно-правового регулювання безпосередньо на сфери, де виникають екологічні проблеми (певні сектори економіки) з метою їх **запобігання**.

Тому окремі статті цього розділу мають висвітлити обов'язкові превентивні норми у відповідних секторах економіки та охопити наступні підсистеми глобальної екосистеми: клімат, землі, надра, ліси, тваринний світ, внутрішні води, моря та океани, повітряний басейн, Північний та Південний полюси, острівні держави, навколосемний космічний простір та небесні тіла.

РОЗДІЛ 7. ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА РАДІАЦІЙНА БЕЗПЕКА

Статті даного розділу (тексти яких необхідно буде сформулювати фахівцям) закріплюють у вигляді юридичних норм основні науково обґрунтовані вимоги щодо обов'язків держав, національних і транснаціональних виробничо-комерційних структур повсюдно застосовувати екологічно безпечні технології, гарантувати радіаційну безпеку.

РОЗДІЛ 8. ТЕХНОГЕННІ ТА ПРИРОДНІ КАТАСТРОФИ

Статті даного розділу (тексти яких необхідно буде сформулювати фахівцям) відображають необхідність запобігання техногенних та природних катастроф а також відповідальність держав, національних і транснаціональних структур за ліквідацію їх наслідків.

РОЗДІЛ 9. ДУХОВНІСТЬ, ВИХОВАННЯ, МОРАЛЬ, ЕТИКА, НАУКА, ОСВІТА З МЕТОЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Даний розділ повинен містити статті рекомендаційного характеру щодо організації наукової діяльності, освіти і виховання в такий спосіб, який забезпечує підготовку фахівців для сталого розвитку. Основним джерелом

формулювання цих статей може стати Хартія Землі (1999), ряд відповідних документів ЮНЕСКО, Конференції ООН Ріо-92 та інших.

ЧАСТИНА ДРУГА

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОРМ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ ТА ГЛОБАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

РОЗДІЛ 10. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ, РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ

Статті даного розділу визначають необхідні зміни в структурі ООН. Серед них — створення органів контролю за дотриманням визнаних норм екологічно безпечної економічної діяльності національних і міжнародних структур, а саме: Ради екологічної безпеки ООН або поширення мандату Ради безпеки ООН на розв'язання міжнародних екологічних проблем; створення на базі програми ООН UNEP Міжнародної екологічної організації (офіційна пропозиція України, ФРН, Бразилії, Сінгапуру, Південної Африки та Франції, яка вже підтримана рядом інших країн); створення Міжнародної екологічної поліції (служби моніторингу), Міжнародного екологічного суду, Прокуратури й Адвокатури, Міжнародного екологічного банку, а також інших взаємопов'язаних у єдину систему і підпорядкованих єдиній меті інституції, які, згідно нормами ЕКЗ забезпечуватимуть діяльність, спрямованих на підтримку принципів сталого розвитку.

Стаття 14. Повинна відобразити взаємостосунки і співпраці новоствореної Світової екологічної організації з іншими міжнародними організаціями (СОТ, МОТ, МОЗ і т.д.)

Стаття 15. Має сформулювати роль місцевої судової влади у вирішенні локальних, національних та регіональних еколого-економічних проблем.

РОЗДІЛ 11. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ГРОМАДСЬКІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

У даному розділі буде сформульовано статті, зміст яких сприятиме формуванню глобального громадянського суспільства, широкої участі громадськості, неурядових організацій, політичних партій та екологічних рухів у вирішенні глобальних, регіональних і національних проблем охорони природного життєвого середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, подолання бідності та забезпечення сталого розвитку в усіх країнах світу.

РОЗДІЛ 12. ЕКОЛОГІЧНІ ДОНОРИ І РЕЦИПІЄНТИ

Статті даного розділу визначатимуть обов'язки держав платити за анти екологічну діяльність, екологічну шкоду та отримувати компенсації за екологічне донорство.

РОЗДІЛ 13. САНКЦІЇ ТА СТИМУЛИ

У даному розділі буде поміщено статті про гарантії економічного стимулювання раціонального використання, охорони і відтворення природного довкілля і ресурсів, а також передбачені санкції за їх нераціональне використання та деструктивний вплив на довкілля. Буде обумовлено стимули за екологічно спрямовані інвестиції, а також порядок здійснення Міжнародного екологічного аудиту.

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

РОЗДІЛ 14. ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ ТА ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО НЕЇ

У даному розділі буде вміщено статті, що стосуються прийняття, ратифікації і вступу в силу ЕКЗ. Ймовірно, що в ході обговорення проекту ЕКЗ та його прийняття може виникнути необхідність одночасної ухвали окремих протоколів до Конституції, як це мало місце при підготовці проекту Конституції Європейського Союзу. В такому разі Протоколи, додані до Конституційного договору, стануть його невід'ємною складовою частиною.

Стаття 16. Відображатиме сферу застосування норм ЕКЗ.

Стаття 17. Вказує на те, що міжнародні двосторонні та багатосторонні угоди у сфері захисту природного життєвого довкілля, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить положенням даного Конституційного договору.

Стаття 18. Обумовлює те, що Конституційний договір (Конституція) приймається на необмежений термін.

Стаття 19. Вказує на те, що дана Конституція та окремі її положення можуть бути змінені лише в особливому, закріпленому нею порядку.

Стаття 20. Визначає мови, на яких буде укладено Конституційний договір і які будуть автентичними. Конституційний Договір має бути укладено офіційними мовами ООН (Англійська, Арабська, Іспанська, Китайська, Німецька, Російська, Французька, Японська), кожна з яких є автентичною, а також – українською, як мовою оригіналу висунення ідеї ЕКЗ, обґрунтування концепції та першого проекту тексту.

Текст Конституції рекомендується перекласти усіма мовами світу з метою донести до кожного громадянина планети її сутність, права та обов'язки кожної людини діяти згідно з нормами цієї Конституції.

Сподіваємося, що принципово структура макету ЕКЗ, а саме, її ключові підпори (преамбула, дві частини тексту і прикінцеві положення) будуть сприйняті фахівцями і вже не зазнаватимуть істотних змін. Після

обговорення і фахової експертизи даного проекту (D1.WEC.YuTTTSK.07) буде опрацьовано другу українську версію структури Екологічної Конституції Землі (D2.WEC) із залученням ширшого кола вітчизняних авторів, а вже третю версію проекту (D3.WEC) передбачається створити авторським колективом, до складу якого дали згоду увійти представники університетів Бельгії, Великобританії, Росії, США та ФРН.

Для подальшої роботи над проектом варто мати на увазі, що статті ЕКЗ повинні формуватися, на наш погляд, принаймні з п'яти джерел.

1. Статті, дослівно перенесені (й відповідним чином адаптовані, виправлені) з офіційних міжнародних документів, які вже визнані або ратифіковані більшістю країн світу і які, вочевидь, найлегше проходять погодження.

Ці статті будуть позначатися у проектах ЕКЗ символом 1 і через крапку – 1.1; 1.2; 1.3; і т.д., де другою цифрою позначатиметься джерело, з якого запозичено дану статтю.

Для того, щоб знати, що саме слід дослівно переносити в ЕКЗ із загальноприйнятих офіційних міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод, треба провести колосальну скрупульозну аналітичну роботу щодо відбору і сепарування статей для ЕКЗ з прийнятих раніше офіційних джерел.

2. Статті, за основу яких взято положення з офіційних та відомих (авторитетних) неофіційних міжнародних документів (угод), але які перенесені в ЕКЗ не дослівно, а з корективами та редагуванням.

Ці статті будуть позначатися у проектах ЕКЗ символом 2 і через крапку – 2.1; 2.2; 2.3; і т.д., де другою цифрою позначатиметься джерело, з якого запозичено дану статтю.

Для цього потрібна колосальна аналітична робота великої кількості фахівців для кваліфікованого відбору найважливіших, найсуттєвіших положень, які не можна оминати в ЕКЗ з причини їх істотного значення для формування викінченої системи правового захисту екосистеми Землі та її регіональних та локальних підсистем.

3. Статті, які відображають сутність, двох, трьох і більше положень того чи іншого міжнародного документа (угоди), але не "фотографують" його тексту. Можливо доцільним буде використати навіть положення, які відображають сутність окремих статей того чи іншого національного документа (Конституції або законів про охорону природного довкілля).

Тексти цих статей будуть неадекватними джерелу (оригіналу), але їх зміст має бути адекватним джерелу (оригіналу).

Ці статті будуть позначатися у проектах ЕКЗ символом 3 і через крапку – 3.1; 3.2; 3.3; і т.д., де другою цифрою позначатиметься джерело, на підставі якого сформульовано дану статтю.

4. Статті, які відображають зміст (сутність, спрямування) не окремих положень, а цілого документа загалом (угода, доповідь, звіт, книга тощо), тобто вони не оригінальні за змістом, не нові, не видумані, але сформульовані на підставі детального вивчення того чи іншого джерела, його

аналізу та синтезу та відображають (компілятивно) коротко і в юридично точній формі сутність цілого документа, на підставі якого формуватимуться статті.

Ці статті будуть позначатися у проектах ЕКЗ символом 4 і через крапку – 4.1; 4.2; 4.3; і т.д., де другою цифрою позначатиметься джерело (угода, доповідь, звіт, книга тощо), на підставі якого сформульовано дану статтю.

5. Статті – цілком нові, оригінальні, які раніше не публікувалися, але які відбивають реалії життя і відображають суто думки авторів проекту, як висококваліфікованих фахівців-експертів, котрі на підставі власних спостережень, власного бачення, власного життєвого досвіду і власних висновків щодо вирішення проблеми збереження природного життєвого довкілля формують відповідні статті Конституції.

Ці статті будуть позначатися у проектах ЕКЗ символом 5 і через крапку – 5.1; 5.2; 5.3; і т.д., де другою цифрою позначатиметься ім'я автора.

Загалом зміст усіх статей ЕКЗ повинен відображати:

По-перше, юридичні норми та юридичну відповідальність громадян, суб'єктів господарювання, державних та недержавних інституцій і міжнародних структур за раціональне використання, охорону і відтворення природних ресурсів та якості природного життєвого довкілля, за відвернення екологічних загроз переважно превентивними заходами.

По-друге, ефективний адміністративний контроль і регулювання усієї виробничо-господарської діяльності з точки зору екологічного імперативу, зокрема, спеціальної природоохоронної діяльності та діяльності у сфері використання природних ресурсів шляхом функціонування в системі ООН світової екологічної організації та інших структур.

По-третє, запровадження економічних стимулів та санкцій у сфері використання довкілля і природних ресурсів, їх превентивного захисту, відтворення якості природного довкілля та відновлюваних природних ресурсів і пошуку альтернативних джерел заміщення невідновлюваних ресурсів.

Передбачувані в ЕКЗ економічні механізми повинні включати, на думку Ю.С. Шемшученка і М.І. Єрофєєва¹⁸⁰, розробку планів заходів щодо охорони довкілля, забезпечення сталого природокористування як складових планів соціально-економічного розвитку; фінансування природоохоронних заходів із коштів бюджетів та інших джерел; страхування відповідальності за забруднення довкілля (екологічне страхування); поєднання економічної й екологічної оцінки наслідків прийняття рішень, що стосуються довкілля, використання природних ресурсів; надання фінансової підтримки господарюючим суб'єктам, що реалізують екологічно значущі проекти тощо.

На думку авторів [156], Екологічна Конституція Землі має бути актом, що узагальнить існуючі міжнародно-правові норми з питань охорони довкілля, охорони й використання окремих природних ресурсів,

¹⁸⁰ Шемшученко В.С., Єрофєєв М.І. Концепція Екологічної Конституції Землі. Рукопис, 10 с., 2005 р. – Розділ до Наукового звіту по темі "Обґрунтування концепції Екологічної Конституції Землі" за договором з МОН України № Ф7/338-2001 від 04.09.2001р. Державний реєстраційний номер 0101U008167. Львів, 2006.

забезпечення екологічної безпеки, усуне прогалини у міжнародно-правовому регулюванні відповідних питань, відобразить у концентрованому вигляді міжнародну екологічну політику, сприятиме узгодженому розвитку національних систем екологічного законодавства.

Насамкінець мусимо зазначити, що Україна, по-перше, запропонувала ідею ЕКЗ, по-друге, обґрунтувала концепцію ЕКЗ, по-третє, підготувала попередній схематичний проект ("каркас") ЕКЗ, по-четверте, домоглася певної підтримки цієї ідеї у міжнародних наукових та політичних колах.

Відповідно перед світовою спільнотою (насамперед перед ООН) постають чотири невідкладні завдання:

по-перше, сприйняти та офіційно визнати ідею ЕКЗ;

по-друге, створити міжнародний творчий колектив висококваліфікованих експертів та забезпечити його роботу належним фінансуванням;

по-третє, організувати широке міжнародне обговорення концепції ЕКЗ та доопрацювати її;

по-четверте, наповнити змістом "каркас" ЕКЗ.

Усвідомлюють чи не усвідомлюють того сучасні політики й керівники держав, але привид глобальної екологічної катастрофи сьогодні трансформувався у (без перебільшення) реальну загрозу виживанню цивілізації. Ми абсолютно переконані у тому, що рішення авторитетних самітів, таких як Ріо-92, Йоганнесбург-2002 та інших ніколи не зможуть бути реалізованими з огляду на їхній рекомендаційний характер без створення, прийняття і ратифікації Екологічної Конституції Землі — основного Закону глобальної екологічної безпеки, збереження життя і спільної природної спадщини людства, Закону, який мусить стати обов'язковим для всіх держав світу, їх громадян, національних та міжнародних інституцій. Немає сумніву, що такий Закон позитивно впливатиме на формування й реалізацію принципово нової еколого-економічної політики на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Розділ 3. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

3.1. Чи існує міжнародна екологічна конституція? ©

Пожвавлений інтерес серед юристів-міжнародників до конституціоналізму репрезентує як певні зусилля щодо переосмислення міжнародного врядування, так і намагання провести дослідницькі проекти з глобального адміністративного права та законності. Розглянемо міжнародне екологічне право крізь призму конституціоналізму – одну з небагатьох областей міжнародного права, до якої конституціоналістський аналіз ще не застосовувався. Беручи за основу багатогранність термінів "конституція" і "конституціоналізм", стаття розпочинається розгортанням цих концепцій. Розщеплюючи ці концепції на низку окремих складників, які мають більш детерміноване, чітке значення, ми можемо відповісти на питання "чи існує міжнародна екологічна конституція?" більш докладно – не в режимі "так" або "ні", а досліджуючи ті межі, до яких міжнародне екологічне право має конституційні виміри. Отож доходимо висновку, що, хоча режими окремих договорів мають конституційні риси, міжнародному екологічному праву загалом бракує ознак та критеріїв конституційного ладу.

Вступ

Конституціоналізм привертає дедалі пильнішу увагу юристів-міжнародників. Автори сперечаються в такому діапазоні:

- Міжнародний конституційний порядок уже існує – відображений, наприклад, в Хартії ООН ¹⁸¹.
- Міжнародний конституційний порядок перебуває на етапі становлення ¹⁸².
- Міжнародний конституційний порядок повинен встановитися ¹⁸³.

Пропозиції аналізу міжнародного права в конституційних термінах репрезентують певні зусилля щодо переосмислення міжнародного врядування. З іншого боку, існує дослідницький проект щодо глобального адміністративного права, ¹⁸⁴ який, подібно до конституціоналізму, розглядає національні правові моделі для ідентифікації схем міжнародного врядування. В обох випадках відображено ширше тлумачення феномену законності у

© Daniel Bodansky. Is There an International Environmental Constitution? <http://ssrn.com/abstract=1281007>. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Святослав Краєвський.

¹⁸¹ Bardo Fassbender, *The United Nations Charter as Constitution of the International Community*, 36 COLUMBIA J. TRANSNAT'L L. 529 (1998); ChristianTomuschat, *International Law as the Constitution of Mankind*, in INTERNATIONAL LAW ON THE EVE OF THE TWENTY-FIRST CENTURY 37 (UN 1997).

¹⁸² Erika De Wet, *The International Constitutional Order*, 55 INT'L COMP. L.Q. 51 (2006).

¹⁸³ Anne Peters, *Compensatory Constitutionalism*, 19 LEIDEN J. INT'L L. 579, 582 (2006).

¹⁸⁴ See Benedict Kingsbury, Nico Krisch, Richard B. Stewart & Jonathan B. Weiner, eds., *Symposium: The Emergence of Global Administrative Law*, 68 L. & CONTEMP. PROBLEMS 1 (2005); Nico Krisch & Benedict Kingsbury, eds., *Symposium: Global Governance and Global Administrative Law in the International Legal Order*, 17 EUR. J. INT'L L. 1 (2006).

міжнародних відносинах – а саме ідея, що міжнародні відносини дедалі більше регулюються правилами, а не просто силою та інтересами¹⁸⁵.

Розглянемо міжнародне екологічне право крізь призму конституціоналізму – одну з небагатьох областей міжнародного права, до якої конституціоналістський аналіз ще не застосовувався. Предмет міжнародного екологічного конституціоналізму ставить три принципових питання:

- Перше, концептуального плану, що таке конституціоналізм? Що має означати твердження про те, що існує міжнародна екологічна конституція?

- Друге, описового плану, до якої міри фактично існує міжнародна екологічна конституція? Або, висловлюючись менш категорично, до якої міри міжнародне екологічне право володіє конституційними аспектами або вимірами?

- Третє, нормативного плану, чи бажано було б мати міжнародну екологічну конституцію і, якщо так, то для чого? Іншими словами, якими є переваги конституціоналізму як режиму врядування?

Хоча увагу фокусуємо переважно на концептуальних та описових питаннях, також прокоментуємо коротко нормативні аспекти.

Враховуючи всеохопний характер дискурсу про міжнародний конституціоналізм, вважаю за доцільне насамперед проаналізувати терміни "конституція" та "конституціоналізм". Розщеплюючи ці концепції на низку окремих складників, які мають більш детерміноване, чітке значення, ми можемо відповісти на питання "чи існує міжнародна екологічна конституція?" більш докладно – не в режимі "так" або "ні", а досліджуючи ті межі, до яких міжнародне екологічне право має конституційні виміри. Далі доходжу висновку, що, хоча режими окремих договорів мають конституційні риси, міжнародному екологічному праву наразі бракує ознак та критеріїв конституційного ладу.

Чи це важливо? Чи варто з цього приводу турбуватися? Як показує моє завершальне дослідження, немає жодної магічності в терміні "конституція", тому суперечки про те, чи можна вважати щось "конституцією", до певної міри, позбавлені сенсу. Попри це, різні виміри конституційного врядування відіграють важливу узаконюючу роль. Впорядковуючи та обмежуючи управління, вони допомагають легітимізувати повноваження тієї чи іншої інституції, встановлювати правила, приймати рішення у справах та виконувати інші управлінські функції. Тому питання про те, чи має або до якої міри має міжнародне екологічне право конституційні елементи, є важливим. І воно актуалізується в майбутньому, коли проблеми колективної

¹⁸⁵ Judith Goldstein *et al.*, *Legalization and World Politics*, 54 INT'L ORG. 385 (2000) (спеціальний випуск про узаконення). Подібно до конституціоналізму та глобального адміністративного права узаконення має як описовий так і нормативний вимір. Описово, науковці зосередилися на актуальних процесах узаконення: наприклад, більше покладання на такі тверді джерела права як договори, точніші правила, узаконені методи розв'язання конфліктів. Нормативно, деякі науковці доводять потребу в посиленні ролі права у міжнародних відносинах. Simon Chesterman, *An International Rule of Law?*, 56 AM. J. COMP.L. 331 (2008); Jeremy Waldron, *The Rule of International Law*, 30 HARVARD J. L. & PUB. POL'Y 15 (2006).

дії такої як зміна клімату потребуватиме встановлення більших повноважень для міжнародних інституцій. Для легітимності таких повноважень узаконююча сила більш конституційних форм управління змогла б компенсувати дедалі меншу роль згоди держав.

I. Що означає для нас конституціоналізм?

A. Три початкові відмінності

Терміни "конституція" і "конституціоналізм" використовують в багатьох значеннях. Коли автори заявляють, що міжнародний закон має "конституційний" характер, вони можуть, наприклад, мати на увазі таке:

- Міжнародний закон містить основні установчі правила про те, як інші правила мають створюватися, тлумачитися, змінюватися та виконуватися.
- Міжнародний закон містить фундаментальні суттєві правила, такі як заборона використання сили та захист людських прав.
- Міжнародний закон встановлює "систему", а не просто набір окремих режимів.
- Міжнародний закон має ієрархічну структуру – тобто деякі норми є глибшими та мають перевагу над іншими в разі спалаху конфлікту.
- Міжнародний закон має не консенсусний вимір, відображаючи щось більше, ніж просто набір зобов'язань держав.
- Міжнародний закон відображає процесуальні норми стосовно участі, прозорості та розподілу повноважень.
- Міжнародний закон є "демократичним".

Через полісемічність терміну "конституція", в разі виникнення суперечок щодо того, чи певні області міжнародного права є конституцією, часто незрозуміло, чи ці суперечності є сутнісними, чи просто мають термінологічний характер. З огляду на це дебати про конституціоналізм нагадують дилеми про "тверде" та "м'яке" право або про "закон" та "незакон", де також часто важко визначити, суперечки точаться про зміст чи термінологічну неузгодженість.

Розглядаючи дискурс міжнародного конституціоналізму, варто окреслити три початкові відмінності.

По-перше, потрібно розрізнити конституціоналізм як спосіб політичного управління і конституціоналізм як інтелектуальну течію. Конституціоналізм як інтелектуальна течія в академічному середовищі, зайнятому міжнародним правом, є цікавий сам по собі¹⁸⁶. Чому правники-міжнародники дедалі більше звертають увагу на конституційне управління? Чи відображає це справжні зміни у міжнародних стосунках – реальний ріст конституціоналізму як способу врядування? Чи це реакція на зростаючу стурбованість щодо фрагментації та нелегітимності в міжнародному праві і є спробою підсилити

¹⁵⁷ See, e.g., Jeffrey L. Dunoff, *Constitutional Conceits: The WTO's "Constitution" and the Discipline of International Law*, 17 EUR. J. INT'L L. (2006) (аналіз конституціоналізму як інтелектуальної течії).

його нормативну основу? Чи може це бути пояснено як спроба європейських юристів екстраполювати досвід ЄС на глобальну політику або узагальнити його? Чи виконує це ідеологічну функцію? Чи є це грою на самопідсилення юристів-міжнародників – засіб самоствердження – спробою надати більшої вагомості юридичним, а не політичним процесам? Чи це просто академічна бесіда – спроба начепити модний ярлик на цілком прозаїчні особливості міжнародного права? Хоча ці питання досить цікаві, вони не є в центрі нашої уваги. Натомість, ми розглядаємо конституціоналізм як потенційний спосіб міжнародного врядування.

По-друге, потрібно розрізнити загальну концепцію *конституції* і окремі концепції *конституцій*¹⁸⁷. Загальна концепція конституції, яку розглянуто далі у підрозділі В, узгоджується багатьма більш специфічними концепціями, які визначають конституції в їх основних, сутнісних значеннях¹⁸⁸. Наприклад західний ліберальний конституціоналізм наголошує на таких важливих особливостях як демократичність, розподілення повноважень, контролі і балансах (зокрема, суддівський нагляд), та захист фундаментальних громадянських і політичних прав, така, більш вузька концепція конституції, має багато цінностей, але ці особливості не притаманні загальній концепції конституції.

По-третє, потрібно розрізнити конституцію та більш загальний конституціоналізм. Конституція містить основні правила управління політичною спільнотою, зазвичай (хоч і не завжди) зафіксовані на паперовому носії. На противагу до цього конституціоналізм апелює до широкого набору якостей або цінностей, пов'язаних з ліберальною концепцією конституції¹⁸⁹ – обмеження влади, цінність гідності індивідуума і т.д. – все те, що Koskeniemmi називає конституційним "способом мислення"¹⁹⁰. Оскільки конституції і конституціоналізм є різні речі, можливо мати, з одного боку, конституції без конституціоналізму (як це було у комуністичних країнах і в деяких країнах, що розвиваються) і, з іншого конституціоналізм без конституції¹⁹¹.

В. Концепція конституції

Як потрібно розуміти концепцію конституції? На найбільш загальному рівні, конституція є основним законом, зазвичай тривалого характеру який визначає фундаментальні правила для політичної спільноти¹⁹².

¹⁸⁷ Both Rawls and Dworkin make use of this distinction between "concepts" and "conceptions". See JOHN RAWLS, A THEORY OF JUSTICE (1971); RONALD DWORKIN, LAW'S EMPIRE 70-71 (1986).

¹⁸⁸ Jeff Dunoff подає чудовий огляд діапазону концепцій конституціоналізму, висунутих міжнародною спільнотою правників у своїй статті *Constitutional Concepts*, *supra* note 6; see also Joel Trachtman, *The Constitutions of the WTO*, 17 EUR. J. INT'L L. 623 (2006),

¹⁸⁹ Peters, *supra* note 3, at 582.

¹⁹⁰ Martti Koskeniemmi, *Constitutionalism as Mindset: Reflections on Kantian Themes about International Law and Globalization*, 8 THEORETICAL INQUIRIES IN LAW 9 (2007).

¹⁹¹ See generally VICKI C. JACKSON & MARK TUSHNET, COMPARATIVE CONSTITUTIONAL LAW (2d ed. 2006) (включно з главами під назвами «конституції без конституціоналізму» та «конституціоналізм без конституції»).

¹⁹² See generally K.C. WHEARE, MODERN CONSTITUTIONS (Oxford Univ. Press, 2d ed. 1966); cf. Anne Peters, *supra* note 3, at 581 (визначення конституції як «суми базових (матеріально найважливіших) законних норм які вичерпно регулюють

Ці правила можуть бути двох типів. По-перше, конституції фіксують процедурні правила, що встановлюють базові політичні інституції спільноти і визначають, як інші норми створюються, тлумачаться, змінюються і виконуються – те, що Н.Л.А. Hart назвав "вторинними правилами" (і, зокрема, найбільш фундаментальне вторинне правило, тобто "правило визнання", яке слугує як найвищий тест законної дієздатності) і що Fassbender називає "метаправилами"¹⁹³. По-друге, конституції можуть, крім цього, містити сутнісні правила, такі як захист основних людських прав. Хоча ці сутнісні правила не є настільки очевидно конституційними як процедурні правила, що встановлюють базові межі врядування, вони також допомагають конституювати політичну спільноту через визначення її основоположних цінностей.

У своїй чудовій праці "Конституціоналізм: аналітичні рамки" Thomas Gray зазначає, що конституції різняться за багатьма вимірами¹⁹⁴. Вони можуть бути введені в дію (як у випадку конституції США) або появитися через процес становлення звичаєвого права (як у випадку британської конституції)¹⁹⁵. Вони можуть мати надзаконний статус або статус звичайного чи основного закону. Їх може бути введено в дію через політичні або юридичні процеси. Вони можуть бути федеральними, унітарними або конфедеративними. Можуть бути вузько визначеними, містячи лише формальні правила в особливому документі, або більш широко охоплюючи всі основні правила політичної спільноти, як формальні, так і не формальні, писані і неписані¹⁹⁶.

Попри це, конституції, зазвичай, мають кілька спільних особливостей.

По-перше, вони спрямовані головно на регулювання діяльності влади, а не приватних осіб – становлять радше тип публічного, а не приватного права. Більшість спроб розширити конституційні межі на приватні справи – такі як Двадцять перша поправка до Конституції у Сполучених Штатах, яка забороняла продаж алкоголю – зазнали невдачі¹⁹⁷.

соціальне і політичне життя при даному державному устрої»). Оскільки конституція складається з «правил» політичної спільноти, вона не є просто описом того як спільнота фактично управляється, а з необхідністю містить нормативний аспект. See Thomas Cottier & Maya Hertig, *The Prospects of 21st Century Constitutionalism*, 7 MAX PLANCK YBK.U.N.L. 261, 279 (2003) (розрізнення «описової» та «нормативної» концепції конституцій). Необхідно відмітити що Cottier and Hertig's розрізняють «описовість» і «нормативність» інакше, ніж у цій статті: згідно з ними, термін «нормативний» означає просто правилоподібний характер конституцій.

¹⁹³ H.L.A. HART, THE CONCEPT OF LAW (1961); Bardo Fassbender, *The Meaning of International Constitutional Law*, in TOWARD WORLD CONSTITUTIONALISM: ISSUES IN THE LEGAL ORDERING OF THE WORLD COMMUNITY 842 (R. St. John MacDonald & Douglas M. Johnston eds, 2005). Див. також Alfred Verdross, який розглядав міжнародну конституцію як встановлення «тих норм що визначають структуру, ієрархію і розподіл сфер юрисдикції у спільноті». Quoted in id. at 842.

¹⁹⁴ Thomas Gray, *Constitutionalism: An Analytic Framework*, in, CONSTITUTIONALISM 189, at 192-93 (J. Roland Pennock & John W. Chapman eds., 1979).

¹⁹⁵ звичайно, ця дихотомія є надмірним спрощенням, оскільки в більшості випадків конституції включають комбінацію процедурно прийнятих та звичаєвих норм. Наприклад, хоча конституція США була початково прийнята через відповідну процедуру, деякі з її норм набули звичаєвого характеру (обмеження двома термінами на президентство, наприклад, встановлювалося через звичаєвий процес перш ніж було нарешті введено в дію через Двадцять Другу Поправку). З другого боку, хоча становлення Британської конституції відбувалося в основному через звичаєвий процес, Канцелярія Її Величності у 1995 р. надала перелік 38-ми Парламентських Актів у своїх виданнях про «конституційне право», включаючи Статті Унії з Шотландією та Північною Ірландією. Див. S.E. Finer, Vernon Bogdanor & Bernard Rudden, *On the Constitution of the United Kingdom*, in COMPARING CONSTITUTIONS (2d rev. ed. 1995).

¹⁹⁶ WHEARE, *supra* note 12 (distinguishing broad and narrow meanings of a "constitution").

¹⁹⁷ Тринадцята Поправка до Конституції США про скасування рабства є помітним винятком.

По-друге, оскільки конституції мають справу з фундаментальними речами і повинні забезпечити стабільні рамки врядування на невизначений час, вони, зазвичай, глибоко укорінені – їх важче змінити ніж звичайні закони. У деяких випадках укорінення формалізується через вимогу спеціальних процедур для внесення змін, таких як голосування кваліфікованою більшістю або навіть консенсус. В інших випадках (таких як британська конституція), таке укорінення є неформальним. Воно має статус суспільної норми, а не вимоги закону. В усякому разі укорінення забезпечує винесення конституційних питань за межі буденної політики.

По-третє, зайве говорити, що конституції мають перевагу у випадку конфлікту з іншими нормами – вони становлять ієрархічно вищу форму закону, що є "козирною" відносно звичайного законодавства¹⁹⁸. Аналітично, вищість та укорінення відрізняються – норма може бути вищою і не укоріненою, або укоріненою але не вищою. Але на загал конституції поділяють ці дві особливості, оскільки обидві вони походять з одного джерела: фундаментальної природи правил, що містяться у конституції.

Звичайно, ці особливості мають не всі конституції – вони не є необхідними умовами конституції, навіть у вузькому значенні цього слова. Більшість конституцій мають, наприклад, особливий законний статус, але деякі мають статус звичайного статуту, а британська конституція в певних аспектах не має навіть законного характеру, а лише понадзаконну природу. Натомість, концепція конституції краще проглядається як сімейна схожість¹⁹⁹, що віддзеркалює розмаїті особливості, які більшою чи меншою мірою поділяють ті системи врядування, котрі ми характеризуємо як "конституційні". З цієї причини, спроби визначити необхідні й достатні умови конституції, а потім цими критеріями приміряти, чи відповідають системи управління цьому статусу, видаються помилковими. Замість цього потрібно застосувати менш категоричний підхід під час вирішення питання чи існує міжнародна екологічна конституція. Конституційний характер управління не є питанням "так" або "ні", а радше "більше" або "менше".

С. Які функції виконують конституції?

Конституції інколи змальовують як обмеження публічної влади²⁰⁰. Але фактично вони виконують подвійну функцію, як встановлюючи, так і обмежуючи владу²⁰¹. Згідно зі значенням терміну "конституція", *установчі* правила, що визначають основні цінності, інституції та процеси прийняття рішень в політичній спільноті є центральними для концепції конституції.²⁰²

¹⁹⁸ У Римському праві, «constituo» означало «імперське законодавство що превалювало над всіма іншими законами».

Douglas M. Johnston, "World Constitutionalism in the Theory of International Law," in TOWARD WORLD CONSTITUTIONALISM, *supra* note 13, at 17.

¹⁹⁹ Gray, *supra* note 14, at 191.

²⁰⁰ Класичне формулювання погляду на конституції як рамки для врядування наведено в Giovanni Sartori, *Constitutionalism: A Preliminary Analysis*, 56 AM. POL. SCI. REV. 853 (1962).

²⁰¹ Див. Graham Maddox, A Note on the Meaning of "Constitution," 76 AM. POL. SCI. REV. 805 (1982) (заперечує погляди Sartori і доводить натомість що конституції є "комбінацією влади і її контролю").

²⁰² Латинський термін "constituere" означає встановлювати, будувати. *See id.* at 806.

Звичайно, в сучасних ліберальних конституціях сутнісні обмеження (такі як захист людських прав) є також спільними. Але варто згадати, що у випадку Сполучених Штатів, Білль про права не був частиною початкової конституції. У своїй оригінальній формі конституція США була майже цілком установчою,²⁰³ визначаючи базову структуру управління – зокрема, розподіл повноважень між трьома гілками федерального управління та стосунки федерального уряду і штатів. Її було ухвалено не так для обмеження публічної влади – федеральний уряд, згідно зі Статтями Конфедерації, і так мав спочатку мало повноважень – а радше для створення нового уряду з більшими повноваженнями. Це справедливо для більшості конституцій: вони задумуються як інструменти творення (інколи революційного), що або встановлюють новий політичний лад, або забезпечують свіжий старт для існуючого ладу.

Поза тим, спільний акцент на обмежувальній природі конституцій є цілком обґрунтованим, оскільки визначальною особливістю конституційного управління є його обмежувальний характер. Ця риса найбільш очевидна у випадку конституцій, що накладають суттєві обмеження на владу – наприклад, забороняючи зворотню дію законів або захищаючи людські права. Але навіть коли конституція є суто установчою, вона все ж обмежує, оскільки процедурні норми, виписані в конституції, не просто створюють інституції, але також визначають, а відтак обмежують ці інституції, дуже подібно до того, як правила гри і створюють гру, і обмежують ходи, які можна робити.

Обмежуючи управлінські повноваження, конституції виконують важливу узаконюючу функцію. Конституція створює, як висловився John Adams, "управління закону, а не людей"²⁰⁴ (або, у випадку міжнародного права, *не держав*)²⁰⁵. У цьому аспекті конституціоналізм тісно споріднений з узаконенням²⁰⁶. Але він виходить за межі узаконення, обмежуючи саме законодавство через набір правил, що є основними, укоріненими та ієрархічно вищими над звичайним законом²⁰⁷. Такі конституційні обмеження роблять управління менш демократичним та гнучким, але забезпечують компенсаторні переваги – насамперед, стабільність, передбачуваність та безпеку супроти загрози необмеженої влади.

Звідси видно, що межі, встановлені конституціями, часто змінюються у спосіб, неможливий для звичайних законів. Оскільки вони встановлюють системи управління, які функціонуватимуть невизначений період у майбутньому (і бути важко змінними) конституції мусять формуватися на широкому рівні узагальнення. Вони мусять уможливити значну гнучкість,

²⁰³ The Contracts Clause is one of the comparatively few substantive rights provided for in the U.S. Constitution itself.

²⁰⁴ Massachusetts Constitution, Declaration of Rights, art. XXX (1780). The phrase was originally used by Adams in the 1774 *Novanglus Papers*, no. 7.

²⁰⁵ Peters, *supra* note 3, at 583.

²⁰⁶ The relationship between constitutionalism and legalization is even closer to the extent that the rule of law is conceived as having substantive as well as procedural aspects.

²⁰⁷ Philip Allott, *Intergovernmental Societies and the Idea of Constitutionalism*, in *THE LEGITIMACY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS* 69, at 90 (Jean-Marc Coicaud & Veijo Heiskanen eds., 2001) (характеризує конституціоналізм як «більше ніж правління закону і менше ніж закони природи»). Окремі концепції конституції можуть містити додаткові узаконюючі риси, такі як розділення властей і захист прав людини.

щоб не стати швидко застарілими. Ця відсутність жорстких границь в конституціях проявляється у доктрині імпліцитних повноважень – яку записано у статті "необхідно і доречно" Конституції США і яка мається на увазі у випадку міжнародних організацій – а також і в більш широкому, порівняно зі звичайними законами ²⁰⁸, підході, що часто використовується для тлумачення конституцій.

II. Чи існує міжнародна екологічна конституція?

Як впливає з попереднього обговорення, заяви про міжнародний конституціоналізм можуть означати різне. Щонайменше, вони привертають увагу до установчого аспекту багатьох міжнародних договорів, які започатковують діючі системи управління ²⁰⁹. Численні міжнародні екологічні угоди мають конституційний вимір у цьому вузькому сенсі ²¹⁰. Замість виробляти набір жорстких зобов'язань держав, вони є динамічними утворами, які започатковують діючі системи управління в областях з окремою проблематикою, таких як зміна клімату, озONOва діра або китобійний промисел. Хоча вони різняться і мають свою специфіку, кожна виконує основні установчі (конститууючі) функції: вони утворюють інституції, визначають правила і обмеження для їх діяльності, та укорінюють ці правила через процедури для прийняття поправок до них.

Розглянемо, наприклад, Міжнародну конвенцію з регулювання китобійного промислу (ICRW) ²¹¹ від 1946 р. На протипагу попереднім договорам у цій області, які містили виключно специфічні обмеження на цей промисел ²¹², Конвенція 1946 р. виконала також установчу функцію, створивши Міжнародну комісію з китобійного промислу (IWC) і надавши їй повноважень змінювати в майбутньому правила трьома чвертями голосів, що виписано у програмі до Конвенції ²¹³. Окремі обмеження, накладені цією Конвенцією, вже давно забуті. Але встановлена нею чинна система управління виявилася на диво ефективною, призвівши фактично до запровадження через IWC мораторію на китобійний промисел у 1982 р., який триває досі.

²⁰⁸ Cf. John Marshall's famous phrase in *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819), "we must never forget that it is a Constitution we are expounding." See also BENJAMIN N. CARDOZO, *THE NATURE OF THE JUDICIAL PROCESS* 83 (1921) ("A constitution states or ought to state not rules for the passing hour, but principles for an expanding future."). It should be noted that many leading constitutional scholars, particularly in the United States, reject the view that constitutions should be interpreted in a more teleological manner than ordinary statutes, and instead advocate an originalist or strictly textualist approach. As Jan Klabbbers notes, the tension between a constitution's constraining function and its open-ended, "living" nature is nicely captured in Wheare's observation that courts "may choose to treat a constitution as a living instrument, but they must treat it first of all as a constitution." Jan Klabbbers, *Constitutionalism Lite*, 1 INT'L ORG. L. REV. 31, 52 n.101 (2004) (quoting K.C. WHEARE, *FEDERAL GOVERNMENT* (1947)).

²⁰⁹ Peters refers to this as "micro-constitutionalist" analysis. Peters, *supra* note 3, at 594.

²¹⁰ Cf. Joseph Raz, *On the Authority and Interpretations of Constitutions: Some Preliminaries*, in *CONSTITUTIONALISM: PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS* 152, at 153 (Larry Alexander ed., 1999) (distinguishing "thin" and "thick" senses of a constitution).

²¹¹ International Convention for the Regulation of whaling, Dec. 2, 1946, 161 UNTS 72 (hereinafter 1946 Whaling Convention).

²¹² For example, the 1931 Whaling Convention prohibited the taking of right whales, as well as immature whales and female whales accompanied by calves or suckling whales. International Convention for the Regulation of Whaling, Sept. 24, 1931, arts. 4, 5, 49 Stat. 3079, T.S. 880, 155, LNTS 349.

²¹³ 1946 Whaling Convention, *supra* note 31, at arts. III, V.

Багато інших екологічних договорів виконують як установчу, так і регуляторну функцію. Наприклад, Монреальський протокол 1987 р. про речовини, що руйнують озоновий шар²¹⁴, не тільки встановив цілі і терміни для зменшення використання певних озоноруйнівних сполук; він також встановив процедури для внесення змін і поправок у ці регуляторні вимоги. Це привело не тільки до прогресуючої жорсткості програми скорочення викидів для CFCs і галогенідів, двох класів сполук, що були початково внесені в угоду, але й до внесення численних інших озоноруйнівних сполук у регуляторну схему Протоколу, зокрема тетрахлорид вуглецю, метил хлороформ та HCFCs²¹⁵.

Як установчі інструменти, такі угоди як ICRW і Монреальський протокол становлять лише вершину нормативного айсберга того режиму, який вони встановлюють. Більшість норм створює не сам початковий договір, а більш гнучкі і динамічні управлінські механізми, визначені в договорі. Міжнародні екологічні режими зазвичай розрізняють установчі і неустановчі елементи, поміщаючи їх в різних Інструментах. Установчі елементи, що визначають базові інституції і процедури прийняття рішень для цих режимів, виписуються в тексті самого договору і їх, подібно до конституції, важко змінити. Тоді як регулятивні елементи поміщають у протоколи, додатки, програми або рішення сторін, які змінити легше.

Якби характеризувати міжнародне право всього лиш посилаючись на установчі функції багатьох договорів, то такі характеристики були б безпроблемними. Але заяви про конституційний статус міжнародного права слугує, зазвичай, приводом для серії сильніших заяв – деякі чисто описово, деякі більш відкрито нормативно – що міжнародне право є, або повинно бути конституційним ладом в строгому сенсі. Наприклад, деякі науковці доводять, що міжнародне право має конституційний характер з огляду на те, що воно:

- представляє право міжнародної спільноти зі спільною відповідальністю і солідарністю²¹⁶,
- має "вищий" статус, незалежний від згоди держав²¹⁷,
- являє собою уніфіковану, вичерпну систему, а не набір окремих режимів,
- забезпечує процес судового нагляду²¹⁸.

Інші вчені доводять, що навіть якщо міжнародне право описово не має вже цих рис, то воно повинно їх розвинути в нормативному порядку²¹⁹.

²¹⁴ Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, Sept. 16, 1987, 26 ILM 1541 (1989).

²¹⁵ See EDWARD PARSON, PROTECTING THE OZONE LAYER: SCIENCE AND STRATEGY (2003).

²¹⁶ Cottier & Hertig, *supra* note 12, at 270-71.

²¹⁷ Bardo Fassbender, *Sovereignty and Constitutionalism in International Law*, in SOVEREIGNTY IN TRANSITION 115, 142 (Neil Walker ed., 2003). On this view, norms of *jus cogens* represent a higher substantive law with constitutional status.

²¹⁸ DEBORAH Z. CASS, THE CONSTITUTIONALIZATION OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION: LEGITIMACY, DEMOCRACY AND COMMUNITY IN THE INTERNATIONAL TRADING SYSTEM (2005).

²¹⁹ See, e.g., Ernst-Ulrich Petersmann, *How to Constitutionalize International Law and Foreign Policy for the Benefit of Civil Society?*, 20 MICH. J. INT'L L. 1 (1998-1999).

Хартію ООН часто наводять як приклад міжнародної конституції, яка перебуває на початковому етапі якраз у цьому строгому сенсі²²⁰. Подібно до конституції:

- Хартія ООН артикулює фундаментальні правила міжнародної системи (такі як принципи суверенної рівності та самовизначення, заборону застосування сили і зобов'язання забезпечувати і поважати людські права).

- Ці фундаментальні права, хоча і зафіксовані в договорі, що потребує згоди держав, становлять щось набагато більше ніж просто домовленість держав. Натомість вони становлять базові цінності міжнародної політичної спільноти, є поза політикою, а тому "не залежать більше від примх інколи доброзичливих, інколи егоїстичних держав"²²¹.

- Правила Хартії ООН націлені на забезпечення стабільних рамок управління на невизначений час. Відповідно, вони є укоріненими і потребують для внесення поправок дві третини держав-учасниць, включаючи всіх постійних членів Ради Безпеки²²².

- Нарешті, Стаття 103 вивищує ієрархічно Хартію над іншими договорами.

Схожі заяви лунають на адресу двох інших провідних кандидатів на конституційний статус у міжнародному праві: Уругвайські угоди²²³ щодо СТО і Конвенція ООН про правовий статус морів²²⁴ (UNCLOS).

Питання про те, чи навіть Хартія ООН, чи UNCLOS, чи угоди СТО дорівнюють статусом до конституції у строгому сенсі, є дискусійним²²⁵ і не є предметом нашого дослідження. Але цілком ясно, що у багатосторонніх екологічних угодах свідомо уникають конституціоналізації. По-перше, вони, зазвичай, не створюють системи управління зі специфічною незалежністю від держав. Багатосторонні екологічні режими щодо зміни клімату, озонових дір, небезпечних хімікалій або загрожених видів все ще дуже сильно залежать від доброї волі урядів держав. Держави, зазвичай, застерігають

²²⁰ See, e.g., Pierre-Marie Dupuy, *The Constitutional Dimension of the Charter of the United Nations*, 1 MAX PLANCK YBK.U.N.L. 1 (1993); Fassbender, *supra* note 1; Thomas M. Franck, *Is the UN Charter a Constitution?*, in VERHANDELN FÜR DEN FRIEDEN - NEGOTIATING FOR PEACE: LIBER AMICORUM TONO EITEL 95 (Jochen Abr Frowein et al eds., 2003).

²²¹ Fassbender, *supra* note 37, at 142.

²²² UN Charter, art. 108.

²²³ CASS, *supra* note 38; ERNST-ULRICH PETERSMANN, CONSTITUTIONAL FUNCTIONS AND CONSTITUTIONAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL ECONOMIC LAW (1991); John H. Jackson, *The WTO "Constitution" and Proposed Reform: Seven "Mantras" Revisited*, 4 J. INT'L ECON. L. 67 (2001). As Dunoff has explored, writings on WTO constitutionalism focus on different aspects of the WTO regime: its general institutional structure, its normative commitments, and its mechanisms of judicial review. Dunoff, *supra* note 6.

²²⁴ See Shirley V. Scott, *The LOS Convention as a Constitutional Regime for the Oceans*, in STABILITY AND CHANGE IN THE LAW OF THE SEA: THE ROLE OF THE LOS CONVENTION, at 9 (Alex G. Oude Elferink ed., 2005). At the end of the negotiations, the president of the negotiating conference, Tommy Koh of Singapore, argued that UNCLOS represented "a constitution for the oceans" because of its comprehensiveness, wide participation, coherence with the wider system of international governance, and promotion of global interests and equity. See David Anderson, "Constitutionalism' and the Law of the Sea" (unpublished manuscript) (noting that Koh's term has an "element of hyperbole or metaphor").

²²⁵ Even the United Nations Charter does not create institutions with general law-making or enforcement powers, and many of the most fundamental secondary rules of international law are found in other instruments, such as the Vienna Convention on the Law of Treaties and the ILC Articles on State Responsibility. Moreover, the UN Charter lacks many of the features of the Western liberal conception of a constitution, including democratic decisionmaking, a strong separation of powers, and judicial review. See Jose Alvarez, *Constitutional Interpretation in International Organizations*, in LEGITIMACY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS, *supra* note 27, at 106-09 (describing "unconstitutional" aspects of the UN Charter). For a similarly skeptical view of the constitutional status of UNCLOS, see Anderson, *supra* note 44.

право виходу через залишення договірнього режиму²²⁶. Секретаріати, які укладають багатосторонні екологічні угоди, є, в більшості випадків, порівняно слабкими і навіть не ясно, чи угоди створюють міжнародні організації з незалежним юридичним статусом²²⁷. Хоча недержавні учасники відіграють значну роль у виробленні стандартів та у процесі погодження, цей вплив є назагал позаконституційним, оскільки відбувається через неформальні процеси, оминаючи формальні процедури, обумовлені фундаційним інструментом відповідного режиму.

По-друге, багатосторонні екологічні угоди не обмежують ефективно ті інституції, яких вони стосуються. Розглянемо, наприклад, Міжнародну конвенцію з китобійного промислу. Теоретично Конвенція встановлює певні обмеження на діяльність Міжнародної комісії з китобійного промислу. Згідно з Конвенцією, МККП повинна діяти на науковій основі, і повинна ставити за мету "упорядкований розвиток", а не заборону китобійного промислу²²⁸. Але ці вимоги не завадили МККП запровадити мораторій на комерційний забій китів, про який голова наукового комітету МККП висловився як про такий, що не має наукового обґрунтування²²⁹, і який за своєю орієнтацією є радше настановчим а не заборонним.

Як ілюструє цей випадок, міжнародні екологічні угоди ефективніше конституують, ніж обмежують²³⁰. Вони слугують насамперед для створення нових політичних арен, а не для виводу проблем за межі політики. Прийняття у 1990 р. Лондонських поправок до Монреальського протоколу є ще одним підтвердженням цьому. Оскільки Монреальський протокол не встановлює жодних правил щодо зміни, то відповідне правило беруть з Віденської конвенції про захист озонового шару, яка визначає, що поправки до протоколів мусять ратифікувати дві третини сторін для введення їх у дію²³¹.

Незважаючи на це "конституційне" обмеження, коли учасники Монреальського протоколу прийняли Лондонські поправки у 1990 р., вони вирішили уникнути його, передбачивши в самих Лондонських поправках, що зміни потребуватимуть ратифікації лише двадцятьма державами для їх введення в дію²³². По суті, ставлення держав було таким – "це наша угода, і якщо ми хочемо внести поправку, ми можемо зробити це використовуючи такі правила, які нам подобаються". Такий підхід може бути виправданим за певних обставин – конституція США сама була запроваджена через

²²⁶ See Helfer, *Constitutional Analogies*, 37 LOYOLA L.A. L. REV. 193, 230-31 (2003-2004) (discussing role of exit in international treaty design).

²²⁷ This issue has been the subject of dispute in the case of the UN Framework Convention on Climate Change. See generally Robin Churchill & Geir Ulfstein, *Autonomous Institutional Arrangements in Multilateral Environmental Agreements: A Little-Noticed Phenomenon in International Law*, 94 AM. J. INT'L L. 623, 648-49 (2000).

²²⁸ 1946 Whaling Convention, *supra* note 31, at Art. V(2)(c).

²²⁹ In 1993, the Chairman of the IWC's Scientific Committee, Philip Hammond, resigned, saying that he could no longer continue to serve as "spokesman for a Committee whose work is held in such disregard by the body to which it is responsible." See William Aron, William Burke & Milton M.R. Freeman, *The Whaling Issue*, 24 MARINE POLICY 501 (2000).

²³⁰ Jan Klabbbers makes the same point about international organizations more generally. Klabbbers, *supra* note 28, at 43-44.

²³¹ Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, March 22, 1985, art. 9(5), 1513 UNTS 324.

²³² London Adjustments and Amendments to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, June 29, 1990, art. 2, 30 ILM 537.

процедуру, яка суперечила тодішній конституції – Статтям конфедерації²³³ – але навряд чи це ставлення характерне для тих, хто вважає існуючий законний лад конституційним²³⁴.

Зважаючи на ці нюанси, якщо багатосторонні екологічні угоди кваліфікувати взагалі як конституції, вони є щонайбільше "конституціями" з маленької літери "к". Вони є конституціями лише у тому сенсі, що вони започатковують системи управління та основні правила для того, як ці системи управління будуть діяти, але не в строгому сенсі утворення інституцій зі значною незалежністю від держав, або виведенням проблем поза політичні інтереси встановленням ефективних обмежень на поведінку міжнародних екологічних інституцій, чи то процедурних, чи то сутнісних. Вони також не встановлюють конституційного порядку для міжнародного екологічного права загалом. Натомість, вони створюють "балканізовану" систему з множинністю режимів, всі зі своїми власними "конституціями". По суті, вони радше підсилюють, а не послаблюють фрагментарність²³⁵.

Чи існує міжнародна екологічна конституція у широкому сенсі, застосовному до міжнародного екологічного права назагал? Певна річ, міжнародне екологічне право має низку характерних рис, які відрізняють його від класичного міжнародного права²³⁶ – широке використання рамок застосувань конвенцій/протоколів, швидкі процедури внесення змін, чітко визначена система основних текстів угод²³⁷, а також процедури несумісності які є більш політичними ніж юридичними за природою²³⁸. Але ці характерні особливості міжнародного екологічного права не є рівноцінні до "конституції" в будь-якому розумному значенні цього терміну. Вони не встановлюють єдиних первинних вимог до утворення та функціонування міжнародного екологічного права – є лише "вторинні" правила про розроблення та введення в дію міжнародного екологічного права. (Насправді, деякі визначні риси міжнародного екологічного права – такі як політично-орієнтовані процедури несумісності – разюче суперечать концепції конституціоналізму). Вони радше є набором інструментів, які держави можуть використовувати у разі виникнення нових проблем, подібно до столярного набору молотків, викруток, свердел та вимірювальних стрічок. Але ми не розглядаємо столярний ящик інструментів як "конституцію" для столярства. Таким же чином, набір інструментів фахівців міжнародного екологічного права не є міжнародною екологічною конституцією.

²³³ Similarly, some argue that the Fourteenth Amendment to the US Constitution was adopted in an extra-constitutional manner. See BRUCE ACKERMAN, *WE THE PEOPLE: TRANSFORMATIONS* (2000).

²³⁴ of course, in exceptional circumstances, even domestic constitutions do not necessarily constrain.

²³⁵ i use the word "phenomenon" rather than "problem" deliberately, since it is not clear to me that fragmentation is problematic in the international environmental context. Cf. Martti Koskenniemi & Paivi Leino, *Fragmentation of International Law: Postmodern Anxieties?* 15 LEIDEN J. INT'L L. 553 (2002).

²³⁶ Daniel Bodansky, *Does One Have to Be an International Lawyer to Be an International Environmental Lawyer?*, 100 PROC. AM. SOC. INT'L L. 303 (2006); Daniel Bodansky, Jutta Brunnee & Ellen Hey, *International Environmental Law: Mapping the Field*, in OXFORD HANDBOOK OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW 1 (Daniel Bodansky, Jutta Brunnee & Ellen Hey eds., 2007).

²³⁷ See Churchill & Ulfstein, *supra* note 47.

²³⁸ Marti Koskenniemi, *Breach of Treaty or Non-Compliance? Reflections on the Enforcement of the Montreal Protocol*, 2 YBK. INT'L ENVTL. L. 123 (1992).

Більш обнадійливим кандидатом на роль міжнародної екологічної конституції є загальні принципи міжнародного екологічного права, такі як зобов'язання запобігати шкідливим транскордонним впливам, принцип "забруднювач платить", принцип завбачливості, принцип спільної, але диференційованої відповідальності і принцип сталого розвитку, які закладені в різноманітних договірних режимах, що ми розглянули раніше ²³⁹. Чи ці загальні принципи становлять "базову систему цінностей" ²⁴⁰ для міжнародної спільноти – набір фундаментальних сутнісних правил, що можуть мати аналогію з конституцією?

Можливо. Але якщо вони й репрезентують "новонароджувану" міжнародну екологічну конституцію, то дуже слабку і розмиту. Хоча такі норми як принцип завбачливості та принцип сталого розвитку і слугують для структурування міжнародного дискурсу з проблем довкілля, вони мають так багато різних значень, що майже не чинять реальних обмежень на поведінку держав або міжнародних інституцій ²⁴¹.

Понад це, навіть тією мірою, до якої вони виконують "конституційну" функцію, окреслюючи набір всеохопних, спільних цінностей однією з кількох "конституційних" функцій. Міжнародне екологічне право все ще потребує загальної системи управління – наприклад світової екологічної організації – яка б могла забезпечити спільні підходи до всієї множини існуючих міжнародних екологічних режимів. Йому бракує спільних правил, які були б наскрізними і слугували б для організації цих різних режимів. І йому бракує інших рис, які часто пов'язують з конституціоналізмом, таких як судовий нагляд або розподіл повноважень в широкому сенсі.

III. Наскільки суттєво те, чи базується міжнародне екологічне право на конституції?

Вважають, що результати дискусій про конституційний статус міжнародного права мають значущість тоді, коли на кону стоїть щось важливе. Але чи правда це? А що, якщо все це має цінність лише "конституційного ток-шоу"?

Розглянемо, наприклад, описові заяви стосовно конституційного статусу міжнародного права. Чому вони, так би мовити, не можуть стояти на своїх власних ногах? Чому ми не можемо розглянути, чи є міжнародне екологічне право вичерпною системою, чи лише розвивається в напрямку набуття не консенсуального характеру, чи відображає право міжнародної спільноти без заяложеного питання про те, чи притаманна йому конституційна природа? Наприклад, розглядаючи Конвенцію ООН з морського права як укорінену, стабільну систему управління на тривалий термін, призначену для

²³⁹ On international environmental principles, *see generally* NICOLAS DE SADELEER, ENVIRONMENTAL PRINCIPLES: FROM POLITICAL SLOGANS TO LEGAL RULES (2002).

²⁴⁰ De Wet, *supra* note 2, at 53.

²⁴¹ *See, e.g.*, Christopher D. Stone, *Is There a Precautionary Principle?* 31 ENVTL. L. REP. 10790 (2001); Daniel Bodansky, *Deconstructing the Precautionary Principle*, in BRINGING NEW LAW TO OCEAN WATERS 381 (D.D. Caron & H.N. Scheiber eds., 2004).

вичерпного розгляду проблем океанів, з перспективою на універсальне членство, що нового привносить бренд "конституція"?²⁴² Які додаткові значення і ясність він породжує? Подібним чином, стосовно нормативних заяв щодо конституцій і конституціоналізму, чому не можемо ми розглянути чи судовий нагляд або послаблена роль згоди держав була би позитивом, без залучення концепції конституціоналізму? Що саме, якщо взагалі що-небудь, додає концепція конституціоналізму до нашого аналізу?

Як на мій погляд, ці питання не були достатньо опрацьовані конституціоналістською течією у міжнародному праві. Однією з можливих відповідей є те, що конституційний дискурс слугує ефективним узагальненням для відображення набору більш специфічних атрибутів, таких як ієрархічність, укорінення і т.ін. – узагальнення, по суті, для обмеженого управління. Проблема з такою відповіддю в тому, що смисл конституціоналізму є вельми нечітким – цей термін використовують в дуже багатьох значеннях – настільки різних, що він привносить більше плутанини ніж спрощення.

Ще одним можливим аргументом для конституційного підходу в аналізі є те, що різні розглянуті риси конституціоналізму не є окремим явищем, а становлять одне ціле. Тому їх потрібно вивчати у цілісному вигляді, а не розділено як раніше.

У принципі, інтегральна природа конституціоналізму може мати або емпіричний, або нормативний характер, або обидва відразу. Емпірично, якщо різні елементи конституціоналізму (наприклад, укорінення, вищість і судовий нагляд) є взаємопов'язані – якщо між ними існує певний причинно-наслідковий зв'язок – тоді наявність однієї "конституційної" риси означає наявність інших таких рис. Тоді дослідження міжнародного права крізь призму конституціоналізму дасть змогу нам побачити такі аспекти міжнародної правової системи, які в іншому разі залишилися б поза увагою або були недостатньо оцінені – наприклад, роль пропорційного збалансування у розв'язанні міжнародних конфліктів, яке, як доводить Alec Stone Sweet, є характерною рисою конституційного судового вирішення²⁴³. Це є часто перевагою внутрішньополітичних аналогій: вони допомагають нам краще зрозуміти міжнародне право.

Але при тому, що ці емпіричні співвідношення становлять певний інтерес, вважаю, що наголоси на конституційному дискурсі містять переважно нормативний імпульс. На противагу до описової перспективи, яка передбачає емпіричний зв'язок між різними рисами конституціоналізму, за нормативного підходу вважають, що ці різні риси *мали би бути* разом або комбінуватися, набуваючи певної нормативної значущості. Якщо різні риси конституціоналізму є нормативно спорідненими, тоді наявність якоїсь "конституційної" риси мала би означати потребу в інших таких рисах. Тією мірою, до якої режими міжнародних угод створюють систему управління, яка

²⁴² See Scott, *supra* note 44.

²⁴³ Alec Stone Sweet & Jud Mathews, *Proportionality Balancing and Global Constitutionalism*, 47 COLUMBIA J. TRANSNAT'L L. (forthcoming 2008).

обмежує згоду держав, виникає потреба у прозорості, розподілі повноважень, судовому нагляді тощо. Або, тією мірою, до якої Хартія ООН слугує конституцією міжнародної спільноти, вона може законно щось вимагати від держав, що не є членами ООН, або навіть від недержавних діючих сторін; вона повинна бути спроможною розвиватися як "живий інструмент", включно й через "динамічно-еволюційну" інтерпретацію; вона має бути відкритою для всіх держав; вона має передбачати судовий нагляд; вона повинна мати безпосередній вплив на внутрішнє законодавство і т.ін.

Переконаливість цих аргументів залежить від того, чи ці різні риси конституції є просто адитивними, чи навпаки, будучи поєднаними, створюють новий тип управління зі своїми новими властивостями. У першому випадку краще було би зосередитись безпосередньо на компоновальних елементах і не застосовувати конституційних термінів. Нам потрібно розглянути чи міжнародне право має або повинно мати судовий нагляд, або доктрину опосередкованих повноважень, чи пряму дію – або будь-які з описових або нормативних висновків, що впливають з гіпотетично "конституційного" статусу міжнародного права – без обгортання цих аргументів у конституційну оболонку, що ускладнює зосередження на специфічних нормативних співвідношеннях між певними особливостями міжнародної правової системи. Але якщо різні виміри конституціоналізму є нормативно пов'язані або забезпечують законність в такий спосіб що є чимось більшим від простого додавання складників, тоді доцільно – і навіть необхідно – досліджувати конституції як особливе явище ²⁴⁴.

Нормативні аргументи стосовно міжнародного конституціоналізму вибудовуються по-різному, залежно від того, чи міжнародне право містить уже розвинену конституційну природу в описовому плані. З цієї причини для відповіді на це питання важливо знати, чи існує міжнародна екологічна конституція. З одного боку, до тієї міри, в якій міжнародне право розвинулося в напрямку конституційного ладу, воно вже має певні нормативні включення. Наприклад, це може надавати міжнародному праву більшої легітимності. Або це може означати, що міжнародне право варто розглядати як ієрархічно вище від національного права, або що його варто інтерпретувати ліберально, використовуючи телеологічний підхід, як і належить конституції ²⁴⁵. З іншого боку, до тієї міри, в якій міжнародна правова система ще не доросла до конституційного ладу, це має своїм наслідком потребу в подальшій конституціоналізації. Щоб стати більш легітимною та ефективною, а відтак компенсувати дедалі менший авторитет держав, міжнародна правова система повинна бути більш конституційною – наприклад, обмежуючи публічну владу набором контролів та балансів, захистом людських прав, судовим наглядом ²⁴⁶, або, можливо, через нові

²⁴⁴ This seems to be the view of Peters, *supra* note 3, and Klabbers, *supra* note 28, at 47-48.

²⁴⁵ TETSUO SATO, *EVOLVING CONSTITUTIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS* (1996); cf. Helfer, *supra* note 46, at 204 (distinguishing WTO dispute settlement from constitutionalism because of its less teleological method).

²⁴⁶ Peters, *supra* note 3. On judicial review, in particular, see Erica De Wet, *Judicial Review as an Emerging General Principle of Law and Its Implications for the International Court of Justice*, 47 NETH. INT'L L. REV. 181 (2000); James Crawford, *Marbury v. Madison at the International Level*, 36 G.W. INT'L L. REV. 505 (2004).

конституційні структури, які надаються для багаторівневого управління та спільної суверенності²⁴⁷.

Таке припущення, на мій погляд, містить нові погляди на конституціоналізм. Традиційно, міжнародне право опирається в своїй легітимності на згоду держав²⁴⁸. Але до тієї міри, до якої неконсенсуальні норми та процеси прийняття рішень потребуватимуть відігравати більшу роль у майбутньому для вирішення проблем колективної дії, таких як зміна клімату, міжнародне право потребуватиме певних нових основ для легітимності. Здавалося б для цього достатньо покластися на демократію. Але важко зрозуміти, як демократія може оперувати на глобальному рівні, за відсутності глобального *демосу*. Тому конституціоналізм стає привабливою альтернативою²⁴⁹. Якщо різноманітні риси конституціоналізму – зокрема обмежене управління, розподіл повноважень, судовий нагляд, прозорість та захист людських прав – становлять пробний камінь легітимності, тоді конституційний статус міжнародного права має дуже велике значення. Отож, якщо конституціоналізм – це позитивний процес, то надання міжнародному праву конституційного характеру також конструктивне.

Мені симпатичний цей загальний сентимент і я вірю, що накладання "конституційних" обмежень на управління допомогло би легітимізувати міжнародні екологічні інституції. І все ж я скептично ставлюся до потреби розглядати конституційні питання в термінах цілісності. Беручи до уваги складність і розмитість конституційного дискурсу, а також проблемність досягнення різних вимірів конституції водночас, краще було би розгорнути цю концепцію на її складові елементи, а потім розглянути належну роль кожного з них в конкретному контексті міжнародного врядування замість того, щоб намагатися обґрунтувати легітимність міжнародного права лише в його конституційному статусі *tout court*.

ВИСНОВОК

Державам загрожують спільні економічні проблеми, але вони не обов'язково мають спільні інтереси або цінності. Цим можна пояснити, щонайменше частково, їх слабку прихильність конституціоналізму, а то навіть і законності. Відмова МККП відмінити свій мораторій на китобійний промисел, покладання в багатосторонніх екологічних режимах на несудові погоджувальні процедури, прийняття Лондонських поправок до Монреальського протоколу через процедуру, відмінну від його вимог – всі ці приклади засвідчують той факт, що в сучасному світі держави все ще хочуть мати значний запас гнучкості, а не обмежуватися конституційними

²⁴⁷ Cottier & Hertig, *supra* note 12, at 299 (describing a "five story" constitutional house).

²⁴⁸ Daniel Bodansky, *The Legitimacy of International Governance: A Coming Challenge for International Environmental Law*, 93 AM. J. INT'L L. 596 (1999).

²⁴⁹ See Matthias Kumm, *The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Analysis*, 15 EUR. J. INT'L L. 907 (2004); Peters, *supra* note 3. of course, not all would agree with the normative appeal of global constitutionalism. See, e.g., Ernst A. Young, *The Trouble with Global Constitutionalism*, 38 TEX. INT'L L.J. 527 (2003).

зобов'язаннями. Вони лишаються далекими від розвитку такого сенсу спільноти, який передбачає конституційне управління.

У підсумку зовсім не ясно, чи цей вигідний для держав підхід виявиться адекватним щодо подолання міжнародних екологічних проблем, таких як зміна клімату та втрата біорозмаїття. Я переконаний, що такі проблеми можуть потребувати створення міжнародних інституцій з більшими повноваженнями. І якщо таке трапиться, то це може дати імпульс міжнародному екологічному праву в напрямку більшої конституціоналізації, щоб нейтралізувати сумніви щодо легітимності цих нових, більш потужних інституцій.

Але будь-які трансформації такого плану є справою майбутнього. На сьогодні міжнародне екологічне право залишається радше набором зобов'язань держав, аніж конституційним ладом.

3.2. Проблеми Екологічної Конституції Землі у контексті глобального правового регулювання взаємин людини і природи©

Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) є надзвичайно оригінальним явищем, дуже важливою подією, яка зародилася 15 років тому і на сьогодні стала предметом виступу провідників та вчених нашої держави на міжнародних форумах, презентаціях, сесії Генеральної Асамблеї ООН та ін.

Прагнучи переосмислити та розвинути у правовому ракурсі напрацювання професора Ю.Ю. Туниці та його колег, розглянемо вісім блоків проблем, пов'язаних зі створенням ЕКЗ як правової основи стратегії сталого розвитку.

В юриспруденції є свої закони, які не тільки пов'язані з тим, що юриспруденція забезпечує правове регулювання суспільних відносин, відносин між людьми, але й розробляє технологію такого регулювання, що називається законодавчою технологією, або законодавчою технікою. Відповідно до цієї техніки та національних традицій законодавчі акти рівня конституції є писаними (як цілісний акт) і неписаними (власне, писаними, але не в одному, а у десятках нормативних актів). Наприклад, Великобританія не має "писаної" Конституції, але в ній діють нормативні акти, які сягають сивої давнини, починаючи з Великої хартії вільностей 1213 року (приблизно 800 років). Тому ЕКЗ, поза сумнівом, мала би бути писаним правовим актом певним політичним компромісом між різними державами, які представляють різні культури, різні раси, різні нації і різний рівень розвитку економіки, політики і права. Це мав би бути певний суспільний договір. Очевидно, я згадую Ж.-Ж. Руссо, який казав, що в основі творення держави і права лежить суспільний договір, якого ніхто ніколи не підписував, але суттю права національного чи міжнародного є саме суспільний договір. Очевидно, ЕКЗ – це теж суспільний договір, але не новітня утопія, а глобальний правовий акт.

© М. Костицький. Проблеми Екологічної Конституції Землі у контексті глобального правового регулювання взаємин людини і природи. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 39-42.

Другий блок проблем – це зв'язок ЕКЗ з національними конституціями і міжнародними правовими актами, міжнародними правовими організаціями та їхніми статутами та ЕКЗ. Очевидно, що національні конституції мають специфічний національний характер. Ми пишаємося, що наші предки ще у 1710 р. започаткували "писану" конституцію, вперше в Європі, і тільки сусіди наші, поляки, реалізували свою конституцію майже через 30 років – у 1739 р., а вже пізніше були Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), "Перша конституція" (1793 р.), "Друга конституція" (1799 р.) у Франції, Декларація незалежності (1776 р.) та Конституція США (1787 р.). І тому, очевидно, як правовий акт глобального характеру, ЕКЗ мала би враховувати ці концептуальні ідеї, які розробили різні народи впродовж творення своїх конституцій як основи національного права.

Третій блок проблем пов'язаний із питанням, чи є потреба регулювати взаємини між націями, народами, етносами, людьми, окремою особою, цивілізацією, ООН, міжнародними організаціями на такому високому рівні, власне конституційним актом? На мій погляд, ми дозріли у третьому тисячолітті до творення конституційного акту глобального рівня, глобального візця. Передумови творення такої конституції є, насамперед, екологічні, економічні, культурологічні, політичні умови, і, нарешті, те, що називають "світовою павутиною" (Інтернет). Можливо, вона не має "чистого" стосунку до ЕКЗ, але технологічне забезпечення передачі інформації про правову оцінку, правомірну поведінку держав, юридичних осіб, корпорацій, приватних осіб, можливість врегулювати, навіть видавання санкцій через технологічні структури Інтернету стає немов наріжним каменем для створення ЕКЗ і цієї системи.

Четвертий блок пов'язаний з домінуванням екологічних проблем на планеті і потребою переходу під час правового врегулювання від охорони природи раціональної експлуатації довкілля для забезпечення розвитку прогресу на національному, континентальному і міжнародному рівнях до глобального правового регулювання взаємин людини і природи, до глобалістського правового акта конституційного рівня. Очевидно, що присутні на конференції вчені, які займаються екологічними та економічними проблемами, раніше так чи інакше, у своїй практиці вивчали питання правового забезпечення і правового регулювання. Тобто, дослідивши економічний чи природознавчий аспект, виходили у кінцевому рахунку на потребу врегулювати правом, або забезпечити правом реалізацію проблем, котрі вони вирішували у процесі своїх дослідів. І, зрозуміло, що сьогодні, керуючись ідеєю ЕКЗ, треба враховувати, що є величезний досвід та внесок національних правників. Так, в українському двотомному збірнику екологічного законодавства, виданого в Національному університеті ім. Тараса Шевченка, десять відсотків правових актів мають стосунок до охорони довкілля, експлуатації і використання природних ресурсів.

П'ятий блок проблем ЕКЗ стосується структури ЕКЗ. Які ж документи, розділи, статті мали б бути в ЕКЗ? Очевидно, що, з погляду законодавчої техніки, є кілька варіантів. Можна скористатися вже напрацьованою практикою. Наприклад, може бути використано американську модель Конституції. Їй пе-

редувала "Декларація незалежності", яка потім була трансформована в текст конституції. Якщо формувати ЕКЗ, то може бути прийнята "Екологічна декларація планети" як концептуальна частина майбутнього урегулювання в ЕКЗ уже конкретними нормами тих чи інших глобальних екологічних проблем. Це може бути і "неетапний" документ, тексти якого розробляються як національна конституція. Могла би бути також використана "свіжа технологія" розробки української конституції, коли ЕКЗ виділялася би як концептуальна ідея, визначалися б частини і робочі групи, які працювали б над ними. Екологічна Конституція Землі могла б бути трансформацією екологічних законів вже напрацьованих (національних і міжнародних). Робота над ЕКЗ передбачає такі етапи:

- вироблення загальної концепції (ініціативна група);
- етап, пов'язаний з трансформацією через сучасну свідомість, ідей В. Вернадського, Т. де Шардена, А. Швейцера;
- етап, пов'язаний із питаннями економіки, добування та експлуатації природних ресурсів, використання води і прісноводних, морських і океанічних ресурсів, поведження людини щодо "живого" в цілому;
- етап, який мав би бути пов'язаний із врахуванням релігійних відмінностей між людьми (християнство, буддизм, мусульманство тощо). ЕКЗ має бути універсальною "релігійною" конституцією. Все в ній має бути сконцентровано і зведено до кількох десятків постулатів, щоб усі люди, різні за ментальністю, знайшли своє місце в ній, і їхні права мали б бути враховані в ЕКЗ, щоб екологи не спровокували через імперативи в ЕКЗ конфлікти між різними націями, щоб через ЕКЗ не спровокувати нових "Хрестових походів", агресії та інтервенції одних народів проти інших тепер вже під екологічними прапорами;
- етап, пов'язаний з утворенням юридичних міжнародних інституцій: Екологічного суду, Екологічного трибуналу, Екологічної прокуратури, Екологічної поліції і, очевидно, Екологічних органів управління. Але це має бути не дублюванням ЮНЕСКО, ООН, ЮНЕП. Це мають бути дещо інші органи з іншими повноваженнями, які б впливали з їхніх статутів. Суть пропонованих ідей не в тому, що хтось хоче ідеєю створення ЕКЗ прославитися, возвеличитися або нав'язати 6,5 млрд людей якісь ідеї, які є не на часі. Головне, про це тут наголошується, щоб нас почули.

Шостий блок стосується того, хто має розробляти ЕКЗ: авторський колектив із залученням ініціативної групи з України, консультантів з різних міжнародних інституцій Ради Європи чи ще хто-небудь? Не так складно розробити перші контури ЕКЗ, складніше, мабуть, заявити про цей документ. Головна мета зараз: заявити про ЕКЗ на міжнародному рівні через європейські структури.

Сьомий блок проблем пов'язаний із питанням, яким чином, де, коли і хто буде ухвалювати ЕКЗ? По суті, вирішення проблеми може мати кілька варіантів.

- *1-й варіант.* ЕКЗ може бути договір з підписанням всіма країнами і подальшими ратифікаціями;
- *2-й варіант.* ЕКЗ може прийнятися на сесії Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, але її юридична сила буде досить скромна, бо рішення ГА має рекомендаційний характер, і тільки Рада Безпеки може приймати імперативні рішення;
- *3-й варіант.* На ГА також буде важко ухвалити ЕКЗ всіма (більше 120) країнами світу з урахуванням всіх національних побажань, бо кожна країна світу має свою думку. Мала б скликатися "ініціативна група" позаблокових держав, які обговорюють і ухвалюють ЕКЗ регіонально, а потім через національний парламент її ратифікують, а решта держав приєднуються, поступово підписують і ратифікують ЕКЗ;
- *4-й варіант.* Скликається повноважна конференція з повноважних представників, які приймають ЕКЗ, а потім її ратифікують національні парламенти.

Остаточно визначитися зараз дуже важко! На вирішення цих питань піде ще багато років.

Восьмий блок проблем стосується питання про те, який характер повинні б мати правові норми, що будуть вписані в ЕКЗ? Чи це мали б бути імперативні норми, які тягнуть за собою санкції, покарання, як це є в національному праві? Чи норми ЕКЗ мали б бути рекомендаційними? Але тоді ніколи не будуть виконуватися вимоги ЕКЗ. Тобто ЕКЗ повинна містити норми обов'язкової юридичної сили.

Екологія, природа, довкілля мають превалювати; економіка, політика – це похідне! "Глобалізм" повинен проявлятися, передусім, в екологічному аспекті.

Сьогодні на часі – глобальна програма сталого розвитку. І вона не суперечить ідеї ЕКЗ. ЕКЗ є неминучим, об'єктивним етапом розвитку цивілізації загалом. Адже дедалі більше людей на планеті проникнуті ідеями В. Вернадського, піднімаються до рівня усвідомлення цілісності та єдності людства. Це стає серйозним підґрунтям для створення і схвалення ЕКЗ.

3.3. Права людини, держав та Екологічна Конституція Землі ©

На конференції, присвяченій федералізму у США та колишньому Радянському Союзі, що проходила в Університеті Хофстра (м. Нью-Йорк) 1992 р., член української делегації професор Юрій Туниця вперше висунув ідею створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) саме під цією назвою.

© P. Barresi. Human rights, states' rights, and the world environmental constitution. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 57-72. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

Серед багатьох функцій ЕКЗ, вона гарантуватиме кожній людині, як громадянині світу, громадянське право на безпечне та здорове довкілля, яке у цій публікації для зручності характеризується терміном "екологічно непорушене навколишнє середовище". Найбільш ефективною і довготерміною гарантією того, що це право буде визнане предметом міжнародного законодавства, є наявність міжнародного культурного консенсусу щодо незаперечності цього права і необхідності його охорони.

Проте, як показує зміст та ефективність впровадження норм матеріальних екологічних прав людини у міжнародних юридичних документах і національних конституціях, такий консенсус, у найкращому випадку, є недосконалим і сильно фрагментованим географічно.

Протилежна ситуація спостерігається, коли справа стосується міжнародної культурної підтримки права держави вимагати компенсацію за екологічні збитки, спричинені діяльністю на її території інших держав. Це право тісно пов'язане із звичаєвим міжнародним правом, яке, за визначенням, втілює в собі усі міжнародні культурні норми.

Конституції визначають основну структуру функціонування державних структур і засадничі параметри взаємостосунків між громадянами та державою.²⁵⁰ Часто вони також мають за мету гарантувати специфічні громадянські свободи та громадянські права.²⁵¹ Концептуалізація колишніх природних прав, як атрибутів громадянства у цивілізованому суспільстві, є тим, що вирізняє громадянські права та громадянські свободи від інших прав та свобод, таких як природні права і свободи чи договірні права.²⁵² Ця концептуалізація відіграла чималу роль у формуванні концепції природних

²⁵⁰ See S.E. FINER, VERNON BOGDANOR & BERNARD RUDDEN, *COMPARING CONSTITUTIONS* 1 (1995) ("Constitutions are codes of norms which aspire to regulate the allocation of powers, functions, and duties among the various agencies and officers of government, and to define the relationship between these and the public.").

²⁵¹ See, e.g., CONSTITUCION DE COSTA RICA tit. VII, ch. 2, art. 98, para. 1 (right to organize political parties); NIKONOKU KENPO [Constitution] art. 26, para. 1 (Japan) (right to receive an equal education corresponding to ability); GRONDWET VOOR HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN [Constitution] ch. 1, art. 11 (Kingdom of the Neth.) (right to inviolability of the person); KONSTITUTSIYA UKRAYNI [Constitution] art. 34, para. 1, cl. 1 (Ukr.) (right to freedom of thought and speech).

²⁵² In this context, citizenship means citizenship in a political theoretical sense, but not necessarily a legal sense. The Due Process and Equal Protection Clauses of the Fourteenth Amendment to the Constitution of the United States, for example, guarantee certain civil rights to "all persons", not just to citizens of the United States. U.S. CONST. amend. XIV, § 1, cls. 3-4.

Natural rights or liberties and contractual rights are conceptualized differently. In common law jurisdictions, for example, contractual rights are created by the agreement of the contracting parties. See, e.g., *RESTATEMENT (SECOND) OF CONTRACTS* § 17(1) (1981) (requirement of a bargain between parties for the formation of a contract). In Western liberal democratic political theory, natural rights or liberties are inherent in the nature of things, and are ontologically prior to the civil liberties and civil rights of citizens living in civil society. For the most influential Western account of the source and implications of natural rights or liberties, see JOHN LOCKE, *SECOND TREATISE OF GOVERNMENT* paras. 4, 128 (C.B. Macpherson ed. 1980) (6th ed. 1764). For a less influential but still historically important account, see THOMAS HOBBS, *LEVIATHAN* 189-90 (C.B. Macpherson ed., Penguin Classics 1985) (printed from copy 101397 of the "Head" edition, published in London by Andrew Crooke in 1651, which is located in the University of Toronto Library). In other political or legal cultures, certain rights or liberties (or obligations, which imply rights or liberties on the part of the party or parties to whom the obligations are owed) have been conceptualized in similar ways. See Anver M. Emon, *Natural Law and Natural Rights in Islamic Law*, 20 *J. L. & RELIGION* 351-95, 353 (2005) ("The rights of individuals involved personal, individual rights that [premodern Muslim jurists] believed attached to the individual by virtue of his presumed nature."); cf. Steven Greer & Tiong Piow Lim, *Confucianism: Natural Law Chinese Style?*, *RATIO JURIS* 80, 82, 86, 88 (1998) (the social and political rights and obligations imposed by the Confucian concept of *li* as "natural").

прав та свобод, оскільки окремі громадянські права та свободи були задумані як такі, що впливають із їхніх природних аналогів²⁵³.

Громадянські *права* та громадянські *свободи*, незважаючи на їхні спільні характерні риси, діють різним чином. Громадянські свободи, такі як свобода слова чи релігії, потребують, щоб держава залишала громадян у певному сенсі незалежними²⁵⁴. Громадянські свободи, такі як право громадян на однакове ставлення згідно з законодавством, дають права громадянам вимагати від держави, чи, у деяких випадках від приватних сторін, здійснення певних стверджувальних дій, які є виявом поваги стосовно них²⁵⁵. У цьому випадку запропоноване право ЕКЗ буде громадянським правом, тому що воно уповноважить людей у їхній правоздатності як громадян світу, вимагати від держав стверджувальної дії щодо забезпечення екологічно непошкодженого довкілля. Понад це, воно стало би основним

²⁵³ For example, the civil liberties and civil rights protected by the first ten amendments to the Constitution of the United States, U.S. CONST. amends. I-X, are more precise expressions of the natural rights and liberties described in the American Declaration of Independence, which proclaimed, "We hold these truths to be self-evident: That all men are created equal; that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights; that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness." THE DECLARATION OF INDEPENDENCE paras. 2-3 (U.S. 1776). Similarly, the French constitutions of 1791, 1793, and 1795, and the constitution of the Fifth Republic, were inspired by the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. HUMAN RIGHTS SOURCEBOOK 742 (Albert P. Blaustein, Roger S. Clark & Jay A. Sigler eds., 1987); see also LA CONSTITUCION DE 1958 pmbl. (Fr.) ("Le Peuple français proclame solennellement son attachement aux droits de l'homme et aux principes de la souveraineté nationale tels qu'ils ont été définis par la Déclaration de 1789...").

²⁵⁴ For example, the Establishment and Free Exercise Clauses of the First Amendment to the Constitution of the United States declare, "Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof." U.S. CONST. amend. I, cls. 1-2. As interpreted by the Supreme Court of the United States, the Establishment Clause requires the federal legislature (in which the Constitution vests all federal law-making power, U.S. CONST. art. I, § 1) and, through the Due Process Clause of the Fourteenth Amendment, U.S. CONST. amend. XIV, § 1, cl. 3, the state governments, to remain neutral with respect to religion, neither advancing nor inhibiting any particular religion or religion in general. See, e.g., *School Dist. of Abington Twp. v. Schempp*, 374 U.S. 203 (1963). The Free Exercise Clause prohibits the federal legislature and, through the Due Process Clause of the Fourteenth Amendment, the state governments, from denying individuals the freedom to practice their legitimate religious beliefs. See, e.g., *Wisconsin v. Yoder*, 406 U.S. 205 (1972). Thus, both clauses require the state to leave citizens alone with respect to religious matters.

In Western liberal democratic political theory, civil liberties are the natural liberties retained by individuals after the creation of civil society. This Western conception is deeply rooted in the contract theory of government, according to which individuals living in a state of nature created government by entering into a contract with each other, primarily in order to create a sovereign that would protect their lives, liberty, and possessions from the depredations of everyone else. For the most influential account of the contract theory of government, see LOCKE, *supra* note 7, at paras. 20-21, 95-99, 123-31.

²⁵⁵ For example, the Equal Protection Clause of the Fourteenth Amendment to the Constitution of the United States declares, "No State shall... deny to any person within its jurisdiction the equal protection of the laws." U.S. CONST. amend. XIV, § 1, cl. 4. This clause recognizes the right of any person within the territorial jurisdiction of any state within the American federation to demand that the government of the state in question treat them equally under its laws. See, e.g., *Brown v. Board of Education*, 347 U.S. 483 (1954). As interpreted by the Supreme Court of the United States, the Due Process Clause of the Fifth Amendment recognizes the right of any person within the territorial jurisdiction of the United States to make similar demands as against the federal government. See, e.g., *Bolling v. Sharpe*, 347 U.S. 497, 499-500 (1954); see also *Buckley v. Valeo*, 424 U.S. 1, 93 (1976) ("Equal protection analysis in the Fifth Amendment area is the same as that under the Fourteenth Amendment"). Federal statutes recognize the right of any person to make similar demands of private parties whose activities place them under the jurisdiction of Congress, or whose alleged civil rights violations are either supported by state government action or required by state law. See, e.g., *Heart of Atlanta Motel v. United States*, 379 U.S. 241 (1964) (provisions of the Civil Rights Act of 1964); see also, e.g., Civil Rights Act of 1964, §§ 201-03, 42 U.S.C. §§ 2000 a to 2000 a-2 (2000).

громадянським правом, надаючи його вигодонабувачам щось більше ніж просто процедуру.

Зміст будь-якого громадянського права з метою аналізу доречно виразити таким чином: Z – захищене громадянське право стосовно Y проти X . X – це структурна державна чи приватна одиниця, чії громадянські права потребують ствердних дій. Y – це результат ствердних дій, здійснених державною структурою чи приватною одиницею. Z – це державна структура (очевидно, що відмінна від вказаної), до якої громадяни можуть звернутись, щоб виправити ситуацію з порушенням громадянських прав. У випадку ЕКЗ пропонуване право щодо екологічно непорушеного навколишнього середовища, X – це будь-який державний орган (його ставлення) стосовно ЕКЗ. Y – це право на екологічно непорушене навколишнє середовище, яке має забезпечити держава. Z у цьому випадку – міжнародна спільнота та відповідні міжнародні інституції²⁵⁶. Таким чином, запропоноване в ЕКЗ право буде правом на екологічно непорушене середовище, захищеним щодо дій державних структур стосовно ЕКЗ на міжнародному рівні.

Зауважимо, що ця формула вираження змісту будь-якого громадянського права є невизначеною стосовно громадян, із поваги до громадянських прав, яких держава чи приватна сторона здійснюють певні ствердні дії. Як це сьогодні уявляється, виражене в ЕКЗ право на екологічно непошкоджене довкілля визначатиме громадян як індивідуальних людських істот, які за своєю правоздатністю є громадянами світу²⁵⁷. Після з'ясування відносної ефективності кодифікації, примусу та культури для забезпечення гарантованих конституцією громадянських прав доречно розглянути характерні особливості ЕКЗ.

У контексті досягнення вираженого в ЕКЗ права на екологічно непошкоджене довкілля, примусові дії не є тим рішенням, на яке можна покладати великі надії. Навіть у випадках найбільш варварських дій проти людства світова спільнота не здатна діяти рішуче²⁵⁸. Найбільш життєздатним видається вибір природної підтримки, забезпеченої загальносуспільним культурним консенсусом стосовно того, що незалежне від інших право на непошкоджене довкілля є реальним і потребує охорони. У цьому випадку постає питання формування суспільства, яке є суспільством світових лідерів та фахівців з міжнародних відносин, чия поведінка приводить до прийняття відповідних міжнародно-правових норм і впровадження їх всередині країн. Наступна частина цього аналізу досліджує питання щодо того, чи існує

²⁵⁶ The WEC would provide for both an International Environmental Monitoring and Enforcement Council and an International Environmental Court. Tunitsya & Soloviy, *supra* note 2, at 10. Presumably, the International Environmental Court would have jurisdiction over claims of violations of the civil right in question.

²⁵⁷ Tunitsya & Soloviy, *supra* note 2, at 6. Parts of the discussion of the WEC concept to date have implied that both nations and nationalities and future generations would enjoy similar rights. See Tunitsya & Soloviy, *supra* note 2, at 5-6 (suggesting that the WEC should require every country to respect the interests of all nations and nationalities, and referring to a proposed constitutional duty of national governments and citizens to maintain the natural conditions of ecosystems and resources for future generations).

²⁵⁸ See, e.g., Barbara Crossette, Inquiry Says U.N. Inertia in '94 Worsened Genocide in Rwanda, N.Y. TIMES, Dec. 17, 1999, at A1; Warren Hoge, Bush and Sudan's Leader at Odds Over Sending U.N. Troops to Calm Darfur, N.Y. TIMES, Sept. 20, 2006, at A14.

необхідний культурний консенсус між цими політичними і правовими суб'єктами.

Як засвідчив попередній аналіз, забезпечення незалежних екологічних прав із високим шансом їх прийняття та ефективного впровадження в рамках ЕКЗ, що зобов'язує усі держави, може бути сформульоване таким чином:

"Жодна з держав не повинна заперечувати стосовно будь-якої іншої держави її фундаментальне право на екологічно непошкоджене довкілля".

З погляду юриспруденції таке забезпечення визнаватиме право на неушкоджене довкілля міжнародним цивільним законодавством, обов'язковим для захисту з боку держав-учасниць ЕКЗ щодо інших держав-учасниць, зокрема й держав, що належать до більших об'єднань, таких як ЄС. Таким чином, таке забезпечення визначатиме держави як "громадян", стосовно яких громадянські права, визначені в ЕКЗ, потребуватимуть від інших держав виконання ствердних дій. Це також означатиме громадянське право індивіда на екологічно непопорушене довкілля у стосунках з державами, зокрема своєю власною, чи як громадян світу, чи іншим способом, однак не означатиме визнання права як такого, що придатне для примусового виконання згідно з міжнародними зобов'язаннями.

Таке забезпечення, метою якого є захист громадянського права індивідуумів на непошкоджене довкілля у їхній правоздатності як громадян світу стосовно країн-учасниць ЕКЗ, матиме принаймні три практичні переваги.

По-перше, незалежне екологічне право, яке ЕКЗ визнавало б як право, придатне для примусового виконання як компонент міжнародного права – право держав стосовно інших держав – є глибоко закоріненим у міжнародній правовій культурі. З часів відомого у судовій практиці випадку *Trail Smelter Case*, обов'язком держави є утримуватись від завдання екологічних збитків територіям інших держав, і правом держави є вимагати від інших держав виконання цього обов'язку, що стало засадничим принципом звичаєвого міжнародного права, яке, за визначенням, втілює в собі поширені культурні норми²⁵⁹.

По-друге. Хоч запропоноване забезпечення стосується фундаментального права на екологічно непошкоджене довкілля, воно виконується таким чином, що є пов'язаним з невизначеним і географічно фрагментованим міжнародним культурним консенсусом стосовно того, що таке право існує й потребує охорони. За відсутності значно ширшого та глибшого міжнародного консенсусу, будь-яке забезпечення ЕКЗ, що має за мету захист громадянського права індивідуума на екологічно непошкоджене довкілля, скоріш за все, буде мати непримусовий характер, виходячи з практичного погляду щодо більшості держав. Іншими словами, запропоноване забезпечення означатиме позитивне посилення низки держав, чия правова

---

²⁵⁹ For a brief comment about the legal implications of environmental damage that ultimately has no effect on the territories of other states, and thus no effect on the individual human beings who live there, see *supra* note 81.

культура вже визнає таке право, водночас не створюючи загрози для суверенітету багатьох держав, чия правова культура не така ²⁶⁰.

По-третє, загальні контури взаємозв'язків між незалежним екологічним правом держав і фундаментальним правом громадян є сумісні з правовою культурою багатьох держав світу. Запропоноване забезпечення містить в собі розширену версію доктрини публічної довіри, яка історично вкорінена у Римському цивільному праві і абсорбована у цивільне право і загальні правові традиції ²⁶¹. Доктрина публічної довіри накладає на державу обов'язок охороняти певні типи природних ресурсів, такі як навігаційні води і землі внизу за течією, – таким чином вони залишаються придатними для певного суспільного використання ²⁶². Навіть у більш жорсткій формі ця доктрина не становить основи для права на екологічно непошкоджене середовище ²⁶³.

Ухвалення та ефективне впровадження ЕКЗ, яка візьме під охорону незалежне право чи то громадян, чи держави (чи їх обох) на екологічно непошкоджене довкілля, стане величезним кроком уперед на шляху боротьби за реформування сучасного суспільства у сфері досягнення екологічної сталості.

Як впливає з усього сказаного, норми матеріальних екологічних прав будуть належно прийняті та ефективно впроваджені як частина ЕКЗ, яка об'єднуватиме всі держави. Вони забезпечуватимуть обов'язковість дотримання захищеного на міжнародному рівні громадянського права держав-сторін ЕКЗ на екологічно непорушене навколишнє середовище перед іншими державами-сторонами ЕКЗ. Ці норми також передбачатимуть громадянське право окремих людей на екологічно непорушене навколишнє середовище на рівні держав. Проте вони не означатимуть визнання жодного з таких прав нормою міжнародного права, обов'язковою до виконання.

3.4. Залучення принципів сталого розвитку в Екологічній Конституції Землі: огляд юридичних аспектів та можливостей ©

На основі регіональних, державних та міжнародних прикладів розглянуто питання, дотичні до конституційних положень для

²⁶⁰ Proponents of the WEC recognize the pitfalls of infringing on the sovereignty of states. *See, e.g.,* Tunitsya & Soloviy, *supra* note 2, at 5 ("The contents and structure of the WEC must be prepared in such a way that a new unprecedented international legal act does not threaten the sovereignty of any single country....").

²⁶¹ *See* Bruch et al., *supra* note 73, at 159-60.

²⁶² *See, e.g., Ill. Cent. R.R. v. Illinois*, 146 U.S. 387 (1892) (the leading U.S. Supreme Court case on the public trust doctrine in the United States). For a brief survey of recent public trust doctrine jurisprudence in states with common law traditions, *see* Bruch et al., *supra* note 73, at 160-62.

²⁶³ *See, e.g., Nat'l Audubon Soc'y v. Superior Court of Alpine County*, 658 P.2d 709 (Cal. 1983) (a California, U.S.A., Supreme Court Case holding under the public trust doctrine that California water law does not bar a government agency from reconsidering the diversion of water from certain navigable waters in the light of the negative impact of the diversion on scenery, ecology, and human uses of those waters).

© J. Becker. Incorporating Sustainable Development Principles into a World Constitution: A Survey of Legal Issues and Opportunities. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 51-57. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

інституціоналізації ідей сталого розвитку в політичній та економічній системах, а саме: 1) чому політики вважають конституційне забезпечення ефективним засобом інституціоналізації принципів сталого розвитку?; 2) які юридичні засади повинні лягти в основу інституалізації цих засад?; 3) виходячи з наведених прикладів, які висновки можна зробити і застосувати з метою сприяти ухваленню Екологічної Конституції Землі? Завдяки аналізу кожного з прикладів окреслено і запропоновано низку фундаментальних засад, на яких повинна базуватись Екологічна Конституція Землі, щоб бути ефективним інструментом втілення у життя принципів сталого розвитку.

1. (А) Вступ

Принципи та ідеї сталого розвитку не є новими. Усвідомлення потреби збереження природних ресурсів відбулося завдяки тому, що спостережливі люди зауважили їх обмеженість, при цьому попит на ресурси був більшим, ніж їхні запаси. Для вирішення цієї проблеми дехто досліджує нові способи видобутку цих ресурсів чи займається пошуком їх замінників, інші ж наголошують на потребі вживання заходів щодо їх збереження. Попри те, що технологічний прогрес може значною мірою сприяти вживанню необхідних заходів, чи існують проблеми, котрі не можливо вирішити з його допомогою? Може для суспільства легше покладати надії на технологічний прогрес, ніж вирішувати проблему способами, котрі потребуватимуть від людей жертвовності для досягнення цілей? Попри те, що технологічні нововведення в певних випадках дають добрий результат, проблема залишається актуальною і потребує додаткових заходів. На які правові засади нам потрібно покладатися для інституціалізації етики сталого розвитку – законодавчі чи нормативні?

Далі розглянемо такі питання: 1) чому нам потрібна Світова Конституція для інституціалізації принципів сталого розвитку в політичній та економічній системи держав?; 2) які з основних заходів було вжито для впровадження принципів сталого розвитку?; 3) на які основні юридичні питання потрібно відповісти під час здійснення цих заходів? 4) яким чином ми можемо застосувати набутий досвід для розроблення рекомендацій світовим лідерам.

2. (Б) Чому нам потрібна Світова Конституція для інституціалізації принципів сталого розвитку в політичній та економічній системи держав?

У сучасному світі найбільш поширеною є форма правління, що передбачає вибори державних лідерів, котрі здійснюють управління з урахуванням того факту, що населення має право впливати на процеси, котрі відбуваються в державі. У багатьох країнах умови взаємодії між урядом та населенням висвітлені в їхніх національних конституціях. У разі ухвалення законів чи здійснення іншої діяльності, що має вплив на життя суспільства або стосується суспільної власності, керівники законодавчих органів повинні опиратись на положення про основні права та можливості населення. Конституційні норми використовують для перевіряння легітимності впроваджуваних законів чи нормативних правил. Сутність правової та

політичної системи країни описує Конституція. Суворе дотримання затверджених у Конституції законів є необхідною умовою забезпечення її дієвості та належного функціонування суспільства.

Беручи до уваги таку вагому роль Конституцій у політичній та правовій системі держав, важливо щоб їх положення були чітко визначені.

У процесі використання конституційні норми інтерпретуються судовими органами, котрі зобов'язані чітко відтворювати їхній зміст. Інтерпретування конституційних норм створює ризик хибного їх тлумачення. У процесі інтерпретації можуть постати питання про правильність тлумачень, іншими словами – про їх відповідність намірам її авторів. Суперечливі тлумачення можуть з часом бути переформульовані чи змінені відповідно до нових суспільних та політичних настроїв (поглядів на проблему, явище). Як основа політичної та правової системи держав, Конституції повинні бути гнучкими і придатними для вдосконалення відповідно до розвитку суспільних та політичних поглядів щодо важливих питань.

Якщо принципи сталого розвитку буде впроваджено в політичні та правові системи держав, то підкріплення їх Конституцією забезпечить їхню дієвість.

3. (В) Деякі приклади конституційних положень, заснованих на принципах сталого розвитку

Щоб почати обговорення прикладів впровадження принципів сталого розвитку, наведу деякі засади, що становлять основу теорії сталого розвитку. Наведені принципи було взято з книги Міжнародної правової групи експертів "Наше спільне майбутнє" (1987), в котрій було опубліковано пропозиції щодо законодавчих принципів захисту довкілля і сталого розвитку, схвалені експертами з екологічного права. Зокрема, вона містила такі принципи:

1. Всі люди мають фундаментальне право на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

2. Держави у своєму ставленні до довкілля та природних ресурсів повинні турбуватись про теперішнє та майбутні покоління.

3. Держави повинні підтримувати необхідні для функціонування біосфери екосистеми та природні процеси, дбати про збереження біорізноманіття та дотримуватись принципів оптимального, сталого природокористування (використання живих природних ресурсів та екосистем).

Наведу витяги, як приклади існуючих конституційних положень, що передбачають впровадження принципів сталого розвитку;

(1) Охорона довкілля в Баварії:

"Захист природних умов життя, з огляду на нашу відповідальність перед майбутніми поколіннями, є щоденним обов'язком кожної людини та суспільства. Використовуючи природні ресурси, потрібно дбати про їхній захист та ефективність їх використання. Одним з основних обов'язків держави, суспільства та корпорацій в рамках громадського права є збереження земель, вод та повітряного середовища як основ життя на планеті, ... збереження стабільності навколишнього середовища та постійне

покращення його стану, збереження лісів, враховуючи їх особливу роль в підтриманні рівноваги довкілля, виправлення всякої завданої довкіллю шкоди чи проведення заходів для її компенсації".

(2) Конституція України (1996):

"Земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України ... є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону".

"Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення".

(3) Преамбула Хартії основних прав Європейського Союзу:

"Задля створення тісного союзу населення Європи прагне до мирного майбутнього, заснованого на спільних цінностях.

Усвідомлюючи важливість духовної та моральної спадщини, Європейський Союз заснований на неподільних та універсальних цінностях: гідності, свободі, рівності та солідарності і спирається на принципи демократії та верховенства права. Центром усіх процесів є людина.

Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних цінностей; водночас він з повагою ставиться до культурного різноманіття та традицій населення Європи, а також до національної ідентичності його членів, ... він прагне до збалансованого та сталого розвитку".

У цій Хартії задекларовано, що повноваження і завдання Союзу та принцип субсидіарності передбачають спільні конституційні традиції та міжнародні зобов'язання країн-членів. Можливість задоволення цих прав передбачає відповідальність та обов'язки щодо інших людей, людства загалом та майбутніх його поколінь.

Союз також визнає такі права, свободи та принципи:

"Забезпечення високого рівня захисту довкілля та покращення його стану повинно бути затверджено та інтегровано в політику Союзу відповідно до принципів сталого розвитку" (Положення Європейського Союзу про Основні права II-97).

"Вимоги щодо захисту довкілля повинні бути забезпечені та підтримані політикою Союзу, особливо з точки зору сприяння принципам сталого розвитку" (Положення Європейського Союзу про Основні права III-119).

(4) Чорновий варіант Статті 1-14 Конституції Європейського Союзу щодо сфер спільної відповідальності між Союзом та країнами-членами.

Спільна компетенція між Союзом та країнами-членами стосується таких основних сфер:

d) Сільське господарство та рибальство (риболовля, рибний промисел), не враховуючи морських біологічних ресурсів;

- (e) Довкілля;
- (i) Енергетика;

(5) Положення про природні ресурси та суспільну власність в Конституції Сполучених Штатів Америки.

Люди мають право на чисте повітря та воду, на збереження природних, ландшафтних, історичних та естетичних цінностей довкілля. Природні ресурси є спільною власністю усіх людей, зокрема ще не народжених (наступні покоління). Задля блага людей держава зобов'язується турбуватись про їх захист та збереження.

(6) У звіті Конференції ООН з довкілля та розвитку, що відбувалась в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., було проголошено принципи сталого розвитку:

1. Людина є метою усіх зусиль щодо забезпечення сталого розвитку. Вона має право на здорове і продуктивне (повноцінне) життя в гармонії з природою.

2. Відповідно до Хартії ООН та принципів міжнародного права, держави мають право на використання ресурсів що знаходяться в межах їх територій відповідно до напрямів розвитку держави, поряд з цим їхня діяльність не повинна завдавати шкоди довкіллю на територіях інших країн чи територіях що перебувають поза їх юрисдикцією.

3. Право на розвиток повинно бути втілене, забезпечуючи можливість однакового задоволення екологічних потреб (потреб довкілля) та потреб розвитку теперішнього та наступних поколінь.

4. Задля забезпечення сталого розвитку захист довкілля повинен бути інтегральною частиною процесів розвитку і не може розглядатись окремо від них.

4. (Г) Коментарі щодо цих прикладів

У цих коментарях підбито підсумки щодо важливих питань, заторкнутих у прикладах шістьох вище наведених конституційних положень.

(1) Визнання фундаментальних прав людини.

Усі наведені приклади містять положення про право кожної людини на чисте та здорове довкілля. Одноставне визнання цього фундаментального права дає змогу стверджувати, що воно є невід'ємною частиною конституційного підходу, що передбачає затвердження принципів сталого розвитку як нормативного стандарту.

(2) Хто є власником природних ресурсів держави?

У прикладі 2 стверджено, що всі права на володіння землею та її надрами належать Українському народові, також наголошено, що володіння передбачає відповідальність. Приклад 4 стверджує, що природні ресурси держави є спільною власністю всіх людей. У прикладі 6 право на власність ресурсами в межах території держави належить державі, за умови що її діяльність не спричиняє шкоди довкіллю поза її межами. Наведені приклади відрізняються різним наголосом на права людей щодо володіння ресурсами.

(3) Відповідальність держави.

Можливо, найбільш чітко визначення маємо у прикладі 4, котрий визначає відповідальність держави як "опікуна довкілля", передбачаючи відповідальність перед теперішнім та майбутніми поколіннями. У контексті правової системи "опікун" має унікальний законний обов'язок, який він повинен здійснювати задля блага теперішнього та майбутніх поколінь. Зацікавлені особи можуть запобігати втіленню цього обов'язку. Тож як ми можемо забезпечити виконання цього обов'язку? Чи потрібні нам законодавчі важелі, котрі дадуть змогу вжити заходів щодо країн, що його не виконують? Чи є він обов'язком прямої дії? Це дозволило б кожному стати ініціатором заходів щодо держав, котрі його не виконують. Хто має право подавати позов на уряд держави, щоб змусити його до виконання свого обов'язку? Якої травми чи шкоди повинна зазнати сторона, що позивається, щоб мати змогу позиватись?

(4) Особиста відповідальність.

Приклад 1 визначає відповідальність кожної людини окремо та держави загалом, жодним чином не зауважуючи, як ця відповідальність розподілена. У другому реченні наголошено на відповідальності держави та її обов'язку щодо збереження природних ресурсів. Варто зауважити, що коли йдеться про особисту відповідальність, то корпорації також згадані як відповідальні суб'єкти (сторони). У багатьох частинах світу корпорації сприймають як цілісні одиниці, що звільняє їх власників від відповідальності за власні дії. Проте у випадку з прикладом Баварії твердження про корпоративну відповідальність виглядає немов поставлене чітко і прямо.

У прикладі 2 є два варті уваги пункти. Спочатку там закріплюється право власності на всі природні ресурси за населенням. Проте далі наголошено на тому, що володіння передбачає відповідальність. Оскільки це може бути інтерпретовано по-різному, то одним з правдоподібних тлумачень буде те, що кожна людина відповідальна за використання природних ресурсів. Власники несуть відповідальність за використання своєї власності. Чи буде однаковою відповідальність тих, хто просто використовує власність, орендує її, і тих, хто нею володіє?

(5) Реалізація положень сталого розвитку

Одним із важливих елементів відповідальності держави є обов'язок щодо втілення зобов'язань, затверджених у цих положеннях. У прикладах 1, 2 та 4 маємо найчіткіші визначення щодо обов'язку діяти відповідно до зобов'язань, також там найбільш точно вказано що держави, котрі прагнуть втілювати ці положення, повинні робити. Проте самих лише положень недостатньо для визначення ефективності їх втілення.

(6) Втілення сталого розвитку шляхом інтеграції складника захист довкілля у програми розвитку.

У прикладах 3 та 6 вказано на практичну необхідність вживання заходів щодо захисту довкілля як складника рішень щодо подальшого розвитку.

(7) Чіткість висвітлення намірів у згаданих прикладах.

У прикладі 1 маємо положення про те, що природні ресурси повинні використовуватись ефективно з економічного погляду, проте жодних

додаткових пояснень, чи хоча б порад, котрі б розкривали суть цього положення, не передбачено. Чи йдеться тут про порівняння вигід і витрат, чи передбачені критерії ефективності? Чи може вартість вживання заходів бути вагомим аргументом під час прийняття рішень щодо виконання обов'язків із захисту довкілля? Двозначність термінів є слабкою ланкою цього положення.

Приклади 3 та 6 вказують на потребу інтеграції складника захист довкілля у процеси розвитку задля досягнення цілей сталого розвитку. Попри визнання цього принципу, не зазначено, якою мірою потрібно його інтегрувати. Чи означає це, що будь-яка пропозиція щодо подальшого розвитку буде розглядатись з екологічного погляду? Яким чином можна визначити переважання потреби у збереженні довкілля перед потребою в розвитку? Було б добре, якби перед ухваленням закони розглядали як вплив на довкілля та перевіряли б на відповідність екологічним принципам, та чи сприятимуть такі вимоги більш ефективному втіленню заходів щодо захисту довкілля? У разі прийняття рішень потрібно враховувати весь спектр можливих їх наслідків.

5. (Д). Коментарі щодо порушених питань та висновки

Сучасна регулятивна теорія акцентує увагу на вивченні можливостей застосування ринкових механізмів, проте можливостям реального впливу рішень уряду на ситуацію приділяє незначну увагу. Яким чином ринок може впливати на рішення щодо сталого розвитку в глобальному масштабі?

Кожне нормативне правило, що передбачає певний вплив на поведінку (зміну поведінки), повинне бути ефективним. Як визначати ефективність цих правил, їх вплив на досягнення сталості? Спостерігати їх вплив протягом часу? Використовувати набори індикаторів сталості? На якому рівні потрібно їх вимірювати – місцевому, регіональному, національному? Які інституції компетентні визначати ефективність рішень та міру досягнення сталості? Внутрішня чи зовнішня організація? Мультинаціональні організації, такі як ЄС?

Врешті підведемо підсумки щодо шістьох прикладів, наведених у частині 3. По-перше: найбільш чітко визначене положення про особисте право кожної людини на чисте і здорове довкілля. По-друге: втілення цього права може бути більш ефективним внаслідок розуміння кожною людиною, поряд з ним, і власної відповідальності, оскільки це стимулюватиме людей до діяльності. По-третє: потрібно запровадити критерії втілення стандартів сталого розвитку, котрі б давали змогу визначити наслідки положень, у разі прийняття рішень щодо них. І по-четверте: спільна Світова Конституція може стати потужним об'єднавчим законом, що дасть змогу окремим націям спільно долучитись до впровадження принципів сталого розвитку. Потрібно затвердити спільні обов'язки для держав та забезпечити можливість їх виконання на різних рівнях.

3.5. Концептуальні теоретичні та практичні засади Екологічної Конституції Землі в умовах сучасної міжнародно-правової системи ©

Упродовж останніх десятиріч питання прогресуючої деградації природного довкілля, виснаження природних ресурсів та екологічної безпеки перебувають у центрі уваги науковців і політиків. Це пояснюється тим, що із розвитком цивілізації, бурхливим зростанням кількості населення на Землі (6,8 млрд у 2009 р.), обсягів виробництва та його відходів суперечності між суспільством і природою дедалі поглиблюються. Ці явища набули особливого значення наприкінці ХХ і початку ХХІ ст. під впливом науково-технічного прогресу.

Проблеми, спричинені безвідповідальним ставленням людини до природи і безмежним бажанням збагачення у будь-який спосіб, призвели в багатьох країнах до великомасштабних біологічних катастроф, до погіршення якості життя та здоров'я населення. Тому охорона довкілля, екологічна безпека, радикальне поліпшення екологічної ситуації на Землі стали для людства пріоритетним завданням.

Необхідність вирішення існуючих екологічних проблем потребує реалізації ефективної національної та міжнародної екологічної політики й екологічного права. Важливим засобом екологічної політики є створення дієвої та ефективної нормативно-правової бази, спроможної забезпечити ефективне функціонування екологічного правопорядку. Але, як свідчить практика, у кожній державі реалізація екологічної політики та екологічного права мають свою специфіку, що зумовлюється особливостями культури, рівнем економічного розвитку та багатьма іншими чинниками.

Оскільки охорона довкілля і екологічна безпека однаково важливі для усього людства, то, відповідно, тільки за умови широкого й активного міжнародного співробітництва всіх держав у цій сфері можна досягти успіху. Зусиль однієї окремо взятої держави у сфері природоохоронної діяльності, екологічного убезпечення недостатньо. Це пояснюється тим, що держави перебувають в екологічній взаємозалежності одна від одної, довкілля треба приймати як єдине глобальне ціле. Відповідно до такої концепції повинні формуватись міжнародні екологічні відносини як системи сукупностей заходів і дій, спрямованих на досягнення глобальних екологічних цілей.

Враховуючи те, що про реальну загрозу екологічної катастрофи дедалі частіше говорять на міжнародному рівні, перед науковцями постає особливо важливе завдання щодо вивчення, аналізу, прогнозування та пошуку шляхів подолання глобальної екологічної кризи, а також належного розроблення механізму реалізації ефективної міжнародної екологічної політики та міжнародного екологічного законодавства.

Треба зазначити, що значну роль у забезпеченні ефективного міжнародного співробітництва у галузі охорони навколишнього середовища

© І. Дубовіч. Концептуальні теоретичні та практичні засади Екологічної Конституції Землі в умовах сучасної міжнародно-правової системи. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

між державами та спеціалізованими міжнародними організаціями відіграє Організація Об'єднаних Націй (ООН) та її спеціалізовані установи (ЮНЕСКО – ООН з питань освіти, науки і культури, 1948 р.; ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього середовища, 1973 р.; МСОП – Міжнародна спілка охорони природи та природних ресурсів, 1948 р.; ФАО – Продовольча й сільськогосподарська організація ООН, 1945 р.; МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики, 1957 р.; ВМО – Всесвітня метеорологічна організація, 1948 р.; ММО – Міжнародна морська організація, 1948 р., ІКАО – Міжнародна організація цивільної авіації, 1947 р.; Міжнародний суд ООН з питань охорони навколишнього середовища, 1993 р. та ін.²⁶⁴).

Важливим кроком у розвитку еколого-політичних та еколого-правових міжнародних відносин було ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН у 1962 р. резолюції 1831 (XVII) "Економічний розвиток і охорона природи", де було зазначено, що природоохоронні заходи повинні вживатись завчасно або хоча б одночасно з економічним розвитком на підставі національного законодавства держав і міжнародного права. Положення цієї резолюції значною мірою відповідають основам сучасної концепції сталого економічного розвитку.

Під егідою ООН було підписано багато міжнародних угод в екологічній сфері, організовано і проведено низку важливих міждержавних конференцій, які визначили нові цілі та завдання світової екологічної політики й міжнародного екологічного права.

З 1968 р. розпочалась (під егідою ООН) підготовка до першої в історії всесвітньої конференції, присвяченої проблемам взаємовідносин людства і довкілля. Конференція відбулася у червні 1972 р. у Стокгольмі (Швеція).

Після Стокгольмської конференції було розроблено і прийнято значну кількість національних законодавчих актів та підписано низку міжнародних угод у сфері охорони довкілля, екологічного забезпечення і раціонального використання та відтворення природних ресурсів. Ці закони й угоди спрямовані переважно на вирішення пріоритетних національних та глобальних екологічних проблем.

Через 20 років, після Стокгольмської конференції, відбулася (3-14 червня 1992 р.) в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку. У цій конференції взяли участь представники 172 держав, близько 10 тис. делегатів, з них 116 – урядовці найвищого рівня. Були присутні також і представники близько 1400 неурядових організацій.

На цій конференції було ухвалено п'ять документів: "Рамкову конвенцію ООН про зміни клімату"; "Конвенцію про біологічне різноманіття"; "Заяву щодо принципів глобального консенсусу у менеджменті та стійкому розвитку всіх типів лісів"; "Декларацію по довкіллю і розвитку" (її ще називають "Декларація Ріо-де-Жанейро") і

---

²⁶⁴ Дубовіч І.А. Екологічне право України (курс лекцій). – Львів: НЛТУ України, 2007. – С. 147.

"Порядок денний на XXI століття", що вміщує план міжнародних дій з охорони довкілля на межі XX і XXI століть.

Конференція в Ріо-де-Жанейро започаткувала нову еру глобальної екологічної політики та екологічного права. Через 10 років після неї в місті Йоганнесбург (ПАР) відбувся Міжнародний конгрес зі сталого розвитку (в різних літературних джерелах значиться і як Саміт ООН "Ріо+10"), основним висновком якого стало підтвердження безальтернативності моделі сталого розвитку.

Після конференції, яка відбулася у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, кожних 5 років проводяться конференції під назвами "Ріо+5", "Ріо+10", "Ріо+15", на яких підсумовується виконання "Порядку денного на XXI століття".

Оскільки глобальне потепління є однією з найактуальніших проблем сучасності, то в останні роки під егідою ООН відбулось чимало міжнародних конференцій з питань зміни клімату, було підписано низку міжнародних документів. Основні з них: Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992 р.); Кіотський протокол (1997 р.) та ін.

Аналізуючи діяльність ООН у міжнародних еколого-політичних та еколого-правових відносинах, простежуємо чималі зусилля цієї світової організації у вирішенні глобальних екологічних проблем. Але, на жаль, як свідчить досвід, підписані міжнародні документи в екологічній сфері дуже мало реалізуються, вони мають більше теоретичний, дорадчий характер. Це пояснюється тим, що немає юридичного механізму практичної реалізації підписаних міжнародних договорів. Можна навести приклад: США, які посідають перше місце серед держав світу за часткою (36 %) викидів парникових газів²⁶⁵, не ратифікували Кіотського протоколу. На наш погляд, такі міжнародні еколого-правові відносини є малоефективними.

Тому запропонована академіком НАН України Ю.Ю. Туницею Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ)²⁶⁶ є вчасною і необхідною. Функціонування ЕКЗ означає створення рівних екологічних прав та обов'язків для населення всіх держав світу в галузі охорони навколишнього середовища, екологічного забезпечення й раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Для того, щоб зрозуміти суть ЕКЗ, потрібно, насамперед, проаналізувати деякі базові для ЕКЗ поняття. Зокрема, йдеться про міжнародні відносини, міжнародне право, міжнародне екологічне право, міжнародне економічне право, конституційне право та ін.

Науковці визначають *міжнародні відносини* як відносини (політичні, економічні, екологічні, військові та ін.) між націями чи, радше, державами як політичними одиницями. У Британській енциклопедії зазначено, що міжнародні відносини – це сфера, яка потребує аналізу умов, прагнення (аспірації), що впливають на інтереси націй (держав).

²⁶⁵ Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 480 с.

²⁶⁶ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 298 с.

У наукових джерелах *міжнародне право* визначають як систему міжнародних юридичних принципів і норм, які регулюють відносини між державами і визначають їхні права та обов'язки.

Міжнародне економічне право – це сукупність міжнародних принципів і норм, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права (державами та неурядовими структурами, що створені на підставі міжнародних договорів) у процесі міжнародного економічного співробітництва²⁶⁷.

Міжнародне екологічне право – це сукупність міжнародно-правових принципів та норм, які регулюють на загальноприйнятих принципах та нормах міжнародні права, міждержавні відносини, спрямовані на охорону довкілля, раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів та екологічного забезпечення людини.

Конституція – це основний закон держави, що визначає принципи політичного і суспільно-економічного устрою держави, структуру основних державних органів та основні права та обов'язки громадян.

Беручи за основу наведені поняття, можемо сформулювати дефініцію Екологічної Конституції Землі.

Екологічна Конституція Землі – це Основний Закон, що регулює на загальноприйнятих еколого-правових принципах та нормах екологічні права та обов'язки суб'єктів конституційних правовідносин всієї планети Земля.

З визначення ЕКЗ виникає питання: хто є суб'єктами конституційних правових відносин? Відповідно до міжнародного права, "суб'єкт міжнародного права – це учасник міжнародних відносин, який має міжнародні обов'язки або є носієм міжнародної правосуб'єктності". Основний суб'єкт міжнародного права – це держава. Суб'єктами міжнародного права є також індивіди, громадські організації, адміністративно-територіальні одиниці, суб'єкти федерацій, державоподібні утвори, народи (нації), міжнародні організації та ін. Безумовно, поняття суб'єкта суспільних відносин пов'язане з поняттями правоздатності й дієздатності. Екологічна правоздатність — це спроможність суб'єкта мати екологічні права і приймати на себе екологічні обов'язки, а екологічна дієздатність – спроможність (суб'єкта) своїми діями набувати екологічних прав і виконувати відповідні обов'язки.

Треба зазначити, що питання суб'єкта міжнародного права досі залишається дискусійним. Наприклад, невизначеним є питання про визнання суб'єктом міжнародного права фізичних осіб, неурядових міжнародних організацій, інших юридичних осіб²⁶⁸.

Враховуючи те, що всі держави світу юридично рівноправні й володіють суверенітетом, а також специфіку сучасних міжнародних відносин та сучасні системи міжнародного екологічного права, які часто мають не тільки юридичний, але й політичний характер, треба розуміти, що в умовах

²⁶⁷ Дубовіч І.А. Країнознавчий словник-довідник. – 5-те видання, перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – С. 839.

²⁶⁸ Конституційне право зарубіжних країн / За заг. ред. В.О. Ріяки. – К., 2004. – С. 13-31.

такої практики міжнародно-правової системи, якій, на відміну від внутрішньодержавного права, не властиві верховна влада, для ухвалення ЕКЗ потрібний спеціальний міжнародно-правовий механізм. Це пояснюється, насамперед, формою реалізації ідеї ЕКЗ, яка може бути охарактеризована як наднаціональна, наддержавна.

З наведеного виникає питання: який міжнародно-правовий механізм потрібно розробити для належного забезпечення умов щодо ухвалення й реалізації ЕКЗ? Насамперед, необхідно звернути увагу на те, що діючі міжнародні структурні органи ООН обмежені як юридично, так і політично. ООН не є світовим урядом, оскільки – це міжнародна організація суверенних держав. Генеральна Асамблея ООН (до якої входять представники всіх держав-членів) не є світовим законодавчим органом, а Міжнародний суд ООН може діяти лише на підставі згоди держав на його юрисдикцію. Відповідно до Статуту ООН, ця організація не має права на втручання у справи, які за своєю сутністю входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави. Відомо, що основна мета ООН як універсальної міжнародної організації, утвореної 24 жовтня 1945 р., є збереження міжнародного миру і безпеки, а також сприяння розвитку всебічного співробітництва між державами²⁶⁹. Відомо також, що основні принципи ООН у сфері міжнародних відносин – це *суверенна рівність держав-членів та добросовісне виконання зобов'язань*.

Аналізуючи Статут та принципи ООН, а також дії цієї світової організації, можна дійти висновку, що внаслідок існуючих глобальних проблем (міждержавні та міжнаціональні конфлікти, голод, глобальне потепління та ін.) потрібні структурні та правові реформування ООН. Кадрова система, яка налічує понад 30 тис. працівників і поглинає значну частину бюджету Організації²⁷⁰, потребує змін, відповідно до сучасних глобальних проблем людства.

Оскільки екологічні взаємозалежності та зацікавленості держав у раціональному еколого-правовому регулюванні їхніх відносин на підставі взаємності зростають, то сьогодні треба змінити існуюче значення міжнародного екологічного права в упорядкуванні та структуризації міжнародно-правової системи, яка складається з принципів, договірних і звичаєвих норм, що регулюють відносини між державами, міжурядовими організаціями й іншими суб'єктами міжнародного права.

На наш погляд, незважаючи на існуючі вади структурного та міжнародно-правового характеру ООН, нині тільки Генеральна Асамблея ООН має змогу створити правові умови для ухвалення й реалізації ЕКЗ, міжнародно-правового акта, покликаного екологічно убезпечити всіх мешканців нашої планети.

Вважаємо, що процедуру підготовки й ухвалення ЕКЗ повинні здійснювати демократично представники всіх держав. Для того, щоб не

²⁶⁹ Дубовіч І.А. Країнознавчий словник-довідник. – 5-те видання, перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – С. 839.

²⁷⁰ Міжнародне право / За заг. ред. М.В. Буроменського. – К., 2005. – С. 335.

виникали міждержавні непорозуміння дискримінаційного характеру щодо екологічних прав та обов'язків, необхідно розробити чіткий механізм організаційної, правової та фінансової систем для підготовки, розроблення, ухвалення та реалізації ЕКЗ.

Для підготовки цієї концепції потрібний глибокий науковий аналіз теоретико-методологічної основи ЕКЗ. Розроблення ЕКЗ може здійснюватись так. На основі затвердження Урядом України та виділення необхідних коштів створити (під керівництвом академіка Ю.Ю. Туниці, автора концепції ЕКЗ) групу спеціалістів (з України та інших держав), які б підготували зміст ЕКЗ. У процесі підготовки ЕКЗ повинні бути враховані існуючі (понад 350) міжнародні договори, а також основні рішення, які були прийняті на міжнародних конференціях ООН в екологічній сфері.

Процедура ухвалення та реалізації ЕКЗ повинна відбуватись відповідно до вимог такого юридичного акта, як конституція. Враховуючи сучасну специфіку міжнародно-правової системи, треба створити спеціальний міжнародно-правовий механізм, на основі якого можна реалізувати концепцію ЕКЗ. Один з варіантів вирішення цієї проблеми може бути такий: Генеральна Асамблея ООН повинна забезпечити створення Міжнародної екологічної конституційної асамблеї, яка складалася б з представників усіх держав світу. Інший варіант – це створення Міжнародної екологічної організації. Ця організація могла б діяти або у складі ООН, або як окремий центральний міжнародний екологічний орган.

Зрозуміло, що для прийняття і реалізації ЕКЗ Міжнародна Екологічна Конституційна Асамблея чи Міжнародна Екологічна Організація повинні складатись з відповідних органів законодавчої (парламент) та виконавчої (уряд) влад. До цих органів повинні входити фахівці з екології, економіки, конституційного, екологічного та інших галузей права. Органами, які контролювали б дотримання міжнародних екологічних законів, могли б стати Міжнародна екологічна конституційна поліція, Міжнародний екологічний конституційний суд та інші.

Ухвалену Міжнародною екологічною конституційною асамблеєю чи Міжнародною екологічною організацією ЕКЗ мають виконувати всі держави в обов'язковому порядку. В іншому разі, відповідно до нинішніх демократичних принципів ООН у сфері міжнародних відносин (наприклад, сумлінне виконання зобов'язань держав-членів) результати будуть ті, що й сьогодні. Тобто одні держави погодяться підписати важливі міжнародні екологічні угоди, а інші, які найбільше порушують еколого-правові норми, можуть зігнорувати такі документи.

Якщо проаналізуємо чергові раунди переговорів ООН з проблеми зміни клімату, що відбулися у 2009 р. (у квітні – в Боні, у вересні – у Нью-Йорку, у грудні – в Копенгагені), то, на жаль, оптимістичних пропозицій щодо загального обсягу скорочення викидів парникових газів немає. Наприклад, США, відповідальна за найбільшу частину забруднення, що спричиняє глобальні зміни клімату, так і не запропонували конкретних заходів, здатних обмежити викиди парникових газів.

Отже, вважаємо, що такі міжнародні конференції та підписані представниками держав договори малоефективні. Вирішити проблему викидів парникових газів в атмосферне повітря такими підписаними (окремими державами) договорами, які є сьогодні, неможливо. Тому в наш час потрібні кардинальні концептуальні зміни, які б ґрунтувались на основі законодавства.

Єдиний логічний, аргументований шлях – це створення рівних екологічних прав та обов'язків для населення всіх держав, тобто розроблення і ухвалення ЕКЗ. Ця концепція відповідає сучасним екологічним викликам, що стоять перед людством.

Якщо в різних галузях людської діяльності кожна держава має суверенне право приймати такі закони, які вважає за необхідні, то в екологічній сфері закони повинні бути єдині для всіх жителів Землі.

Враховуючи нинішню специфіку міжнародних відносин, а також глобальну екологічну кризу, ЕКЗ повинна б складатись з чотирьох частин. Перша частина охоплює національний рівень, друга – міждержавні відносини (еколого-правові відносини держав-сусідів першого і другого порядку), третя – транскордонне співробітництво, четверта – глобальний (планетний) рівень.

Уважаємо, що неприйняття вчасно міжнародного еколого-правового акта (ЕКЗ) може призвести до безвихідної ситуації. Тільки за останні 10 років збитки, спричинені природними катаклізмами, становили 335 млрд дол. США²⁷¹.

Для того, щоб запобігти втратам, а також не допускати подальшого розвитку природних стихійних явищ, потрібні не тільки належні екологічні закони, але й фахові дослідження, спрямовані насамперед на прогнозування подальшого антропогенного розвитку. Більшості стихійних явищ можна б уникнути або значно послабити їх негативні наслідки шляхом вживання різних заходів (правових, технічних, організаційних, спеціальних тощо). На сьогодні варто вишукувати такі форми економічного розвитку, які б не тільки спричиняли мінімальну шкоду природному середовищу, а й поступово ефективно впливали на природні процеси, сприяли життєдіяльності людини, створювали комфортні умови для її проживання.

Відповідно до міжнародного права (ст. 1 Загальної декларації прав людини), "всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах". У конституціях багатьох держав світу, зокрема України (ст. 50), закріплено, що кожна людина має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

З наведеного можна дійти таких висновків:

1. Кожна людина має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

2. Соціально-економічне та екологічне майбуття має ґрунтуватися на належному глобальному правовому механізмі господарювання, розвиненій

²⁷¹ Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 480 с.

культури правового мислення, відповідній системі екологічного права у всіх, без винятку, державах та регіонах.

3. Функціонування Екологічної Конституції Землі означає існування нормативно-правового акта найвищої міжнародної юридичної сили, створення рівних екологічних прав та обов'язків для населення всіх держав світу в галузі охорони довкілля, екологічного убезпечення й раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

4. Функціонування ЕКЗ дасть змогу вирішити чимало глобальних екологічних проблем.

3.6. Політико-правові, екологічні та економічні наслідки парникового ефекту в контексті діяльності окремих міжнародних неурядових організацій©

Наразі зміна клімату залишається найактуальнішою проблемою людської цивілізації. Вона складається із екологічних, економічних і правових питань, які потребують негайних, рішучих заходів, які можуть припинити процес глобального потепління²⁷². Жодна країна сьогодні не застрахована від викликів, які постають через проблему парникового випаровування газів. Висновок однозначний – біда може зачепити кожного. Останнім часом у ЗМІ дедалі частіше можна почути про аномальні природні катаклізми, які почергово насуваються на ті чи інші регіони нашої планети. Жертвами природних стихій щорічно стають сотні тисяч людей, а шкода, яку вони завдають, вимірюється десятками мільярдів доларів²⁷³. Існуючі на сьогодні кліматичні дані вже достатні для того, аби стверджувати: людина дійсно впливає на клімат у глобальному масштабі і цей вплив лише посилюється останніми роками²⁷⁴. На жаль, вирішити цю проблему тільки за допомогою економічних та правових важелів уже неможливо. Головною парадигмою, яка існує в контексті змін клімату, є не так екологічні, економічні або правові питання, як збереження людського життя. Більш ніж 65% матеріальних збитків та близько 90% людських жертв в Україні зумовлені стихійними метеорологічними та гідрологічними явищами – річковими паводками, посухами,

© А. Шевченко. Політико-правові, екологічні та економічні наслідки парникового ефекту в контексті діяльності окремих міжнародних неурядових організацій. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

²⁷² Дідух Я. Глобальні зміни клімату: що робити екологам? // Дзеркало тижня. № 43 (722) 15 — 21 листопада 2008.

²⁷³ *Тающая красота. Изменение климата и его последствия.* – М.: Фонд им. Генриха Бёлля, Российский региональный экологический центр, 2009. Под редакцией Добролюбовой Ю.С. 29 С.

²⁷⁴ P. F. Verdes. Global Warming Is Driven by Anthropogenic Emissions: A Time Series Analysis Approach // Physical Review Letters 99, 048501 24 July, 2007.

буревіями, тайфунами тощо. Понад 80% усіх стихійних природних лих, які спостерігаються на планеті, мають гідрометеорологічне походження²⁷⁵.

Серед доробку українських вчених, котрі досліджують проблему зміни клімату, варто виокремити фундаментальні праці В.М. Ліпінського²⁷⁶, М.А. Голубця^{277, 278}, К.М. Ситника^{279, 280}, В.М. Шестопалова²⁸¹, Б.В. Буркинського²⁸² та ін. Зміна клімату є предметом пильної уваги зарубіжних учених: N.Stern²⁸³, В. D. Santer²⁸⁴, Н. Weimerskirch²⁸⁵, S. Jenouvrier²⁸⁶, М. Scholze²⁸⁷. Міжнародні неурядові організації, серед яких: Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Міжнародна агенція з атомної енергетики (МАГАТЕ), Світова організація з продовольства та сільського господарства, Міжурядова конференція ООН зі зміни клімату, Програма ООН із захисту навколишнього середовища, Всесвітня організація з охорони здоров'я (ВООЗ), Центр боротьби з міжнародною бідністю і змінами клімату тощо, – мали б прийняти виклики, пов'язані з парниковим ефектом, на себе²⁸⁸. Суттєвий вплив цих поважних організацій на міжнародні справи, наприклад, проблему глобального потепління, проявляється у різних формах. Ю.М. Колосов і В.І. Кузнецов виокремлюють такі форми, як інформаційна, консультативна, правотворча, контрольна, слідча²⁸⁹.

²⁷⁵ 19 листопада – День працівників державної гідрометеорологічної служби МНС. Офіційний веб-сайт Міністерства надзвичайних ситуацій України (2008): [електрон. ресурс]. – режим доступу: http://www.mns.gov.ua/news_show.php?news_id=10228 - заголовок з екрану.

²⁷⁶ *Клімат України / За ред. В.М.Ліпінського, В.А.Дячука, В.М.Бабіченко*. – Київ: Вид-во Раєвського, 2003.

²⁷⁷ "Середовищознавство — перспективний розділ науки" / М. Голубець // Вісник НАН України. — 2007. — № 8. — С. 3-13.

²⁷⁸ "Середовищознавство, його пізнавальна та прикладна сутність" / М. А. Голубець // Укр. геогр. журн. — 2008. — № 1. — С. 19-23.

²⁷⁹ "Глобальне потепління: внесок атомної енергетики" / К. Ситник, В. Багнюк // Вісн. НАН України. — 2005. — № 6. — С. 3-16.

²⁸⁰ "Біосфера і клімат: минуле, сьогодення і майбутнє" / К. Ситник, В. Багнюк // Вісн. НАН України. — 2006. — № 9. — С. 3-20.

²⁸¹ "Керована коеволуція як стратегія подолання глобальної екологічної кризи" / В. Шестопалов // Вісн. НАН України. — 2008. — № 5. — С. 3-9.

²⁸² "Природопользование: основы экономико-экологической теории" / Б.В. Буркинский, В.М. Степанов, С.К. Харичков; НАН Украины. Ин-т проблем рынка и экон.-экол. исслед. — О., 1999. — 350 с.

²⁸³ *Stern Review on the economics of climate change*. Directgov.uk (2006): [електрон. ресурс]. – режим доступу: http://www.direct.gov.uk/en/N11/Newsroom/DG_064854 – заголовок з екрану.

²⁸⁴ *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. (PNAS), September 1, 2009. Vol. 106. № 35. Incorporating model quality information in climate change detection and attribution studies. Santer B. D., Taylor K. E., Gleckler P. J., Bonfils C., Barnett T. P., Pierce D. W., Wigley T. M. L., Mears C., Wentz F. J., W. Brüggemann, Gillett N. P., Klein S. A., Solomon S., P. A. Stott, and M. F. Wehner. P. 14778–14783.

²⁸⁵ Н. Weimerskirch "Emperor Penguins: Extinct by 2100?" CNRS. International magazine № 14, July 2009.. P.8-9.

²⁸⁶ S. Jenouvrier, H. Caswell, C. Barbraud, M. Holland, J. Storve, H. Weimerskirch. "Demographic models and IPCC climate projections predict the decline of an emperor penguin population". Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. (PNAS), February 10, 2009. Vol. 106. № 6. P.1844-1847.

²⁸⁷ M. Scholze, W. Knorr, N. W. Arnell, I. C. Prentice. "A climate-change risk analysis for world ecosystems". Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. (PNAS) August 29, 2006. Vol. 103. № 35. // P.13116-13120.

²⁸⁸ Шевченко А.Р. Концептуальні підходи діяльності міжнародних неурядових організацій щодо викликів пов'язаних з глобальними змінами клімату в контексті проблеми земельних правовідносин. Матеріали ХХ Міжнародної історико-правової конференції "Земля і земельні відносини в історії права, держави і юридичної думки", 25-28 вересня, 2008р., м.Судак, С.346-352.

²⁸⁹ Колосов Ю.М., Кузнецов В.И. Международное право.—М.: Международные отношения, 1998.— 49с.

Спостереження за виконанням норм міжнародного гуманітарного права є контрольною функцією МКЧХ. З 1999 р. МКЧХ впроваджує моніторинг за процесами, пов'язаними зі змінами клімату. Відтоді було визнано факт існування проблеми парникового ефекту як лиха тільки гуманітарного характеру, а не тільки проблеми навколишнього середовища. Варто зауважити, що Міжнародні неурядові організації – це об'єднання держав, яке створене на основі міжнародного договору для досягнення певної мети, має відповідну систему постійно діючих органів і наділене міжнародною правосуб'єктністю²⁹⁰. У доповіді, яку було представлено ООН за останнє десятиліття, збільшилась кількість лих, які були спричинені погодними змінами. У такій ситуації найважче буде країнам, які прийнято вважати бідними або такими, що розвиваються, саме через низький рівень їхнього розвитку. Залежність економіки від сільського господарства і рибальства у таких країнах робить неможливим зменшення наслідків від природних катаклізмів. Для населення цих країн придатна питна вода стає нагальною проблемою, а факт передачі інфекційних захворювань через брудну воду має бути обов'язково врахованим. Дослідження ВООЗ доводять, що наслідком парникового ефекту стане більш ніж 150 тис. людських життів, а ще 5 млн людей потерпатимуть від різних хвороб: малярії, дизентерії, хронічного недоїдання тощо. У деяких тропічних країнах Африканського континенту, країнах Полінезії почалися спалахи малярії у місцевостях, де їх раніше не реєстрували. Доведено, що до цього призводить парниковий ефект, але не тільки бідні країни потерпають від глобального потепління. У 2003 р. у Західній Європі через аномальну спеку загинуло понад 30 тис. осіб. М'яка економічна політика щодо подолання проблем стихійного лиха від змін клімату у 2006 р. у таких країнах, як Болгарія, Чорногорія, Румунія, Сербія, призвела до значних руйнувань в інфраструктурі цих держав. Виявилось, що у подібних ситуаціях влада не завжди здатна захистити своїх громадян. 2008 рік став викликом у вирішенні проблем, пов'язаних з подоланням наслідків катастрофічних повеней в Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській, Тернопільській, Закарпатській, Хмельницькій, Вінницькій областях України. Офіційно влада визнала 38 осіб, які загинули та пропали без вісті²⁹¹. Загальні витрати від лиха становили понад 5 млрд грн.²⁹² У тому ж серпні 2008 р. буревій "Фей", який охопив Карибські острови та Флориду, забрав життя 36 осіб. Було евакуйовано понад 25 тис. постраждалих громадян. Тропічний шторм "Фей" тричі вторгався на територію штату Флорида. Кількість жертв стихії досягла восьми осіб. За шість днів шторми й інтенсивні опади зруйнували 1572 будинки тільки в окрузі Бревард. Загальні

²⁹⁰ Антонович М.М. Міжнародне публічне право: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.–К.: Видавничий дім "КМ Академія"; Алерта, 2003. – 214 с.

²⁹¹ "Фей" вже убив 50 осіб на Гаїті, скасував карнавал на Кубі та наближається до Флориди. NEWSru.ua (2008): [електрон. ресурс]. – режим доступу: http://palm.newsru.ua/world/18aug2008/fay_killer.html – заголовок з екрану.

²⁹² На Прикарпатті кількість загиблих від повені збільшилась до 25 осіб. Новинар (2008) [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://novynar.com.ua/politics/34365> – заголовок з екрану.

збитки від буревію "Фей" становили понад 560 млн дол.²⁹³. Буревій "Густав" зробив біженцями понад два мільйони людей, яких було евакуйовано в безпечні райони. Буревій "Ганна" пронісся над Домініканською республікою і Гаїті. У серпні-вересні 2008 р. на Гаїті загинуло понад п'ятсот осіб. Вересень 2008 р. запам'ятався ще одним потужним буревієм, який отримав назву "Айк"^{294, 295}. Початок серпня 2009 р. позначився потужним буревієм, який панував над островом Тайвань. 650 людей загинуло, ще 490 осіб вважають пропалими без вісті, тобто загиблими. Тайфун "Марокот" завдав шкоди Філіппінам. Унаслідок чого 36 людей загинуло, понад 15 тис. осіб залишились без даху над головою. Буревій зруйнував більше 5,5 тис. домівок, а ще майже 17 тис. зазнали значних руйнувань і пошкоджень²⁹⁶.

Міжнародні неурядові організації, разом із органами місцевого самоврядування, впроваджують програму, яка потребує навчання працівників і волонтерів. При цьому виставляється оцінка внутрішніх ризиків, розробляється програма боротьби зі зміною клімату. Подібні проекти діють в таких країнах, як Самоа, Соломонові острови, Тонга і Тувалу, Бангладеш, країнах Центральної Америки. Безпосередньо опікуються цими питаннями відповідні відділення МКЧХ. До цього Центру входять понад 40 країн, які приєдналися до нього у 2007 р. Є надія, що до Центру приєднаються кілька десятків країн. У офіційному звіті ООН наголошено, що найбільше від змін клімату потерпає Африканський континент. Це пов'язано із бідністю населення і високими темпами його зростання. Окрім цього, йдеться про надзвичайну залежність місцевих сільськогосподарських культур від значних опадів та існування людей тільки на природних ресурсах. Метеорологічними спостереженнями встановлено, що на Африканському континенті, Азії, Карибських островах, Латинській Америці, островах в Атлантиці спостерігатиметься катастрофічне підняття Світового океану. За сто років воно сягне свого апогею, що поставить під загрозу існування людей у цій частині світу. Тому влада цих країн з розумінням ставиться до розроблення програм із боротьби з глобальним потеплінням. Варто зауважити – зменшення основних продуктів харчування і підвищення на них світових цін відбувається, насамперед, через загибель сільськогосподарських культур від змін погоди, отруєння риби новими видами водоростей, ріст яких збільшується через потепління, збільшення хвиль тощо²⁹⁷.

Розвинені країни роблять свій конкретний внесок у вирішення проблем, пов'язаних з глобальним потеплінням. Так, Міністерство фінансів Сполученого Королівства замовило спеціальний огляд для Британського

²⁹³ *Tropical Storm Fay (2008)*. Wikipedia. The Free Encyclopedia (2008): [електрон. ресурс]. – режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Tropical_Storm_Fay_\(2008\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Tropical_Storm_Fay_(2008)) – заголовок з екрану.

²⁹⁴ *Ураган "Ханна", котрий нанес немало вреда Гаити, достиг Доминиканской республики*. СТБ (2008): [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://stb.ua/news.php?item.18761.1> – заголовок з екрану.

²⁹⁵ *Буревій "Айк", що посилюється, загрожує людям і нафті у Техасі*. NEWSru.ua (2008): [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://www.newsru.ua/world/11sep2008/uragan.html> – заголовок з екрану.

²⁹⁶ *Число погибших от тайфуна на Тайване выросло до 650 человек*. РБК.ua (2009): [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://top.rbc.ru/society/23/08/2009/324002.shtml> – заголовок з екрану.

²⁹⁷ *How to work with WFP. A handbook for Non-Governmental Organizations*. December 2005. World Food Programme. NGO Unit, Division of External Relations. Printed in Italy. p.143.

уряду, який зробив провідний вчений Н. Стерн. У висновках останнього міститься економічний складник зміни клімату. Це не перший звіт, пов'язаний із глобальним потеплінням, але це є перший огляд економічних показників, які викликали резонанс по всьому світу. Дослідження підтверджують, що наслідки парникового ефекту – серйозна світова загроза, яка потребує термінової глобальної реакції. Сьогодні ще є шанс врятувати світ. Для цього треба негайно вжити заходів і діяти швидше, а не мовчки спостерігати ²⁹⁸. З іншого боку, панує думка, що людство вже не може зупинити глобальне потепління. Низка експертів виявили, що, навіть, якщо яким-небудь чином вдасться припинити викиди вуглецю, який створює парниковий ефект, то середня температура повітря на планеті, так чи інакше, збережеться на високому рівні впродовж тисячі років. Дослідження С.Соломон переконливо підтверджують це припущення ²⁹⁹. Двадцять лауреатів Нобелівської премії зробили заяву, що викиди вуглецю на планеті потрібно зменшити впродовж шести років. На саміті ООН з питань зміни клімату, який відбувся у Копенгагені (Данія) у грудні 2009 р., було укладено офіційну угоду про зменшення викидів парникових газів у два рази до 2050 р. Це, своєю чергою, не дасть температурі підвищитися більш, ніж на 2 °С, що підсумували учасники Симпозіуму лауреатів Нобелівської премії у сфері фізики, хімії, економіки, літератури і боротьби за мир. Ганс Йоахим – директор Потсдамського інституту кліматичних досліджень вважає, що планета стоїть перед кризою такою ж глибокою, як і гонитва озброєнь 1950-х і 1960-х, з характерним для холодної війни принципом взаємних руйнувань ³⁰⁰. Міжнародна конференція ООН зі зміни клімату, яка відбулася у лютому 2007 р. довела, що підвищення температури від 1,8 до 4 °С спостерігатимуть вже до 2099 р. Безсумнівно, рівень води у світовому океані підніметься. Вчені прогнозують його підвищення від 28 до 43 см. Існує вірогідність того, що потепління спричинить спрагу – свіжа вода стане важкодоступною практично на всьому Африканському континенті, а мільйони людей можуть лишитися без питної води. Голод – врожаї на Африканському континенті знизяться в середньому на 15-35 %. Морські та інші екосистеми будуть порушені. Більш ніж 50 видів рослин та тварин будуть на грані вимирання. Захворювання – більш ніж 80 млн людей у Африці потерпатимуть від малярії. Від 7 до 300 млн осіб втратять свої території від розмиття берегової лінії. Найтяжче буде островам: Цейлону, Мадагаскару та таким країнам, як Бангладеш, В'єтнам, містам – Калькутта, Гонконг, Карачі, Лондон, Нью-Йорк, Токіо. Рух населення – мільйони людей будуть змушені залишити свої домівки через шторми, повені, буревії та посуху. Лиха – збільшиться кількість штормів, буревіїв, посух, лісових пожеж тощо. У цьому контексті

²⁹⁸ IAEA Bulletin. *Fruits of Labour*. Volume 48/2-March 2007. The Price of Change by Nicholas Stern. P.25-28.

²⁹⁹ S. Solomon, G.- K. Plattner, R. Knutti, P. Freidlingstein. "Irreversible climate change due to carbon dioxide emissions". Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. (PNAS) February 10, 2009. Vol. 106. № 6 // P.1704-1709.

³⁰⁰ *Global warming must stay below 2C or world faces ruin, scientists declare*. TimesOnline.co.uk(2009): [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/environment/article6380709.ece> – заголовок з екрану.

постануть глобальні проблеми земельних правовідносин. Ще раз варто наголосити, що зміни клімату вплинуть на загальні елементи життя людей у всьому світі. Офіційні результати досліджень Н. Стерна змушують всі зацікавлені сторони діяти негайно. Оскільки загальні витрати і ризики, пов'язані зі зміною клімату, незабаром будуть дорівнювати 5 % від світового ВВП щороку, цей показник буде також збільшуватись щорічно. Якщо ж до уваги буде взято усі ризики та чинники, пов'язані з цією проблемою, то витрати збільшаться до 20 % світового ВВП. За розрахунками експертів, варто витратити до 2030 р. понад 100 млрд дол. щорічно. Так, за оцінкою McKinsey Climate Initiative Global, державам необхідно витратити на боротьбу з подоланням парникового ефекту близько 0,2% від загального ВВП. Міжурядова група експертів зі зміни клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change) прогнозувала 1 % ВВП. Проте експерти McKinsey Climate Initiative Global пояснюють найбільш оптимістичний прогноз таким чином: витрати на підтримку стабільної температури у глобальній перспективі є інвестиціями, оскільки, з урахуванням оцінки прибутку, який буде одержано позитивний ефект, можливий лише у випадку адекватних заходів у боротьбі із глобальним потеплінням³⁰¹.

Напевно, поспішні, і, на перший погляд, настирливі дії є виправданими, оскільки зміна клімату є глобальною проблемою, і відповідальним за неї має бути усе людство. Треба зробити все, щоб відповідальність базувалась на спільному баченні довготривалих цілей і угод, які, власне, і будуть стимулювати дії впродовж наступного десятиліття. Такі зміни мають бути впроваджені на основі спільної згоди, на подальшому зближенні на національному, регіональному і міжнародному рівнях. Ефект випаровування газів обов'язково вплине на зростання та розвиток, і, якщо не робити нічого, щоб спинити цей процес, то їх концентрація може збільшитись у двічі. За оцінками експертів, такі процеси мають відбутися ще до 2035 р. Таке збільшення, насправді, буде надзвичайно небезпечним.

Взагалі, варто зазначити, що суспільство почало рухатись у напрямку, який актуалізує інтенсивність досліджень щодо змін клімату. Ініціатором таких досліджень постають національне відділення МКЧХ у різних регіонах світу, фінансові установи, неурядові організації, які діють у сфері розвитку гуманітарної політики і захисту навколишнього середовища. Найбідніші країни потерпатимуть від змін клімату найбільше, оскільки власних можливостей, які знадобляться для подолання природних катаклізмів, у них не вистачає, а наслідки від парникового ефекту невпинно зростають. Навіть найрозвиненіші країни світу, маючи значні матеріальні і фінансові можливості, вважають для себе такі витрати завеликими³⁰².

Для подолання наслідків стихійних лих міжнародні неурядові організації ведуть серйозну, системну роботу. У наукових колах домінує

---

³⁰¹ DKK 82 to save climate. Julian Isherwood. Politiken.dk(2009): [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://politiken.dk/newsinenglish/article703278.ece> – заголовок з екрану.

³⁰² Red Cross Red Crescent. Issue 1 2007. The Magazine of the International Red Cross and Red Crescent Movement. Climate Change Challenge.p.4-10.

думка, що в найближчі 50 років вдасться розробити профілактичні заходи і виробити програму протистояння стихійним лихам. Підрахунки спеціалістів вказують на те, що подібні заходи, які стануть запобігати змінам клімату, обійдуться, приблизно, у розрахунку на одну країну по 10 млрд дол. США щорічно. Навіть незважаючи на світову фінансову кризу, яка практично збіглася у часі з останніми потужними буревіями, такі гроші є реальними і можуть бути спрямовані для подолання цієї проблеми. Оскільки зволікання зробить такі витрати набагато більшими, ситуація значно ускладнюється.

Спеціалісти з МАГАТЕ врахували рівень парникового ефекту в атмосфері, за якого зміни клімату можуть відбутися з більшою часткою вірогідності. Така цифра становить 450-550 частинок на млн молекул CO₂. Сьогодні в атмосфері 430 молекул CO₂, які є характеристикою рівня парникового ефекту. Головне, що цей рівень збільшується щороку на дві частинки, а сам процес зменшення випаровування зменшиться на 50 % до 2050 р. З іншого боку, розвинені країни ставлять перед собою план скоротити випаровування до 80 % до 2099 р.³⁰³

Ті ж спеціалісти з МАГАТЕ вираховували, що зростання частинок від 500 на CO₂ стане критичною межею, за якою подолання наслідків зміни клімату може стати проблематичним або унеможливити подолання ситуації взагалі.⁶ Розвинені країни мають взяти особливу відповідальність і зменшити викиди в атмосферу CO₂, що, своєю чергою, дало би змогу скоротити випаровування парникових газів до 80 % до 2050 р. У своєму звіті Британському уряду Н. Стерн представив аналіз розвитку ринків з продажу вуглецю у заможних країнах. Наслідки процесу випаровування газів приведуть до грандіозних і перспективних обривів у сфері бізнесу, особливо на фоні розпаду ринків, які продають вуглець. Це – новітні технології в енергетиці та нові продукти, молекулярна маса яких складається з вуглецю, що, своєю чергою, відкриває відповідні ринки збуту вуглецю, потенціал зростання яких вимірюється десятками мільярдів доларів.

Майбутнє пов'язане з еволюцією покращення технологій у площині енергетичної ефективності, які відтворили б нові механізми і запобігали би зростанню випаровування парникових газів. Базовим складником світової енергетики залишиться вугілля, яке до 2050 р., навіть попри те, що будуть розроблені нові технології, інші джерела енергії, буде відігравати одну з провідних ролей. Кам'яне вугілля буде становити 50% світової енергії³⁰⁴.

Взагалі, в історії людства ідеалом завжди залишалися мирні відносини між людьми і народами. Водночас, історія людства сповнена війнами, кривавими конфліктами, протистоянням перед стихійними лихами. Мир і війна, добросусідство і агресія, злочини і гуманність продовжують співіснувати і дотепер. Завдання світового співтовариства, урядових і неурядових організацій — розірвати цей хибний ланцюг: припинити війни, насильства, вирішити екологічні проблеми, зокрема глобальне потепління –

³⁰³ *The EU has 10 weeks to broker a deal on climate change.* Guardian.co.uk(2008): [електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/environment/2008/oct/16/carbon-emissions-climate-change-eu> – заголовок з екрану.

³⁰⁴ *Международный журнал Красного Креста.* № 10. Май-Июнь 1996. М.:МККК.– С.321-336.

найважливіше завдання сучасності.

Стабільний, сталий розвиток будь-якої держави з питань подолання, зокрема, наслідків від зміни клімату неможливий без чіткого бачення її ролі і місця в сучасному світі, без наявності й інтегральної стратегії на перспективу. У низці країн світу роль такої інтегральної стратегії відіграє філософія національної безпеки, наявність якої сьогодні постає необхідною передумовою формування системи екологічної, економічної і правової безпеки в умовах глобалізаційних перетворень, як складника національної безпеки, здатного забезпечити захищеність національних інтересів та їх узгодженість з міжнародними інтересами, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне волевиявлення, запобігання та нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам³⁰⁵.

3.7. Національні правові аспекти зміни клімату ©

На сучасному етапі розвитку суспільства правові проблеми запобігання негативним впливам глобальних змін клімату на екосистему землі, їх відвернення та пом'якшення виходять на перший план як на міжнародному, так і на національному рівнях. Саме тому особливої актуальності набуває завдання, пов'язане з виробленням концептуальних підходів до вирішення зазначених проблем у контексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (1992 р.), вимог Кіотського протоколу до цієї конвенції (1997 р.), регіональних конференцій, а також пошуку шляхів реалізації ініціативи України з розроблення та створення Екологічної Конституції Землі.

Зміна клімату є однією з найбільш важливих та складних проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища, яка спіткала людство впродовж останнього століття. Вона зумовлена, насамперед, реакцією кліматичної системи на підвищення концентраційних парникових газів у атмосфері, яке неминуче призведе до глобального потепління на планеті. У сучасних умовах це є наслідком безпосередньої антропогенної діяльності людини, функціонування транспорту, енергетики, промисловості та ін. Окрім того, деякі види антропогенної діяльності теж сприяють парниковому ефекту. Йдеться, зокрема, про необґрунтоване вирубування лісів, внаслідок якого вивільнюється двоокис вуглецю, що в них нагромаджений.

Відомо, що процеси зміни клімату безпосередньо пов'язані зі змінами якісного стану атмосфери, який може погіршуватись внаслідок порушення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, тобто порушення гранично допустимого максимального вмісту забруднювальних речовин, а

³⁰⁵ *Ткаченко І.П.* Міжнародні та національні економічні інтереси. пріоритети та забезпечення захисту в умовах глобалізаційних перетворень. Матеріали V Международной научно-практической конференции "Теория и практика экономики и предпринимательства", -2008г., г.Алушта, С.15-1

© М. Шульга. Національні правові аспекти зміни клімату. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

також гранично допустимих рівнів впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних і біологічних чинників. Значний обсяг викидів забруднювальних речовин та їх сукупності здійснюють стаціонарні та пересувні джерела забруднення атмосфери. Так, наприклад, атмосферне повітря на Львівщині сьогодні найбільше забруднює автотранспорт – 115 тис. тонн шкідливих речовин на рік³⁰⁶.

Зменшення викидів парникових газів в атмосферу та обмеження інших негативних чинників впливу на атмосферне повітря може бути пов'язане із застосуванням у промисловості нових екологічно чистих технологій, розвитком альтернативної енергетики, певними обмеженнями для транспорту, активізацією заліснення територій, посиленням контролю за лісовими пожежами та ін. У цих умовах важливого значення набувають попереджувальні заходи, реалізація яких дасть змогу прогнозувати, запобігати чи зводити до мінімуму причини зміни клімату і пом'якшення його негативних наслідків.

Підписання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату на планеті представниками багатьох країн свідчить про те, що відповідні процеси є нагальною загрозою не тільки екології землі, а й економічному розвитку людства. Ця Конвенція є визнанням загального занепокоєння світової спільноти глобальним характером змін клімату, що потребує максимально широкої міжнародної співпраці та участі всіх країн у діяльності з ефективного міжнародного реагування на зміну клімату та пом'якшення наслідків такого процесу.

Як відомо, у грудні поточного року в Копенгагені планується проведення чергового саміту, присвяченого проблемам змін клімату на планеті. У процесі підготовки до цієї події, міністри закордонних справ низки європейських держав оприлюднили відкритий лист до засобів масової інформації, у якому вони закликають не залишатися байдужими до екологічного стану землі. У листі наголошено, що у всьому світі, зокрема у найбільш небезпечних та найуразливіших країнах, глобальне потепління вже загрожує підірвати зусилля, спрямовані на поліпшення інфраструктури охорони здоров'я та сільського господарства. Міграція населення, спричинена браком доступу до води та землі, посилює соціальне напруження та підриває політичну стабільність і безпеку. Зміна клімату, йдеться в листі, може спричинити значні геополітичні зміни. Вона дедалі більше впливатиме на рішення, які приймають країни у сфері зовнішньої політики. Планується, що на саміті буде досягнуто масштабної домовленості щодо утримання глобального потепління у межах двох градусів³⁰⁷.

Головна мета Рамкової конвенції полягає у "стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему".

³⁰⁶ Див.: Урядовий кур'єр. – 2009. – 18 серпня. – № 149. – С. 9.

³⁰⁷ Див.: Голос України. – 2009. – 16 вересня. – № 173. – С. 7.

Україна підписала Конвенцію в червні 1992 р., ратифікувала її в жовтні 1996 р., а в серпні 1997 р. стала Стороною Конвенції. Згідно з цим документом, Україна прийняла 1990 р. як базовий для оцінювання антропогенних емісій вуглекислого газу та інших парникових газів, які не контролює Монреальський протокол.

Рамкова конвенція про зміну клімату зобов'язує Сторони проводити національну політику і вживати відповідні заходи у пом'якшенні наслідків зміни клімату шляхом обмеження своїх антропогенних викидів парникових газів і захисту та підвищення якості своїх поглиначів і нагромаджувачів парникових газів.

Аналіз чинного законодавства України свідчить, що воно значною мірою регулює відповідні суспільні відносини щодо запобігання негативним наслідкам змін клімату, їх відвернення та пом'якшення. Так, згідно із Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища", з метою забезпечення збору, оброблення, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні, створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Об'єкти, які шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й величина шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку. Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію, повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів, або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих чинників, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднювальних речовин та за характеристиками шкідливих чинників. Ці суб'єкти, які розміщують, проектують, будують, реконструюють, технічно переоснащують, задіюють підприємства, споруди та інші об'єкти, а також виконують дослідну діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органам на місцях спеціальну заяву про це.

Заборонено введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено повним обсягом дотримання всіх екологічних вимог і вживання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Закон зобов'язує підприємства, установи, організації та громадян дотримуватися правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, щоб не

допустити забруднення ними або їх складниками навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

Особливі вимоги стосуються суб'єктів господарювання, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального. Вони зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, які містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, дотримання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднювальних речовин та дотримання встановлених рівнів фізичних впливів.

Виробництво і експлуатація транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забрудників перевищує встановлені нормативи, не допускається.

Цей закон врегульовує і інші аспекти, які так чи інакше пов'язані з дотриманням вимог екологічної безпеки у процесі господарської діяльності, яка може впливати на стан атмосфери, а отже — спричинити і можливі зміни клімату.

Принципові положення Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", які стосуються питання, що розглядається, деталізовані та конкретизовані в Законі України "Про охорону атмосферного повітря". Цей закон, визначаючи правові й організаційні засади та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря, спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосфери, створення сприятливих умов для життєдіяльності людини, екологічного убезпечення та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище.

Закон України "Про охорону атмосферного повітря" в розділі III "Заходи щодо охорони атмосферного повітря" містить спеціальну статтю 16, яка має назву "Регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат". Згідно з цією статтею, діяльність, спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ з господарською метою, може провадитися підприємствами, установами, організаціями та громадянами-суб'єктами підприємницької діяльності тільки за дозволами, виданими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів або його територіальними органами, за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я або його територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Порядок погодження і видачі дозволів встановлює Кабінет Міністрів України. Підприємства, установи, організації та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані, відповідно до міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України,

скорочувати і надалі повністю припинити виробництво та використання хімічних речовин, які шкідливо впливають на озоновий шар, а також виконувати роботу щодо зменшення викидів речовин, нагромадження яких в атмосферному повітрі може призвести до негативних змін клімату.

Із змісту наведеної статті Закону випливає, що діяльність суб'єктів господарювання, яка безпосередньо спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ з господарською метою, може здійснюватися лише за наявності у суб'єктів відповідних дозволів. Як бачимо, Закон дає підставу провадження такої діяльності суб'єктам господарювання, яка пов'язана із досягненням господарських цілей. Здійснення тотожної діяльності з іншою метою, наприклад оборонною, Закон взагалі не регламентує. Видається, що в сучасних умовах було б доцільним обмежувати таку діяльність не лише в господарських, а і в інших цілях. Будь-яка діяльність, що спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ, незалежно від її цільового призначення, має здійснюватися з урахуванням дозвольного порядку. Можливі й інші варіанти. Можна було б затвердити постановою Кабінету Міністрів України конкретний перелік тих видів діяльності, що можуть впливати на погоду і клімат та встановити обмежувальний режим їх здійснення. Подібний підхід відомий законотворчій практиці. Так, постановами Кабінету Міністрів України затверджені: Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку (від 27 липня 1995 р. № 554)³⁰⁸; Перелік особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню (від 17 серпня 1998 р. № 1287)³⁰⁹ та ін.

Варто враховувати і ту обставину, що ст. 12 Закону України "Про охорону атмосферного повітря" закріплює можливість обмеження, тимчасової заборони (зупинення) або припинення, відповідно до законодавства, господарської чи інших видів діяльності, пов'язаних з порушенням умов і вимог до викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних чинників на його стан, передбачених дозволами.

Серед дієвих засобів забезпечення зазначених заходів на національному рівні важливе значення має відповідальність підприємств за порушення екологічних лімітів, нормативів, стандартів, вимог екологічної безпеки тощо, тобто за екологічні правопорушення. З урахуванням ступеня екологічної безпеки і заходів державно-правового примусу серед екологічних правопорушень розрізняють еколого-адміністративне правопорушення, еколого-майновий делікт, еколого-правову провину та екологічний злочин. Водночас за конкретний вид правопорушення передбачено ту чи іншу відповідальність (адміністративну, майнову, дисциплінарну, кримінальну).

Аналіз чинного законодавства України дає змогу виділити дві групи складу, наприклад, адміністративних правопорушень, які встановлюють

³⁰⁸ ЗПУ. – 1995. – № 10. – Ст. 252.

³⁰⁹ ЗУНАУ. – 1999. – № 5. – Ст. 86.

відповідальність за негативний вплив промислових підприємств на клімат. До першої групи можна віднести склад таких адміністративних правопорушень, які встановлюють відповідальність за негативний вплив промислових підприємств на поглиначі та нагромаджувачі парникових газів.

Серед правопорушень цієї групи варто назвати: псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель; порушення правил використання земель; несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або доведення їх до стану, непридатного для використання за призначенням; введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси; пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками; порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання промислових та побутових відходів та ін. За скоєння названих порушень Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

До другої групи складів правопорушень належать ті, які передбачають відповідальність за негативний вплив промислових підприємств на атмосферне повітря (зокрема і на клімат). Йдеться, зокрема, про: порушення порядку здійснення викиду забруднювальних речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних чинників; порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ; недотримання вимог щодо охорони атмосферного повітря під час введення в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд та інші. За названі адміністративні правопорушення Закон передбачає адміністративну відповідальність.

У системі засобів забезпечення запобіганню негативному впливу суб'єктів господарювання (наприклад, промислових підприємств) на клімат окреме місце належить кримінальній відповідальності.

Чинний Кримінальний кодекс України хоч і містить спеціальний розділ VII "Злочини проти довкілля", але не встановлює кримінальної відповідальності за здійснення негативного впливу саме на клімат. Водночас аналіз правових приписів цього розділу дає змогу виділяти такі види злочинних діянь, які передбачають відповідальність як за негативний вплив промислових підприємств на поглиначі та нагромаджувачі парникових газів, так і за негативний вплив підприємств промисловості на атмосферу.

Так, посадові особи промислових підприємств несуть відповідальність за порушення правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, якщо це спричинило екологічне забруднення значних територій (ст. 236 КК України).

Закон передбачає відповідальність за забруднення або псування земель (йдеться і про землі, на яких перебувають чи розміщені нагромаджувачі і поглиначі парникових газів) відходами або іншими матеріалами внаслідок

порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для довкілля (ст. 239 КК України).

Статтею 241 КК України встановлено кримінальну відповідальність за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для довкілля.

Згідно зі ст. 253 КК України, до кримінальної відповідальності притягуються посадові особи за розроблення і за здачу проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою особою без обов'язкових систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку значних технологічних аварій або екологічних катастроф.

Як бачимо, на національному рівні правові аспекти зміни клімату до певної міри відображені у законодавстві. Законодавець здійснює правову регламентацію відповідних суспільних відносин. Але реалії сьогодення потребують зміни пріоритетів та орієнтації на реалізацію тих завдань, які постають на міжнародному рівні.

Розділ 4. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

4.1. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект©

Розглянуто теоретико-методологічний аспект екологізації економіки як ключового фактора стратегії сталого розвитку. Вихідним постулатом необхідності екологізації економіки, тобто інтродукції екологічного імперативу у всі ланки господарського механізму, приведення способу виробництва матеріальних благ у відповідність із законами природи, є те, що економічна та екологічна системи органічно взаємопов'язані та взаємозалежні і їх необхідно розглядати як єдину еколого-економічну систему. Доведено, що для здійснення процесу екологізації економіки треба змінювати спосіб економічного мислення і спосіб господарювання, удосконалювати предмет і метод економічної теорії.

Упродовж усієї історії економічної думки і практики господарювання виробнича діяльність людини суттєво відхилялася і досі відхиляється від законів природи. Прагнучи задовольняти свої необмежені потреби в умовах обмеженості природних ресурсів і природного життєвого довкілля, людина, створивши собі внаслідок технічного прогресу ілюзію незалежності від природи і водночас залишаючись частиною природи, забула, що першоосною і першоджерелом існування життя та виробничої діяльності є саме природа. Ігнорування цього незаперечного постулату є, на нашу думку, одним із істотних недоліків економічної теорії та господарської практики. Адже не слід забувати, що одним із найважливіших аспектів стратегії сталого розвитку є наповнення світової (в т.ч. національної) економіки новим – екологічним – змістом. Саме тому екологізація економіки, тобто узгодження способу господарювання (виробництва і споживання матеріальних благ та послуг) із законами природи, є необхідним, хоча і вкрай складним та суперечливим процесом, кінцевою метою якого повинно стати реформування економічної системи у відповідності з екологічним імперативом.

Якщо ми дійсно хочемо досягти сталого розвитку, як це передбачено "Порядком денним на XXI століття"³¹⁰, то мусимо відмовитися від тих постулатів економічної теорії, згідно з якими екологічні наслідки виробничої діяльності вважаються екстернальними, а також від способу господарювання, який панував у XX столітті та у попередні епохи розвитку цивілізації. Екологічний імператив повинен стати одним із найважливіших об'єктів дослідження в економічній теорії, внутрішньою складовою предмету і методу цієї галузі науки. Отже, екологічний імператив необхідно включати в усі ланки господарського механізму.

© Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця.

³¹⁰ Програма дій "Порядок денний на XXI століття" / Переклад з англійської: ВГО "Україна. Порядок денний на XXI століття". — К.: Інтелсфера, 2000. — 360 с.

Завдання екологізації економіки висунуто не сьогодні, про це сказано і написано вже чимало. Проте властивості цього феномену і досі не можна вважати остаточно з'ясованими. Як державне регулювання ринку сполучається з його екологізацією? Якою є методологічна специфіка екологічної економіки – відносно нової наукової дисципліни, яка перебуває на стадії формування, в чому полягають її суперечності? Відповіді на ці та інші, пов'язані з ними питання мають допомогти дослідникам розібратися у суті важливої для суспільства проблеми.

Ортодоксальні економісти-теоретики стверджують, що ринкова економіка забезпечує свободу підприємництва та ефективно господарювання у суспільному масштабі. Екологізація ж економіки в той чи інший спосіб "зв'язує руки" підприємцям, суперечить самим вихідним принципам ринкової економіки. У цьому контексті вживаним є поняття "вільний ринок". Але в якому розумінні він є вільним? Чи сучасний ринок є таким? І наскільки сама ідея вільного ринку (знов-таки, в якому саме розумінні "вільного") суперечить будь-якому його державному регулюванню?

Історія економічних вчень і сучасні теоретичні парадигми переконують у тому, наскільки неоднозначним є поняття "вільний ринок", той зміст, який у нього може укладатися. Спробуємо розібратися у цьому – для того, щоб далі обґрунтувати необхідність екологізації економіки як засобу переходу національної економіки і світового господарства на шлях сталого розвитку.

1. ВІЛЬНИЙ РИНОК ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ: РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІСТЬ

Почнемо з базового, родового поняття: ринок – це "сукупність економічних відносин між фізичними і юридичними особами (промисловими, торговельними компаніями, корпораціями, банками, у т.ч. транснаціональними корпораціями і транснаціональними банками), а також між державами і наднаціональними органами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами з організації та купівлі-продажу різноманітних товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва"³¹¹. Як бачимо, ринок – це досить складне соціально-економічне утворення, в якому взаємодіють багато різнорідних суб'єктів різних рівнів. Це визначення є цілком сучасним: не підлягає сумніву, що воно включає в себе чимало специфічних реалій сьогодення. Нарешті, останній його рядок (який, так би мовити, є семантичним ключем до всієї дефініції) розкриває функціональне ядро змісту терміна.

Визначення ринку ми тут навели текстуально, щоб з самого початку було зрозуміло, що □ ж таке сучасна ринкова економіка, наскільки важливою є в ній роль міжнародних компонентів – інструментів наддержавного, наднаціонального характеру. Очевидно, вже ця обставина примушує замислитись над можливими напрямками регулювання ринку: адже якщо

³¹¹ Мочерний С.В. Ринок // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. – К.: Академія, 2002. – Т.3. – С. 235.

певні органи існують, то, очевидно, для виконання певних функцій управлінського, регуляторного характеру. Інакше вони б не створювалися.

Ринок покликаний забезпечити насамперед організацію певних товарних мас (а також масивів послуг) з метою їх купівлі-продажу відповідно до законів товарного виробництва. Інакше кажучи, основне призначення ринку – це логічне завершення (саме за законами товарного виробництва) циклу виготовлення та реалізації товарів і послуг.

Тепер же – про семантику епітету "вільний", коли йдеться про ринок. За енциклопедичним визначенням вільним називається "ринок, на якому відбувається торгівля товарами і послугами багатьох незалежних товаровиробників, жоден з яких не виробляє більшу частину продукції й неспроможний внаслідок цього впливати на рівень цін, а процес ціноутворення здійснюється через механізм вільної конкуренції, взаємодію нерегульованого попиту і пропозиції. Частка виготовленої кожним товаровиробником продукції є такою, що навіть об'єднання трьох-п'яти товаровиробників не дає їм змоги зосередити у своїх руках переважну частину товарів і послуг певного виду. Вільний ринок існував на нижчій стадії розвитку капіталізму (початок XVI – кінець XIX ст.), а також за простого товарного виробництва. Певною мірою він існує нині у монополізованому секторі економіки, зокрема у сфері сільського господарства, роздрібною торгівлі, сфері послуг"³¹². Як бачимо з останньої фрази, такий ринок є вільним від монополізації (а отже, від утворення монопольної ціни на товари і послуги), він дозволяє всім своїм суб'єктам діяти незалежно від інших. Тим самим тут конкуренція є вільною. На монополізованому ж ринку діє механізм недосконалої (монополістичної) конкуренції.

Ще один недвозначний наголос на тому, що, строго кажучи, вільний ринок був характерним для домонополістичної стадії капіталізму, робиться у статті, присвяченій діяльності та епосі А.Сміта (XVIII ст.). Докладно говорячи про систему його поглядів, "Економічна енциклопедія" відзначає: "Такий етап розвитку капіталістичної економіки дістав назву "вільна ринкова економіка", для якої характерними були вільне ціноутворення, вільна конкуренція, вільне і стихійне переливання капіталу між галузями та ін. Остаточно ця система перестала існувати під час кризи 1929-33"³¹³. Таким чином, економіка нашого часу вже ніяк не може називатися "вільною ринковою економікою". Якщо тут говорити про "вільний ринок" (а цей термін усе-таки вживається), то, очевидно, в якомусь іншому розумінні. Натяк на це інше розуміння (що має відношення до нашого часу) можна почути у розмовах, які певним чином побутують у суспільстві: ринок, мовляв, сам усе розставить по місцях... От у цьому розумінні він і вільний, лише в цьому. Говорити ж про його свободу від монополізації, а тим більше – від екологічного імперативу, звичайно, аж ніяк не доводиться.

³¹² Мостевенко С. Ринок вільний // Там само. – С. 236.

³¹³ Мочерний С.В. Сміт Адам // Там само. – С. 409.

Звернімо увагу ще на одне економічне поняття – регульованого ринку. Це "ринок, регульований і контрольований передусім державою та наднаціональними органами за допомогою адміністративних, правових та економічних заходів. Правові заходи – законодавчо встановлена державою верхня і нижня межа для багатьох товарів і послуг..., а опосередковано – і монопольне законодавство. Економічні заходи – процес регулювання ринку (зокрема, попиту і пропозиції товарів і послуг) за допомогою податкової, кредитної, бюджетної, структурної, регіональної, амортизаційної, грошової та інших видів політики, а також через контрактну систему... Важливу роль серед економічних заходів держави відіграє регулювання цін... Адміністративні заходи – регулювання через видання указів, розпоряджень главою держави або Кабінетом Міністрів" ³¹⁴. Отже, сучасний ринок (про який ми говоримо у контексті екологізації економіки), як бачимо, насправді є регульованим і контрольованим у багатьох аспектах. І з цього боку він аж ніяк не є вільним абсолютно.

В цьому контексті сучасним економістам варто подумати над "новим прочитанням" Дж.Кейнса – родоначальника ідеї державного регулювання економіки на макроекономічному рівні, зокрема, управління попитом. Кейнсіанська доктрина державно-монополістичного регулювання економіки шляхом стимулювання її розвитку за допомогою державних дефіцитів ³¹⁵ може, на нашу думку, виявитися корисною для регулювання процесів екологізації економіки, в т.ч. й управління попитом на екологічні послуги (загальносуспільні блага, до яких відносяться чисте повітря, якісна вода, продукти харчування тощо). Порівняно недавно, уже в нашу добу цю доктрину кваліфіковано використав у своїх працях, які стосувалися екологізації податкової системи Російської Федерації, видатний вчений-економіст світлої пам'яті К. Г. Гофман ³¹⁶.

Таким чином, у часи А. Сміта і Д. Рікардо (і навіть значно пізніше, у перші десятиріччя ХХ ст.) термін "вільний ринок" мав одне семантичне наповнення, сьогодні ж – суттєво інше. Зокрема, сучасний зміст поняття внутрішньо сполучається з ідеєю регулювання (керованості), хоч, на перший погляд, вільний ринок не мав би бути таким.

А тепер кілька слів про економічну теорію, на якій базується ринок. Як відомо, головними складовими методу економічної теорії є: по-перше, філософські та загальнонаукові принципи (розвитку, суперечностей, детермінізму, аналізу і синтезу, індукції та дедукції тощо); по-друге, закони діалектики (зокрема, єдності і боротьби протилежностей, кількісно-якісних змін і закон заперечення заперечення); по-третє, категорії діалектики (кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма та ін.); по-четверте, закони

³¹⁴ Ларіна Я. Ринок регульований // Там само. – С. 250-251.

³¹⁵ Див.: Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд. – М.: "Дело Лтд", 1994. – сс. 648-656.

³¹⁶ Див.: Гофман К. Г. Переход к рынку и экологизация налоговой системы России. – Экономика и математические методы. М.: 1994. т. 30. Вып. 4; Гофман К. Г. О программе экологизации налоговой системы РФ. В сб.: "Нормативно-методические и аналитические материалы по разработке и реализации экологических программ всех уровней". М: Минприроды, 1994.

і категорії економічної теорії (наприклад, закони вартості і грошового обігу, категорії – вартість, гроші, прибуток та ін.). Найпростішим елементом діалектичного методу пізнання економічних явищ і процесів є метод абстрагування. Він означає відмову від поверхових, несуттєвих сторін явища з метою розкриття його внутрішніх, суттєвих, сталих і загальних зв'язків³¹⁷.

Метод абстрагування тісно пов'язаний з поняттям конкретного. Конкретним є цілісний об'єкт в єдності його різноманітних сторін, властивостей і рис. Кожна із цих сторін за допомогою методу аналізу, з'ясування її сутності через принцип суперечності може бути розкрита у певному окремому визначенні.

Діалектичний метод пізнання економічних явищ і процесів передбачає сходження від абстрактного (простого) до конкретного (складного, цілого). Конкретне може бути розкрито у багатьох визначеннях, у синтезі отриманих за допомогою методу абстрагування окремих визначень. Ядром, найважливішим елементом діалектичного методу досліджень економічних явищ і процесів є принцип суперечності.

Так, товар, за загальноприйнятим визначенням⁸, є єдністю двох протилежних сторін – суспільної вартості і вартості; суспільний спосіб виробництва – єдністю продуктивних сил і відносин власності або виробничих відносин. У процесі взаємодії таких суперечностей (взаємовпливу, взаємозв'язку і взаємної боротьби) відбувається еволюція економічних явищ і процесів, а єдність і боротьба протилежностей є джерелом розвитку.

Як бачимо, метод і предмет економічної теорії не включає суперечностей між природною (екологічною) та економічною (господарською) системами, суперечностей між прибутком та екологічними збитками, між втратою природного капіталу і нарощуванням рукотворного, між економічними та екологічними вимогами тощо.

На наш погляд, тут міститься важлива методологічна помилка сучасної економічної теорії, яка, незважаючи на значний прогрес, все ще не може позбутися традиційних догм економічної ортодоксальності, що були притаманними як соціалістичній (марксистській), так і капіталістичній (у всіх її формах і напрямках) економічній теорії.

Сучасні економісти-теоретики ніяк не можуть переосмислити категорії "прибуток", "вартість" і "собівартість", критерій ефективності виробничо-комерційної діяльності, співвідношення та пріоритети факторів виробництва – природи, праці, капіталу, – а також сутність інших складових економічної теорії у контексті:

а) нових екологічних викликів, які постали перед людством;

б) органічної єдності економічної та екологічної систем і їх суперечностей та взаємозалежностей (а точніше – повної залежності економічної підсистеми від екологічної);

³¹⁷ Економічний словник-довідник, К., "Феміна", 1995, сс. 195-196.

в) боротьби протилежностей і суперечностей між традиційними економічними інтересами та екологічними вимогами, зокрема, суперечностей між необмеженими потребами людини і обмеженими природними ресурсами та обмеженою місткістю природного середовища, його спроможністю сприймати антропогенне забруднення та інші техногенні деструктивні стресові навантаження на природне життєве докільля;

г) ноосферної теорії Володимира Вернадського та фізичної економії Сергія Подолинського і т.д.

В результаті недостатньо повного врахування (можна і сильніше сказати – ігнорування) в економічній теорії екологічного фактора як внутрішнього структурного елемента економічної теорії і господарської практики, величезні екологічні збитки внаслідок господарської діяльності відносяться до екстерналій, тобто зовнішніх чинників, начебто не пов'язаних з економікою. Насправді ж причиною екологічних збитків у переважній більшості є виробничо-господарська діяльність, її наслідки.

Можна абсолютно переконливо стверджувати, що і екологічні катастрофи, які стають щораз частішими, також пов'язані причинно-наслідковими взаємозв'язками з тією ж виробничо-господарською діяльністю. Зрозуміло, за винятком катастроф, спричинених суто природними факторами. Досить нагадати в цьому контексті про дві грандіозні за масштабами екологічні катастрофи – Чорнобильську (орієнтовна оцінка втрат – 18 млрд. доларів США), а також нещодавню катастрофу у Мексиканській затоці внаслідок розлиття нафти після аварії на нафтовій платформі Deepwater Horizon. За попередніми оцінками фахівців ліквідація забруднення природного докільля та компенсація збитків від розливу нафти обійдуться не менше ніж у 12 млрд. доларів США. Більше того, руйнування нафтогонів, розташованих ближче до морського дна, може призвести до появи неконтрольованих фонтанів нафти, екологічні та економічні наслідки яких взагалі неможливо передбачити. Зрозуміло лише те, що нафтова пляма в Мексиканській затоці поблизу штатів Луїзіана, Алабама і Флорида надовго закрие можливість рибного промислу, створить загрозу руйнування екосистем, а також різко скоротить кількість туристів до цих районів США, які раніше за своїми природними умовами були надзвичайно привабливими для відпочинку і туризму. До речі, такими ж привабливими до Чорнобильської катастрофи були також і природні умови в басейні нашої, на той час найчистішої в Європі, ріки Прип'ять.

Немає сенсу наводити якісь додаткові аргументи на користь того, що причиною вищезгаданих, а також інших подібних екологічних катастроф є виробнича діяльність і завдані нею збитки повинні відноситися до внутрішніх (а не зовнішніх) виробничих витрат. Ігнорування причинно-наслідкових взаємозв'язків між економічною та екологічною системами, відсутність розуміння таких взаємозв'язків з боку економістів-теоретиків та практичних менеджерів і власників промислових корпорацій створює парадоксальну ситуацію: екологічні збитки (тобто від'ємні екологічні ефекти, які трансформуються в реальні економічні) в національних рахунках відносяться до збитків, викликаних стихійним лихом, нібито не пов'язаним з

економікою. З методологічної точки зору такий стан речей не витримує жодної критики. Екологічні ефекти (збитки), які є результатом виробничої діяльності, повинні бути невід'ємною складовою внутрішніх виробничих витрат і втрат, тобто їх слід відносити до інтернальних, а не екстернальних факторів виробничої діяльності.

Пояснюючи причини масштабних екологічних змін у біосфері нарощуванням інтенсивності господарювання і водночас нарощуванням негативних екологічних ефектів у біосфері (які вимірюються конкретним грошовим еквівалентом та пониженням якості життя внаслідок забруднення природного довкілля, що своєю чергою погіршує стан здоров'я населення) антиекологічною виробничою діяльністю і маючи в достатній кількості фактичні дані щодо масштабів наслідків такої діяльності, можна упевнено стверджувати, що інтерпретація органічної єдності природної та господарської систем в економічній теорії і суспільній практиці відповідає дійсності, а екологізація економіки є велінням часу та об'єктивною необхідністю.

2. ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ – ОБ'ЄКТИВНА ВИМОГА ЧАСУ

Істотною особливістю нашої епохи стало, як бачимо, поступове поглиблення екологічної кризи. Спочатку це ніби не торкалося економічної площини життя соціуму: погіршення природних умов у певних регіонах планети сприймалося як еволюція самої стихії. Дуже довго природа здавалася невичерпною, безконечно могутньою. Лише ретроспективно суспільство починало розуміти, що негативні екологічні наслідки здавна супроводжують надто інтенсивну господарську діяльність людей.

Пройде чимало часу, перш ніж соціально-екологічні мотиви цілком виразно з'являться у наукових дослідженнях. І тоді прозвучать грікі слова не лише про наше сьогодення, але й про далеке минуле, коли людина вже надмірно експлуатувала природу: "І не слід думати, що подібне ставлення до природи властиве тільки сучасним представникам так званого цивілізованого світу. І в більш ранні часи серед інших народів простежувалося таке саме споживацьке ставлення до природи з тими самими сумними наслідками. За 15 тисяч років до нашої ери на Землі не було пустель, а тепер куди не глянь – пустеля. А будь-яка пустеля – це результат загибелі природи унаслідок діяльності людини, яка уявляє себе її царем"³¹⁸. Ще переконливіше з цього приводу сказав М. Ф. Реймерс: "Перші кризи у взаємовідносинах людини і природи не були глобальними. І в неолітичну епоху надмірного промислу крупних тварин і навіть у період виснаження промислово-рослинних ресурсів, коли людство перейшло до широкого залучення у господарство мінеральних багатств, екологічні негаразди стосувалися лише частини населення планети і лише окремих середовищевірних компонентів біосфери. Нині і територіально, і компонентно в екологічну кризу включено

³¹⁸ Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Л.: Наука, 1990. – С. 201.

все земне середовище життя. Це стало з усією очевидністю зрозумілим у період, коли радіоактивність середовища життя почала досягати небезпечних меж від випробування ядерної зброї в атмосфері ³¹⁹. Момент усвідомлення глобальної радіоактивної небезпеки, який співпав у часі з початком розуміння всезагальної пагубності масового застосування отрутохімікатів (кінець 50-х — початок 60-х років ХХ ст.), можна вважати формальним початком сучасної екологічної кризи і поряд з цим екологічної революції — швидкого наростання природоохоронних заходів..." ³²⁰. В даний час можна стверджувати, що саме цим і зумовлена необхідність екологізації сучасної економіки.

Звичайно, для того, щоб шкідливі зміни у природі стали відчутними для людини, має відбутися стрибок – перехід кількісних змін у якісні. Механізм дії цього закону (як і інших законів діалектики) проймає собою все суще, тому рано чи пізно такий стрибок відбувається. Проте в межах міри люди можуть і не помічати дрібних змін, хоча об'єктивно вони вже існують. Це стосується не лише суто екологічної площини розвитку, але і багатьох інших, наприклад, проблеми ресурсів. Адже з плином часу і в цьому аспекті кількість переходила в якість – дедалі більше світова спільнота почала відчувати брак ресурсів, необхідних для звичних темпів розвитку.

У ХХ ст. роль потужного каталізатора шкідливих наслідків у природі відіграла, як відомо, науково-технічна революція (яку в соціальному плані підштовхнули друга світова війна, хвиля національно-визвольних рухів у країнах колишніх колоній і напівколоній та посилення протиборства могутніх військово-політичних блоків). Саме НТР дала в руки людині найрізноманітніші та найпотужніші засоби науки і техніки, протистояти яким природа вже була не в силі ³²¹. Науково-технічна революція триває й досі. Новітній її етап отримав назву технологічного: він найбільше проявляється у створенні та практичному впровадженні класу "високих" (наукомістких) технологій – мікропроцесорних, комп'ютерно-інформаційних, лазерних, плазмових, променевих, біотехнологій, нанотехнологій тощо. До речі, одним із численних проявів цього процесу є видобуток нафти на спеціальних платформах в акваторії Світового океану. І сам факт поглиблення, якісного урізноманітнення НТР є свідченням того, що могутність людини у вічному змаганні з природою невпинно зростає. На жаль, далеко не завжди людство вміє використати цю потугу справді розумно – на користь собі, нащадкам, усій планеті, як про це писав наш великий співвітчизник В. І. Вернадський.

Наслідком поглиблення НТР (а також цілого комплексу інших причин – економічних, політичних, демографічних, соціокультурних) стало

³¹⁹ Зрозуміло, що М. Ф. Реймерс у 1980 році не міг і підозрівати, що до Чорнобильської трагедії, після якої радіоактивність майже над половиною Європи сягне вже не просто небезпечних, а катастрофічних меж, залишалось всього шість років.

³²⁰ Див.: Реймерс М.Ф. Предисловие к книге "Тупыця Ю.Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования". М.: Наука, 1980. С. 6–7.

³²¹ Комаров В.Д. Научно-техническая революция и социальная экология. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 103 с.

виникнення низки проблем якісно нового масштабу, якого людство раніше не знало, – глобальних проблем сучасності³²². Далеко не всі вони мають ресурсно-екологічний характер: серед них є, наприклад, проблеми війни і миру або боротьба з міжнародним тероризмом. Проте, саме вузол ресурсно-екологічних проблем без перебільшення можна вважати одним із провідних, найхарактерніших серед усіх глобальних проблем. До того ж однією з істотних ознак усієї сукупності цих проблем є їх системна взаємозалежність – кожна з них тісно пов'язана з усіма іншими і розумітися досить повно може лише у взаємодії з ними. Отже, всі ресурсно-екологічні проблеми органічно доповнюють всі інші проблеми цього ж класу, і навпаки. Кожен окремих випадок (проблемна ситуація) несе у собі неповторну семантику конкретних зв'язків. Скажімо, проблема збереження тропічних лісів Африки за суттю справи не може бути відірвана від проблеми хронічного відставання слаборозвинених країн "третього світу", проблеми збройних конфліктів (у тій же Африці) або продовольчих ресурсів (згадаймо хоч би Ефіопію, де ліси навмисне випалювали, щоб утворити нову рілля для людей, які вмирали від голоду). Кожен такий приклад (як і нещодавня катастрофа у Мексиканській затоці) змушує пригадати гегелівські слова про те, що істина – конкретна, абстрактної істини немає.

Дослідження глобальних проблем сучасності показало, що екологічні негаразди нашої доби існують не самі по собі – вони "уплетені" у тугий вузол реальності.

Всі глобальні проблеми, як можна легко побачити, перетинаються в одній точці, і цим фокусом є *проблема людини*. Справді, всі вони так чи інакше мають вихід на людину, на її сьогодення та майбутнє (і останній момент є дуже важливим). Як зазначав І. Т. Фролов, "по суті, в сучасних умовах стоїть проблема майбуття людини, причому мається на увазі не лише її соціальне майбутнє, але й її майбуття як живої, чуттєвої, природної істоти. Дійсно, й екологічна проблема, і проблеми народонаселення, їжі, розвитку процесів науково-технічної революції, й особливо проблеми, пов'язані з війною і миром, стосуються самого існування людини"³²³. Показово, що в епоху НТР проблема людини стала не лише глобальною (і більше того – фокусом усіх глобальних проблем), але також *загальнонауковою* проблемою³²⁴. Такий винятковий методологічний статус зобов'язує науку, зокрема й економічну, постійно приділяти цій проблемі належну увагу.

Вивчення всієї системи глобальних проблем дозволило зрозуміти, наскільки глибоко ресурсно-екологічні проблеми (які безпосередньо цікавлять економічну теорію) пов'язані з соціально-політичними, економічними, демографічними, соціокультурними реаліями сьогодення. Одне з важливих питань цього комплексу – роль потреб у соціальному механізмі. Адже до неприємностей екологічного характеру найчастіше

³²² Глобальные проблемы современности. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.

³²³ Наука и глобальные проблемы современности // Вопросы философии. – 1974. - № 8. – С. 103.

³²⁴ Готт В. С., Семенов Э. П., Урсул А. Д. Категории современной науки (становление и развитие). – М.: Мысль, 1984. – С. 162.

призводить надмірне виробництво, метою розширення якого є саме задоволення невинуватих великих потреб.

Вся історія людства була пов'язана із зростанням та урізноманітненням потреб³²⁵. Для задоволення ж їх суспільство було змушене постійно нарощувати обсяги виробництва, розвивати його не лише кількісно, але й якісно. Аналіз переконує: невтішні результати дотеперішнього шляху світової цивілізації значною мірою були викликані гонитвою невпинного зростання виробництва у споживацькому суспільстві. Неперервне розширення людських потреб – на жаль, без врахування життєво важливих екологічних потреб у здоровому довіллі – було детерміноване, насамперед, швидким зростанням народонаселення планети (згадаймо, зокрема, демографічний вибух другої половини ХХ ст., який вивів демографічну проблему у коло глобальних). Але справа не лише в цьому. Другий бік медалі – як саме живуть люди, яким є спосіб їхнього життя. Чим краще живуть люди, тим більшого їм хочеться – такою є споживацька психологія. Постійне зростання потреб суспільства неперервно підштовхує до всебічної інтенсифікації виробництва, вона неминує породжує додаткові потреби самого виробництва, це знов-таки примушує розширювати виробництво... – і цьому немає краю. Як кажуть, зачакловане коло. Його можна розірвати єдиним шляхом – повнішим задоволенням екологічних потреб: адже немає більшої цінності, ніж здоров'я людей.

Особливий бік проблеми потреб сучасного глобалізованого світу становить існування на планеті своєрідного привілейованого шару, який називають "золотим мільярдом". Це мешканці високорозвинених країн-лідерів, їх потреби є незрівнянно вищими, ніж у решті країн світу, і цей факт має відповідні ресурсно-екологічні наслідки у загальному світовому балансі. "У розвинених країнах живе всього 13% населення земної кулі, а їх частка у забрудненні і руйнуванні природи становить 70%. Такою є ціна високого рівня життя. Природа для універсального задоволення потреб людей стає як засіб"³²⁶.

Цифри, що з різних боків характеризують зазначену нерівномірність у використанні природних благ на Землі, наводять чимало дослідників. За словами бельгійського екофілософа Е. Фермеєрса, сьогодні у світі "життєвий рівень меншості у 25 разів перевищує життєвий рівень бідної більшості..."³²⁷. Разом з тим професор Е. Фермеєрс у своїх працях та лекціях, прочитаних свого часу у Національному лісотехнічному університеті України у Львові, ввів поняття "*фактор 20*" для позначення коефіцієнта відносного антропогенного тиску на природне довілля у різних секторах світової економіки (немовля, народжене в розвинутій країні, протягом усього життя "коштує" природі у 20 разів дорожче, ніж дитина з країни "третього світу"). Це досить точно корелюється зі статистичними даними: пересічний житель США постійно споживає у 20-30 разів більше природних ресурсів, ніж

³²⁵ Семенюк Е.П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – С. 51-60.

³²⁶ Булатов М. О., Малєєв К. С., Загороднюк В. П., Солонько Л. А. Філософія ноосфери. Філософський зміст і сучасний смисл феномена ноосфери – К.: Наукова думка, 1995. – С. 26.

³²⁷ Фермеєрс Е. Очі панди. Філософське есе про довілля / Пер. з нідерл. – Львів: Стрім, 2000. – С. 41.

людина, скажімо, в Індії. Маючи 5 % населення світу, США споживають близько 50 % світових ресурсів. За прогнозом на 2030 р. США нараховуватимуть 350 млн. людей, на 2050 р. близько 400 млн. І в середині ХХІ ст. США будуть здійснювати на природне довкілля такий же антропогенний тиск, як 8 млрд. людей у бідних країнах³²⁸. Парадокс, отже, в тому, що, маючи незрівнянно менше населення, ніж Китай або Індія, США об'єктивно є для природного довкілля планети значно шкідливішим членом світової спільноти.

А в основі всієї цієї статистики, нагадаємо, лежить проблема задоволення потреб. Слід розуміти, що іншого, ніж природа, універсального засобу задоволення людських потреб – просто немає і бути не може. Зокрема, і вся велична споруда світової економіки (як і культури загалом) базується винятково на можливостях матері-природи.

Пошуки виходу з кризової ситуації, яка склалася в результаті загострення глобальних проблем, привели до об'єктивного формування *екологічного імперативу сучасності*. В науці нашої доби (і ширше – в усій соціальній практиці) він став аналогом історично відомого категоричного імперативу І.Канта – як вічного морального закону, наказу, що завжди звучить у людській душі, вимагаючи від людини діяти певним чином, робити одне та не робити іншого. Зміст екологічного імперативу можна передати приблизно так: якщо людство хоче вижити, йому необхідно докорінно та негайно змінити свій спосіб життя, характер взаємодії з природним довкіллям, кардинально обмеживши свої потреби та оптимізувавши кількість народонаселення. Екологічний імператив сучасності – це об'єктивний за своїм характером наказ людству, від його виконання залежить як виживання світової спільноти, так і подальша доля людської цивілізації, всього виду *homo sapiens*. Цей історичний, справді доленосний наказ людству дає саме життя, адже альтернативою тут може бути лише загибель (свого роду самогубство світової спільноти як наслідок систематичного та "успішного" рубання гілки, на якій ми всі сидимо).

Що ж до потреб людства, їх обсяг необхідно обмежити рівнем *розумних* потреб, і ця вимога відразу ж логічно перекидає місток до вчення В.Вернадського про *ноосферу* – сферу розуму³²⁹. З іншого ж боку, екологічний імператив сучасності цілком природно став важливою складовою стратегії сталого розвитку. Ці феномени суспільної думки єднає вже об'єктивний характер передбачуваних ними вимог.

Для того, щоб екологічний імператив став справжнім надбанням найширших верств населення Землі, надійним дороговказом в їх житті та діяльності, об'єктивно необхідною є *екологізація світогляду* членів суспільства, тобто наповнення його сучасним соціально-екологічним змістом та відповідною спрямованістю думок і помислів. З цим органічно пов'язані *екологічне виховання сучасної людини (homo economicus)* з її меркантильною

³²⁸ Урсул А. Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М.: Издат. дом "Ноосфера", 1998. – С.178.

³²⁹ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – М.: Наука, 1989. – 258 с.

ментальністю та цілеспрямоване формування *екологічної свідомості* як надзвичайно важливого аспекту та форми індивідуальної і суспільної свідомості. Проте сферою свідомості, духовним світом людей суть проблеми, безперечно, не вичерпується: необхідна не лише певна спрямованість думок і прагнень, а й неодмінно ще й практична діяльність із втілення цих думок і планів у життя. Отже, на порядку денному сучасного етапу розвитку людства стоїть також *екологізація соціальної практики* в усіх її можливих проявах.

Усі ці масштабні процеси неможливі без всебічної та вірогідної, надійної *екологічної інформації*, яку суспільству може надати лише наука. Тому цілком закономірно доба НТР та усвідомлення глобальних проблем людства детермінували формування нової галузі наукового знання – *соціальної екології*³³⁰. Вона істотно відрізняється від традиційної екології як суто біологічної, природничонаукової дисципліни. Об'єктом вивчення традиційної екології є екосистема, яка поєднує живі організми (біологічні види) з природним довкіллям їх існування та життєдіяльності. Соціальна ж екологія повною мірою враховує суспільний спосіб життя людини і вже тому принципово не може бути біологічною дисципліною. Об'єктом вивчення у ній стають *соціоекосистеми*, але важливе методологічне значення має й те, що вперше в історії екологічної думки тут з'являється суб'єкт – суспільство, інтегрована система інститутів та зв'язків людей як соціальних істот³³¹.

Саме в цьому науковому та загальносоціальному контексті почалося формування екологічної економіки – якісно нової галузі економічного знання, в якій збереження та відновлення природного довкілля ставиться вище будь-якого суто економічного ефекту, тобто прибутку.

3. МЕТОДОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКОНОМІКИ

Доба НТР, коли відбувається становлення цієї нової галузі економічної теорії, неминуче залишає на ній свій відбиток, певним чином визначаючи її прикметні риси. Основною ж соціальною детермінантою формування екологічної економіки залишається поглиблення екологічної кризи на планеті. Екологічний імператив сучасності має вельми широкий спектр різноманітних проявів у соціокультурній сфері, і саме до них належить конституювання нових напрямів наукового пошуку з яскраво вираженим соціально-екологічним забарвленням.

Одна з основних методологічних рис цієї нової дисципліни – її синтетичний характер: цілком наочно вона поєднує два великих розділи наукового знання, які традиційно були далекими один від одного, економіку та екологію (як частину біології зі властивим їй природничонауковим характером теоретичних побудов).

У цьому контексті варто привернути увагу до іманентної спорідненості екологічної економіки та соціальної екології. Вони зародилися в один

³³⁰ Бачинский Г.А. Социозология: теоретические и прикладные аспекты. – К.: Наукова думка, 1991. – 153 с.

³³¹ Назарук М. М. Основи екології та соціоекології. – Львів: Афіша, 1999. – С.37-40.

історичний період і мають чимало спільного. Це аж ніяк не випадково, навпаки – глибоко закономірно: між цими науковими дисциплінами існує тісний змістовний зв'язок. Він зумовлений тим, що економіка, безперечно, є важливою складовою суспільства та його життя. А з іншого боку ці галузі науки, природно, поєднує екологічна спрямованість пізнання соціальної дійсності. Звичайно, при цьому між ними є й серйозна відмінність: соціальна екологія є значно ширшою за сферою досліджуваних явищ та своєю проблематикою. Вона, наприклад, включає такий специфічний напрям наукового дослідження реальності, як вивчення екологічних катастроф³³². Зазначимо, що такі катастрофи, безперечно, найчастіше мають і еколого-економічний аспект, проте у своїй цілісній визначеності вони належать до об'єкта дослідження соціоекології: адже вони, зазвичай, є техногенними, антропогенними. І навіть коли це природні (не антропогенні) катастрофи, соціоекологічний ефект все одно зумовлюється вже наявністю людей, які від цих явищ страждають. Принциповим є те, що соціогуманітарний аспект розгляду будь-яких феноменів, безперечно, завжди є ширшим, ніж суто економічний.

Не можна обминути ще один бік зв'язку екологічної економіки та соціальної екології – обидві вони наочно мають інтегративну природу. В добу науково-технічної революції, коли кількість подібних галузей знання помітно зросла, їх почали образно називати гібридними дисциплінами: аналогічно до гібридних рослин чи тварин вони є результатом сполучення властивостей обидвох поєднаних розділів науки. Для кращого розуміння методологічної специфіки цього типу наукових дисциплін досить пригадати математичну лінгвістику, економічну кібернетику, технічну естетику, інженерну психологію або космічну медицину. Соціальна екологія та екологічна економіка (а також екологічна філософія, екологічна етика) ефективно продовжують цю низку синтетично-інтегративних дисциплін в умовах поглиблення та загострення глобальної екологічної кризи.

Формування наукових галузей зазначеного характеру цілком відповідає духові сучасної науки, в якій порівняно з минулими періодами помітно зросла роль інтегративних процесів та тенденцій. Звичайно, діалектична єдність диференціації та інтеграції в усі часи характеризує пізнання світу (так само, як і будь-які інші сторони життя і діяльності суспільства); обидва ці процеси завжди притаманні об'єктивній дійсності та її відображенню у свідомості людини. Проте, питома вага та евристично-гносеологічна роль цих двох сторін пізнання були серйозно відмінними у різні епохи: колись абсолютно домінувала диференціація, з часом невпинно посилювалося значення інтеграції. Істотним моментом розвитку науки в добу НТР є те, що тепер навіть сама диференціація нерідко виступає своєрідною формою прояву своєї діалектичної протилежності – інтеграції. Виникла нова, цілком несподівана, на перший погляд, функція диференціації науки – сприяти

---

³³² Зербіно Д. Д., Гжегоцький М. Р. Екологічні катастрофи у світі та в Україні. – Львів: БаК, 2005. – 280 с.

посиленню інтегративних процесів і навіть служити їх виявом³³³. Саме це і спостерігається, зокрема, на прикладі екологічної економіки: виділення ще однієї, нової галузі науки, очевидно, є актом її диференціації, але сама природа цієї дисципліни поза всяким сумнівом є синтетично-інтегративною.

Суть справи полягає в тому, що екологічна економіка об'єктивно включена водночас до двох традиційних великих розділів наукового знання – економіки та екології. Адже предметом екологічної економіки є вивчення шляхів вибору раціональних способів виробництва матеріальних благ в умовах обмежених природних ресурсів, необмежених потреб та нестабільних (динамічних) умов природного життєвого довілля. Виходячи з цього, екологічна економіка як міждисциплінарна (інтегративна, гібридна) наука базується на принципах і методах економічної теорії, прикладної економіки, екології та інших природничих наук. Через соціальну ж екологію вона безпосередньо пов'язана з усім комплексом соціальних дисциплін. З одного боку, екологічна економіка є складовою частиною економічної теорії, з іншого – вона вимагає докорінної зміни сутності й змісту економічних наук щодо відображення ними екологічного імперативу, а також удосконалення природоохоронного законодавства³³⁴.

Характерно, що в сучасному енциклопедичному визначенні економічних наук наводиться вже й екологічна грань змісту цього поняття: такі науки розуміються як "сукупність наукових дисциплін, які вивчають закони й суперечності розвитку економічних систем у процесі їх історичної еволюції, управління господарством, відносини між людьми і навколишнім середовищем та інші проблеми"³³⁵. Отже, очевидним тут є певний відхід від традиційного змісту поняття (яким він довго був колись), істотне доповнення. Це внутрішній розвиток поняття економічних наук під впливом часу, життя суспільства.

Розглядаючи синтетично-інтегративну природу знання як вельми характерну методологічну рису екологічної економіки, слід розуміти, що цей аспект проблеми не обмежується евристичним синтезом двох згаданих великих розділів науки – економіки та екології. Дуже важливими, наприклад, є змістовні зв'язки цієї дисципліни з психологією: адже для того, щоб бачити об'єктивну необхідність застосування в реальних економічних механізмах вимог екологічного імперативу сучасності, треба керуватися відповідними психологічними установками. В першу чергу, очевидно, мова тут має йти про використання результатів досліджень у сфері *соціальної психології*. Останнім часом фахівці відзначають і зародження такої специфічної дисципліни, як *екологічна психологія*. І взагалі, беручи ширше, важливими для екологічної економіки є здобутки всіх соціальних наук (а також таких інтегративних галузей, як соціальна екологія та соціальна філософія). Але і це ще не все. Не можна ігнорувати в даному випадку також значення творчого внеску низки

³³³ Чепиков М. Г. Интеграция науки. (Философский очерк). – Изд. 2. – М.: Мысль, 1981. – С. 164-177.

³³⁴ Туниця Ю. Ю. Екологічна економіка і ринок: подолання суперечностей. - К.: Знання, 2006. – С. 83.

³³⁵ Мочерний С. В. Економічні науки // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. – К.: Академія, 2000. – Т.1. – С. 479.

природничих і технічних дисциплін, різних розділів математики (наприклад, теорії ймовірностей або комбінаторики), загальної теорії систем, інформатики тощо. Інакше кажучи, евристичний потенціал екологічної економіки об'єктивно має бути найширшим (і відкритим для нарощування в часі), інакше важко розраховувати на ефективні результати розвитку цієї галузі знань.

Об'єктивними передумовами народження екологічної економіки були поглиблення екологічної кризи та усвідомлення цього факту широкими верствами соціуму. Важливими кроками поступової екологізації суспільної свідомості стали формування соціальної екології та виникнення масових громадсько-політичних рухів за збереження і відновлення природного довкілля. Важливу роль у становленні екологічної ідеології як нетрадиційної соціально-психологічної парадигми відіграло зародження екологічної філософії, зокрема біоетики та екологічної етики. Витоки цих нових для філософської теорії мотивів (цілком відсутніх у класичній філософії) можна бачити ще у першій половині ХХ ст. у вченні О. Леопольда про етику землі: "Ми не бережемо землю, тому що розглядаємо її як приналежне нам нерухоме майно. Коли нам стане ясно, що вона – співтовариство, до якого належимо й ми самі, можливо, ми почнемо користуватися нею з любов'ю і повагою. Тільки за цієї умови земля зможе витримати натиск механізованої людини..."³³⁶. Значно пізніше, уже у розпалі екологічної кризи, аналогічні думки розвиває Е. Фермеєрс.

Широка популяризація досягнень екологічної філософії, соціальної екології та споріднених з ними галузей знання, природно, сприяла і змінам у лоні традиційної економічної думки. Екологічна економіка зародилася в середині 70-х рр. минулого століття, особливо ж інтенсивно вона розвивається на початку ХХІ ст. Людство дедалі глибше усвідомлює: щоб попередити гігантську катастрофу, справжній колапс, який загрожує цивілізації, необхідно кардинально перебудувати всю інфраструктуру народного господарства, принципово змінивши самі принципи підходу до визначення його цілей, беручи за основу оптимізацію природокористування. Екологічна доцільність виробництва має стати пріоритетною щодо суто економічних показників.

Для методологічної бази екологічної економіки вельми характерним є активне та продуктивне використання нетрадиційних загальнонаукових форм і засобів пізнання, детермінованих добою НТР. Це, насамперед, новітні загальнонаукові підходи до пізнання дійсності – системний, структурний, функціональний, інформаційний, модельний, імовірнісний тощо³³⁷. Сукупність логіко-методологічних засобів таких підходів дозволяє створити якісно своєрідний евристичний клімат. У більш широкому ракурсі важливою прикметою екологічної економіки є тісний зв'язок з усім загальнонауковим

³³⁶ Леопольд О. Календарь песчаного графства / Пер. с англ. – Изд. 2. – М.: Мир, 1983. – С. 16.

³³⁷ Семенов Э. П. Общенаучные категории и подходы к познанию. (Философский анализ). – Львов: Вища школа, 1978. – 176 с.

рівнем методології. Це, до речі, істотно характеризує й інші молоді дисципліни, які формувалися наприкінці ХХ ст.

Наочним проявом системного підходу є один із принципових висновків екологічної економіки: сьогодні не можна розглядати економічну та екологічну системи планети окремо одна від одної, необхідно бачити *єдину еколого-економічну систему*³³⁸. Аналізу інтегрованої еколого-економічної системи соціуму в цій галузі знань приділяється велика увага. Завданням фахівців цього профілю є обґрунтування органічної єдності еколого-економічної системи як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Необхідно розкривати основні протиріччя між економічними та екологічними вимогами, знаходити шляхи подолання цих суперечностей у галузевому і територіальному аспектах. Природно, що економічна та екологічна підсистеми єдиної еколого-економічної системи пов'язані між собою низкою причинно-наслідкових взаємозв'язків; розвиток, стабілізація чи деградація кожної з цих підсистем неминуче впливають на іншу. Цілком очевидно, що ця концепція може розвиватися та сприйматися адекватно лише у широкому загальному контексті системного підходу (а він, у свою чергу, нерозривно поєднаний з усіма іншими загальнонауковими підходами сучасності).

Варто наголосити, що зазначені тут наукові засоби своєрідно реалізують основні методологічні принципи діалектики у пізнанні складного і внутрішньо суперечливого світу, відіграючи, отже, роль істотної ланки зв'язку між філософською та спеціальною, конкретно науковою методологією доби НТР. Адже в усі часи рівні загального, особливого й одиничного у науковій методології, певна річ, забезпечуються щоразу специфічними, унікально-неповторними засобами. Саме тому загальнонаукові теоретичні конструкти (категорії, проблеми, методи, підходи, концепції, пізнавальні прийоми тощо) посідають дуже помітне місце у всій тканині сучасного наукового знання.

Нарешті, однією з найважливіших методологічних характеристик екологічної економіки є її найтісніший зв'язок з соціальною практикою. Тут слід нагадати, що ця риса великою мірою відзначає всю загалом науку. Колись І. Франко говорив про нерозривну єдність у "справжній науці" двох сторін – пізнання законів природи та використання цих законів у житті людини³³⁹. Проте, ця друга, практична сторона не однаковою мірою властива різним галузям науки. Але є багато дисциплін, велика практична значущість яких не викликає сумніву. І екологічна економіка, безперечно, належить до їх числа: її метою є з'ясування того, яким чином можна подолати суперечність вимог екологічного імперативу з реаліями ринкової економіки.

4. ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ І ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

³³⁸ Туниця Ю. Ю. Екологічна економіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – С. 36-38.

³³⁹ Франко І. Я. Наука і її взаємини з працюючими класами // Збір. тв. у 50 томах. – Т. 45. Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 32.

Динамізм нашої епохи не залишає поза своїм впливом жодної істотної сторони соціокультурного розвитку світової спільноти. І в першу чергу, без сумніву, це стосується такої важливої площини життя людей, як економіка. Погляньмо на цей бік питання у ракурсі проблеми екологізації економіки та особливостей цього процесу.

Після другої світової війни помітною складовою змін у світовій економіці стало здобуття незалежності багатьма колишніми колоніями та напівколоніями. Ці молоді держави поступово включалися у світовий ринок як самостійні його суб'єкти. Важливе значення при цьому мало їх співробітництво з соціалістичними країнами. Проте економіка "третього світу" і досі несе на собі багато "родимих плям" свого походження. Дуже часто і сьогодні ці країни не можуть виділяти належних коштів на природоохоронні заходи. Як показав міжнародний форум у Йоганнесбурзі (2002 р.), історично у цій частині світу ще не сформувався належний стан екологічної свідомості суспільства. І взагалі, пекучість поточних нагальних проблем для цих народів поки що явно переважає розуміння невідкладності всього комплексу завдань сталого розвитку.

Потужний потік глобалізації світової економіки найчастіше веде до підтвердження сумнозвісної істини: багаті стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими... Справа в тому, що невпинно поглиблюється прірва між високорозвиненими постіндустріальними країнами, де роль головного виробничого ресурсу відіграють інформація та знання ("information and knowledge economy"), та рештою регіонів світу³⁴⁰. Життя доводить, що ця решта аутсайдерів дедалі більше неспроможна наздогнати лідерів світових економічних перегонів. На превеликий жаль, останнім часом не на кращому боці згаданої прірви опинилися також країни з перехідною економікою... З розгортанням глобалізації світ поступово поляризується. І в контексті об'єктивної необхідності екологізації всього способу життя це, звичайно, далеко не кращий варіант подій.

До цього широкого тла останнім часом додається загроза можливого колапсу міжнародної економіки у зв'язку з глобальною фінансово-економічною кризою (зокрема, подорожчанням енергоносіїв та продуктів харчування). Ця проблема, до речі, безпосередньо пов'язана з комплексом екологічних негараздів на планеті, зокрема, з відчутним прискоренням глобального потепління та його погодно-кліматичними наслідками. Турбує те, що кожен рік несе з собою лише погіршення ситуації. На майбутнє просто важко передбачити всі можливі втрати людства (як економічного характеру, так і інші, включаючи численні жертви), втрати від подібних природних катаклізмів, антропогенно-екологічних за своєю генезою.

Отже, в наші дні економічний розвиток світової спільноти поєднує в собі дуже різні площини та тенденції. Країни з найвищим рівнем життя (лідери світової економіки) заклопотані тим, щоб зберегти і посилити це лідерство попри всю напругу історичного моменту, певним чином розв'язуючи при

---

³⁴⁰ Мунтян М. А., Урсул А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М.: Ступени, 2003. – С. 139.

цьому складні глобальні проблеми. Держави "третього світу" шукають своїх шляхів до кращого майбутнього, але сьогодні нерідко бідують, ледве зводять кінці з кінцями, щоб якось прогудувати своїх мешканців. Не набагато кращим є й рівень країн з перехідною економікою, які теж багато років мріють про щасливу долю, не маючи для цього реального потужного потенціалу і мало що роблячи практично для зміни свого становища. Звичайно, є ще й країни, які в цю дещо спрощену схему не вкладаються (адже "істина завжди конкретна"). Але головне, що над усіма – над цілою планетою – грізно висить дамоклів меч екологічних та інших глобальних проблем, і природа дедалі частіше нагадує людині, що ресурс часу дуже швидко вичерпується. Треба усвідомити, що це стосується всіх. От чому екологізація способу життя (і, зокрема, його економічної бази) є владним імперативом історичної долі людства.

Звичайно, будучи процесом складним і внутрішньо суперечливим, екологізація економіки має чимало "підводних каменів" на своєму шляху. Іманентна суперечність полягає вже в тому, що тут необхідно вкладати кошти (і великі!) без розрахунку на економічний ефект, тобто на прибуток у чисто грошовій його формі. Друга суперечність: треба вкладати кошти, яких постійно бракує (інакше кажучи, їх треба вишукувати, наполегливо шукати, щоб вкласти у природоохоронні або відновлювальні заходи). Екологізація економіки має привести до створення принципово нової економічної моделі, де мета, кінцевий результат суттєво відрізняється від того, що було й є досі, - від прибутку. Критерієм ефективності виробничої діяльності повинна стати не максимізація прибутку, як це має місце зараз, а максимізація інтегрального еколого-економічного ефекту.

Упродовж усього періоду існування ринкової економіки головним завданням економічної науки був пошук шляхів використання обмежених ресурсів (з максимальною віддачею на вкладені кошти) для максимального задоволення необмежених потреб людини. Сьогодні для людства настає свого роду "піст": потреби необхідно обмежувати рамками доцільного, а ресурси докільля якісно поліпшувати і розширювати³⁴¹. І далі світова спільнота має жити на цьому оптимально визначеному раціоні – це й отримало назву стратегії сталого розвитку.

Природно, що весь пафос екологізації економіки (як специфічного соціального процесу) та очікуваного результату цього процесу й особливої галузі наукового знання – екологічної економіки – органічно пов'язаний з концепцією сталого розвитку. Власне кажучи, метою накреслених революційних перетворень у парадигмі господарювання людини на планеті має бути саме стабілізація розвитку світової спільноти і, тим самим, збереження цивілізації. Домогтися цього без екологізації економіки не вдасться ніколи.

Концепція сталого розвитку, як відомо, природно виросла з глобальної проблематики, яку глибоко досліджував Римський клуб, починаючи ще з

---

³⁴¹ Туниця Ю. Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – С. 20.

кінця 60-х рр. минулого сторіччя. Подібно до цього і екологічна економіка за своїм змістом, без сумніву, тісно пов'язана з цією проблематикою, а отже – і з глобалістикою як новим науковим напрямом. Принципи екологічної економіки повинні запанувати в цілому світі, бо наша планета є єдиною глобальною еколого-економічною системою, де обидві ці площини взаємопов'язані та залежні одна від одної. Глобальний характер екологічної економіки має стати стратегічним орієнтиром для всієї світової спільноти.

І ще одна думка принципового характеру. Людство ніколи не зможе жити без використання речовини, енергії та інформації природи, і вся економічна діяльність ґрунтується саме на цьому – тільки так і може бути в усі часи. Так от: у контексті екологічної економіки це має бути *збалансоване природоко-ристування* (де потреби людини обов'язково співвідносяться з можливостями природи), і впроваджувати його треба водночас на національному та міжнародному рівнях³⁴². Аналіз переконує, що сьогодні до цього ще дуже далеко. Екологізація економіки, отже, неодмінно має бути пов'язана з оптимізацією виробничо-економічних механізмів у цьому аспекті.

Розмірковуючи над шляхами розвитку екологічної економіки, слід зазначити, що різні види виробничої діяльності людини не є рівноцінними за своїми екологічними наслідками. Відомо, наприклад, що підприємства металургії, хімічної, гірничодобувної, вугільної промисловості вже давно залишають після себе мертві зони на поверхні землі. "Якість природного середовища людини становить збереження екологічної рівноваги в ньому в такому вигляді, щоб люди могли жити і розвиватися як біологічні істоти. Цього можна досягти, якщо при освоєнні природи у процесі виробництва виходити з розуміння обмеженості можливостей біосфери, тобто існування невідновлюваних ресурсів, без яких, проте, життя людей є неможливим. Тому виробництво не повинно знищувати невідновлювані ресурси; не можна створювати виробництва, шкідливі для життя інших живих істот, які мають велике значення для збереження екологічної рівноваги. Для підтримання такої якості природного середовища людини треба створити нову шкалу цінностей, де центральне місце займатиме прогрес людини, розвиток та захист її здібностей та її середовища. А далі розвивати технологію та урбанізацію з точки зору цієї шкали"³⁴³. Ця модель майбутнього, по суті, й отримала назву сталого розвитку. Економіка цього періоду неминуче має бути екологічною.

За велінням сучасного екологічного імперативу соціальне регулювання ринку (яке по-своєму, так чи інакше відбувається в кожен епоху) в нашу добу дедалі більше набуває форму екологізації економіки. Безперечно, це не єдиний можливий аспект соціального регулювання ринку. У цій сфері завжди є й інші фактори, інші критерії контролю і впливу (наприклад, пов'язані з уявленнями про соціальну справедливість). Проте, прикметна особливість

³⁴² Туниця Т. Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. – К.: Знання, 2006. – 300 с.

³⁴³ Маркович Д. Социальная экология. Книга для учителя / Пер. с сербохорватск. – М.: Просвещение, 1991. – С. 81.

нашого часу полягає саме в об'єктивній необхідності екологізації економіки: це потрібно всім, усьому соціуму, без цього не може бути і соціальної справедливості.

Основну суперечність екологічної економіки становить протиріччя між двома підсистемами єдиної еколого-економічної системи, двома її площинами – економічною та екологічною. З одного боку, як показано раніше, сучасна економіка має багато проблем і труднощів різного роду, коштів постійно бракує (адже відомо, що навіть наймогутніші держави світу живуть у борг). З іншого ж боку, постійної уваги до себе (тобто неперервних і великих асигнувань) потребує екологічна підсистема. Ця суперечність, до речі, буде зростати з часом, оскільки діє закон невпинного зростання екологічних витрат суспільства³⁴⁴. Таким чином, треба передбачати, що ситуація буде лише погіршуватися. Але зазначена суперечність не є штучно створеною, це об'єктивне протиріччя життя, від нього не можна якось відштовхнутися, абстрагуватися, прикриваючись фразою про вільний ринок, який, мовляв, "сам усе розставить по місцях". Насправді ж, оптимальне розв'язання цієї суперечності не може бути стихійним, воно потребує великої напруги суспільства, цілеспрямованої інтеграції зусиль усієї світової спільноти.

Міжнародна економічна та політична практика нашого часу вже доводить, що багато держав світу (починаючи від найзаможніших) відверто не хочуть брати на себе тягар екологізації економіки. Перевага при цьому віддається іншим векторам економічної геополітики, іншим пріоритетам, навіть мріям про світове панування. Життя переконує: обійтися без рішучих кроків у цьому напрямі міжнародна спільнота не зможе – інакше зрушити з місця складний механізм екологізації (у світовому масштабі!) не вдасться. Таким кардинальним кроком могло б стати прийняття та впровадження у практику Екологічної Конституції Землі як основоположного та всезагального документа соціально-екологічного та економічного характеру, що мав би у світі найвищу юридичну силу³⁴⁵. Очевидно, певні норми та розділи цього закону безпосередньо стосувалися б регулювання конкретних питань екологічної економіки. Це означає, що для роботи з підготовки такого всеосяжного документа мають бути залучені (поряд із фахівцями низки інших профілів) також і економісти-екологи. Отже, і належна підготовка кваліфікованих спеціалістів у цій нетрадиційній галузі науки і практики теж стає відповідальним завданням світового співтовариства.

Реальне просування людства до сталого розвитку об'єктивно означатиме дедалі більшу увагу до проблем екологізації економіки. Третє тисячоліття владно нагадує народам світу про необхідність у край бережливого ставлення до природних ресурсів, які ще залишилися на планеті. Але і цього замало: в

³⁴⁴ Туниця Ю.Ю. Закон зростання екологічних витрат суспільства // Економічна енциклопедія: У 3-х томах. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – С. 547.

³⁴⁵ Див.: Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. 1. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.; Ю. Туниця. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади. Вісник НАНУ. – 2005. – № 11. – С. 32-42.

минулому надто вже багато людьми витрачено і бездумно зруйновано, тому необхідно активно відновлювати довкілля, допомагаючи природі долати важкі наслідки нерозумного господарювання людини. Потреби суспільства слід рішуче переглянути відповідно до ноосферної стратегії сталого розвитку. Соціальне регулювання світового ринку в екологічному ракурсі неминуче має стати важливим завданням людства. Екологізація економіки, незважаючи на всі її суперечності, проблеми та труднощі, повинна бути реально поставлена на порядок денний доби.

Якщо зробити більш загальний висновок, то за великим рахунком сьогодні перед економічною наукою треба ставити завдання щодо створення нової життєспроможної екологічно орієнтованої економічної теорії (її можна назвати також еколого-економічною теорією). Щоправда таке радикальне завдання, на нашу думку, посилене лише для молодшої генерації дослідників, які незаангажовані традиційними економічними догмами і які спроможні позбутися традиційного економічного мислення. Йдеться про те, що недостатньо лише критикувати сучасну економічну теорію за відсутність у ній життєво важливого екологічного імперативу (об'єктивно присутнього у реальній дійсності), але й треба запропонувати їй альтернативу.

Загальновідомо, що істинність будь-якої теорії перевіряється практикою. Тому зрозуміло, що від нової, екологізованої економічної теорії також вимагатиметься її емпірична перевірка достатньою кількістю фактів. Конкретних фактів об'єктивного взаємозв'язку та взаємозалежностей між економічною та екологічною системами накопичилося (принаймні за останні 50 років) уже більш, ніж достатньо. Про деякі, найбільш яскраві з них, йшлося вище. Тому майбутня екологізована економічна теорія, вочевидь, витримає емпіричну перевірку вже за життя нинішнього покоління людей. Сьогодні не треба нікого переконувати в накопичених у великій кількості реальних фактах колосальних матеріальних і моральних збитків, спричинених негативними екологічними змінами в біосфері. Наголосимо, що такі збитки органічно пов'язані причинно-наслідковими взаємозв'язками з виробництвом і споживанням матеріальних благ.

Незважаючи на це, еколого-економічні наслідки сучасної виробничої діяльності, зокрема, у сфері природокористування (видобуток тієї ж нафти або газу, запаси яких вже вичерпуються) серйозно не аналізуються відповідними органами державної влади і належним чином не обліковуються статистикою. Очевидно інакше і бути не може, оскільки екологічні наслідки господарювання по-суті ще не зазнавали серйозного теоретичного осмислення з боку представників економічної науки та інших галузей знань. Між тим, час такої роботи давно назрів.

Екологічний імператив має стати не лише органічною складовою економічної теорії, але й її безперечним пріоритетом.

4.2. Погляд міжнародного журналу на проблему Екологічної Конституції Землі ©

Сумний досвід Чорнобильської катастрофи спонукав українського науковця до створення концепції запобігання глобальній екологічній катастрофі – шляху до порятунку людства, – так міжнародний журнал "Socialook International" прокоментував доповідь Ю.Туниці "Екологічна Конституція Землі: законодавча основа екологічної сталості і добробуту", проголошену на дев'ятій конференції Міжнародного Товариства Екологічної Економіки у місті Делі (Індія) в 2006 році.

Оскільки думка цього авторитетного журналу може мати суттєвий позитивний вплив на усвідомлення ідеї Екологічної Конституції Землі широкими верствами населення і, в першу чергу, політиками та дипломатами, нижче подаємо дослівно текст редакційної статті цього журналу українською мовою.

У редакційній статті журналу "Socialook International" під назвою "Україна врятує світ?" зазначається, що внаслідок процесів глобалізації Земля стала не лише унікальною екологічною системою, а й взаємопов'язаною та взаємозалежною економічною системою. Глобальна економічна система домінує над екологічною. Де-факто, принципи екологічної економіки ігнорують. Наслідком цього є прогресуюча деградація біосфери, яка своєю чергою створює загрозу для життя на планеті.

За таких умов стає практично неможливим запровадити принципи екологічної економіки для досягнення екологічної сталості та людського добробуту. Навіть якщо суспільство уже й усвідомило масштаб небезпеки, воно ніяк не може подолати анемічного безсилля перед цими викликами та все ще не здатне на ефективні дії для досягнення суттєвих змін. З огляду на це, необхідний додатковий потужний імпульс.

Що ж нам робити ?

Український науковець, професор, доктор наук Юрій Туниця, ректор Національного лісотехнічного університету України знає відповідь на це питання. 15-18 грудня 2006 року в Делі на дев'ятій щодворічній конференції Міжнародного Товариства Екологічної Економіки "Екологічна сталість і людський добробут" він виклав свою ідею створити законодавчу базу прав і обов'язків, а саме Екологічну Конституцію Землі (ЕКЗ) для того, щоб забезпечити основу збереження спадщини людства.

Український вчений вважає, що методологічною основою ідеї ЕКЗ є доктрина екологічної економіки, яка повинна складатись з двох частин:

1. Писаного правового акта, який має визначати допустимі норми екологічної поведінки усіх держав світу у процесі виробничо-економічної діяльності з метою досягнення сталого розвитку;

© Ukraine to save the World? Monthly magazine "Socialook International", Vol. 33, No. 2, February 2007 P. 4-6.
Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Igor Соловій.

2. Створення в системі ООН організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва, тобто органів контролю за дотриманням норм ЕКЗ.

Вперше ідея створення Світової Екологічної Конституції обговорювалася на міжнародній науковій конференції з проблем федералізму в університеті Гофстра (Нью-Йорк) у квітні 1992 р. Це було майже за два місяці до початку проведення відомої конференції ООН з проблем довкілля і розвитку, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро.

Лише через п'ять років після цього, на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, присвяченій питанню всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на XXI століття" ("Ріо+5"), від імені України було проголошено ініціативу створення "глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Такий акт мав би визначати допустимі норми екологічної поведінки усіх держав в інтересах виживання й процвітання цивілізації у XXI столітті".

Пропозицію, близьку за змістом до інституційної частини ідеї, було проголошено на тій же 19-й спецсесії ГА ООН у спільній Заяві глав держав і урядів Бразилії, Німеччини, Сінгапуру та Південної Африки. Тоді канцлер Гельмут Коль відзначив, що "...на короткому етапі екологічна програма ООН (UNEP) повинна бути реформована і посилена в такий спосіб, аби вона змогла взяти на себе функцію міжнародної "екологічної совісті". Потрібно зосередити увагу на заснуванні глобальної Верховної організації ООН з питань довкілля, яка б опиралася на програму екологічного захисту довкілля, як на один із своїх основних стовпів".

Дві міжнародні конференції, які відбулись в Україні (у 2002 та 2006 роках), учасниками яких були представники з Бельгії, Німеччини, Великобританії та США, стали кроком вперед у розвитку концепції ЕКЗ.

Доктор Туниця вважає, що ЕКЗ повинна мати статус основного закону виживання людства і його сталого розвитку, не створюючи загрози суверенітету жодній країні, її політичним інституціям, а також сфері інтересів громадян чи національних інтересів. Водночас, він вважає, що конституція повинна забезпечити екологічні та економічні гарантії кожній країні світу та світовій громадськості в цілому, таким чином створюючи нормальні природні умови для нинішнього і майбутніх поколінь. Цей конституційний документ є вирішально важливим для реалізації принципів екологічної економіки, екологічної сталості та досягнення людського добробуту.

Український вчений наголошує, що зміст і структура ЕКЗ повинні бути укладені таким чином, щоб новий безпрецедентний міжнародний правовий акт не загрожував суверенітету жодної країни, але зобов'язував кожну з них діяти у національних інтересах та інтересах усіх націй і народностей, які населяють планету, використовувати свої природні ресурси і природне життєве довкілля, виходячи з принципів екологічної економіки, а також з моральних і етичних принципів Хартії Землі та Хартії океанів. ЕКЗ

забезпечуватиме право кожної людини жити у безпечному для її здоров'я середовищі, право розумно користуватися усіма природними благами.

Зі слів доктора Туниці, ЕКЗ суттєво відрізнятиметься від традиційних конституцій держав, бо перед нею стоїть зовсім інше завдання. Принципово новим є те, що в цьому документі потрібно визначити правовий статус людини не лише як громадянина своєї держави, але й громадянина планети з основними екологічними правами та обов'язками.

Доктор Туниця наголошує, що майбутня Екологічна Конституція Землі має бути систематизувальним актом, який підсумовує понад сторічний розвиток міжнародно-правової охорони довкілля, відображає концепцію сталого розвитку та сучасні напрямки міжнародної екологічної політики, забезпечує уніфікацію принципів цієї політики, що сьогодні визначені у понад 500 міжнародно-правових актах.

Ідея доктора Туниці щодо створення ЕКЗ базується на науковому аналізі глобальної екологічної ситуації та сучасних економічних проблем, які стосуються усіх країн світу. Впровадження цієї конституційної угоди повинно стати засобом, який дає відповідь на виклики, пов'язані із згаданими проблемами.

Наукова спільнота повинна докласти максимум зусиль для того щоб переконати національні уряди та транснаціональні корпорації якнайшвидше змінити їх ставлення до довкілля та сприяти раціональній експлуатації й охороні природних ресурсів.

Український вчений також запропонував створення органів контролю за дотриманням визнаних норм економічної діяльності національних і міжнародних виробничих структур. Такими органами могли б стати: Рада екологічної безпеки; Світова екологічна організація; Міжнародна рада з екологічного моніторингу та примусового впровадження, Міжнародний екологічний суд; Міжнародний екологічний банк або Глобальний екологічний фонд, а також інші взаємопов'язані у єдину систему та підпорядковані єдиній меті інституції. Доктор Туниця вважає, що запропоновані органи можуть базуватись на діючих органах ООН. До таких органів належать Рада безпеки ООН, Програма ООН з охорони довкілля (UNEP), Міжнародний суд і Світовий банк, Глобальний екологічний фонд та Інститут всесвітніх спостережень, який не входить у структуру ООН, але у додаток до його традиційних функцій може взяти на себе ще й функції моніторингу і виявлення найбільш загрозливих для світової спільноти екологічних небезпек.

Якщо людство хоче вижити і розвиватися як біосоціальна система у глобальній екологічній системі на принципах екологічної економіки, то всі країни світу повинні згармонізувати свою господарську діяльність у відповідності до законів природи, так, щоб вона узгоджувалась з ними, а не суперечила цим законам. Підготовка та ухвалення Екологічної Конституції Землі повинні відбутися не пізніше 2012 року, тобто напередодні третього світового саміту з довкілля і розвитку "Ріо+20". Це стане стратегічною можливістю для ЕКЗ стати визначною подією в історії людства, після якої

розпочнеться принципово новий етап у взаємовідносинах людини і природи на засадах сталого розвитку. Звичайно досягнення цієї мети потребуватиме негайних дій та підтримки з боку широкої наукової громадськості, міжнародних організацій, які фінансують проекти розвитку, політиків, урядових та громадських організацій, зокрема екологічних, організацій місцевого самоврядування та громадян, які мають долучитись до всебічного опрацювання ЕКЗ. Міжнародне товариство екологічної економіки може відіграти особливу роль у цьому процесі.

Велике значення має той факт, що шлях порятунку людства від екологічної катастрофи запропонував вчений з постчорнобильської України.

4.3. Трасти спільного надбання та Екологічна Конституція Землі©

Перед світовою спільнотою постає низка дуже вагомих проблем – від глобальної зміни клімату і забруднення виснажених рибних ресурсів до втрати біорізноманіття. Для вирішення цих проблем потрібні відповідні інституції. Потенціал відходів для поглинання забруднювальних речовин і можливості для рибних промислів у Світовому океані є прикладами відкритого доступу до ресурсів, обидва з яких є конкурентними і дефіцитними. Коли використання таких ресурсів не є нормованим, тоді цим зловживають. Нормування, однак, потребує правил, що обмежують доступ до ресурсів, які, своєю чергою, потребують глобальної співпраці. Стабільність клімату та екологічна сталість багато в чому залежать від біорізноманіття – це приклади суспільних благ, доступ до яких неможливо обмежити. Якщо вони існують, то існують для всіх і їх охорону потрібно забезпечувати спільними зусиллями громадян. Нові, екологічно чисті технології, безперечно, будуть відігравати важливу роль у вирішенні цих проблем, але вони будуть найбільш корисними за умови, якщо їх використання стане безкоштовним для всіх. Коли обсяг інформації стосовно цих технологій регулюється ціновим механізмом, то рівень їх використання є недостатнім. Знову ж таки, рішенням є спільне забезпечення. Деякі з найпотужніших існуючих глобальних інституцій, такі як МВФ, Світовий банк і організація-попередник Світової організації торгівлі, яка виникла після Великої депресії і у відповідь на неї, зосередили свою увагу на створенні сприятливих умов для конкуренції на міжнародному ринку торгівлі. У відповідь на екологічні проблеми, які ми прагнемо подолати, потрібно розробити потужні інституції, зосереджені на співпраці у наданні суспільних благ. Однією з таких важливих інституцій стане Траст спільного надбання (*Common Assets Trust - CAT*) задля створення спільних майнових прав на нашу спільну спадщину, отриману загалом і від природи, і від суспільства. Такий траст буде діяти в межах законодавчо зобов'язувального мандату Світової Екологічної

© R. Costanza, J. Farley. Common Asset Trusts and the World Environmental Constitution. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.). Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

Конституції з метою сталого управління цими ресурсами для отримання максимальної вигоди для нинішнього і майбутніх поколінь. САТ мав би обмежити доступ до конкурентних і дефіцитних ресурсів, виходячи з можливостей їх регенеративної здатності, а потім продавати дозволи на доступ до них на аукціонах. Виторг від аукціону може бути інвестовано в забезпечення та охорону суто суспільних благ, таких як збереження біорізноманіття та нові екологічно чисті технології. Дохід, що залишився, може бути інвестовано у спільні додаткові активи, або рівномірно розподілятися між усіма громадянами нашої планети.

4.4. Нові функції та моделі екологічної економіки у системі формування Екологічної Конституції Землі©

Сьогодні екологічні наслідки процесів глобалізації економіки виходять за межі національних кордонів, отже зростають труднощі щодо підтримання принаймні якогось стабільного зв'язку та відповідності між прийняттям економічних рішень урядами держав та вимогами екологічної безпеки населення планети. З огляду на це надзвичайної актуальності набуває питання формування та реалізації Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) як Основного Закону екологічного убезпечення та добробуту населення планети. Як глобальний міжнародно-правовий акт, ЕКЗ покликана гарантувати дотримання вимог та норм екологічного благополуччя життєдіяльності населення всіх держав незалежно від рівня їх економічного розвитку. Тому реалізація цього Закону, поза сумнівом, сприятиме встановленню нового світового порядку міжнародних та міжрегіональних еколого-економічних відносин. Це, своєю чергою, започаткує нову модель екологічно безпечного та ощадливого господарювання у світі.

Поняття обмеженості має стосовно природного середовища багатовекторний вимір:

1. Обмеженість основних природних ресурсів і джерел енергії, необхідних для здійснення процесу економічного зростання;
2. Обмеженість основних компонентів природного довкілля, що характеризують його якісні параметри, а саме: атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, географічного простору та ландшафтів. Ця обмеженість стосується не так безумовної кількості тих компонентів, як їх якісного стану, який є, з одного боку, похідною від величини емітованих забруднень, з іншого – від здатності до саморегулювання різних наземних екосистем;
3. Поняття обмеженості, що стосується екологічних умов, пов'язане не лише з їх впливом на хід і ефективність процесу господарювання. Воно має також і той соціально-економічний вимір, який пов'язується з затребуваністю (попитом) на таке "суперблаг", як чисте довкілля.

© Л. Гринів. Нові функції та моделі екологічної економіки у системі формування Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 97-104.

Йдеться тут про можливість задоволення різними елементами природного середовища потреб психологічного, естетичного, рекреаційного характеру чи – говорячи загально – культурних потреб людей;

4. Обмеженість послуг наземних екологічних систем як природного капіталу планети.

Проблема вибору в господарюванні ресурсами довкілля має мікроекономічний, макроекономічний та мезоекономічний виміри. Перший вимір належить безпосередньо до економічних суб'єктів. Другий стосується, з одного боку, екологічної політики чи різних макроекономічних політик (фіскальна, торговельна, бюджетна і т.д.) та секторних (промислово-енергетична, сільськогосподарська, транспортна тощо), в межах яких приймають рішення, що можуть мати безпосередній і опосередкований вплив на довкілля. З іншого боку, макроекономічний вибір природокористування стосується якісно нового моделювання екологічно доцільного масштабу господарювання. Мезоекономічний вибір стосується екологічних обмежень просторового розвитку економіки.

Велике значення має мезоекономічний вимір, оскільки еколого-економічні проблеми є локалізованими і просторово детермінованими. Головні проблеми, пов'язані з цим виміром, такі:

- екологічно збалансоване природокористування в межах наземних екосистем для максимального збереження їх послуг;
- забруднення довкілля означає для економічного суб'єкта певні збитки і втрати, які є порівнювані з коштами, спрямованими на обмеження негативного впливу на природне довкілля;
- якщо економічний суб'єкт (особливо підприємство) здійснює оплату за використання ресурсів довкілля і його забруднення, то приймаючи, що обмежувальна дія використання ресурсів зменшує забруднення, порівнюють вартість цих дій з вигодами, що виникають у зв'язку зі зменшенням витрат у формі екологічних виплат;
- капітальні вкладення у захист природного довкілля можуть і повинні трактуватись підприємствами і домашніми господарствами як альтернативні витрати з погляду реалізації суто економічних цілей, оскільки на цей час обмежені матеріальні і фінансові ресурси цього суб'єкта;
- необхідним є прийняття важкого вибору між "факторно-інтенсивним" та "середовищно-сприятливим" технічним прогресом. Не кожна нова технологія виробництва, яка є вигідна з погляду продуктивності праці і капіталу чи одиничних витрат виробництва, є доцільна для довкілля. Це означає необхідність зведення до зниження величини емітованих забруднень і/або зменшення використання середовищних ресурсів. Подібно, продуктивні інновації можуть бути більше чи менше сприятливі для довкілля порівняно з продуктами, дотепер пропонованими підприємствами. Таким чином, вибір, який у зв'язку з довкільними аспектами нових технологій і продуктів здійснюють підприємства, буде залежати не лише від чисто економічних чинників (економічний розрахунок), але також від обов'язкового юридичного регулювання та

екологічної експертизи і – особливо у випадку продуктивних інновацій – від знань і екологічної свідомості споживачів вироблених ними економічних благ.

На макроекономічному рівні основним регулятором є екологічна політика. В екологічній політиці держава може впроваджувати юридично-адміністративне регулювання, яке значною мірою скорочує свободу економічних суб'єктів в обсязі вище вказаних "довкільних виборів". Прикладом тут може бути регулювання, метою якого є протидія незворотним змінам у довкіллі через втрату певних елементів біорозмаїття. У цьому випадку застосовують здебільшого адміністративні методи, тобто різного роду заборони і адміністративні стягнення щодо використання ресурсів довкілля чи впливу на його якість. Це у практиці господарювання дещо обмежує можливості здійснення вибору, побудованого на мікроекономічному розрахунку. Іншим прикладом можуть бути заходи з екологізації інноваційного розвитку (застосування найкращих з природоохоронного погляду технологій виробництва і/або захисту довкілля). Цей приклад належить безпосередньо до вказаного вище вибору між "середовищно-сприятливим" та "факторно-інтенсивним" технічним прогресом.

Макроекономічний вимір проблеми вибору в господарюванні ресурсами довкілля належить – як вже зазначено – до економічних суб'єктів, що приймають рішення в межах екологічної політики та інших секторних та макроекономічних політик, в тому обсязі, в якому ці останні здійснюють вплив на якість довкілля. Категорія вибору в такому вимірі означає в теоретичному плані, що у прагненні до зростання суспільного добробуту мусять бути прийняті рішення, якою мірою його рівень має відповідати визначенню матеріального добробуту, а в якому – екологічного добробуту. Тут йдеться про вибір між двома чинниками, що характеризують рівень добробуту взагалі.

Суспільний добробут може бути очевидно співвизначений через цілий ряд інших чинників, таких, наприклад, як: вільний час, пропорції перерозподілу ВВП, позаринкове (природне) виробництво благ і послуг, культурні цінності тощо.

Оскільки чисте довкілля може бути розцінене як певне "суперблаго" вищого ряду, з'являється загальна закономірність – вище розвинене в економічному плані (а отже багатше) суспільство буде проявляти більшу схильність до використання все більшої частини свого валового продукту на захист довкілля. Звичайно, це знаходить своє віддзеркалення у загостренні екологічних стандартів і інших форм юридично-адміністративного регулювання захисту довкілля. І навпаки, у слабше розвинених країнах маємо справу у загальному з більш "ліберальним для себе" регулюванням у цій сфері. Однак у нас спільна планета, тому проблеми регулювання природокористування є однаково важливими для всіх.

Макроекономічний вимір проблеми вибору і обмеженості в господарюванні ресурсами довкілля зумовлює ряд теоретико-методологічних проблем, розв'язування яких вимагає якісно нових методик та інструментів еколого-економічного аналізу. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в екологічній політиці

маємо справу зі своєрідним надлишком цілей, які є багатовекторними. А це значить, що у цей період не всі з них можуть бути одночасно реалізовані з огляду на обмеженість фінансових, матеріальних і трудових ресурсів. Економічна раціональність наказує тоді діяти відповідно до такої схеми:

- оцінюємо вартість послуг природного капіталу для економіки та наземних екологічних систем, а також існуючих довкільних загроз;
- оцінюємо необхідні витрати для досягнення суспільно схваленого та еколого-безпечного рівня вказаних вище загроз; це може стосуватися лише їх вибраних елементів – наприклад, вартості зменшення втрат, пов'язаних з загрозами життю і суспільному здоров'ю;
- порівнюємо для різних цілей (пріоритетів) потенціальні екологічні вигоди – у формі зменшених середовищних витрат – і вартість дій, необхідних для їх здобуття;
- вибираємо ті дії, для яких відношення досягнутих екологічних вигід до зазнаних витрат з їх реалізації є найбільшими.

Обидві згадані вище категорії: обмеженості і вибору, мають у сфері економічного використання ресурсів і цінностей довкілля характер як статичний, так і динамічний. Статичний підхід означає стосовно всіх трьох вимірів категорії обмеженості короткотривалої (поточної) потреби оптимізації – в більш загальному розумінні: економічної раціоналізації – господарювання всіма зрозумілими ресурсами природного довкілля. Динамічний підхід виражає, своєю чергою, потреби створення таких соціально-інституційних регулятивних механізмів та застосування таких організаційно-економічних рішень, які спричиняться до забезпечення як певних природних ресурсів, так і – передусім – цінності окремих природних екосистем для майбутніх поколінь. Цю проблему можна виразити також системно, а саме таким чином, що процес господарювання повинен приводити до максимізації економічного та екосоціального добробуту за збереження суспільно бажаної та екологічно доцільної якості довкілля для майбутніх поколінь.

В умовах, коли ринок стає транснаціональною ареною, де нехтують будь-якими екологічними вимогами збереження ресурсів довкілля, зосереджуючись лише на економічних ефектах. Цей міжнародний правовий акт, через сукупність організаційно-управлінських та економічних механізмів наблизить світ до моделі екологічно збалансованого (сталого) розвитку.

Водночас формування ЕКЗ потребує невідкладного вирішення деяких методологічних проблем нормування природокористування.

Чому виникла така потреба? Та насамперед тому, що вся попередня система нормування природокористування ще продовжує базуватись на антропоцентричній основі. Це призвело до того, що норми видобутку і експлуатації різних видів природних ресурсів залишились за своєю суттю санітарно-гігієнічними, оскільки спрямовані на інтереси лише людини, ігноруючи "інтереси" природи, тобто необхідність збереження цілісності наземних екологічних систем.

Утім порушення стійкості стаціонарних станів функціонування цих систем є передумовою втрати біорізноманіття, що має прогресуючу тенденцію.

Сьогодні антропогенна міграція хімічних елементів є головним чинником зміни навколишнього природного середовища (НПС). Водночас міграційні процеси в атмосфері зумовлені на 15-20 % забрудненням довкілля внаслідок виробничої діяльності та на 80-85 % – як наслідок надто великого масштабу господарювання в межах екологічних систем.

Глобальні зміни клімату, що відбуваються зараз, є наслідком не лише збільшення викидів в атмосферу двоокису вуглецю та інших газів, але передусім – надмірного тиску на наземні екологічні системи. Як наслідок, вичерпуються їхні ресурси, що порушує механізм обмінних процесів, а, отже, стійкість біосфери. Втрати біорізноманіття стають незворотними, а це означає, що тенденції зниження стійкості існування екосистем мають прогресуючий характер.

У цьому контексті велику небезпеку становлять ті збурення біогеохімічного колообігу вуглецю, азоту, фосфору, які не враховуються теперішнім екологічним нормуванням як загрозові, оскільки призведуть до незворотних явищ у довкіллі лише через декілька десятиліть. Однак з позицій екологічної безпеки планети, що закладені в ЕКЗ, їх треба враховувати, щоб запобігти подальшим деструктивним процесам у довкіллі.

Отже, треба системно підійти до визначення оцінки стійкості живої речовини для того, щоб обґрунтувати якісно нові екологічні норми, які б враховували ризик її порушення.

Це підвищує необхідність доповнення методологічної бази екологічної економіки, оскільки на перший план висувуються превентивні заходи, пов'язані зі зменшенням масштабу господарювання в межах наземних екологічних систем. Тому введення в екологічну економіку нових моделей та функцій, що розвиваються теорією збалансованого розвитку екосоціосистем (ЕСС) є дуже важливим, оскільки саме у системі цієї теорії є нагромаджений досвід щодо якісно нових критеріїв оцінки екосистемних послуг і адекватного до неї нормування природокористування.

Нові евристичні підходи до дослідження цих питань з позиції вимог екологічної збалансованості економічного розвитку повинні базуватись на синтезі природничих та економічних законів, що дасть змогу вдосконалити механізми оцінювання послуг природного капіталу з погляду збереження цілісних екосистем. Запропонований нами екосистемний підхід до оцінки послуг природного капіталу враховує не лише їх економічні можливості, але і біофізичні межі їх споживання відповідно до закону ентропії. Отже, процеси використання природного капіталу мусять здійснюватись з врахуванням особливостей не лише економічної поведінки споживача, але і "екологічної поведінки" кожного біогеоценозу. У цьому сенсі під час нормування рівня споживання природного капіталу треба орієнтуватись на біофізичні закономірності його стійкості і встановлення адекватних до нього норм заощадження.

Некоректна оцінка природного капіталу давала довготривалу можливість багатьом країнам світу за рахунок його значної експлуатації досягати високої норми окупності рукотворного капіталу, який його доповнює. Це призведе

ло до істотного виснаження природного капіталу. Однак зараз необхідно зробити належні висновки з помилкової економічної політики природокористування.

Запропонована автором методологія побудови моделі збалансованого розвитку ЕСС виходить з постулату, що екосистемні послуги продукуються в межах "просторового ринку" наземних природних систем, де формується ціна на потенціал впорядкованості, що є передумовою збереження біорізноманіття.

Завдяки використанню цього міждисциплінарного підходу отримуємо модель, для побудови якої потрібні відповідні дані про обсяг природного капіталу та рівень його стійкості.

Методологія дає змогу розраховувати індекси впорядкованості, що є кількісною мірою впливу реальної ситуації, що складається на "просторовому ринку" наземної екосистеми на допустимий обсяг природогосподарської діяльності в ній.

Відповідно, під час прогнозування обсягу видобутку та експлуатації того чи іншого ресурсу, а також масштабів господарської діяльності, задають якісні сценарії розвитку ЕСС.

Екологічно збалансованим станом екосоціосистеми можна вважати такий стан, в який вона повертається згідно з власними внутрішніми законами, що постійно відтворюють параметри її природної підсистеми та забезпечують стійкі стаціонарні стани її функціонування. У з'ясуванні сутності формування стійких станів в екосоціосистемах особливу увагу варто звернути на те, що ця стійкість поєднує такі дві фундаментальні характеристики, як виробництво економічного продукту і виробництво продукту природи (біомаси). Ці стани зовсім не збігаються з рівновагою економічних процесів, але вони повинні бути адекватно відображені в макроекономічних тотожностях через функціональну залежність обсягу природокористування від обсягу енергетичного еквіваленту локального природного капіталу. Загальним регулятором для ЕСС, з погляду кібернетики, є особлива форма організації зворотного зв'язку, що зберігає єдність кількості та якості системи, тобто її міру чи межу. Такою межею для кожної ЕСС є збереження природної стійкості біологічної продуктивності її природного капіталу³⁴⁶.

Кожна природна підсистема ЕСС характеризується межею впорядкованості, яка має ціну P_{en} . Дисипація цієї впорядкованості внаслідок неадекватного природокористування пояснює причини екологічної розбалансованості ЕСС. Адже зміна величини їхнього стаціонарного температурного режиму є свідченням зміни не лише кількісних, а й якісних меж їхньої природної самоорганізації. Це означає, що для кожного біогеоценозу як сценарію функціонування екосистеми і компоненти біосфери існує природна межа лісистості, межа прозорості атмосфери, межа насичення живою речовиною, межа вологості тощо. Усі ці значення меж повинні бути відомі людям, щоб вони могли запобігти руйнуванню довкілля. Отже, для забезпечення екологічно збалансованого природокористування потрібно враховувати не лише попит економіки, а й

---

³⁴⁶ Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку/ Г. Дейлі, пер. з англ.: Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.

біофізичний попит ЕСС на збереження цієї впорядкованості, а отже і біомаси природного капіталу. Запас вільної енергії як енергетичного еквівалента працездатності природного капіталу (K_n) може змінюватись у таких напрямках:

- 1) надходження "інвестицій" негентропії приводить до зростання сукупних запасів F ;
- 2) збільшення сукупної ентропії S_n призводить до зменшення запасів F , а отже, знижує біопродуктивність K_n у довготерміновому періоді.

Отже, для досягнення стійкої біопродуктивності природного капіталу K_n насамперед потрібно, щоб виконувалась умова:

$$\delta - S_n = P_{en} > 0, \quad (1)$$

де P_{en} – ціна біофізичної впорядкованості K_n . Отже, визначимо природну граничну схильність екосистеми до збереження біомаси K_n . Згідно з законом збереження біомаси, норма збереження K_n , в ЕСС є еквівалентною до P_{en} . Якщо внутрішня енергія біосистеми є постійна (константа), тоді

$$Q = Q(P_{en}). \quad (2)$$

Наша поставлена задача подібна до моделі Солоу, однак досліджує біофізичну функцію природного капіталу з метою її оцінки.

$$\Delta P_{en} = \delta - S_n. \quad (3)$$

$$S_n = h \cdot P_{en}. \quad (4)$$

$$Q = c + \delta = (1 - S) Q + \delta, \quad (5)$$

де: S – норма збереження; h – коефіцієнт амортизації.

Звідси випливає, що:

$$\delta = S Q. \quad (6)$$

Для досягнення стійкості екосистеми необхідно, щоб вона досягла стаціонарного стану, тобто:

$$\Delta P_{en} = \delta - h \cdot P_{en} = 0. \quad (7)$$

$$P_{en}^* = \delta/h. \quad (8)$$

Отже, за цієї ціни біофізичної впорядкованості P_{en}^* екосистема перебуває у стаціонарному стані.

Знайдемо рівень "золотого правила", характерного для моделі Р. Солоу. Гранична продуктивність K_n буде дорівнювати:

$$MPK = Q(P_{en} + 1) - Q(P_{en}), \quad (9)$$

де MPK – гранична продуктивність природного капіталу.

За умовою "золотого правила" чистий граничний продукт природного капіталу дорівнює нормі його амортизації

$$MPK - h = 0, \text{ або } MPK = h. \quad (10)$$

На основі здійсненого нами моделювання можна зробити такі висновки: екологічно збалансованим використанням ресурсів природного капіталу можна вважати таке природокористування, за якого досягається максимальне збереження природної впорядкованості кожної наземної екосистеми. При запасі природної впорядкованості (негентропії) наземної екосистеми, який від-

повідас "золотому правилу" нагромадження, збереження природного капіталу досягає максимуму і норма його економічного споживання має дорівнювати нормі його амортизації. Такі метрологічні підходи до визначення норм екологічно доцільного господарювання в межах локального простору дають нові можливості щодо запровадження запобіжних (превентивних) механізмів у сфері природокористування. Ціна біофізичної впорядкованості, яка сформована на основі екологічного попиту на збереження стійкості кожної наземної екосистеми, є тим дороговказом, який поєднує інтереси природи та екологічної економіки. Природноекономічне нормування максимального збереження стійкості біопродуктивності природного капіталу дає додаткові шанси для збереження біорозмаїття планети та створює підґрунтя для якісно нових екологічних нормативів просторової природомісткості економіки, які допоможуть ЕКЗ реалізувати головні цілі та завдання.

4.5. Пропозиції еколого-географічного спрямування до концепції Екологічної Конституції Землі©

На початку нового тисячоліття ще більше актуалізувалася потреба у міжнародному екологічному співробітництві на рівні держав. Таке партнерство під егідою ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій передбачає спільну діяльність різних країн у галузі охорони природи, яка базується на визнанні глобальності характеру екологічних проблем навколишнього природного середовища, відповідальності кожної країни за їх вирішення не тільки перед своїм народом, але й перед всім людством.

Україна, спочатку як республіка у складі колишнього СРСР, а з 1991 р. як нова незалежна держава, бере активну участь в роботі багатьох урядових і позаурядових міжнародних екологічних організацій. З 1981 р. вона бере участь у Програмі ООН з охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП). По лінії ЮНЕП у нашій державі було проведено найбільше конференцій, зокрема з глобального моніторингу ґрунтів, транскордонного перенесення забруднення в атмосфері, використання золошлакових відходів та багато інших. Ще раніше, з 1973 р., Україна стала членом Програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" (МАБ). Діяльність даної програми скерована на дослідження природних й антропогенних процесів та змін, що відбуваються під впливом людини, вирішує конкретні екологічні проблеми управління природними ресурсами. Також, на сьогодні, наша держава є учасницею Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП), діяльність якого спрямована на збереження навколишнього природного середовища, як і окремі його геокомпоненти та Міжнародної системи інформації про навколишнє природне середовище (ІНФОТЕРРА), під егідою якої ство-

---

© С. Іванов. Пропозиції еколого-географічного спрямування до концепції Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – С. 165-168.

рені станції для спостереження за транскордонними перенесеннями (Світязь, Рава-Руська, Берегове).

Результатом досить плідної участі України в багатьох міжнародних екологічних організаціях і програмах, протягом останніх 20-30 років, є підписання понад 20-ти конвенцій на глобальному рівні з питань охорони природи. Переважно, це багатосторонні урядові договори, укладені між державами-членами програми з метою визначення взаємних прав та обов'язків в галузі охорони навколишнього природного середовища. Особливо яскраво елементи сучасної глобальності впливу людини на довкілля відображені у Конвенції сталого екологічного розвитку, що була запропонована на саміті Землі (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) і яку ратифікувала й Україна.

Згідно з усіма попередніми і нині існуючими міжнародними екологічними програми і конвенціями розглядаються перспективи співробітництва в галузі охорони довкілля і природних ресурсів тільки до 2000 р. і тільки деякі з них розраховані на наступні 10-20 років. Зрозуміло, більшість глобальних екологічних питань були заплановані на довгу перспективу, переважно до кінця XXI ст., однак проблеми так і не були вирішені. Саме тому сьогодні став необхідним перегляд глобальної правової стратегії сталого розвитку людства на основі розроблення нової, поки не існуючої, концепції Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ).

Однак ще до того як створювати нову концепцію ЕКЗ, насамперед необхідно відповісти на запитання – чому більшість існуючих екологічних програм глобального характеру були малоефективними? Першопричиною, на наш погляд, є не зовсім вірне, однобічне, розуміння екології, як тільки розділу біології, що вивчає взаємовідносини між живими організмами і природним середовищем їх існування. Таке "відокремлення" екології від решти природознавчих наук, особливо геології і географії, на початку її формування як самостійного наукового напрямку, мало певний сенс з метою світової популяризації. Однак, на наш розсуд, екологія є міждисциплінарною науковою течією, в якій, окрім неї, важлива роль належить й решті природознавчих наук. Саме тому, під час створення концепції ЕКЗ необхідні доповнення не так до екологічних пропозицій, як до еколого-природознавчих. Іншими словами, неможливе існування Екологічної Конституції Землі без певного природознавчого, географічного внеску в неї.

Справедливість цього твердження перевіримо на одному з прикладів, а саме тісноті взаємозв'язків між екологічним станом лісових ресурсів Землі та глобальним потеплінням. Антропогенна діяльність взагалі, і вирубування лісів зокрема, порушили природну врівноваженість, призвели до некомпенсованого викиду вуглекислого та інших парникових газів в атмосферу. За наявними оцінками, близько 5,7 млрд т вуглецю щорічно викидається в атмосферне повітря внаслідок спалювання палива та близько 0,6-2,0 млрд т – через вирубування і спалювання лісів³⁴⁷. Це зумовило тенденцію до глобального по-

---

³⁴⁷ Байтала В.Д., Дубін В.Г. Лісорозведення в Україні та глобальне потепління клімату// Регіональні екологічні проблеми. – К., 2002. – С. 100 – 102.

тепління на Землі. Протягом ХХІ ст. прогнозується підвищення середньорічної температури земної поверхні на 2-5 °С^{348, 349}.

Поряд із промисловим спалюванням палива, яке є найбільшим джерелом викидів парникових газів (близько 80 %), збільшення їх концентрації зумовлене зміною у землекористуванні, антропогенним перетворенням ландшафтних комплексів³⁵⁰. Одним із основних природних об'єктів, що зазнали суттєвих змін у процесі розвитку суспільства, став ліс. Загальна площа лісів за останні 10 тис. років зменшилася на 60-65 % і, наприкінці ХХ ст., їх знищення досягло найбільших масштабів, коли щорічно темп знеліснення досягав 20 млн га³⁵¹. Тому покращення біорізноманіття лісів, лісовпорядкування та лісорозведення визнано одними із основних факторів стабілізації екологічної ситуації на планеті, насамперед пом'якшення інтенсивності впливу людини на зміну клімату³⁵².

Зазначимо, що проблема біорізноманіття лісів, лісовпорядкування і лісорозведення є актуальною й для України. За останнє тисячоліття лісистість її території зменшилася у 2-3 рази і досягла загрозливо низького рівня – 14 % площі держави. Незважаючи на позитивність рівнів квот щодо кількості промислових викидів (вони залишені досить високими, на рівні 1990 р.), наданих Україні рішенням Міжнародної конференції ООН зі зміни клімату (Кіото, 1997 р.), сучасна політика держави має бути скерована на стабілізацію складу атмосфери в техногенно переважаних районах на загальне збільшення лісових площ.

Із наведеного видно, що екологічні проблеми, пов'язані із забрудненням атмосферного повітря та парниковим ефектом переплітаються з еколого-біогеографічними проблемами щодо недостатнього біорізноманіття видового складу лісів, їх впорядкування і лісорозведення, географічними проблемами – нерівномірністю територіального і природного розміщення лісових масивів тощо. Тому зрозуміло, що вирішення будь-якої екологічної проблеми неможливе без докладного вивчення природної структури екологічно порушеної території. У нашому випадку, покращення видового складу лісів, їх впорядкування та лісорозведення передбачає попереднє проведення еколого-географічних досліджень, що обов'язково містять такі елементи:

- землевпорядкувальні дослідження, аналіз сучасної структури земельних угідь;
- вивчення геологічної будови досліджуваної території та особливостей літолого-петрографічної структури материнських відкладів;

³⁴⁸ Глобальная экологическая перспектива 2000 (ГЭП-2000). Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде. – Найроби, 2000. – 20 с.

³⁴⁹ ЮНЕП (1992): Спасти нашу планету. Проблемы и надежды. Состояние окружающей среды (1972-1992 годы). – ЮНЕП, Найроби, 1992. – 314 с.

³⁵⁰ Байтала В.Д., Дубін В.Г. Лісорозведення в Україні та глобальне потепління клімату// Регіональні екологічні проблеми. – К., 2002. – С. 100 – 102.

³⁵¹ Тенденция и перспективы развития лесного хозяйства в Европе в ХХІ веке. – ООН, Нью-Йорк – Женева, 1996. – 116 с.

³⁵² Програма дій з подальшого впровадження Порядку денного на ХХІ століття/ Порядок денний на ХХІ століття. – К., 2000. – 58 с.

- геоморфологічний аналіз з акцентом на вивчення форм рельєфу та четвертинних (антропогенових) відкладів;
- вивчення структури ґрунтового покриву, його фізико-хімічних властивостей;
- дослідження видового складу рослинного і тваринного світу, біо- і зооценозів загалом;
- комплексні фізико-географічні (ландшафтні) дослідження;
- аналіз попередньо існуючої системи природоохоронних заходів;
- конструктивно-географічні рекомендації щодо покращення біорізноманіття видового складу лісів, їх впорядкування та лісорозведення.

Як видно із наведеної схеми проведення еколого-географічних досліджень, вирішення екологічних проблем значною мірою буде залежати від досконалості вивченості природної структури території. Особлива увага під час досліджень має бути приділена прикладному, польовому ландшафтному зніманню і конструктивно-географічним рекомендаціям, як основі для подальших стратегічних дій щодо покращення екологічної ситуації.

Отож, розробляючи пропозиції до концепції Екологічної Конституції Землі потрібно не забувати про існування так званого "екоцентру", до якого, окрім екології, необхідно включити інші природознавчі науки, насамперед геологію і географію. При цьому, дані природознавчі науки варто розглядати не як додаткові, допоміжні, а як "рівноправні" екології. Саме з таких позицій необхідно провести реформування органів ООН з метою подальшої реалізації концепції ЕКЗ.

4.6. Екологічна Конституція Землі та фізико-економічна методологія формування превентивних механізмів екологічної безпеки ©

Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) є якісно новим, оригінальним міжнародним правовим актом, що був започаткований 17 років тому українськими вченими на чолі з академіком НАН України Ю.Ю. Туницею та дістав належну підтримку світового співтовариства. Отримавши високу оцінку на міжнародних конференціях та наукових форумах, а також на сесії Генеральної Асамблеї ООН, ЕКЗ має стати тим законодавчим актом, що забезпечуватиме правове регулювання міжнародних еколого-економічних процесів та реалізацію стратегії сталого розвитку.

Водночас неможливо підвищити рівень екологічної безпеки на планеті без адекватного економічного регулювання цих процесів. Тому на особливу увагу заслуговує економічний блок ЕКЗ, що має містити економічні інструменти та регулятивні превентивні механізми, виходячи з адекватних еколого-економічних оцінок, що враховують фізичні (енергетичні) закономірності відтворення природного капіталу планети.

© Л. Гринів. Екологічна Конституція Землі та фізико-економічна методологія формування превентивних механізмів екологічної безпеки. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

Відомо, що система регулювання міжнародних еколого-економічних процесів сьогодні ще не є цілісною і ефективною та нашою хується на великі труднощі. Головна з них – конфлікт економічних інтересів між країнами глобалізаторами та глобалізованими. Причиною посилення цього конфлікту є насамперед зростання нееквівалентного міждержавного обміну, що супроводжується втратою природно-ресурсної компоненти національного багатства та пошуком ренти у сфері природокористування бідніших країн світу. Інтенсифікація потоків міжнародної торгівлі внаслідок глобалізації негативно впливає і на охорону лісів, сільськогосподарських земель, водних ресурсів у цих країнах. Все це таїть нові загрози для глобальної екологічної безпеки людства. Щороку на планеті зникає 50 тис. видів флори і фауни, 17 млн га лісів тощо. Це відбувається і тому, що послуги наземних екологічних систем (НЕС), як природного капіталу планети, не включені у адекватні вартісні відносини. Між тим, економічний блок ЕКЗ мусить бути спрямований на запобігання втратам природного капіталу. Для цього необхідна якісно нова методологія оцінювання послуг природного капіталу на основі їх граничної корисності для кожної НЕС з метою запобігання їх руйнуванню та подальшим глобальним змінам клімату на планеті.

Водночас фінансове "цунамі", що розгортається через сьогоднішню економічну кризу, черговий раз підтверджує необхідність застосування якісно нових, фізико-економічних парадигм розвитку світу. В цих умовах можна зі всією відповідальністю констатувати, що лінійна модель так званого агресивного економічного зростання є некоректною та такою, що не має перспектив розвитку, оскільки головним обмежувальним чинником розвитку економіки в ХХІ ст. є природний капітал планети, який є не лише економічною, але і фізичною категорією. Циклічні зміни в сучасній економіці дедалі більше зумовлені виснаженням цього обмежувального чинника, а отже, виникає необхідність в дослідженні особливостей його відтворення.

Водночас інфляційні процеси в економіці дедалі частіше можна пов'язувати з підвищенням цін на енерго- та інші природні ресурси внаслідок зниження їх сукупної пропозиції на світових економічних ринках через порушення наземних біогеоценозів.

Природні катаклізми (парниковий ефект, руйнування озонової плівки тощо) є свідченням того, що світова економіка у своєму розвитку вже давно перейшла біофізично допустиму межу макроекономіки у просторі. Так, потепління клімату на 0,5-0,6 °С є рівноцінним процесам просторового зміщення екосистем на 90-100 км. Якщо відбувається таке зміщення наземних екосистем та їх функцій, то зрозумілим є прогресуючий характер порушення стійкості природного довкілля — біосфери. Біофізичні межі економічного зростання сьогодні виникають внаслідок дії взаємопов'язаних чинників скінченності планетарної екосистеми, сукупної ентропії, що має тенденцію до збільшення та еколого-економічного взаємозв'язку, що базується на єдності природної та господарської підсистем макроекономічної системи будь-якого ієрархічного рівня. Однак подальше запобігання цим

явищам мусить базуватись на системі якісно нових фізико-економічних оцінок.

Чи спроможні неокласична та неокейнсіанська теорії дати відповідь на питання, що турбують сучасний світ? Адже, базуючись на механістичній гносеології, ці теорії абстрагуються від розгляду причинно-наслідкових зв'язків між ресурсопотоками, які формуються у природі та економіці. Розглядаючи макроекономічну систему як ізольовану від природного довкілля, вони не можуть пояснити сутності багатовекторних нелінійних ефектів, що виникають в економіці внаслідок руйнування природного капіталу та зниження його біологічної продуктивності, ігнорують фізичні джерела створення абсолютної додаткової вартості в економіці.

Панування цих теорій нагромадило надто багато еколого-соціальних та економічних проблем. Тому застосування рецептів неокласичної макроекономічної теорії в розбудові економіки XXI ст. є дещо абсурдним, особливо у контексті вирішення проблем сталого розвитку світу. ЕКЗ мусить базуватись, на наш погляд, на фізико-економічній методології, започаткованій ще в XIX ст. С. Подолинським. Цю методологію розвивають сучасні українські вчені і вона базується на міждисциплінарних підходах та поєднанні природничих і економічних законів, оскільки економічна система трактується як підсистема планетної екологічної системи.

Факт відкритості макроекономічної системи світу дещо змінює рівні агрегування макроекономічних індикаторів.

У відкритих системах, як відомо, безперервно здійснюється обмін з зовнішнім природним середовищем енергією, речовиною та інформацією і замість термодинамічної рівноваги встановлюється (або ні) стаціонарний стан. Чи є подібними стан макроекономічної рівноваги і стаціонарний стан? Мабуть, лише в тому, що більшість параметрів природогосподарської системи не змінюється в часі, однак між ними є і принципові відмінності. Внаслідок досягнення міжринкової рівноваги не відбувається зміни вільної енергії ($\Delta F = 0$), водночас ентропія, як у кожній закритій системі, є спрямована на досягнення максимального значення ($S \rightarrow \max$). Тоді рівень природної впорядкованості (δ) буде зменшуватись.

У стаціонарному ж стані функціонування складних природогосподарських систем зміна вільної енергії підтримується на постійному рівні ($\Delta F = \text{const}$), а значення ентропії значно відрізняється від її максимуму. Розглядаючи макроекономічну систему як природогосподарську складну систему, помилковим є дослідження стану її макроекономічної рівноваги (теорії Р.Вальраса), оскільки для таких систем принциповим є лише визначення умов стійкості їхніх стаціонарних станів.

Важливість фізико-економічного моделювання межі масштабу господарської діяльності в кожній НЕС полягає в тому, що через нього здійснюється визначення чинників впливу на збереження constant природної впорядкованості. Адже на відміну від економічного ринку, де кожна наступна сорочка є менш цінною для споживача, на природному ринку НЕС кожна наступна екологічна послуга є більш цінною для біофізичного

споживача – природи. Тому господарство економіки не має права руйнувати господарства природи. З огляду на це необхідно ввести, на наш погляд, поняття граничної ефективності природної впорядкованості для НЕС. Адже інвестиції негентропії дають віддачу в перспективі у вигляді приросту щорічної продукції живої речовини. Така ситуація потребує застосування методу дисконтування. Його використання дасть змогу визначити нинішній еквівалент "вартості" цієї впорядкованості, що дасть приріст продукції живої речовини на майбутнє. Іншими словами, якщо сучасний обсяг цієї впорядкованості $\delta=0,5$ і має ціну $P_{\text{вп}}$, то вже за рік, через втрату біорозмаїття, її інвестиції перетворяться на $0,5+0,5 P_{\text{вп}}$, або $0,5(1+ P_{\text{вп}})$.

Таким чином, завдання фізико-економічного моделювання полягає в тому, щоб економічну діяльність здійснювати в тих межах, що дають змогу зберегти цю constant. Адже непомірне збільшення природомісткості економіки у просторі призводить до різноманітних природних змін, а це, своєю чергою – до мультиплікативного ефекту, внаслідок чого картина сучасного світу стрімко змінюється. Сьогодні в Україні середня температура є значно вищою, ніж у попередні десять років (на $0,3-0,6$ °C), тоді як за попереднє сторіччя вона підвищилася на $0,7$ °C. Це призводить до збільшення випаровування вологості з поверхневого шару ґрунту, відтак на піщаних дюнах Полісся спостерігатимуться процеси подальшого опустелювання. На півдні України підвищення температури може спричинити посилення процесів підтоплення. Глобальні зміни клімату призводять до розширення ареалів та розповсюдження добре адаптованих видів із широкою амплітудою і скорочення та зникнення слабо адаптованих видів із вузькою екологічною амплітудою.

Запропонована автором методологія побудови моделі збалансованого використання природного капіталу (Y_n) виходить з положення, що екосистемні послуги продукуються в межах первинного "просторового ринку" НЕС, де формується "ціна" на потенціал впорядкованості, що є передумовою їхнього збереження та біорізноманіття в довкіллі.

Методологія дає змогу розраховувати індекси впорядкованості, що є кількісною мірою впливу реальної ситуації, яка складається на "просторовому ринку" кожної НЕС на допустимий обсяг господарської діяльності в ній. Прогнозуючи обсяг видобутку та експлуатації певного ресурсу, а також масштабів господарської діяльності, задають якісні сценарії розвитку відповідної природогосподарської системи.

Природний капітал є джерелом для продукування природних товарів (ресурсів) та екологічних послуг. Для цього надходять зовнішні "інвестиції" сонячної енергії, яку супроводжує негентропія. Частина цих "інвестицій" споживається в процесі біоценозу, а інша їх частина забезпечує зростання природного капіталу через нарощування щорічної продукції живої речовини (П), а біомаса кожної наземної екосистеми (Б) становить її "основні фонди". Тому рівень "фондомісткості" НЕС можна визначити за допомогою формули

$$K_{\text{фм}} = \frac{\lg B}{\lg П}. \quad (1)$$

З мікроекономіки ми знаємо, що основні фонди з часом зношуються. Це явище називають амортизацією. Отже, для того, щоб забезпечити нарощування щорічної продукції живої речовини, з часом потрібно ці основні фонди оновлювати, що потребує додаткових інвестицій. Сучасна агротехніка, селекція, застосування мінеральних добрив дає змогу економіці отримувати на полях культурних рослин значно більшу біомасу (урожай), ніж, скажімо, у природних трав'яних ландшафтних системах. У таких культурних ландшафтах щорічно можна збирати 2-3 урожаї (особливо в тропічних зонах). Тоді щорічна продукція живої речовини буде значно перевищувати біомасу, наприклад, коли $\Pi = B^2$. Однак в цьому випадку йдеться про культивованій природний ландшафтний капітал. Продуктивність некультивованого природного капіталу визначає якість енергії, що залежить від зміни ентропії ΔS . На кожен квадратний метр земної поверхні природної екосистеми за секунду потрапляє потік негентропії (біоінформації), оскільки $(-\Delta S) = I$, що, своєю чергою, дорівнює Q/T_3 . Очевидно, що $I(\delta)$ не створюється, це – природна константа впорядкованості, яка є заданою природою в кожній наземній екосистемі. Але вона марнується (втрачається в кожному ентропотворному процесі господарської діяльності) в НЕС.

Одними з найбільш вразливих НЕС є ландшафтні системи. Саме ландшафти є тими проміжними наземними екосистемами, що цілісно відображають природу земної поверхні, куди з Космосу надходить енергія Сонця, що несе з собою природну впорядкованість (негентропію). До складу ландшафтних систем входять живі організми і біокосні тіла – ґрунти, водоносні горизонти, поверхневі води, приземна атмосфера.

Закономірно виникає питання: чому так важливо вивчати закономірності функціонування ландшафтних наземних систем під час фізико-економічного моделювання явищ і процесів? На нашу думку тому, що саме ці системи водночас є елементами економіки та біосфери. Саме сюди з сонячною енергією надходить природна впорядкованість, саме тут здійснюється реакція фотосинтезу, відбувається формування сировинних ресурсів для економіки. Водночас ландшафтні системи є тим геохімічним простором, де здійснюється господарська діяльність з природокористування тощо.

Усі природні ландшафтні системи є важливими компонентами біосфери, в яких сонячна енергія з допомогою біологічного колообігу атомів трансформується в енергію геохімічних процесів. Тут діють, відкриті В. Вернадським, закон про геохімічну роль живої речовини і закони біологічного колообігу атомів. Згідно з цими законами, нагромаджена живою речовиною сонячна енергія під час розщеплення органічних речовин перетворюється в активну хімічну енергію. Тому ландшафтні системи є багаті на вільну енергію F , яка є джерелом їхньої активності. Водночас, з термодинамічної позиції кожна з цих систем становить відкриту нерівноважну, але стаціонарну систему з механізмом зворотного зв'язку. У ландшафтах, що багаті на вільну енергію, тобто там, де розщеплюється великий обсяг органічних речовин, спостерігається значне біорозмаїття: воно характеризується диференціацією, геохімічною контрастністю, інтенсив-

ністю міграції хімічних елементів. Це дає змогу нам стверджувати, що жива речовина зменшує ентропію (збільшує негентропійний бюджет) природної ландшафтної системи.

Як ми вже зазначали, жива речовина кожної ландшафтної системи може бути охарактеризована за допомогою двох індикаторів:

- індикатор загальної біомаси (Б);
- індикатор обсягу щорічної продукції живої речовини (П).

Основні співвідношення біомаси і щорічної продукції живої речовини в різних ландшафтних системах зображено в табл.

Таблиця

Основні співвідношення біомаси і щорічної продукції живої речовини в різних ландшафтних системах

Тип ландшафтної системи	Підсистеми ландшафтної системи	Б	П	"Фондовіддача" в ландшафтній системі ($K_{фв} = \frac{\lg P}{\lg B}$)
		в ц/га		
Вологі широколисті ліси	Ландшафти букових лісів	3700	130	0,59
Вологі дрібнолисті ліси	Ландшафти березових лісів	2200	120	0,62
Луки	Трав'яні луки	110	765	0,95
Степи	Солонцюваті стеги	16	6,1	0,66
	Напівкущові стеги	43	12,2	0,65

У табл. 1 зображено обсяг біомаси, щорічної продукції живої речовини та коефіцієнт К для деяких ландшафтних систем, що показує обсяг виробництва щорічної продукції живої речовини на одиницю біомаси. До певної міри тут можна провести аналогію з будь-яким суб'єктом виробництва в економіці, адже чим вищий рівень $K_{фв}$, тим ефективніша "економіка" ландшафтної системи, а отже, більша її "фондовіддача".

Зазначимо, що біомаса (Б) і щорічна продукція (П) є індикаторами, які можуть виокремлювати типи ландшафтних систем. Типи цих систем (лісові, степові, лугові, гірські тощо) назагал відповідають "типам рослинного покриву", що вивчає геоботаніка. Кожний тип ландшафтної системи – це не лише щорічна продукція живої речовини, але і відповідний відомий склад рослин, структура біоценозу, рівень його організації. Іншими словами, для створення цієї маси живої речовини необхідний певний склад і кількісне співвідношення різних видів фауни і флори. Водночас для їх збереження має бути стійкою структурна цілісність біоценозу, яка, своєю чергою, залежить від того, наскільки збережений обсяг природної впорядкованості (негентропії), що надходить до земної поверхні з сонячним промінням. Засвоєння наземною ландшафтною системою цього постійного у часі і просторі потоку негентропії (інформації) і є універсальним джерелом життєдіяльності системи, оскільки потік негентропії, що від Сонця падає на Землю, є більшим, ніж її потік, що випромінюється Землею у Космос. Звідси

впливає, що нарощення біомаси та її щорічної продукції в кількісному і якісному аспектах перебуває у функціональній залежності саме від цього джерела енергії ландшафтної системи.

Отже, виникає питання: як в процесі господарської діяльності підтримувати структуру кожної наземної екосистеми, щоб вона продовжувала бути стійким джерелом ресурсів для економіки та не втратила здатності продукувати екологічні послуги? Адже сьогодні вона не є включеною у вартісні відносини, оскільки нема механізму ціноутворення на такі послуги. При цьому треба врахувати, що особливостями її функціонування є рівень трофічної ефективності, фізичні характеристики природовідтворювальних функцій (екологічних послуг), які залежать від обсягу біомаси. Тому для неї властива і біофізична "виробнича" функція.

Як ми вже зазначили, обсяг екологічних послуг кожної наземної екосистеми (НЕС) перебуває у функціональній залежності від природної впорядкованості, що має ціну $P_{вп}$. Будучи низькоентропійним джерелом енергії / речовини, природна впорядкованість є об'єктом попиту біофізичного "споживача". Що можна віднести до екологічних послуг? Це колообіг живої речовини в природі, фотосинтезі і регенерації кисню, формування ґрунтів та збереження їх біофізичної продуктивності, біорозмаїття тощо. Однак, крім цих послуг, наземні екосистеми продукують потоки природних ресурсів, які споживає економіка. Наприклад, лісові ресурси, що можуть використовуватись у деревообробній промисловості чи рекреаційному господарстві. Це зумовлює обмеженість екологічних послуг. Вибір біофізичного "споживача" щодо задоволення власної потреби у природній впорядкованості описує функція корисності. Функція попиту біофізичного споживача буде мати вигляд:

$$y_n = f(d_n; p_{en}), \quad (2)$$

де: d_n – сукупний екологічний дохід від функціонування НЕС;

$p_{вп}$ – ціна природної впорядкованості в НЕС.

Основними функціями попиту від ціни, як відомо, є такі функції:

$$1) y_n = f(p_{en});$$

$$2) y_n = f(d_n).$$

$$\text{Водночас } Y_n = P_{en}(a + b),$$

де: a – екологічні послуги, надані НЕС,

b – екологічні товари (природні ресурси), продуковані в НЕС.

Очевидно, що пріоритетним є попит біофізичного "споживача". Тому під час моделювання його поведінки необхідно поєднати моделі бажаного та можливого (поверхні байдужості біофізичного споживача та бюджетну лінію НЕС).

Чому так важливо враховувати бюджетну лінію НЕС? Тому, що саме бюджетна лінія відображає "модель можливого" для біофізичного споживача, виходячи з просторової норми збереження природної впорядкованості в НЕС.

Водночас, продукування екологічних послуг, як ми визначали раніше, перебуває у функціональній залежності від наявного потенціалу впорядкованості $P_{ВП}$.

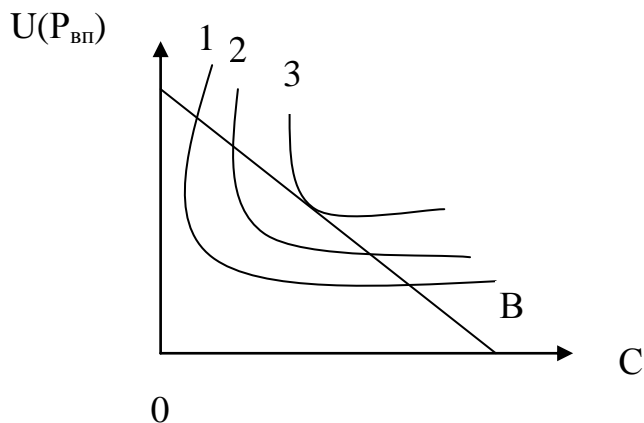

Рис. 1.

На рис. 1 зображено бюджетну лінію АВ, що лімітує виробництво, а отже, і споживання екологічних послуг. 1, 2, 3 – криві байдужості – біофізичного "споживача".

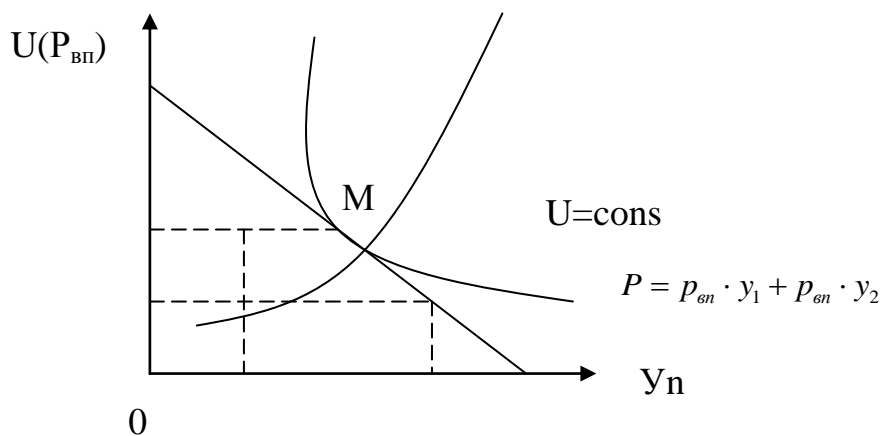

Рис. 2.

де: т. М – точка перетину кривих попиту і пропозиції – отриманий рівень біофізичного споживання.

Як ми зазначали раніше, кожна НЕС є продуцентом не лише екологічних послуг $Y_{н}$, але і певних природних ресурсів (екологічних товарів) $Y_{не}$, які споживає економіка. Ці екологічні товари мають певну ціну на економічному ринку, що залежить не лише від взаємодії ринкових сил на ньому, але і від ситуації, що склалась на просторовому природному ринку, де ці ресурси "виготовлені".

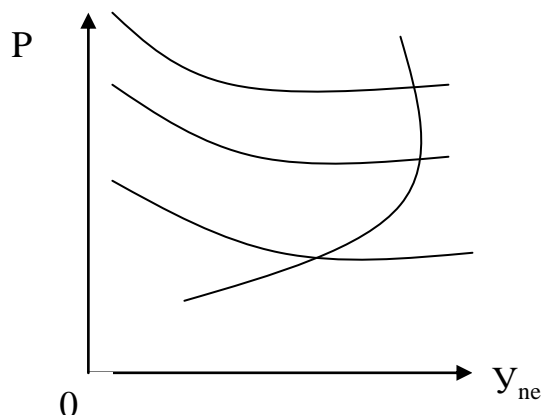
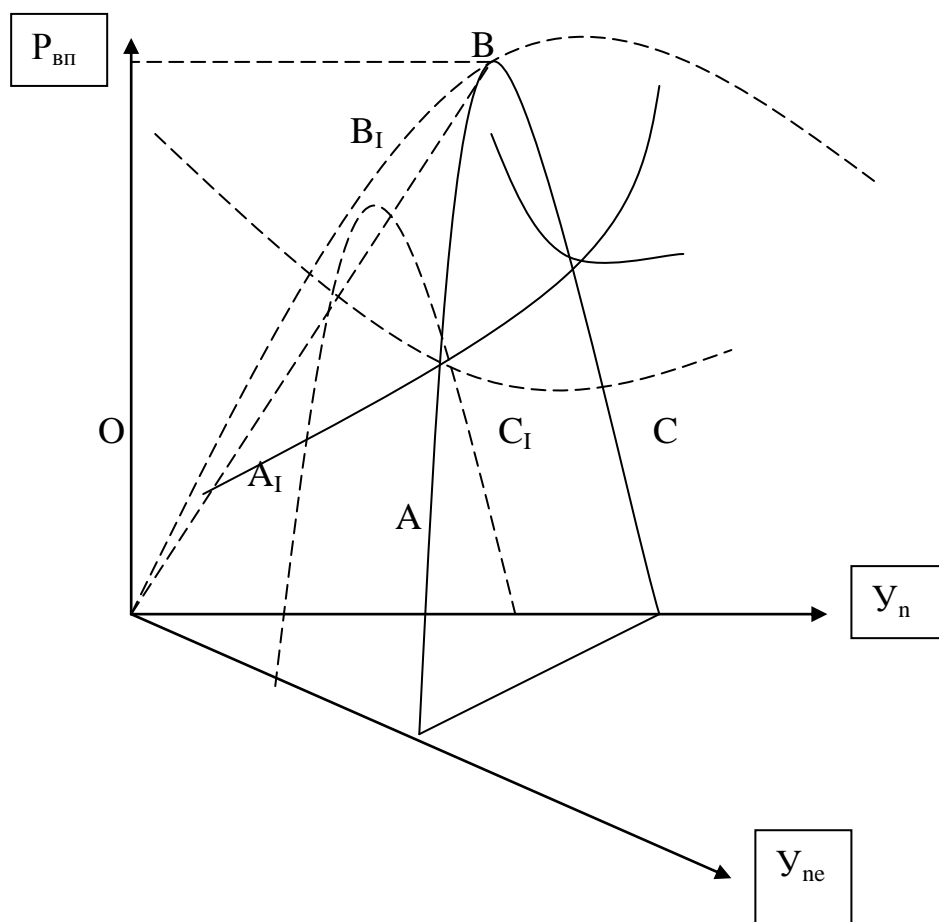

Рис. 3.

Тут А, В, С – точки перетину кривих попиту і пропозиції за змінних цін, що перебувають у функціональній залежності від ціни просторової природної впорядкованості в НЕС.

Якщо зважати на особливості функціонування та ситуацію, що складається на кожному просторовому природному ринку, то можна графічно зобразити модель біофізичного споживача, що дасть змогу графічно інтерпретувати просторові межі ціноутворення та споживання екологічних послуг і товарів природних ресурсів у кожній НЕС (рис. 4).

З графіка 4 видно, як змінюється обсяг Y_n і $Y_{не}$ внаслідок зміни $P_{вп}$.

Це ще раз підтверджує те, що вартість природного капіталу має просторово-часову природу, оскільки характеризується не лише часовими, але і просторовими параметрами форми і вмісту. Отже, метод граничної корисності використовують для оцінювання "витрат-результатів" насамперед біофізичного "виробництва", а потім, виходячи з вимог забезпечення стійкості стаціонарних станів біофізичного "ринку", застосовуються і для оцінювання результатів – витрат економічної діяльності в межах певного простору.

Таким чином, методологія фізичної економії, і теорія природного капіталу зокрема, а також теорія збалансованого розвитку природогосподарських систем застосовують якісно нові підходи, що дають змогу враховувати біофізичну, а не лише економічну продуктивність

наземних екологічних систем, що дасть змогу застосувати превентивні механізми щодо запобігання втратам природного капіталу планети.

4.7. Формування економічного механізму екологічно збалансованого природокористування в контексті Екологічної Конституції Землі©

Характерною особливістю сучасного розвитку світової економіки є її екологічна розбалансованість, що зумовлює негативні зміни в природному довкіллі та генерує інфляційні процеси. Нарощування виробництва товарів та послуг без урахування екологічних детермінант збереження природного капіталу призводить до ще більшого його виснаження. Такі негативні тенденції зумовлюють потребу в дослідженні та теоретичному моделюванні збереження природного капіталу для майбутніх поколінь.

Пошук ефективних механізмів та моделей раціонального використання природного капіталу є одним з актуальних напрямів досліджень економістів-теоретиків, економістів-екологів та політиків. Тому відбувалися всесвітні саміти ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992, Йоганнесбург, 2002), а також Європейський форум міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи" (м. Київ, 2003), регіональні конференції ООН на острові Балі (Індонезія, 2007) та м. Познань (Польща, 2008).

Зазначена проблема не менш важлива і для України, яка має екологічно розбалансовану економіку, виснажений природний капітал, забруднене довкілля. Відомо, що наслідком деградації природного капіталу є зростання соціальних та економічних втрат. Так, рак органів дихання, за результатами досліджень київських учених, на 45% зумовлений забрудненням атмосферного повітря, кількістю днів з пиловими бурями та щільністю заселення місцевості. Від якості цього компонента природного капіталу залежить й поширення гіпертонічної хвороби³⁵³. Що ж стосується економічних втрат, то вони пов'язані з обмеженням на використання транспортних засобів і промислової діяльності³⁵⁴. Загалом втрати внутрішнього продукту від загрозової екологічної ситуації, яка склалася в Україні, становлять 15-20% і є одними з найбільших у світі³⁵⁵. Тому для збереження й відтворення вцілілого природного капіталу потрібно, зокрема, визначити напрями і передумови формування моделі екологічно збалансованої вітчизняної економіки, яка б узгоджувала соціальні, економічні та екологічні параметри її розвитку. На наш погляд, загальним підґрунтям для їх узгодження має стати:

© О. Кривень. Формування економічного механізму екологічно збалансованого природокористування в контексті Екологічної Конституції Землі. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

³⁵³ Злупко С.М. Основи екогенології: Текст лекцій і програмно-методичне забезпечення. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 240с.

³⁵⁴ Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. Монографія. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 240с.

³⁵⁵ Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.

- підвищення ролі екологічної освіти, екологічного виховання, загальної та екологічної культури;
- формування конкурентного ринкового середовища, що спонукатиме суб'єктів господарювання до ефективного використання природного капіталу;
- спрямованість центральної і місцевої влад на збереження й відтворення природного капіталу;
- формування громадянського суспільства, що спонукатиме владу до збереження природного капіталу, забезпечення належної якості природного довкілля;
- економічний механізм екологічно збалансованого природокористування.

У цьому дослідженні приділимо більше уваги ролі економічного механізму природокористування у формуванні моделі екологічно збалансованої вітчизняної економіки. Відомо, що економічні чинники повинні відігравати подвійну роль: сприяти надходженням до бюджету додаткових коштів за експлуатацію компонентів природного капіталу та за техногенне навантаження на природне довкілля, а також створювати передумови, які зацікавлюють виробників раціонально використовувати складники природного капіталу, підвищувати екологічну безпеку своєї діяльності. Отже, головною метою економічного механізму природокористування, на наш погляд, є:

- стимулювання природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля;
- стимулювання до раціонального використання та збереження компонентів природного капіталу, зменшення показників ресурсомісткості одиниці продукції;
- створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів та платежів, джерела фінансування природоохоронних заходів незалежного від державного та місцевого бюджетів.

Однак існуючий вітчизняний економічний механізм природокористування ще не забезпечує раціонального використання та відтворення природного капіталу. Загальновизнаним є той факт, що цей механізм невідлагоджений і спрацьовує з негативним екологічним результатом: національним товаровиробникам вигідніше здійснювати різні фіскальні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи чи ініціювати впровадження екологічно безпечних методів господарювання. Тобто сьогодні неефективно задіяно принципи "забруднювач платить" і "відповідальність виробника".

Для цього є кілька причин. По-перше, плата за використання ресурсів економічно необґрунтована, у ній не враховано реальної вартості компонентів природного капіталу. Зокрема, держава визначила єдині правила оплати за користування надрами для видобутку корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення на території України, в межах її континент-

тального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Визначена ставка платежу для нафти й конденсату становить 1,64 грн./т: природного газу – 0,67 грн./тис. м³, кам'яного вугілля – 0,27 грн/т, бурого вугілля – 0,16 грн/т³⁵⁶. Перелічені ставки, на наш погляд, є символічними, оскільки платежі не індексуються, немає елементарного коригування нормативів (на рівень інфляції, на індекс цін виробників товарної продукції тощо). Зокрема, чинна нормативна база платежів за користування надрами, яка розроблена фактично для умов 1997 р., відтоді не індексувалася, що спричинило значну девальвацію платежів і втрату ними своїх регуляторних функцій.

Заниженою є плата за використання лісових компонентів природного капіталу. Середні витрати на 1 га лісу сьогодні становлять 7 грн, а попнева плата – лише 2,5-3 грн. Багато лісів природоохоронного призначення вилучено з експлуатації через їх несприятливу вікову структуру. В переліку видів спеціального використання лісових компонентів природного капіталу не зафіксовано заготівлі деревини під час рубань, пов'язаних з веденням лісового господарства. Однак у багатьох регіонах такі рубання переважають, тому, відповідно до чинного порядку оплати за використання лісових компонентів природного капіталу, немає надходжень ні до державного, ні до обласних бюджетів.

Плата за землю і плата за надра, як головні складники надходжень до бюджету, становлять менш як 1% вартості зерна, овочів, рудних концентратів, вугілля, газу й нафти. У мінерально-сировинній сфері природокористування, внаслідок девальвації нормативної бази, частку платежів за користування надрами зведено до 0,1-0,3% вартості товарної продукції³⁵⁷. Отже, регулятивна роль цих платежів є мінімальною, оскільки вони не забезпечують функцій щодо відтворення компонентів природного капіталу, як передбачено ст. 46 ЗУ "Про охорону навколишнього природного середовища"³⁵⁸.

По-друге, плата за забруднення природного довкілля теж є заниженою. Її нормативи не переглядалися впродовж тривалого часу, хоча соціально-економічна та політична ситуація в країні змінилася кардинально. Ця плата не враховує всього обсягу екологічних і соціальних втрат. В Україні через систему екологічних платежів, як видно з розрахунків Є.Мишеніна, П.Тархова, Н.Мишеніної, частка відшкодувань еколого-економічного збитку від забруднень атмосферного повітря, величина якого теж занижена, становить лише від 19 до 60%³⁵⁹. Тому товаровиробникам не вигідно здійснювати витрати на природоохоронні заходи, які іноді в сотні разів

³⁵⁶ Косова Т., Повний С. Рентний доход у системі формування інвестиційних ресурсів паливно-енергетичного комплексу України// Економіка України. – 2004. - №9. – С.23-29.

³⁵⁷ Міщенко В., Данилишин Б. Природноресурсна рента і рентна політика в Україні// Економіка України. - 2003. - №12. – С.4-14.

³⁵⁸ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991// Відомості Верховної Ради. -1991. - № 41. - Ст.546.

³⁵⁹ Мишенин Е.В., Тархов П.В., Мишенина Н.В. Экономический механизм ценообразования с учетом экологического фактора// Тр. 13-ой ежегодной научн.-практ. конф. "Актуальные проблемы экономики природопользования" 21-23 мая. – Сумы. – 1996. – С.51-55.

перевищують обов'язкові екологічні платежі. Крім того, плата за забруднення природного довкілля є однаковою для всіх підприємств-забрудників. За порівнюваних обсягів забруднень великі підприємства мають частку плати, що дорівнює сотим чи тисячним відсотка від валових витрат, водночас на інших підприємствах ця частка не перевищує 5% ³⁶⁰. І навіть більше — сума платежів фактично повертається підприємствам від споживачів продукції, внаслідок її врахування у собівартість та внесення до ціни продукції.

По-третє, простежено недостатньо високий рівень сплати екологічних платежів підприємствами, організаціями та установами за забруднення природного довкілля. Так, екологічні платежі, пред'явлені підприємствам за забруднення навколишнього природного середовища (НПС) та порушення природоохоронного законодавства у 2008 р., становили 1071,4 млн грн, з них: 58% (627,1 млн грн) – збори за викиди в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, 34% (368,5 млн грн) – збори за розміщення відходів, 7% (69,7 млн грн) – збори за скиди забруднювальних речовин у водойми, 1% (6,1 млн грн) – позови за відшкодування збитків, заподіяних порушеннями природоохоронного законодавства, і штрафи за адміністративні правопорушення в галузі охорони НПС і використання компонентів природного капіталу ³⁶¹. Загалом по країні впродовж 2008 р. сплачено 2,1 млн грн штрафів (85% від пред'явлених) і 1,7 млн грн позовів про відшкодування збитків і втрат (47% від пред'явлених), накладених за порушення природоохоронного законодавства ³⁶².

Крім того, практично всі види платежів, які пов'язані з природокористуванням та охороною природного довкілля, нині мають характер податкових внесків. Отже, відповідно до Закону України "Про бюджетну систему України", податки, збори та інші податкові важелі зараховуються до бюджетів повністю, незалежно від їх цільового призначення. Це означає, що, незважаючи на збільшення надходжень від спеціального використання компонентів природного капіталу до зведеного бюджету, вони спрямовуються до нього не за цільовим призначенням. Ці надходження "розчиняються" у дохідній частині бюджету, оскільки чинним законодавством не встановлено механізму акумулювання та цільового використання коштів від збору за спеціальне використання компонентів природного капіталу.

За існуючої практики стягнення екологічних платежів до бюджету та системи розподілу державних коштів, "екологічний" складник податково-бюджетної системи в Україні має яскраво виражений фіскальний характер і спрямований здебільшого на поповнення бюджетних коштів, по суті, за рахунок експлуатації компонентів природного капіталу та забруднення природного довкілля. Мимоволі складається враження, що держава

---

³⁶⁰ Шмандій В.М., Солошин І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 296с.

³⁶¹ Довкілля України у 2008 році // www.ukrstat.gov.ua.

³⁶² Довкілля України у 2008 році // www.ukrstat.gov.ua.

переважно декларативно вирішує проблеми збереження довкілля і взагалі виступає таким суб'єктом природокористування, котрому насправді вигідне заподіяння екологічної шкоди, компенсація за яку у вигляді зборів і штрафів утворює рахунки бюджетних фондів охорони природи. Така ситуація аж ніяк не може бути задовільною, оскільки і фактично бюджетні доходи від природокористування широко використовують для усунення інших перекосів в економіці.

Отже, якщо оцінювати існуючий економічний механізм природокористування за критерієм екологічної доцільності й поліпшення якості довкілля, то доведеться констатувати його неефективність щодо вирішення проблеми збереження природного довкілля і раціонального використання рідкісних компонентів природного капіталу. Цей механізм неспроможний забезпечити екологічно сприятливі умови господарювання чи бути засобом переходу на вектор екологічно збалансованого розвитку національної економіки. Держава продовжує субсидувати більшість природокористувачів, що негативно впливає на всю економіку, і зокрема – деформує процеси її структурної перебудови. За відсутності даних про повну ціну компонентів природного капіталу учасники інвестиційної діяльності будуть схильні вибирати більш обтяжливі щодо природного довкілля варіанти виробництва.

Тому потрібно створити якісно новий економічний механізм природокористування, який сприяв би раціональному використанню, збереженню й відтворенню природного капіталу, а отже, відповідав би положенням Основного закону виживання цивілізації і сталого розвитку – Екологічній Конституції Землі³⁶³. Формування економічного механізму екологічно збалансованого природокористування сприятиме зменшенню господарського навантаження на наземні екосистеми, скороченню соціальних та економічних втрат, зумовлених їхньою деградацією.

Оскільки законодавчо закріплена структура економічного механізму складається з трьох функціональних елементів (планування заходів, їх фінансування та стимулювання), то його удосконалення потребує внесення змін до них. Такими необхідними змінами є:

- встановити диференційовані нормативи плати за використання компонентів природного капіталу на підставі врахування їх екосистемної цінності та допустимого рівня господарського навантаження на наземні екосистеми;
- окремо встановити підвищену диференційовану плату за перевищення гранично допустимого рівня споживання кожного компонента природного капіталу для окремих природомістких виробництв;
- встановити ліміти на використання компонентів природного капіталу із врахуванням екологічної пропозиції кожної наземної екосистеми;

---

³⁶³ Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади// Вісник НАН України. – 2005. – №11. – С.32-42.

- встановити ліміти викидів і скидів забруднювальних речовин та розміщення відходів на основі екологічного запасу асиміляційного потенціалу ландшафтів;

- спрямовувати частину чистих надходжень від використаного невідновного природного капіталу на фінансування інвестицій у розширене відтворення відновного природного капіталу та у заходи підвищення ефективності використання природного ресурсопотоку;

- ввести плату з громадян на поповнення спеціальних місцевих фондів збереження природного середовища за вищі стандарти якості довкілля, у якому вони проживають. Такі платежі використовувати для поліпшення якості довкілля, зокрема в екологічно забруднених регіонах, а також на природоохоронні потреби;

- встановити екологічний податок на продукт, виробництво, споживання чи утилізація якого забруднюють довкілля (міндобрива, пестициди, батареї тощо). Ставка такого оподаткування повинна враховувати ступінь небезпечності продукту;

- стимулювати суб'єкти господарювання до застосування ресурсоощадних, екологічно безпечних технологій. Шляхом встановлення податкових пільг (прискореної амортизації фондів, звільнення від податку на доходи товаровиробників, податкових знижок на продаж "зелених" товарів), а також пільгового кредитування (низько-, безвідсоткових або з субсидійованими відсотками), надання позик під гарантію підприємцям для інвестування в екологічно безпечне виробництво, зниження забруднень, надання екологічних послуг, проведення моніторингу і в екологічну освіту;

- посилити економічну та адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання за викиди, скиди, розміщення відходів понад встановлені ліміти. В окремих випадках застосовувати кримінальну відповідальність;

- відмовитися в перспективі від непрямих державних преференцій підприємствам, які надмірно забруднюють та експлуатують природне довкілля, що досягається переміщенням оподаткування з праці і доходу на ресурсопотік природного капіталу. Таке переміщення бази оподаткування стимулюватиме підвищення ефективності природного ресурсопотоку та інтерналізує зовнішні витрати, пов'язані з виснаженням компонентів природного капіталу та забрудненням довкілля. Внаслідок екологізації податкової системи бюджетонаповнювальну функцію виконуватиме оподаткування природного ресурсопотоку, а розподільчу функцію здебільшого – прибутковий податок;

- запровадити національну систему спеціального маркування екологічно безпечної продукції та стимулювати її виробництво;

- ввести суворе ліцензування на розміщення екологічно небезпечних виробництв іноземного або змішаного капіталу;

- довести до 50-70% від загального обсягу відходів (світові стандарти) рівень залучення виробничих відходів як вторинної сировини. Залучити до цього приватний бізнес, створивши йому необхідні умови господарської діяльності за допомогою присвоєння статусу техногенного родовища

об'єктам, що виникли внаслідок виробничої діяльності підприємств гірничо-видобувної, металургійної та переробної галузей промисловості;

– довести до світових стандартів рівень використання побутових відходів як вторинної сировини. Для цього, зокрема, потрібно: підвищити плату підприємств та населення за розміщення відходів; ввести роздільне збирання і зберігання складників побутових відходів; запровадити принцип відповідальності виробників за збір та перероблення окремих видів продукції після її використання; створити сприятливі умови для залучення приватного бізнесу у сферу поводження з побутовими відходами;

– формувати конкурентне середовище у сфері збирання, перероблення, утилізації товарної упаковки (тари);

– створити та розвивати інфраструктуру ринку екологічних послуг і ринку вторинних ресурсів;

– екологічна конверсія зовнішнього боргу України (або природоохоронний обмін боргів).

Отже, формування якісно нового економічного механізму природокористування, який відповідатиме вимогам Екологічної Конституції Землі, повинно відбуватись за трьома головними напрямками:

- подальший розвиток і удосконалення плати за використання компонентів природного капіталу;

- підвищення рівня стимулювання природокористувачів за раціональне та ефективне використання, збереження та відтворення природного капіталу;

- посилення економічної, адміністративної, кримінальної відповідальності за хижацьке використання природного капіталу та забруднення природного довкілля.

Запропоновані напрями створення економічного механізму екологічно збалансованого природокористування повинні забезпечувати раціональне використання, збереження та відтворення природного капіталу. Надходження від нововведених платежів мають слугувати не джерелом поповнення загальної частини державного бюджету, а джерелом природоохоронних заходів через Державний фонд охорони навколишнього природного середовища. Водночас реалізація запропонованих заходів потребує внесення змін до законодавства України, усунення вад організаційно-управлінського механізму природокористування та охорони НПС.

4.8. Фактор кліматорегулятивної ролі лісів в Екологічній Конституції Землі ©

Незважаючи на те, що на сьогодні вже прийнято велику кількість міжнародних природоохоронних документів, вони є розрізненими і недостатньо ефективними. Стан навколишнього природного середовища продовжує погіршуватися. Тому всім зрозуміло, що збереження і раціональне використання природних ресурсів, зокрема, стабільності глобальної кліматичної системи є однією з найважливіших і найбільш актуальних проблем сучасності. Немає сумніву в тому, що для її вирішення необхідно опрацювати і найближчим часом схвалити Екологічну Конституцію Землі.

Той факт, що ліси відіграють вагомую роль у формуванні вуглецевого балансу атмосфери як поглинача вуглекислоти, сьогодні є загально визнаним і не викликає жодних сумнівів. З іншого боку, використання продукції, виробленої з деревини та біопалива, також знижують потенційні емісії парникових газів порівняно з використанням інших продуктів, виготовлених з невідновлюваних матеріалів. Але світове співтовариство б'є на сполох, оскільки знеліснення та деградація лісів, за даними експертів, дорівнює 35% емісій вуглецю у розвинених країнах та 65% у країнах, що розвиваються. З 2007 р. програму щодо запобігання емісіям від знеліснення та деградації лісів у країнах, що розвиваються внесено до плану заходів у межах Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату.

Особливої уваги також потребують питання підвищення стійкості лісових насаджень та їх адаптації до змін клімату. Факт, що процеси зміни клімату викликають збільшення кількості екстремальних погодних явищ, що негативно впливають на ліси і лісове господарство (збільшення лісових пожеж; збільшення кількості шкідливих комах і почастішання спалахів хвороб; поширення вітровалів та ураганів; погіршення ситуації з посухами) також є загально визнаним. Зміни режиму температури та опадів поступово призводять до зміни лісорослинних умов і безпосередньо впливають на фізіологічні процеси, які визначають життя лісової флори та фауни. Так, підвищення температури на 1 °C спричинює зсув меж природних зон на 160 км. Не обминули ці зміни і Україну. Зважаючи на те, що середня температура в Україні за останні десять років підвищилася на 0,3-0,6°C (за останні 100 років — на 0,8°C), зміщення меж природних зон вже стало реальністю, що підтверджується появою нехарактерних для зон видів флори та фауни.

Прогнозування наслідків зміни клімату в Україні показує, що подвоєння вмісту вуглекислого газу в атмосфері може спричинити збільшення кількості атмосферних опадів на 20%; переміщення у помірні і північні зони субтропічних циклонів, які сприятимуть опустелюванню півдня України; зниження продуктивності лісу на всій території України, зокрема внаслідок поширення хвороб та шкідників.

© Ю. Марчук. Посилення кліматорегулятивної ролі лісів у межах реальних та перспективних економічних можливостей. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

Заходи, яких вживають з врахуванням вимог сталого розвитку в лісовому господарстві, становлять основу адаптаційної діяльності у лісовому господарстві в умовах зміни клімату. Цю стратегію покладено в основу лісгосподарської практики в Україні. Потенціал поглинання вуглекислого газу лісами України оцінюють в межах 50-60 млн т CO₂/рік. До основних заходів, що сприяють збільшенню обсягів поглинання та зменшенню втрат нагромадженого вуглецю у лісовому господарстві, відносять:

• ***Розширене відтворення лісових ресурсів (збільшення площі лісів).***

Відповідно до прийнятої Кабінетом Міністрів України державної цільової програми "Ліси України 2010-2015 рр.", нові ліси передбачається створити на площі близько 0,5 млн га, при цьому лісистість території країни має збільшитися до 16,1 %. Для підвищення якості садивного матеріалу впроваджено лісонасінне районування для основних лісотвірних порід України, створюються сучасні лісонасінницькі комплекси у Поліській та Степовій зонах, функціонують 4,6 тис. га лісових розсадників, 16,8 га тепличних комплексів, де щорічно вирощують понад 400 млн стандартного садивного матеріалу цінних лісових порід, створено 16,3 тис. га постійних лісонасінницьких ділянок і плантацій. У разі освоєння фонду лісовідновлення з орієнтацією на корінні лісотвірні породи та продуктивність, близьку до фактичної продуктивності лісів у відповідних природно-кліматичних умовах, щорічне поглинання вуглецю оцінюється в середньому величиною близько 1,0 т/га/рік.

• ***Підвищення рівня продуктивності та стійкості лісів.*** До заходів зі збільшення продуктивності лісів може бути віднесена реконструкція лісових насаджень, насамперед похідних деревостанів та малоцінних молодняків на високопродуктивних лісових землях. Додаткове депонування вуглецю насадженнями після реконструкції може становити близько 0,5 т/га/рік. Пильної уваги заслуговує проблема зниження емісій парникових газів, пов'язаних із заготівлею та переробленням деревини. За обсягів лісокористування, які досягають десятків мільйонів м³ деревини за рік значна частина деревини потрапляє у відходи або залишається для спалювання чи перегнивання на лісосіках. Зниження емісії парникових газів може бути забезпечено за рахунок впровадження сучасних технологій заготівлі та глибокого перероблення, повнішого використання заготовленої деревини.

• ***Збереження лісів та захист їх від пошкодження.*** Значним внеском у зменшення емісій парникових газів може бути покращення рівня охорони лісів від пожеж та захисту від шкідників і хвороб. Обсяги емісій від лісових пожеж загалом по Україні оцінюють у середньому 500 тис. тонн CO₂ за рік. Масштаби цих емісій повністю визначаються величиною площі, що охоплена вогнем і рівнем пошкодження лісової рослинності. Актуальність проблеми зменшення емісій парникових газів від лісових пожеж зумовлена не тільки високою горючістю лісів України, але й очікуваним зростанням кількості і площі лісових пожеж в умовах глобальних змін клімату. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо емісій парникових газів, пов'язаних з пошкодженням і загибеллю насаджень в осередках масового розмноження

шкідників. Їх зниження може бути досягнуто внаслідок вживання комплексу профілактичних та винищувальних заходів.

• **Сприяння використанню біомаси як альтернативного джерела енергії.** З метою прискорення і підвищення ефективності процесу впровадження в Україні місцевих поновлюваних видів палива, Держкомлісгосп України ініціював розроблення Державної програми з використання твердого біопалива. За деякими оцінками, деревина становить 55% від усіх видів відновлюваних джерел енергії. Із загальної маси придатних деревних ресурсів 71% становлять відходи деревини, які утворилися під час її заготівлі у лісових масивах, решта — відходи від деревооброблення. Таким чином, використання відходів деревини дасть змогу не лише внести в енергобаланс ефективно джерело енергії, але й покращити екологічний стан довкілля та вирішити питання з використання низькотоварної деревини, яка має обмежений попит на внутрішньому ринку. За попередніми підрахунками, невикористаний потенціал щорічно відновлюваного твердого біопаливного ресурсу в Україні (в переводі на абсолютно суху речовину) становить приблизно 30 млн тонн, зокрема: дрова, лісосічні рештки та відходи деревооброблення (без паливних дров, які й сьогодні використовують за призначенням) – 2,5-3 млн тонн, рослинна біомаса агропромислового виробництва (солома) – 25-30 млн тонн. За теплотворною здатністю це еквівалентно 10–12 млрд м³ природного газу.

Означені заходи у більшості випадків потребують додаткового цільового фінансування (державного або міжнародного), що є проблемним в умовах світової фінансово-економічної кризи та невизначеності механізмів прямої підтримки діяльності у лісовому господарстві, спрямованої на зменшення викидів та/або збільшення поглинання парникових газів.

У вересні 2009 р. за поданням Держкомлісгоспу Уряд прийняв нормативно-правові акти, спрямовані на удосконалення ведення лісового господарства та покращення соціального та економічного стану лісгосподарських підприємств, зокрема щодо виділення коштів Стабілізаційного фонду на заходи, пов'язані з охороною лісу від пожеж та придбання технологічних комплексів і обладнання для виробництва паливної тріски.

Якщо говорити про можливість отримання міжнародної підтримки, то для України можливі два шляхи – проекти спільного впровадження та схема зелених інвестицій. Але тут також існують численні перешкоди.

Проекти спільного впровадження. Відповідно до ст.6 Кіотського Протоколу, такі проекти реалізується між країнами, зазначеними у додатку 1 (за цим механізмом реалізуються всі проекти в Україні). Механізм СВ передбачає, що реалізація проекту має привести до реальних, вимірюваних та довготермінових позитивних змін у стані довкілля та пом'якшення антропогенного впливу на зміну клімату. Для реалізації проектів СВ потрібно виконати такі умови:

- скорочення викидів має бути продемонстровано як різниця між базовим рівнем викидів, тобто кількістю викидів, що буде у майбутньому за відсутності цього проекту, та рівнем викидів, що буде спостерігатися у

випадку впровадження проекту. Кошти за скорочення викидів надходять лише після фізичного зменшення викидів і лише частково відшкодовують витрати;

- наявність методів щодо оцінки зменшення витрат енергії та викидів парникових газів, що підтверджують експерти;
- тривати зменшення викидів ПГ має принаймні 10 років після реалізації проекту;
- проект повинен відповідати національним пріоритетам;
- у проекті мають бути передбачені додаткові вигоди (скорочення витрат, підвищення зайнятості, поліпшення якості життя), що підтверджує та підтримує місцева адміністрація;
- організації, що пропонують проект, мають бути досвідченими і відомими в галузі, фінансово стабільними підприємствами.

Поряд з перевагами, з екологічного погляду, проекти лісорозведення і лісовідновлення мають суттєві вади, які перешкоджають їх широкомасштабній реалізації. До числа таких вад належать високі стартові затрати на створення лісових культур, а також відкладений характер економічного ефекту, зумовлений відносно повільним нагромадженням фітомаси лісовими культурами в перші роки після насаджень. Для того, щоб стартові затрати на лісовідновлення та лісорозведення окупилися за рахунок торгівлі квотами на викиди вуглецю, потрібен значний час.

З метою апробації механізмів Кіотського протоколу Державний комітет лісового господарства України, за підтримки Світового банку, був учасником розроблення проекту міжнародного Біокарбонного фонду "Створення захисних лісових насаджень на забруднених радіонуклідами землях в умовах Полісся" протягом 2004-2007 років. За проектом планувалось заліснити понад 4 тис. га земель, що виведені з господарського використання внаслідок забруднення радіонуклідами у Житомирській та Київській областях поза межами 30-кілометрової зони відчуження ЧАЕС. Підготовка проекту відбувалась за схемою Світового банку, а на його підготовку уряд Японії виділив грант. Роботи з підготовки проекту виконував консорціум на чолі з компанією "Агротек" (Італія). Виконання проекту поєднувало аналітичні та підготовчі роботи щодо паралельних проектних циклів Світового банку та Біокарбонного фонду, зокрема технічний, законодавчий та економічний аналіз виконання проекту. Протягом 2005 р. державні лісогосподарські підприємства провели переговори, підготували та підписали угоди з державними районними адміністраціями на предмет передачі земель під заліснення. Було укладено угод на передачу 8486,1 га земель, зокрема у Київській області – 5328,7 га, та 3157,4 га – у Житомирській області.

Проте робота була призупинена через відсутність тоді законодавчої бази виконання умов, поставлених українській стороні Біокарбонним фондом. Також однією з найбільших перепон для реалізації цього проекту, а надалі і у реалізації інших подібних проектів у лісовому господарстві є обмеженість коштів, виділених на створення нових лісів, складний механізм надання

земель для лісорозведення та висока вартість виконання робіт з підготовки і отримання правоустановчих документів.

Схема "зелених" інвестицій. Це добровільний механізм, встановлений країною-продавцем з метою надання гарантії покупцям, що надходження від торгівлі вуглецевими кредитами будуть спрямовані на фінансування природоохоронних проектів та програм "озеленіння", що виконуватимуться до та після 2012 р. На відміну від проектів спільного впровадження, роботи за схемою "зелених" інвестицій не потребують тесту на додатковість, а вуглецеві кредити можуть продаватися до фізичного скорочення викидів парникових газів. Обсяг та умови використання надходжень укладають на двосторонній основі. Враховуючи високий ступінь ризиків, проекти з лісорозведення не ввійшли у сферу пріоритетів, визначених у 2009 р. спільною місією багатосторонніх банків розвитку (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація та Європейський банк реконструкції та розвитку) для розроблення середньотермінової інвестиційної програми пільгового фінансування з метою скорочення викидів парникових газів.

Одним із можливих виходів із цієї ситуації може бути запровадження плати за екосистемні послуги. Цей механізм є новим, але досить потужним. Механізм плати за екосистемні послуги ефективно запрацює лише за умови створення відповідних законодавчих та інституційних меж, зростання підтримки ідеї впровадження цього механізму у суспільстві та владних структурах. Крім того, необхідно враховувати можливість транскордонної екологічної кооперації та отримання плати за екосистемні послуги у міжнародному/регіональному контексті. Потрібно заручитися суттєвою підтримкою щодо оцінювання реальних можливостей механізму, узагальнення інформації щодо теорії та практики впровадження плати за екосистемні послуги з наведенням успішних прикладів.

Багато невирішених проблем стосується інформаційного забезпечення та наукової підтримки діяльності щодо зміни клімату. Одним з основних джерел інформації для підготовки національних звітів про антропогенні викиди з джерел і абсорбції поглиначами парникових газів у лісах є дані державного обліку лісового фонду. Існуюча система інвентаризації орієнтована на оцінку ресурсного потенціалу лісів і містить необхідні відомості про структуру земель лісового фонду, породну та вікову структуру лісів, площі та запаси насаджень основних лісотвірних порід. Однак наявних даних недостатньо для належного оцінювання запасів і потоків вуглецю.

На жаль, в Україні сьогодні немає достатньої кількості інформації для одержання точних оцінок балансу вуглецю в різних компонентах лісових екосистем. Для цього потрібні спеціальні дослідження і регулярне проведення інвентаризації та лісового моніторингу для оцінювання динаміки вуглецю за типами лісу та компонентами лісових екосистем. Особливо гостро відчувається нестача такої інформації для формування позиції України у міжнародних процесах, пов'язаних зі змінами клімату. Виконання міжнародних зобов'язань України (підготовка національної звітності та

стратегії боротьби зі змінами клімату, створення кадастрів парникових газів, визначення пріоритетних напрямків дій та ін.) потребує відповідної інформаційно-аналітичної підтримки.

Для забезпечення участі України в міжнародній діяльності у секторі землекористування та лісового господарства (згідно з пунктами 3 і 4 статті 3 Кіотського протоколу) потрібно:

- узгодити національні терміни та визначення щодо лісових земель з означеннями, прийнятими у Кіотському протоколі до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату;

- розробити стратегію та національний план дій у лісовому секторі на виконання Україною зобов'язань як сторони Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (насамперед – розробити програму відповідних заходів та визначити обсяги і джерела їх фінансування);

- оцінити вразливість лісів до змін клімату на основі національних моделей зміни клімату та розробити стратегію адаптації у лісовому господарстві;

- сприяти розвитку досліджень з визначення балансу вуглецю в лісових екосистемах, розроблення моделей динаміки вуглецю у лісових екосистемах, визначення національних коефіцієнтів для розрахунків поглинання вуглецю у лісах;

- забезпечити функціонування системи інвентаризації та моніторингу лісів та підготовку щорічних інформаційних звітів для визначення динаміки парникових газів у лісових насадженнях;

- створити галузеву інформаційно-аналітичну систему на базі сучасних інформаційних технологій для ведення електронного реєстру викидів та абсорбції парникових газів і підготовки щорічного кадастру парникових газів у лісовому господарстві.

Для одержання обґрунтованих оцінок динаміки вуглецю у лісових насадженнях потрібно забезпечити проведення на регулярній основі інвентаризації та моніторингу лісів України з обов'язковим спостереженням за компонентами лісових екосистем, відповідно до міжнародних вимог, зокрема – щодо виконання підпрограми моніторингу ґрунтів.

Крім того, потрібно виконати роботи з оцінювання можливостей та обґрунтування пріоритетних проектів спільного впровадження у лісовому господарстві України, виходячи з їх еколого-економічної ефективності.

На 15-й Конференції Сторін РКЗК ООН розглядався проект "Копенгагенської кліматичної угоди" на другий період зобов'язань. На нашу думку, потрібно було, щоб ця угода відображала прямі стимули для збереження лісів, покращення їхньої якості та лісорозведення в усіх країнах, а не лише в країнах, які розвиваються (саме так стояло питання у проекті угоди). У згаданій угоді слід було передбачити, щоб усі одиниці скорочення викидів, отримані внаслідок діяльності у секторі землекористування та лісового господарства, які одна Сторона купує в іншій Стороні, додавалися до установленої кількості Сторони, що купує. На жаль, 15-та Конференція ООН з кліматичних змін не виправдала сподівання, які на неї поклалися.

Вважаємо, що однією з найсуттєвіших причин її фіаско є відсутність визнання ідеї створення Екологічної Конституції Землі як всеохоплюючого документа для вирішення сукупності еколого-економічних проблем збереження природи і сталого розвитку цивілізації.

4.9. Лісове господарство в умовах глобальної зміни клімату: ризики, можливості та стратегії адаптації ©

Вступ

Науково доведено, що відбуваються активні, прогресуючі зміни у функціонуванні кліматичної системи планети. Вчені сходяться на тому, що зміна клімату на Землі перебуває у залежності від сонячної активності та кількості парникових викидів у атмосферу. Роль останніх у глобальному потеплінні оцінюється 10-15%. Оскільки людина не може впливати на активність Сонця, то мінімізування викидів парникових газів та їх зв'язування є надзавданням для людства. У цьому сенсі ліси мають вирішальне значення для кліматичного режиму планети внаслідок абсорбції вуглецю, що міститься в біосфері. Вони зв'язують мільярди тонн CO₂ щорічно, що у еквівалентному вимірі (тобто, коли необхідно було б створити штучні поглиначі) становить мільярди доларів.

Окрім посилення ролі лісів у забезпеченні продукування біомаси для поновлюваної енергії, ліси високо цінуються як природні об'єкти, що створюють запаси вуглецю. Загалом у Європі структура землекористування, зміни характеру землекористування і лісове господарство скорочують обсяг чистих викидів в атмосферу майже на 6 % і, здебільшого, це скорочення відбувається саме за рахунок лісів. Цей внесок є особливо значним в Центральній і Східній Європі, де спостерігається приріст площ лісів і відносно низький рівень викидів від інших секторів економіки. Крім того, Європа стала ініціатором запровадження ринкового підходу в цій сфері, тобто введення торгівлі квотами на викиди.

У контексті вимог Кіотського протоколу і процесів міжнародної лісової політики, спрямованих на подолання наслідків та адаптацію до зміни клімату особливою є роль лісів у нагромадженні запасів вуглецю і перспективи так званого "вуглецевого лісівництва" (рис. 1).

© А. Дейнека. Лісове господарство в умовах глобальної зміни клімату: ризики, можливості та стратегії адаптації. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

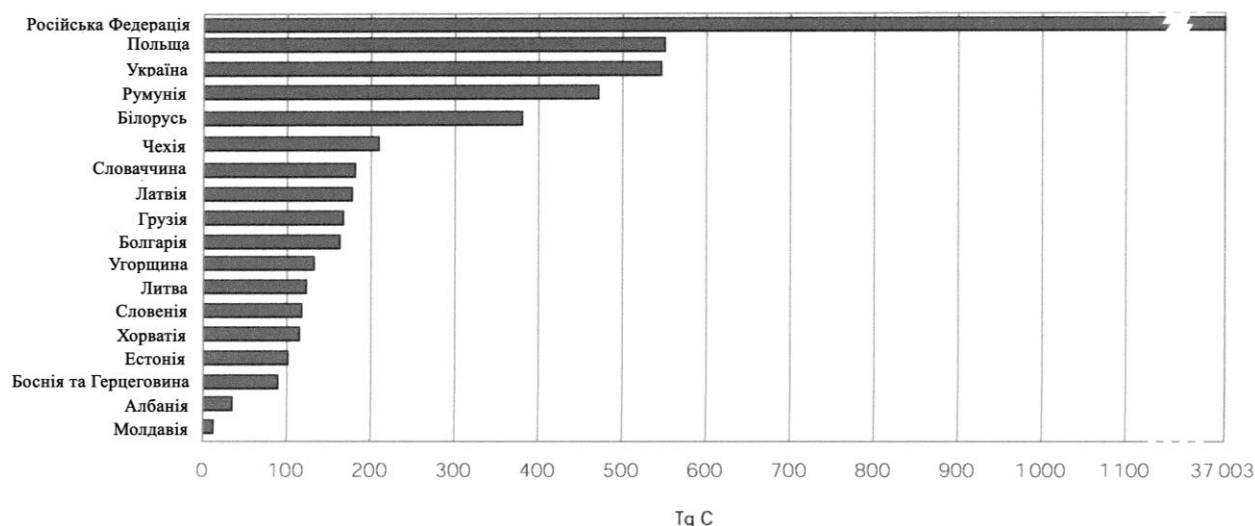

Рис. 1. Загальний запас вуглецю в деревній біомасі країн Центральної і Східної Європи ³⁶⁴.

Запаси вуглецю у деревній масі на одиницю площі в країнах Центральної і Східної Європи можуть різнитись утричі, що зумовлено відмінністю природних умов (рис. 2), і ці особливості будуть суттєвими під час виконання проектів у сфері лісового господарства, пов'язаних зі зміною клімату.

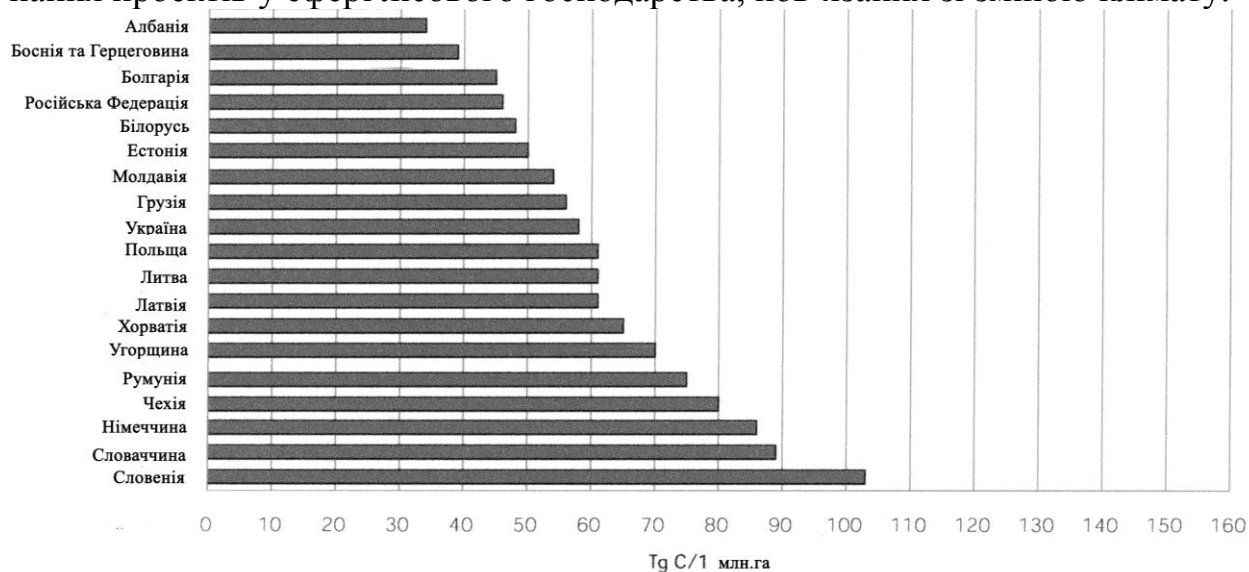

Рис. 2 Запаси вуглецю у деревній біомасі на 1 млн га лісів у країнах Центральної і Східної Європи ³⁶⁵.

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату і Кіотський протокол до неї формально визнають роль лісів у формуванні вуглецевого циклу. У межах міжнародних угод щодо стабілізації клімату визнання особливої ролі лісів зумовило прийняття рекомендацій про потребу розширення лісорозведення і лісовідновлення, однак впродовж тривалого часу підвищену увагу приділяють, насамперед, проблемам скороченню масштабів знеліснення і

³⁶⁴ UNECE, MCPFE & FAO. 2007. State of Europe's forests 2007. The MCPFE report on sustainable forest management in Europe. Warsaw, Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe (MCPFE) Liaison Unit.

³⁶⁵ UNECE, MCPFE & FAO. 2007. State of Europe's forests 2007. The MCPFE report on sustainable forest management in Europe. Warsaw, Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe (MCPFE) Liaison Unit.

деградації тропічних лісів у країнах, що розвиваються. Водночас управління лісами помірної і бореальної зон має не менш важливе значення для мінімізації наслідків зміни клімату і адаптації до них, тому цей факт необхідно належним чином враховувати й активніше використовувати в контексті майбутніх домовленостей щодо стабілізації клімату на міжнародному та національному рівнях. Найближчою такою подією, яка відбулася на міжнародному рівні, стала конференція сторін XV Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату (Копенгаген, 2009).

Виклики, які постали перед людством через глобальні зміни клімату, потребують консолідації зусиль усіх країн світу, укладання між ними відповідних міжнародних угод. На наш погляд, настав час ухвалення запропонованого Україною глобального правового акта "Екологічна Конституція Землі". Цей акт має стати юридично обов'язковим для виконання всіма країнами світу, на відміну від юридично необов'язкових (дорадчого характеру) документів "Ріо-92"³⁶⁶.

Загрози для лісів, пов'язані зі змінами клімату

Унаслідок небезпечного поєднання впливу світової фінансово-економічної кризи із очевидним посиленням екологічних загроз для життя на планеті, пов'язаних із глобальними змінами клімату, перед лісовим господарством постали нові, незнані раніше виклики. Основні загрози для лісів мають техногенний і екологічний характер (пожежі, вітровали, сніголоми, масове поширення шкідників). Частота та інтенсивність деяких з них із зміною клімату можуть збільшуватися. Хоча довготермінові наслідки зміни клімату для лісів ще не визначені, почастищення та зростання рівня небезпечності катастрофічних подій приписують саме цьому чиннику. Зокрема прогнозується значне збільшення площі і частоти лісових пожеж та сильних вітрів, які призводять до вітровалів.

Загроза вітровалів для лісового господарства є одним із найбільших та небезпечних ризиків. Так, вітровали "*Lothar*" та "*Martin*", що охопили західноєвропейські країни у грудні 1999 р., завдали найбільших збитків за весь історично досліджений наукою період — 200 млн м³, зокрема у Франції — 140 млн, у Німеччині — 30 млн, у Швейцарії — 13 млн, Іспанії — 4 млн, Данії — 4 млн, Австрії — 0,5 млн м³³⁶⁷.

Динаміку площі, втрачених унаслідок стихійних явищ лісів, можна простежити за даними табл. 1³⁶⁸.

Таблиця 1.

Утрачені лісові насадження в Україні, га

Роки	Всього	З них від
------	--------	-----------

³⁶⁶ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. — Л.: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. — 298с.

³⁶⁷ Birot Y., Golier C. Risk assessment, management and sharing in forestry with special emphasis on wind storms// Paper presented to the 14th Convocation of Academies of Engineering and Technological Sciences. — CAETS, Espoo, Finland, June 2001. — 16 p.

³⁶⁸ Статистичний щорічник України за 2002 рік. Держкомстат України. — К.: Консультант, 2003. — 663 с.

		несприят- ливих умов клімату	пожеж	пошкод- ження шкідливими комахами	пошко- дження дикими тваринами	хвороб лісу	антропо- генних чинників
1	2	3	4	5	6	7	8
1990	4020	2024	1157	48	192	323	276
1995	7468	3484	2031	536	73	1252	92
1996	18742	6868	9737	721	54	1301	61
1997	9552	6803	790	785	25	1117	32
1998	6513	2974	1112	745	27	1535	120
1999	8411	3462	3357	544	44	923	81
2000	8908	6421	696	388	5	178	120
2001	8861	4187	2579	272	43	1726	54
2002	11562	6093	2913	392	44	2050	70
2003	10045	6617	1227	575	45	1914	27
2004	8828	3825	361	1823	29	2709	81
2005	10460	5708	930	612	87	2745	378
2006	10767	4737	1202	924	147	3687	70
2007	28080	14633	10458	526	136	2277	50
2008	17011	9443	3296	685	62	3234	291

Ризики і можливості розвитку лісового сектору, пов'язані із змінами клімату

Із змінами клімату пов'язані важливі наслідки для лісового господарства у соціально-економічній та екологічній сферах: виникнення нових грошових потоків і нових ринків для лісових товарів і послуг; конкурентоспроможні переваги в умовах так званої низьковуглецевої економіки; зміни продуктивності лісових насаджень; конкуренція за доступ населення до лісових земель в майбутньому; переваги у сфері екологічного маркетингу.

Внаслідок посилення уваги суспільства до проблем змін клімату і енергетичної безпеки з'являється можливість отримувати більші доходи від лісів, за умови сприяння залучення сектору до вирішення цих питань та охоплення нових потенційних вигід для реалізації продукції компаній, які зуміють себе відповідно позиціонувати. Лісовласники, які дотримуватимуться еколого-економічних засад сталого управління лісами та інтегровані з ними виробники лісової продукції зможуть збільшити вартість лісових ресурсів на ринку, тоді як деревообробній галузі доведеться платити вищі ціни за лісо-сировинні матеріали. Проте деякі підприємства целюлозно-паперової промисловості можуть отримати додаткові вигоди, пов'язані з синергетичними ефектами розширеного використання біопалива і виробництва екосертифікованої продукції.

Конкурентні переваги в умовах низьковуглецевої економіки пов'язані з тим, що виготовлення продукції в межах лісового сектору може потребувати

значно меншої кількості викопних видів палива, зберігаючи таким чином вуглець впродовж усього терміну корисного використання продукції. Таким чином, вона може мати переваги в умовах зміни клімату над всіма іншими матеріалами, з якими конкурує. Це особливо стосується будівельних конструкцій, виготовлених з деревини. За умови застосування принципів сталого лісокористування, деревообробна та інші галузі мають шанс стати найменш шкідливими для кліматичного режиму, найменш вуглецемісткими. У випадку введення вуглецевих податків та інших економічних інструментів, спрямованих на скорочення викидів, відносні ціни і, відповідно, попит на продукцію лісового господарства та деревообробної промисловості ймовірно поліпшаться. Проте нинішня економічна політика щодо енергетичних галузей, а саме: субсидіювання енергомістких галузей промисловості та наявність бар'єрів щодо заміни шкідливої для клімату продукції продукцією лісового господарства є чинниками, що визначають значення сектору для зміни клімату і зміни клімату для сектору.

Згідно з прогнозами, на глобальному рівні біологічна продуктивність лісів і обсяги постачання лісових ресурсів зростатимуть, хоч регіональні відмінності змінюватимуть конфігурації відповідних регіонів стосовно їхньої здатності до зростання виробництва і торговельних можливостей, створюючи локалізовані конфігурації "переможців" і "переможених". Для бореальних (північних) лісів існує багато ризиків, пов'язаних з негативними змінами клімату цих регіонів. Зміни клімату впливатимуть на температуру повітря, опади, і екстремальні погодні явища, які, своєю чергою, змінять ареали поширення лісового покриву, породний склад, частоту і характер перебігу стихійних явищ та інших чинників негативного впливу, як наприклад пожежі, поширення шкідників та хвороб лісів. Зміна клімату, як прогнозують, матиме не дуже значний вплив на ліси помірної зони, водночас вплив на тропічні ліси є слабо прогнозованим, хоч однозначно він буде суттєвим для розвитку плантаційного лісорозведення. Конкуренція за землі між використанням у сільському господарстві та для розвитку біоенергетичних проектів стає чинником, що обмежує зростання площ лісових плантацій в тих регіонах, які найкраще придатні для вирощування швидкорослих деревних порід.

Таким чином, лісове господарство може отримати вигоди у трикутнику стосунків зі споживачем і державою з огляду на позитивну роль у подоланні негативних наслідків впливу на зміну клімату, пов'язаних з їхніми "низьковуглецевими" перевагами, а деревообробна промисловість має можливість отримати вигоди з поліпшення стосунків зі споживачами і державними структурами управління завдяки своєму внеску у вирішення проблем зміни клімату.

Таблиця 2

Ризики та можливості розвитку лісового сектору, пов'язані зі зміною клімату

Елемент сектору	Ключова проблема	Профіль ризиків та можливостей, пов'язаних зі зміною клімату	Прогнозовані часові межі впливу, років	Потенційні фінансові впливи (рівень)
Лісогосподарські підприємства	Продуктивність лісів	Вища продуктивність лісів прогнозується на глобальному рівні, однак у деяких регіонах можливе зниження продуктивності. Погіршення гідрологічного режиму значиме для лісового господарства	Через 15-50	Значний, з високою варіативністю за регіонами
	Доступ до лісів	Обмеження доступу до лісів з метою знизити темпи знеліснення. Пожвавлення інтересу до сталого ведення лісового господарства у регіонах з активною політикою щодо подолання знеліснення і протидії самовільним рубанням	Через 5-15	Від низького до середнього, залежно від політичних впливів
	Конкуренція за землі	Зростання вартості лісів, Конкуренція за землі з недеревними (трав'яними) енергетичними посівами	Через 5-30	Середній з регіональною варіативністю
Деревообробні підприємства	Ризики підвищення цін на енергоносії	Висока ціна на викопні джерела енергії пов'язана з впровадженням екологічної політики щодо подолання кліматичних впливів. Потенціал до розширення генерування і використання біоенергетики	Наступні 5 р. з можливими довготерміновими наслідками	Середній, залежно від особливостей підприємства
	Ризики підвищення цін на сировинні матеріали	Вищі ціни на сировину пов'язані з розвитком біоенергетичних ринків і зростанням вартості лісів. Стимулювання використання біомаси для енергетичних потреб	Наступні 5-30 р.	Значний за умови розростання масштабів біоенергетики
	Торгівля екологічно маркованою продукцією	Зростання попиту на екологічно сертифіковану продукцію, відповідну вимогам сталого ведення лісового господарства	Наступні 5-15 р.	Низький
Ринки та продукція	Ринки вуглецю	Акцептування вуглецевих кредитів, пов'язаних з лісовим господарством	Через 5-30	На початковій стадії низький, можливе зростання в майбутньому
	Біоенергетичні ринки	Зростання попиту на лісові ресурси з боку біоенергетичних ринків. Потенційні зворотні впливи розширення політики стимулювання виробництва біопалива та біоенергетичної електрики		Значний за умови розростання масштабів біоенергетики
	Конкурентоспроможність продукції	Політичні стимули щодо підтримки продукції лісового сектору. Покращення відносних цін на продукцію лісового сектору і	Через 5-30	Від низького до середнього, до значного, залежно від

		зростання попиту на неї		політичних впливів
	Екобудівництво	Зміна преференцій стосовно деревної продукції у стандартах екобудівництва	Наступні 15 р.	Низький
	Взаємостосунки споживачів і державного сектору	Покращення освіти і публічного акцептування сталого управління лісами на еколого-економічних засадах як чинника попередження, мінімізації впливів та адаптації до змін клімату	Наступні 15 р.	Від низького до середнього

Стратегії адаптації лісового сектору до змін клімату

Адаптація до зміни клімату і послаблення його негативних впливів є взаємопов'язаними і взаємодоповнюваними процесами. Для того, щоб ліси могли ефективно виконувати функції пом'якшення впливу зміни клімату на довкілля, необхідно, щоб вони були здатними пристосуватися до цих змін. Ця залежність передбачає можливість часткового (як мінімум) фінансування витрат на забезпечення процесу адаптації через здійснення виплат, які спрямовуються на послаблення цього негативного впливу.

Лісовий сектор ще досить повільно, але вже починає брати до уваги пов'язані зі зміною клімату можливості та загрози. З огляду на комплексність проблеми та складні вимоги, потрібно докладати значно більше зусиль для здійснення ефективних заходів ³⁶⁹. Посилення основних кліматотвірних функцій лісів потребує активних дій в таких напрямках: дослідження, впровадження інноваційних технологій, підвищення кваліфікації кадрового потенціалу; здійснення інвестицій.

Наукові дослідження свідчать про посилення дії зміни клімату на лісовий покрив Землі. Учені мають досить знань про потенціал лісів із депонування вуглецю протягом тривалого часу, що дає змогу їм виконувати функції стабілізаторів клімату. Та все ж необхідно визнати, що сучасні кількісні оцінки і прогнози характеризуються певною невизначеністю, зокрема, це стосується оцінювання ролі лісів у формуванні регіональних вуглецевих циклів. Прикладні дослідження в галузі лісівництва, охорони лісів, лісовідновлення, наземних методів таксації і дистанційного зондування допоможуть знизити рівень цієї невизначеності.

Передача знань про інноваційні підходи та впровадження нових механізмів і технологій необхідні для зміцнення інституційного потенціалу у сфері забезпечення сталого лісоуправління, збереження і посилення кліматостабілізаційних функцій лісів. Наприклад, поєднання технологій дистанційного зондування з наземними методами таксації лісів може стати важливим методом моніторингу й оцінювання динаміки лісів.

Цей підхід також успішно використовують для контролю і своєчасного виявлення стресових ситуацій, що виникають внаслідок дії абіотичних

³⁶⁹ Robledo C., Blaser Ü., Byrne S., and K Schmidt. Climate Change and Governance in the Forest Sector An overview of the issues on forests and climate change with specific consideration of sector governance, tenure, and access for local stakeholders. Washington DC: Rights and Resources Initiative, 2008. -65 p.

(пожежі, вітровали) і біотичних (комахи, хвороби) чинників, які негативно впливають на стан лісів. Впровадження ресурсно-ощадних методів лісозаготівель з використанням нових технологій і сучасної техніки запобігає зниженню вуглецевого потенціалу лісів, тим самим сприяючи стабілізації клімату. Впровадження інтенсивних методів ведення лісового господарства, лісовідновлення і лісорозведення сприяє збільшенню запасів вуглецю в лісових екосистемах. Розвиток біоенергетики і підвищення ефективності перероблення деревини зумовлюють скорочення викидів, але при цьому потребують подальших інвестицій в розвиток інноваційних технологій.

Дослідження і технічні розробки повинні поєднуватися з раціональним розподілом повноважень і обов'язків між центральними, регіональними і місцевими органами управління. Україн важливу роль відіграють підвищення кадрового потенціалу і зміцнення інституційної структури на всіх рівнях. Досвід показує, що до успішних заходів зі зниження несприятливих впливів на ліси належить, зокрема, залучення місцевих ділових кіл та громадськості в управлінні лісами, а також проведення інформаційно-просвітницьких кампаній.

Істотне значення для підвищення ролі лісів у стабілізації клімату має інвестування державних і приватних фінансових ресурсів. Інвестиції можуть надаватись як з уже традиційних міжнародних джерел фінансування, (наприклад, Глобального екологічного фонду), так і нових інвестиційних фондів для протидії зміні клімату. Проте, для успішного використання цих механізмів, потрібно усунути наявні перешкоди для розроблення і реалізації проектів спільного здійснення в лісовому секторі в рамках Кіотського протоколу. За цієї умови міжнародна торгівля квотами на викиди, особливо в межах схем цільових екологічних інвестицій, може стати інноваційним інструментом для мобілізації коштів для фінансування робіт щодо лісовідновлення, лісорозведення та сталого ведення лісового господарства. До чинників, що стримують приплив приватних інвестицій у цю сферу, відносять високі ризики і довготривалі терміни окупності. Залученню інвестицій також перешкоджають відсутність адекватного техніко-кваліфікаційного потенціалу для розроблення проектів та відповідної інституційної і методичної бази для інвестування в діяльність щодо мінімізації наслідків зміни клімату і адаптації³⁷⁰.

За твердженнями департаменту лісового господарства FAO, проголошеними 10 березня 2009 р. на прес-конференції у Римі, до десяти нових мільйонів "зелених" робочих місць може бути створено, за умови інвестування в стале управління лісами. Оскільки внаслідок економічного спаду в умовах фінансової кризи втрачаються робочі місця, то менеджмент лісового господарства на засадах сталого управління лісами міг би стати засобом створення мільйонів нових робочих місць, допомагаючи подолати бідність і поліпшити стан довкілля. Інвестиції у досягнення сталості лісового

---

³⁷⁰ Декларация международной научно-практической конференции "Роль леса в стабилизации климата: исследования – инновации – инвестиции – кадровый потенциал", г. Санкт-Петербург, Российская Федерация, 4 -7 октября 2008 года.

господарства можуть суттєво послабити процеси зміни клімату і прискорити адаптацію до них. За даними досліджень Міжнародної організації праці, безробіття у всьому світі може зрости від 179 млн осіб в 2007 р. до 198 млн на кінець 2009 р. у випадку реалізації кращого сценарію, а за реалізації найгіршого сценарію – 230 млн осіб³⁷¹.

Збільшення інвестицій в лісове господарство може забезпечити нові робочі місця безпосередньо та в агролісівництві. Вони сприятимуть розвитку лісового господарства в структурі фермерських господарств, поліпшенню охорони лісів від пожеж, розвитку зеленого туризму та рекреаційного лісокористування, розширення міських зелених зон, відновленню деградованих лісів і насадженню нових.

Низка країн, наприклад Сполучені Штати Америки і Республіка Корея, вже включили питання розвитку лісового господарства в їхні економічні плани виведення економіки зі стану рецесії. Важливим напрямом зростання зайнятості сільських мешканців в Індії та Китаї вважають саме розвиток лісового господарства та створення нових робочих місць у цьому секторі (це гарантує спеціальна програма розвитку лісового і аграрного секторів економіки).

Незважаючи на відмінності між регіонами, назагал у Європі склалася сприятлива ситуація для соціального і економічного розвитку. Зниження демографічної напруженості, помірне економічне зростання, високорозвинені політичні й інституційні механізми, посилення суспільного усвідомлення важливості проблем охорони довкілля і особливо зміни клімату, а також високий рівень інвестицій в науку і технології полегшують перехід до заснованої на наукових підходах постіндустріальної екологічної економіки, яка будується на сталому і справедливому використанні природних ресурсів і довкілля. У різних країнах цей перехід відбуватиметься з різною швидкістю. Там, де екологічна свідомість населення висока, а також є сильна політична воля до інвестування в "зелені технології", а також до посиленого впровадження в життя екологічно спрямованих знань і практик, такий перехід матиме більш швидкоплинний характер. Проте у країнах з нижчим рівнем доходів, питання охорони довкілля і сталості розвитку можуть не бути пріоритетними ще тривалий час, а перехід до постіндустріального суспільства із "зеленою економікою" відбуватиметься повільніше. У багатьох випадках промислові галузі перенесуть виробництво в країни з нижчими виробничими витратами (і менш жорстко регульованим природоохоронним законодавством). Інвестиції, як і раніше, фокусуватимуться на підвищенні конкурентоспроможності в традиційному сенсі, а тенденції до виснажливого лісокористування можуть зберегтися.

Європейський сектор лісового господарства буде вимушений розробити новий асортимент продукції з високою доданою вартістю для задоволення зростаючого попиту на екологічно чистіші, так звані "зелені

---

³⁷¹ Mountain poverty poses unique problems, requires tailor-made solutions.-
www.fao.org/english/newsroom/focus/2003/dec_idm_4.htm

сировинні матеріали" і "зелену енергію", які передбачають застосування технологій, що орієнтовані на підтримання стабільного вуглецевого балансу. Це необхідно для протидії зростаючій конкуренції з боку альтернативних до деревини матеріалів, а також для забезпечення переваг у конкурентній боротьбі з країнами, у яких є дешевші сировина, енергоносії і робоча сила³⁷². Це потребуватиме також відповідної перепідготовки фахівців та інституційних трансформацій не лише у сфері бізнесу, але й державних органів лісового господарства.

В Європі після Другої світової війни значно зменшилось використання деревини для виробництва енергії, проте з середини 1990-х років у регіоні (особливо в Європейському Союзі) було прийнято політику, спрямовану на збільшення частки поновлюваної енергії в загальному об'ємі енергоспоживання. Ці дії були орієнтовані на стабілізацію клімату з метою досягнення завдань Кіотського протоколу і вирішення проблем, пов'язаних із зростанням цін на викопне паливо й енергетичним забезпеченням. Така політика у поєднанні з ринковими змінами стимулювала зростання попиту на деревину як джерело енергії, і особливо на деревні палети та брикети, використовувані замість нафтопродуктів у малопотужних системах опалювання і виробництва електроенергії. Крім того, в найближчі 5-10 років може початися освоєння в комерційних масштабах технології виробництва рідкого біопалива з деревини, унаслідок чого попит на деревне паливо істотно зросте.

Висновки

Екологічна політика щодо змін клімату і, відповідно, лісова політика повинні бути чутливими до мінливої екологічної та економічної ситуацій. Щоб активно відповідати на виклики, пов'язані з адаптацією лісового господарства до нових умов, необхідно спрямувати більші зусилля та кошти на досягнення сталого управління лісовим господарством на еколого-економічних засадах як на міжнародному, так і на національному та регіональному рівнях³⁷³.

Адаптація до зміни клімату і послаблення його негативних впливів є взаємопов'язаними і взаємодоповнюваними. Адже для того, щоб ефективно виконувати функції щодо пом'якшення впливу зміни клімату, необхідно, щоб ліси були здатними пристосуватися до трансформованих природних умов, спричинених змінами клімату.

Для того, щоб забезпечити істотний вклад лісів у послаблення змін клімату, необхідні заходи, які забезпечать значне зниження емісії викидів подолання тенденцій щодо знеліснення і деградації лісів.

³⁷² CEI-Bois, CEPF & CEPI. Innovative and sustainable use of forest resources: Vision 2030. A technology platform initiative by the European forest-based sector. Brussels, European Confederation of Woodworking Industries, Confederation of European Forest Owners & Confederation of European Paper Industries, 2005.

³⁷³ UNECE, MCPFE & FAO. 2007. State of Europe's forests 2007. The MCPFE report on sustainable forest management in Europe. Warsaw, Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe (MCPFE) Liaison Unit.

Політико-правова підтримка цих заходів потребує координації зусиль у сфері екологічної політики, екологічного права і екологічного управління на міжнародному рівні. Це завдання може бути виконано за умови ухвалення міжнародною спільнотою Екологічної Конституції Землі та дотримання її вимог на практиці. У структурі цього документа необхідно деталізувати роль лісів і лісового господарства в забезпеченні стабільності клімату планети і відповідальність держав за дотримання вимог сталого лісового господарства як чинника екологічної безпеки планети.

4.10. Економко-правове поле організації національної системи природокористування у контексті підготовки Екологічної Конституції Землі©

Ідея Екологічної Конституції Землі передбачає інтеграцію в цьому глобальному правовому акті найбільш прогресивних ідей, механізмів та інструментів регулювання природокористування, закладених у національному екологічному праві усіх країн світу.

У правовому полі України сучасні основи законодавчого регулювання та організації природокористування були закладені Верховною Радою України у законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ³⁷⁴. Цей закон увібрав у себе набутий зарубіжний та вітчизняний досвід щодо забезпечення функціонування економічного механізму природокористування і став основою для подальшого розвитку еколого-економічної системи управління природоохоронною діяльністю³⁷⁵. Підвалини для регулювання процесу охорони, відтворення та використання природних ресурсів згодом знайшли своє логічне відображення в Основному Законі України – Конституції України, зокрема у ст. 16 передбачений обов'язок держави провадити екологічну політику, яка б гарантувала екологічну безпеку і підтримувала екологічну рівновагу на території України, пододала б наслідки Чорнобильської катастрофи та сприяла збереженню генофонду українського народу³⁷⁶.

Протягом 90-х років ХХ ст. в Україні разом із офіційним визнанням основних положень сталого розвитку було прийнято цілу низку документів нормативно-правового характеру, які сьогодні визначають порядок організації природокористування. На цьому етапі набули чинності понад десять ключових для сучасної національної екологічної політики законів України внаслідок підписання кількох десятків двосторонніх міжнародних угод та

© Г. Гулик. Економко-правове поле організації національної системи природокористування у контексті підготовки Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 87-97.

³⁷⁴ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

³⁷⁵ Шмандій В.М., Солошич І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. пос. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 296 с.

³⁷⁶ Основний Закон України "Конституція України" від 28 червня 1996 року № 254 к/96-ВР// www.rada.kiev.ua.

приєднання до 20 конвенцій глобального і регіонального характеру³⁷⁷. Так, земельні, лісові, водні та гірничі відносини регулюються відповідно до Земельного кодексу, Лісового кодексу, Водного кодексу та Кодексу "Про надра"^{378, 379, 380, 381}. Серед законів, крім вже згаданого вище Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", у 1992 р. були прийняті закони "Про природно-заповідний фонд", "Про охорону атмосферного повітря", у 1993 р. – закон "Про тваринний світ", у 1995 р. – закони "Про екологічну експертизу", "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку", "Про поводження з радіоактивними відходами", у 1998 р. – закон "Про відходи", у 1999 р. – закон "Про рослинний світ", у 2000 р. – закони "Про мисливське господарство та полювання", "Про зону надзвичайної екологічної ситуації", "Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру", "Про об'єкти підвищеної небезпеки"³⁸².

Зміст зазначених нормативно-правових документів свідчить про існування в Україні екологічного права, яке сформоване такими підгалуззями: земельна, лісова, водна, надрова, флористична, фауністична, повітроохоронна, заповідна та право екологічної безпеки. Варто зазначити, що всі підгалузі екологічного права утворені в Україні завдяки ухваленню окремих галузевих законів, які не мають міцних зв'язків між собою, оскільки об'єктом кожного з них є лише регулювання взаємовідносин щодо використання однієї складової навколишнього середовища, тоді як у природі всі екосистеми є взаємопов'язаними. Право природокористування становить ту частину екологічного права, яке призначене забезпечити раціональне використання, охорону і відновлення природних ресурсів, а також задоволення в цьому процесі багатосторонніх інтересів та прав суспільства загалом, і окремих прав та обов'язків громадян зокрема.

Правове забезпечення організації процесу природокористування полягає у створенні умов для використання всіх видів природних ресурсів на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення та функцій, які вони виконують, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, охорону і відтворення природних ресурсів, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною. Зміст організації природокористування та охорони навколишнього природного середовища, який зображено на рис. 1, охоплює такі основні елементи: 1) розроблення і затвердження органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної (в тому числі радіаційної) безпеки, охорони навколишнього природного середовища і використання природ-

³⁷⁷ Шмандій В.М., Солошич І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. пос. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 296 с.

³⁷⁸ Земельний кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 12. – 156 с.

³⁷⁹ Лісовий кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 17. – 190 с.

³⁸⁰ Водний кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 1995, № 24. – 99 с.

³⁸¹ Кодекс "Про надра">// Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 36. – 341 с.

³⁸² Шмандій В.М., Солошич І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. пос. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 296 с.

них ресурсів, діяльності, що може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; 2) розроблення, затвердження екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської діяльності та контроль за їх обов'язковим додержанням; 3) вжиття заходів щодо збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; 4) проведення екологічної експертизи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища; 5) розподіл прав між суб'єктами щодо володіння, використання та розпорядження природними ресурсами; 6) ведення обліку природних ресурсів і природноресурсових кадастрів, прогнозування, моніторинг (спостереження) стану використання, відновлення й охорони навколишнього природного середовища з метою інформування в галузі природокористування; 7) забезпечення функціонування економічного механізму, який передбачає систему платежів за спеціальне використання природних ресурсів, збори за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсацію шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища та систему фінансування природоохоронних заходів; 8) вжиття заходів стимулювання і відповідальності у галузі природокористування; 9) вирішення проблем, пов'язаних з охороною, відтворенням і використанням природних ресурсів, на основі широкого міждержавного співробітництва; 10) здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами щодо природокористування, визначеними законодавством³⁸³.

Розроблення і затвердження законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо використання природних ресурсів торкається комплексу якісних та кількісних показників, параметрів, порядку та вимог, які прямо або опосередковано регулюють діяльність суб'єктів господарювання у певній галузі природокористування. Так, у галузі лісокористування нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства регулюються: 1) поділ лісів на категорії залежно від значення та основних виконуваних ними функцій; 2) проведення рубань головного користування; 3) організація лісовпорядкування; 4) ведення державного лісового кадастру, обліку і моніторингу лісів; 5) організація та проведення лісової сертифікації; 6) заготівля другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань; 7) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт; 8) відновлення лісів і лісорозведення; 9) здійснення заходів щодо підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів; 10) здійснення охорони лісів від пожеж; 11) здійснення захисту лісів від шкідників і хвороб³⁸⁴.

³⁸³ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

³⁸⁴ Лісовий кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 17. – 190 с.

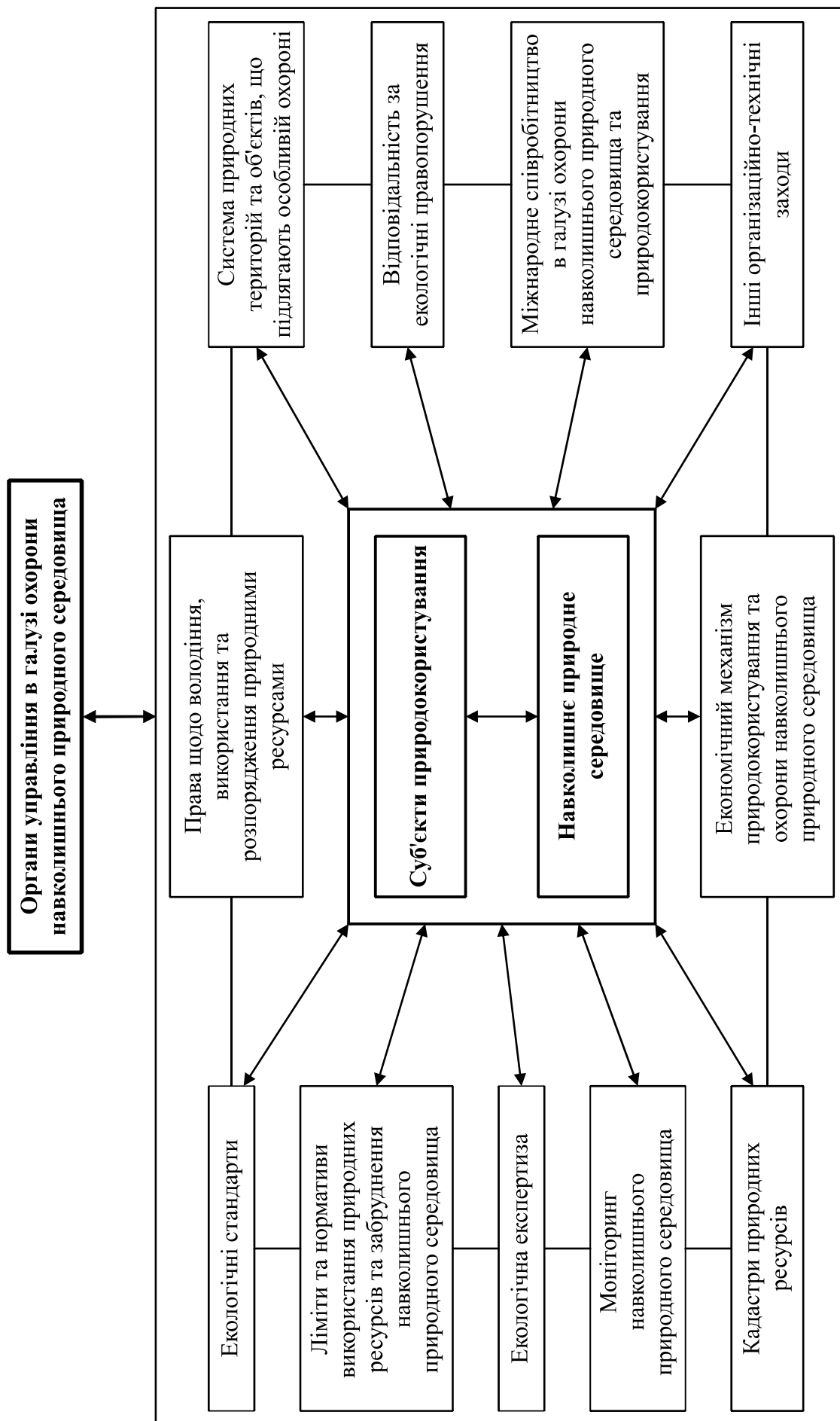

Рис. 1. Організація процесу природокористування

Система державних екологічних стандартів спрямована на відновлення і збереження природних ресурсів, забезпечення гармонії між розвитком продуктивних сил та довкіллям. Процес екологічної стандартизації спрямований на розроблення та впровадження сукупності понять, термінів, правил, вимог, норм і нормативів використання природних ресурсів, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища від забруднення та запобігання шкідливому впливу забруднення на здоров'я людей, екологічне убезпечення. Зазвичай, стандарти якості довкілля враховують наявні технології у промисловості і передбачають встановлення обов'язкових гранично допустимих викидів (скидів) забруднювальних речовин у навколишнє середовище, гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у природних середовищах, рівнів допустимого шкідливого впливу на нього, фізичних та біологічних чинників, правил і методів природокористування.

З-поміж розроблених в Україні стандартів варто виділити екологічний паспорт промислового підприємства, в якому наводяться дані про використання ресурсів і визначення впливу виробництва на навколишнє середовище. У цьому нормативно-технічному документі представлено таку інформацію: загальні дані про підприємство, опис технологічних процесів та характеристики продукції, дані про споживання сировини, енергетичних та інших використовуваних ресурсів, викиди в навколишнє середовище та відходи виробництва. Глибоко розроблені також екологічні стандарти в галузі охорони і раціонального використання ґрунтів, атмосферного повітря і вод. Інші види природних ресурсів недостатньою мірою охоплені екологічними стандартами³⁸⁵.

Лімітування використання природних ресурсів є для органів законодавчої та виконавчої влади різних рівнів інструментом, призначеним запобігати виснаженню та вичерпанню природних ресурсів, не допускати надмірного забруднення навколишнього середовища та утворення відходів. Так, наприклад, ст. 71 Лісового кодексу України передбачає для лісокористувачів у ході лісозаготівель обов'язкове дотримання лімітів заготівлі деревини у порядку рубань головного користування. У цьому випадку лімітом заготівлі деревини у порядку рубань головного користування є затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка. Здійснювати заготівлю деревини у порядку рубань головного користування в розмірах, що перевищують розрахункову лісосіку, заборонено³⁸⁶.

Збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів здійснюється в Україні через регулювання суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів. Згідно зі статтею 61 Закону України "Про природно-заповідний фонд України", до природно-заповідного фонду України належать ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної

³⁸⁵ Сиякевич І.М. Економіка природокористування. – К.: ІЗМН, 1996. – 156 с.

³⁸⁶ Лісовий кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 17. – 190 с.

різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього природного середовища, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України. Порядок організації, використання і охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, додаткові їх категорії визначаються Законом України "Про природно-заповідний фонд" та іншими нормативно-правовими актами України та Автономної Республіки Крим^{387, 388}.

Вагомість екологічної експертизи в організації процесу природокористування полягає в реалізації принципу превентивності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. Її роль як виду науково-практичної діяльності, що здійснюється відповідно до Закону України "Про екологічну експертизу" спеціально уповноваженими державними органами, екологами-експертними формуваннями та об'єднаннями громадян, зводиться до аналізу проектів та об'єктів, реалізація та дія яких може негативно впливати або впливає на стан довкілля з обов'язковою підготовкою висновку про їх відповідність нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, екологічне убезпечення³⁸⁹. Передбачене Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" різноманіття форм екологічної експертизи, яке включає державну, громадську та спеціалізовану екологічну експертизу, покликане захистити екологічні права та інтереси громадян та держави загалом завдяки поєднанню гласності, демократизму, соціальної справедливості у процесі її здійснення.

Регулювання використання природних ресурсів відбувається через правовий інститут під назвою право природокористування, який складається з правових норм, що спрямовані на забезпечення реалізації суспільних відносин щодо ефективного використання, відтворення та охорони природних об'єктів, а також різноманітних і законних прав суб'єктів природокористування. Розвиток права природокористування здійснюється в об'єктивному та суб'єктивному напрямках. Об'єктивне право реалізується завдяки правовому механізму природокористування, а суб'єктивне – існуванню сукупності прав, обов'язків та повноважень суб'єктів прав природокористування^{390, 391}. Так, зокрема право кожного громадянина на користування природними об'єктами, відповідно до закону, яке передбачене у ст. 13 Конституції України, найбільш виразно знаходить свою реалізацію у праві загального використання природних ресурсів³⁹². Відповідно до ст. 38 Закону України "Про охорону

³⁸⁷ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

³⁸⁸ Закон України "Про природно-заповідний фонд України"// Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 34. – 502 с.

³⁸⁹ Закон України "Про екологічну експертизу"// Відомості Верховної Ради України. – 1995, № 8. – 54 с.

³⁹⁰ Основи екології та екологічного права: Навч. пос./ Бойчук Ю.Д., Шульга М.В., Цалін Д.С., Дем'яненко В.І.; За заг. ред. Ю.Д. Бойчука і М.В. Шульги. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. – 352 с.

³⁹¹ Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навч. пос. – К.: Атака, 2001. – 216 с.

³⁹² Основний Закон України "Конституція України" від 28 червня 1996 року № 254 к/96-ВР// www.rada.kiev.ua.

навколишнього природного середовища", право загального використання природних ресурсів надається кожному громадянину безоплатно для задоволення винятково життєво необхідних потреб, які визначаються законами щодо конкретного природного об'єкта, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів. Отримання частини виключних прав від їх носіїв (державних органів влади та органів місцевого самоврядування) окремим суб'єктом на індивідуально визначені частини природних ресурсів здійснюється завдяки праву спеціального використання природних ресурсів за плату для ведення виробничої та іншої діяльності³⁹³. Право спеціального використання є характерною особливістю організації природокористування в Україні, яка обумовлена спадщиною, отриманою від СРСР, – домінуванням суспільної власності на всі види природних ресурсів. Проте розвиток екологічного права та ринкових відносин за останнє десятиріччя спричинився до появи різноманітних суб'єктів і, як наслідок, – трьох форм власності на окремі природні ресурси (державної, комунальної і приватної) для задоволення їх різноманітних потреб щодо природокористування.

Прийняття виважених управлінських рішень щодо організації природокористування та охорони довкілля вимагає наявності всебічної та об'єктивної інформації про стан навколишнього природного середовища. Тому ст. 22 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні передбачено функціонування системи державного моніторингу навколишнього природного середовища³⁹⁴. Процес створення цілісної системи державного моніторингу ще не завершився. Концепція її створення як об'єктивно необхідної передумови здійснення екологічної політики України викладена у п. 24 постанови Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР³⁹⁵. Сьогодні ж функціонують лише окремі недостатньою мірою пов'язані між собою елементи – державні відомчі екологічні моніторинги (моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря, моніторинг вод, моніторинг, земель, ґрунтів та ландшафтів тощо), порядок створення і функціонування яких визначений відповідними постановами Кабінету Міністрів України^{396, 397}. Подальший розвиток інформаційного забезпечення суб'єктів моніторингу пов'язаний з їх інтеграцією в єдину цілісну систему – Державну систему моніторингу довкілля, для чого уряд своєю постановою від 17.11.2001 р.

³⁹³ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

³⁹⁴ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

³⁹⁵ Постанова Верховної Ради України "Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" від 05.03.98 р. N 188/98-ВР// www.rada.kiev.ua.

³⁹⁶ Основи екології та екологічного права: Навч. пос./ Бойчук Ю.Д., Шульга М.В., Цалін Д.С., Дем'яненко В.І.; За заг. ред. Ю.Д. Бойчука і М.В. Шульги. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. – 352 с.

³⁹⁷ Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навч. пос. – К.: Атака, 2001. – 216 с.

№ 1551 утворив Міжвідомчу комісію з питань моніторингу довкілля³⁹⁸. Важливість функціонування цілісної державної системи екологічного моніторингу пояснюється необхідністю отримання інформації про початковий та змінений стан системи, аналізу та оцінки фактичного і прогнозованого станів, враховуючи взаємопов'язаність окремих компонентів довкілля. Така інформація допомагає вчасно вживати заходів щодо регулювання антропогенної діяльності. Залежно від призначення, в Україні здійснюються загальний (стандартний), оперативний (кризовий) та фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища³⁹⁹. Щодо масштабу охоплення території можна виділити глобальний, національний і локальний моніторинг⁴⁰⁰.

Роль державних кадастрів природних ресурсів у системі організації процесу природокористування полягає у забезпеченні необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою здійснення ефективного управління в галузі використання, охорони та відтворення природних ресурсів. Враховуючи яскраво виражений характер галузевого поділу екологічного права, в Україні законодавчими актами передбачено ведення таких державних кадастрів природних ресурсів: земельного, лісового, водного, родовищ і проявів корисних копалин, рослинного і тваринного світу^{401, 402, 403}. Тому, як і у випадку системи державного моніторингу, в Україні відсутня цілісна система державного кадастру природних ресурсів. Статтею 23 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" навіть не передбачено єдиної системи державного кадастру природних ресурсів⁴⁰⁴. Завдяки просторовому розміщенню природних ресурсів на базисі землі державний земельний кадастр є основою для ведення кадастрів інших природних ресурсів. Тобто сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим земельних ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів дає змогу вести державні кадастри інших природних ресурсів, що створює передумови для ефективної організації їх охорони, захисту, раціонального використання, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в екологічних системах.

В основу функціонування економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Україні покладено концепцію

³⁹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля" від 17.11.01 р. № 1551// www.rada.kiev.ua.

³⁹⁹ Постанова Верховної Ради України "Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" від 05.03.98 р. N 188/98-ВР// www.rada.kiev.ua.

⁴⁰⁰ Шмандій В.М., Солошич І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. пос. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 296 с.

⁴⁰¹ Шмандій В.М., Солошич І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. пос. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 296 с.

⁴⁰² Основи екології та екологічного права: Навч. пос./ Бойчук Ю.Д., Шульга М.В., Цалін Д.С., Дем'яненко В.І.; За заг. ред. Ю.Д. Бойчука і М.В. Шульги. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. – 352 с.

⁴⁰³ Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навч. пос. – К.: Атака, 2001. – 216 с.

⁴⁰⁴ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

платного природокористування, основні елементи якої окреслені у X розділі Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"⁴⁰⁵. Мета цієї концепції полягає в економічному стимулюванні суб'єктів природокористування до ефективного використання природних ресурсів, мінімізації впливу негативної антропогенної діяльності на довкілля за допомогою застосування еколого-економічних інструментів. Економічний механізм природокористування визначається насамперед системою прав власності на природні ресурси та державним апаратом управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, а також наявністю правових засад здійснення діяльності економічними суб'єктами, функціонування економічних інструментів та суспільних інституцій⁴⁰⁶.

Як було вже зазначено, домінування в Україні суспільної власності на більшість природних ресурсів визначило два види права природокористування – загальне і спеціальне. Концепція платного природокористування стосується саме спеціального використання природних ресурсів. В основі управління економічним механізмом природокористування лежить поділ усіх природних ресурсів на природні ресурси загальнодержавного і місцевого значення, що дає змогу визначити рівні спрямування грошових потоків та джерела фінансування заходів щодо охорони та відтворення навколишнього природного середовища. Сучасний механізм природокористування в Україні представлений двома групами економічних інструментів: 1) системою зборів за спеціальне використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища, погіршення якості природних ресурсів, відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних зі зміною цільового використання земельних ділянок; 2) фінансова система нагромадження і витрачання коштів на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища та відтворення його компонентів. Систему зборів визначають такі елементи: 1) дозволи, ліміти, нормативи використання природних ресурсів; 2) величина та ставки зборів; 3) порядок сплати зборів. Фінансова система характеризується механізмом нагромадження та витрачання коштів для цільового фінансування різноманітних природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів.

Економічне стимулювання заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища є невід'ємною складовою економічного механізму природокористування. Проте в Україні ця складова відокремлена від системи еколого-економічних інструментів. Так, сукупність стимулів, передбачених ст. 48 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", передбачає: 1) отримання податкових пільг; 2) пільгове кредитування; 3) можливість застосування підвищених норм амортизації основних фондів; 4) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища; 5) фінансування

⁴⁰⁵ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

⁴⁰⁶ Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2003. – 348 с.

фондами охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах суб'єктів, які реалізують заходи охорони навколишнього природного середовища⁴⁰⁷. Основними галузевими нормативно-правовими актами екологічного права також, відповідно, передбачаються економічні стимули для раціонального природокористування. Наприклад, у ст. 99 Лісового кодексу України зазначено, що економічне стимулювання заходів щодо розширеного відтворення лісів здійснюється шляхом: компенсації витрат власникам лісів і лісокористувачам за умови впровадження ними заходів щодо розширеного відтворення лісів; застосування пришвидшеної амортизації основних фондів землеохоронного, лісоохоронного та природоохоронного призначення⁴⁰⁸. Відокремлення економічного стимулювання раціонального природокористування від механізму еколого-економічних інструментів і в галузевих підрозділах екологічного права стає однією з причин нагромадження цілого ряду проблем. Це, зокрема, визнано у п. II Концепції реформування та розвитку лісового господарства, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 р. № 208-р.

З метою гарантування громадянам України екологічної безпеки – стану навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"), для суб'єктів природокористування, які вчинили екологічні правопорушення, передбачено дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність⁴⁰⁹. Наявність такого елемента в механізмі природокористування має винятково примусово-забезпечувальний характер запобігання прояву протиправних екологічно небезпечних дій, суть яких полягає у порушенні: встановленого законодавством порядку використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічних та пов'язаних інших прав людини, вимог екологічної безпеки⁴¹⁰.

Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього природного середовища може здійснюватися на державному і громадському рівнях та повинна узгоджуватися із законодавством України та міжнародного права. Основними формами зовнішньої співпраці є договори та міжнародні конференції. Серед договорів виділяють договори комплексного й поресурсного змісту. Комплексні договори спрямовані на вирішення екологічних проблем планетарного масштабу, розв'язання яких є неможливим у межах окремо взятої країни. Подолання екологічних проблем регіонального характеру здійснюється завдяки міжнародно-правовим угодам, укладеним державами відповідного регіону. Серед конференцій, присвячених міжнародній охороні навколишнього середовища, безперечно, найбільш вагомим

⁴⁰⁷ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

⁴⁰⁸ Лісовий кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 17. – 190 с.

⁴⁰⁹ Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ// www.rada.kiev.ua.

⁴¹⁰ Шмандій В.М., Солошич І.О. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. пос. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 296 с.

є Конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Зазвичай, під час проведення таких визначних світових форумів формуються пропозиції щодо укладення та підписання різноманітних декларацій, конвенцій тощо. Так, у 1992 р. у Ріо було підписано державами-учасницями конференції такий визначний документ як "Порядок денний на XXI століття" і подано відкриті для підписання Конвенції "Про зміни клімату" та "Про біологічне різноманіття". Загалом за період своєї незалежності Україна підписала і ратифікувала 29 міжнародних конвенцій та 44 двосторонніх міжнародних угод і договорів щодо охорони навколишнього середовища⁴¹¹. Варто наголосити, що сьогодні значна кількість екологічних проблем (парниковий ефект, виснаження озонового шару, забруднення світового океану тощо) вийшли за межі кордонів окремих держав і набули глобального характеру. У контексті необхідності їх негайного вирішення серед першочергових заходів ключове місце, як справедливо зазначає академік Ю.Ю. Туниця, повинне належати Всесвітньому договору з проблем екологічної безпеки планети (Екологічна Конституція Землі), як документа, чії норми є юридично обов'язковими для всіх без винятку країн світу. У ньому повинні отримати свій подальший розвиток міжнародна правова охорона довкілля, яка за минуле століття отримала вагомні здобутки. Врятувати світову природну спадщину для людства може лише акт, чії юридичні норми щодо використання природних ресурсів та охорони довкілля будуть виконуватися в усіх куточках планети⁴¹².

Таким чином, у правовому полі процес організації природокористування покликаний регулювати суспільні відносини з метою обмеження негативних проявів антропогенної діяльності людини і забезпечити відновлення, охорону та раціональне використання природних ресурсів.

4.11. Роль земель лісового фонду та моделі менеджменту сталого лісового господарства: Північно-Американські перспективи ©

Лісові екосистеми забезпечують людство життєво важливими екологічними послугами. Таким чином, міжнародні угоди щодо екологічної сталості, такі як Екологічна Конституція Землі, повинні містити норми, в яких йдеться про охорону лісових екосистем. На сьогодні важливою проблемою є збереження та забезпечення сталого розвитку лісів. Для досягнення цієї мети, на наш погляд, недостатньо лише заповідних територій як таких, а необхідним є також стале ведення лісового господарства й на неохоплених – природоохоронним режимом ландшафтах.

⁴¹¹ Основи екології та екологічного права: Навч. пос./ Бойчук Ю.Д., Шульга М.В., Цалін Д.С., Дем'яненко В.І.; За заг. ред. Ю.Д. Бойчука і М.В. Шульги. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. – 352 с.

⁴¹² Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.

© W. Keeton. Role of Managed Forestlands and Models for Sustainable Forest Management: Perspectives from North America. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 73-87. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

Новітні напрацювання в галузі сталого лісівництва, охоплюють такі моделі, як матричний менеджмент і ведення лісового господарства, що наслідують відновлення екосистем після стихійних явищ. Цей підхід створить основу для сталого ведення лісового господарства, заснованого на сучасному науковому знанні динаміки природних стихійних явищ. Підґрунтям такого підходу є переконання, що лісівничі заходи, які найбільш точно повторюють динаміку природних екосистем, найкраще зможуть забезпечити надання широкого спектра благ і послуг і водночас зберегти біорізноманіття. Таким чином, згадані моделі будуть доповнювати природно-заповідні мережі, сукупно з ними гарантуючи сталий розвиток екосистем на різних просторових рівнях, охоплюючи цілі ландшафти та біорегіони.

На прикладах із США та Канади наведено стратегії стимулювання сталого ведення лісового господарства. Вони передбачають, залежно від форми власності на землю, регуляторні, стимулятивні, ринкові підходи, а також підходи, які враховують інтереси місцевого населення. Сучасні тенденції у лісокористуванні та глобальне зниження цілісності лісових екосистем загалом роблять майбутнє сталого лісівництва непевним. З метою забезпечення безперервних можливостей для сталого ведення лісового господарства рекомендують застосовувати широке коло природоохоронних механізмів, зокрема матричних підходів, що сприятиме відновленню екосистем після стихійних явищ.

Недавно запропоновані моделі, такі як матричний менеджмент (*matrix management* – англ.) та лісівництво, базоване на порушеннях у лісових екосистемах (*disturbance-based forestry* – англ.), пропонують альтернативні варіанти досягнення цілей менеджменту сталого лісового господарства на глобальному рівні. Для широкого впровадження у життя цих моделей можна застосувати низку засобів – регуляторних, стимулятивних, ринкових та заснованих та врахуванні інтересів місцевих громад. Для того, щоб зберегти лісові екосистеми світу, очевидно, необхідно дотримуватись багатосторонніх угод у сфері охорони довкілля, зокрема й закласти певні рекомендації у такій угоді, як Глобальна Екологічна Конституція. Зокрема, потрібно у ній:

1. Визнати критичну важливість лісів для глобальної екологічної сталості, функціонування екосистем та збереження біорізноманіття.
2. Визнати фундаментальні екологічні обмеження (місткість екосистем) для лісових екосистем з метою підтримки ресурсних цінностей, вести лісове господарство з метою забезпечення широкого кола товарів та послуг, отримуваних від екосистем стосовно цих обмежень.
3. Здійснювати менеджмент лісів задля збереження екологічної комплексності, відмовившись від традиційних підходів, які спрощують структуру і функції екосистем.
4. Впровадити цілісні (всеохопні) стратегії лісового менеджменту, що інтегрують підходи, які застосовують на природоохоронних територіях зі сталим менеджментом "матричних" земель.
5. Розробити та запровадити підходи матричного менеджменту, зокрема підходи лісівництва, базоване на порушеннях у лісових екосистемах,

адаптовані до різних лісових зон, типів лісу та режимів порушень природного стану.

6. Застосовувати, збагачувати та забезпечувати підтримкою механізми (регуляторні, стимулятивні, ринкові та засновані на місцевих громадах), що заохочують менеджмент сталого лісового господарства як на державних, так і на приватних землях.

4.12. Екологічна Конституція Землі як фактор формування екологічної економіки ©

Екологічна Конституція Землі має стати документом всезагальної екологічної безпеки і, водночас, важливим фактором формування нової екологічної або "зеленої" економіки. Про це, зокрема, йдеться у статті А.Толстоухова і Ю.Туниці, опублікованій в україномовній газеті США "Свобода".

Редакція газети зазначає, що на шпальтах "Свободи" вже неодноразово висвітлювалася тема створення Світової Конституції Довкілля (World Environmental Constitution, скорочено – WEC). Перше інтерв'ю Ольги Кузьмович з автором ідеї та концепції WEC професором Юрієм Туницею було опубліковано в нашій газеті 18 років тому (16 червня 1992 р.), а друге з ним інтерв'ю Левка Хмельковського – 17 жовтня 2008 р.

Сьогодні, напередодні саміту ООН з Цілей розвитку тисячоліття, публікується стаття авторів з України А.Толстоухова і Ю.Туниці, у якій акцентовано увагу на тому, що визнання та офіційне започаткування процесу підготовки WEC може суттєво сприяти екологічній безпеці планети і позитивно вплинути на зміну нинішньої антиекологічної моделі економічного розвитку.

Концепція Світової Конституції Довкілля (WEC) досліджується та вдосконалюється вітчизняними й зарубіжними вченими вже понад 18 років. Результати досліджень опубліковано в багатьох наукових виданнях. Вони знайшли підтримку на кількох міжнародних наукових конференціях в Україні і за кордоном. Офіційно ідею WEC проголошували в ООН від імені України Л. Кучма (1997, 2000); А. Яценюк (2007); В. Ющенко (2008, 2009). Проте в умовах домінування суто меркантильних економічних інтересів шлях до визнання й ухвалення цього життєво важливого документа довгий і тернистий.

Водночас цілком зрозуміло, що ідея WEC набуває дедалі більшої актуальності у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації в цілому світі.

Скажімо, екологічна катастрофа 20 квітня 2010 року в Мексиканській затоці, яка завдала великої шкоди економіці штатів Міссісіпі, Луїзіана, Алабама, Флорида, могла б, на наш погляд, і не трапитися, якби ідея WEC здобула визнання значно раніше і принаймні вже розпочався процес офіційної підготовки тексту WEC. Можна стверджувати, що відсутність

© Ю. Туниця, А. Толстоухов. Газета "Свобода" № 36 від 03 вересня 2010 р.

офіційного визнання цього документа, крім інших очевидних негативних наслідків, призвело також і до екокатастрофи у Мексиканській затоці, ліквідація наслідків якої обійдеться у 12 мільярдів доларів. Цю катастрофу справедливо порівнюють з Чорнобильською.

Незважаючи на найбільшу (за всю історію спостережень з 1880 року) цьогорічну спеку з її негативними наслідками, ми все ще зволікаємо з визнанням ідеї WEC. Нафтові фірми та інші великі корпорації продовжують вести відверту боротьбу проти розумної політики щодо зміни клімату, запобігання іншим екологічним лихам, гальмують трансформацію світового господарства в "зелену" або екологічну економіку.

Визнання та офіційне започаткування процесу підготовки WEC може створити реальні передумови для отримання Україною по праву належної їй міжнародної фінансової допомоги з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Постійним читачам "Свободи" вже відомо, що за структурою WEC складається з двох частин – дефінітивної та регуляторної.

У першій, дефінітивній частині мають бути вписані правила економічної діяльності, яка б узгоджувалася не лише з економічними інтересами, а й із законами природи, тобто діяльності, яка не спричинятиме некомпенсованої деградації природного життєвого довкілля та виснаження природних ресурсів.

У другій, регуляторній частині повинні міститися права й обов'язки новостворюваних міжнародних органів за контролем та регулюванням діяльності національних і транснаціональних виробничо-комерційних структур з огляду на дотримання ними вписаних у першій частині WEC екологічних вимог.

Варто мати на увазі, що ініціативу, близьку за змістом до другої, регуляторної частини WEC, а саме, про створення Світової екологічної організації, вже проголошували в ООН: від імені Бразилії, Сінгапуру, Південної Африки та ФРН – Гельмут Коль і від імені Франції – Жак Ширак та Ніколя Саркозі. Цей сприятливий момент важливо використати для отримання підтримки обох частин ініціативи WEC з боку інших держав – членів ООН.

З огляду на критичну екологічну ситуацію у світі (глобальне потепління, повені, пожежі, техногенні катастрофи тощо), ідею WEC вже підтримують не лише вчені багатьох країн, але й деякі державні діячі, зокрема, спікер парламенту України Володимир Литвин, заступник Глави Адміністрації Президента України Андрій Гончарук, экс-міністри Закордонних справ України Геннадій Удовенко, Арсеній Яценюк та інші.

Мусимо наголосити, що в концепцію WEC, як дитя в колиску, укладаються і проблемний Кіотський протокол щодо зміни клімату, і Монреальський протокол про запобігання зменшенню товщини озонового шару (що є дуже небезпечним для здоров'я людини), і всі інші проблемні міжнародні угоди економіко-екологічного спрямування.

Критична екологічна ситуація в Україні та на планеті загалом потребує усвідомлення того, що тільки WEC спроможна зупинити поступове сповзання людства до глобальної екологічної катастрофи. На фоні екокатастрофи у Мексиканській затоці, де, образно кажучи, було прорізано "вену" Землі, страшно уявити, щоб деякі країни розпочали реалізувати свої наміри щодо експлуатації спільної природної спадщини людства – природних ресурсів Північного та Південного полюсів, які де-факто не перебувають під юрисдикцією жодної країни. Тільки WEC спроможна заблокувати наміри великих корпорацій вже й на полюсах прорізувати "вени" нашої планети заради їхніх економічних інтересів.

Не менш важливим аргументом на користь опрацьованої українськими вченими концепції WEC є і те, що цей документ може спонукати (через відображені у ньому відповідні стимули і санкції) до формування нової "зеленої" або екологічної економіки та переходу світового господарства і національних економік на шлях сталого розвитку.

Філософія "зеленої" або екологічної економіки полягає у здійсненні превентивних заходів щодо захисту природного життєвого докiлля. Запобіжні заходи дають змогу заощаджувати величезні кошти на ліквідацію наслідків екологічних катаклізмів, досягати більшого природоохоронного та соціального ефектів і водночас задовольняти потреби людини як у традиційних економічних, так і екологічних благах, тобто поліпшувати якість життя і добробут.

Саме тому ринкова економіка (для її ж таки розвитку) має найближчим часом поступово екологізуватися. Тільки "зелена" економіка спроможна забезпечити спосіб господарювання, який буде узгоджуватися із законами природи і гарантувати сталий розвиток. Екологічний імператив повинен стати одним зі стрижневих елементів нової світової економічної політики, на формування якої спрямована концепція WEC.

За відсутності належних превентивних заходів щодо запобігання екологічним катаклізмам посилюється дія об'єктивного економічного закону зростання екологічних витрат у структурі суспільно необхідних виробничих витрат.

Якщо і надалі побутуватиме думка, що головним є лише нагодувати людей (навіть екологічно шкідливими продуктами), то вкотре повторимо традиційну помилку, яка матиме негативні соціальні й економічні наслідки, бо потреба людини в чистих продуктах, воді, повітрі та сприятливому для здоров'я природному докiллі є такою самою важливою потребою, як і забезпечення її іншими матеріальними благами.

Заходи, які сьогодні здійснюються більшістю країн світу для подолання сучасної фінансово-економічної кризи та відповідні економічні реформи можуть стати фундаментальними, системними та ефективними в довготривалому часі лише за умови практичного інтегрування екологічного імперативу в усі ланки господарського механізму. Результатом антикризових заходів має стати екологізована економіка, яка чутливо реагує на негативні зміни у природному докiллі і надає перевагу запобіжним заходам щодо

запобігання екологічним катаклізмам замість витрачання величезних коштів на ліквідацію їхніх наслідків. У цьому полягають смисл і мудрість нової еколого-економічної політики, до якої прагнуть учені і прогресивні державні діячі всього світу. Саме на формування такої світової і національної політики концептуально спрямована ідея WEC.

Документи відомої Конференції ООН із довілля й розвитку ("Ріо-92"), які акумулювали в собі найвищі досягнення людського розуму ХХ століття і були схвалені консенсусом 179 країн світу, залишаються актуальною засадничою основою сталого розвитку цивілізації. Незважаючи на це, поки що лише один з п'яти документів саміту "Ріо-92", а саме Конвенція про зміни клімату, набув юридичної сили у вигляді підписаного і ратифікованого більшістю держав світу Кіотського протоколу. Знову ж таки, незважаючи на 15 конференцій, які провела ООН у різних країнах світу щодо пролонгації дії Кіотського протоколу після 2012 року, навіть цей документ зазнав фіаско. Особливе розчарування світового співтовариства викликала остання Конференція ООН з цієї проблеми в Копенгагені у грудні 2009 року.

Між іншим, Україні за її бездіяльність на цій Конференції було присвоєно титул "динозавра". Тому необхідно робити більш рішучі кроки для подальшого просування ідеї WEC на міжнародному рівні з боку Адміністрації Президента, Верховної Ради України і відповідних міністерств, передусім Мінприроди та МЗС.

Чому зазнав фіаско Кіотський протокол? На наш погляд, тому, що його автори не змогли піднятися на рівень глобального мислення. Якби автори Кіотського протоколу своєчасно зрозуміли, що без узагальнюючого юридичного документа не зможуть мати успіху усі інші розрізнені міжнародні угоди щодо захисту природи Землі, то ідея WEC уже на сьогодні набула б міжнародного визнання. Усі п'ять документів, які були схвалені Конференцією ООН з довілля й розвитку "Ріо-92", повинні мати над собою "парасольку" у вигляді WEC, так само, як і всі інші численні міжнародні природоохоронні угоди.

Усім нам, громадянам планети, потрібно переосмислити фундаментальну доповідь Міжнародної комісії з довілля й розвитку "Наше спільне майбутнє" (1987 р.), яка лягла в основу документів "Ріо-92". Перед загрозою зникнення життя ми, громадяни планети, не можемо бути бездіяльними. Ми повинні виховувати в собі екологічну свідомість, творити наше спільне еко-майбутнє.

Україна має на сьогодні вже досить чітку концепцію, текст Преамбули і першу (нульову) версію каркасу (структури) WEC. Це та платформа, яка має стати опорою для офіційного започаткування процесу підготовки тексту WEC.

Провідну роль у просуванні ідеї WEC, її визнанні та схваленні можуть відіграти парламенти країн – членів ООН. Проведена свого часу Представництвом України при Євросоюзі робота з популяризації ідеї WEC засвідчила, що Європарламент готовий буде підтримати цю ідею за умови її попереднього розгляду у Верховній Раді України. Тому профільні комітети

Верховної Ради України та деякі обласні ради різних регіонів нашої держави сьогодні готуються до парламентських слухань стосовно концепції та структури WEC. Хочеться вірити в успіх цієї акції. Парламентські слухання з цього питання сприятимуть закріпленню пріоритету України щодо ідеї WEC, дадуть змогу запропонувати парламентам інших країн розглянути і підтримати цю ідею, ретельно підготуватись до конструктивної участі делегації України у Конференції ООН з довкілля і розвитку 2012 р. ("Ріо+20"), морально спонукати виробничо-господарські і комерційні структури до екологізації своєї діяльності.

Зараз маємо чудову нагоду просунути ідею WEC з огляду на те, що Генеральний секретар ООН Бан Кі-Мун запросив Президента України Віктора Януковича взяти участь у саміті ООН з питань Цілей розвитку тисячоліття, який пройде в штаб-квартирі ООН 20-22 вересня цього року. Концепція WEC безпосередньо відповідає двом з восьми цілей саміту Тисячоліття, а саме – забезпеченню екологічної стійкості та формуванню глобального партнерства. Громадянам США (а українцям усього світу) треба усіма можливими засобами підтримати виступ Президента України на саміті з удосконаленою та поглибленою концепцією WEC.

Світова Конституція Довкілля є ще недостатньо усвідомленою, але явно невідкладною потребою людства. Крім екологічного убезпечення планети, перед нею стоїть важливе завдання створити бар'єри антиекологічній діяльності і стимули для формування екологічної економіки, що дасть змогу зберегти природу і життя на Землі, забезпечити сталий розвиток суспільства. Іншими словами, WEC допоможе активно творити наше спільне еко-майбутнє уже сьогодні.

Розділ 5. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

5.1. Роль громадськості у формулюванні концепції Екологічної Конституції Землі©

1. Витоки і наслідки антропоцентричного розуміння світу

Найбільш традиційний підхід до природи впродовж віків – це надання їй винятково економічної цінності, ставлення, яке передбачає, щоб природа підпорядковувалася виключно інтересам людства. Дерева у цьому випадку не мають цінності самі по собі, вони набувають вартості тоді, коли їх зрубують і перетворюють у деревину. Мальовничі ландшафти відходять на другий план, і також не мають особливої цінності. Пустелі беруться до уваги як території для відходів, а не як особливий вид екосистеми, який теж має свою цінність і красу та потребує охорони від втручань.

Антропоцентричний підхід вважає основною метою стосунків із природою прагматичне її використання для зростання добробуту людства. Вважають, що природа має цінність тільки тому, що люди оцінюють її, а збереження довкілля є добрим тільки тому, що воно потрібне людству. Висувається постулат, що тільки людство є моральним агентом, і тому тільки воно має моральний статус і може ставити моральні вимоги. Етика у світлі таких світоглядних орієнтирів означає сукупність дій і практики, за допомогою яких можна покращити добробут людини. Відповідні етичні вчення творять концепції тільки для того, щоб спрямовувати такі дії і з'ясовувати умови створення добробуту людства і заходи, необхідні для забезпечення цього добробуту. Саме тому зусилля щодо охорони природи спрямовані на подолання негативних наслідків, а не їх уникнення.

Аналізуючи еволюцію антропоцентричного світогляду можна виділити чотири основні його особливості:

1. Переконавання в тому, що людина – це вища істота, відділена від інших живих істот неперехідною межею.
2. Переоцінка значення людини у світобудові, твердження, що все в цьому світі існує виключно для задоволення її потреб.
3. Переконавання, що людина та її діяльність, а також суспільство – це прототипи предметів і явищ зовнішнього світу.
4. Упевненість у тому, що, вивчаючи духовний світ людини, можна досягнути основні закони, придатні для того, щоб керувати явищами усієї природи.

Антропоцентризм є основою панівного сьогодні світогляду, який можна охарактеризувати як антиекологічний і пронизаний духом соціального оптимізму. Цей світогляд базується на таких положеннях (Дерябо, Ясвин, 1994):

- люди істотно відрізняються від інших живих істот на Землі, і домінують над ними;

© І. Соловій. Роль громадськості у формулюванні концепції Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – С. 42-50.

- люди – господарі своєї долі, вони можуть вибрати цілі і робити все, щоб їх досягнути;
- світ безконечний і надає людям необмежені можливості;
- історія людства і його прогресу свідчить, що кожна проблема може бути принципово вирішена, а прогрес безконечний.

Ці положення закріплені у філософських, соціальних, наукових, технологічних концепціях і можуть бути зведені до єдиної парадигми, що має назву "парадигма людської винятковості" або звільненості від підкорення об'єктивним екологічним закономірностям.

Завдяки глибшому аналізу причин проблем довкілля можна з'ясувати, що одним з найважливіших чинників його стану є культура етносу, в якому ми живемо. Сьогодні ж домінантними у суспільній культурі насамперед є економічні цінності, які виступають вирішальною умовою рішень щодо використання довкілля. У суспільства немає екологічних перспектив, які формували б рішення і супроводжували дії. Наше бачення реальності обмежене, а ресурси й технології ми вважаємо у певному сенсі безмежними.

Щоб адекватно ставитися до існуючих проблем довкілля, повинна відбутися своєрідна революція свідомості. Культура суспільного існування потребує нової системи переконань – всеохопної і системно-орієнтованої. Економічну систему потрібно так організувати, щоб вона служила цінностям, які здатні забезпечити сталий розвиток. Ми повинні прийняти світогляд, який повсякчас нагадував би нам, що наше виживання, реалізація життєвої мети і підвалини нашого економічного розвитку залежать від природи. Природа існує для всього живого, а не тільки для нас. Наш успіх залежить від співпраці, а не від домінування над нею.

2. Еволюція етичних вчень і екологічної свідомості

Етика – це не тільки теоретична галузь знань, вона намагається зрозуміти, яку мету ставлять люди і що вони повинні зробити, щоб покращити життя, а також цікавиться поведінкою людства загалом. Екологічна етика, як форма прикладної нормативної етики, розглядає питання ставлення людини до довкілля, питання *відповідальності перед довкіллям* і те як ця відповідальність повинна відобразитись у політиці, яку реалізує уряд чи приватний сектор.

З погляду екології, норма етики – це обмеження свободи дій у боротьбі за існування. З філософського погляду, етика передбачає розмежування між суспільно-прийнятною й неприйнятною поведінкою. Перші збірки етичних законів в основному розглядали поведінку окремих індивідуумів. Прикладом можуть послужити десять біблійних Заповідей Божих. Пізніші етичні повчання висвітлювали відносини між людиною й суспільством. Однак ще досі не створено збірки етичних правил, які б регулювали стосунки між людиною і землею, тваринами, рослинами.

Етика завше ґрунтується на положенні: індивідуум є членом спільноти. Інстинкти підказують йому, як боротися за своє місце всередині спільноти, але етичні принципи спонукають до спільної діяльності з іншими членами спільноти (інколи, для того, щоб і тут поборотися за своє місце). Етичні

принципи стосовно Землі розширюють межі поняття "спільноти" так, що вона містить у собі ґрунт, водні ресурси, рослини, тварини, тобто все, що ми називаємо **ПРИРОДОЮ**.

Насправді етичне ставлення до природи змінює роль *Homo sapiens* із завойовника природного співтовариства на рядового його члена і громадянина. Подібний статус вимагає ставитися до "співвітчизників" з повагою, а також поважати співтовариство загалом. Історичний розвиток людства засвідчив, що роль завойовника, врешті-решт призводить до поразки. Чому? Тому, що така роль означає, щоб переможець, володар знав, що приводить в рух механізм розвитку суспільства, що і хто має цінність, та що і хто є некорисним для життя співтовариства. Насправді ж, як пише Альдо Леопольд, завжди виявляється, що людина не знає цього, а тому її завоювання повертаються проти неї ж самої.

Різні етичні, релігійні чи філософські концепції визначають, яким чином особи приймають колективне рішення, або хоча б доходять згоди. Існує три різних доктрини відносно втручання держави у життя особистості. Суспільне правосуддя, зазвичай, базується на одній з цих доктрин під час прийняття рішень щодо використання природних ресурсів і охорони природи.

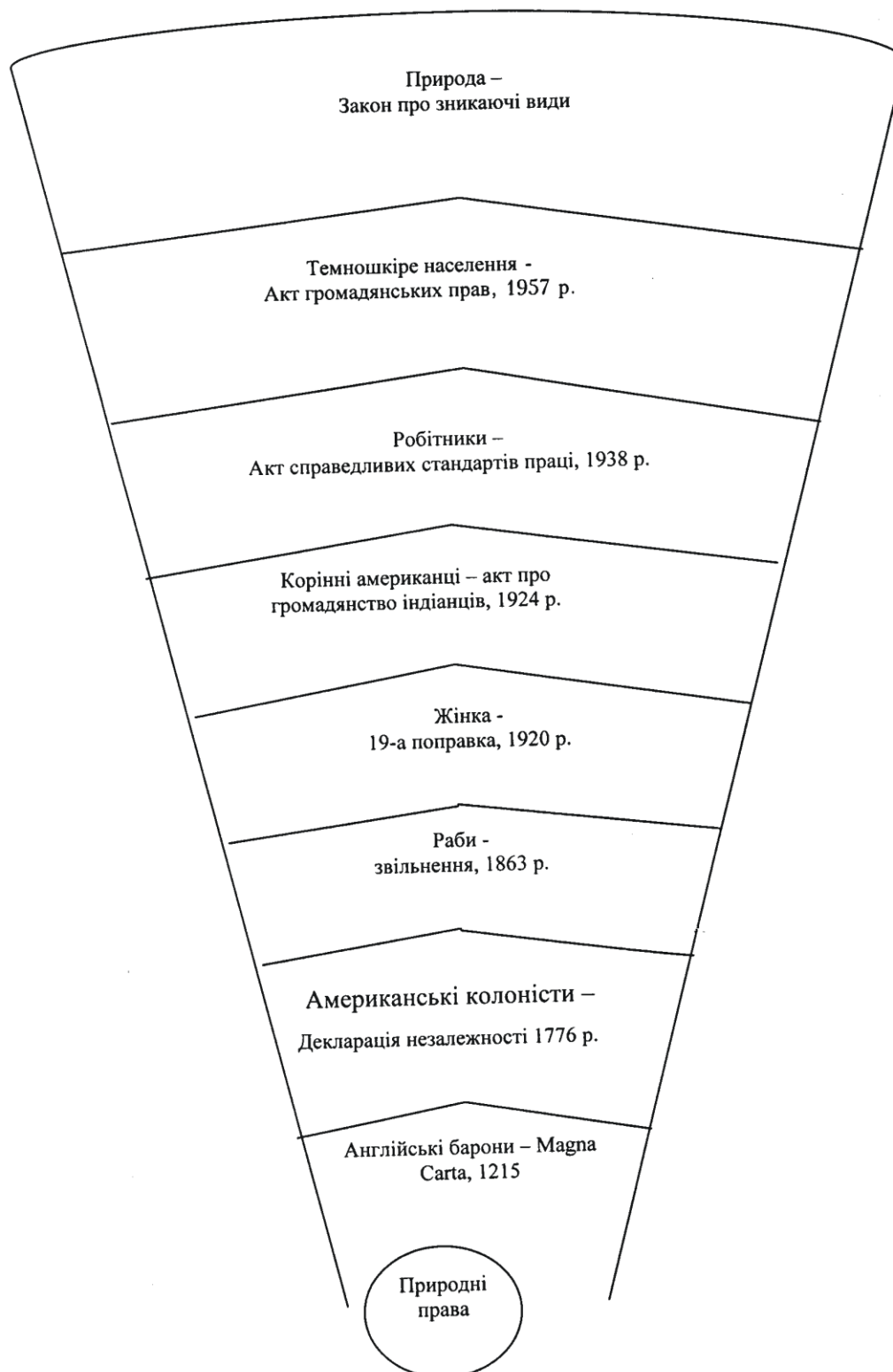
Доктрина свободи волі походить з класичної філософії та її прихильників – це Фрідріх фон Хайек, Мілтон Фрейдмен, Роберт Нозік і письменник Ейн Ренд. Підхід цієї доктрини до правосуддя – це система непорушних Локейських прав відносно надання права на звільнення від впливу інших. Права людини – *природні і негативні*. Природні, тому що вони пріоритетні для держави і встановлюють границі, в межах яких держава може справедливо діяти. Негативні, тому що вони забороняють втручатися агентам ззовні. Прихильники доктрини свободи волі вони піклуються передусім про свої права.

Джеремі Бентем вважають основоположником економічного **утилітаризму**. Утилітаристська філософія існувала вже у роботах Хатчесон, Престлі і Лока. Згідно з теорією утилітаризму, правильність чи помилковість дій впливає із добрих або поганих якостей їхніх наслідків, не просто беручи до уваги дійову особу, але й усіх, хто впливав на дійову особу. Прихильники утилітаризму розглядають максимізацію соціальної користі як основний критерій моральності. Соціальна корисність не означає ні суми, ані арифметичного значення рівнів користі всіх індивідів у суспільстві. Утилітаристи намагаються максимізувати добробут суспільства, з визнанням добробуту суспільства точно зростаючою функцією індивідуальної користі. Тобто це означає, що всі індивіди є рівними.

Контрактистське правосуддя (**контрактизм**) є альтернативним до утилітаристського. Воно базується на принципі, що особа згодна сприйняти певні незручності окремих дій з боку суспільства, тому що якщо кожен змиритися з цими незручностями, всі можуть отримати вигоду. Це відмінне від утилітаризму бачення, де права осіб можуть бути обмежені сумою загального добробуту індивідумів. Незручності спокійно можуть сприйматися утилітаристами, і тільки тиск соціально встановлених контрактів є прийнятною умовою для прихильників контрактизму.

3. Концепції розширення прав

Еммануїл Кант використовував концепції "природної позиції" "прикриття непізнаності" для введення принципів моральності. Щоб прийняти рішення, індивід повинен поставити сам себе у гіпотетичну ситуацію, коли він не знає ні свого становища у житті (природної позиції), ні інтелектуальних можливостей, наслідків і т.ін. Джон Роулз розвинула цю концепцію, щоб встановити соціальні інституції, які могли б гарантувати певні права.

Рис. 1. Концепція розширення прав (на прикладі англо-американської історії)

Концепція прав стала стандартною, коли почали поширюватися моральні міркування у ділових колах. У США рух за цивільні права розвивав ідею прав темношкірих і інших меншин, і мав за мету застосування основних прав американцями будь-якої раси. Ці ж принципи стали основою рухів за досягнення рівності жінок у всіх відносинах у суспільстві. Права на безпечні робочі місця згодом також були відображені у законодавстві (рис. 1).

Наступне виголошене право – це **право на чисте довкілля**: люди мають право дихати чистим повітрям, пити незабруднену воду з корисним для здоров'я складниками; споживачі мусять бути впевненими, що продукти, які вони куплять у гастрономах, не містять залишків пестицидів. Концепція прав людини поширилася у багатьох аспектах життя суспільства і використовувалася за основу у багатьох законодавствах і постановах, які змінили поведінку держави, бізнесу.

Увесь розвиток людської цивілізації є процесом поступового розширення прав – здобуття рівних прав для людей будь-якої нації та раси, рівності жінок у всіх відносинах у суспільстві, прав на безпеку і безпечні робочі місця. Творець вчення про ноосферу В. Вернадський вважав, що перебудова біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що вільно мислить, передбачає рівність усіх людей, а саме – повну рівність рас та народів.

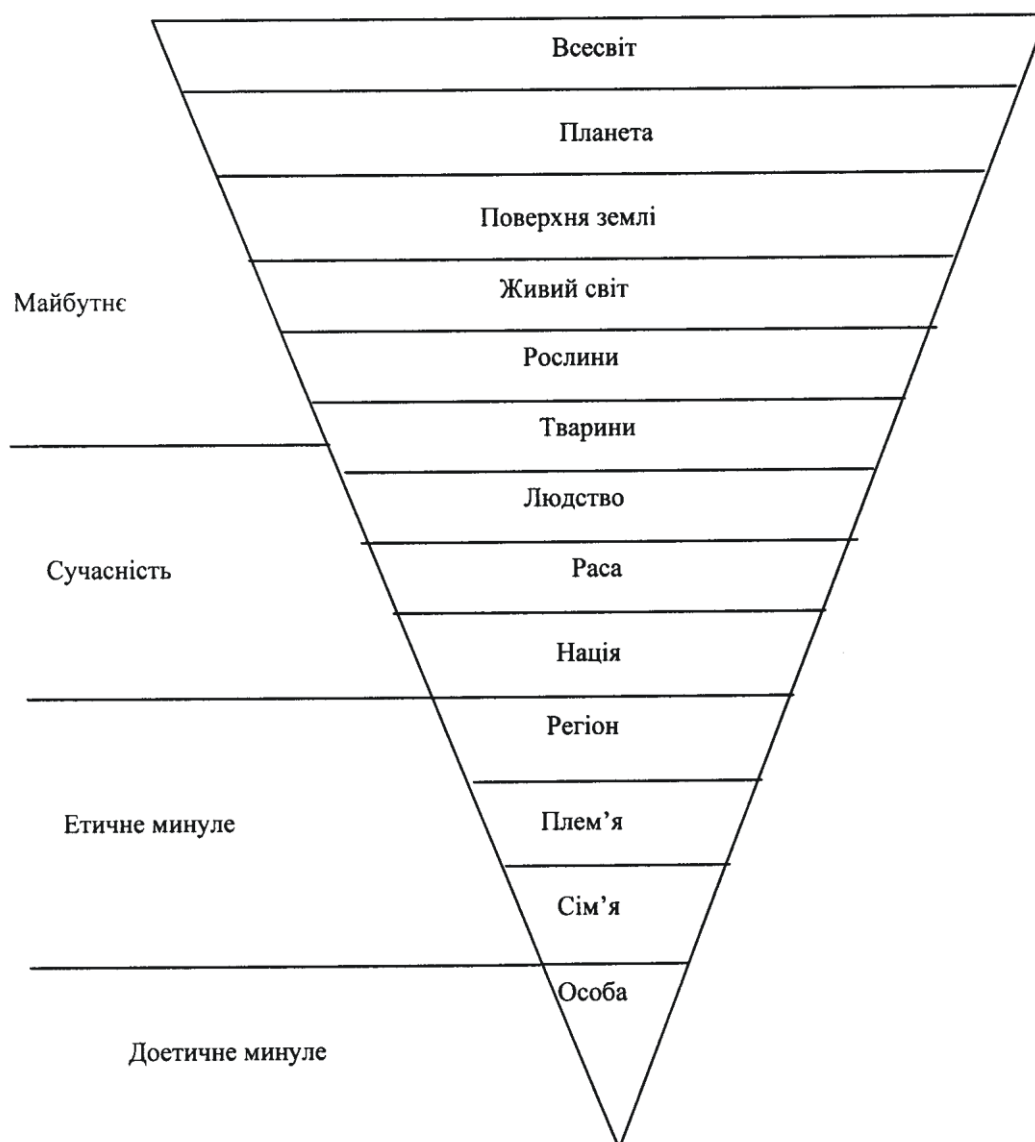
Наступне питання полягає у тому, чи можна ідеї розширення прав застосувати до природи або хоча би до деяких її компонентів, і чи це допомогло б ефективно вирішувати проблеми довкілля. Багато філософів застосовують етичні принципи не далі, як щодо свійських тварин, інші, із радикальнішими поглядами, розширюють коло і долучають туди ще й дику фауну і флору. Деякі не бачать жодних причин для встановлення моральних меж там, де закінчується життя, не бачать підстав для того, щоб заперечувати право на існування каменя, землі, води, повітря чи біофізичних процесів, що відбуваються в екосистемі (рис. 2).

Якщо природа є тільки ресурсом для людських потреб, тоді природні елементи набувають виключно інструментальної цінності, і це переконання зумовлює відповідне ставлення до об'єктів природи. Проте, якщо ми віримо, що справжня цінність екосистем і об'єктів природи відмінна від інтересів людства, тоді рішення необхідно приймати згідно з тими цінностями, які містяться в них. *"Ідея охорони природи починається, там, де той, хто охороняє її, робить це не заради матеріальних цінностей, не заради пов'язаної з творінням природи чужої йому історичної чи іншої цінності, а заради самої природи, заради знаходження в ній ідеальної цінності"*, – писав ідеолог польського природоохоронного руху Ян Павліковскі.

Питання морального поширення права на вибір також постає, коли ми говоримо про наші обов'язки перед майбутніми поколіннями. Можливо, всі згодяться, що було б неправильним використати всі природні ресурси і забруднити довкілля, яке ми передаємо нашим дітям, але чи всі замислюються над тим, скільки ресурсів ми залишимо майбутнім поколінням і в якому стані залишимо навколишнє середовище? Доля людства та інших мешканців нашої крихкої біосфери залежить від того, чи зможемо ми обмежити надмірне спо-

живання і знайти нематеріальні форми збагачення людського життя. Етичні принципи ефективно регулюють суспільну поведінку, але лишень тоді, коли вони закодовані у культурі, колективній пам'яті суспільства і закріплені у досвіді, знаннях, законодавстві.

Рис. 2. Еволюція етичного сприйняття світу

Якщо природа є тільки ресурсом для людських потреб, тоді природні елементи набувають тільки інструментальної цінності, і це переконання зумовлює відповідне ставлення до об'єктів Природи. Проте, якщо ми повіримо, що справжня цінність екосистем і об'єктів Природи відмінна від інтересів людства, тоді рішення необхідно приймати згідно з тими цінностями, які містяться в них.

4. Глобальна етика і міжнародне право

У 1987 р. Світова Комісія ООН з питань довкілля і розвитку закликала до створення хартії, що "розробить нові норми державної і міждержавної поведінки, що необхідно для збереження життя на нашій розділеній планеті". Ідея Хартії набула подальшого розвитку після Саміту Землі 1992 р. у 1994 р. Генеральний секретар Саміту Землі та Голова Ради Землі Мауріс Стронг і

президент Міжнародного Зеленого Хреста Михайло Горбачов за підтримки уряду Нідерландів започаткували нові ініціативу Хартії Землі. У 1997 р. на засіданні Ради Землі у Коста-Ріці створено комісію і секретаріат Хартії Землі.

29 червня 2000 р. у Палаці миру в Гаазі було проголошене офіційне запровадження Хартії Землі. Місія цієї ініціативи була спрямована на встановлення етичних основ для глобального суспільства та допомоги у розбудові сталого світу, заснованого на повазі до природи, універсальних прав людини і культури миру.

Питання, висловлені у Хартії Землі, перебувають у тісному взаємозв'язку з соціальними, економічними та екологічними проблемами, які постають сьогодні. Людству необхідно здійснити радикальні зміни у своїх відносинах, цінностях, поведінці, баченні основних етичних і практичних принципів, які б керували поведінкою людей і націй в їхніх відносинах один з одним і з довкіллям. У відповідь на цю ситуацію, нова запропонована глобальна етика змінює свою форму, і виражається в міжнародному праві. Первинна мета Хартії Землі полягає в тому, щоб створити у ролі "м'якого закону" документ, що формулює фундаментальні принципи нової етики, які забезпечують повагу до прав людини, мирної економічної діяльності, захисту довкілля і сталого розвитку.

Хартія Землі – це універсальний кодекс поведінки для держав і людей, що будуть працювати для збереження довкілля і забезпечення сталого розвитку людського суспільства. Хартія чітко формулює цінності і принципи, які стосуються практичних проблем, що постали перед людьми в їх повсякденному житті. Наведемо деякі з цих принципів:

1. Поважати Землю і життя на ній
  - Визнати, що все існуюче взаємопов'язане і кожна форма життя цінна, незалежно від її значущості для людей.
2. Охороняти і відновлювати цілісність екологічних систем Землі, приділяючи особливу увагу біорізноманіттю і природним процесам, що забезпечують сталість життя.
3. Практикувати запобігання шкоді для навколишнього середовища як кращий метод екологічного захисту і вибирати обережний шлях у випадку обмеженості знань або недостатності інформації.
4. Засвоїти такі структури виробництва, споживання яких гарантують збереження регенеративних можливостей Землі, дотримуючись прав людини і благополуччя суспільства.
5. Розвивати вивчення екологічної сталості і сприяти відкритому обміну і широкому застосуванню набутих знань.
6. Захищати права всіх людей, без дискримінації права на природне і соціальне середовище, яке підтримує їх достоїнство, здоров'я тіла і духовний спокій, приділяючи особливу увагу правам корінного населення і меншин.
7. Поводитися з повагою і співчуттям до всього живого.

Аналіз загальної еколого-економічної ситуації за період від Конференції ООН у Стокгольмі 1972 р. до Конференції Ріо-92 і 19-тої спецесії ГА

ООН (1997 р.) засвідчує, що без глобального документа обов'язкової юридичної сили життєво важливі вимоги з питань захисту довкілля і сталого розвитку не виконуються. Отже, рано чи пізно, світове співтовариство мусить приступити до розроблення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ). Екологічна Конституція Землі повинна стати глобальним документом обов'язкової юридичної сили ("jus cogens"), сутність якого пов'язана із визнанням єдності, взаємозв'язку та взаємозалежності світу. Завдання ЕКЗ полягає в юридичній гарантії екологічної безпеки планети загалом і кожної країни зокрема, забезпеченні кожній державі свого шляху розвитку, економічної, політичної і військової безпеки, захисті національних інтересів будь-якої держави та інтересів усього людства (Ю.Ю. Туниця, 2001).

5. Роль громадськості

Ідея ЕКЗ уже потрапила у поле зацікавлень громадських екологічних організацій. Так, російська організація "Невидаль" створила Інтернет-сторінку, на якій дітям пропонується творити для своїх же ровесників "Екологічну Конституцію Планети Земля". Закони і правила пропонується надсилати у формі малюнків і самому дотримуватись їх.

Парламентська Конституційна Комісія Польщі винесла постанову про створення нової Конституції. Польські екологічні групи зібрались, щоб підготувати пропозиції і розпочати збір підписів на їх підтримку. Зелена Федерація запропонувала прийняти конституційний акт "Екологічну Конституцію Польської Республіки" такого змісту:

Декларація

Республіка Польща декларує прийняття на себе частки спільної відповідальності країн за створення сприятливих умов для життя на Землі.

Стаття 1

Республіка Польща є демократичною державою із правом, спрямованим на постійний збалансований розвиток.

Стаття 2

1. Природна і культурна спадщина є під захистом держави.
2. Держава створює умови, щоб екологічно убезпечити нинішні і майбутні покоління.
3. Держава дотримується правила, що кожна особа, яка спричинила порушення природного середовища, є відповідальною за його наслідки.
4. Держава полегшує діяльність громадян, спрямовану на покращення довкілля, і зокрема гарантує універсальний доступ до інформації про умови та охорону довкілля.

Стаття 3

1. Кожна особа має обов'язок дбати про довкілля.
2. Кожен громадянин має право вимагати від держави дій на захист і покращення довкілля.

У суспільстві часто виникають суперечності між важливими цінностями, інтересами. Важливо знайти шляхи гармонізації різноманіття з унікальністю, використання свободи з суспільним благом, короткотермінових завдань з далекосяжною метою. Кожна особа, сім'я, організація, і громада повинні відігравати життєво важливу роль. Мистецтво, наука, релігія, освіта, засоби масової інформації, ділові кола, неурядові організації та уряди – всі ці ланки суспільства істотні для запровадження в життя ефективного екологічно законодавства як на національних, так і на міжнародному рівнях.

5.2. Роль Церкви у вирішенні регіональних та глобальних екологічних проблем ©

Всі ми сьогодні знаємо про економічну та екологічну кризу, яка охопила цілий світ та окремі регіони планети. Ми шукаємо причини і шляхи подолання цієї кризи, але на жаль, наразі не знаходимо їх. Мало хто заперечує, що основною причиною нинішньої екологічної кризи, деградації довкілля є виробнича діяльність людини, або в ширшому контексті економіка, яка функціонує всупереч екологічному імперативу. І це очевидний факт. Але мало хто замислюється над глибинною сутністю причин антиекологічної діяльності людини, яка не узгоджується з законами природи і є, очевидно, головною причиною нинішньої кризи природного життєвого довкілля.

У чому причина причин антиекологічної діяльності людини? На жаль, пошук причини причин виникнення цієї фундаментальної проблеми сучасності залишається поза належною увагою як науки, так і релігії. Це дуже малодосліджена тема. Тому саме у цій сфері необхідна співпраця як світської науки, так і теології.

На питання про причини причин попередньо можна було б відповісти приблизно так: причиною погіршення якості природного довкілля є безмежні потреби людини, з одного боку, і обмежені природні ресурси та обмежена місткість природного життєвого довкілля, з іншого боку. Але, вочевидь, задовго до кризи екологічної та економічної виникла криза духовна, трапилася катастрофа в духовному світі, в системі духовних цінностей. Отже, щоб подолати екологічну кризу, необхідно працювати над тим, як подолати кризу духовних цінностей. Ось над чим варто працювати сьогодні і Церкві, і науці, і освіті.

Сфера людської обмеженості не підноситься до усвідомлення смислу буття, оскільки цей смисл пов'язаний з ірраціональною таємницею свободи гріха. Насильство над природою заради матеріальних благ спричинює негативні екологічні ефекти у біосфері, які згодом б'ють бумерангом по тих же матеріальних благах людини і самій людині. Таким чином відрив сучасної

© Ю. Туниця. Роль Церкви у вирішенні регіональних та глобальних екологічних проблем. Журнал "Християнин і світ". – 2010. – № 2(3). С. 57-60.

економіки та екології від їх релігійних основ призвів до нинішніх плачевних наслідків. Реальне вирішення еколого-економічних проблем неможливе без інтенсивного духовного життя. Релігія є переломленням Буття у свідомості людей. Екологічна свідомість повинна впливати на економічну діяльність людини і навпаки.

Життя природи, зокрема життя самої людини цілковито залежить від тих багатств, котрі таїть в собі Земля. Земля є ніби тим обрамленням, у котре провидінням вставлено життя людське. Але Земля — не лише обрамлення зовнішнього життя. Між Землею і людиною існує глибинний зв'язок. Людина походить із Землі. Всі стародавні цивілізації відчували цей інтимний зв'язок між Землею та людиною. Тому не дивно, що Землі та її матеріальним благам належить таке визначне місце в Одкровенні. Але, на жаль, цей постулат не використовується достатньо повно ні у сучасних церковних проповідях, ні у наукових дослідженнях. Християнство повинно відігравати значно більшу роль у вирішенні сучасних екологічних проблем людства, ніж це є на сьогодні.

"Бог виокреслив і створив людину із землі, вдихнув у неї дух, щоб довірити (підкреслено авт. — Ю.Т.) їй цю землю і зробити господарем на землі. Людина повинна володарювати над землею" (Бут. 1.28). Але особливо гостро постає сьогодні питання, як володарювати людині над землею?

Згідно з християнською концепцією, Земля є садом, а людина — його мудрим управителем. З одного боку, людина своєю працею накладає на Землю свій суттєвий відбиток. З іншого, Земля є реальністю, яка значною мірою формує психологію людини. І тут виникає знову питання: якщо зв'язки між людиною і землею є такими тісними, то звідки з'явилася у ХХ столітті та ворожість і невдячність природи до людини? У чому причини негативних екологічних ефектів у біосфері — повеней, зсувів, землетрусів, кислотних дощів, посух, зменшення озонового шару, задушливого повітря, отруйної води і ін.?

Звичайно, цю ворожість природи, ці негативні екологічні ефекти відчували на собі усі покоління людей, для яких земля перестала бути раєм, але особливої загрозливості ці процеси набули у ХХ ст. І можна прогнозувати, що вони посиляться у ХХІ ст. Якщо і людство не змінить радикально свого споживацького ставлення до природи, ці процеси можуть набути катастрофічного характеру як на регіональному, так і на глобальному рівнях...

Я хочу звернути увагу на два аспекти цієї проблеми: 1) ролі Церкви у формуванні екологічної ментальності вірян на локальному і регіональному рівнях та 2) можливостях посилення впливу Церкви на формування глобальної екологічної політики.

Вірянин, спрямований поглядом у небо, не експлуатує природу і не відкидає землю, а вдосконалює її, надаючи їй правдивого змісту. Літургійна молитва надає звучання землі, усій природі, усьому, що наповнює її і виробляється людською працею. Своєю працею людина повинна шанувати природу, піднімати землю і підносити її до Бога. Адже пов'язана з людиною,

з її походженням земля зберігає свою роль у біблійному Одкровенні. Вона залишається ніби в центрі історії спасіння. "Правда, земля підпорядкована надалі тим самим законам управління, які Бог встановив" (Бут. 8.22). І такий світовий порядок свідчить про Творця. Але знову ж таки "гріх (ми б сказали сьогодні "екологічний гріх" – Ю.Т.) накликав справжнє прокляття на землю" (Бут. 3.17).

Користуючись даною Богом свободою, людина не лише зрадила своєму призначенню, але створила йому свідомий опір. Біблія зображає це у вигляді замаху на плоди "дерева пізнання добра і зла" (Бут.2.17), а мотивом порушення заборони називає прагнення людей "бути як боги" (Бут.3.5). Понад це, пристрасті і воля до влади розперезують дух людини, а її тваринний егоїзм призвели до нинішньої екологічної кризи. Про це свідчить вся історія людства. Уроки працелюбства замінюються виправданням паразитизму, аскетизм — умінням жити за чужий рахунок.

У гонитві за матеріальними благами людина забула про свої найголовніші потреби в чистому повітрі, в чистій воді, в чистих продуктах харчування. Що більше, забула про свої вищі потреби — справжнього духовного життя. Очевидно всі потреби необхідно правильно поєднувати, знаходити компроміси з огляду на необхідність залишити цю саму землю, воду і повітря чистими і придатними для життя майбутніх поколінь. Про це повинні говорити сьогодні священники усіх Церков у всьому світі і в маленьких селах, і у великих містах.

Священники далеко недостатньо використовують весь потужний арсенал християнської моралі, духу і заповідей Божих для формування екологічної ментальності, шанобливого ставлення до цілісності і чистоти природи, з якою людина спілкується безперервно упродовж усього життя, природи, яка забезпечує їй життя. Дух, самосвідомість особи роблять людину людиною. Священники не повинні забувати, спілкуючись з вірянами, що в той момент, коли в людини вперше спалахнула світла свідомість, коли людина стала особистістю, відбулося поєднання двох сфер світу — природи і духу. Вірянам про це треба говорити.

Не забуваймо, що возвеличуючи людину, Біблія не ідеалізує її. Вона однаково заперечує як прирівнювання людини до тварини, так і псевдогуманістичне її обожнювання. Подвійність природної суті самої людини (я — цар, я — раб, я — черв'як, я — Бог) пов'язується в Біблії з особливого роду духовною хворобою людства від самого початку його існування. Саме ця хвороба послабила сили, що були закладені в ноосферу, віддалила людей від Бога, поставила їх у відносини ворожнечі з природою, а в підсумку — ворожнечі людини з собою.

Тут важливо наголосити, що двоїсте положення людини в біосфері — з одного боку, як складової частини природи і, з іншого, як володаря природи — заважає правильному осмисленню та адекватному вирішенню сучасних еколого-економічних проблем.

Зустріч з Богом відбувається в житті кожної людини і релігійний досвід є універсальним, загальнолюдським досвідом, який сьогодні варто використовувати повніше у стосунках людини з природою.

Християнство погоджується з тим, що буття в самому собі містить риси недосконалості, що космогенез невіддільний від боротьби протилежностей. Але Біблія, говорячи про світ як творіння Бога, розглядає всесвіт у плані динамічному, у перспективі його вдосконалення. Ми сьогодні, на початку XXI ст., мусимо конкретизувати постулати Біблії до свого життя в сучасних екологічних умовах і використовувати їх для правильного виховання людей.

Основний принцип християнської духовної культури — здатність ставити себе на місце іншої людини, не бажати їй того, чого не бажаємо собі. Цей основний принцип викладено в різних варіантах у християнській літературі. А чи задумуємося ми над тим, що забруднені повітря чи вода внаслідок виробничої діяльності стають загрозою для здоров'я людей, які непричетні до цього забруднення?

Грунтуючись на християнських засадах, сучасна екологічна мораль повинна утворювати ядро нової духовної культури. Своєю чергою, матеріальна культура XX ст. та її здобутки не повинна ігнорувати і відкидати духовну культуру. Навпаки, духовна культура повинна стати активним засобом для досягнення більш високих матеріальних цінностей, серед яких є, поруч з традиційними благами, і такі нетрадиційні блага, як чисті земля, повітря і вода. У сучасних умовах поле дії духовних цінностей повинно у всій своїй повноті поширюватися на проблеми екології та економіки.

Протягом тисячоліть природа існувала для людини, природу обожнювали, їй поклонялися. Згодом усі духовні покривала були скинуті і природа стала лише засобом матеріального достатку, що поставило людство перед загрозою загибелі. Сучасні християнські священники, на наш погляд, не повинні соромитися говорити до всіх вірян, що спасіння людини — у порятунку природи. Один із головних засобів вирішення нагальних еколого-економічних проблем на локальному і регіональному рівні є кардинальна зміна у ставленні людини до природи, створення нової екологічної етики.

Використання системи впливу духовних цінностей християнства на вирішення сучасних економічних та екологічних проблем було б суттєвою допомогою безпомічній вирішити свої екологічні проблеми ринковій економічній системі. Сам по собі ринок, як прогресивний інструмент досягнення економічних цілей, неспроможний без залучення духовних цінностей вирішити проблеми довготривалого сталого розвитку, матеріального добробуту, якості природного життєвого довкілля. У цьому плані проповіді християнських священників у всіх церквах — великих і малих — могли б зробити неоціненну послугу і людям, і природі у всіх регіонах світу.

5.3. Право людини на захист від екологічних хвороб в Екологічній Конституції Землі ©

*"Чи усвідомлюємо ми, що ж буде,
коли ми змінимо те, що було створено
Богом?"*

Гельмут Коль, 2000

(Цит. з книги Ю.Туниця – Екологічна Конституція Землі, 2002, с. 207)

Постановка проблеми

Кожен з нас живе у визначеній географічній зоні, що більше – у конкретній області, районі, місті. У зоні проживання є свій мікроклімат: природний та екологічний. Перший – природний – не пов'язаний з діяльністю людини. Другий – має антропогенний, техногенний характер. Очевидно, що на людину вони діють одночасно, адже їх можна розділити тільки теоретично. Техногенні, антропогенні зміни довкілля призвели до появи екологічних захворювань. Але чи є захист від екологічних хвороб? Чи розроблені конкретні права, що захищають людину від екологічних загроз? Чи є чіткі закони, конкретні права, за якими людина повинна отримати компенсацію за шкоду, завдану її здоров'ю? Порушимо ці питання в контексті ідеї Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ). Створення, сприйняття і схвалення ЕКЗ, необхідного правового закону глобальної екологічної безпеки, — завдання всіх розвинених держав ⁴¹³.

Причини хвороб людини

Основні групи агентів і стимулів, які впливають на людину впродовж її життя, чисельні і різноманітні. Можна згрупувати їх за принципом походження на: хімічні, біологічні, механічні (травми), фізичні, психосоціальні.

Під впливом стимулів і агентів, які входять в названі групи, виникли екологічна патологія і екологічні хвороби ⁴¹⁴. Екологічна патологія – патологічні зміни в клітинах, органах, тканинах, які виникають під впливом стимулів навколишнього середовища, зміненого людиною. Екологічна хвороба – формування хвороби, яка виникає під впливом конкретного етіологічного стимулу (хімічного, фізичного), мають свою клініку (симптоматику), патогенез і морфогенез, наслідки ^{415, 416}.

© Д. Зербіно. Право людини на захист від екологічних хвороб в Екологічній Конституції Землі. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

⁴¹³ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів. Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002, - 208с.

⁴¹⁴ Зербіно Д.Д. Екологічна патологія: загальні принципи, методичні підходи. Тези доп.V Конгресу патологоанатомів України, 30 вересня-2жовтня 1993, Чернівці, 1993.

⁴¹⁵ Зербіно Д.Д. Экологическая патология и экологическая нозология: новое направление в медицине. Архив патологии, 1996, №3, с.10-14.

⁴¹⁶ Зербіно Д.Д. Екологічна патологія та екологічні хвороби: термінологія і сутність. Матеріали українсько-польського семінару "Сучасна екологія і екологічна патологія людини", 8-10жовтня 1997, Львів, 1997.

Чому виникла екологічна патологія людини? Відомо, що у ХХ ст. збільшилося антропогенне, техногенне навантаження на людину. Так, швидкість зв'язку збільшилась у 10 млн разів, швидкість записування інформації – в 1 млн разів; виробництво енергії – в 1 тис. разів; швидкість пересування – в 100 разів; виробництво товарів – у сотні разів. Потужні виробництва спричинили потужний екологічний, здебільшого – хімічний, пресинг на природу і людину⁴¹⁷.

Після досліджень потенційно небезпечних об'єктів в Україні стало зрозуміло, що для їх знищення або утилізації необхідні гігантські матеріальні витрати. Наведемо деякі приклади. Так, на чотирьох тисячах складів пестицидів для знищення непотрібних отрутохімікатів потрібно 1 млрд грн. Необхідно також переробити 16,7 тис. тонн компонентів ракетного палива, більшість якого становить меланж (суміш азотної кислоти, окисів азоту, інгібіторів корозії). Діяльність виробничого об'єднання "Придніпровський хімічний завод" (м. Дніпродзержинськ) призвела до нагромадження 36 млн т радіоактивних відходів (9 хвостосховищ) – уранової руди. 25 млрд тонн таких відходів захаращують 130 тис. га славнозвісних українських ґрунтів.

Ще один парадокс України: заводи, комбінати в центрі міста, які мають ливарні, хімічні, гальванічні цехи, цехи, де відбувається зварювання конструкцій тощо. Так, у Запоріжжі є заводи: "Запоріжсталь", "Дніпроспецсталь", завод феросплавів, алюмінієвий, а також титано-магнієвий комбінат. У Дніпропетровську: заводи металургійні (5 комбінатів), хімічні (3 заводи), машинобудівні (4 заводи). У Кривому Розі: гірничо-збагачувальні комбінати, а також заводи металургійний і коксохімічний. У Нікополі – заводи "Південнотрубний" і феросплавів; крім того – так званий Нікопольський марганцево-рудний басейн. Усі вони викидають важкі метали, багато різних хімічних сполук, чужорідних для організму людини. Як захистити людей від такого постійного хімічного пресингу?

У великих промислових містах є значне забруднення землі і води важкими металами. Наводимо, як один із тривожних фактів, дані про викиди лише одного з заводів у столиці України (таблиця).

Таблиця

Забруднення ґрунтів важкими металами у м. Києві
(Екологічний атлас Києва, 2003, с.48-49)

Важкі метали	Фонові концентрації	Завод "Радикал"
Ртуть (Hg)	0,03 мг/кг	У 100 разів вище за фон
Свинець (Pb)	20 мг/кг	У 20 разів вище за фон

⁴¹⁷ Зербіно Д.Д. Хімічні хвороби як прояв екологічного пресингу. Матеріали українсько-польського семінару "Сучасна екологія і екологічна патологія людини", 8-10 жовтня 1997, Львів, 1997.

Мідь (Cu)	20 мг/кг	У 100 разів вище за фон
Олово (Sn)	3 мг/кг	У 100 разів вище за фон
Цинк (Zn)	60 мг/кг	У 10 разів вище за фон

Хімічні хвороби – суто екологічні захворювання

Деякі хімічні елементи і їхні сполуки спричиняють екологічні захворювання: специфічні хімічні хвороби. Наприклад, **свинцева хвороба** – сатурнізм. Її основні прояви такі: астеничний синдром, енцефалопатії, поліневрит, ретинопатія, анемія, гіперхолестеринемія, ураження судин. **Ртутна хвороба** – меркуріалізм, хвороба Мінамата. Її симптоми: стоматит, неврастенія, еретизм, поліневрит, артеріальна гіпертензія, ураження судин. **Кадмієва хвороба** (хвороба ітай-ітай) маніфестує: остеомаліцією (остеопороз), міокардіодистрофією, енцефалопатією, нефропатією, ендокринопатією. Ці хімічні елементи, як і багато інших, – чужорідні для живого організму ксенобіотики⁴¹⁸. Великі мегаполіси з величезною концентрацією промисловості – особливо небезпечні для розвитку екологічної патології. Досі, на жаль, не пов'язують проблему ішемічної хвороби серця й інфаркту міокарда, захворювань мозку – так звану цереброваскулярну недостатність аж до інсульту, із шкідливими речовинами – ксенобіотиками. Тим часом, ми довели, що такі причинні фактори у людей молодого віку – головні в розвитку судинних захворювань. Однак досі ці захворювання не вважають професійними, їх навіть не вважають варіантами екологічної патології. Безперечно, збільшення кількості злоякісних пухлин та інших, неясних за етіологією, захворювань пов'язане безпосередньо із забрудненням навколишнього середовища⁴¹⁹.

Висновок

Основне завдання – профілактика, тобто захист кожної людини від техногенних (антропогенних) екологічних загроз. Якщо не розроблено систему захисту, або вона надто недосконала, то можливі епідемії екологічних хвороб. Перше завдання – детальна інвентаризація екологічно шкідливих виробництв і продуктів, які вони виготовляють. Друге — ухвалення Екологічної Конституції Землі, ідею якої запропонував Ю.Туниця ще в 1992 р.⁴²⁰. Створення системи організаційних структур ЕКЗ, — це Рада екологічної безпеки, Міжнародна екологічна поліція, Міжнародний екологічний суд, Міжнародний екологічний банк. Якщо ЕКЗ і всі, запропоновані Ю.Туницею, організації буде створено і прийняті державами, то кожна людина отримає конкретні права, якими буде захищена, де б вона не перебувала.

⁴¹⁸ Парк Д. Биохимия чужеродных соединений. М., "Медицина", 1973, -288с.

⁴¹⁹ Зербіно Д.Д. Сонце, повітря і вода мають бути чистими. "Робітничая газета", 1993, №34, 19 лютого.

⁴²⁰ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів. Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002, - 208с.

Розділ 6. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

6.1. Ідея Екологічної Конституції Землі як поглиблення концепції сталого розвитку©

Особливо важливу роль у розвитку науки і суспільної практики завжди відіграють оригінальні ідеї як очевидний прояв активності людського інтелекту. З історії науки відомо, що подекуди несподіваність змісту певних ідей робила їх спочатку цілком неприйнятними для багатьох або навіть для більшості (досить пригадати міркування видатних фізиків ХХ ст. з приводу значення їхніх "божевільних ідей"). Але рано чи пізно настає час, коли такі ідеї швидко долають бар'єр неприйнятності у суспільній свідомості, їх зміст поступово переосмислюється і вже починає схвально сприйматися громадською думкою. У чомусь, на мій погляд, саме таким є шлях ідеї Екологічної Конституції Землі, яка неодноразово висловлювалася та обґрунтовувалася у працях і виступах професора Ю.Ю. Туниці. Ця ідея, безперечно, відчутно поєднує у собі два аспекти – суспільно-практичний та науково-теоретичний.

Ідея Екологічної Конституції Землі могла зародитися тільки у контексті формування та поглиблення концепції сталого розвитку. Відомо, зокрема, що коли на ХІХ сесії Генеральної Асамблеї ООН з проблем довкілля та розвитку (червень 1997 р.) підбивали певні підсумки реалізації накреслень всесвітнього форуму в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), однією з вагомих причин незадовільного виконання відповідних ухвал та рекомендацій був юридично необов'язковий характер документів Ріо. Отже, логічно постає питання про необхідність певних положень, що мали б юридичну силу закону для всіх членів світової спільноти, тобто за рівнем юрисдикції стояли б вище законів національного статусу. Але суть справи далеко не тільки в цьому. За своїм змістом ідея Екологічної Конституції Землі могла виникнути тільки в умовах глобалізації мислення людства, його свідомості та самоусвідомлення, а одним з найвідоміших проявів цього процесу саме і стало формування концепції сталого розвитку.

Варто зазначити, що термін "глобалізація" віднедавна вживається засобами масової інформації (а подекуди також і в науковій літературі) у суто негативному значенні: глобалізацію економіки і політики ототожнюють зі стратегією диктату Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Всесвітньої торгової організації тощо або ж з прагненням правлячих кіл певних країн (насамперед, США) монополізувати важелі впливу на світовий розвиток. Відомо, що саме проти цього спрямоване вістря протесту з боку досить різноспрямованого руху антиглобалістів, який поступово набирає сили в різних країнах (окремі акції антиглобалістів можна спостерігати і в Україні). Проте, суть глобалізації – не в цьому, і необхідно рахуватися з неоднознач-

---

© Е. Семенюк. Ідея Екологічної Конституції Землі як поглиблення концепції сталого розвитку. Науковий вісник. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – С. 29-35.

ністю, внутрішньою складністю та суперечливістю цього процесу. Недаремно сам феномен глобалізації дедалі частіше стає об'єктом спеціального вивчення. Важливо тільки, щоб воно було достатньо глибоким.

На мій погляд, семантична серцевина поняття глобалізації пов'язана з тією особливістю нашої доби, що людство дедалі більше відчуває себе єдиним, інтегральним суб'єктом всесвітньо-історичної діяльності. І це процес об'єктивний, за великим рахунком (тобто, у своїй основі) він не залежить від прагнень окремих людей або соціальних сил.

Ще у першій половині ХХ ст. до такого розуміння більшою чи меншою мірою наближались тільки окремі діячі світової культури, і серед них, безперечно, академік В. Вернадський, автор вчення про ноосферу та особливу роль науки як втілення інтегрального розуму людства. Варто пригадати тільки назву однієї з його праць, що вирізнялися глибиною не тільки філософського узагальнення, але і передбачення, – "Наукова думка як планетне явище". Всепланетний характер будь-чого – це ж і є, використовуючи один з поширених терміноелементів латинської генези, глобальний характер відповідного явища. Отже, не буде перебільшенням назвати В. Вернадського одним із найперших у вітчизняній науці глобалістів, піонерів глобального мислення.

Але якщо у першій половині ХХ ст. це було винятком, то наприкінці століття внаслідок науково-технічної та інформаційної революції, завдяки, також прогресу у засобах транспорту, зв'язку, масової комунікації, технологій, сервісу відбулися такі соціокультурні зрушення у світі, які зробили розуміння глобалізації (як об'єктивної тенденції історичного поступу людства) надбанням широкого загалу. Великою мірою цьому сприяла діяльність Римського клубу щодо осмислення глобальних проблем сучасності (власне кажучи, насамперед завдяки його впливу саме поняття глобалістики з 70-х рр. надійно увійшло в науковий обіг та лексикон громадсько-політичних діячів). Нині, на початку ХХІ ст., глобальний характер багатьох процесів світу (у різних сферах життя людства та розвитку природи) усвідомлюється дедалі глибше.

Іноді антиглобалізм виправдовується тим, що, мовляв, у сучасному світі посилюється тенденція протилежного спрямування – регіоналізація суспільного життя. Справді, і вона існує. Водночас поглиблюється також і етнонаціональне соціокультурне самоусвідомлення кожного народу, зокрема, його прагнення до незалежного власного життя та розвитку. Однак, якщо тут і є суперечність регіоналізації з глобалізацією (як тенденціями суспільного розвитку людства), то вона має об'єктивно-діалектичну природу, це вічна і загальна суперечність одиничного, особливого та загального.

Глобалізація у принципі не позбавлена негативних рис та проявів, її теж не можна ідеалізувати. Серйозний дослідник завжди має враховувати внутрішню суперечливість об'єктів, що досліджуються, якими б вони не були. І це змушує, певна річ, бачити також позитивні аспекти відповідних явищ, оскільки тут не можна забувати і відому думку Гегеля про конкретність істини.

На мій погляд, і формування концепції сталого розвитку, і висунення ідеї Екологічної Конституції Землі стали можливими тільки внаслідок глоба-

лізації свідомості і культури людства, на тій стадії його історії, коли окрема людина почала усвідомлювати себе як громадянина не тільки власної батьківщини (Франції, Японії, України тощо), але водночас – також як громадянина Планети. Глибоке розуміння взаємозалежності всіх народів земної кулі, єдності їх історичної долі – ось квінтесенція пошуків глобалістики на рубежі ХХ-ХХІ ст. Адже питання нині, без перебільшення, стоїть про виживання людства, про те, бути йому завтра чи ні.

Раніше було зазначено, що ідея Екологічної Конституції Землі могла зародитися тільки у дещо ширшому контексті – в органічному зв'язку з формуванням концепції сталого розвитку, тобто на фундаменті всього різноманіття її аспектів та конкретних положень. Але, поряд з цим, є і інший бік цього питання: сама ідея такої Конституції, її розроблення, своєю чергою, є проявом поглиблення, збагачення проблематики сталого розвитку. Спробуємо обґрунтувати цю думку.

Справді, що таке концепція сталого розвитку? За суттю справи, це інтегративне науковий та суспільно-політичний утвір ідеальної природи з метою всебічної оптимізації сучасної діяльності людства, основних сторін життя суспільства.

Є два боки цієї концепції, органічно поєднані, – науковий та суспільно-політичний. Ідея Екологічної Конституції Землі, очевидно, має стосунок до кожного з цих аспектів. Розглянемо докладніше перший з них.

Як науковий феномен (певна форма наукового знання) концепція сталого розвитку має інтегрувати під конкретним кутом зору сучасні досягнення всіх галузей науки – природознавства, суспільно-гуманітарних дисциплін, технічних наук, економіки, математики, медицини, філософії, психології, інформатики тощо – з метою теоретичного синтезу ідей фундаментального характеру та виведення їх на рівень соціально-практичної значущості, коли стає можливим реальне впровадження цих результативних ідей у конкретні механізми цілеспрямованої діяльності суспільства.

Тут варто наголосити, що, попри всю виняткову важливість еколого-економічних аспектів концепції сталого розвитку, ідея Екологічної Конституції Землі аж ніяк не повинна зводитися тільки до них. Це зауваження має сенс тому, що ознайомлення з великим масивом зарубіжних англомовних праць з проблем сталого розвитку переконує в тому, що автори найчастіше зосереджують увагу тільки на екологічних та ресурсно-економічних питаннях, іноді додаючи до цього ще демографічні міркування. Але ж життя суспільства є значно багатшим, і його системна природа зобов'язує так само системно досліджувати його розвиток з метою загальної оптимізації в інтересах усього людства. Хіба ж можна, наприклад, не враховувати при цьому питання війни і миру, різноманітні конфлікти у світовій спільноті або ескалацію міжнародного, транскордонного тероризму? Подібні міркування примушують залучати до сфери дослідження результати та методологічний інструментарій усіх без винятку галузей наукового знання.

Цей принцип відповідає, по-перше, духові інтеграції сучасної науки. Колись ще І. Франко наголошував: "Наука, як і природа, є завжди одна – не-

роздільна і нерозривна. Все в ній взаємопов'язане, взаємодіюче, взаємозалежне; вона – ланцюг, в якому всі ланки тісно склепані між собою" [Франко І.Я. Наука та її взаємини з працюючими класами// Зібрання творів у 50 томах. – Т. 45. – Філософські праці. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 34]. З особливою ж силою ця риса проявилася значно пізніше, у добу науково-технічної революції, коли вона стала однією з визначальних прикмет природи сучасного наукового знання.

По-друге, інтегративний характер концепції сталого розвитку цілком відповідає уявленням академіка В. Вернадського про ноосферу, про те, що саме наука найвиразніше уособлює у собі інтегральний розум людства. Ці думки по-новому сприймаються у контексті одного з найбільш плідних та евристичних підходів до проблеми сталого розвитку – визначення його ноосферної стратегії, що є творчим доробком Міжнародної академії ноосфери (сталого розвитку) під керівництвом А.Д. Урсула. Розбудова ноосфери (а це і буде реальне просування до сталого розвитку суспільства) об'єктивно потребує використання найрізноманітнішої наукової інформації.

Таким чином, у концепції сталого розвитку тією чи іншою мірою мають бути репрезентовані досягнення всіх галузей наукового знання (і тим самим – самі галузі як такі). Якщо сьогодні деякі з них у цьому плані задіяні поки що не актуально, то принаймні – потенційно (деякі галузі науки в цьому відношенні ще чекають свого часу). Об'єктивно настає пора, коли певна галузь науки менш-більш наочно проявляє себе, свій концептуально-методологічний арсенал у поглибленні проблематики сталого розвитку, в генеруванні якихось нових підходів до ситуації, що склалася. На мій погляд, ідея Екологічної Конституції Землі є проявом того, як у процесі поглиблення концепції сталого розвитку тепер відкривається перспектива для творчих можливостей ще однієї галузі наукового знання, до того незаангажованої в цьому аспекті, – для права. Насамперед йдеться, звичайно, про такі специфічні його розділи, як конституційне та міжнародне право.

До речі, певні початкові елементи цього процесу можна спостерігати і поза рамками концепції Екологічної Конституції Землі. Як зазначає член Національної комісії з питань сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України професор М. Дробноход, на світовому саміті "Ріо+10" (Йоганнесбург, 2002 р.), що відбувся нещодавно, кожна держава-учасниця Ріо-92 повинна була прозвітуватися про виконання 40 конкретних завдань, визначених "Порядком денним на ХХІ століття". Можна, звичайно, сперечатися з приводу юридичної обов'язковості такого звітування. Кодифікація взаємин між державами-членами ООН у такому документі, як Екологічна Конституція Землі, дала би змогу упорядкувати права та обов'язки всіх членів міжнародної спільноти у сфері збереження природного довкілля і тим самим на майбутнє зняти підставу для подібних суперечок.

Звичайно, обговорення сучасної міжнародної ситуації у зв'язку з висуванням ідеї Екологічної Конституції Землі дає змогу досить чітко бачити також труднощі та проблеми її реалізації. Основна проблема полягає в узгодженні прийняттого для всіх народів планети порядку, за якого за допомогою

певних інструментів та важелів може підтримуватися, надійно забезпечуватися юридична обов'язковість цього документа. Конституція, як відомо, – основний закон про засади устрою, побудови певного суспільного утвору (традиційно – державного). Будь-який закон – це універсальна правова норма, обов'язкова для всіх. Так ось, суть справи полягає в тому, наскільки ця міжнародна, всесвітня, наддержавна Конституція буде обов'язковою і для тих, хто сьогодні відверто нехтує загальнолюдськими фундаментальними цінностями, самими засадами суспільства, принципами співжиття народів.

Відчутна останнім часом ескалація міжнародного, транскордонного тероризму дає змогу оцінити актуальність, навіть гостроту цієї проблеми. У цьому контексті неминуче виникають пропозиції про створення не тільки Міжнародного екологічного суду (що не є дуже складним процесом), але й Міжнародної екологічної поліції, відповідних сил швидкого реагування тощо. Але наскільки все це є політично прийнятним для народів, які дбають про реальний суверенітет своїх країн, для окремих соціальних сил, особливо екстремістського характеру?

Втім, розумної альтернативи міжнародному правовому регулюванню оптимізації умов життя людей на планеті немає, і саме в цьому історична сила ідеї Екологічної Конституції Землі. Той факт, що шлях до її реалізації є складним, не повинен бути підставою для відмови від самого руху у цьому напрямі. Як говорить відоме східне прислів'я, дорогу здолає той, хто йде.

Якщо ідея Екологічної Конституції Землі виявить свою соціально-практичну ефективність (а не тільки науково-теоретичну привабливість), не виключено, що у майбутньому вона може мати продовження та розширення у вигляді нової ідеї – Загальної Конституції Землі, вже з соціально-політичними, а не суто екологічними домінантами. Одним з основних завдань тут мало б бути визначення правової основи уникнення будь-яких збройних конфліктів на планеті. Про щось подібне свого часу мріяв великий німецький філософ І. Кант, коли у трактаті "Вічний мир" (1795 р.) писав: запобігти війнам буде здатен тільки міжнародний уряд, що стоятиме на чолі федерації вільних держав, об'єднаних угодою про заборону війни. Нині, враховуючи смертельну для людства небезпеку зброї масового знищення, гуманістична ідея забезпечення вічного миру на земній кулі є, певна річ, безальтернативною для ноосферної стратегії сталого розвитку людства.

Отже, у філософсько-методологічному аспекті аналіз ідеї Екологічної Конституції Землі важливий ще й тим, що неминуче приводить до думок значно ширшого характеру, які стосуються концепції сталого розвитку загалом. І це цілком логічно: адже екологічні проблеми людства, успішне вирішення яких безпосередньо покликана законодавчо регулювати ця Конституція, органічно залучені до більш складного комплексу глобальних проблем сучасності, і саме з ним пов'язане формування та поступове поглиблення концепції сталого розвитку.

6.2. Філософські проблеми глобалізації людства та потреба в Екологічній Конституції Землі ©

Дедалі більшу стурбованість на міжнародному рівні спричиняють глобальні зміни клімату на планеті Земля, загрози для людства, пов'язані з руйнівним впливом антропогенного чинника на довкілля. Саме тому архіважливо розробити механізми відвернення цих загроз, зокрема у правовому полі зробити те, чого ніхто і ніде досі не робив: запропонувати як передумову порятунку людства в нормувати сьогодишню і майбутню поведінку людей, націй, народів, держав через закріплення її та врегулювання в Екологічній Конституції Землі.

Правомірним може бути питання: як може вплинути на об'єктивні глобальні зміни клімату ще один міжнародний правовий акт (Екологічна Конституція Землі), нехай навіть універсального характеру? Дослідження широкого спектра природничих наук (від кліматології до теоретичної фізики) свідчать про унікальну, неповторну і дуже крихку рівновагу в навколишньому середовищі та в параметрах існування людини на планеті. Однак пояснити цю рівновагу (гомеостаз) лише еволюційними, флуктуаційними, стрибкоподібними факторами розвитку неможливо.

Якщо немає регулювання цих процесів і гносеологічно неможливим є механізм саморегуляції, зокрема клімату, життя на Землі, то логічною є гіпотеза чи аксіома про надприродний суб'єкт (суб'єкти), — про Творця, Абсолюта, Всесвітній розум, який збалансовує природні фактори так, що людство ще продовжує існувати. Але хто може сказати, які межі цього надрегулювання природи на Землі і доки (часовий відтинок) це триватиме?

2. Із слов'яно-арійських Вед, давньошумерських епосів, давньоєгипетської "Книги мертвих", зі Старого Заповіту Біблії відомо, що впродовж мільйонів років існування людства на Землі цивілізації гинули внаслідок природних катаклізмів: осідання континентів, всесвітніх потопів, ударів космічних тіл і, можливо, навіть ядерної війни (Рамайма).

Ми є очевидцями настання "кінця часів" (за Біблією) чи "кінця історії" (за Ф.Фукіямою). Слушним є питання: чи кінець часів є і кінцем цивілізації, а чи лише кінцем певної ери, епохи.

Об'єктивний і абсолютний космічний закон циклічності проявляється як функціонування і відтворення системи ("маятник" і "коло") і як ритмічність її розвитку і змін ("спіраль" і "хвиля").

Науковці наводять різні дані про космічні цикли: від 11, 15–16 років до 2160 чи десятків тисяч або навіть мільйонів років.

Арійська система літочислення (і циклів) має розкид від 1/5 сек. (труті) до 31.104.000.000.000 років ("вік Браhma"). В американських автохтонів майя хронологія сягала 5.041.738 років. У Старому Світі та в Мезоамериці було розроблено вчення про 12 зодіакальних циклів тривалістю 25920 років та

© М. Костицький. Філософські проблеми глобалізації людства та потреба в Екологічній Конституції Землі. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

2160 років кожен⁴²¹. За цією класифікацією ми живемо в "еру Риб" (а чи з 2003 р. — вже в іншій ері), на зміну якій в 2012–2015 роках (за іншими даними в 2150 р.) настає "ера Водоля". Під час переходу від одної ери до наступної відбуваються неминучі соціальні та природні катаклізми. Для ери, що минає, характерними були дезінтеграція та диференціація, розділення монотеїстичного, монорасового людства, розпад його на прихильників різних релігій, на раси, підраси, етноси, народи, на носіїв різноманітних мов, говірок, діалектів. (Напевно, оповідь в Біблії про будівництво Вавилонської вежі є зашифрованою характеристикою ери Риб). Можливо, наступна ера буде ерою з метаісторичним змістом "збирання" різних мов, народів, релігій, їх повернення до першооснови⁴²². Відомий український вчений і дешифрувальник Біблії, доктор технічних наук О.С.Лазарев, який двадцять років потратив на розшифрування цієї книги, стверджує, що в ній передбачено події протягом 20 тис. років і що ХХІ ст. буде для Землі трагічним: Третя світова війна, загибель двох третин населення, кілька всесвітніх потопів, зміна кута осі Землі, розкол материкових плит Євразії та Африки, затоплення Великобританії, Ірландії, загибель Італії та Риму. Стабілізація настане лише у ХХІІ ст. А людство після цих катастроф прийде до однієї релігії, створить нову організацію та структуру управління⁴²³. Але облишмо похмурі езотеричні візії і погляньмо на проблему з погляду науки.

3. Згадуваний загальний (космічний) Закон циклічності проявляється в особливостях змін клімату на Землі. Науковці з'ясували, що лише в четвертинний період чи антропоген, який триває приблизно 2,5 млн років, за останні 600 тис. років клімат кардинально змінювався не менше ніж одинадцять разів: від крайнього похолодання (льодовиковий період) до крайнього потепління. Останній льодовиковий період закінчився приблизно 10 тис. років тому. Закономірним є поступове потепління, досягнення його апогею, а потім поступовий спад температури і похолодання. В.І.Вернадський писав, що завдяки відкриттю вогню людина змогла пережити льодовиковий період, величезні зміни і перепади клімату та станів біосфери від льодовикового похолодання до стрімкого потепління (міжльодовиковий період). Академік В.І.Вернадський пише про міжльодовикові періоди у Північній півкулі. На його погляд, льодовиковий період не закінчився, а триває й досі. Ми живемо в період льодовикового потепління. Людина вижила в період льодовикових похолодань тоді, як чимало інших великих ссавців загинули. І вижила вона завдяки розумовій діяльності (що різьоме виділяло її з тваринного світу). Ми живемо, очевидно, в часи згасання льодовика, його останнього прояву але невідомо чи тимчасового, чи остаточного. (Про це писали в середині 40-х років ХХ ст.)⁴²⁴.

⁴²¹ Людство і віра: всесвітня історія народів і релігій: енцикл.–довід. вид.: [у 4т.] / Автор-укладач Г.Щокін. – Том 3. К.: МАУП, 2008.

⁴²² Людство і віра: всесвітня історія народів і релігій: енцикл.–довід. вид.: [у 4т.] / Автор-укладач Г.Щокін. – Том 3. К.: МАУП, 2008.

⁴²³ Лазарев Александр. Расшифрованная Библия, или Реквием цивилизации. – К.: А.С.К., 2002.

⁴²⁴ Володимир Вернадський. Наукова думка як планетарне явище // Укр. культурол. альманах. Хроніка – 2000, Вип. 57–58: К. 2004.

Тобто, перепади температурних режимів клімату з однієї крайності в іншу мають об'єктивний, циклічний, а значить неминучий характер. Сьогодні проблема полягає в тому, що через свою предметну діяльність, інтенсивніше використання природних ресурсів Землі, через величезне зростання відходів цієї діяльності, зокрема окису та двоокису вуглецю, людина стимулює, "підганяє" зміни клімату на планеті. Знищення лісів, закислення ґрунтів, скидання відходів індустріальної і аграрної галузей у Світовий океан теж сприяють зменшенню продукування кисню та збільшенню вмісту вуглецевих сполук в атмосфері, а це останнє створює парниковий ефект і стимулює глобальне потепління. Чи є якісь сили і засоби, які зупинили б цей процес? Боюсь, що ні! Але як же тоді бути? Адже така дорога веде до прірви і загибелі людства, чи, в кращому разі — значної його частини.

На сьогодні людство ще не має засобів зупинити глобальне потепління на планеті. Але якщо в розпорядженні окремих держав є надсекретна метеорологічна чи геологічна сейсмічна зброя, застосування якої може спричинити локальні потопи, землетруси, цунамі, то зосередження зусиль під девізом "перекуєм мечі на орала" дасть змогу використати наукові здобутки, спрямовані на нищення, для творення (для створення засобів стабілізації глобального потепління). Глобальна загроза людству мусить сконсолідувати його на шляху до виживання як виду.

Майже двадцять років тому ми писали про навислу загрозу "ядерної зими" у разі застосування ядерної та термоядерної зброї^{425, 426}. Але Чорнобильська катастрофа охолодила багато гарячих голів. І сьогодні, проблем з ядерною зброєю, крім Північної Кореї, Ірану і, можливо, Ізраїлю, у світі немає. Великі ядерні держави через низку міжнародних договорів обмежили кількість ядерних озброєнь та зобов'язалися їх не використовувати у військових конфліктах, які постійно спалахують в різних місцях планети. Оскільки реальна загроза сьогодні для людської цивілізації не від ядерного знищення і нападу "космітів", а від дедалі інтенсивної діяльності, то і порятунок в руках самих людей.

4. Людство на Землі дедалі більше інтегрується. Можна стверджувати, що воно вступило в нову історичну епоху. За Д.Беллом і Е.Тоффлером, людство вступило в постіндустріальну чи інформаційну епоху. Їй передували аграрна і індустріальна епохи. Беззаперечно, прорив інформатики з наукового на культурологічний, соціальний, економічний рівень дав підстави Е.Масуді, Дж.Несбіту, Ф.Фукіямі, О.Тоффлеру, Г.Кану стверджувати про перехід людства в інформаційну епоху. Але що є змістом інформаційної епохи? Змістом аграрної епохи була фізична, предметна діяльність з обробітку землі з застосуванням плуга та інших знарядь та використанням сили приручених тварин. Змістом індустріальної епохи була предметна й інтелектуальна діяльність з дедалі частішим використанням механічних, а пізніше і електронних знарядь праці. Результатом діяльності в першій і

⁴²⁵ Кравченко С.М., Костицький М.В., Екологічна етика і психологія людини. – Львів: Світ, 1992.

⁴²⁶ Философия глобальных проблем. Вторые фроловские чтения // Человек. – 2003. – № 5.

другій епосі було отримання продуктів харчування, одягу, предметів першої необхідності, предметів комфорту, засобів і механізмів пересування.

В інформаційну епоху, стверджують її промоутори, головним продуктом будуть інформація, інформаційні структури і технології. Постає питання: а чи в інформаційну епоху люди перестануть харчуватися, їм вже не потрібні будуть одяг, житло, предмети побуту, транспорт? А хто буде все це виробляти? Може, у країнах "другого" і "третього" світу, а країни "золотого мільярда" продукуватимуть лише інформацію? Інформація є однією з трьох основних субстанцій природного світу (поряд з матерією та енергією). Якщо так, то постає слушне питання, а матеріальна і енергетична епохи вже були, чи грядуть (якщо сьогодні – інформаційна епоха)?

Специфікою інформації є те, що вона існує лише на певному носії, матеріальному об'єкті чи субстанції. Але для того, щоб інформація стала інформацією, вона мусить бути виявлена, "знята", прочитана. Що є інструментом, який може забезпечити ці операції з інформацією? Це людська психіка! Зрештою, комп'ютери (сьогодні це машини п'ятого покоління) – то лише "протези", сконструйовані на базі копіювання функцій головного мозку людини. Але навіть функціональні можливості всіх комп'ютерів на планеті не можуть замінити психіки однієї окремої людини. А якщо врахувати, що центральну нервову систему "заблоковано" і вона навіть в екстремі "працює" на 4–5% можливостей (суть такого "блокування" Природою чи Творцем не зрозуміла), то гносеологічно жоден комп'ютер ніколи, напевно, не замінить людину і її психічну діяльність.

Інформатизація дала значний стимул для розвитку науки, техніки, управління, економіки, медицини та ін. Але за формулою "за все треба платити" породила нові негативні явища: маніпулювання свідомістю, деформування ціннісних орієнтацій і духовного життя, виділення нових "комп'ютерних" панівних еліт, стимулювання злочинності, зокрема комп'ютерної. Тому створення глобальної інформаційно-комунікативної мережі, яка є, за Е.Смітом, "становим хребтом сучасної цивілізації", стимулює виникнення інфократії (влади власників інформації), відсуває демократію на задній план, стимулює нову диференціацію суспільства, підриває контроль суспільства за діяльністю індивіда, нищить засади традиційного суспільства.

Автори концепції інформаційної епохи сплутали інструмент (раніше — зубило, тепер — інформація), засіб діяльності із тим, хто користується цим інструментом — людиною. Вони вивищили інструмент над тим, хто має ним користуватися, забуваючи, що без користувача інструмент ніщо. І якщо рука людини продовжувалась чи посилювалась такими інструментами, як кам'яна сокира, залізний ніж чи електронний маніпулятор, то що продовжує чи посилює інформація? А інформація є інструментом психіки людини, вона її продовжує і посилює. Тому поширена думка, що XXI ст. буде віком інформатизації, є помилкова. Як і, можливо, назва нової епохи (інформаційна).

Якщо XVI ст. було віком географічних відкриттів, XVII ст. — віком механіки, XVIII ст. — віком парової машини та хімії, XIX ст. — віком електрики, автомобіля, літака, XX ст. — віком атомної енергетики і електроніки, то XXI ст. буде віком психології, віком проникнення в підсвідоме і безсвідоме, віком розблокування можливостей центральної нервової системи. А інформація для психіки і її розвитку — єдина і унікальна пожива, засіб піднятися в науковому пізнанні на новий щабель.

5. Розвиток психології та її засобу — інформатики сприяє розвитку взаємин між людьми, націями, державами, а відтак і інтеграції між ними. Процес інтеграції є об'єктивний і він триває впродовж всієї історії людства. Ця інтеграція пройшла такі етапи, як творення родів (кланів), племен, етносів, націй і народів. Сьогодні на порядку денному інтеграція людей на планеті Земля в єдине людство. Чи цей процес буде тривалим чи коротким? Якщо на попередні ступені інтеграції людей затрачено десятки чи сотні тисяч років, то скільки часу потрібно, з огляду на прискорення розвитку всіх сфер життя людини, на глобальну інтеграцію в єдине людство? Та й чи можливо це? Видається, що інтеграція людства об'єктивна і неминуча. Але не спішна, і не через фінансово-економічні структури (великих держав, чи наддержавні), як це прагнуть робити сьогодні певні сили у світі. Пришвидшення об'єктивного історичного процесу нічого доброго впродовж історії людства не давало. Недавня радянська історія — тому підтвердження. Можна зрозуміти авторів теорії глобалізації (Р.Робертсона, М.Уотерса, Г.Левітта, К.Оме, Г.Кісінджера, З.Божинського та ін.), котрі ще за життя хочуть побачити практичне втілення своїх ідей. Ця психологічна потреба притаманна всім людям. Але для глобальної інтеграції людства замало злиття ринків, розширення числа і діяльності транснаціональних корпорацій, СОТ, Світового банку та ін. Панівна на Заході ліберальна (чи вже неоліберальна) доктрина суспільного облаштування, фактично виводить економіку і фінансову сферу з-під контролю держави. Закони ринку замінюють закони держави, а регулювання фінансових потоків стає важливішим за діяльність ООН, регіональних наддержавних політичних утворів. Вихід на перший план економічного і фінансового факторів глобалізації привносить прагматизм і меркантилізм у всі сфери людського життя, зокрема в культуру і мистецтво. Захід нав'язує далеко не найкращі взірці та еталони культури. Штучно творяться на базі вестернізації національних культур т. з. "світова культура". Щоправда, це вже не культура, а шоу-бізнес. Глобалізація сьогодні означає економічну і фінансову експансії (часом, агресію) з метою стирання кордонів, підризу суверенітету, нівелювання ролі національних держав. Природною реакцією на це є спалах націоналізму, посилення етнічного ренесансу, політизація етносів, наростання відцентрових та диференційних тенденцій.

Тому, якщо спробувати спрогнозувати, чого можна чекати від "стимульованої" глобалізації, то ймовірними можуть бути такі варіанти:

а) світова цивілізація стане адекватна світовій культурі, чи правильніше — цивілізація буде прагнути створити світову культуру як систему цінностей, смислів, норм (етичних і правових);

б) гряде технологічна цивілізація, яка наблизить країни "другого" і "третього" світу до сьогоднішніх високорозвинених країн, а масова культура (поп-культура) запанує повністю та буде виконувати сервільну функцію як елемент комфорту, культура ж продовжуватиме занепадати;

в) культура еліти буде зберігатися та охоронятися як екзотична пам'ятка в технологічній цивілізації.

Ймовірно, що спочатку мусить відбутися глобальний суспільний розвиток за другою і третьою моделями, а тоді вже цивілізація приступить до першої. Але з чим приступити: культури ж вже не буде. Можливо перший варіант виглядає утопічним. Але лише при ньому збережеться культура (те, на що людство потратило тисячоліття), мораль і право. І право може зіграти тут охоронну рятівну роль. Право, підняте до глобальних масштабів, право людства чи право земної цивілізації, яке може увібрати весь історичний правовий досвід людства, може забезпечити порятунок його від загибелі чи деградації і навіть створити передумови для стабілізаційного впливу на катастрофічні кліматичні зміни.

6. Практика свідчить, що проведення десятків міжнародних екологічних форумів має позитивне значення для їх учасників та й певне – для світової громадськості. Але за різким визначенням російського вченого В.О.Данілова-Данієльяна, вони перетворюються в "тусовки", де просто йде обмін думками, а як наслідок, не висувається жодної конструктивної ідеї. Продовжує домінувати спрощений підхід та поділ проблематики на екологічну, економічну і соціальну. Таку оцінку автор дав Всесвітньому форуму і в Йоганнесбурзі (Південна Африка, який відбувся в 2002 р.)⁴²⁷.

Можна нагадати, що все почалося з Римського клубу та доповіді для нього Д.Медоуза "Межі зростання" (1972 р.). Професор Д.Медоуз майже чотири десятиліття тому застерігав, що подальше зростання виробництва призведе до катастрофи. У 2004 р. на круглому столі у Москві він підтвердив це та проголосив формулу, що "глобалізм — це глобальна катастрофа"⁴²⁸. Виявилося, що вченим і політикам світу знадобилося двадцять років, щоб усвідомити і зрозуміти те, що писав Д.Медоуз та пропагував Римський клуб. Тільки у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) відбувся Всесвітній форум глобалістів і футурологів, на якому обговорювали концепції "стратегії виживання", "сталого (усталеного) розвитку" та "розвитку замість росту".

У 2002 р. в Йоганнесбурзі відбувся другий світовий форум такого рівня (на нього з'їхалося майже 65 тис. людей). Він проходив під девізом "Ріо + 10". Але, як виявилося, більшість рішень, прийнятих в Ріо, залишилися лише на папері (зрештою, вони не покладають на учасників жодних обов'язків). Докорінного перевероту в розвитку цивілізації за 10 років не

⁴²⁷ Философия глобальных проблем. Вторые фроловские чтения // Человек. – 2003. – № 5.

⁴²⁸ Медоуз Д. Доклад на заседании круглого стола "Глобальные модели Римского клуба", и реалии XXI века. – М.: АРК "Система", 2004.

відбулося. Такі докорінні зміни суперечать інтересам світових банкірів, транснаціональних корпорацій, тим, хто реально править світом.

Характерною ознакою форуму в Йоганнесбурзі були взаємні претензії і небажання переобтяжувати себе конкретними зобов'язаннями. Щоправда, підтверджувалась прихильність до усталеного розвитку та аргументувалася потреба створення гуманного, справедливого та турботливого до людей глобального суспільства, яке захищало б людську гідність⁴²⁹.

Документи таких форумів, як і документи ООН, ЮНЕСКО, ЮНЕП, міжнародні договори з питань екології, хибують надмірною декларативністю. Наведені прогнози апокаліптичного та наукового характеру свідчать про те, що екологічні проблеми потрібно вирішувати сьогодні (очевидно, це треба було робити ще вчора і позавчора).

Якщо ж наступний форум "Ріо + 20" у 2012 р. знову видаватиме лише декларації, то він не потрібний. На мій погляд, він має пройти під гаслом "Екологічна Конституція Землі — засіб порятунку планети". Не декларація, навіть не двосторонні чи багатосторонні міжнародні договори є засобом виходу з глухого кута, куди прямує земна цивілізація. Потрібно ухвалити повномасштабний юридичний акт універсального характеру з чітко визначеними принципами і правилами поведінки, правами і обов'язками людини, громад, націй, народів, бідних і багатих, інтелектуалів і банкірів та бізнесменів.

Багаті, за ЕКЗ, не повинні купувати у бідних їхні квоти на викиди та забруднення навколишнього середовища. Це не тільки обман одних іншими, це передусім самообман. Про структуру та порядок імплементації Екологічної Конституції Землі йшлося у моїй доповіді "Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі", з якою я виступав у стінах Львівського лісотехнічного університету в 2003 р. Минуло шість років. А що змінилося відтоді? Чи не нагадуємо ми тих, хто декларував ці ідеї на всесвітніх форумах у Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі.

Щоправда, завдяки зусиллям академіка Ю.Ю.Туниці, про Екологічну Конституцію Землі говорили в своїх виступах і доповідях чільні провідники української держави і на 63-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, і в Йоганнесбурзі, і деінде. Але далі від просто постановки проблеми справа не зрушилася. Спроби Ю.Ю.Туниці привернути більшу увагу до ЕКЗ Національної Академії Наук чи Верховної Ради наразі не завершені. На мій погляд, наша конференція має звернутися до НАН України з пропозицією включити до плану наукових досліджень на 2010 р. тематику ЕКЗ та просити НАН України створити міжвідомчий авторський колектив для розроблення проекту ЕКЗ. Водночас, варто звернутися до Президента України та Верховної Ради України, які мали б ініціювати в ООН розгляд спеціального питання про ЕКЗ на черговому Всесвітньому саміті в 2012 р. та, після цього, на сесії Генеральної Асамблеї ООН.

---

⁴²⁹ Доклад Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Йоганнесбург. Южная Африка. 26 августа – 4 сентября 2002 г. – ООН, Нью-Йорк, 2002.

6.3. Ідеологія Екологічної Конституції Землі та інформатика©

Сьогодні гострота екологічних проблем нашої планети загальновідома. Але так було не завжди. Перша половина ХХ ст. увійшла до історії під знаком зовсім інших тривог і сподівань людства, передусім через соціально-економічні катаклізми і спроби політичного поділу світу, з двома світовими війнами і революціями. Тоді проблеми екологічного характеру хвилювали лише окремих ентузіастів – таких, наприклад, як Альберт Швейцер з його "благоговінням перед життям" або творець "етики Землі" Олдо Леопольд. Проте час минав, і поступово зміщувалися акценти епохи. Вже в 60-70-і роки екологічні питання владно вторглися до порядку денного суспільного життя світової співдружності.

У 1968 р. за ініціативою Ауреліо Печчеї було створено Римський клуб; його усесвітня популярність пов'язана з дослідженням глобальних проблем сучасності, в системі яких значне місце належить саме питанням екології⁴³⁰. З 1972 р. бере початок традиція проведення широких міжнародних форумів (самітів) для аналізу таких питань: тоді в Стокгольмі відбулася перша Конференція ООН з проблем навколишнього середовища (за участю 113 країн світу). Через два десятиліття після цього в Ріо-де-Жанейро відбувся відомий форум з проблем навколишнього середовища і розвитку. "Ріо-92" об'єднав уже 179 держав; у роботі брали участь також понад 500 неурядових (недержавних) організацій і груп⁴³¹.

1992 рік був знаменний і тим, що саме тоді зародилася ідея Екологічної Конституції Землі (далі скорочено – ЕКЗ). Проте на тлі широкої пропаганди документів "Ріо-92" (адже для цього тільки в Ріо приїхали 7 тис. журналістів!) ініціатива з ЕКЗ тоді залишилася, по суті, непоміченою. Потрібен був ще тривалий час, щоб наука і широка громадськість змогли гідно оцінити значення цього факту.

1. Ідея глобальної екологічної конституції в контексті сталого розвитку людства

У найзагальніших рисах ЕКЗ повинна бути законодавчим документом усесвітнього масштабу, системно об'єднуючим вимоги до всіх аспектів природокористування на планеті. Думка про створення такого правового акту могла виникнути лише завдяки клімату міцніючої міжнародної довіри, який склався в кінці ХХ ст.

© Концепция Экологической Конституции Земли и информатика // Сборн. "Научно-техническая информация". (Москва, Всероссийский институт научной и технической информации РАН). – Сер. 1. – 2011. – №1. – С.1-11.

© Э. Семенюк. Концепция Экологической Конституции Земли и информатика // Сборн. "Научно-техническая информация". (Москва, Всероссийский институт научной и технической информации РАН). – Сер. 1. – 2011. – №1. – С.1-11. Українською мовою друкується вперше. Переклав з російської Володимир Дудок.

⁴³⁰ Печчеи А. Человеческие качества / Пер. с англ. – Изд. 2-е. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

⁴³¹ The Earth Summit. The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) / Introd. and commentary by Stanley P. Johnson. – London: Graham and Trotman, 1992. – 532 p.

У квітні 1992 р., майже за два місяці до "Ріо-92", на одній з міжнародних наукових конференцій в Нью-Йорку член української делегації проф. Ю.Ю. Туниця виступив з доповіддю, де вперше було сказано про доцільність підготовки і ухвалення світової екологічної конституції, а також створення органів контролю за дотриманням її норм. Конференція підтримала ідею такої конституції і ухвалила резолюцію "Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва". Про це були повідомлення в пресі, а пізніше доповідь Ю.Ю. Туниці з обґрунтуванням його ідеї вийшла друком у лондонському видавництві "Greenwood Press"⁴³². Так було зафіксовано пріоритет стосовно цієї помітної наукової і водночас суспільно-політичної ідеї. У публікаціях подальших років поступово чітко закріпилася назва пропонованого міжнародного документа – Екологічна Конституція Землі (а англійською – World Environmental Constitution, скорочено WEC).

З моменту зародження ідеї ЕКЗ минуло майже два десятки років, і сьогодні цілком упевнено можна говорити вже про наукову концепцію, що склалася за цей час на основі думок, висловлених далекого 1992 року^{433, 434, 435, 436, 437, 438, 439}. У всій повноті постала проблема практичного впровадження розроблених пропозицій. У чому ж конкретно полягає сутність справи?

"Метою ЕКЗ є створення основного юридичного закону екологічної безпеки, сталого розвитку і виживання цивілізації в єдиній екосистемі Землі, включаючи навколоземний космічний простір до висоти орбіт польотів штучних супутників Землі. ЕКЗ – міжнародний правовий акт екологічної безпеки планети і сталого розвитку суспільства, який повинен визначати допустимі норми економічної діяльності держав щодо єдиної екосистеми Землі з метою її раціонального використання на користь нинішнього покоління і збереження для прийдешніх поколінь. ЕКЗ повинна передбачати створення органів контролю за дотриманням визнаних норм економічної діяльності національних і міжнародних виробничих структур. Мета ЕКЗ – забезпечити реалізацію "Порядку денного на ХХІ століття" і інших документів "Ріо-92", які були підготовлені на основі глибоких попередніх

⁴³² Туниця Ю. Ю. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development // Contributions in Political Science. – London: Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1995. – No. 357. – P. 296-303.

⁴³³ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.

⁴³⁴ Костицький М. В. Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2002. – Вип. 12. 7. – С. 18-22.

⁴³⁵ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 32-42.

⁴³⁶ Туниця Ю. Ю. Екоеконіміка і ринок: подолання суперечностей. – Київ: Знання, 2006. – 314 с.

⁴³⁷ Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.

⁴³⁸ Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 2. – С. 8-24.

⁴³⁹ Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Методологічні основи Екологічної Конституції Землі // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 5. – С. 7-15.

досліджень, широкого обговорення їх результатів і прийняті консенсусом 179 держав світу" ⁴⁴⁰.

Останні десятиліття ХХ ст. переконливо показали, що екологічну кризу на планеті не можна сприймати як щось сепаратне, у відриві від всіх (буквально всіх!) площин життя і діяльності людства. Саме розуміння складності взаємозв'язків всіх природних і соціальних процесів сучасності, глибоко розкриті Римським клубом, лягло в основу концепції сталого розвитку. Її фундамент, як відомо, був закладений документами усесвітнього форуму в Ріо-де-Жанейро. Основний з них – "Порядок денний на ХХІ століття" (офіційна назва – "Програма дій у сфері навколишнього середовища і розвитку") – об'єднує 40 розділів, що містять конкретні завдання світової спільноти в різних сферах діяльності. Враження в суспільстві від такої конкретної програми відразу після її ухвалення (і ще не один рік після цього) було найсприятливішим. Тривожні нотки вперше прозвучали в 1997 р., коли в Нью-Йорку відбулася ХІХ спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку. Проводили її на найвищому рівні, за участю керівників держав і урядів. Ця сесія (що отримала назву "Ріо+5"), на жаль, повинна була констатувати незадовільне виконання рекомендацій "Ріо" більшістю держав світу. І однією з причин цього (разом з відсутністю у багатьох держав необхідних економічних і технічних ресурсів, а також з недостатнім рівнем екологічної свідомості і культури) був *юридично необов'язковий характер документів "Ріо-92"*. Це ж повторилося в 2002 р. на світовому саміті в Йоганнесбурзі ("Ріо+10"). Невиконання запланованих заходів набуло вже затяжного, хронічного характеру, і сьогодні оптимістів щодо перспектив сталого розвитку значно менше, аніж це було в 1992 р.

Виявляється, навіть рішення Генеральної Асамблеї ООН (не кажучи вже про конференції, що проводяться під егідою ООН) мають лише дорадчу силу. Ця обставина змусила замислюватися над необхідністю створення екологічного документа, що має статус закону, причому найавторитетнішого на планеті – вище за всі національні закони. Саме на цій основі постала ідея розроблення і ствердження на рівні ООН Екологічної Конституції Землі.

Як бачимо, сама ця ідея внутрішньо пов'язана з концепцією сталого розвитку, з її стратегічним сенсом і пафосом. "Світовий рух, спрямований на досягнення сталого розвитку, матиме реальний успіх лише за умови обов'язкової участі широких верств населення і урядів в ухваленні рішень і реалізації положень "Порядку денного на ХХІ століття" на національному і міжнародному рівнях. Для цього, на наш погляд, важливо розробити і прийняти глобальний правовий акт обов'язкової юридичної сили *jus cogens*, а також привести національне законодавство, багато- і двосторонні міжнародні

---

⁴⁴⁰ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. І. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 12.

угоди в області захисту навколишнього середовища у відповідність з вимогами ЕКЗ, без чого неможливо перейти на шлях сталого розвитку" ⁴⁴¹.

Необхідно ясно усвідомлювати, що стратегія сталого розвитку іманентно пов'язана з охороною навколишнього середовища і всім характером природокористування. При цьому, звичайно, давно зрозуміло, що зміст концепції сталого розвитку не вичерпується документами "Ріо-92": адже були й інші акти міжнародного співтовариства (число їх безперервно зростає з часом), є національні і регіональні концепції, нарешті, швидко поширюється світовий масив релевантної наукової літератури. З іншого боку, зрозуміло і те, що проблематика сталого розвитку не зводиться тільки до екологічного аспекту – є й безліч інших важливих у цьому плані площин життя суспільства, недаремно глобальні проблеми сучасності багатобразні і переплетені в складний тугий вузол взаємозалежності. Для забезпечення сталості розвитку особливе значення мають, наприклад, адекватність вирішення ресурсно-економічних, демографічних, соціально-політичних і науково-технічних проблем прогресу, мінімізація різноманітних конфліктів у світовій спільноті, вилучення з арсеналу людства воєн, міжнародного тероризму й інших проявів екстремізму ^{442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449}. Водночас всі такі аспекти органічно взаємопов'язані з екологічним зрізом соціальної реальності на планеті, залежні від нього і, своєю чергою, відчутно впливають на весь комплекс екологічних чинників сьогодення і майбутнього. І саме тому структура Екологічної Конституції Землі об'єктивно повинна бути досить складною, розгалуженою і водночас гнучкою.

Усі відомі конституції діють як основні закони окремих держав. Саме цим визначається однозначно панівне, загальноприйняте тлумачення самого поняття конституції: основний закон *держави*. ЕКЗ абсолютно очевидно виділяється в цьому плані нетрадиційністю, незвичністю і вже тому, мабуть, ця ініціатива зумовлює чимале протистояння опонентів. Але варто нагадати, що все в світі розвивається, змінюється в часі, і основи конституційного права і будівництва, мабуть, – не виняток у цьому сенсі. Відомо, наприклад, що вже створено проект конституції Європейського Союзу (адже це міждержавне об'єднання, а не держава); щоправда, її наразі не прийнято, є певні труднощі. Проте немає жодних принципових перешкод до того, щоб конституція мала і глобальний характер (якщо, звичайно, народи світу

⁴⁴¹ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 8-9.

⁴⁴² Глобальные проблемы современности. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.

⁴⁴³ У р с у л А. Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М.: Луч, 1993. – 275 с.

⁴⁴⁴ У р с у л А. Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М.: Издат. дом "Ноосфера", 1998. – 500 с.

⁴⁴⁵ С е м е н ю к Э. П. Устойчивое развитие общества и информатика // НТИ. Сер. 1. – 2000. – № 1. – С. 1-11.

⁴⁴⁶ Введение в теорию устойчивого развития. Курс лекций. – М.: Ступени, 2002. – 240 с.

⁴⁴⁷ С е м е н ю к Е. П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – 200 с.

⁴⁴⁸ М у н т я н М. А., У р с у л А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М.: Ступени, 2003. – 304 с.

⁴⁴⁹ Р о м а н о в и ч А. Л., У р с у л А. Д. Устойчивое будущее (глобализация, безопасность, ноосферогенез). – М.: Издат. группа "Жизнь", 2006. – 512 с.

домовляться про це). Думається, що з урахуванням персоною соціоцивілізаційної вагомості стратегії сталого розвитку світової спільноти (а в ній – екологічного аспекту) логічною є пропозиція про розроблення і впровадження саме ЕКЗ як першої нетрадиційної конституції світового масштабу.

Зрозуміло, конституція, що стосується всієї планети, повинна істотно відрізнятись від конституцій окремих держав. Водночас мабуть, їй будуть притаманні і якісь спільні, типологічні риси, що зумовлено логікою розвитку конституційного права. Зокрема, подібно до всіх відомих конституцій держав ЕКЗ, очевидно, повинна складатися з різних розділів законодавчого (юридичного) характеру, логічно об'єднаних в загальний, системний за своєю сутністю документ. Тому зрозуміло, що з самого моменту зародження ідеї до цього проекту підключилися учені-юристи^{450, 451, 452}. Понад це, у 2004 р. дослідження концептуально-теоретичних підстав ЕКЗ почав очолюваний академіком Ю.С. Шемшученком Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, тобто найбільш кваліфікований в країні орган академічної юридичної науки⁴⁵³. Основну ж роботу за проектом загалом (пов'язану з соціоекологічним і економічним змістом ЕКЗ, а також з координацією всіх досліджень) вже багато років – по суті, з весни 1992 р. – продовжує ректор Національного лісотехнічного університету України академік НАН України Ю. Ю. Туниця, автор ідеї ЕКЗ. (До речі, нагадаємо, що один з п'яти документів "Ріо-92" безпосередньо стосувався лісів планети; таким чином, зв'язок з профілем лісотехнічного університету в цьому випадку глибоко закономірна. У ЕКЗ передбачається особливий розділ про ліси Землі і лісове господарство).

Важливим аспектом концепції ЕКЗ є вирішення питання про спеціальні органи контролю за дотриманням законодавчо визнаних норм економічної діяльності національних і транснаціональних виробничих структур. "Такими органами могли б стати: Рада екологічної безпеки; Всесвітня екологічна організація; Міжнародна екологічна поліція; Міжнародний екологічний суд; Міжнародний екологічний банк або Глобальний екологічний фонд, а також інші взаємопов'язані в єдину систему і підпорядковані єдиній меті інституції. Оскільки створення нових організаційних структур в системі ООН украй проблематичне, бо окрім колосальних засобів, потребує ще і зміни Статуту цієї організації, варто проаналізувати варіанти реорганізації органів ООН, які могли б узяти на себе функції контролю за дотриманням норм ЕКЗ"⁴⁵⁴. Таким шляхом може бути забезпечений інституційний аспект успішного вирішення екологічних (і не тільки екологічних!) проблем сталого розвитку.

⁴⁵⁰ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.

⁴⁵¹ Костіцький М. В. Методологічні проблеми Екологічної Конституції Землі // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2002. – Вип. 12. 7. – С. 18-22.

⁴⁵² Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 32-42.

⁴⁵³ Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.

⁴⁵⁴ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 40.

Необхідно сказати також ще про один важливий аспект розроблення цієї концепції – про суспільно-політичний резонанс наукових ідей. За довгі роки автор проекту налагодив ефективну співпрацю з засобами масової інформації (з метою пропаганди концепції ЕКЗ) і державними структурами України, аж до урядових – для внесення відповідних пропозицій на міжнародному рівні (у ООН) від імені своєї держави. Завдяки його наполегливості вже два президенти України зверталися до світової спільноти з пропозицією про розроблення і ухвалення ЕКЗ (востаннє це відбулося під час Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку у вересні 2009 р.). Але, на жаль, це було зроблено так, що не дало належного результату. Таким чином, необхідні нові кроки в цьому напрямі. У світі, проте, до цього почали дослухатися. Як сказано про концепцію ЕКЗ в редакційній статті популярного англomовного журналу "SocialLook International" (Індія), "важливе значення має той факт, що шлях порятунку людства від екологічної катастрофи запропонував учений з постчорнобильської України"⁴⁵⁵. Журнал помістив цю статтю про ЕКЗ під інтригуючою назвою: "Україна врятує світ?" Чи буде концепцію ЕКЗ в осяжні терміни втілено в життя – залежить від дуже багатьох причин, насамперед – від рівня екологічної свідомості світової спільноти, від того, наскільки вона хоче врятувати себе.

Коротко підсумовуючи розділ, ще раз наголосимо головне: сама ідея Екологічної Конституції Землі органічно пов'язана з концепцією сталого розвитку і утілює її пафос. Якщо не йти цим шляхом, – фінал історії нашої цивілізації може бути трагічним.

2. Роль науки в коректуванні траєкторії глобалізації

Розглядаючи формування і еволюцію концепції ЕКЗ, необхідно враховувати, що вже не одне десятиліття світ живе в умовах глобалізації, що поглиблюється. Загалом цей багатогранний, складний і внутрішньо суперечливий феномен (а також його взаємопов'язана з прогресом інформатики) зовсім не можуть поскаржитися на брак уваги дослідників^{456, 457}. Глобалізація серйозно впливає на всі процеси сучасності, і розроблення ЕКЗ, безумовно, не може бути якимсь винятком у цьому плані.

Почнемо з абсолютно очевидного факту: сама ідея ЕКЗ органічно пов'язана з природою глобалізації вже тим, що це документ планетарного (тобто саме глобального) масштабу – адже вона має стосунок до всієї Землі. Власне кажучи, і зародитися така ідея могла лише в умовах безперервної глобалізації, що поширюється і прогресує. Абсолютно неможливо уявити собі подібну ініціативу, припустимо, в ХІХ ст.: її семантичний зміст адекватно вписується якраз у загальний глобалізаційний контекст нашого часу. З цим, до речі, повністю кореспондує й іманентний взаємозв'язок розроблення і впровадження ЕКЗ з концепцією сталого розвитку (про що детально мовилося в попередньому розділі) – адже і стратегія сталого

⁴⁵⁵ Ukraine to save the World? // SocialLook International. – Vol. 33. – February 2007. – № 2. – Р. 6.

⁴⁵⁶ М у н т я н М. А., У р с у л А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М.: Ступени, 2003. – 304 с.

⁴⁵⁷ С е м е н ю к Э. П. Глобализация и социальная роль информатики // НТИ. Сер. 1. – 2003. – № 1. – С. 1-10.

розвитку, поза сумнівом, є породженням епохи глобалізації. Своєю чергою, і сама глобалізація випробовує помітні імпульси поглиблення з боку таких феноменів, як концепція сталого розвитку або проект ЕКЗ.

Ще раз наголосимо, що глобалізація – зовсім не одноаспектний феномен, що зводиться до інтеграції національних економік в єдину систему світової економіки під впливом таких інструментів, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Європейський банк реконструкції і розвитку, Давоський економічний форум тощо. Всі ці інституції, звичайно ж, є важливими важелями глобалізації, адже справа не тільки в них і, що більше, не тільки в економічній площині цього комплексного, багатогранного процесу⁴⁵⁸. Варто завжди виходити з того, що разом з економічним глобалізація охоплює і низку інших аспектів – соціально-політичний, демографічний, етнокультурний, інформаційний, науковий, техніко-технологічний, освітній, нарешті, екологічний. У цьому випадку із зрозумілих причин саме останній і цікавитиме нас особливо.

Одним з важливих результатів бурхливого ХХ століття стало глибоке усвідомлення того факту, що наша планета з її неосяжною і багатообразною біосферою є єдиним організмом, складним, але внутрішньо єдиним. І це означає, зокрема, глобальний характер екологічних зв'язків, які пронизують все живе на Землі⁴⁵⁹. Зрозуміло, що ця думка – одна з найбільш істотних семантичних передумов ідеї ЕКЗ.

З часом дедалі більшого значення набуває і те, що соціальне життя людини вже давно привело до інкорпорації всіляких технологій у всеосяжний універсум життєвого циклу екології планети. Усвідомлення цієї неординарної обставини теж є помітним науковим досягненням минулого сторіччя. З розвитком цивілізації поступово склалося єдине замкнуте коло, що охоплює природне середовище, всю безліч соціальних проявів і – особливо – технологій⁴⁶⁰. У теоретичному фундаменті ЕКЗ пов'язаним з цим висновкам, природно, належить чільне місце. Водночас не менш очевидно і те, що всі подібні процеси і взаємозв'язки з особливою гостротою відчуються в епоху глобалізації, під її дією. У цьому ж напрямі діє поглиблення науково-технічної революції: воно підсилює глобальну екологічну кризу, а отже, стають настійнішими вимоги екологічного імперативу сучасності.

Суперечність глобалізації, про яку у світі мовиться немало, виявляється одночасно в різних відносинах.

З одного боку, цей процес прямо впливає на швидкість і ефективність поширення у всьому світі новітніх досягнень науково-технічного, технологічного, інформаційного, соціокультурного характеру. Внаслідок цього, як неодноразово зазначалося, людство дедалі глибше усвідомлює себе цілісним, внутрішньо єдиним суб'єктом загальнопланетної діяльності, всієї

⁴⁵⁸ Семенюк Э. П. Глобализация и социальная роль информатики // НТИ. Сер. 1. – 2003. – № 1. – С. 1-10.

⁴⁵⁹ Будыко М. И. Глобальная экология. – М.: Мысль, 1977. – 328 с.

⁴⁶⁰ Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Пер. с англ. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 278 с.

всесвітньо-історичної творчості ⁴⁶¹. Це, за великим рахунком, основний позитивний момент глобалізації, не кажучи вже про окремі позитивні ефекти в науці, техніці, виробництві, економіці, охороні здоров'я і низці інших областей життя суспільства.

Водночас з достатньою силою вже проявили себе безперечні витрати і недоліки глобалізації, її тіньові сторони і негативні впливи. Явища цього роду настільки важливі для розуміння суті справи, що їх необхідно нагадати конкретніше, хоча б коротко. По-перше, величезне негативне значення в соціокультурному і суспільно-політичному планах має те, що прогресує, швидко і безперервно наростає відставання країн "третього світу". Катастрофічно швидко заглиблюється прірва між багатствами "золотого мільярда" і убогістю колишніх колоній і напівколоній ⁴⁶². По-друге, як істотна вада дедалі більше сприймається надмірна уніфікація способу життя в різних регіонах планети, надмірна етнокультурна і лінгвістична нівеляція всіх народів. По-третє, поширюється регрес в рівні моралі – тиражуються споживча психологія і бездуховність, швидко наростають кризові прояви в суспільстві. По-четверте, неухильно загострюються всі глобальні проблеми сучасності, насамперед – глобальна екологічна криза.

Цей перелік негативних аспектів глобалізації, мабуть, можна продовжити, але в контексті аналізу проблематики ЕКЗ і сказаного, думається, достатньо.

Кожна з наведених основних вад сучасного розвитку людства об'єктивно потребує від світової спільноти продуманого *коректування траєкторії процесу глобалізації*. Суспільство повинне терміново вжити заходів такого характеру: інакше йому загрожують вельми небезпечні наслідки. Цікавим і важливим видається питання про *роль науки в цьому аспекті* (порівняно з іншими чинниками соціального розвитку). Раніше воно вже було поставлене застосовно саме до екологічної площини життя суспільства ⁴⁶³. Показово, що такий хід думок неминуче виводить дослідника на проблему розроблення і ухвалення ЕКЗ.

Значення науки в процесі глобалізації неоднозначне і багатопланове. Насамперед, вона є одним з істотних чинників *детермінації* цього процесу. Цей аспект проблеми дуже влучно зауважив ще В. І. Вернадський, коли писав про наукову думку як найважливіше планетне явище ⁴⁶⁴. Насправді протягом багатьох сторіч наука ефективно сприяла духовному зближенню різних народів і країн у світовому соціумі: за своєю суттю її зміст інтернаціональний ⁴⁶⁵. Так було завжди. Іншу ж грань проблеми висвітив наш

⁴⁶¹ Семенюк Э. П. Информатика и современный мир. Философские аспекты. – Львов: Украинская академия печати, 2009. – с. 129.

⁴⁶² Мунтян М. А., Урсул А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М.: Ступени, 2003. – с. 43-44.

⁴⁶³ Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку // Вісник Національної академії наук України. – 2004. – № 7. – С. 3-14.

⁴⁶⁴ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – 192 с.

⁴⁶⁵ Кинг А. Наука интернациональна // Наука о науке (Сборник статей) / Пер. с англ. – Общ. ред. В. Н. Столетова. – М.: Прогресс, 1966. – С. 132-148.

час, коли глобалізація достатню мірою проявила свої негативні наслідки: виявилось, що наука може бути ефективним інструментом виправлення тих або інших вад внутрішньо суперечливого процесу. Життя довело, що загальна траєкторія глобалізму об'єктивно потребує значних коректив, і наука здатна допомогти оптимізувати певні прояви або навіть цілі напрями глобалізації на користь людини і суспільства.

Окресливши чотири основні напрямки, за якими відбувається сьогодні занепадність реалій глобалізації, спробуємо виділити конкретно ті області наукового знання, де зосереджені основні інструменти дослідження шляхів і засобів гуманізації загального процесу. Перший напрям: економіка, соціологія, політологія, техніка і озброєння новітніми технологіями (тут особлива роль належить інформатиці). Другий вектор: філософія, культурологія, етнографія, лінгвістика і етнолінгвістика. Третя лінія: філософія (особливо етика), психологія, соціальна психологія. Нарешті, четвертий вузол: глобалістика, весь комплекс наук про Землю, соціологія, демографія, соціальна екологія, екологічна філософія (етика), екологічна економіка, концепція ЕКЗ.

Звичайно, таке виділення умовне і відносне. Завжди потрібно пам'ятати про внутрішню єдність науки, про потужні інтеграційні тенденції в ній, що з особливою силою виявляються в епоху НТР⁴⁶⁶. Це означає, що з будь-якого конкретного питання необхідно прагнути використувувати всю релевантну в цьому випадку наукову інформацію (до якого б розділу знання вона не належала).

Якщо йдеться про проблематику останнього з вказаних напрямів, четвертого, безпосередньо пов'язаного з екологічним зрізом розвитку суспільства, – основний висновок простий: корективи процесу глобалізації в цій площині якраз і повинна охоплювати Екологічна Конституція Землі. Саме вона, відповідно до задуму, є тим основоположним документом планетного масштабу, який не тільки теоретично окреслює, але і практично декретує (визначає в юридичному порядку) всю систему вимог світової спільноти до сучасних умов природокористування. При цьому украй важливо, що за своїм унікальним статусом ЕКЗ стоїть вище за будь-які національні закони, її пріоритет в світі абсолютний. Поза сумнівом, документ такого змісту і безпрецедентної юридичної сили дійсно здатний реалізувати на практиці ефективно коректування як курсу глобалізації (у екологічному плані), так і будь-яких аспектів його втілення. Водночас зрозуміло, що наукова компонента ЕКЗ (рівно, як і її наукова база) повинні бути на необхідно високому рівні. Тому відповідальність за підготовку і практичне впровадження такого документа надзвичайно велика.

Судячи з усього, глобалізація – масштабний феномен, що ще далеко не вичерпав своїх можливостей. Це стосується, мабуть, як позитивних, так і негативних його проявів і властивостей. І це означає, що попереду у людства

---

⁴⁶⁶ Семенов Е. П. Информатика и современный мир. Философские аспекты. – Львов: Украинская академия печати, 2009. – с. 122.

ще немало нових труднощів і випробувань у зв'язку з поглибленням глобалізації (до того ж, безумовно, є і завжди будуть також і інші чинники, що ускладнюють життя суспільства в третьому тисячолітті). Світова спільнота повинна бути готова до боротьби за виживання і стійкий розвиток цивілізації в непростих умовах епохи. Екологічна Конституція Землі задумана як стратегічний документ системного характеру, здатний допомогти людству вижити на нашій планеті всупереч екологічній кризі, що безперервно поглиблюється. Історичне завдання світової науки – активізувати роботу з підготовки і практичного впровадження ЕКЗ, щоб забезпечити адекватність корекції суперечливої траєкторії глобалізації, її важелів і механізмів.

3. ЕКЗ як етап руху до ноосфери

Є ще один аспект аналізу концепції ЕКЗ, обійти який неможливо. Він пов'язаний з ідеєю ноосфери як особливої характеристики життя, що розвивається, на Землі.

У вченні В. І. Вернадського ноосфера (буквально – область, сфера розуму) – це вищий етап у розвитку біосфери, тобто системної єдності всього живого на планеті, коли виниклий розум людини стає творцем всієї сфери соціальних відносин, перетворюючи саму людину на геологічну силу⁴⁶⁷. При цьому основною рушійною силою ноосфери видатний натураліст ХІХ – ХХ ст. вважав науку – втілення інтегрального інтелекту людства⁴⁶⁸. Сьогодні є й інші трактування цього поняття різними дослідниками, істотно відмінні від поглядів В. І. Вернадського (так само як і Е. Леруа, П.Тейяра де Шардена), проте про них тут не йтиметься. Водночас важливо зазначити, що сучасне розуміння ноосфери органічно охоплює соціоекологічний аспект: "Ноосфера – сфера взаємодії природи і суспільства, в межах якої розумна людська діяльність стає головним визначальним чинником розвитку. У понятті ноосфери наголошено на потребі розумної (тобто що відповідає потребам людства, яке розвивається) організації взаємодії суспільства і природи на противагу стихійному, хижацькому ставленню до неї, що призводить до погіршення навколишнього середовища"⁴⁶⁹.

Поява цього новаційного аспекту в змісті поняття ноосфери, зрозуміло, тісно пов'язано з тими змінами у світі, які відрізняють наші дні від епохи В. І. Вернадського (нагадаємо, що він помер у 1945 р.). Тоді мови про глобальну екологічну кризу, звичайно ж, не було, вона стане сумною реальністю пізнішого історичного періоду. Саме тоді в контексті активної екологізації суспільної свідомості вчення про ноосферу набуло другого дихання, і інтерес до нього не тільки науки, а й широкої громадськості! – став непроминальним. В атмосфері екологічних негараздів, що поглиблюються, на планеті вчення В. І. Вернадського дедалі актуалізується.

⁴⁶⁷ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – М.: Наука, 1989. – 258 с.

⁴⁶⁸ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – 192 с.

⁴⁶⁹ Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – с. 441.

Коли на зламі ХХ–ХХІ ст. формувалася концепція сталого розвитку, цілком логічно склалося теоретичне уявлення про *ноосферну стратегію сталого розвитку*^{470, 471}. Пов'язані з цим напрямом дослідження А.Д. Урсула і його однодумців по Міжнародній академії ноосфери (сталого розвитку) внесли помітний струмінь до нового, сучасного етапу вчення про ноосферу. Водночас це, безумовно, і оригінальний внесок в еволюцію ідеї сталого розвитку. Він, звичайно ж, не випадково належить співвітчизникам В.І. Вернадського.

Проблематика ЕКЗ за самою своєю сутністю має безпосередній стосунок до концепції ноосфери: адже це, за великим рахунком, пропозиція розумно (у контексті життєво важливих інтересів людства, що розвивається) вирішувати всі питання природокористування на планеті. А що означає природокористування? Це ж, іншими словами, весь комплекс проявів життєдіяльності людей, оскільки вона вся без винятку, від початку до кінця відбувається у природі, інший варіант просто неможливий. Тому, до речі, ідея розроблення і практичного впровадження Усесвітньої Екологічної Конституції має гранично широкий, достовірно універсальний характер. Такий же, звичайно, і масштаб концепції ноосфери.

Уважний аналіз переконує, що багато принципів положень теорії ноосфери і концепції ЕКЗ, по суті, збігаються або ж глибоко співзвучні в своєму змісті. І це, звичайно, зовсім не випадково: так виражається їх внутрішня філософсько-методологічна єдність.

"Людина, як і все живе, – наголошував В.І. Вернадський, – не є самодостатнім, незалежним від навколишнього середовища природним об'єктом. Проте навіть учені-натуралісти у наш час, протиставляючи людину і живий організм взагалі середовищу їх життя, нерідко цього не враховують. Але нерозривність живого організму з навколишнім середовищем не може у жодному разі породити сумнів у сучасного натураліста"⁴⁷². Ідея іманентного взаємозв'язку людства з навколишнім середовищем належить до тих основоположних думок, які в своїй системності визначають і загальнофілософський фундамент ЕКЗ.

Інше з таких найважливіших положень – думка про нерозривну єдність нескінченного ланцюга людських поколінь, про те, що всі вони рівні перед історією у своїй самоцінності. Ця ідея червоною ниткою проходить крізь усі філософські міркування великого природодослідника. З іншого ж боку, теза про рівність поколінь в соціоекологічному контексті – один з наріжних камнів концепції сталого розвитку і проекту ЕКЗ: "Принцип рівного права всіх поколінь людей на якісне навколишнє середовище і достатню кількість природних ресурсів вперше був проголошений Конференцією з проблем навко-

⁴⁷⁰ У р с у л А. Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М.: Луч, 1993. – 275 с.

⁴⁷¹ У р с у л А. Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М.: Издат. дом "Ноосфера", 1998. – 500 с.

⁴⁷² В е р н а д с к и й В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – с. 13.

лишнього середовища в Стокгольмі в 1972 р. Відтоді ця вимога залишається незмінною у всіх документах ООН з соціоекологічних питань" ⁴⁷³.

Ще одне положення такого ж порядку – особливий зв'язок людства зі всім живим на Землі, зі всіма формами життя, тобто з біосферою загалом (адже людина завжди залишається однією з безлічі ланок її грандіозного ланцюга). Як зазначав В.І. Вернадський, "людина і людство найтіснішим чином передусім пов'язані з живою речовиною, що населяє нашу планету, від якої вони реально ніяким фізичним процесом не можуть бути відокремлені" ⁴⁷⁴. Пафос дослідницького проекту ЕКЗ (так само як і концепції сталого розвитку), виходить, звичайно, з нерозривного зв'язку живої і неживої природи, але при цьому значна увага неухильно приділяється зв'язкам усередині біосфери, особливо – взаємозв'язкам людини зі всім живим.

Вчення про ноосферу послідовно акцентує роль розуму – тієї дивовижної творчої сили, яка так різьбачила людину у світі живої природи, зробила її абсолютно особливою, – біопсихосоціальною – істотою і, зрештою, перетворила на чинник геологічного масштабу. Такий розвиток за своєю сутністю, безумовно, мав революційний характер. Проте сьогодні ми дедалі глибше усвідомлюємо не тільки позитивний його зміст, але і пов'язані з ним негативні наслідки. Власне кажучи, вся проблематика сталого розвитку і концепція ЕКЗ детерміновані саме цими сумно відомими наслідками господарювання людини на планеті. Якщо за часів Вернадського в розумінні вказаного процесу абсолютно торжествувала позитивний пафос звершень людства, то сьогодні частіше доводиться вести мову про зворотний бік медалі. Але це означає тільки, що досі у людини не вистачає розуму для забезпечення адекватності (оптимальності) своїх дій у природі; повторимо, що будь-яка форма життєдіяльності завжди здійснюється саме в природному середовищі, це вічний фон нашого життя та діяльності. Отже, наразі людина недостатньо розумна для того, щоб з цілковитою підставою називатися *homo sapiens*. Така сучасна оцінка ситуації з позицій теорії ноосфери.

У цьому контексті – коротко про темпоральний аспект поглядів на ноосферу. "Біосфера перейшла або, вірніше, переходить в *новий еволюційний стан – в ноосферу*, переробляється науковою думкою соціального людства" ⁴⁷⁵ – це було написано майже 70 років тому. Відомі і слова В.І. Вернадського про те, що покоління його внучки, можливо, вже наблизиться до періоду торжества ноосфери. Нині, коли зазначений час настав або навіть минув, ми з жалем констатуємо надмірну оптимістичність уявлень великого ученого. Прогнози сучасних дослідників куди скромніші: ноосферна перспектива людства бачиться їм, зазвичай, у далекому, неозоро далекому майбутньому, і для цього є достатньо підстав. Ноосферізація суспільства – довгий,

⁴⁷³ Туниця Ю. Ю., Семенов Е. П., Туниця Т. Ю. Методологічні основи Екологічної Конституції Землі // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 5. – С. 7.

⁴⁷⁴ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – с. 13.

⁴⁷⁵ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – с. 21.

багатогранний і складний процес, що охоплює низку принципово важливих етапів, оминати які неможливо. Наприклад, згідно з поглядами А.Д. Урсула, досягненню людством рубежів ноосфери повинні передувати перехід до реалій інформаційного суспільства і досягнення цілей сталого розвитку⁴⁷⁶. А останнє, як вже наголошувалося, неможливо без розроблення і впровадження в соціальну практику ЕКЗ.

Таким чином, у світлі даних сучасної науки рух людства до ноосфери постає як певний шлях з досить складним маршрутом, і втілення в життя ідеї ЕКЗ – один з конкретних етапів цього довгого шляху. Настала епоха, писав В.І. Вернадський, коли "людина вперше реально зрозуміла, що вона житель планети і може – повинна – мислити і діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особи, сім'ї або роду, держав або їх союзів, але і в планетному аспекті. Вона, як і все живе, може мислити і діяти в планетному аспекті тільки в області життя – в біосфері, в певній земній оболонці, з якою вона нерозривно, закономірно пов'язана і піти з якої вона не може. І людина її неминуче, закономірно, безперервно змінює"⁴⁷⁸. Дивно, наскільки прямо і безпосередньо ці слова стосуються проблематики ЕКЗ, причому багатогранно – і своїм глобальним, загальнопланетним масштабом, і екологічністю, і акцентом на активному характері ставлення людства до земної, біосферної реальності.

Покажемо, як сучасні публікації прямо продовжують наведені міркування видатного ученого: "ЕКЗ істотно відрізнятиметься від традиційних конституцій держав, адже вона має інше завдання. Принципово новим є те, що в цьому документі треба визначити правовий статус людини не тільки як громадянина своєї держави, але і як громадянина планети. Якщо основним суб'єктом традиційного конституційного регулювання визнаються права і свободи громадянина тієї або іншої держави, забезпечення гідних умов життя, то ЕКЗ повинна гарантувати права і свободи громадянина планети на доброякісні умови природного життєвого навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів"⁴⁷⁹. Вочевидь положення про громадянина планети безпосередньо використовується в розробці концепції ЕКЗ і відіграє в ній чималу методологічну роль. З легкої руки великого природодослідника, самі слова "громадянин планети" стали дуже популярними до кінця ХХ ст.

Так само яскраво В.І. Вернадський визначав соціальну роль науки, наукової думки, людського пізнання світу: "Наука є створення життя. Це є стихійне віддзеркалення життя людини в навколишньому середовищі – в ноосфері. *Наука є прояв дії в людському суспільстві сукупності людської*

⁴⁷⁶ У р с у л А. Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М.: Луч, 1993. – 275 с.

⁴⁷⁷ У р с у л А. Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М.: Издат. дом "Ноосфера", 1998. – 500 с.

⁴⁷⁸ В е р н а д с к и й В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – с. 24.

⁴⁷⁹ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 37.

думки" ⁴⁸⁰. Чи треба говорити, що і ці слова мають прямий стосунок до концепції ЕКЗ – у плані творчої технології, лабораторії її створення!...

Отже, в контексті вчення про ноосферу ЕКЗ потрібно розглядати як певний етап руху людства до справжнього торжества розуму, як важливий крок в цьому напрямі. Визнання людини розумною істотою зумовлює і віру в її здатність вирішувати такі складні науково-практичні завдання, як розроблення ЕКЗ і її втілення в життя суспільства. Про складність цього завдання академік Ю.Ю. Туниця пише: "Майбутня Екологічна Конституція Землі повинна бути систематизуючим актом, що підводить підсумок більш ніж сторічного досвіду міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, відображає концепцію сталого розвитку і сучасні напрями міжнародної екологічної політики, забезпечує уніфікацію принципів цієї політики (а вони визначені сьогодні в більш ніж 350 міжнародних актах), передбачає апробовані світовою спільнотою заходи з охорони довкілля, екологічного убезпечення, захисту, відновлення і раціонального використання природних ресурсів, а також гарантії права людини на безпечне природне навколишнє середовище" ⁴⁸¹. Оптимально вирішувати всі такі завдання на рівні всієї планети, природно, зможе лише документ, що відповідає найвищим вимогам.

Ноосфера наразі – неблизьке майбутнє людства. Але важливо, щоби щодня людина наближала її конкретними справами світової спільноти. Проект ЕКЗ, поза сумнівом, може і повинен стати не просто одним з них, але одним з цікавих і потрібних кроків в цьому напрямі.

4. Клімат планети і завдання інформатики

Як можна судити вже зараз, комплекс стратегічних питань, на які ЕКЗ покликана дати адекватні відповіді, охоплює і глобальну зміну клімату, яка останнім часом помітно турбує суспільство. Досить зазначити, що "під егідою ООН відбулося п'ятнадцять міжнародних кліматичних конференцій. Остання з них (Копенгаген, грудень 2009 р.) поставила більше питань, ніж дала відповідей" ⁴⁸². Тривога громадськості наростає.

Катаклізми погоди у світі сьогодні не тільки вивчають фахівці в області метеорології і кліматології – вони добре відомі широким масам практично на всіх континентах і жваво обговорюються на рівні буденної свідомості. Якщо говорити дуже коротко, суть справи така: почастишали різкі зміни, перепади в погодно-кліматичних умовах, що спричиняють найнесприятливіші для людини наслідки. Власне кажучи, тепер в багатьох країнах щороку погодні перипетії відбуваються за однією і тією ж схемою: різкі перепади від лютого холоду – до виснажливої спеки, від злив і повеней – до посухи, лісових і

⁴⁸⁰ В е р н а д с к и й В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – с. 38.

⁴⁸¹ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 39.

⁴⁸² Т у н и ц я Ю. Ю., С е м е н ю к Е. П., Т у н и ц я Т. Ю. Методологічні основи Екологічної Конституції Землі // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 5. – С. 11.

степових пожеж, від обвалів – до руйнівних ураганів. "Ці явища поступово наростають, поглиблюються. Дедалі частіше метеорологи і кліматологи передбачають настання кліматичних змін, здатних за дуже короткий час (навіть в межах одного десятиліття) неспізнано змінити звичний нам світ. Цей аспект глобальної проблематики абсолютно очевидно став особливим зрізом загальної проблеми безпеки людства"⁴⁸³. Зрозуміло, що ЕКЗ ніяк не може абстрагуватися від сфери кліматичних явищ. Це тим більше природно, що, за великим рахунком, усі погодно-кліматичні феномени іманентно входять в ширшу область – в явища навколишнього середовища (тобто екологічні).

Науці давно відомо, що є дві категорії причин всіх можливих змін погоди і клімату: природні і антропогенні – залежні від діяльності людини. Не можна, звичайно, сказати, що другі неприродні – вони, зрозуміло, теж реалізуються в природі, але лише остільки, оскільки їй належить і сама людина. Істотна відмінність другої категорії від першої – в тому, що тут вступають в дію соціально-гуманітарні чинники (відсутні в природі як такі, поза людиною). У різні часи (і в різних регіонах планети) співвідношення процесів цих двох категорій є, безумовно, різним.

Наша епоха характерна тим, що дедалі більше відчутною стає дія на клімат Землі антропогенних чинників. Домінантним серед процесів цього роду стало глобальне потеплення, значною мірою зумовлене особливостями розвитку людської цивілізації^{484, 485}. Систематичні дослідження кліматологів показують, що зростання середньорічної температури на нашій планеті за ХХ сторіччя становить $\pm 0,5$ °С. Причиною його є прогресуюче забруднення атмосфери Землі (зменшення вмісту в ній кисню, що заміщається здебільшого вуглекислим газом). Плівка брудного повітря, що закутує земну кулю, перешкоджає відтоку тепла від поверхні планети, виникає парниковий ефект. Зазначимо, що найбільшою мірою так звані парникові гази містяться в промислових викидах і викидах транспорту, у відходах життєдіяльності великих міст.

"Є два загально визнані природні чинники систематичного поповнення атмосферного кисню – Світовий океан і ліси планети, і обидва ці феномени помітно потерпають від діяльності суспільства. Стан Світового океану безперервно погіршується в ході наступу цивілізації на глобальну акваторію (численні аварії нафтових танкерів і платформ, потрапляння в моря інших хімічних продуктів, прогресуюче забруднення річок і стічних вод, випадання опадів з отрутохімікатами і т.ін. Як наслідок – поступова деградація

---

⁴⁸³ Семенюк Э. П., Цырдя Т. Н., Урсул А. Д. Глобальные изменения климата: серьёзный вызов эпохи // Bioetica, Filosofia si Medicina in strategia de asigurare a securitatii umane: Materialele Conferintei a XV-a Stiintifice Internationale. 14 aprilie 2010 / Teodor N. Tirdea, redactor responsabil. – Chisinau: "Print-Caro" SRL, 2010. – P. 38.

⁴⁸⁴ Баландин Р. К. Цивилизация против природы. Что происходит с погодой и климатом? – М.: Вече, 2004. – 384 с.

⁴⁸⁵ Гор А. Неудобная правда. Глобальное потепление. Как остановить катастрофу / Пер. с англ. – СПб.: Амфора, 2007. – 328 с.

природних властивостей глобальної акваторії" ⁴⁸⁶. З іншого боку, так само неухильно скорочується площа лісів на земній кулі, хижацьке вирубування і лісові пожежі ведуть до того, що у певних місцях відбувається навіть опустелювання земель. А сумарний ефект цих процесів – безперервне зменшення вмісту кисню в атмосфері за одночасного підвищення частки CO₂ й інших парникових газів. За даними "Кур'єра ЮНЕСКО" (2000 р.), вміст двоокису вуглецю в повітрі за останнє сторіччя зріс на 25 %, тоді як за попередніх три століття – тільки на 10 %. Як бачимо, відбувається швидке наростання антропогенного тиску цивілізації на природу.

Глобальне потепління вже призвело до відчутних екологічних наслідків. Зокрема, почалося танення льодів полярних океанів і льодовиків на гірських вершинах різних континентів, виявляються певні зміни різних біологічних видів флори і фауни, помітно посилилися деструктивні процеси і аномальні природні явища (це стосується як атмосфери, так і земної кори, поверхні планети, Світового океану і водоймищ на суші). Людство в тривозі чекає ще тривожніших, глибинніших наслідків. Віддзеркаленням цієї тривоги світової спільноти стало хоч би те, що один з документів "Ріо-92" – "Кліматична конвенція" – був спеціально присвячений проблемам клімату, а через п'ять років після цього прийнятий Кіотський протокол щодо обмеження промислових викидів парникових газів в атмосферу. На жаль, обидва ці документи (як і багато інших) виконуються незадовільно. Всі спроби держав і політиків домовитися про необхідні заходи наразі не увінчалися успіхом і Копенгагенський саміт в грудні 2009 р. ще раз засвідчив це.

Звичайно, нинішні кліматичні катаклізми і проблеми світової спільноти варто сприймати не сепаратно, не самі по собі, а в широкому контексті кризових проявів епохи. "Хвороби цивілізації історично пов'язані із структурою людських потреб. Коли в соціумі поширюються гіпертрофовані або навіть просто нерозумні потреби, як це можна спостерігати зараз (все, що пов'язане з війнами і озброєнням, "роздутий" бюрократичний апарат, невиправдано великі представницькі витрати влади, засилля реклами і т.ін.), деформується нормальний розвиток всіх аспектів життя суспільства. Таким чином, формування розумних потреб – дуже істотний аспект ноосферної стратегії сталого розвитку. Серед них, безумовно, і потреба людей в здоровому кліматі, що є необхідною передумовою високої якості життя і діяльності в соціумі" ⁴⁸⁷. Найважливішою площиною загального комплексу адекватних заходів суспільства повинна стати екологізація світової економіки. Панівна модель ринкової економіки абсолютно не здатна

⁴⁸⁶ Семенюк Э. П., Цырдя Т. Н., Урсул А. Д. Глобальные изменения климата: серьёзный вызов эпохи // Bioetica, Filosofia si Medicina in strategia de asigurare a securitatii umane: Materialele Conferintei a XV-a Stiintifice Internationale. 14 aprilie 2010 / Teodor N. Tirdea, redactor responsabil. – Chisinau: "Print-Caro" SRL, 2010. – P. 148.

⁴⁸⁷ Семенюк Э. П., Цырдя Т. Н., Урсул А. Д. Глобальные изменения климата: серьёзный вызов эпохи // Bioetica, Filosofia si Medicina in strategia de asigurare a securitatii umane: Materialele Conferintei a XV-a Stiintifice Internationale. 14 aprilie 2010 / Teodor N. Tirdea, redactor responsabil. – Chisinau: "Print-Caro" SRL, 2010. – P. 151.

слугувати базою раціональної екологізації всього соціального організму⁴⁸⁸. Розвиток екологічної економіки повинен стати однією з методологічних домінант змісту ЕКЗ, і це сприятиме, зокрема, уникненню небажаних змін клімату.

Особливий аспект кліматичних проблем людства пов'язаний з прагненням суспільства регулювати клімат окремих регіонів у своїх інтересах, управляти ним⁴⁸⁹. Тут необхідна крайня обережність і обачність: історія останнього сторіччя дає безліч прикладів того, як бажання людини поліпшити життя шляхом втручання в природу (і, начебто, належним чином мотивоване і підтвержене розрахунками) призводило до техногенних і екологічних катастроф.

Зрозуміло, що проект ЕКЗ повинен містити завдання оптимізації кліматичних умов, в яких розвивається людство. При цьому не можна забувати, що все на світі багатогранного взаємопов'язане – ліси і річки, пустелі і болота, океани і степи, земля і небо, клімат і характер економіки. Не можна окремо піклуватися про клімат, забуваючи при цьому про все решту. Саме з цього випливає той принципово важливий факт, що ЕКЗ зможе успішно і ефективно виконувати покладені на неї функції лише за умови справжньої системності всієї її конструкції. Системний підхід до розроблення і практичного впровадження ЕКЗ – один з наріжних методологічних принципів цієї концепції⁴⁹⁰. І цей момент цілком адекватний характеру нашої епохи.

Разом з іншими теоретико-методологічними акцентами, сказане означає пріоритетність *інформаційного аспекту проекту ЕКЗ*. Наголосимо, що всі загалом екологічні завдання потребують вельми ґрунтовного інформаційного забезпечення⁴⁹¹. Це логічно витікає з особливої складності і багатогранності взаємозв'язків в екологічних системах різних рангів, з того, що всі вони, безумовно, належать до класу надвеликих систем. У цьому випадку і кількість, і якість необхідної інформації (включаючи її різноманітність і різнотипність) настільки вражаючі, що доводити масштаб інформаційних проблем тут особливо не доводиться. Між іншим, зміни клімату планети є в цьому плані хорошою ілюстрацією. І це, своєю чергою, означає, що ця область глобальної проблематики формує специфічне соціальне замовлення для інформатики як загальної теорії інформаційних явищ нашого часу.

Шлях від Ріо до Копенгагена (і далі) виявився досить складним і звивистим. Людство продовжує пошуки, бо клімат – така сфера природної реальності, відмахнутися від якої нікому не вдасться. Хочеться вірити, що

⁴⁸⁸ Т у н и ц я Ю. Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. – Київ: Знання, 2006. – 314 с.

⁴⁸⁹ С е м е н ю к Э. П., Ц ы р д я Т. Н., У р с у л А. Д. Глобальные изменения климата: серьёзный вызов эпохи // Bioetica, Filosofia si Medicina in strategia de asigurare a securitatii umane: Materialele Conferintei a XV-a Stiintifice Internationale. 14 aprilie 2010 / Teodor N. Tirdea, redactor responsabil. – Chisinau: "Print-Caro" SRL, 2010. – P. 151-152.

⁴⁹⁰ Т у н и ц я Ю. Ю., С е м е н ю к Е. П., Т у н и ц я Т. Ю. Методологічні основи Екологічної Конституції Землі // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 5. – С. 13.

⁴⁹¹ А р с к и й Ю. М., К р а п и в и н В. Ф., П о т а п о в И. И. Информационное обеспечение экологических исследований в задачах диагностики окружающей среды // НТИ. Сер. 1. – 2000. – № 7. – С. 7-10.

важливість цього напряму пошуків зможе вплинути на прискорення розроблення і впровадження ЕКЗ як документа, здатного сприяти системному вирішенню всього різноманіття екологічних проблем світової співдружності в єдиному комплексі.

5. Методологія інформаційної бази ЕКЗ

Майже два десятиліття проминуло від часу зародження ідеї ЕКЗ. Відтоді задум, безумовно, зазнав відчутних змін. Сьогодні багато що набуло рельєфніших обрисів (це стосується як змістовного наповнення ідеї, так і розуміння труднощів, перепон на шляху до її реалізації). Набагато краще усвідомлюються складність майбутньої роботи, її обсяг і багатогранність. І один з низки аспектів концепції ЕКЗ, де це відчувається повною мірою, – інформаційний.

Як відомо, "організм" будь-якої наукової концепції або теорії, чого б вони не стосувалися, має інформаційну природу, є її "будівельним матеріалом" і власною субстанцією виступає саме інформація про об'єкт дослідження, виражена у формі думок, висловів⁴⁹². У нашому ж випадку до цього загального положення інформаційного підходу додається те, що детерміноване змістовною специфікою ЕКЗ. У її назві троє слів, і кожне з них несе в собі частинку смислового навантаження.

По-перше, це конституція, тобто основний закон, що чітко регламентує юридичні права і обов'язки певних суб'єктів. Інформація, що закладається у всі такі документи, добре відома у світі, вона детермінується певними типологічними рисами конституційного права.

По-друге (що дуже істотно), конституція ця – екологічна. Ця область науки і соціальної практики, як відомо, відрізняється тим, що базується на величезній інформаційній різноманітності, причому інформація в її фундаменті – динамічна і багатofакторна.

Нарешті, по-третє, це конституція усесвітня, планетна, і це означає релевантність у цьому випадку багатоманітної інформації про різні країни, регіони і географічні об'єкти земної кулі (такі, як континенти, полюси, океани, материки, моря, річки, ліси, степи, острови і т.ін.). Крім того, постійно необхідна специфічна інформація в іншому аспекті – про міжнародні правові акти екологічного характеру, дво- і багатосторонні (а їх, як вже наголошувалося, налічується понад 350, і кількість ця, звичайно, зростає з часом). І це, безумовно, далеко не вся інформація, необхідна у зв'язку зі світовим масштабом ЕКЗ.

Як бачимо, вже в першому наближенні вимальовувалася вельми вражаюча картина. Це справжній Монблан інформації, причому різнопланової, багатоманітної і не статичної, а динамічної і природних умов (зокрема, наприклад, кліматичних), і соціального розвитку планети, що безперервно змінюється.

⁴⁹² Семенов Е. П. Информационный подход к познанию действительности. – Киев: Наукова думка, 1988. – с. 148-149.

Наголосимо, що схожі інформаційні завдання (колосальні по своєму масштабу) постають перед міжнародним співтовариством вже не вперше. Своєрідний прецедент можна було спостерігати в період підготовки документів "Ріо-92", особливо того, що відомий як "Порядок денний на XXI століття". Власне кажучи, все, що пов'язане з підготовкою концепції сталого розвитку, можна розглядати як певного роду генеральну репетицію до розроблення ЕКЗ. Водночас масштаб такого інформаційного завдання в жодному разі не можна недооцінювати. "У ІNTEPNET містяться мільйони найменувань літератури з екологічних і еколого-економічних питань розвитку. Не об'єднані в єдину правову систему міжнародні екологічні договори, а також спеціальну літературу, пов'язану з ними, не спроможна прочитати і осягнути жодна людина на планеті. Про цю літературу неможливо знати навіть приблизно, а знати треба. Тому потрібно створити один загальноприйнятий документ, який ратифікували б усі країни світу у власних інтересах і інтересах збереження цивілізації взагалі"⁴⁹³.

У разі згоди міжнародного співтовариства на підготовку, ухвалення і практичне впровадження Екологічної Конституції Землі перед світовою наукою постане складне завдання – розробити структуру і концептуальні параметри інформаційної бази ЕКЗ. Другим етапом роботи стане поступова реалізація такої бази – мабуть, у міру того, як просуватиметься розроблення основних положень самої конституції. Завершенням цієї складної роботи, як видається сьогодні, повинне бути змістовне наповнення каркасу основних положень відповідними інформаційними реаліями. Потім, звичайно, потрібна практична "обкатка" виробленого тексту конституції в процесі її впровадження.

Втім, можна уявити й інші сценарії розвитку подій. Про них вже йшлося у публікаціях з проблеми. "Екологічна Конституція Землі могла б мати рамковий характер, тобто відображати лише основні принципові положення щодо зобов'язань держав у різних сферах людської діяльності, що впливає на навколишнє середовище. Цей документ міг би містити положення обов'язкової юридичної сили, що безпосередньо стосуються запобігання кризовим екологічним явищам, які становлять загрозу здоров'ю або життю людини. Водночас допускаємо, що деякі його положення могли б мати і дорадчий характер"⁴⁹⁴. У будь-якому разі для розроблення ЕКЗ необхідна обширна інформаційна база.

Потреба створення такої бази пояснює, зокрема, важливість звернення до методології цього процесу. У її фундаменті, вочевидь, насамперед повинні бути відбиті основоположні принципи діалектики як логіки і теорії пізнання – загальність розвитку і зв'язку, детермінізм, евристичність людської діяльності. Наступний же ешелон – методологічні принципи наукової інформатики, тобто теорії самої наукової інформації, науково-інформаційної

⁴⁹³ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 188-189.

⁴⁹⁴ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 38.

діяльності і комунікацій в науці ^{495, 496, 497}. Нарешті, принципи, що характеризують специфіку ЕКЗ (про що вже йшлося).

У контексті запропонованої тут досить простої схеми потрібно, проте, уникнути механістичного спрощення. Ці три "поверхи" методологічних принципів, звичайно ж, взаємозалежні і навіть перетинаються між собою, утворюючи зв'язки взаємної детермінації. Іншими словами, конструкція методології інформаційної бази ЕКЗ насправді далеко не проста, не однолінійна, як це виглядає в поверхах звичайної будівлі. Передусім наголосимо, що загальні діалектичні принципи пронизують всю конструкцію, додаючи їй цілісного сенсу.

Загальність зв'язку, наприклад, як один з основоположних принципів діалектики, у цьому випадку (тобто стосовно ЕКЗ) насамперед відображає планетний характер такого документа, складність і багатогранність екологічної (та іншої необхідної) інформації, нарешті, специфіку чисто юридичної форми міжнародного і конституційного права. У останньому аспекті, наприклад, "ЕКЗ повинна стати основою піраміди і джерелом міжнародного екологічного права, бути консолідуючим документом для всіх раніше прийнятих міжнародних правоохоронних актів і покласти початок конструктивному механізму реалізації морально-етичних імперативів Хартії Землі (2000 р.), Хартії океанів (1998 р.), Ріо-декларації та "Порядку денного на XXI століття" (1992 р.), доповіді Міжнародної комісії ООН "Наше спільне майбутнє" (1987), інших міжнародних угод і конвенцій" ⁴⁹⁸. Зрозуміло, що все це накладає чималі зобов'язання на інформаційне забезпечення ЕКЗ.

Безперервна зміна і природних умов, і реалій соціального життя, і уявлень суспільства про право пояснює особливе методологічне значення принципу спільності розвитку. Динаміка нашої епохи, логічно, ставить підвищені вимоги до адекватності та своєчасності інформації, необхідної для розроблення ЕКЗ і її впровадження у практику світової спільноти. Закон прискореного розвитку науки (як приватний прояв ширшого – загального закону прискореного розвитку природи і суспільства), природно, спричинює помітне прискорення руху інформації в науці ⁴⁹⁹. Великий теоретичний і практичний інтерес для дослідників, що працюють над проблематикою ЕКЗ, становить також принцип детермінізму, що розкриває внутрішні механізми причинно-наслідкових зв'язків і породження всього нового у світі замість віджилого, такого, що відходить у небуття. Нарешті, не менш важливий і принцип евристичності людської діяльності – як практичної, так і

⁴⁹⁵ Михайлов А. И., Чёрный А. И., Гиляревский Р. С. Основы информатики. – М.: Наука, 1968. – 756 с.

⁴⁹⁶ Михайлов А. И., Чёрный А. И., Гиляревский Р. С. Научные коммуникации и информатика. – М.: Наука, 1976. – 435 с.

⁴⁹⁷ Арский Ю. М., Гиляревский Р. С., Туров И. С., Чёрный А. И. Инфосфера: информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе. – М.: ВИНТИ РАН, 1996. – 489 с.

⁴⁹⁸ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 250-251.

⁴⁹⁹ Михайлов А. И., Чёрный А. И., Гиляревский Р. С. Основы информатики. – М.: Наука, 1968. – с. 21-31.

теоретичної, суто інформаційної⁵⁰⁰. Як бачимо, загальні діалектичні принципи органічно переплітаються із закономірностями в області науки і наукової інформації, і зокрема – інформації, релевантної в області розроблення ЕКЗ.

І ще одне міркування, що стосується питань методології. "У світовій практиці відомо два відмінні підходи до вирішення природоохоронних проблем. Перший, такий, що вже історично склався в багатьох країнах, зокрема і в нашій, відображає суто природоохоронну діяльність, пов'язану з очищенням води, повітря, ґрунту й інших компонентів біосфери від господарського забруднення, іншими словами – боротьбу з наслідками, а також пасивну охорону природи шляхом різноманітних заборон. Інший підхід, що виник зовсім недавно, акцентує увагу більше на причинах, ніж на наслідках деградації природного середовища, тобто на господарській (економічній) політиці держави і діяльності всіх її господарських структур, що становлять головну причину погіршення екологічної ситуації"⁵⁰¹. Важливо усвідомлювати, що під час розроблення ЕКЗ об'єктивно необхідна інформація, пов'язана з обома підходами (хоча, на перший погляд, може видатися, що лише другий підхід відповідає суті ЕКЗ). Насправді в різних розділах ЕКЗ можна використовувати інформацію обох вказаних видів: адже разом з виявленням і запобіганням причинам погіршення екологічної ситуації (що, звичайно, вельми важливо!) необхідні і певні заборони, і боротьба з негативними наслідками.

На завершення наголосимо на ще одній істотній особливості всієї роботи над проблемами ЕКЗ. Коли йдеться про принципи природокористування на планеті, природно, що насамперед необхідна саме екологічна інформація різних видів. Але не тільки вона! Не варто забувати про те, що в суспільстві (як і в природі) різні аспекти розвитку органічно взаємопов'язані, і це, між іншим, означає: у єдиному організмі соціальної інформації різні її види постійно взаємодіють і впливають один на одного⁵⁰². Таким чином, інформаційна база ЕКЗ зовсім не зводиться до суто екологічної інформації (або ж трохи ширше – екологічної та юридичної в області міжнародного і конституційного права). По суті мова повинна йти про весь універсум соціальної інформації, якою оперує наука. Саме цю обставину пояснює справжній масштаб майбутньої інформаційної роботи. Але водночас вона посилює, не позбавлена страхітливої нескінченності, не відповідає словам Кузьми Пруткова про те, що не "можна обійняти неосяжного". Осяжною (і тому історично реальною) її робить той факт, що соціальна інформація – і, зокрема, наукова – здатна виступати в "знятому" (згорненому) вигляді. Саме семантичне ущільнення інформації мінімізує відповідні її масиви.

⁵⁰⁰ Ю д и н Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М.: Наука, 1978. – 391 с.

⁵⁰¹ Т у н и ц я Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 53.

⁵⁰² Цырдя Ф.Н. Социальная информация. Философский очерк. – Кишинёв: Штиинца, 1978. – 144 с.

Значення ЕКЗ в сучасній історії людства перебільшити важко. Як наголошує академік Ю.Ю. Туниця, "Екологічна Конституція Землі повинна стати глобальним міжнародним правовим актом екологічної безпеки планети, який визначав би допустимі норми екологічної поведінки всіх суверенних держав на користь виживання і процвітання цивілізації в ХХІ столітті, забезпечував цілісність і безпеку єдиної екосистеми Землі, забороняв тероризм як важкий екологічний злочин, застосування хімічної і бактеріологічної зброї, екологічно небезпечні військові конфлікти і т.ін." ⁵⁰³. В ім'я сталого розвитку людства украй необхідно мобілізувати всі здорові сили планети, щоб подолати будь-які можливі перепони (економічні, політичні, юридичні, інформаційні і т. ін.) на шляху розроблення, ухвалення ЕКЗ і впровадження її у практику міжнародного співтовариства.

6.4. Глобальне потепління в контексті кризових проявів цивілізації©

Не лише спеціальне спостереження за кліматом нашої планети, яке систематично здійснюють фахівці-метеорологи, але навіть спорадичне сприйняття його пересічними людьми вже давно збігаються у найважливішому: з погодою та кліматом "щось коїться" ⁵⁰⁴, зміни у цій сфері набули небезпечного, а подекуди навіть катастрофічного характеру. Різкі перепади атмосферного тиску і температури, стрімко змінювані один одним циклони та антициклони, буревії, урагани, торнадо, шторми, цунамі, небувалі морози та незвичайна спека, посуха з лісовими пожежами, а з іншого боку — небачені зливи та повені (наприклад, вода на вулицях Праги чи Варшави)... Дедалі більш звичною стає контрастність погоди та клімату, наявність у них раптових, різких змін – у тих регіонах, де раніше цього не спостерігалось. Останні роки підтвердили правильність передбачення кліматичних змін у ХХІ ст., що можуть за дуже короткий час (навіть у межах одного десятиріччя) неспізнанно змінити звичний для нас світ ⁵⁰⁵. Сьогодні людство усвідомлює для себе цю непросту, справді приголомшливу істину...

Науці давно відомо, що клімат Землі та окремих її регіонів аж ніяк не є вічною константою. Динаміка змін у ньому переконливо підтверджена історією минулих епох у розвитку планети, що так чи інакше стали надбанням людського розуму. Нині фахівці глибоко розуміють той факт, що погода і клімат є функціями дуже багатьох природних факторів, які теж перебувають у процесі вічних змін. Формування метеорології, як специфічної галузі знань про фізичний стан атмосфери (який і породжує всі погодно-

⁵⁰³ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 275.

© Е. Семенюк. Глобальне потепління в контексті кризових проявів цивілізації. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

⁵⁰⁴ Баландин Р. К. Цивілізація против природи. Что происходит с погодой и климатом? – М.: Вече, 2004. – 384 с.

⁵⁰⁵ Метьюс Р. Кліматичні зміни, що можуть перевернути світ // Кур'єр ЮНЕСКО. – Січень 2000. – С. 10-14.

кліматичні феномени), було пов'язане саме з вивченням причинно-наслідкових зв'язків у цій сфері^{506, 507}. Принципове значення для метеорології останніх століть мало відкриття того, що чималу роль у змінах клімату вже давно відіграє людство. Наука традиційно розрізняє зміни у природі, що відбуваються стихійно, та такі, що детерміновані людиною.

Домінанту різноманітних векторів сучасних кліматичних змін на планеті світова спільнота сьогодні бачить у невпинному *глобальному потеплінні*. За цим терміном стоїть тривале "підвищення пересічної планетної температури, спричинене затримкою сонячного тепла забрудненою атмосферою"⁵⁰⁸. Спостереження за температурним режимом Землі доводять, що протягом ХХ ст. середньорічна температура на планеті зросла на 0,5 °С, при цьому нерівномірно: біля екватора – лише на 0,2-0,3 °С, а в полярних широтах – на 1-1,5 °С. Це дає підставу для висновку, що тенденція глобального потепління клімату є найзагрозливішою для країн, що розташовані ближче до полюсів Землі. Особливо великою ця загроза стане тоді, коли розпочнеться активне танення вічних льодовиків полярних океанів. Але вже сьогодні, наприклад, клімат України дещо змінився⁵⁰⁹.

У науковому аналізі глобальне потепління корелюється, зазвичай, з вмістом у атмосфері Землі газів, які називають парниковими (тому що вони утворюють навколо планети своєрідну плівку, яка перешкоджає відтоку теплової енергії в космічний простір, спричиняючи, отже, всередині парниковий ефект). Основний з цих газів – двоокис вуглецю. За останнє століття вміст його в атмосфері збільшився на 25 % (тоді як раніше зростання на 10 % спостерігалось за 300 років). Варто зазначити: таке пояснення причини глобального потепління не є єдино можливим (є й суттєво інші варіанти), але в сучасній науці і громадській думці саме воно абсолютно переважає.

Наступний крок аналізу природи можливих запобіжних заходів людства проти небезпеки глобального потепління пов'язаний з адекватним розумінням причин значного збільшення вмісту парникових газів в атмосфері. Двоокис вуглецю, наприклад, утворюється внаслідок згоряння органічного палива, і це відразу ж наводить на думку про антропогенні джерела забруднення атмосфери. Проте воно може бути наслідком і суто стихійних процесів – природних лісових пожеж тощо. Відомо також, що значна кількість парникових газів виділяється під час виверження вулканів. Отже, принциповим є те, що джерелами небажаного забруднення атмосфери можуть бути як природні явища, так і діяльність людини. Якщо феномени першої категорії далеко не завжди підвладні суспільству, то зовсім інша справа – ця друга сфера.

⁵⁰⁶ Воробьёв А. Е., Пучков Л. А. Человек и биосфера: глобальное изменение климата. – Ч. 1,2. – М.: РУДН, 2006. – 910 с.

⁵⁰⁷ Логинов В. Ф. Глобальные и региональные изменения климата. Причины и следствия. – М.: ТетраСистемс, 2008. – 496 с.

⁵⁰⁸ Метьюс Р. Кліматичні зміни, що можуть перевернути світ // Кур'єр ЮНЕСКО. – Січень 2000. – С. 10.

⁵⁰⁹ Волощук В. М. та ін. Глобальне потепління і клімат України: регіональні, екологічні та соціально-економічні аспекти. – К.: Видавн.-полігр. центр "Київськ. ун-т", 2002. – 117 с.

Вивчаючи спосіб життя соціуму, дослідники звернули увагу на той факт, що протягом останнього століття енергетичні ресурси людства зросли в 1000 разів і процес цей продовжує поглиблюватися (зокрема, з прогресом термоядерної енергетики). Зрозуміло, що це – потужний фактор небажаних змін у температурному балансі планети. Світова спільнота на цей фактор може і повинна впливати з метою його мінімізації. Якщо ж розуміти проблему ширше, то перед людством постало стратегічне завдання справді історичної ваги – негайно взяти під свій жорсткий контроль всі залежні від нього чинники глобального потепління. Насамперед це стосується вмісту в атмосфері Землі виявлених парникових газів, особливо двоокису вуглецю.

Саме на цьому шляху серед найважливіших документів відомої Конференції ООН з проблем довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) з'явилася "Кліматична конвенція", яка, по суті, вперше на світовому рівні звернула увагу на небезпечні зміни клімату планети. Науковці обґрунтували залежність цих змін від *промислових викидів* парникових газів, внаслідок чого економіко-юридичною деталізацією цієї конвенції став Кіотський протокол. Він чітко фіксує міжнародні кількісні зобов'язання країн, які його підписали та ратифікували, щодо обмеження та зменшення викидів парникових газів в атмосферу. На жаль, Кіотський протокол наразі не набув юридичної сили, оскільки його досі не ратифікували багато держав (зокрема – найпотужніші у світі виробники промислової продукції).

Отже, цивілізація істотно причетна до глобального потепління^{510, 511}. При цьому варто наголосити й на тому, що вплив цивілізаційних чинників на клімат планети аж ніяк не обмежується лише виробничо-економічним аспектом людської діяльності. Насправді свою незамінну роль тут відіграють усі без винятку аспекти життя суспільства. Вельми показовий приклад – процес урбанізації: великі міста (а особливо міські агломерації), неминуче знищуючи природу, вносять чималі зміни у температурний баланс відповідних регіонів. Скупчення величезної кількості людей, опалювання будівель усіх видів (адже у містах багато громадських споруд), робота транспорту, безперечно, пов'язані з особливо інтенсивним поглинанням кисню та виділенням двоокису вуглецю. Оскільки ж вибухоподібне зростання населення та прискорення темпів урбанізації є найважливішими характеристиками сучасної демографічної ситуації у світі⁵¹², – природно, що це помітно сприяє глобальному потеплінню. У тому ж напрямі діє і стрімкий прогрес космічних досліджень.

Уже в 70-х роках минулого століття, осмислюючи перші підсумки роботи Римського клубу, А. Печчеї звернув увагу на низку кризових проявів сучасної цивілізації, внутрішньо пов'язаних між собою⁵¹³. Помітне

⁵¹⁰ Баландин Р. К. Цивілізація против природи. Что происходит с погодой и климатом? – М.: Вече, 2004. – 384 с.

⁵¹¹ Гор А. Неудобная правда. Глобальное потепление. Как остановить катастрофу / Пер. с англ. – СПб.: Амфора, 2007. – 328 с.

⁵¹² Семенюк Е. П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – с. 85-101.

⁵¹³ Печчеї А. Человеческие качества / Пер. с англ. – Изд. 2. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

вичерпання природних ресурсів, глобальна екологічна криза, несприятлива демографічна ситуація, голод і злидні у багатьох регіонах світу, безліч конфліктів у суспільстві, постійні війни з використанням засобів масового знищення, духовне зубожіння... Нині про все це можна сказати значно більше. І для повноти картини потрібно додати глобальні зміни клімату. Дуже важливо, що ця проблема має сприйматися не сепаратно, а в загальному контексті цивілізаційних негараздів людства, як одна з больових точок сучасності.

На жаль, нині ми сприймаємо у цьому феномені тільки видиму частину айсберга і можемо лише здогадуватися про весь обсяг небезпек та загроз людству, які потенційно несуть у собі зміни клімату. "Сучасні надточні оцінки вказують на потепління до 1,5 °С за наступне сторіччя"⁵¹⁴. Це утричі більше, ніж за попереднє... Але це цифра *пересічного* потепління, як вже було сказано, ближче до полюсів Землі (і навіть у середніх широтах) потепління буде значно більшим. Скільки ж льодовиків полярних океанів при цьому розтане, як саме підніметься рівень Світового океану, скільки міст, селищ, сільськогосподарських угідь у різних країнах буде при цьому затоплено?.. І ще одне, вкрай специфічне запитання: скільки заморожених (але потенційно небезпечних) вірусів чи бактерій страшних, невідомих нині хвороб минулих епох будуть звільнені з льодового полону в процесі цього танення, щоб потім атакувати людей, тварин, птахів, комах?.. Як це позначиться на світі рослин, наприклад, на біологічному здоров'ї лісів планети?.. Як усе це може змінити біосферу Землі?..

Якщо останні питання наразі звучать як наукова фантастика (або, принаймні, межують з нею), то саме по собі глобальне потепління стало сумною реальністю вже наших днів. У суспільній свідомості доби воно органічно пов'язується з глобальною екологічною кризою, занепадом природного довкілля внаслідок нерозумного господарювання людини на планеті. У пошуках виходу з кризової для людства ситуації, яка реально склалася наприкінці ХХ ст. внаслідок загострення низки цивілізаційних проблем сучасності, світова спільнота, як відомо, висунула ідею *сталого розвитку*. На її основі відразу ж почала формуватися відповідна концепція як специфічний феномен синтезу громадсько-політичної та наукової думки^{515, 516}. І перше, що можна сказати про можливі шляхи оптимізації клімату Землі, – це те, що вони мають узгоджуватися з загальною перспективою сталого розвитку та його механізмами.

Філософія сталого розвитку пов'язана з критикою органічних вад способу життя, який детермінував кризові прояви цивілізації. Це, зокрема, споживацька психологія, намагання жити лише сьогоднішнім днем, не дбаючи про майбутнє, за горезвісним принципом "після нас – хоч потоп". Така егоцентрична установка, звичайно, породжує в суспільстві хижацьке

⁵¹⁴ Метьюс Р. Кліматичні зміни, що можуть перевернути світ // Кур'єр ЮНЕСКО. – Січень 2000. – С. 11.

⁵¹⁵ Введение в теорию устойчивого развития. Курс лекций. – М.: Ступени, 2002. – 240 с.

⁵¹⁶ Урсул А. Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М.: Луч, 1993. – 275 с.

прагнення брати від природи якомога більше, зовсім не думаючи про наслідки, особливо далекосяжні. Адже зміни клімату (так само, до речі, як і руйнація біогеоценозів), безперечно, належать до тих масштабних явищ, що визрівають у природі лише протягом дуже тривалого часу, коли тільки нагромадження багатьох зовні непомітних кількісних змін здатне підготувати якісні зрушення.

Хвороби цивілізації історично пов'язані зі структурою людських потреб⁵¹⁷. Коли значного поширення в соціумі набувають гіпертрофовані або й просто нерозумні потреби, як це можна спостерігати тепер (все, що стосується війни та озброєнь, роздутий бюрократичний апарат, невинувато великі представницькі витрати влади, засилля реклами тощо), зазнає деформацій нормальний розвиток усіх аспектів життя суспільства. Отже, формування розумних потреб – дуже істотний аспект ноосферної стратегії сталого розвитку⁵¹⁸. Серед них, безперечно, і потреба людей у здоровому кліматі, який є необхідною передумовою високої якості життя і діяльності в соціумі.

Одна з найважливіших площин концепції сталого розвитку – послідовна *екологізація економіки*, наповнення всіх її складників та механізмів соціоекологічним змістом. Це дуже непросто, оскільки така тенденція найчастіше безпосередньо суперечить засадам традиційної ринкової економіки, орієнтованої на максимальний прибуток у найкоротші терміни⁵¹⁹. Сьогодні ситуація є вкрай тривожною: різке погіршення стану природного довкілля прогнозується вже на середину ХХІ ст., і водночас для відвернення катастрофи нічого серйозного не робиться, людство продовжує рухатися згубним шляхом (без відчутних змін в економіці). Академік Е.В. Гі-русов пояснює цей парадокс тим, що "згубний шлях є вигіднішим на *цьому відтинку часу* для тих, хто ухвалює рішення та доводить їх до практичної реалізації. Вигіднішим тому, що дає змогу продовжувати нагромаджувати багатство для порівняно невеликої горстки населення земної кулі коштом пограбування величезної більшості людей та повного виснаження природи"⁵²⁰.

Особливо ж важко здійснювати екологізацію економіки в умовах світової фінансово-економічної кризи. Подібні циклічні збої в механізмах ринкового господарювання, звичайно, теж належать до кризових проявів цивілізації (втім, не найбільших за своїм історичним масштабом), вони здатні лише послаблювати або, навпаки, посилювати дію основних, визначальних тенденцій розвитку світової спільноти, але не скасовувати їх загалом.

Важливим стратегічним інструментом подолання соціально-екологічних негараздів людства мала би стати Екологічна Конституція Землі, ідею впровадження якої у практику міжнародних стосунків уже давно

⁵¹⁷ Семенюк Е. П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – с. 51-65.

⁵¹⁸ Урсул А. Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М.: Луч, 1993. – 275 с.

⁵¹⁹ Туниця Ю. Ю. Екологіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – 314 с.

⁵²⁰ Введение в теорию устойчивого развития. Курс лекций. – М.: Ступени, 2002. – с. 34-35.

обстоює академік Ю. Ю. Туниця⁵²¹. У вересні 2009 р. Президент України від імені нашої держави вніс на сесії Генеральної Асамблеї ООН пропозицію про підготовку та ухвалення такої конституції: "Природа не знає людських кордонів. Але вона чутливо і боляче реагує на нашу діяльність. Наш дім вимагає від нас розсудливості, а найважливіше – елементарної турботи. Україна закликає світ почути цю вимогу і розпочати нехай складну, але вкрай необхідну, мудру і ретельну підготовку сучасних правил життя людини на Землі – документа спільних норм і обов'язків, який би став Екологічною Конституцією Землі. Не варто боятися труднощів чи тривалості переговорної роботи. Подумаймо про майбутнє. Це – головне завдання. Екологічна Конституція могла б стати основою для нової світової екологічної політики у XXI ст., закріпити обов'язки людей і народів перед природою і подбати про раціональне використання ресурсів, неприпустимість забруднень і нищення довкілля" (цитуються за офіційним сайтом Глави держави).

Звичайно, і цей крок теж має свою економічну вартість, але це не повинно стати перешкодою для світової спільноти. Варто було б негайно скасувати витрати на задоволення багатьох нерозумних або гіпертрофованих потреб суспільства, щоб вивільнені кошти зосередити для впровадження широкого комплексу природоохоронних заходів. Ця робота повинна мати глибоко системний характер, і принципова необхідність для цього такого фундаментального документа, як Екологічна Конституція Землі, стає дедалі очевиднішою.

Як свідчать повідомлення останнього часу, зараз у деяких країнах плануються та розробляються вельми ризиковані проекти щодо практичної реалізації керованих змін клімату. Так, відомий американський фахівець у галузі інформатики та мільярдер, засновник компанії "Майкрософт" Білл Гейтс є автором масштабного проекту "Big Hurricane suck" (з відповідним фінансовим фондом) – щодо того, як урятувати США від часто повторюваних та руйнівних смерчів, які приходять з Атлантики. Проект враховує, що за певними законами фізики такі урагани виникають поблизу екватора, коли температура води в океані перевищує 27 °С. Варто охолодити воду лише на 4,5 °С, щоб буревій страшної сили не утворювався. Б. Гейтс пропонує використати потужні помпи. "У місцях зародження тропічних циклонів він має намір розставити безліч плавучих платформ, які з морських глибин будуть засмоктувати холодну воду. І наливати її понад теплою. Відповідно, верхній шар океану охолодиться, випарів буде менше, і умови для виникнення ураганів щезнуть"⁵²².

Проект, ще раз наголосимо, вельми масштабний. До речі, його вже підтримав доктор фізики Джон Холдрен, радник президента США Барака Обама з питань науки. "За належного фінансування та згоди інших країн

⁵²¹ Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. 1. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.

⁵²² Егоров А. Білл Гейтс решило змінити клімат планети. В пользу США // Комсомольская правда в Украине. – 2009. – 21-27 августа. – С. 24.

баржі з помпами можна розставити по всьому екватору. Але для початку Гейтс хотів би організувати оборону США. І розташувати "великі помпи" у Мексиканській затоці. І якщо вже не задушити тайфуни зовсім, то хоч би не дати їм наблизитися до узбережжя Америки"⁵²³. Втім, цей дещо скромніший план викликає обгрунтовані побоювання сусідів США: а куди підуть відігнані від берегів Америки урагани?.. Чи не перетворяться вони у тій же Мексиканській затоці у своєрідну кліматичну зброю?.. Некажучи вже про те, що наслідки радикального втручання у природу, та ще й у такому масштабі, можуть виявитися цілком несподіваними для авторів таких проектів та небажаними (або й небезпечними) для людства. Адже історія не такого вже далекого минулого свідчить, як важко (якщо взагалі можливо!) точно розрахувати всі наслідки втручання у природу, особливо далекоюсяжні.

Соціальна екологія дає багато прикладів того, як бажання людини зробити життя кращим (і, ніби, належним чином умотивоване та підтвержене розрахунками) призводило до техногенних та екологічних катастроф⁵²⁴. Останній за часом інцидент такого роду – трагічна за своїми наслідками аварія на Саяно-Шушенській ГЕС, найбільшій у Росії та одній з найбільших у світі (серпень 2009 р.). На подібних уроках людство має вчитися величезної обережності та відповідальності у взаєминах з природою. У цій сфері, як і в медицині, під час планування безпрецедентно рішучих кроків варто завжди керуватися мудрим принципом "не зашкодь". Інша справа, коли йдеться про уникнення або часткове подолання парникового ефекту, який не є властивим самій природі, а виникає внаслідок порушення її закономірностей.

На завершення ще раз наголосимо, що зміну клімату не можна якимось відірвати, штучно ізолювати від усіх інших аспектів загальної проблематики сталого розвитку, яка в добу глобалізації стає дедалі багатограннішою та актуальнішою⁵²⁵. Відвернення цілком реальних загроз планетного характеру, які сьогодні багатьом видаються фатальними, апокаліптичними, є для цивілізації, без перебільшення, завданням історичної ваги. Це дасть змогу подолати глибоку кризу, яку нині переживає світова спільнота. Якщо ж цього не станеться, то людство може загинути. Сьогодні ми вже на самому краю прірви...

Як наголошує академік Ю.Ю. Туниця, "на сьогодні вже є кістяк Екологічної Конституції Землі, оформлено структуру документа, детально виписано преамбулу і кілька базових статей. Документ має вироблятися зусиллями великої групи спеціалістів з багатьох країн світу... Потрібно змінювати структуру ООН, створювати наднаціональні контролюючі органи з широкими повноваженнями, зокрема Міжнародну екологічну поліцію, Міжнародний екологічний суд, прокуратуру і адвокатуру". ("Високий замок", № 173, 26.09.2009).

⁵²³ Егоров А. Билл Гейтс решил изменить климат планеты. В пользу США // Комсомольская правда в Украине. – 2009. – 21-27 августа. – С. 24.

⁵²⁴ Зербіно Д. Д., Гжегоцький М. Р. Екологічні катастрофи у світі та в Україні. – Львів: БаК, 2005. – 272 с.

⁵²⁵ Мунтян М. А., Урсул А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М.: Ступени, 2003. – 304 с.

Розділ 7. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

7.1. Триєдиний регуляторний механізм міжнародної екологічної безпеки©

Боротися з екологічною кризою можливо лише спільними зусиллями всіх держав світу. Це аксіома сьогодення. Однак співпраця держав у сфері захисту та збереження навколишнього середовища має фрагментарний характер. На даний факт учені і політики не раз звертали увагу⁵²⁶, проте осінь 2009 р. спонукала міжнародне співтовариство знов привернути свою пильну увагу до екологічної проблематики. Багато лідерів держав висловилися на відкритті 64-тої сесії Генеральної Асамблеї ООН за поглиблення екологічної співпраці і створення дійсно ефективних механізмів контролю у цій сфері, а пізніше підтримали свої позиції на вересневому Саміті з проблеми зміни клімату. Зокрема президент Франції закликав до заснування Міжнародної екологічної організації, а Президент України вказав на потребу ухвалення Всесвітньої Екологічної Конституції⁵²⁷. Ці "зелені настрої" глав держав зумовила 15-а Конференція ООН в Копенгагені з проблеми зміни клімату, що відбулася у грудні 2009 р., на якій так і не було прийнято міжнародну угоду зі зміни клімату. Вона у 2013 р. могла б замінити Кіотський протокол 1997 р. На жаль, цього не відбулося.

На наш погляд, до двох вказаних проблем міжнародного екологічного співробітництва (відсутність міжнародної екологічної організації і єдиного міжнародно-правового екологічного акта) можна додати і третю – відсутність Міжнародного екологічного суду. Зупинимося докладніше на кожному з вказаних питань.

Зокрема, розглянемо деякі аспекти всеосяжної угоди з екологічної безпеки планети (Екологічна Конституція Землі).

Сьогодні діє понад 1000 дво- і багатосторонніх міжнародних угод, котрі врегульовують різні сфери екологічної співпраці: захист окремих видів флори і фауни на планеті Земля або в окремо взятих регіонах світу, захист

© М. Копылов, А. Солнцев. Меры по укреплению международного экологического сотрудничества. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.). Українською мовою друкується вперше. Переклав з російської Володимир Дудок.

⁵²⁶ Див., наприклад: Колодкин Р.А. Фрагментация международного права // Московский журнал международного права, 2005. – № 2. – С. 38-61.

⁵²⁷ Див.: www.un.org/ru/climatechange/summit2009, www.un.org/ga/64/generaldebate/index.shtml.

атмосфери і космосу (транскордонні переміщення повітря, озонівий шар, зміна клімату, космічне сміття), захист водних ресурсів, захист екологічних прав людини і т.ін. Проте досі не створено єдиної міжнародної екологічної угоди, яка б закріпила принципи міжнародного екологічного права, основні права і обов'язки держав у сфері забезпечення і підтримки міжнародної екологічної безпеки. Цей акт повинен кодифікувати галузь міжнародного екологічного права.

Спроби кодифікувати міжнародне екологічне право були раніше на офіційному і неофіційному рівні. На офіційному рівні КМП ООН у 1996 р. ввів до своєї довготермінової програми тему "Право навколишнього середовища: права і обов'язки держав із захисту навколишнього середовища" і "Принцип обережності"⁵²⁸, але вже понад десять років не може розпочатися процес кодифікування з вказаної теми.

У сфері неофіційного кодифікування міжнародного екологічного права безперечним проривом стало розроблення фахівцями Міжнародної спілки охорони природи і природних ресурсів (МСОП) і Міжнародної ради з права щодо навколишнього середовища проекту (за посильної участі Центру програмної діяльності в області права навколишнього середовища і установ ЮНЕП) Міжнародного пакту з навколишнього середовища і розвитку⁵²⁹, який був схвалений на ювілейному конгресі ООН з міжнародного публічного права (Нью-Йорк, 13-17 березня 1995 р.)⁵³⁰. Змінена і доповнена версія Міжнародного пакту була представлена державам-членам ООН під час 59-тої сесії Генеральної Асамблеї ООН в 2004 р.

Таким чином, враховуючи великий внесок КМП ООН⁵³¹ і МСОП⁵³² в кодифікування і прогресивний розвиток міжнародного екологічного права, раціональним є таке: КМП ООН на підставі проекту Міжнародного пакту з навколишнього середовища і розвитку може розробити Екологічну Конституцію Землі, яка надалі, згідно з практикою, що склалася, може бути

⁵²⁸ Див.: Док. ООН А/51/10.

⁵²⁹ О проекте Международного пакта по окружающей среде и развитию см., например: Копылов М.Н. Право на развитие и экологическая безопасность развивающихся стран (международно-правовые вопросы). - М.: ЭКОН, 2000. - С. 54 - 85; Молодцова Е.С. Мирное использование ядерной энергии и охрана окружающей среды: международно-правовые проблемы. Дис. ... д-ра юрид. наук / ИГП РАН. - М., 2002. - С. 69 - 93; Молодцова Е.С. Охрана окружающей среды и международное регулирование мирной ядерной деятельности. - М.: ИФ А.В. Туров, 2000. - С. 43 - 65; Копылов М.Н., Шевырева Е.А. Принципы международного экологического права: некоторые вопросы теории // Проблемы современной международной безопасности и международное право: материалы межвузовской научно-практической конференции памяти И.П. Блищенко / Отв. ред. А.Я. Капустин, А.Х. Абашидзе. - М., 2002. - С. 66 - 73; Копылов М.Н., Шевырева Е.А. К вопросу об отраслевых принципах международного экологического права // Вестник РУДН. Сер. Юридические науки. - М., 2002. - № 1. - С. 52 - 57;

⁵³⁰ Див.: Draft International Covenant on Environment and Development IUCN. The World Conservation Union. Third Edition: Second Revised Text, 2004 // www.iucn.org/themes/law/pdffdocuments/EPLP31EN_rev2.pdf.

⁵³¹ Див. подробнее: Солнцев А.М. К юбилею Комиссии международного права ООН. Вклад в кодификацию и прогрессивное развитие норм международного экологического права. - В кн.: Российский ежегодник международного права, 2008. - СПб., 2009. - С. 137 - 152.

⁵³² Див. подробнее: Копылов М.Н. Вклад Международного союза охраны природы и природных ресурсов в кодификацию и прогрессивное развитие международного экологического права // Московский журнал международного права, 2003. - № 2(50). - С. 228 - 245.

прийнята або Генеральною Асамблеєю ООН, або на міжнародній конференції *ad hoc*.

Пропозицію Президента України про створення Екологічної Конституції Землі⁵³³ варто підтримати.

Ухвалення єдиного універсального кодифікувального міжнародно-правового акта, таким чином, покликане вирішити дві найважливіші проблеми:

– відповісти на запитання про кількість і зміст спеціальних галузевих принципів міжнародного екологічного права;

– завершити оформлення міжнародного екологічного права в самостійну галузь сучасного міжнародного права.

Нагадаємо, що на взаємозв'язок впорядкування правових принципів, норм і інших настанов всередині галузі міжнародного екологічного права з всеохопним кодифікуванням вказував ще О.С. Колбасов⁵³⁴.

Кодифікування міжнародного права сприяє встановленню – на економічно і політично виваженій основі – точнішого змісту універсальних міжнародних договорів, більшої предметності галузей міжнародного права, конкретизації об'єктів міжнародно-правового регулювання з урахуванням досягнутого рівня волевиявлення держав.

Як справедливо наголошено в російській і зарубіжній юридичній літературі, в результаті міжнародно-правового кодифікування об'єднуються на якіснішій регулятивній основі (частіше – в межах багатостороннього правового акта) норми конкретної галузі міжнародного права, відповідно до рівня правосвідомості на цей період, а самі норми точніше формулюються⁵³⁵. Досягнення такої стрункої впорядкованості, ясності і кращої якості правил належної поведінки само по собі здійснює позитивний вплив на весь процес правотворення, на дієвість права загалом⁵³⁶.

Розглядаючи другу проблему, яка вирішується за допомогою єдиного міжнародно-правового акта, нагадаємо вислів Ю.М. Колосова, який ще в 1974 р. писав: "Група правових норм і принципів може претендувати на утворення самостійної правової галузі у тому випадку, коли держави домовляються про формулювання широкого універсального міжнародно-правового акта, що містить основні принципи міжнародного права в цій сфері міжнародних відносин". Понад те, "до появи подібного акта, – на його

⁵³³ Address of H.E. Mr. Victor Yushchenko, President of Ukraine to the Summit on Climate Change (22 September 2009, New York) // <http://www.un.org/ru/climatechange/summit2009>

⁵³⁴ Див.: Колбасов О.С. Международное экологическое право на пороге XXI века. – В кн.: Первая конференция Всемирной ассоциации международного права в России, 1997. / Отв. ред. А.Л. Колодкин. – Новороссийск, 1999. – С.133.

⁵³⁵ Див. об этом, например: Мовчан А.П. Кодификация и прогрессивное развитие международного права. – М.: Юрид. лит., 1972. – С.43-63; Кожевников Ф.И., Кривчикова Э.С. Комиссия международного права ООН. – М.: Междунар. отношения, 1977. – С.6-14; Международное право / Отв. ред. Е.Т. Усенко, Г.Г. Шинкаревич. – М.: Юристъ, 2003. – С. 174-176; Lauterpacht H. Being the Collected Papers of H. Lauterpacht. The General Works. – Cambridge, 1970. – Vol. 1. – P. 98-112; Oppenheim's International Law. – L., 1992. – Vol. 1. – Introduction, Part 1. Peace. – P. 96-114.

⁵³⁶ Див.: Вылегжанин А.Н., Каламкарян Р.А. К учету международного-правового опыта в работе по кодификации морского законодательства России // Государство и право, 2005. – №3. – С. 49-50.

погляд, – можна вести мову про становлення відповідної галузі міжнародного права, а після набуття ним чинності – про появу нової галузі" ⁵³⁷.

Міжнародна екологічна організація (МЕО)

Чимало міжнародних організацій, комісій і органів так чи інакше залучено до процесу екологічного співробітництва. На глобальному рівні – це більшість спеціалізованих установ ООН: Міжнародна морська організація (ІМО), Світова організація з продовольства та сільського господарства (ФАО), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО), Група Світового банку, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та ін. – МАГАТЕ, СОТ тощо. На регіональному рівні можна відзначити ЄС, СНД, АСЕАН, Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та ін. У структурі ООН можна виокремити такі допоміжні організаційні одиниці, як Екологічна програма ООН (ЮНЕП), Комісія зі сталого розвитку (КСР), Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН) та ін. Безліч міжнародних неурядових організацій (Міжнародна спілка охорони природи, Грінпіс, МККК та ін.) і т.зв. "параорганізацій" (Велика Вісімка, Арктична Рада) також залучені в процес міжнародного екологічного співробітництва. Можна відзначити зростаючу роль секретаріатів різних міжнародних екологічних угод у справі міжнародного екологічного управління ⁵³⁸. Ситуація, що склалася, з одного боку, пояснюється тим, що екологічна проблематика за своєю суттю інтегрована практично у всі сфери людської діяльності (транспорт, сільське господарство, будівництво та ін.) і тому більшість міжнародних організацій, керуючись об'єктивною реальністю міжнародних відносин, залучають екологічну проблематику в свою сферу діяльності. Цей процес отримав назву "Екологізація міжнародних відносин". З іншого боку, відсутність єдиного міжнародного механізму управління в екологічній сфері породжує безліч проблем, дублювання деяких функцій управління. Таким чином, створення Міжнародної екологічної організації (як виду міжнародної екологічної адміністрації) ⁵³⁹ є найважливішим елементом створення і підтримки міжнародної екологічної безпеки.

Потрібно підтримати позицію Франції щодо заснування МЕО в 2012 р. на саміті Групи "Ріо+20" (регіональне об'єднання латиноамериканських країн плюс "велика двадцятка") – форумі, який запропонувала провести Бразилія. Як зазначив в своєму виступі на Генеральній Асамблеї ООН президент Франції Н. Саркозі, МЕО повинна об'єднати всі міжнародні установи і агентства, що займаються екологічними проблемами. За оцінками Ніколя Саркозі, їх вже близько 60, але діють вони розрізнено і неузгоджено ⁵⁴⁰.

На наш погляд, об'єднати всі організації неможливо, та й нема в цьому потреби. Створення цієї організації відбуватиметься, безумовно, на базі

⁵³⁷ Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право. - М.: Междунар. отношения, 1974. - С.152.

⁵³⁸ Див.: Bauer Steffen, Busch Per-Olof, Siebenhüner Bernd. Treaty Secretariats in Global Environmental Governance. - In: International Organizations in Global Environmental Governance / Ed. by F. Biermann, B. Siebenhüner, A. Schreyögg. - Routledge, 2009. - P. 174 - 191.

⁵³⁹ Копылов М.Н. Международная экологическая администрация // Закон и право, 1998. - № 10. - С. 32 - 36.

⁵⁴⁰ Speech delivered by H.E. Mr. Nicolas Sarkozy, President of the French Republic, New York, 23rd September 2009 // www.un.org/ga/64/generaldebate/index.shtml.

ЮНЕП. Питання щодо доцільності передачі повноважень від згаданих міжнародних організацій МЕО в кожному випадку потрібно вирішувати окремо. Цим займатиметься попередня Комісія із створення МЕО. Обговорення захисту навколишнього середовища при певних видах людської діяльності потребує дуже високої технічної підготовки і спеціальних знань (проблема космічного сміття, вимоги до емісій авіаційних двигунів, екостандарти під час спорудження АЕС та ін.). Тому на цьому етапі нам видається недоцільною передача вказаних повноважень від ІКАО, МАГАТЕ, Комітету ООН з мирного використання космічного простору до створюваної МЕО.

Міжнародний екологічний суд

Серед діючих міжнародних судів і арбітражів існує низка міжнародних інституцій, адаптованих для вирішення міжнародних екологічних суперечок: Міжнародний суд ООН і Міжнародний морський трибунал; Постійна палата третейського суду; Орган з вирішення суперечок при Світовій організації торгівлі; Суд європейських співтовариств; Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення (у формі міжнародної неурядової організації).

Проте існуюча на сьогодні система вирішення міжнародних екологічних суперечок і поточна практика їх вирішення дають змогу вести мову про цілу низку проблем⁵⁴¹. По-перше, це неузгодженість клаузул про вирішення суперечок в міжнародних екологічних угодах. По-друге, можна констатувати, що міжнародні судові установи не завжди сприяють адекватному відшкодуванню екологічного збитку. По-третє, необхідно розширити коло суб'єктів, які мають право подачі позову. По-четверте, наявність фрагментації і диверсифікації в міжнародному праві, а також існування конкурентних і паралельних правових режимів – все це перешкоджає вирішенню екологічних суперечок міжнародними судовими установами і потребує створення Міжнародного екологічного суду. Цю ідею давно обстоюють провідні вітчизняні і зарубіжні автори⁵⁴².

Складнощі виникають, коли потрібно узгодити юрисдикцію Міжнародного екологічного суду із вже наявними міжнародними судовими установами. Так, наприклад, справи про злочин екоцид повинні розглядатися в Міжнародному кримінальному суді. Для цього пропонується внести до Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. нову статтю 6

⁵⁴¹ Подробнее див.: Солнцев А.М. Роль международных судебных учреждений в разрешении международных экологических споров. Дисс. ... канд. юрид. наук / РУДН. - М., 2008.

⁵⁴² Див.: Копылов М.Н. Международная экологическая администрация // Закон и право, 1998. - № 10. - С. 36; Солнцев А.М. Роль международных судебных учреждений в разрешении международных экологических споров. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / РУДН. - М., 2008. - С. 14; Шемшученко Ю.С. Плюс экологизация всей Земли (проблемы кодификации международного экологического права) // Экологическое право, 2009. - № 2/3. - С. 84; Шемшученко Ю.С. Экологическая конституция Земли: концептуальные подходы // Государство и право, 2008. - № 6. - С. 26; Rest A. Need for an International Court for the Environment? Undeveloped Legal Protection of the Individual in Transnational Litigation // Environmental Policy and Law, 1994. - Vol. 24. - P. 173 - 187; Postiglione A. The Global Environmental Crisis: The Need for an International Court of the Environment. - Florence, Giunti, 1996.

bis "Екоцид" ⁵⁴³, де буде відображено склад міжнародного злочину екоцид, який може бути здійснений і в мирний, і у військовий час, причому як під час міжнародних конфліктів, так і під час конфліктів не міжнародного характеру ⁵⁴⁴.

Підсумовуючи, можна зазначити таке. Зміцнення екологічного співробітництва держав і підвищення ефективності діючих механізмів цього співробітництва потребує серйозної реформи. Для вирішення сьогоденних екологічних проблем потрібно створити Міжнародну екологічну організацію, єдиний міжнародно-правовий екологічний акт і Міжнародний екологічний суд.

7.2. Врегулювання міжнародних диспутів з питань довкілля – міжнародний суд та міжнародний арбітраж (міжнародне право) ©

Протягом останніх двох-трьох десятиліть значною мірою зросло суспільне занепокоєння екологічними проблемами. Поряд з цим погіршився стан різних екосистем та довкілля загалом. Незважаючи на те, що і раніше набували чинності деякі важливі документи у цій сфері та здійснювалась певна діяльність, цей період можна розглядати як час формування міжнародного законодавства з питань охорони довкілля та збереження природи. Особливо важливою віхою процесу формування екологічного законодавства та міжнародної екологічної політики стала Декларація Конференції з питань довкілля та розвитку, що відбулась в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Відповідно до 26-го положення Декларації: *"Держави зобов'язані вирішувати суперечності з екологічних питань мирним шляхом та відповідно до положень Хартії ООН"*.

Це положення було лише повторним підтвердженням загального зобов'язання держав вирішувати конфлікти мирним шляхом, яке затверджене в другій статті третього параграфа Хартії ООН, де також описано методи вирішення суперечливих питань.

Міжнародний суд, як головний правовий орган ООН, тривалий час залишався єдиною інституцією для законного врегулювання суперечностей з екологічних питань. Нові наукові відкриття про навколишнє середовище та його властивості, розвиток правової системи та зміни у відносинах між країнами дали підстави для сумнівів стосовно можливості вирішення розбіжностей з екологічних питань за допомогою статуту Постійної палати міжнародного правосуддя, згідно з яким функціонує Міжнародний суд.

⁵⁴³ Согласно п.1 ст.121 Римского статута, «по истечении семи лет с момента вступления в силу настоящего Статута любое государство-участник может предложить поправки к нему». Поскольку Статут вступил в силу 1 июля 2002г., то уже со 2-ого июля 2009г. можно это сделать.

⁵⁴⁴ Див.: Абашидзе А.Х., Солнцев А.М. Экоцид как международное преступление: проблемы и перспективы. - В кн.: Международное уголовное правосудие: Современные проблемы / Под ред. Г.И. Богуша, Е.Н. Трикоз. - М.: Ин-т права и публичной политики, 2009. - С. 272.

© D. Blumenwitz. The Settlement of International Disputes Relating to the Environment – The International Court of Justice and International Arbitration. Науковий вісник. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – С. 50-61. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

Чинний механізм врегулювання конфліктів був підданий жорсткій критиці як з боку науковців, так і політиків. Внесення поправок до чинного статуту може певною мірою сприяти покращенню ситуації. Проте малоімовірно, що такі зміни відбудуться в найближчому майбутньому. Незважаючи на наведені міркування, Міжнародний суд має можливості для ефективного вирішення справ екологічного характеру, що він нещодавно довів. Попри наявність міжнародного правого органу, держави та інші активні на міжнародній арені сили мають подібні за ефективністю, проте більш гнучкі засоби врегулювання конфліктів, при цьому не маючи потреби зважати на обмеження, притаманні статуту.

Зміни або поправки до статуту є малоімовірними за поточної міжнародної політичної ситуації. Внесення поправок в Договір є можливим лише за схвалення двома третинами Генеральної Асамблеї та ратифікації двома третинами членів ООН, враховуючи постійних членів Ради Безпеки. Ситуація ускладнена наявністю Спеціальної комісії, котра попередньо розглядає всі пропозиції щодо внесення поправок до статуту. Держави добре усвідомлюють тривалість і складність заходів, котрих потребує реформа статуту. Вони більш схильні підтримувати пропозиції, здобутки яких напевно переважають ризики, зумовлені впровадженням проекту та зусилля, необхідні для його реалізації. За відсутності консенсусу серед членів будь-яка ідея приречена на поразку. Важко уявити собі необхідний консенсус між країнами-членами щодо такого типу питань як екологічні. Політичні фактори унеможливають внесення значних поправок до статуту. Попри це, по суті не існує жодних перепон, що перешкоджають Міжнародному суду вирішувати справи екологічного характеру.

Хоч і суд може потенційно мати справу з кожним видом конфлікту, додаткові заходи були проведені задля забезпечення можливості більш об'єктивно вирішувати екологічні питання. У 1993 р. було засновано Палату з екологічних питань, що складається з семи членів. Для того, щоб справу розглядали у Палаті, вона повинна бути передана туди за взаємною згодою сторін. Таким чином, Суд надає в розпорядження сторін спеціалізований орган, до складу якого входять судді, котрі мають необхідний досвід у галузі міжнародного екологічного права. Тож доволі поширена критика недосвідченості, а, отже, некомпетентності чинних органів не має під собою підґрунтя. Попри це, до послуг Палати наразі ніхто не вдавався, і малоімовірно, що коли-небудь вона буде задіяна. Визнанню справи, як такої що має екологічний характер, завжди заперечуватиме сторона, для якої об'єкт конфлікту не становить проблеми, на противагу сторони, котра керується екологічними інтересами.

Суд є не лише компетентним щодо вирішення екологічних диспутів, він також наділений повноваженнями для прийняття рішень у складних випадках. Він може запропонувати сторонам надати додаткові докази чи роз'яснення чи, за власною ініціативою, шукати інших джерел інформації. Поза тим, він може призначати експертів, котрі братимуть участь в судовому процесі та надаватимуть компетентну інформацію щодо технічно складних

питань. Таким чином, теоретично суд має всі можливості, щоб вирішувати навіть найскладніші справи.

Реформа статуту Міжнародного суду щодо врегулювання екологічних питань є не лише політично неможливою, проте, також і не потрібною. Такі документи як статут повинні бути максимально неупередженими та об'єктивними і передбачають загальноприйняті та усталені норми, тому варто бути особливо обережним з їх редагуванням – такі дії можуть бути сприйняті як потурання інтересам однієї зі сторін. Правові норми та положення, що стосуються екологічних питань, практично в усіх випадках будуть сприятливими для одних сторін і спричинять тиски інших. Статут Міжнародного трибуналу з морського права є прикладом положення з екологічних питань, що практично не потребує поправок.

Певні вади Міжнародного суду, котрі створюють можливості для ігнорування природоохоронних інтересів, можуть бути виправлені в межах чинної системи. Зваживши на проблему довгої тривалості судового процесу, Суд нещодавно вжив далекосяжних заходів, спрямованих на скорочення процесу прийняття рішень. Вимоги щодо внесення поправок до статуту, як і нещодавні пропозиції щодо впровадження нового Міжнародного екологічного суду, не беруть до уваги можливостей реформування чинного законодавства та інституцій. Прихильники таких нововведень залишають поза увагою той факт, що вони є нездійсненними у політичній перспективі (політично неможливими). Міжнародне право є гнучкою системою. Усунення вад забезпечить дотримання державами зобов'язання щодо мирного врегулювання конфліктів з екологічних питань, як це й передбачено у 26-му положенні Декларації, затвердженої в Ріо-де-Жанейро.

7.3. У напрямі до світового парламенту ©

Виклик кризі демократії

Одним з найважливіших чинників зростання загального невдоволення населення в умовах глобалізації є незалученість громадян до діяльності міжнародних інституцій, які формують повсякденне життя людей. Розчарування громадськості сягає значно глибше, ніж такі його прояви, як нещодавні вуличні демонстрації в Сіетлі та Празі. Дедалі частіше люди прислухаються до слів громадських діячів та організацій. Впродовж останніх півтора року Білл Клінтон, разом з генеральним секретарем ООН, директором ВТО та президентом Світового банку закликали громадян до активної співучасті в формуванні міжнародного порядку.

Попри це, досі жоден з них не запропонував хоча б загального погляду щодо того, яким саме чином забезпечити розширення можливостей участі громадськості в діяльності міжнародних інституцій. Тож, за відсутності

© R. Falk, A. Strauss. Toward Global Parliament. New York, "Foreign Affairs", January/February 2001, volume 80, number 1, pp. 212-220. Українською мовою друкується вперше. Переклав з англійської Ігор Соловій.

виважених планів реалізації необхідних заходів, спроби демократизації міжнародної системи виявлялись лишень через спроби формування громадськими організаціями та економічними елітами власних механізмів впливу (на ситуацію). У внутрішньодержавних політиках у межах представницької парламентської системи окремі зацікавлені сторони чітко обмежують коло своєї діяльності власними інтересами. У міжнародній політиці ця тенденція також набирає обертів, проте жоден з урядів не виступає як представник інтересів громадськості. Такий стан речей є неприпустимим у світі, де переважаюче розуміння демократичних цінностей передбачає неможливість існування ніким не обраних зацікавлених груп, що виступають як представники інтересів громадськості загалом. Кожна серйозна спроба виходу з кризи демократії повинна передбачати створення органу певного типу на міжнародному рівні. У часи, що передували глобалізації, цю ідею сприйняли б як дещо утопічну. В наш час не можна продовжувати ігнорувати бажання громадськості до участі в прийнятті рішень на міжнародному рівні. Відкритим залишається однак питанням про те, яким чином ця участь буде проявлятися.

Прийняття рішень стає глобальним

Цьому волевиявленню передують глибока зміна у співвідношенні сил. Завдання міжнародної системи урядування більше не обмежуються визначенням кордонів, захистом дипломатів та осудом застосування силових методів. Велика кількість глобальних політичних питань, що мають безпосередній вплив на громадян, тепер вирішуються на міжнародному рівні. Попри довготривалий період стабільного зростання, глобалізована економіка не змогла значною мірою вплинути на зниження рівня бідності. Економічне розшарування зростає, поряд з цим відбувається маргіналізація регіонів, котрі не є привабливими для інвестицій і не розглядаються як перспективні торговельні партнери. Сучасні екологічні тенденції свідчать, що наявні загрози може бути подолано лише шляхом прийняттям угод та діяльністю на міжнародному рівні. Тож не дивно, що особи, котрі вважають, що мають демократичні права на участь у прийнятті рішень, які впливають на їх життя прагнуть сказати своє слово у міжнародній системі.

Розгляд можливостей глобального парламенту

Громадянське суспільство сформоване неурядовими організаціями та добродійними асоціаціями, котрі в основу своєї діяльності заклали громадські, культурні, гуманітарні та соціальні пріоритети, стало потужною силою на міжнародному рівні. Найбільш помітними організаціями є *Amnesty International*, *Green peace*, *Oxfam* та Міжнародна комісія Червоного Хреста. ООН налічує понад 3000 громадських організацій. Незважаючи на те, що діяльність глобального громадянського суспільства стає дедалі більш помітною, критики піддають сумніву його можливість представляти інтереси громадськості. Звинувачення в незаконності мають ще більший резонанс у тих випадках, коли вони стосуються корпоративної та банківської еліт, які не є представниками організацій. За глобального впровадження норм демократії завжди є люди, чий політичний інтереси система ігнорує. Ці люди навряд чи

погодяться визнати обрані шляхи розвитку системи законними, а проблема кризи демократії (демократичної кризи) залишиться невирішеною. Лише у випадку поєднання інтересів громадськості та бізнесу під егідою уповноваженого загальноновизнаного представницького органу можна досягти політичних домовленостей, умови яких будуть визнані законними. Такий загальноновизнаний глобальний демократичний форум міг би вперше розглянути та порівняти екологічні та трудові стандарти з погляду економічної справедливості водночас для Півночі та Півдня.

На відміну від ООН, ця асамблея не буде заснована державами. Оскільки її дії будуть безпосередньо представляти інтереси глобальної громадськості, то вона може спростувати (не брати до уваги) твердження, про те що кордони держав визначаються законами, чинними на їхніх територіях. Таким чином, відтепер постане реальна можливість прикласти колективні зусилля задля охорони довкілля, обмеження чи навіть припинення використання зброї, захисту прав людини та інших заходів щодо утвердження глобального громадянського суспільства. Саме існування такої асамблеї сприятиме мирному вирішенню міжнародних конфліктів. Оскільки обрані делегати будуть представляти окремих осіб чи суспільні групи, а не держави, то рішення не будуть приймати для окремих держав. Коаліції, найімовірніше, будуть формуватись на засадах політичних орієнтацій та інтересів, а також поглядів на подальший глобальний розвиток. Компроміси, досягнуті між такими конкуруючими, проте неозброєними коаліціями, в підсумку можуть підірвати існуючу систему ведення війни, у якій рішення на міжнародному рівні досі приймають важко озброєні держави, котрі прагнуть знищити одна одну. З часом така система політичних відносин може стати прикладом формування однієї з найдемократичніших світових спільнот.

Як це станеться

Невід'ємним складником процесу суспільної еволюції є наростаюча демократизація міжнародної системи. Після завершення холодної війни двома переважаючими напрямками розвитку на світовому рівні стали глобалізація та демократизація. Світ прямує до глобальної інтегрованої політичної економіки, а уряди, обрані недемократичним шляхом, не мають достатньої політичної легітимності. Як це не парадоксально, міжнародна дискусія між прихильниками глобальної демократії і їх опонентами досі не вирішена.

Це може бути наслідком політичної інерції чи переконань щодо утопічності пропозицій про створення світового уряду. Але яким би не було пояснення, існування цієї суперечності стимулює громадськість та бізнесові і фінансові еліти приймати прямі дії задля реалізації своїх устремлінь. Оскільки цей процес відбувається поряд з глобалізацією, це сприяє розвитку ідей формування демократичної системи глобального управління. Політичним лідерам дедалі важче знаходити в населення підтримку. Демократична альтернатива закостенілій централізованій системі державного управління (державно-централізованій системі управління) стає щораз

привабливішою для всіх, хто переймається соціальною справедливістю та формуванням гуманного світового порядку.

7.4. Об'єктивні передумови на шляху до прийняття Екологічної Конституції Землі©

З часу виникнення ідеї про доцільність розроблення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ), за допомогою якої можна було б законодавчо регулювати стосунки між суб'єктами світового співтовариства в галузі охорони природного довкілля, минуло десять років⁵⁴⁵. Через п'ять років з часу публічного проголошення ідеї відбулося її офіційне представлення у виступі Президента України Л. Кучми на ХІХ спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася у червні 1997 року, а ще через три роки (грудень 2000 року) в його "Зверненні з нагоди закриття Чорнобильської АЕС" світ почув про доцільність створення таких міжнародних структур як Міжнародний екологічний суд (МЕС) і Міжнародний екологічний банк (МЕБ), за допомогою яких можна було б вирішувати міждержавні та міжрегіональні екологічні проблеми. Звичайно, що серед таких міжнародних структур мала б бути також Міжнародна екологічна інспекція (МЕІ), яка взяла б на себе контроль за екологічною ситуацією на суходолі і у Світовому океані. Зрозуміло, що від проголошення до реалізації значно простіших як за змістом, так і за масштабами ідей, минають роки й десятиліття. Тому сподіватися на швидку реалізацію цієї архіскладної ідеї глобального масштабу немає підстав. І все ж ідея вартує того, щоб бути всебічно опрацьованою і врешті-решт – прийнятою світовим співтовариством. Стосовно таких ідей дуже влучно висловився В. Вернадський (1921): "Наука шукає шляхи завжди одним способом. Вона розкладає складніше на простіше, потім, залишаючи осторонь складні завдання, розв'язує простіші й тільки тоді повертається до первісного завдання. Іноді проходять віки, перш ніж вона повертається до первісного завдання. Проте це завдання не губиться ... кожен дослідник, вирішуючи часткові питання ... осмислює головне завдання. Воно нерідко десятиліттями і сторіччями лежить в основі наукової роботи, становить "свята святих", тобто прагнення й пошук, що примушує людину нести важку та часто-густо смертельну працю наукової творчості"⁵⁴⁶.

© С. Кукурудза, Ф. Кіпчач, Я. Чопик. Об'єктивні передумови на шляху до прийняття Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.7. – С. 35-41.

⁵⁴⁵ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.

⁵⁴⁶ Мороз С.А. Історія біосфери Землі: У 2-х кн. Кн. 1: Теоретико-методологічні засади пізнання: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – с. 137.

У наш "надстрімкий" час вирішення таких суперважливих проблем, як збереження довкілля від деградації, не можна залишати поза увагою вчених, політиків і владних структур. Екологічна Конституція Землі, у разі її ухвалення, дає змогу регулювати антропійний вплив на ландшафтно-екологічні структури. В іншому випадку людство очікує надто похмура перспектива, про яку Дж. Баттон висловився афоризмом: "Одне з двох: або люди зроблять так, що у повітрі стане менше диму, або дим зробить так, що на Землі стане менше людей". Його вислів можна поширити не тільки на повітря, а й на інші компоненти та біосферу загалом: "Людству необхідно якомога швидше вирішувати дилему: або воно зробить так, що в біосфері буде менше забруднювальних речовин, або біосфера еволюціонуватиме таким чином, що в ній стане менше людей".

У монографії Ю. Туниці⁵⁴⁷ з проблематики ЕКЗ неодноразово акцентовано на суб'єктивних чинниках, які перешкоджають активізації роботи над цим міжнародним правовим актом. Водночас варто наголосити, що існує чимало об'єктивних проблем, які потрібно вирішити на шляху до прийняття ЕКЗ. З нашого погляду, погляду геоекологів, видається, що найважчою і найскладнішою передумовою на шляху до ЕКЗ є обґрунтування й узгодження міжнародної системи об'єктивних показників, норм і стандартів, за допомогою яких можна було б достатньо точно визначити екологічний стан будь-якої ландшафтно-екологічної системи (ЛС). Без розробки такої уніфікованої, узгодженої, унікальної (в розумінні єдиної) системи стандартів та методики їх визначення про "життєздатність" ЕКЗ не може бути мови. Це істина, яка не потребує доведення. Адже відомо, що національні конституції будь-якої країни хоч і визнаються законом прямої дії, але без цивільного, кримінального, земельного, водного та інших кодексів, практично не можуть виконувати функції найвищого правничого документа країни.

Найважливішими кроками на шляху до розроблення і ухвалення ЕКЗ є обґрунтування трьох фундаментальних документів: міжнародних екологічних стандартів; уніфікованої методики оцінки впливу на природне довкілля (в офіційних документах – навколишнє середовище); загально визнаної системи природоохоронної статистики. Ці три документи є об'єктивною передумовою прийняття Екологічної Конституції Землі.

На якій стадії розробки цих документів знаходиться сьогодні міжнародне співтовариство? Цікаво, що наукові пошуки в цьому плані велися паралельно і відносно автономно як у країнах колишнього соцтабору, так і в розвинених країнах західних демократій. З одного боку – це добре, бо є змога порівняти і надати перевагу кращому підходові, рішенню, методу, а з іншого – погано, бо ускладнює можливість зіставлення результатів, отриманих протягом тривалого часу спостережень.

Стосовно *екологічних стандартів*, то фахівці поділяють їх на три види:

⁵⁴⁷ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.

- стандарти якості природного довкілля (встановлюють гранично допустимі рівні забруднювальних речовин у компонентах ландшафтних систем: ґрунтах, воді, повітрі, біоті);
- стандарти на викиди та скиди (визначають максимальну концентрацію забруднювальних речовин у продуктах викидів і скидів підприємств та агрегатів);
- стандарти на функціонування (експлуатацію) нових технологій або підприємств, які завжди ґрунтуються на найкращих досягненнях галузі виробництва і мають особливий статус.

Усі три види стандартів взаємопов'язані. Підприємство, яке прагне отримати дозвіл на викиди (скиди), мусить показати, що воно не збільшить концентрації забруднюючих речовин у повітрі і водах понад рівень, передбачений стандартом якості природного довкілля. Проте, необхідно враховувати, що надто високі стандарти можуть стати неефективними, оскільки існує обмежена система моніторингу за багатьма забруднювальними речовинами. Тому доцільно мати таку систему стандартів якості всіх природних компонентів, яка відповідала б сучасному рівню моніторингу довкілля, його аналітичній базі.

Варто наголосити, що перехід на екологічні стандарти, запропоновані Європейським Союзом, є довготривалим процесом навіть для країн-членів цієї організації. Вони остаточно будуть запроваджені тільки у 2010 р., тобто перехідний період триватиме орієнтовно 15 років і більше. А якщо аналізувати увесь період адаптації західноєвропейських країн до стандартів на викиди в ЄС, то він триватиме декілька десятиліть. Навіть тепер багато виробництв цих країн мають проблеми з дотриманням чинних стандартів. Стосовно нових країн-членів ЄС, то для них встановлено триваліший термін для адаптації їхньої промисловості до чинних стандартів. Але навіть в цьому випадку, очевидно, треба буде понизити поріг вимог і стандартів, зокрема тих, що стосуються якості поверхневих вод.

Другим важливим кроком на шляху до ухвалення ЕКЗ є узгодженість, навіть ідентичність, методики *оцінювання впливу на природне довкілля* (ОВПД). За твердженням Дж. Бонайна⁵⁴⁸, ОВПД виникла у США і поширилася в інших країнах. У 1969 р. Конгрес США ухвалив Закон про політику стосовно охорони природного довкілля (NEPA). Це стало підставою для впровадження природоохоронних імперативів у процес прийняття урядових рішень. Однією із складових частин цього законодавства є положення, що передбачають необхідність оцінювати вплив урядових рішень на природне довкілля у процесі їх ухвалювання. Так виникла ідея доцільності оцінювання впливу на природне довкілля. ОВПД може бути процесом, документом або і першим, і другим водночас. Як процес, ОВПД охоплює науковий аналіз, обговорення посадовими особами можливого впливу, а також коментарі громадськості стосовно впливу і наслідків запропонованого рішення. ОВПД як

⁵⁴⁸ Кравченко С.М., Андрусевиц А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 336 с.

документ, повинне відповідати низці вимог. Дж. Бонайн наводить дев'ять вимог⁵⁴⁹. Звертаємо увагу на такі з них (зі скороченнями):

- в ОПВД повинні бути обговорені важливі *прямі* наслідки впливу на природне довкілля запропонованого рішення чи проекту, такі як, наприклад, завдання шкода геосистемі будівництвом нової дороги;
- в ОПВД повинні обговорюватися *непрямі* наслідки впливу на природне довкілля, наприклад такі, що спричинюватимуться економічним розвитком, будівництвом тощо;
- в ОПВД повинен обговорюватися *можливий* чи *потенційний* вплив, а не тільки той, що вважається *ймовірним*.

В Україні оцінка впливу на природне довкілля визначається внаслідок державної та громадської екологічних експертиз, сутність яких викладено в трьох законах: Законі про охорону навколишнього природного середовища (1991), Законі про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (1994) і Законі про екологічну експертизу (1995) із змінами і доповненнями до нього, внесеними 6 квітня 2000 року.

У кожному із згаданих законів передбачено екологічну експертизу, яка має багато спільного з оцінкою впливу на природне довкілля. За правом на проведення експертизи її поділяють на два типи: державну і громадську. Державну експертизу готує група експертів, громадську – неурядові організації або група громадських експертів. Водночас, законодавство передбачає, що державна експертиза повинна враховувати думку громадськості. Але громадськість має право на незалежну, окрему громадську експертизу. Результати останньої мають дорадчий характер, тобто вони можуть прийматися або відхилятися органом, який проводить державну експертизу. У Законі України про екологічну експертизу (зі змінами і доповненнями, внесеними 6 квітня 2000 року) у статті 11 йдеться про те, що "Підготовка висновків екологічної експертизи і прийняття рішень щодо подальшої реалізації (використання, застосування, експлуатація тощо) об'єкта екологічної експертизи здійснюється з урахуванням громадської думки".

У контексті розгляду питання оцінки впливу на природне довкілля (ОВПД) чи на навколишнє середовище (ОВНС), необхідно зауважити, що в обох випадках вживання цих дефініцій в офіційних документах не є правильним. Адже географи достеменно довели, що геопростір має горизонтальну і вертикальну диференціацію на генетично однорідні територіальні структури різного масштабу і складності: від фації → урочища → місцевості → ландшафти аж до геосфери планети Земля. Такі структури отримали назву: природні територіальні комплекси (ПТК), ландшафтні системи (ЛС), геосистеми, геореали тощо. Використання одного з них в офіційних документах надало б останнім більшої конкретності.

І третій крок стосується *формування статистики природного довкілля* без якої неможливо визначити екологічний стан будь-якого ландшафту чи його структурних частин – місцевостей, урочищ, фацій. Адже, будь-яке пла-

⁵⁴⁹ Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – с. 154-155.

нування і проектування переважно ґрунтується на досягнутому, яке повинно фіксуватися статистикою. Міжнародна статистична система природного довкілля мала б формуватися за єдиними методологічними підходами паралельно у всіх країнах планети. Методологічні труднощі та різні погляди на побудову економічних моделей розвитку суспільства стали першою, і чи не основною, перешкодою її творення. Як наслідок, не в усіх країнах сформована статистика природного довкілля, або вона перебуває на початковій стадії (збір даних). Статистична система природного довкілля обов'язково має становити структурний підрозділ єдиної державної статистичної системи.

Значної уваги цій проблемі надавали такі поважні структури як Статистична комісія ООН, Рада Європейського Економічного співтовариства, Сектор статистики колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Важливим етапом формування статистики на міжнародному рівні стало перше засідання робочої групи Європейської наради статистиків (березень 1973 р., Женева), на якому було розглянуто низку питань, зокрема основні: визначення цілей міжнародних розробок в області статистики; дослідження і політика охорони середовища; характер і вид збору статистичних даних; зв'язок статистики середовища з іншими статистичними системами⁵⁵⁰. Це дало б змогу широко використовувати дані статистичного обліку галузевих статистик (сільського, лісового, водного, транспортного, комунального господарств тощо). Нарада засвідчила, що організаційні розробки у більшості країн-членів Європейської Економічної Комісії ООН знаходяться на першій стадії (збір даних) або взагалі не почалися.

У 1975 р. в Будапешті відбулася нарада з нового проекту статистичної системи показників природного довкілля. Відповідно до цієї системи, показники згруповані за вісьмома основними розділами⁵⁵¹: загальні показники; показники, що характеризують: поверхню землі і наземну біосферу, водне середовище, відходи, стан повітряного середовища, шум, житлові і комунально-побутові умови життя населення, капіталовкладення у заходи захисту навколишнього середовища. Загалом система статистичних показників цього проекту базувалася на даних традиційних національних статистик і статистичного обліку.

У зв'язку з тим, що в окремих країнах даних статистичного обліку про природне довкілля недостатньо, а в галузевих статистиках мало даних, що характеризують довкілля і нанесену йому шкоду, було удосконалено методикау і збір показників за такими напрямками⁵⁵²: розвиток промислових агломерацій; характеристика використання земель; біологічні засоби захисту рослин і

---

⁵⁵⁰ Барта Б. Национальные и международные аспекты формирования статистики охраны природной среды// Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды. (Опыт социалистических стран). – М.: Прогресс, 1978, вып. 2. – С. 81.

⁵⁵¹ Барта Б. Национальные и международные аспекты формирования статистики охраны природной среды// Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды. (Опыт социалистических стран). – М.: Прогресс, 1978, вып. 2. – С. 84.

⁵⁵² Барта Б. Национальные и международные аспекты формирования статистики охраны природной среды// Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды. (Опыт социалистических стран). – М.: Прогресс, 1978, вып. 2. – С. 91.

вивчення їх використання та поширення; вивчення впливу технологій як чинника забруднення (класифікація забруднювальних речовин, розвиток і впровадження безвідходних технологій); вивчення наявності і використання очисних систем; розширення досліджень в області раціонального використання водосховищ; посилення зв'язку статистики балансів матеріалів, використання у промисловості сировини і матеріалів з проблемою відходів і забруднення; вивчення благоустрою і розвитку міських поселень, їх інфраструктури і транспорту з погляду умов життя населення великих міст; вивчення витрат на попередження деградації довкілля і його забруднення; розвиток методології і розроблення статистичних показників контролю за забрудненням довкілля, а також медичних заходів його зменшення або знешкодження; розроблення змісту, групування і повноти показників природоохоронних капіталовкладень з метою узгодження існуючих сьогодні методологічних розбіжностей національних статистик. Ці системи показників є незавершеними, але вони є першими кроками на шляху до створення єдиної міжнародної статистики природного довкілля. Розширенню та удосконаленню показників міжнародної статистики і статистичного обліку сприяла б орієнтації національних галузевих статистик на проблеми довкілля людини.

Зрозуміло, що розроблення міжнародної екологічної статистики можливе тільки на базі екологічного моніторингу – збору даних і аналізу інформації про сучасний екологічний стан компонентів природного довкілля (ландшафтів), його зміни і прогнозу на майбутнє. Це дасть змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між природним довкіллям і діяльністю людини та визначити вартість і ефективність заходів щодо збереження або покращення його якості. Експерти ООН⁵⁵³ вважають, що до екологічної статистики довкілля необхідно віднести і деякі соціально-економічні показники, які характеризували б стан блоку антропогенних систем (комунікацій, забудованих територій тощо). Отже, міжнародна статистична система показників довкілля повинна базуватися на двох підсистемах *мікро-* і *макропоказників*. До перших відносимо одиничні показники екологічного стану довкілля, які складаються з двох блоків: блоку природних систем та їх компонентів і блоку антропогенних систем. Макропоказники – це інтегральні показники, що будуть характеризувати екологічний стан довкілля загалом. Це дасть змогу дослідити не тільки причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю людини і покращенням або погіршенням екологічного стану довкілля, але й визначитися з обсягом природоохоронних капіталовкладень.

Американські дослідники Д. Кей і Ю. Скольніков, аналізуючи тенденції розвитку міжнародних організацій з охорони довкілля понад 30 років тому наголошували, що можна було б "говорити про можливість створення в інтересах міжнародного співтовариства відповідного механізму, здатного забезпечити виконання всіх завдань, пов'язаних з охороною природного довкілля. Проте, якщо ми дійсно ставимо перед собою мету ефективно вирішити у дов-

---

⁵⁵³ Васильев В.С., Писарев В.Д., Хозин Г.С. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – с. 47.

готерміновому плані критичні проблеми взаємостосунків людини і природи, подібні надії не можна визнати обґрунтованими" ⁵⁵⁴.

Водночас, серед західних дослідників були й такі, що мали протилежну думку. Так, пропозиція професора Принстонського університету Дж. Кеннана про створення Міжнародного агентства з охорони природного довкілля набула широкого розголосу. Він пропонував створити "... єдину організаційну структуру, яка б, не дублюючи роботу існуючих організацій, могла б стежити за їхньою діяльністю у плані виконання вимог до довкілля людини" ⁵⁵⁵. Така організація, в міру зростання її авторитету та реальної можливості контролю за діяльністю урядів, на переконання того ж автора "могла б поступово взяти на себе повноваження щодо проведення відповідних міжнародних заходів і ... перейти від дорадчої функції до функції єдиного Міжнародного екологічного управління" ⁵⁵⁶.

Як бачимо, ідея ЕКЗ є продовженням пошуку міжнародного впливу на стан природного довкілля з метою його збереження від забруднення та деградації. Так само ідея про введення екологічних стандартів має тривалу історію. Відомо, що американський соціолог П. Вольф на підставі опитування співробітників міжнародних організацій отримав дані про те, що "80 % опитаних працівників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) висловилися за введення *глобальних стандартів якості природного довкілля, обов'язкових для всіх держав (курсив наш – С. К., Ф. К.)*" ⁵⁵⁷.

Які ж узагальнювальні висновки маємо зробити зі всього того, про що йшлося вище? По-перше, ідея ЕКЗ має право на життя. Водночас, необхідно пам'ятати про існування багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, які гальмуватимуть "переведення її у практичну площину". По-друге, можна й потрібно паралельно опрацьовувати статті ЕКЗ і узгоджувати національні й регіональні стандарти якості природного довкілля з тим, щоб на відповідному етапі їх звести до глобального рівня і вийти на ухвалення Екологічної Конституції Землі. По-третє, об'єктивний погляд на цю проблему дає підставу твердити, що ухваленню ЕКЗ мусить передувати прийняття міжнародних: а) системи екологічних стандартів; б) методики оцінки якості природного довкілля або системи екологічної експертизи і в) системи природоохоронної статистики. Образно кажучи, ці три коні мають вивезти важкого воза Екологічної Конституції Землі на глобальну дорогу.

⁵⁵⁴ Васильев В.С., Писарев В.Д., Хозин Г.С. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – с. 205.

⁵⁵⁵ Васильев В.С., Писарев В.Д., Хозин Г.С. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – с. 206.

⁵⁵⁶ Васильев В.С., Писарев В.Д., Хозин Г.С. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – с. 206.

⁵⁵⁷ Васильев В.С., Писарев В.Д., Хозин Г.С. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – с. 211.

7.5. Реалізація екологічної функції держави в системі розподілу влади: сучасна конституційна модель ©

Глобалізація суспільного життя зумовила потребу в пошуках нових ідей організації державної влади з врахуванням формування глобального громадянського суспільства, єдиного загальносвітового інформаційного простору, нової глобальної економіки та нового типу відносин між державами. Ця потреба зумовлена як причинами політичного, економічного характеру, так і особливостями та необхідністю здійснення функцій держави, пов'язаної із охороною довкілля, боротьбою з тероризмом, подоланням голоду, вирішенням проблеми питної води та іншими викликами сучасному суспільству.

Для ухвалення та ратифікації Екологічної Конституції Землі потрібно також з'ясувати багато політико-правових питань. Проблема їх постановки та вирішення на сьогодні, на моє переконання, накладається на іншу дуже вагомому проблему, яку я називаю проблемою кризи сучасного правознавства, а радше навіть сучасного розуміння права. Адже коли постане питання про підготовку та ухвалення такого всесвітнього документа, як Екологічна Конституція Землі, ми постанемо перед фактом усвідомлення різниці між цим документом і багатьма чинними міжнародно-правовими актами.

Механізм ухвалення Екологічної Конституції Землі потребуватиме з'ясувати питання про організацію влади у державі, дати відповіді на питання, хто ж від держави мав би бути повноважним приймати таке доленосне рішення, за яким почне діяти правовий акт, що зумовить обмеження суверенітету кожної держави, яка визнає Екологічну Конституцію Землі. Треба нарешті виробити оптимальну модель сучасної держави та її конституційне закріплення, врахування у національних конституціях порядок надання чинності загальнопланетним актам, першим з яких буде Екологічна Конституція Землі.

Варто наголосити, що на сьогодні у вирішенні деяких із цих питань ми зайшли у глухий кут. Поверховий аналіз особливостей розвитку правової науки дає підстави констатувати відсутність нових теорій, здатних усунути кризу сучасного правознавства, що охопила як практику законотворення, так і методологію права.

Учені-правознавці – у пошуках подолання проблем, які стали на заваді сучасного розвитку правової системи України. Спостерігаємо спроби утвердження неонормативізму, спроби реанімувати вчення Г.Кельзена. Маємо твердження про верховенство не права, а закону, про посилення кримінальної відповідальності за ті чи інші правопорушення, про зміцнення державного апарату і т.ін.

Також варто звернути увагу на спроби ренесансу марксизму. Держава тут – апарат придушення і класового панування, а право – знаряддя

© В. Костицький. Реалізація екологічної функції держави в системі розподілу влади: сучасна конституційна модель. За матеріалами третьої львівської Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення" (3-4 грудня 2009 р.).

юридичного закріплення класової волі. Доречно нагадати, що вивчення марксизму в багатьох зарубіжних ВНЗ, вивчення "Капіталу" К. Маркса ще не означає переходу освіти та практики державного будівництва на марксистські рейки. Марксизм у поглядах на право залишається суб'єктивно-волюнтаристичним економізмом. Нагадаємо: ваше право є воля вашого класу, воля, зміст якої визначається економічними інтересами вашого класу, – апелювали К.Маркс і Ф.Енгельс до буржуазії у "Маніфесті комуністичної партії"⁵⁵⁸.

Друга група розробок є пошуком компромісу між "живим" правом Ерліха та божественним походженням держави і права Л.Й. Петражицького.

Третій напрям науково-теоретичних досліджень лежить у площині ідеї народного суверенітету Ж.-Ж.Руссо та теорії природного права аж від Ульпіана.

Ймовірно, що саме на стику другого і третього напрямів розвитку теорії права в сучасній українській науці і відкривається перспектива досліджень з метою зміни уявлень про право і державу. Значний інтерес знову може становити те, які засадничі положення лежать в основі права. Поза сумнівом, тут пріоритетною назвуть ідею справедливості, закріплення прав людини. Провідні вчені та політики такою вважають українську національну ідею. Підвищений інтерес до неї пояснюється потребою переосмислення змісту і ролі національної ідеї у житті народу відповідно до нових історичних та політичних реалій, пов'язаних з особливостями сучасного етапу державного будівництва.

У процесі дослідження цієї проблематики започатковано новий науковий напрям – етнодержавознавство, концептуальним ядром якого є українська національна ідея. Доречно відзначити вагомий внесок у розроблення цих проблем Ю.Римаренка як особистими науковими працями, так і завдяки організованім ним колективним фундаментальним дослідженням, енциклопедичним та довідковим виданням, які здійснено під його керівництвом.

Узагальнюючи наявні теоретичні доробки вітчизняних дослідників, можна стверджувати, що національна ідея – це своєрідна національна мета, яка об'єднує і підносить народ, інтегрує і гармонізує інтереси нації – політичних сил, корпоративних і професійних об'єднань, етнічних груп та релігійних конфесій, тобто всіх суб'єктів громадянського суспільства, найповніше відповідає її традиціям, устремлінням, культурно-психологічним установкам, забезпечуючи подальший розвиток та виявляє, зокрема, свій зовнішній вираз у найбільш досконалій моделі національно-державного устрою.

Українська національна ідея набула свого юридичного оформлення в Конституції України. У Преамбулі Конституції України зазначено, що Верховна Рада України, "спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім

⁵⁵⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.4.С.443. См. также: Соч.Т.3.С.322.

Українським народом права на самовизначення" ухвалює цю Конституцію, а у статті 1 проголошує Україну суверенною і незалежною державою.

Дехто схильний стверджувати, що на сьогодні національна ідея себе вичерпала, а тому необхідно шукати нову ідею, яка консолідувала б Український народ. З цього приводу зауважимо, що в умовах інформаційних та економічних воєн ХХІ ст. проблеми соборності, незалежності та суверенності народу, влади і держави продовжують залишатися особливо актуальними. Національна ідея наповнюється новим змістом, в основі якого – економічний патріотизм як складник національної ідеї⁵⁵⁹. У ХХІ ст. національну ідею годі уявити без такого пріоритету, як збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь, тобто умов існування етносу, нації, народу. Зрозуміло, що як економічний патріотизм, так і необхідність збереження довкілля потрібно розглядати не тільки як складник національної ідеї, але й як принцип права.

Сьогодні є підстави стверджувати, що такий складник національної ідеї, як загальносуспільне прагнення розбудови правової держави, заснованої на принципі розподілу влади як однієї із умов реалізації європейських устремлінь Українського народу, забезпечення "вростання" України в європейську та світову спільноти, є критерієм віднесення України до числа цивілізованих держав, складником менталітету та світогляду сучасного українця.

Вперше знаходимо такі ідеї у роботах представників платонівської школи: Держава – спільнота людей, достатньо сильна для процвітання; узаконена спільнота багатьох людей⁵⁶⁰. Правова держава у Жан-Жака Руссо керується Суспільним договором, який слугує основою всіх прав, а метою її є встановлення загального блага⁵⁶¹. Томас Джефферсон справжньою основою республіканської держави вважає рівноправність кожного громадянина, рівні особисті і майнові права і розпорядження ними⁵⁶². Дійсністю моральної ідеї називав державу Г. Гегель⁵⁶³.

Ідея розподілу владних функцій розвивалася паралельно з ідеєю правової держави як одна з її умов поряд з іншими ознаками, зокрема такими, як гарантування прав і свобод особи, реальна рівноправність, верховенство права, справедливість закону, відповідальність держави перед людиною та ін.

Зміст цього принципу полягає у забезпеченні розподілу влади для того, щоб не допустити її зосередження в руках однієї особи або групи (клану,

⁵⁵⁹ Костицький В. В. Економічний патріотизм як соціально-економічне і правове явлення.-Право України.- № 6, 2001.- Киев, 2001; Закон концентрації банківського капітала: необхідність і шляхи здійснення.- Право України, № 12, 2002; Киев, 2002.- Економіко-правові проблеми концентрації капітала: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній.-Право України, № 3, 2003.- Киев, 2003; Економічний патріотизм як складова національної ідеї.- Інститут законодавчих прогнозів і правової експертизи.- Киев, 2001; Українська національна ідея: минуле і теперішнє.- Інститут законодавчих прогнозів і правової експертизи; Киев, 2002.

⁵⁶⁰ Демиденко Г.Г. Історія політичних і правових учень: Хрестоматія для юридических вузів і факультетів.- Харків: "Факт", 1999. – с. 35.

⁵⁶¹ Демиденко Г.Г. Історія політичних і правових учень : Хрестоматія для юридических вузів і факультетів.- Харків: "Факт", 1999. – с. 223.

⁵⁶² Демиденко Г.Г. Історія політичних і правових учень : Хрестоматія для юридических вузів і факультетів.- Харків: "Факт", 1999. – с. 401.

⁵⁶³ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Філософія права – М.:Мисль, 1990.-С.279.

класу) людей. Але для держави ХХІ ст. розподіл влади стає об'єктивною передумовою оптимального функціонування її механізму, ефективного виконання державою своїх завдань і функцій, обов'язків перед громадянським суспільством.

Історія наукових пошуків вирішення цієї проблеми сягає дещо далі традиційно цитованих у нас джерел Ш. Л. Монтеस्क'є або, у кращому випадку, Д. Локка. Ще античний історик Полібій (200 – 120 рр. до н. е.) писав, що влада у Давньому Римі поділена таким чином, щоби жодна з її ланок не переважувала іншу⁵⁶⁴. Платон державу називає справедливою тоді, коли із трьох наявних у ній станів (правителі, воїни і ремісники) кожний робить свою справу⁵⁶⁵. Ідею розподілу владних функцій знаходимо і у Томмазо Кампанелі, і у Жана Бодена, і в Гуго Гроція, і у Бенедикта Спінози, і у Джерарда Уінстенлі.

Звичайно, Джон Локк вперше сформулював теоретичні засади поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Законодавча влада у нього та, яка "має право *вказувати*, як має бути застосована сила *держави* для збереження суспільства та його членів". Для забезпечення "*безперервного виконання і спостереження за цим виконанням*" необхідно, щоб увесь час існувала влада, яка стежить за *виконанням* тих законів, які створені і залишаються в силі". Третя гілка влади у Джона Локка – народна, або федеративна, що "відповідає тій владі, якою за природою володіє кожна людина до того, як вступила у суспільство". Джон Локк обґрунтовує верховенство законодавчої влади, підпорядкованість виконавчої влади законодавчій. Незважаючи на прихильність до ідеї народного суверенітету та право народу на застосування сили проти несправедливої і незаконної сили, Джон Локк ще не говорить про народ як єдине джерело влади, тому висловлюється щодо недоцільності розподілу і передання в руки різних людей виконавчої та федеративної (народної) влади. Очевидно, це зумовлено спробами тогочасних передових мислителів теоретично обґрунтувати необхідність обмеження королівської влади⁵⁶⁶ у законодавчій та виконавчій сферах, зокрема шляхом створення парламенту та системи органів виконавчої влади, до роботи у яких запрошували б людей за професійною ознакою.

Сучасна держава не може не бути правовою. Уже в Декларації прав людини і громадянина, прийнятій у 1789 р. Національними зборами Франції, проголошувалося, що суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не здійснено розподілу влад, не має конституції. Сьогодні державу, в якій не забезпечено розподілу владних повноважень, світове співтовариство розглядає як анахронізм ХХІ ст., тоталітарну державу, владу хунти, феодалний пережиток і т.д. При цьому, така держава стає дуже часто

⁵⁶⁴ Марченко М.Н. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. - Том 1 Теория государства - М.: "Зерцало", 1998. - С. 378.

⁵⁶⁵ Див.: "История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов /Сост. И общ. Ред. Проф., д-р ист. Наук Г.Г. Демиденко. – Харьков: "Факт", 1999. - С.25.

⁵⁶⁶ Демиденко Г.Г. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов.- Харьков: "Факт", 1999. – с. 202-203.

об'єктом ізоляції, а її громадяни – заручниками влади, позбавленими нормального спілкування із світовим співтовариством.

Тільки правова держава здатна стати на службу суспільству і людині, зокрема забезпечити реалізацію екологічних прав особи як на національному, так і міжнародному рівнях.

З ухваленням Конституції України у 1996 р. в Україні було задекларовано створення правової держави. Незважаючи на те, що Конституцію назвали Основним Законом, вже у самому тексті було зроблено спробу позбутися цього радянського штампу. Конституцію Верховна Рада України ухвалила від імені Українського народу – громадян всіх національностей.

Зрозуміло, що віднесення Конституції до числа законів, навіть з додатком "Основний", принижує значення цього акту у розвитку суспільства та його місце у правовій системі. За своїм юридичним значенням сучасна конституція є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством, договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини.

Звернемо увагу, що стаття 1 Конституції України визначає нашу державу як правову. В основі критеріїв віднесення держави до такої, що може бути названа правовою – пріоритет прав людини у системі права, гарантованість і реальність реалізації цих прав і свобод, наявність у країні громадянського суспільства, верховенство права, реалізація принципу диспозитивності (який потрібно розглядати як універсальний принцип права) у праві і правничій практиці ("можна все, що не заборонено законом" на відміну і на протигагу панівному в умовах будь-якої тоталітарної держави "можна все, що дозволено законом"), юридичне закріплення та реалізація принципу розподілу влади. Насправді, ці проблеми в умовах переосмислення теоретичних та методологічних засад права та формування нової філософії права в сучасних умовах є надзвичайно привабливими для дослідження і ми ще звернемося до їх аналізу. У контексті поставленої тут мети зосередимося на принципі розподілу влад як одному із основоположних, засадничих постулатів сучасного розуміння права.

Сьогодні, тринадцять років згодом, мені, як співавтору ухваленої 28 червня 1996 р. Конституції України, доводиться визнати, що тоді було допущено методологічну помилку, яка і досі є причиною політичних протистоянь та збоїв у роботі державного апарату. Йдеться про те, що в основу моделювання державної влади у проекті Конституції України було закладено принцип, сформульований Джоном Локком та Шарлем Монтеск'є ще 270 років тому щодо поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, принцип, який зараз не охоплює всі функціональні гілки державного механізму.

При цьому ми, як співавтори Конституції України, не врахували такі моменти:

- з часу наукової розробки Д. Локка і Ш. Монтеск'є державний апарат був значно удосконалений і ускладнений;

- у XVII-XVIII ст. в основу ідеї розподілу влади було покладено завдання не тільки і не стільки народного суверенітету, а завдання обмеження абсолютної королівської влади та законодавчого забезпечення суспільства від можливої сваволі монарха;
- під час підготовки проекту Конституції України у її розробників забракло часу для опрацювання моделі місцевого самоврядування, яке вже за цими ж конституційними вимогами є владою територіальної громади, має задекларовану майнову і бюджетну автономію;
- рівень легітимності обраного народом Президента України такий же, як і всієї Верховної Ради, однак за своїми повноваженнями Президент не може бути віднесений до жодної з означених гілок влади;
- вже у XX ст. з'явилися наукові роботи, які дещо по-іншому описували систему "гілок" державного апарату;
- наприкінці XX – початку XXI ст. перед сучасною цивілізацією постали нові екологічні виклики, які обумовили потребу у перегляді функцій держави та необхідності міжнародної інтеграції у вирішенні питань збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь.

Однією з перших спроб переосмислення теорії розподілу влади в сучасних умовах є праця китайського вченого і політика Сунь Ятсена "Конституція п'яти влад"⁵⁶⁷, у якій автор, окрім законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, виділяв ще й екзаменаційну і контрольну влади.

У правовій державі влада належить народові. Положення Конституції України про те, що єдиним джерелом влади є народ, не враховує однієї обставини. Народ є не тільки джерелом, але і носієм влади. Для Ціцерона ("Діалоги. Про державу. Про закони") ідеальною є держава, у якій сформована влада "належною мірою, будучи складеною із трьох видів влади – царської, влади оптиматів і народної"⁵⁶⁸. Якщо так, то державна влада і місцеве самоврядування виступають похідними від влади народу. Отже, перш ніж говорити про гілки влади, треба з'ясувати питання про рівні влади.

Очевидно, що першим рівнем є влада народу як єдиного джерела і єдиного носія влади. Другий рівень влади охоплює систему представницької влади. Ця система має три гілки: законодавча влада — парламент; президент держави; місцеве самоврядування.

Представницька влада є виборною. Принцип виборності представницької влади народом є неодмінною умовою існування влади взагалі, а не тільки представницької як такої. Заміна, наприклад, обрання Президента України народом на всеукраїнських виборах на його обрання Верховною Радою України порушує принцип конституційної стабільності,

⁵⁶⁷ Мухаева Р.Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов – М.: "Издательство ПРИОР", 2000 – С. 470-473.

⁵⁶⁸ Демиденко Г.Г. История политических и правовых учений : Хрестоматия для юридических вузов и факультетов.- Харьков: "Факт", 1999. – с. 47.

сформульований у Конституції України механізм формування та функціонування влади, конституційні приписи статті 5 щодо суверенітету народу.

У Конституції України прямо не зазначено, що влада належить народу. Народ названо носієм суверенітету та джерелом влади. Однак стаття 5 Конституції у ч.ІІ установлює, що народ **здійснює** владу (виділено – В.К.) або безпосередньо, або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народ наділяє на виборах владою Парламент, Президента та органами місцевого самоврядування.

Окрім того, якщо єдиним джерелом і носієм суверенітету (тобто влади) є народ, то влада неподільно належить саме йому. Поділ влади на гілки є лише функціональною структуризацією системи влади народу. Цю обставину треба враховувати як у конструюванні механізму охорони навколишнього природного середовища, так і розробляючи питання про ухвалення Екологічної Конституції Землі та створюючи модель національних і міжнародних органів забезпечення її реалізації.

Стаття 7 Конституції України, проголошуючи, що "в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування", конституціоє місцеве самоврядування як окрему гілку влади. Отже, магістратура є владою народу, а не державною владою.

Згадаємо, що три основних елементи держави у роботі "Політика" виділяв Аристотель: законодавчий орган про державні справи; магістратура; судові органи ⁵⁶⁹. Місцеве самоврядування, як гілка влади, наділене, відповідно до ст.142 Конституції України, матеріальною і фінансовою основою у вигляді рухомого і нерухомого майна, доходів місцевих бюджетів, інших коштів, землею, природними ресурсами, що є у власності територіальних громад, а також об'єктами спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Елементи розподілу влади маємо і на місцевому рівні. Місцеві ради, як місцеві парламенти, формують виконавчу владу та власні контрольні органи.

Незважаючи на те, що стаття 6 Конституції України передбачає здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, постаттєвий аналіз Української Конституції дає підстави стверджувати, що в Конституції юридично закріплено створення державних органів, які не можуть бути віднесені до законодавчої, виконавчої та судової влад. Це інститут президентства, кваліфікаційні комісії суддів, Вища Рада Юстиції, прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Зрозуміло, що у кожній країні конституція має свої особливості і по-різному встановлює модель влади та співвідношення гілок влади. У Сунь Ятсена президент належить до системи виконавчої влади, натомість

---

⁵⁶⁹ Демиденко Г.Г. История политических и правовых учений : Хрестоматия для юридических вузов и факультетов.- Харьков: "Факт", 1999. – с. 42-43.

імператор є носієм законодавчої влади ⁵⁷⁰. На наш погляд, президент залишається виборним і обмеженим у правах монархом, оскільки поряд з нормотворчими, номінаційними, управлінськими повноваженнями має і судову (помилування), установчу та інші функції ⁵⁷¹. Третій рівень влади – похідний: виконавча влада, судова влада, контрольно-наглядова та атестаційна влада. Зазначу, що в новому проекті Конституції України автор статті створив модель організації влади, яка описана вище і яка охоплює два рівні та сім гілок влади.

Якщо місце судової влади, демократичні засади правосуддя, принципи незалежності судової влади, суддів та суду отримали своє теоретичне обґрунтування у літературі і зараз проблема подальшого розвитку судової влади пов'язується з вирішенням питань спеціалізації судів, розмежування повноважень спеціалізованих судів, визначенням статусу Верховного Суду України та кількості ланок судової системи, то навіть щодо виконавчої влади та шляхів здійснення адміністративної реформи правова наука все ще ламає списи у дискусіях теоретичного характеру на підступах до постановки завдань, обґрунтування системності реформ та інших загальних проблем.

Ані судова, ані виконавча гілки влади не можуть охоплювати екзаменаційну владу, як про це писав Сунь Ятсен. Його екзаменаційна влада, по суті, не є такою, а радше виступає атестаційною владою, що має повноваження від народу, пов'язані з добором кадрів для усіх гілок влади. Тут не погодимося із Сунь Ятсеном, який відносить екзаменаційну владу до законодавчої, а контрольну — до судової ⁵⁷². У світі значний розвиток отримав інститут атестації кадрів суддів, адвокатів, лікарів (Канада, США, Франція, Іспанія). Органами, що становлять атестаційну гілку влади як в Україні, так і в інших державах, є Вища рада юстиції (Вища рада магістратури у Франції, Генеральна рада судової влади в Іспанії), Вища кваліфікаційна комісія адвокатури в Україні. У майбутньому ми прийдемо до створення державних органів, у яких будуть працювати як державні службовці, так і представники громадянського суспільства, авторитетні люди, представники громадських організацій та професійного середовища, що будуть здійснювати від імені держави та в інтересах народу професійну атестацію та добір кадрів для роботи у суспільно-значимих галузях, зокрема таких, як освіта, охорона здоров'я, судочинство, адвокатура, і обов'язково — охорона довкілля.

⁵⁷⁰ Мухаева Р.Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов – М.: "Издательство ПРИОР", 2000 – С. 472-473.

⁵⁷¹ Костицкая И. А. Институт президентства в Украине: становление и функционирование (теоретико-правовой анализ) .- К.: Институт законодательных прогнозов и правовой экспертизы .- 2003 .- С.496.

⁵⁷² Мухаева Р.Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов – М.: "Издательство ПРИОР", 2000 – С. 472-473.

Тепер про контрольно-наглядову владу. Контрольно-наглядова влада не може включати судову⁵⁷³, але не може бути складником і законодавчої влади. У полоні ідеї розширення повноважень Верховної Ради України у 90-х роках (до речі, за участю автора цієї публікації) було розроблено проект Закону України про парламентський контроль. Ця ідея не була реалізована, але надалі знайшла своє втілення у наданні контрольних повноважень комітетам Верховної Ради України, що по суті призвело до порушення принципу розподілу влади.

Наглядовими повноваженнями в Україні наділена Прокуратура України, яку за Конституцією 1996 р. не можна віднести до жодної гілки влади, задекларованої у ст. 6 Конституції України. Спеціальні контрольні повноваження, особливий порядок формування та призначення кадрів мають Рахункова палата, Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, Державна комісія з цінних паперів та інші державні органи.

Отже, знову на порядку денному постає питання про те, що громадянське суспільство, народ, якому належить влада і який творить апарат держави, справедливо може претендувати на те, щоб хтось від його імені здійснював контроль в галузі довкілля.

Саме у рамках контрольно-наглядової влади необхідно зосередити функції національного контролю і нагляду (зараз маємо в Україні природоохоронну прокуратуру) за дотриманням законодавства про охорону довкілля та міжнародних актів, спрямованих на збереження природних багатств для нинішнього і майбутніх поколінь.

Виконавча влада охоплює як органи державної виконавчої влади, так і органи виконавчої влади місцевого самоврядування. Щоправда, у Конституції України розділ VI має назву "Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади", проте у цьому розділі визначені повноваження тільки органів державної виконавчої влади. Стаття 140, яка поміщена у розділ "Місцеве самоврядування" Конституції України, називає органи виконавчої влади, створювані місцевим самоврядуванням, виконавчими органами місцевого самоврядування, що не змінює їхнього статусу як органів виконавчої влади. На органи виконавчої влади покладаються функції забезпечення реалізації державної екологічної політики та вимог Екологічної Конституції Землі у сфері використання природних ресурсів, здійснення фінансування природоохоронних заходів.

Таким чином, ми вирішуємо проблему, яку поставили вчені-юристи ще у 70-х роках минулого століття. Йдеться про розділення функції природокористування і експлуатації природних ресурсів та функції екологічного контролю, які на сьогодні суміщаються в рамках Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Це міністерство

---

⁵⁷³ Мухаева Р.Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов – М.: "Издательство ПРИОР", 2000 – С. 472-473.

сьогодні є контрольним органом, але одночасно і великим природокористувачем.

І тепер про механізм ухвалення Екологічної Конституції Землі. Рішення тут має приймати еліта, яка має створити текст цієї Конституції. А далі, мабуть, за принципом Лісабонського протоколу, кожна держава повинна взяти Екологічну Конституцію Землі до виконання. Референдум або представницький орган влади в особі Президента чи вищого законодавчого органу влади – Парламенту – зможе ратифікувати Екологічну Конституцію Землі.

Ратифікація, яка мала б слідувати за ухваленням Екологічної Конституції Землі за пропонуванням ухваленням ЕКЗ на Міжнародній екологічній асамблеї чи на сесії Генеральної Асамблеї ООН, наприклад, передбачає систему поправок і систему застережень. І кожен парламент висловить свої застереження і таким чином багато положень ЕКЗ можуть виявитись нереалізованими для низки держав.

У сучасному глобальному громадянському суспільстві люди готові довірити еліті, яка сформулює проект такої Конституції і ідея, яку висунули 18 років тому проф. Ю.Ю. Туниця і проф. М.В. Костицький, тоді буде мати право на існування.

І ще я хотів би проілюструвати як наукові ідеї стають надбанням практики на прикладі власних пропозицій щодо формування нової галузі права, яка називається повітряним правом. Загалом можна простежити безумовний зв'язок з питаннями, які ми сьогодні обговорювали.

У Конституції України закріплено право власності Українського народу на природні ресурси, зокрема на атмосферне повітря. Формується галузь права – атмосферно-охоронне законодавство. Загальновизнана галузь законодавства — повітряне право де-факто є авіатранспортним правом. А право власності українського народу на хімічний склад повітря (саме так дано визначення атмосферного повітря у статті 1 Закону України "Про охорону атмосферного повітря") фактично є правом власності на хімічний складник, який перебуває у постійному русі і може перебувати у межах суверенної території України нетривалий час. Згадаємо, що теорію академіка В.М. Сукачова було реалізовано в лісовому законодавстві. Його уявлення про ліс як біогеоценоз, екосистему, ми сприймаємо як норму. Таким чином, відносини, пов'язані із спорудженням лісових доріг, веденням господарської діяльності у лісах, регулюються нормами лісового права. Коли ж екологи починають говорити про використання повітряного простору для переміщення літаків і спорудження висотних споруд – то це сприймається як нонсенс.

Тому зараз потрібно вести мову про зміну конституційної норми і закріплення права Українського народу на повітряний простір. Право власності Українського народу на природні ресурси, зокрема і на повітряний простір, передбачає обов'язок суб'єктів господарювання сплачувати екологічні податки у спеціальний соціальний бюджет (як це пропонує Михайло Папієв), з якого мають фінансуватися видатки на потреби громадянського суспільства. Ці кошти у майбутньому можуть стати джерелом фінансування

реалізації положень Екологічної Конституції Землі на національному рівні і відрахуванням у майбутній Світовий екологічний банк.

Ні для кого не є таємницею, що в основі прийняття будь-яких рішень, зокрема екологічно значущих, лежать мораль і етика. Очевидно, що питання ухвалення та реалізації Екологічної Конституції Землі, а фактично урятування сучасної цивілізації, лежить у площині екологічної етики. Моральний імператив добра, як ідеал, до якого ми хотіли би всі разом прагнути для того, щоб врятувати Землю для наших дітей і онуків, очевидно, теж мав би бути закріплений як одна із норм, а можливо, навіть розділів майбутньої Екологічної Конституції Землі.

7.6. Вплив інституційного середовища на забезпечення норм Екологічної Конституції Землі ©

Сучасна глобалізація зумовлює потребу у виробленні адекватних глобальних економіко-правових механізмів вирішення складних екологічних проблем. Необхідність вироблення таких механізмів об'єктивно пов'язана з тим, що багато в чому питання формування моделі сталого еколого-економічного розвитку стало рівноцінним питанню про виживання людства. Створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) по суті означатиме перехід до нової парадигми соціально-економічних відносин у світі, до формування нового економічного порядку, що має прийти на заміну несправедливій, небезпечній та неефективній системі міжнародних економічних відносин, яка засновується на праві сили та екстраполяції логіки споживання на глобальний економічний порядок.

Право народів на нормальне існування, іншими словами – на достатньо високу частку виробленого глобального продукту та на екологічно прийнятні умови існування, уже прописано в базових міжнародних угодах та статутних документах міжнародних організацій (наприклад ООН). Але, з огляду на критичну екологічну ситуацію, цього ще явно недостатньо. Нагромадження низки глобальних проблем у системі "суспільство – природа" призвело не просто до значного погіршення екологічної ситуації на планеті, але й сягнуло рівня екологічної кризи.

Міжнародна співдружність націй докладає чималих, але очевидно, ще недостатніх зусиль, щоб запобігти глобальній екологічній катастрофі. Світовий форум у Йоганнесбурзі (2002 р.) ще раз продемонстрував глибоку розбіжність у позиціях різних держав і їх неспроможність домовитися з найістотніших моментів стратегії сталого розвитку. Це саме стосується проблеми дотримання вимог Кіотського протоколу, про що зараз йдеться на дебатах

© Т. Туниця. Вплив інституційного середовища на забезпечення норм Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 165-172.

різного рівня з проблем зміни клімату. Цілком зрозуміло, що створення і прийняття ЕКЗ допомогло би усунути згадані розбіжності. Але на прийняття і, головне, на дотримання норм ЕКЗ істотний вплив буде мати рівень досконалості міжнародного інституційного середовища.

Нагадаємо, що інституційне середовище охоплює сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, які утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу⁵⁷⁴. Інститути – це вироблені людьми формальні та неформальні обмеження (законодавчі акти і добровільно прийняті кодекси поведінки), а також інструменти примусу. Інститути визначають правила гри учасників суспільно-економічних відносин, в ролі яких виступають переважно різноманітні організації. Інституційні рамки впливають на розвиток організаційних утворень, а організації, своєю чергою, впливають на зміни інституційних рамок. Виходячи з цього, суб'єкти господарювання та їхню економічну діяльність необхідно розглядати як головний рушій економічного прогресу, а інститути – як чинники, що визначають (регулюють і обмежують) їхню поведінку.

Всі ці обставини, на наш погляд, є особливо важливими для пошуку шляхів вирішення проблеми підготовки проекту Екологічної Конституції Землі, оскільки цей безпрецедентний акт повинен мати характер глобального економіко-правового документа.

З погляду інституціоналістів, економіка це – процес прийняття та реалізації рішень, у якому окремі економічні (господарчі) суб'єкти різними способами виборюють у конкурентній боротьбі належне місце, максимізуючи результати своєї діяльності. Тобто економіка охоплює не тільки ринкові відносини, але й інститути, завдяки яким ринок функціонує. Іншими словами, ринок підпорядковується правилам, які сформовані інституційним середовищем. Звідси зрозуміло, наскільки важливо на цьому етапі опрацювання концепції ЕКЗ передбачити, як будуть реагувати економіки різних країн на прийняття ЕКЗ і запровадження її норм. Адже сьогодні успіх розвитку економіки головним чином залежить від доступу до наявних запасів природних ресурсів та від стану природного життєвого довілля. Запаси природних ресурсів, зокрема, нафти, газу, вугілля та інших, вже вичерпуються. Природі, щоб створити ці запаси, були потрібні мільйони років, а витрачені вони можуть буди за кількості літ. Тому сьогодні треба не тільки замислитися над тим, як не допустити подальшого виснаження природних багатств, але й адекватно діяти у цьому напрямку.

Особливої напруженості ситуації надає поглиблення технологічних процесів міжнародного поділу праці та універсализація спеціалізаційно-коопераційних систем. Така універсализація означає дедалі більші обсяги залучення природних ресурсів – матеріалів, енергоносіїв, а також праці, капіталів, виникнення та стрімке поширення передових технологій, що не може не

---

⁵⁷⁴ Мир словарей. Экономический словарь <http://mirslouvrei.com/category_eco/ INSTITUCIONALNAJA-SREDA-38401.html.

спричинити збільшення навантаження на екосистеми, додаткових випробувань природних репродуктивних механізмів у масштабах планети.

Значною перешкодою на шляху реалізації міжнародних домовленостей з проблем сталого розвитку є юридично необов'язковий характер відповідних документів світової спільноти. Досить сказати, що навіть рекомендації Генеральної Асамблеї ООН не мають обов'язкової сили (за винятком рішень Ради Безпеки ООН). Саме тому і виникла ідея створення Екологічної Конституції Землі, яка може забезпечити інтернаціональне втручання в процеси екологічного контролю за економічною діяльністю з метою захисту природного середовища.

Вперше ідея ЕКЗ дискутувалася на конференції з проблем федералізму, яка відбулася у квітні 1992 р. в університеті Гофстра у Нью-Йорку (напередодні Конференції ООН з довкілля і розвитку "Ріо-92")⁵⁷⁵. Метою ЕКЗ є розроблення основного закону екологічної безпеки, програми сталого розвитку й виживання цивілізації. ЕКЗ – міжнародний правовий акт, який має визначити допустимі норми економічної діяльності держав у єдиній глобальній соціоекологічній системі Землі.

У 1997 р. на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у спільній заяві глав держав й урядів Бразилії, Німеччини, Сінгапуру та ПАР, а також у виступі Президента України на цій сесії було виголошено ідею створення Світової екологічної організації (СЕО) на базі програми ООН ЮНЕП⁵⁷⁶ та Глобального правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу⁵⁷⁷. У спільній заяві чотирьох країн наголошувалося, що наприкінці ХХ ст. людству надаються епохальні шанси, про які ще недавно не можна було й мріяти. Зростає усвідомлення того, що збереження планети, як і мир на Землі, є рівновеликим завданням спільноти народів. Доленосне питання – якнайдовше зберегти природні життєві умови та ресурси планети – має чітко й незмінно стояти на порядку денному ООН.

Об'єктивна необхідність прийняття ЕКЗ диктується, з одного боку, невпинною деградацією природного довкілля, а з іншого – неможливістю без чітких юридичних зобов'язань спонукати уряди всіх країн до непростих кроків у напрямі поліпшення ситуації. Практика останніх десятиліть доводить, що без міжнародної кодифікації умов та механізмів соціально-екологічної діяльності світової спільноти розв'язати це завдання реально не вдасться.

Для інституційного забезпечення норм майбутньої Екологічної Конституції Землі необхідно передбачити не тільки реформування структури ООН з тим, щоб сформувати органи управління, регулювання та контролю за дотримання норм цього акта⁵⁷⁸. На нашу думку, не менш важливим буде та-

⁵⁷⁵ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Ч. 1.

⁵⁷⁶ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Ч. 1. – с. 203.

⁵⁷⁷ Гарантувати екологічну безпеку планети: Виступ Президента України на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення "Порядку денного на ХХІ століття"// Урядовий кур'єр. – 1997, № 114-115.

⁵⁷⁸ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Ч. 1. – с. 289.

кож формування громадянського суспільства і посилення впливу громадськості та політичних партій на економічну політику держав, яка б відповідала нормам ЕКЗ.

Як відомо, в системі органів контролю за дотриманням норм екологічно безпечної економічної діяльності національних і міжнародних структур пропонується, по-перше, поширити мандат Ради Безпеки ООН, поруч з її традиційними функціями, і на вирішення міжнародних екологічних проблем; по-друге, створити на базі програми ООН з довкілля (UNEP) Міжнародної екологічної організації або Агентства з довкілля; по-третє, створити Міжнародну службу моніторингу, Міжнародний екологічний суд та Міжнародного екологічного банку⁵⁷⁹ Ці інституції, згідно з нормами ЕКЗ, повинні забезпечувати таку економічну діяльність, яка спрямована на підтримку принципів сталого розвитку.

Треба зазначити, що в ЕКЗ необхідно буде відобразити взаємостосунки і співпрацю новоствореної Світової екологічної організації з іншими міжнародними організаціями, такими як СОТ, МООЗ, МОП, ФАО ООН, МАГАТЕ та іншими. Водночас важливо також сформулювати роль місцевої судової влади у вирішенні локальних еколого-економічних проблем. Крім цього, для інституційного забезпечення норм ЕКЗ треба передбачити гарантії економічного стимулювання раціонального використання, охорони і відтворення природного довкілля і ресурсів, а також санкцій за їх нераціональне використання та деструктивний вплив на довкілля.

Однією з важливих характеристик якості інституційного середовища (в контексті даної проблематики) є міжнародні договори з охорони довкілля. Треба зазначити, що природоохоронне законодавство, хоча і є досить обширним і всебічним, на практиці діє ще недостатньо ефективно. Причин цьому багато. Але однією з найважливіших є невідповідність тяжкості покарання небезпечі злочину, зокрема, низькі ставки стягуваних штрафів. Кримінальна відповідальність і відшкодування заподіяного збитку застосовуються значно рідше, ніж це було потрібним на думку експертів. До того ж, окремим завданням є розроблення правового механізму захисту екологічних прав людини. Більш розвинутою еколого-правова система є в північноєвропейських країнах, а також у США, де типовою є ситуація, коли кожен громадянин, здоров'я якого постраждало від шкідливих викидів того чи іншого підприємства, подає позов з вимогою матеріального відшкодування компенсації, оцінюючи своє здоров'я в достатньо велику суму. Підприємство, яке своєю діяльністю спричинило шкоду здоров'ю громадянина, змушене буде вживати термінових заходів до зниження забруднення, до чого його спонукатиме вже суто економічний інтерес.

Про рівень інституційного середовища можна судити за кількістю підписаних міжнародних договорів з охорони довкілля та кількістю країн, які беруть участь в цих міжнародних домовленостях. Кількість міжнародних договорів з охорони довкілля, підписаних країнами з 1886 до 2000 рр. та кількість країн, які стали учасниками міжнародних договорів з охорони довкілля,

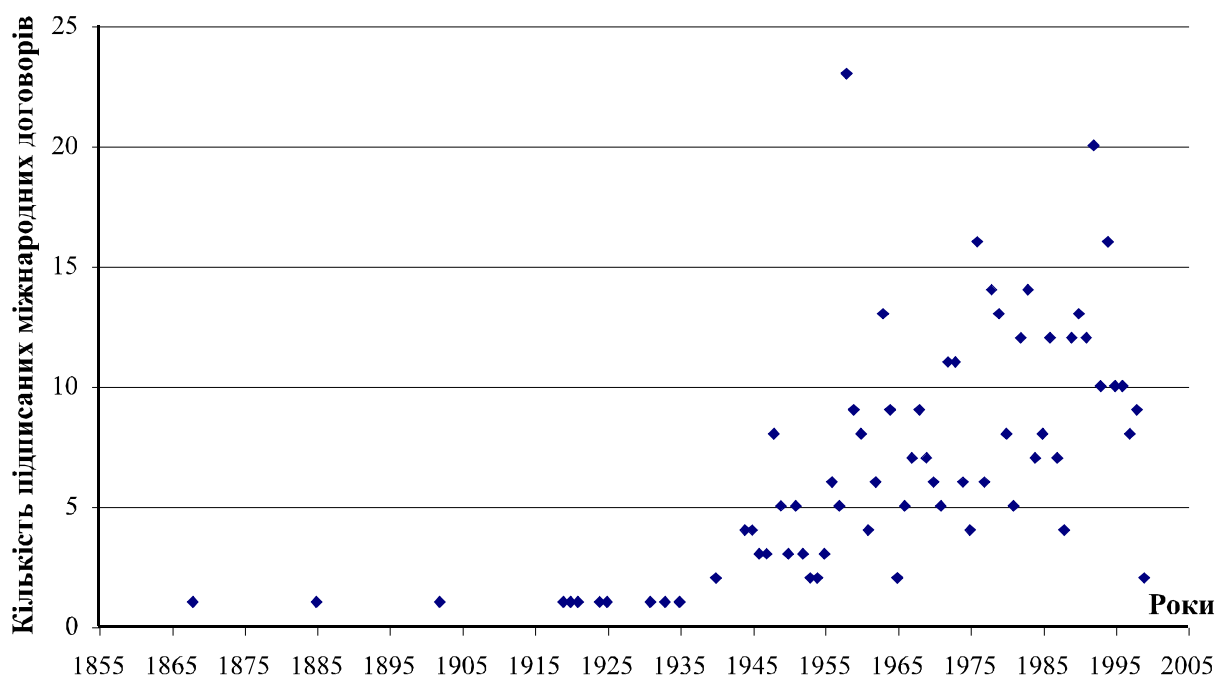
---

⁵⁷⁹ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Ч. 1.

показано на рис. 1-2. Як бачимо, найбільша концентрація підписання міжнародних договорів з охорони довкілля спостерігається в повоєнні роки (у 70-х рр. та 90-х рр. ХХ ст.) Зауважимо, що дедалі частіше до підписання міжнародних договорів з охорони довкілля долучаються малі країни (передусім це країни, що розвиваються), які відносно донедавна не брали активної участі у міжнародній кооперації з охорони довкілля.

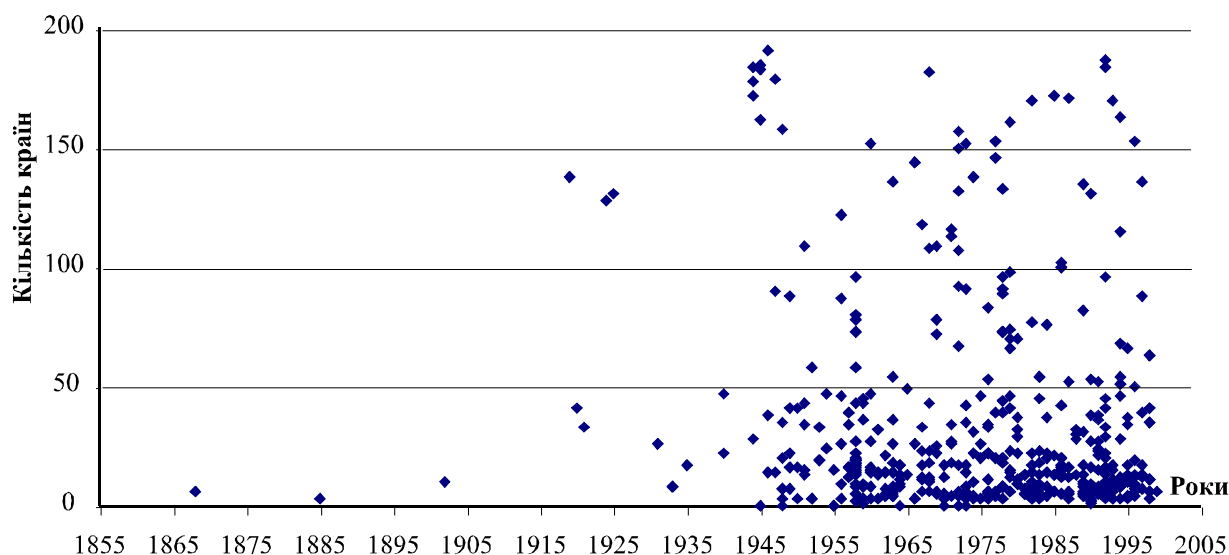
Ми припускаємо, що покращення інституційного середовища в кожній окремо взятій країні і у світі загалом сприятиме швидшій реалізації норм ЕКЗ. Якщо дана гіпотеза вірна, тоді покращення інституційного середовища повинно позитивно впливати на стан довкілля і екологічну ситуацію, тобто стан природного життєвого середовища має поліпшуватися. Це можна перевірити, проаналізувавши статистичні дані щодо інституційного середовища, та дані щодо якості довкілля.

Рівень розвитку інституційного середовища, окрім наявності великої кількості міжнародних договорів, можна оцінити, використовуючи також інші характеристики – це рівень демократії, свободи, доступу до інформації, розвиток мас-медіа, освіти і науки, державні видатки на соціальне забезпечення, охорону здоров'я та ін.

Рис. 1. Кількість міжнародних договорів з охорони довкілля, підписаних країнами з 1886 до 2000 роки. Джерело: Побудовано на підставі даних⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). Environmental Treaties and Resource Indicators (ENTRI). Palisades, NY: CIESIN, Columbia University. < <http://sedac.ciesin.columbia.edu/entri/>.

Рис. 2. Кількість країн, які стали учасниками міжнародних договорів з охорони довкілля. Джерело: Побудовано на підставі даних⁵⁸¹

У нашому дослідженні було використано Political Right Index (індекс політичних прав) та Level of Democracy/Autocracy Index (індекс рівня демократії/автократії) як незалежні змінні. Political Right Index визначає ступінь свободи у виборчому процесі, політичному плюралізмі та прийнятті рішень, а також якість функціонування уряду. Показник розраховує Freedom House за семибальною шкалою від 1 до 7, де 1 відображає найбільш вільний ступінь свободи, 7 – відповідно найменш вільний⁵⁸². Індекс Level of Democracy/Autocracy має шкалу від -10 до $+10$ ⁵⁸³. Значення $+10$ свідчить, що в країні існує достатньо демократичний устрій, а -10 – сильно авторитарний. Максимальне додатне значення (тобто $+10$) означає, що існує цілком демократичний уряд, який має такі характерні ознаки: а) досконала конкуренція участі в політичному процесі; б) наявність інституційних обмежень для виконавчої влади; в) гарантія громадянської свободи всім громадянам у їх щоденному житті та їх участі в політичних процесах.

Для характеристики природного життєвого довкілля можна використати багато різноманітних показників. До них належать показники: стану використання й охорони земельних ресурсів; стану використання й охорони лісових ресурсів; стану й охорони заповідних територій і лісових насаджень на території; стану забруднення й охорони атмосфери; стану використання й охорони водних ресурсів; охорони надр і раціонального використання мінеральних ресурсів, а також показники розвитку сільського господарства, якості продовольства та інші.

Для проведення економетричного аналізу ми зосередили увагу на викидах CO_2 на душу населення⁵⁸⁴. У моделі було використано аналіз трьох названих вище показників за 30 років (з 1972 до 2002 роки) для 74 країн сві-

⁵⁸¹ Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). Environmental Treaties and Resource Indicators (ENTRI). Palisades, NY: CIESIN, Columbia University. < <http://sedac.ciesin.columbia.edu/entri/>.

⁵⁸² Статистичні дані доступно: <http://www.freedomhouse.org/> або <http://earthtrends.wri.org>.

⁵⁸³ Статистичні дані доступно: <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/polity/index.htm> або <http://earthtrends.wri.org>.

⁵⁸⁴ Статистичні дані по викидах CO_2 на душу населення доступно: <http://earthtrends.wri.org>.

ту. Решту країн було вилучено з дослідження через відсутність належних даних за вибраними показниками.

Модель було записано таким рівнянням:

$$EMIS_{it} = A + B(PRI_{it}) + C(LDI_{it}) + \text{error term}, \quad (1)$$

де: $EMIS_{it}$ – викиди CO_2 i -ї країни в часі t ; PRI_{it} – індекс політичних прав i -ї країни в часі t ; LDI_{it} – індекс рівня демократії / автократії i -ї країни в часі t ; A – константа; B , C – коефіцієнти, які необхідно визначити; error term – значення похибки.

Для аналізу було використано моделювання панельних даних з фіксованим ефектом. Така модель виявилась найбільш адекватною для даного аналізу. Показана нижче модель відображає взаємозв'язки між поліпшенням інституційного середовища та викидами CO_2 в атмосферу. Загалом для всього світового господарства спостерігається позитивний ефект на довкілля від покращення інституційного середовища. Якщо аналізувати ті самі показники окремо для кожної країни, то виявляється, що у менш розвинених країнах існує обернена кореляція між залежною та незалежними змінними.

Постає питання, чи готове світове співтовариство до формування і підписання нового Всесвітнього договору екологічної безпеки людства у вигляді Екологічної Конституції Землі? Виходячи з результатів цього дослідження (можливо не зовсім досконалого), можна зробити висновок, що нерівність країн у соціально-економічному розвитку, неоднаковий рівень розвитку їх інституційного середовища гальмуватиме прийняття та реалізацію ЕКЗ.

Основними перешкодами на шляху реалізації норм ЕКЗ, на нашу думку, будуть: неоднаковий соціально-економічний розвиток; неоднаковий рівень розвитку інституційного середовища; етнічно-культурні та релігійні відмінності і суперечності; суб'єктивні причини, які полягатимуть у суперечностях між високорозвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

ЕКЗ передбачає відповідальність і рівність перед її нормами всіх сторін. Але економіка високорозвиненої країни з високим рівнем ВВП має більший негативний вплив на природне життєве довкілля, ніж економіка слаборозвиненої країни. Норми ЕКЗ повинні вирівнювати можливості економічного розвитку для всіх країн. Країни, що розвиваються, повинні мати можливість підняти рівень національного виробництва до екологічно допустимих норм, а високорозвинені країни повинні або стримувати темпи свого економічного розвитку (що абсолютно не сприймається урядами цих країн) або ж приводити національне виробництво (всю господарську діяльність) у відповідність до екологічних обмежень, які повинні бути однаковими для всіх країн світу.

Модель взаємозв'язків між емісіями CO_2 та інституційним середовищем у 74-х країнах світу

Залежна змінна: EMIS

Метод: панельні дані методом найменших квадратів з фіксованими ефектами

Вибірка: 1972-2002 рр.

Період спостережень: 30 років

Кількість країн: 74

Загальний масив (незбалансованих) спостережень: 2123

Змінні	Коефіцієнт	Стандартна помилка	t-статистика	Ймовірність
PRI	17.32328	7.463939	2.320930	0.0204
LDI	3.743161	1.961863	1.907963	0.0565
R-квадрат	0.810638	Середня залежна змінна		447.0867
Вивірений R-квадрат	0.803700	Стандартна дисперсія залежної змінної		497.9316
Стандартна похибка регресії	220.6125	Залишкова сума квадратів		99627197
F-статистика	8762.977	Статистика Дурбіна-Ватсона		1.574130
Значимість F-статистики	0.000000	—	—	—

*У моделі не показано значення фіксованих ефектів.

У теорії міжнародних економічних відносин, як відомо, виокремлюються так звані "великі країни" і "малі країни". Зрозуміло, що мала країна не має змоги впливати на економіку великої країни і на світове господарство загалом (виняток можуть становити впливи техногенних та природних екологічних катастроф – широкомасштабне забруднення довкілля, землетруси, стихійні лиха і т.д.). Водночас велика країна має прямий вплив на економіку малої. Розвиток національної економіки малої країни багато в чому залежить від чинників, які формуються великими країнами. Сюди належать зміна курсів світових валют, інфляційні процеси, обсяги торгівельного обігу, а також, скажімо, рішення країн "великої вісімки" (G-8) тощо. Ці та інші чинники створюють обмеження для розвитку малої країни. Норми ж ЕКЗ повинні бути чинником однакового впливу як на економіку малої країни, так і на економіку великої країни.

Якщо опиратися на результати нашого дослідження, то виглядає, що ідея ЕКЗ краще сприйматиметься високо розвиненими країнами, у яких інституційне середовище більш досконале. З іншого боку, країни з великим економічним потенціалом через інертність економічного мислення та національний егоїзм можуть, навпаки, стати основними противниками прийняття ЕКЗ.

Для прикладу, Франція пропонує реформувати Програму ООН з довкілля (ЮНЕП) в організацію з більш широкими повноваженнями – Агентство ООН з довкілля. До речі, така організація є однією із раніше запропонованих Україною структур у цілісній системі глобальної екологічної безпеки, яка відображена у Схемі реформування органів ООН з метою реалізації положень Екологічної Конституції Землі⁵⁸⁵. Ініціативу Франції підтримали 45 країн світу, які вважають, що така організація могла би об'єднати всі держави світу навколо ідеї екологічного порятунку людства, контролювати і керувати багатьма екологічними ініціативами. Проте ініціативу Франції не підтримують країни, які найбільше забруднюють атмосферу Землі. Зокрема, ідею Світової екологічної організації не поділяють США. Ця країна традиційно відхиляє будь-які схеми міжнародного контролю над власним суверенітетом в галузі охорони природи. Згадаймо негативне ставлення США до ратифікації ініційованого і раніше підписаного ними ж Кіотського протоколу. Таких прикладів можна навести багато. Фактом залишається те, що великі країни з огля-

⁵⁸⁵ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Ч. 1. – с. 289.

ду на національні економічні інтереси, часто відмовляються від укладених ними міжнародних екологічних домовленостей.

Деякі країни, наприклад Бразилія, Індія та Китай, бурхливо розвиваючи свою економіку, та істотно забруднюючи атмосферу і створення парникового ефекту, теж не сприймають української та французької ідей про створення Агентства ООН з довкілля.

Таким чином, рівноправність норм ЕКЗ для всіх країн світу, як це не парадоксально, може стати реальною перешкодою для її схвалення.

7.7. Розвиток нових форм партнерської взаємодії науки і бізнесу з імплементації ідей Екологічної Конституції Землі©

Постановка проблеми

У час докорінних соціально-економічних змін у розвитку суспільства дедалі актуальнішими стають питання екологічної безпеки людства. Вони набувають великої важливості з огляду на загрозу незворотних змін у природі, що може призвести до непоправних наслідків. Тому необхідно чітко зважувати кожен крок в економіці та політиці. Дороговказом у подібних діях повинні стати як основоположні акти стосовно правил екологічної поведінки не лише кожної особистості, груп людей, держав, а й суспільства загалом, так і конкретні цілі, завдання та заходи з формування нового середовища існування, яке би забезпечувало безпеку життєдіяльності.

Серед основоположних актів людської цивілізації чільне місце мала би посісти Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ), узгоджений міжнародно-правовий акт екологічної безпеки планети, який би регулював відносини у сфері життєдіяльності людства та забезпечував необхідні передумови для його сталого розвитку. Основні положення цього акту мали би дати ключі до досягнення консенсусу з формування несуперечливих збалансованих підходів до вирішення завдань охорони довкілля, виходячи із проголошених цілей сталого розвитку людства.

Згідно із ЕКЗ, пріоритетними є ті положення екологічної економії, які пов'язані з необхідністю додаткових витрат підприємств на екологічні цілі. Проте у традиційній економіці такі витрати вважаються екстернальними. Екологічна економія, навпаки, нормативні екологічні витрати зараховує до витрат, які повинні нести підприємства задля зростання загального добробуту. В основу такого підходу покладено не лише фізичне здоров'я людини, але й моральні та етичні норми, можливості духовного розвитку.

В ЕКЗ⁵⁸⁶ зазначено, що "природне довкілля, екологічні вимоги і соціально-економічний розвиток не можна розглядати ізольовано. Держави повинні будувати свою політику і приймати свої рішення таким чином, щоб вони враховували екологічні наслідки соціально-економічного розвитку, його

© В. Довбенко. Розвиток нових форм партнерської взаємодії науки і бізнесу з імплементації ідей Екологічної Конституції Землі. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 104-117.

⁵⁸⁶ Екологічна Конституція Землі/ Вступ// www.geocities.com/iiarep/book_uk/intro_uk.html.

вплив на довкілля і навпаки". Подібні вимоги до розвитку передбачаються також і у Програмі всесвітнього співробітництва ("Порядок денний на XXI століття"), яка спрямована на збалансоване досягнення принаймні чотирьох життєво важливих цілей, а саме: високої якості природного довкілля, здоров'я людей, подолання бідності та створення ефективної економіки для всіх народів світу.

Однак між цими цілями й підходами до подолання суперечностей в економіці, політиці та інших сферах людської діяльності існують значні розбіжності. Надто велика частина ресурсного потенціалу цивілізації скеровується не на вирішення завдань, пов'язаних із досягненням офіційно проголошених цілей XXI ст., а на здобуття переваг у конкурентній боротьбі за ринки сировини, робочої сили, засобів виробництва і праці, а особливо за ринки збуту. Тому здебільшого екологічні та соціальні питання відходять на другий план. Отже, проблема полягає у переорієнтації світобачення людства, насамперед виходячи із принципу "не нашкодь" та створення якомога кращих умов життя не лише для себе, але й для майбутніх поколінь, а також дотримання прав на життя рослинного і тваринного світу. Останнє передбачає, звичайно, і певні "жертви" з боку людства, які мають проявитись у самообмеженні зростання чисельності населення і споживання матеріальних благ, у дбайливому поводженні з природою тощо.

Зазначені проблеми можна успішно вирішувати за активної участі у даних трансформаційних процесах науки, бізнесу, державних і недержавних інституцій. Роль науки не можна недооцінювати, тому першочерговим завданням є залучення необхідних фінансових ресурсів у цю сферу. Від успіху наукових досліджень з питань створення нових екологічно безпечних і економічно ефективних технологій у кінцевому випадку залежатимуть і можливості виживання людства, а в оптимальному випадку – покращення природного середовища. Вирішення таких проблем є надзвичайно актуальним, виходячи із існуючого стану взаємовідносин держави, науки і бізнесу в Україні, оскільки у нас вже впродовж багатьох років витрати на науку становлять 0,3-0,4 % від ВВП, тоді як у розвинених країнах ця частка перевищує 3 %. Це, своєю чергою, веде до все більш зростаючої залежності від розвинутих країн і вимушеного використання застарілих технологій. Тому важливо формувати і розвивати нові форми взаємодії науки і бізнесу на основі партнерства за активного сприяння держави і міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На конференції ООН у Ріо-де-Жанейро у 1992 р. зі збереження навколишнього середовища та розвитку світової економіки було прийнято "Порядок денний на XXI століття", яким визначено концепцію сталого розвитку людства на основі задоволення потреб суспільства без створення загроз для виживання майбутніх поколінь.

У прикінцевих положеннях ЕКЗ під час встановлення принципів еколого-економічної оцінки сталого розвитку розкрито актуальність економічних аспектів проблем сучасного природокористування. Економічна теорія наразі не може повністю пояснити, а практика планування та організації ви-

робництва адекватно відобразити ті нові закономірності і зміни, які відбуваються під впливом науково-технічної революції у взаємовідносинах суспільного виробництва і природи. Вони в умовах стрімкого науково-технічного прогресу дедалі тісніше взаємодіють між собою. Це потребує переходу до інтегрального, еколого-економічного аналізу й еколого-економічної оцінки діяльності людини і розвитку нового еколого-економічного мислення. Сьогодні стає неправомірним керуватися традиційними уявленнями про вплив людини на довкілля, що потребує розроблення принципово нових методів оцінки впливу на природне життєве довкілля.

З налагодженням партнерської взаємодії науки і бізнесу найбільш пов'язані принцип комплексності кількісного обліку і вартісної оцінки всіх компонентів природного життєвого довкілля та природних ресурсів і принцип врахування бумеранг-ефектів. Перший із зазначених принципів пов'язаний із забезпеченням повного комплексного використання і, за змогою, відтворення умов природного довкілля та природних ресурсів на тій чи іншій території, а другий – із урахуванням в економічних розрахунках та оцінках природокористування взаємного впливу виробничо-господарської діяльності людини на довкілля і навпаки. З погляду комплексного використання біологічно відновних природних ресурсів і вироблення принципів їх еколого-економічної оцінки, важливе значення має можливість різнобічного використання одних і тих самих ресурсів для різних цілей. При комплексній економічній оцінці природних ресурсів та умов природного довкілля вищу оцінку отримують незамінні ресурси і дефіцитніші компоненти, яких є менше у природних екосистемах. Зрозуміло, що дотримання цих принципів можливе за умов налагодження продуктивних збалансованих стосунків сторін-учасників процесу виробничого та соціально-економічного розвитку конкретної території.

На сучасному етапі розвитку людства набирають сили нові тенденції та підходи до масштабів, способів і методів ведення господарської діяльності. "Вони пов'язані не лише з інтенсифікацією та інтеграцією багатьох сфер і галузей виробництва, а й з необхідністю застосування ефективного міжнародного моніторингу навколишнього середовища, дієвих міжнародних економічних механізмів вирішення екологічних проблем, всебічної раціоналізації природокористування і поліпшення відтворення природних ресурсів та якості довкілля"⁵⁸⁷. Стає зрозуміло, що деградована і забруднена природа становить загрозу здоров'ю та життєдіяльності людини. Науково доведено тісну взаємозумовленість досягнутого рівня раціоналізації природокористування, якості навколишнього середовища, стану природно-ресурсного потенціалу країни, з одного боку, і перспективами розвитку національної економіки, – з іншого. "Аксіомою природокористування стає принцип "Екологічно означає економічно", який реалізується через такі поняття, як "мінімізація екологічної шкоди", "мінімізація відходів", "запобігання забрудненням". За оцінками МВФ, у розвинених країнах споживання природних ресурсів на одиницю готової продукції щорічно скорочується у середньому на 1,25 %, що

⁵⁸⁷ Світова економіка: Підручник/ Філіпенко А.С., Рогач О.І., Шнирков О.І. та ін. – К.: Либідь, 2000. – с. 449.

породжує істотний екологічний ефект. Охорона навколишнього середовища виступає важливим економічним завданням будь-якого підприємства, оскільки його екологічно виважена діяльність сприяє процвітанню бізнесу і дає позитивний результат для національного господарства загалом"⁵⁸⁸.

Найбільше людина забруднює сьогодні воду і повітря, тобто ті ресурси, що є основою всього суцього на Землі. Ці процеси поглиблюються внаслідок зростання чисельності населення, збільшення обсягів споживання ним матеріальних благ, недостатністю та неповнотою заходів у сфері охорони довкілля. Зазначені проблеми постають досить нагально перед нашою державою, оскільки, за оцінками американської неурядової організації Blacksmith Institute, Україна входить до десяти країн світу з найгіршою екологічною ситуацією.

Б.В. Прикін стверджує, що людина допустилася найтяжчих економічних помилок, головною з яких є те, що вона відокремила свою економічну діяльність від законів природних відкритих систем. Тому важливо зберегти асиміляційний потенціал системи, тобто її здатність сприймати навантаження та деформуючі впливи без втрати цілісності структури, працездатності і продуктивності. "Отже, добробут суспільства залежить не лише від задоволення своєї безмежної потреби, але і від тривалості життєвого циклу людини на Землі, яка може бути скорочена або перервана порушенням глобальної рівноваги... Природні і штучні процеси, а також речовинно-енергетичний рівень забезпечує максимальну продуктивність за максимального значення життєвих циклів, процесів, за мінімального залучення вільних енергетичних ресурсів"⁵⁸⁹.

Такі природні ресурси як атмосфера, океани, підземні води є спільними благами для людства. Однак способи використання цих ресурсів бізнесом та індивідами можуть створювати значні екологічні проблеми. "Економісти розглядають основні природні ресурси – озера, ліси, а також чисте повітря – як суспільні блага, а шкідливі ефекти внаслідок використання цих ресурсів – як зовнішні впливи (externalities). У широкому розумінні зовнішні ефекти є некомпенсованими впливами діяльності індивідів або їх груп на інших... Складність полягає в тому, що дуже важко відлучити від користування суспільними благами тих, які не хочуть платити за вирішення цих проблем... Тому уряд може відігравати важливу роль у представленні інтересів великих груп людей і у залученні всіх зацікавлених брати участь у витратах.

Оптимальний рівень захисту довкілля є таким, за якого вигоди, пов'язані з додатковою одиницею ресурсу, дорівнюють витратам на його забезпечення..."⁵⁹⁰.

Для налагодження форм партнерської взаємодії із врахуванням стану довкілля та впливу на нього на рівні окремих власників використовують теорему Р. Коуза. Вона зводиться до такого: проблеми навколишнього середо-

⁵⁸⁸ Світова економіка: Підручник/ Філіпенко А.С., Рогач О.І., Шнирков О.І. та ін. – К.: Либідь, 2000. – с. 467-468.

⁵⁸⁹ Прыкин Б.В. Новейшая теоретическая экономика. Гиперэкономика (концепции философии и естествознания в экономике): Учебник. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – с. 112.

⁵⁹⁰ Хомяков В.І., Бакум І.В. Економіка сучасної України. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – с. 314-315.

вища можна вирішити ефективним чином на основі приватних угод між власниками за умови відсутності інформаційної асиметрії та обміну, який вимагатиме додаткових операційних витрат. Зовнішні ефекти можуть переходити у внутрішні витрати внаслідок переговорів власників і розподілу збитків. Так, у випадку, якщо діяльність одного підприємства йде на шкоду іншому і в останнього зменшуються доходи, то важливо віднайти раціональне поєднання їх прибутків, щоби дотримувався баланс інтересів сторін. До кола учасників цих процесів можуть належати й "треті" особи, які пов'язані із діяльністю зазначених підприємств, тому для забезпечення необхідного балансу інтересів варто враховувати і їх вимоги, а також потреби населення у чистому довкіллі.

Важливою проблемою досягнення збалансованості між господарською діяльністю людини і станом природних ресурсів є пізнання закономірностей формування пропорцій сталого природокористування. "Найбільш загальною з них є пропорція споживання природних ресурсів та їх відтворення. Динаміка цієї пропорції відображає характер та інтенсивність взаємодії суспільства і природи, можливості саморегулювання довкілля... Природно-господарська збалансованість використання і охорони природних ресурсів сприяє тому, що експлуатація одного виду ресурсів не завдає збитків іншим видам ресурсів, експлуатація відтворювальних ресурсів передбачає їх розширене відтворення та ін." ⁵⁹¹.

У регіональній системі управління соціально-економічним та екологічним розвитком особлива роль належить підприємству. Підприємства "повинні стати і найважливішим елементом у вирішенні проблем сталого розвитку і регіону, і держави загалом. Це, своєю чергою, потребує підвищення обґрунтованості управлінських рішень, пов'язаних з різними аспектами функціонування підприємства, що може бути досягнуто на основі економіко-математичного моделювання процесів формування і розподілу доходу підприємства з метою імітації різних стратегій у сфері його господарської діяльності і управління еколого-економічними ризиками із врахуванням санкцій, податків і заохочень, встановлюваних регіональною і державною системами управління" ⁵⁹².

Українські вчені створили одну з найкращих у світі комп'ютерних систем, яка дає змогу передбачити вплив діяльності людини на довкілля. Проте "виконувати європейські проекти у рамках державних інститутів України майже неможливо" ⁵⁹³, оскільки оплата праці вчених за їх участь у проектах, згідно з правилами Єврокомісії не повинна перевищувати середній рівень зарплати по інституту, в якому вони працюють. В Україні, на жаль, не здійснюється фахової екологічної експертизи. Матеріали багатьох сайтів застаріли. Так, наприклад, на Інтернет-сайті Всеукраїнської екологічної Ліги одним із основних матеріалів є достатньо ґрунтовна Національна доповідь про

⁵⁹¹ Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2000. – с. 131.

⁵⁹² Тихомиров Н.П., Потравный И.М., Тихомирова Т.М. Методы анализа и управления эколого-экономическими рисками: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – с. 278.

⁵⁹³ Плешивцева Т. Все началось в Чернобыле/ Эксперт: Украинский деловой журнал № 15 (113), 16-22 квітня 2007 р. – С. 52.

стан навколишнього природного середовища в Україні за 1998 р. Про те ж, що відбувається у нас сьогодні, об'єктивної інформації замало.

Реалії сьогодення вимагають прийняття зважених рішень щодо розвитку із урахуванням їхнього впливу на довкілля. Рішення формалізуються у конкретних проектах. Для прийняття обґрунтованих рішень важливо володіти вичерпною інформацією стосовно витрат і вигід довкілля, які дасть реалізація відповідних проектів. До вигід довкілля належать покращення здоров'я людей, стану екологічних систем, рекреаційних можливостей, естетичних властивостей, що в ідеальному варіанті мало би підкріплюватися позитивними зрушеннями в економіці. "Як же суспільство оцінює вартість чистішого повітря чи води, очищення територій від небезпечних відходів, збереження загроженого виду? Відсутність ринкових цін на ці суспільні блага та дилема невиявленості уподобань ускладнюють визначення їхньої вартості... Однак, оскільки ці блага не мають експліцитної (ясної, чітко вираженої) оцінки вартості отриманої суспільством вигоди від їхнього споживання, то висновки потрібно робити на основі того, як суспільство цінує або отримує вигоди від різних рівнів якості довкілля" ⁵⁹⁴.

Отже, важливою проблемою формування ефективного механізму управління сталим розвитком є формування суспільної оцінки вартості якості довкілля (попиту на зменшення забруднень).

Австрія зуміла розробити характерний для власної країни підхід до економічної політики з акцентом на екологію. У цьому підході найбільш важливим компонентом став кластерний аналіз. Основною ідеєю австрійської кластерної моделі є гармонізація економічної політики розвитку на основі сучасних технологій, інформації та погоджених дій всіх учасників. Головною рушійною силою кластерної перспективи є інноваційна дослідницька програма TIP (Technology, Information, Policy consulting), що виконується Австрійським Інститутом економічних досліджень (WIFO) у кооперації з Австрійським дослідницьким центром Seibersdorf (ARCS). Значна частина австрійських кластерів тісно пов'язана зі створенням умов для забезпечення здорового способу життя: біоенергетичний, біотехнологічний, економіки водного господарства, а також станцій із поставки та очищення води, виробництва біологічно чистого молока та молокопродуктів. Окрім того, в Австрії є кластер, діяльність якого безпосередньо пов'язана із охороною довкілля та відходами (Umwelt/Abfallwirtschaft – Cluster) ⁵⁹⁵.

"На Заході йде активний процес інтеграції університетів, наукових центрів і технологічних фірм, і, незважаючи на кордони, створюються конгломерати з декількох наукових центрів. І нам у країні, – вважає український вчений М. Железняк, – потрібен комплекс, до складу якого входять вуз, лабо-

⁵⁹⁴ Загвойська Л.Д., Маселко Т.Є., Якуба М.М. Економічний аналіз інвестиційних проектів: Навч. посібн. – Львів: Афіша, 2006. – с. 146-147.

⁵⁹⁵ Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст. – К.: Логос, 2002. – с. 257-260.

раторія і підприємство, котрі доповнювали би один одного і займались комерційною реалізацією наукомістких проектів" ⁵⁹⁶.

Останнім часом у всьому світі зростає інтерес до відновлювальної енергетики, що забезпечить скорочення шкідливих викидів в атмосферу. Передбачають, що до 2050 р. відновлювані джерела енергії будуть забезпечувати до 50 % необхідної у світі енергії. Вже зараз за останні три роки щорічні темпи зростання виробництва обладнання для сонячної та вітрової енергетики становили 30 %, що у багато разів перевищує темпи зростання світової економіки. Тому нова політика бізнесу передбачає вкладення десятків мільярдів доларів у розвиток програм відновлюваних джерел енергії. Це пов'язано також із можливостями зниження виробничих витрат, підтримкою чистоти навколишнього середовища та раціональним використанням енергії. Однак це не чиста філантропія, а відповідь на зростання цін на нафту ⁵⁹⁷.

Особливо актуальним є використання відновлюваних джерел енергії для України. Проте до останнього часу гальмівними чинниками до підвищення існуючої їх частки (3 %) у загальному енергопостачанні виступають нижчі за європейські ціни на тепло та електроенергію і менш жорсткі екологічні вимоги до виробників.

Для вирішення екологічних проблем доцільно використати ринковий механізм, який передбачає існування на ринку нового товару – дозволів на викиди тепличних газів в атмосферу. На сьогодні Україна лише частково використовує свою національну квоту з викидів, а отже, може брати участь у передбачених Кіотським протоколом ринкових механізмах з продажу своєї невикористаної частини квот. Завдяки цьому з 2004 р. після ратифікації нашою державою цього протоколу українські підприємства отримали можливості додаткового залучення інвестицій в енергоощадні технології та охорону довкілля, однак недостатньо активно їх використовують. Окрім того, на вітчизняному ринку є значні резерви зниження величини викидів за відносно невисокою вартістю, що робить наш ринок досить привабливим для покупців квот на викиди парникових газів в атмосферу.

За оцінками експертів, завдяки механізму спільного здійснення Україна "може скоротити щорічні викиди парникових газів на 100 млн т CO₂ еквівалента з відповідним залученням інвестицій на суму до 700 млн євро на рік" ⁵⁹⁸.

Ми спробували виявити можливості створення та розвитку нових ефективних форм та механізмів взаємодії науки та бізнесу з імплементації ідей Екологічної Конституції Землі. Це передбачає виявлення основних проблем у сфері як економіки, так і екології з формування підходів до постановки цілей і вирішення відповідних завдань на основі побудови цільових моделей змін у

⁵⁹⁶ Плешивцева Т. Все началось в Чернобыле/ Эксперт: Украинский деловой журнал № 15 (113), 16-22 квітня 2007 р. – С. 54.

⁵⁹⁷ Лубчук І., Конеченков А. "Зеленые" надежды энергетических монстров/ Компаньон № 6(470), 10-16 лютого 2006 р. – С. 38-40.

⁵⁹⁸ Гелетука Г., Филоненко А., Кудрина Е. Откуда деньги? Из воздуха!/ Компаньон № 28 (492), 10-20 липня 2006 р. – С. 53.

розвитку суспільства шляхом досягнення гармонійного поєднання інтересів сторін на якісно новій несуперечливій з позицій екологічного мислення базі.

У сучасних умовах успішна економіка базується на застосуванні виважених та збалансованих підходів до розвитку із врахуванням екологічних вимог. Однак до останнього часу не вдається віднайти такі ефективні підходи, які би сприяли формуванню здорового довкілля для забезпечення гармонізації інтересів людини із законами розвитку природи.

"Якщо всі ресурси, потрачені людством на озброєння, руйнівне освоєння природи і Космосу, на розвиток амбіційних напрямів і науки і техніці, просумувати, то виявиться, що цих ресурсів вистачило би для досягнення людьми безбідного існування й успішного духовного розвитку всієї цивілізації... Не було би отруєних водойм і річок, бездумно вирубаних лісів і ерозії ґрунтів, забруднення атмосфери і лісових пожеж, зникнення з землі багатьох видів тварин і рослин, якщо би принципами розвитку людської цивілізації були невторчання, збалансованість, безвідходність виробництва, охорона навколишнього середовища"⁵⁹⁹. Важливо довести до свідомості кожного, що "добування матеріальних благ повинно бути лише засобом здійснення духовних завдань, а не метою життя... На жаль, людство наразі не навчилося належно використовувати духовні знання, але коли ці знання "прориваються до людей – настає епоха переосмислення і духовного підйому цивілізації. Зараз такий час прийшов"⁶⁰⁰.

З позицій збалансованого розвитку, для бізнесу важливо бачити певні межі зростання. "Зростання для компанії, – пише К. Уолш, – наче ліки для пацієнта: дають користь лише до певного обсягу, але коли перебрати міру, стають небезпечними, якщо не фатальними. Тому є необхідність у збалансованні прибутків, активів і зростання"⁶⁰¹.

Модель збалансованого зростання підприємства з погляду економіки повинна охоплювати як динамічне зростання виторгу від реалізації, так і прийнятні співвідношення обігових активів та прибутку до виторгу.

Проте з позицій екології цього замало, тому що варто враховувати вплив діяльності підприємства на стан довкілля, а також непрямі впливи, що можуть проявлятися внаслідок використання продукції підприємства.

Природно-екологічні цілі зорієнтовані на реалізацію ресурсоощадної стратегії інтенсивного розвитку за умов раціонального використання ресурсів, їх охорони та відтворення, очищення і відтворення повітряного та водного басейнів.

Упровадження екологічних, енерго- і ресурсоощадних технологій; розроблення нових біотехнологій; формування сучасної системи охорони здоров'я належать до головних пріоритетів науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Однак їх частка у загальному обсязі виконаних на-

⁵⁹⁹ Орелин В.Г. Тайны духовного исцеления. – К.: Изд-во А.С.К., 2004. – с. 63-65.

⁶⁰⁰ Орелин В.Г. Тайны духовного исцеления. – К.: Изд-во А.С.К., 2004. – с. 114-118.

⁶⁰¹ Уолш К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства: Пер. з англ. – К.: Всеуито; Наук. думка, 2001. – с. 204.

уково-технічних розробок в Україні є невисокою і змінюється за окремими роками у межах 6-8 %.

Торгівля викидами в нашій державі здійснюється за такими схемами:

- 1) міжнародна торгівля викидами у вигляді продажу квот між країнами;
- 2) спільні проекти зі зниження викидів парникових газів в атмосферу на території однієї з країн і подальший продаж одиниць скорочення викидів зацікавленим сторонам.

Забезпеченню сприятливих умов для створення і розвитку потенціалу бізнесу повинні сприяти ініціативні заходи з розвитку його інфраструктури, зокрема, шляхом формування кластерів і відповідних моделей. Це дає змогу найкращим чином поєднувати інтереси сторін.

Цілеспрямоване застосування сучасних інформаційних технологій дає змогу в режимі реального часу мати дані про стан і потреби ринку, потенційних партнерів і конкурентів та напрямки їх діяльності, а також відомості про можливості взаємодії з інституційними структурами, що формують інфраструктуру бізнесу, об'єктивно оцінювати можливості залучення фінансових ресурсів. Однією з основних проблем при цьому є комерціалізація результатів наукових розробок, яка потребує неослабної уваги до себе з боку всіх учасників процесу соціально-економічного розвитку суспільства. Для забезпечення поступального розвитку необхідно нагромадити відповідний потенціал та забезпечити умови його ефективного використання.

Кожна зі систем управління потенціалом розвитку суб'єктів господарської діяльності, охоплюючи проекти і програми розвитку повинна бути зорієнтована на ефективне досягнення як стратегічних, так і тактичних цілей. Вибір інструментів має здійснюватись на основі дотримання принципу отримання порівняльних переваг з погляду регулювання цільового показника. Такі засадничі принципи і підходи можуть бути покладені в основу формування економічної політики, спрямованої на ефективне вирішення еколого-економічних проблем.

Для ефективного застосування певних інструментів впливу на процеси розвитку з метою забезпечення його несуперечливості важливо сформувавши взаємно збалансовані механізми регулювання пропорцій у сфері економіки. Для цього звичайно важливо забезпечити належну координацію дій учасників. Як свідчить практика, координування тих чи інших дій здійснюється найбільш ефективно, якщо воно відбувається на всіх рівнях управління, а не лише на рівні державних чи наддержавних інституцій. Тому дуже важливо забезпечити зменшення кількості шаблів ієрархії у процесі координування завдань та заходів у сфері екології. Вони повинні органічно вплітатись у цілі діяльності таких сучасних структур як кластери, які дають змогу раціонально поєднувати інтереси сторін, які є одночасно партнерами у здійсненні спільної діяльності з розвитку території. Для цього до складу учасників кластеру важливо залучати наукові та проектні організації, які здатні забезпечити пошук та відбір альтернатив розвитку на основі перспективних розробок, що повинні закладатися у відповідні програми й конкретизуватися в інвестиційних проєктах інноваційного спрямування.

Тому, можливо, не Рада екологічної безпеки, Світова екологічна організація, суд, поліція, чи навіть Міжнародний екологічний банк, а НДІ екологічних проблем різного рангу, можливо, на взірець МІАРЕПУ, але на якісно вищому рівні потрібні насамперед для вирішення практичних питань формування як громадської думки, так і нових поглядів бізнесу й державних інституцій на збалансоване вирішення екологічних завдань. Подібні наукові установи із повноважним статусом мали б змогу детально вивчати екологічну ситуацію, розробляти нормативи і стандарти як гранично допустимих рівнів екологічного забруднення, так і бажаного їх зниження на перспективу, а також виконували інші функції стосовно досліджень реального стану справ як в економіці, так і в екології й давали б чіткі рекомендації як державним і наддержавним органам, так і бізнесу й населенню стосовно плану дій на майбутнє. Відповідним центральним органом могло би стати Всесвітнє НДІ екологічних проблем.

Як комплексний механізм фінансування й реалізації проектів розвитку виступають такі об'єднання, як кластери. Для діяльності кластерних структур характерною є децентралізація прийняття управлінських рішень.

Як показує практика створення кластерних мереж, особливої ваги у нинішніх умовах набувають питання фінансового забезпечення (а отже, й вибору кращих інструментів фінансування), створення відповідної інфраструктури та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону. Це потребує відповідного інституційного підкріплення, яке б сприяло швидкому вирішенню організаційних питань формування кластерів та забезпечення їх взаємодії з іншими контрагентами на ринку. Використання інструментів фінансування має передбачати наявність відповідних сприятливих умов. Основним при цьому є формування відповідних механізмів, які би забезпечували їх найкраще використання.

Сучасні підходи до формування моделей економічного розвитку повинні базуватись на необхідності врахування декількох критеріїв оцінки якості рішень. При цьому варто орієнтуватись на вибір оптимального співвідношення оцінок за цими критеріями. Для вибору найкращого варіанта розвитку необхідний компроміс між оцінками за різними критеріями. Такі задачі мають новий характер, який відображає бачення експертами майбутнього розвитку подій. При цьому на момент прийняття рішення у розпорядженні є лише прогнозна інформація про можливі наслідки вибору того чи іншого варіанта рішення.

Однією з можливостей, за допомогою якої можна забезпечити поєднання цілей виробничого, соціально-економічного розвитку та дотримання вимог до охорони довкілля, є застосування модифікованого методу "вартість – ефективність". Його сутність полягає у побудові моделей ефективності та вартості та здійсненні синтезу оцінок вартості і ефективності.

У разі його застосування для аналізу варіантів побудови військово-технічних систем модель вартості відображає залежність загальної вартості від кількості ракет, а модель ефективності – ймовірності влучання у ціль від кількості ракет. При цьому використовують судження стосовно граничного значення вартості та необхідних значень ефективності.

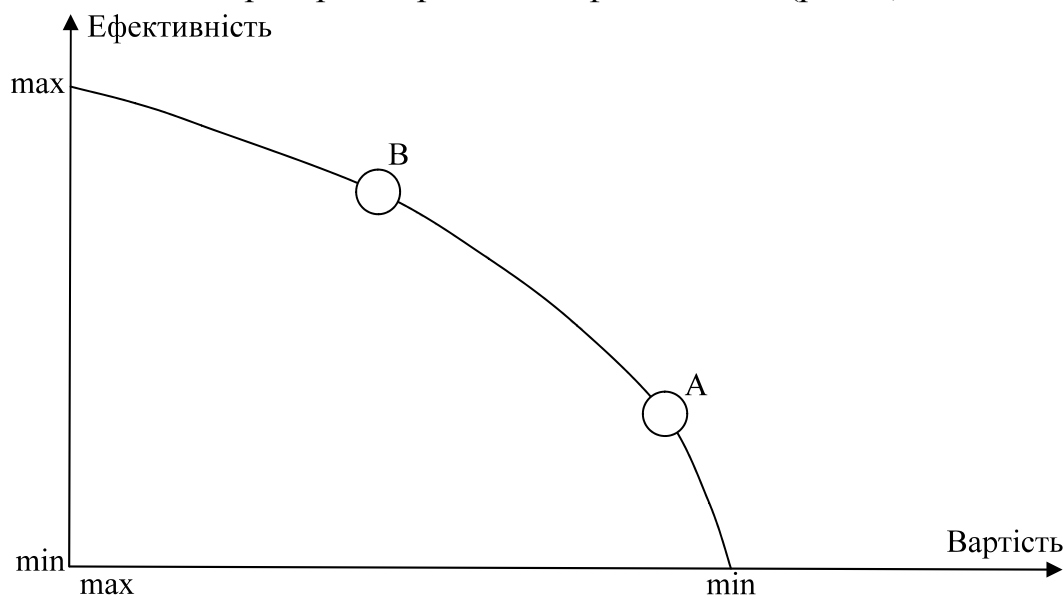
У загальному випадку на етапі синтезу вартості та ефективності рекомендується використовувати такі два підходи, які дають змогу переводити один із критеріїв оцінки альтернатив в обмеження:

- 1) на основі фіксованої ефективності за мінімально можливою вартості (при цьому вибирають найдешевшу альтернативу, яка має властивість заданої ефективності);
- 2) на основі фіксованої вартості і максимально можливої ефективності (випадок бюджетних обмежень).

За декількох критеріїв це питання стає істотно складнішим і потребує переведення усіх критеріїв, крім одного, в обмеження.

У багатьох випадках використовують відношення вартості до ефективності, однак при цьому необхідно звертати увагу на абсолютні значення цих величин.

Третій підхід до синтезу вартості і ефективності базується на побудові множини Еджворта-Парето, за допомогою якої вдається забезпечити раціональне поєднання критеріїв вартості та ефективності (рис. 1).

Рис. 1. Множина Еджворта-Парето для двох критеріїв оцінювання

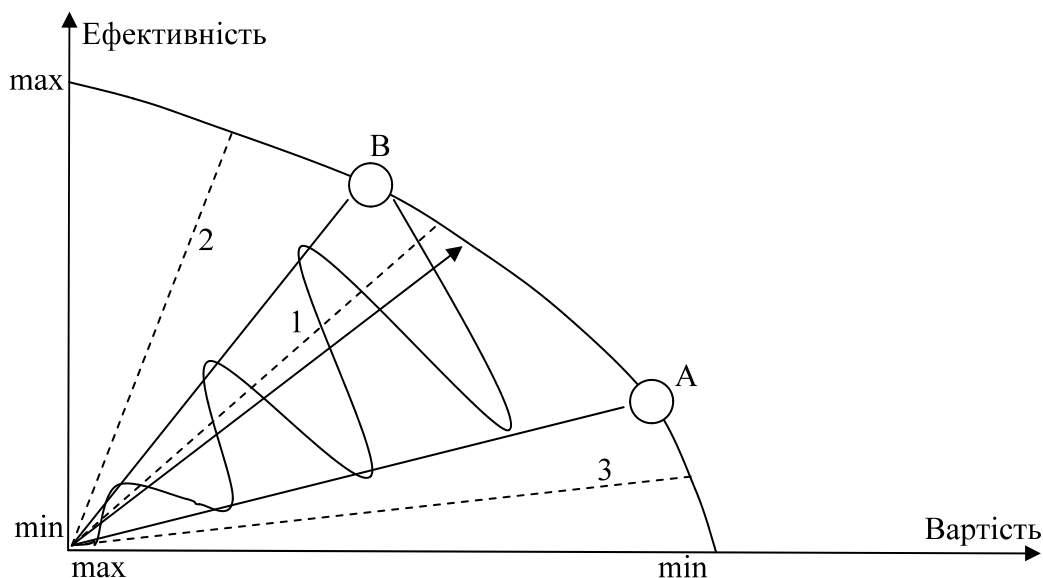
Згідно з рис. 1 варіант А менш дорогий, але і менш ефективний за варіант В. Порівняння варіантів у підсумку передбачає вибір одного з них, який відповідає баченню найкращого сценарію розвитку подій.

Проблеми визначення варіантів розвитку належать до класу слабо структурованих задач, оскільки недостатність об'єктивної інформації не усувається на момент прийняття рішення. Ці проблеми мають як кількісні, так і якісні елементи. При цьому маловідомі й невизначені тенденції можуть надалі змінювати характер впливу на розвиток. Особливостями слабо структурованих задач є:

- 1) належність рішень, які приймають, до майбутнього;
- 2) широкий діапазон альтернатив;
- 3) залежність від неповноти знань та невизначеності вимог стосовно вартості та часу вирішення;
- 4) значні ризики;
- 5) необхідність комбінування різних видів ресурсів.

Отже, виходячи з духу і принципів ЕКЗ, важливо створити умови для формування такого майбутнього, де по-справжньому шанували б як загальнолюдські цінності, так і здійснювалась би їх трансформація у напрямку якомога більш повного врахування інтересів екологічних систем. Зрозуміло, що такі підходи передбачають необхідність запровадження нових механізмів, які би не усуваючи конкуренцію, разом із тим сприяли би внесенню витрат на охорону довкілля та відвернення негативних наслідків порушення екологічної рівноваги у витрати підприємств. Першим кроком до їх формування мало б стати відпрацювання нової нормативної бази, на основі якої це можна було би робити об'єктивно та обгрунтовано.

Рис. 2. Формування та оцінювання варіантів розвитку відкритих систем

На рис. 2 відображено ряд можливих підходів до формування та оцінювання варіантів розвитку відкритих систем, під якими у сучасних умовах можна розуміти саме кластерні системи, що можуть слугувати надійною базою для формування систем вищого порядку. Область 1 на рис. 2 відображає підхід, спрямований на конкретизацію вимог до рівня ефективності використання ресурсів, і полягає у звуженні області допустимих значень. Область 2 передбачає більш високі вимоги до рівня ефективності використання ресурсів, що потребує, своєю чергою, значних вкладень. Область 3 є досить небажаною, оскільки при цьому ми мінімізуємо не лише сукупні витрати (на розвиток виробництва, охорону довкілля), але й одночасно знижуємо вимоги до ефективності використання ресурсів. Суцільна лінія відповідного скерування означає траєкторію можливого руху поступу, як у напрямку забезпечення сталого розвитку, так і дотримання принципів ефективності. Водночас на практиці при моделюванні відповідних процесів маємо передбачати, що розвиток має циклічний характер. Тому розроблення і впровадження нових технологій потребує на початку великих витрат, що призводить до тимчасового зниження ефективності, однак у разі освоєння технологій віддача від їх використання зростає, що забезпечує й зростання ефективності.

З позицій екологічно зорієнтованої економіки повинна бути підвищена роль громад у прийнятті рішень і формуванні відповідної ресурсної бази.

На місцях мають піклуватися про підвищення привабливості території і пропонувати бізнесу стимули і субсидії. У підсумку втрати від надання певних преференцій та пільг мають бути перекриті додатковими надходженнями від результатів діяльності за обраними напрямками, наприклад, екологічно зорієнтованого будівництва, "зеленого" туризму.

Для успішного вирішення поставлених завдань в основу доцільно покласти програмно-цільовий метод. Практичною формою його застосування в управлінні є розроблення та реалізація цільових комплексних програм з проблем природокористування і соціально-економічного розвитку регіонів. Розроблення регіональної програми розпочинають з постановки цілей розвитку регіону. Оскільки цілі нерозривно пов'язані із засобами, то вони є взаємозамінними: досягнута мета стає засобом досягнення наступної мети. Цільовий підхід пов'язаний з пошуком раціональних напрямів впливу на ті чи інші умови розвитку об'єкта для досягнення поставлених цілей. Прогнозне дослідження у цьому разі провадиться від майбутнього до теперішнього часу, виходячи з певних бажаних результатів.

Висновки

У ході здійснених досліджень виявлено велику роль процесів налагодження партнерської взаємодії науки і бізнесу, які полягають у необхідності формування структур, що забезпечують збалансування та поєднання інтересів сторін, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Найбільш відомою й поширеною формою об'єднань такого типу є кластери. Ядром кластерних структур, адаптованих до відповідних умов їх роботи, повинні бути наукові і проектні організації, що мають забезпечити інноваційний характер розвитку і нові можливості для успішного вирішення екологічних проблем. При цьому забезпечується дотримання принципів комплексності кількісного обліку і вартісної оцінки всіх компонентів природного життєвого довілля та природних ресурсів, а також принципу врахування бумеранг-ефектів, проголошених в ЕКЗ.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження у цьому напрямку повинні забезпечити кількісну оцінку окремих складників потенціалу розвитку еколого-економічних систем, виходячи із принципів, проголошених в ЕКЗ, а також дати опис відповідних економічних механізмів реалізації підходів збалансованого розвитку відкритих систем на перспективу.

7.8. Інституційні передумови, перешкоди та перспективи створення Світової Екологічної Організації (СЕО) ©

Деградація довкілля сьогодні є однією із центральних світових проблем. Пряма залежність забруднення довкілля від людської діяльності – починаючи від мікрорівня особистостей і домогосподарств до макрорівня під-

© І. Соловій. Створення Світової Екологічної Організації (СЕО): інституційні передумови, перешкоди та перспективи. Науковий вісник. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.8. – С. 151-157.

приємств, національних і міжнародних підприємств і урядів є загальновизнаним у науковому світі фактом. Соціологічні дослідження свідчать про зростання індивідуальної зацікавленості, стурбованості проблемами довкілля і збільшення кількості екологічних організацій в усьому світі^{602, 603, 604}. Однак визнання проблеми на рівні формування екологічної свідомості приховує одну важливу проблему: позитивне ставлення до ідей охорони природного довкілля не обов'язково виливається в проекологічну поведінку як на політичному макрорівні, так і на мікрорівні особистого життя. Часто на завершення наукових конференцій на екологічну тематику приймають декларації і резолюції, які не далеко не завжди втілюються в життя. Те ж саме відбувається і в приватному житті. Більшість людей погоджується з доречністю екологічно-орієнтованої поведінки, однак ситуація змінюється, коли доходить до реальних справ. Стан же довкілля залежить від людської поведінки, а не від ставлення до проблем охорони довкілля. Результати соціологічних досліджень також свідчать, що респонденти часто бачать високі екологічні ризики у чинниках, які не пов'язані із персональним досвідом або спрямовані на абстрактних учасників (наприклад, "промисловість" загалом), тоді як особиста екологічна поведінка (наприклад, користування приватним автомобілем) розглядається як значно менш загрозлива. Як наслідок – між ставленням до екологічних проблем і поведінкою існує слабкий зв'язок^{605, 606}. Звідси, центральним завданням стає трансформування екологічної свідомості в конкретні екологічні дії.

Можна припустити, що в епоху економічної глобалізації певний вплив на довкілля мають не лише екологічні організації (тобто ті, які визначають для себе проблеми охорони довкілля як пріоритетне завдання), але й усі основні міжнародні організації. Наскільки ж насправді істотним є вплив їхньої діяльності на довкілля?

Вплив міжнародних організацій на довкілля

Усвідомлення важливості проблем охорони довкілля, формування нової екологічної свідомості зумовило інституційні зміни на міжнародному рівні і, як наслідок, – створення дедалі більшої кількості екологічних організацій (міждержавних, державних, громадських) на різних рівнях управління.

Впродовж останнього двадцятиліття, тобто від оприлюднення звіту комісії Брундтланд у 1987 р., міжнародні організації стали брати до уваги у своїй політиці важливість екологічних проблем. Зокрема такі впливові організації як міжнародні банки, які займаються питаннями розвитку (multilateral development banks – MDBs), почали залучати елементи екологічної політики у свої програми, ставлячи певні екологічні умови під час фінансування проектів або ж шля-

⁶⁰² Buttel, Frederick. 1987. "New Directions in Environmental Sociology". Annual Review of Sociology 13: 465-488.

⁶⁰³ Frank, David John, Ann Hironaka, Evan Schofer. 2000. "The Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century." American Sociological Review 65: 96-116.

⁶⁰⁴ Kanagy, Conrad L., Craig R. Humphrey, Glenn Firebaugh. 1994. "Surging Environmentalism: Changing Public Opinion or Changing Publics?" Social Science Quarterly 75: 804-819.

⁶⁰⁵ Diekmann, Andreas. 1996. Homo Ökonomikus. Anwendungen und Probleme der Theorie rationalen Handelns im Umwelberiech. In: Umweltsociologie, eds. Andreas Diekmann and Carlo Jäger, 89-118.

⁶⁰⁶ Kuckartz, Udo. 1998. Umweltbewusstsein und Umweltverhalten. Berlin etc.: Springer.

хом інституалізації процедури оцінки впливу на довкілля в рамках погодження проектів. На початку 1990-х Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund – IMF) також вирішив долучити екологічні аспекти до розгляду проектів надання позик, виходячи з того, що якщо проблеми довкілля впливають на макроекономічні показники, то вони можуть становити загрозу економічній стабільності. Міжнародні організації також заснували чисто екологічні структури, такі як фонд "Глобальні екологічні можливості (Global Environmental Facilities-GEF)", який є самостійним інструментом екологічної політики і управління шляхом надання цільових позик країнам, а не побічним аспектом політики, як це можна сказати про проекти міжнародних банків із розвитку.

Незважаючи на те, що міжнародні організації декларують зацікавленість в екологічних проблемах у формуванні і реалізації політики, вони є об'єктом критиків, які стверджують, що ці організації, зазвичай, лише усувають негативні наслідки негативних впливів на довкілля, а не запобігають їм. Насамперед об'єктом критики є Світова організація торгівлі (World Trade Organization- WTO) за її ігнорування впливів на довкілля у своїй політиці через лібералізацію торгівлі і орієнтацією винятково на економічне зростання.

Задля справедливості зазначимо, що твердження про вигоди чи втрати для довкілля від діяльності міжнародних організацій є часто емпіричними за своєю природою. Однак є і висновки, обґрунтовані результатами конкретних досліджень. Так відомо, що програми Міжнародного валютного фонду (International Monetary Fund – IMF) спрямовані на зростання експорту і генерування зарубіжних фондів. Як наслідок, країни можуть перевиснажувати власні природні ресурси, генерувати надмірне забруднення та деградацію довкілля⁶⁰⁷. Дослідження Pandey та Wheeler показали, що девальвація валюти, яка була частою вимогою IMF аж до 1980-х років, істотно збільшила впродовж 38 років рівень знеліснення в 112 країнах, що розвиваються⁶⁰⁸.

Дослідження, проведені Швейцарським федеральним інститутом технології⁶⁰⁹, дають підставу для висновку, що діяльність міжнародних організацій має істотний вплив на довкілля.

Зокрема щодо викидів CO₂ зроблено такі висновки:

- участь країн у проектах, фінансованих Світовим Банком (World Bank), Азійським Банком Розвитку (ADB), Програмою ООН з розвитку (UNDP), а також членство країни в WTO зумовлює збільшення обсягів викидів;
- участь країн у проектах, фінансованих Міжамериканським банком розвитку (Inter-American Development Bank – IADB) зумовлює зменшення обсягів викидів;
- участь країн у проектах, фінансованих Європейським банком реконструкції та розвитку (EBRD), та програмах UNEP не впливає істотно на обсяги викидів;

⁶⁰⁷ Friends of the Earth, 1999. The IMF: Selling The Environment Short, Report, <http://www.foe.org/international>

⁶⁰⁸ Pandey, K. and D. Wheeler. 2001. Structural Adjustment and Forest Resources: The impact of World Bank Operations, Policy Research Working Paper 2584, Washington, DC, World bank.

⁶⁰⁹ Dreher, Axel & Magdalena Ramada-Sarosa. The Impact of International Organizations on the Environment: An Empirical Analysis. – ETN, No. 131, Swiss Federal Institute of Technology, Zurich, 2006.

- участь країн у проектах, фінансованих Африканським банком розвитку (African Development Bank – AfDB), після 1985 року істотно впливає на збільшення обсягів викидів;
- якщо брати до уваги непрямі впливи лібералізації торгівлі, то можна дійти висновку, що WTO зменшує кількість викидів, IADB зменшує їх кількість;
- виявлено також, що проекти міжнародних організацій впливають на викиди CO₂, забруднення вод, лісозаготівлі.

Особливо вражаючими виявились висновки щодо Екологічної програми ООН (United Nations Environmental Program-UNEP). Для UNEP не виявлено значущих коефіцієнтів зв'язку між кількістю проектів, фінансованих з фондів Глобальних екологічних можливостей, виконаних під керівництвом UNEP та будь-яким з показників, що характеризують стан довкілля. Понад це, результати крос-секторального аналізу навіть свідчать про те, що проекти UNEP істотно впливають на збільшення забруднення вод. Ці дивні результати мають щоправда різні тлумачення. Оскільки стан природного довкілля покращується досить повільно, то неефективність UNEP щодо істотного покращення довкілля може просто відображати короткий період діяльності організації. Andersen та Rosendal вказують, що бюджет UNEP є надто малим і тому обмежує її вплив⁶¹⁰. Тобто, UNEP на сьогодні не є достатньо значущою організацією, щоб досягти бажаних змін.

Підстави для створення Світової екологічної організації

Глобалізація є однією з найхарактерніших ознак суспільного розвитку наших днів. З нею пов'язані як позитивні, так і негативні наслідки. Загальний добробут людства завдяки глобалізації зростає, а абсолютна бідність зменшується. Вважають, що за останні 25 років завдяки глобалізаційним процесам кількість людей, які живуть в абсолютній бідності, зменшилась до 1,2 млрд порівняно з потенційно можливими 2.0 млрд людей. Очевидними є переваги інформаційної глобалізації.

Перший генеральний директор Світової організації торгівлі (СОТ) Ренато Руггієро проголосив: "Ми більше не пишемо правил взаємодії між окремими економіками, ми пишемо конституцію єдиної глобальної економіки"⁶¹¹. Сьогодні СОТ йде таким шляхом, що надає транснаціональним корпораціям безпрецедентну свободу руху капіталу через кордони, доступ до ринків, дешеvu робочу силу і природні ресурси. Невід'ємним компонентом економічної глобалізації може стати постійне знищення світових природних ресурсів. Уряди багатьох країн, зазнаючи потужного тиску транснаціональних корпорацій, приймають модель менеджменту природних ресурсів, яка надає перевагу короткотерміновим вигодам глобальних інвесторів перед екологічною стабільністю місцевих територій і громад.

⁶¹⁰ Dreher, Axel & Magdalena Ramada-Sarosa. The Impact of International Organizations on the Environment: An Empirical Analysis. – ETN, No. 131, Swiss Federal Institute of Technology, Zurich, 2006.

⁶¹¹ M'Comigle, Michael. New Theoretical Perspectives on International Law: Ecological Political Economy (Paper presented at Looking Ahead: International Law in the 21st Century: CCIL 29th Annual Conference, 2000).

Щоправда СОТ також зазнає змін під тиском громадськості. На форумі "СОТ для ХХІ століття", що відбувся 25-26 вересня 2006 р. у Женеві, Швейцарія пройшли дискусії щодо майбутнього торговельного режиму і довкілля, "дорожньої карти" сталого розвитку для СОТ, необхідності оцінки впливу торговельних угод на довкілля і перспективи сталого розвитку, наслідки субсидіювання рибних промислів⁶¹².

Професор Болонського університету Стефано Замагні вважає, що основною рисою глобалізації є те, що вона відмінна від інтернаціоналізації⁶¹³. Інтернаціоналізація покладається на зростання важливості зв'язків між країнами: міжнародної торгівлі, альянсів, протоколів і т.ін. Базовою суспільною і політичною структурою залишається країна, а відносини між країнами, і між людьми з різних країн стають дедалі вагомішими. Глобалізація орієнтована на всеохопну економічну інтеграцію багатьох колишніх формально національних економічних систем в одну глобальну економічну систему шляхом запровадження вільної торгівлі, особливо шляхом вільної мобільності капіталів. Глобалізація є одним із найбільш ефективних засобів стирання національних границь з економічною метою.

Якщо такі організації як Міжнародний валютний фонд, Світовий Банк, СОТ служать не інтересам країн, які їх заснували, як це записано в їхніх хартіях, а інтересам інтегрованої глобальної економіки, то хто ж відстоюватиме глобальні екологічні інтереси людства, які є водночас елементом національних інтересів будь-якої країни. Звідси і випливає необхідність створення Світової екологічної організації. До основних причин для створення такої організації можна віднести:

- брак потужних екологічних організацій на глобальному рівні, що фактично не дає змогу вирішувати проблеми охорони довкілля;
- тоді, коли ринкове регулювання економічних процесів глобалізоване, транснаціональний інституційний ландшафт залишився недостатньо зміненим ще від середини ХХ ст.;
- на сьогодні не існує транснаціонального органу, здатного впроваджувати в життя угоди між країнами у сфері охорони довкілля.

Завдання, що стоять перед СЕО

Світову екологічну організацію можна створити на базі UNEP, як це пропонує академік Ю.Ю. Туниця в межах інституційної частини ідеї Екологічної Конституції Землі⁶¹⁴.

Екологічна програма ООН – UNEP заснована у 1972 р. під час відомої конференції у Стокгольмі з метою визначення загальних політичних орієнтирів для спрямування і координації екологічних програм в системі ООН. Її мандат репрезентує поєднання міжурядових функцій, функції координування

⁶¹² WTO holds public forum 2006. MEA Bulletin. Issue No 14, 12 October 2006. Published by International Institute for Sustainable Development.

⁶¹³ Zamagni, Stefano. Sustainable development, the Struggle Against Poverty and New Structures of Governance in the Era of Globalization. – 5th International Conference on Ethics and Environmental Policies "Business Styles and Sustainable Development", Kyiv, April 2-6, 2003.

⁶¹⁴ Туниця Ю.Ю. Екологічна конституція Землі: сутність і концептуальні засади. – Вісник Національної Академії Наук України, 2005, № 11. – С. 32-42.

діяльності різних агентств та секретаріату з екологічних питань. Генеральна Асамблея ООН у 1997 р. підтвердила роль UNEP як основного органу у сфері проблем довкілля.

У 1998 р. Генасамблея Assembly створила Глобальний екологічний Форум на рівні міністрів усіх країн з охорони довкілля (The Global Ministerial Environment forum), а також відновила діяльність групи з екологічного менеджменту – The Environment Management Group (EMG).

На Світовому саміті ООН у 2005 р. з нагоди 60-річчя його заснування звернено увагу на важливість таких напрямків діяльності UNEP:

- координація діяльності із іншими структурами ООН (UNEP, CSD, FAO, GEF, UNDP, UNESCO, UN-Habitat, WMO, World Bank, MEAs);
- покращення діяльності у сфері політичних консультацій Improved policy advice and guidance (поради щодо екологічної політики країнам-членам ООН);
- посилення роботи щодо отримання наукової інформації, оцінювання і співробітництва (моніторинг, спостереження, створення мереж організацій, опрацювання даних, розробка індикаторів, передбачення і запобігання екологічним загрозам)⁶¹⁵.

До структури UNEP входять наукові центри, які знаходяться в різних країнах (США, Швейцарія, Японія, Філіппіни) і охоплюють широкий спектр глобальних екологічних проблем. Це такі наукові центри:

- завчасного запобігання і оцінювання;
- технологій, промисловості та економіки;
- глобальна програма дій з охорони морського довкілля від діяльності на землі;
- глобальне міжнародне оцінювання вод;
- глобальна база даних з ресурсів;
- міжнародний центр екологічних технологій;
- спільний секретаріат ініціативи з коралових рифів;
- підрозділ оцінювання пост-конфліктних ситуацій;
- центр моніторингу збереження природи;
- центр співробітництва з енергії і довкілля;
- центр співробітництва з води і довкілля;
- офіс координації спостережень за планетою;
- центр UNEP з хімічних речовин.

Обґрунтовуючи стратегію створення Світової екологічної організації, варто взяти до уваги і те, що на сьогодні вже існує організація з такою назвою. The World Environmental Organization (скорочена назва за адресою Інтернет сайту – World.Org). Ця організація має на меті "збереження природної видової різноманітності рослин і тварин та їхніх місць існування шляхом запобігання деградації і руйнуванню довкілля". World.Org створює і впроваджує наукові стратегії щодо зменшення використання викопних невідновних ресурсів, запобігання кліматичним змінам, охорони видів тварин і рослин та їх біотопів. Щоправда ця організація, яка розташована в штаті Джорджія, США, незважа-

⁶¹⁵ UN Reform. Implications for the Environment Pillar. – UNEP, 2006.

ючи на таку амбіційну назву, є лишень однією із багатьох американських громадських екологічних організацій і далека від того, аби відповідати згаданим вище очікуванням, та бути справжнім екологічним лідером на глобальному рівні.

Ідею створити Світову організацію довкілля (*World Environment Organization*) на сьогодні підтримують Світовий рух прихильників федералізму – *World Federalists Movement (WFM)* та Інститут глобальної політики (*Institute for Global Policy*). Цитуємо із сайту цього руху " Світова спільнота повинна управляти спільними благами. Щоб уникнути руйнівної експлуатації нашого спільного, потрібного усім людям глобального довкілля, охорона та збереження глобального спільного блага мусить бути поставлена під управління ООН. Згідно з цим, WFM виступає за створення Світової організації довкілля (WEO)" ⁶¹⁶.

На наш погляд, перед CEO після її створення стоятимуть насамперед такі завдання:

- CEO, взаємодіючи із WTO, повинна досягти такого рівня впливовості, щоб закони, що визначають умови вільної торгівлі, не домінували над законами, які регулюють охорону довкілля;
- CEO мусить втручатись у всі випадки загострення екологічної ситуації (які трапляються дедалі частіше), коли регулювання ринковими інструментами не дає змоги уникнути незворотних втрат для природного довкілля.

Висновки. Діяльність міжнародних організацій загалом має істотний вплив на стан довкілля. Спектр організацій, які системно вирішують екологічні проблеми на глобальному рівні, досить широкий, однак вплив їх не є достатньо значимим, і не може урівноважити негативні наслідки економічної глобалізації, які створюють загрозу виснаження природних ресурсів та деградації довкілля. Виникає необхідність створити нову організацію на міжнародному рівні, здатну збалансовувати негативні впливи діяльності глобальних фінансово-торговельних організацій та транснаціональних компаній, яка була б наділена достатньо широким мандатом повноважень від ООН. Беручи до уваги розвинену організаційну і науково-моніторингову структуру екологічної програми ООН UNEP, можна визнати, що саме ця організація є найбільш придатною для того, щоб бути трансформованою у Світову екологічну організацію.

7.9. Синтез науки і політики у концепції Екологічної Конституції Землі ©

⁶¹⁶ Global Environmental Governance. WEM's position on: World Environment Organization. – <http://www.wfm.org/site/index.php/pages/55>.

© За матеріалами XVI Міжнародної наукової конференції "Біоетика, філософія і медицина в стратегії забезпечення безпеки людства" (12-13 листопада 2010 р., Кишинів). Переклад з російської – Володимир Дудок.

© Э. Семенюк, Т. Цырдя, А. Урсул. Концепция Экологической Конституции Земли: синтез науки и политики. За матеріалами XVI Міжнародної наукової конференції "Біоетика, філософія і медицина в стратегії забезпечення безпеки людства" (12-13 листопада 2010 р., Кишинів). Українською мовою друкується вперше. Переклав з російської Володимир Дудок.

З кожним роком людство дедалі більше відчуває тягар історичної відповідальності за помилки у ставленні до природи. Тропічна спека в середніх широтах, лісові пожежі, небачені зливи і повені, урагани і жорстокі морози, землетруси і обвали перестали бути чимось винятковим, сьогодні це будні планети. Стає дедалі очевидніше, що сучасна філософія – це філософія виживання⁶¹⁷.

У пошуках реальних шляхів виживання світова спільнота, природно, звертається до різних інструментів сталого розвитку. Один з них, про який з часом говорять все частіше, – ідея Екологічної Конституції Землі (скорочено – ЕКЗ).

Витоки ідеї повертають нас майже на два десятиліття назад. У квітні 1992 р. на одній з міжнародних наукових конференцій в Нью-Йорку член української делегації професор Ю.Ю. Туниця виступив з доповіддю, де вперше було сказано про доцільність підготовки і ухвалення всесвітньої екологічної конституції, а також створення органів контролю за дотриманням її норм. Конференція підтримала цю ідею і прийняла резолюцію "Про створення нових організаційних структур міжнародної екологічної співпраці". Про це були повідомлення в пресі (у США і в Києві), а пізніше доповідь Ю.Ю. Туниці з обґрунтуванням його ідеї вийшла друком у лондонському видавництві "Greenwood Press"⁶¹⁸. Так був зафіксований пріоритет щодо цієї помітної наукової і водночас суспільно-політичної ініціативи. У публікаціях подальших років поступово чітко закріпилася назва пропонованого міжнародного документа – Екологічна Конституція Землі (а англійською – World Environmental Constitution).

Сьогодні аналіз публікацій з проблеми ЕКЗ дає змогу вести мову вже про наукову концепцію, що сформувалася на основі первинної ідеї⁶¹⁹. З часом масив таких публікацій безперервно зростає.

У чому ж якісна новизна концепції ЕКЗ?

Усі конституції, що існують досі на планеті, – це, як відомо, національні політичні документи, основні закони відповідних держав. (Правда, розроблений, але так наразі і не прийнятий в установленому порядку дещо інший документ – конституція Європейського Союзу, тобто наддержавного об'єднання). Вперше у світі Ю.Ю. Туниця запропонував проект конституції для всієї світової спільноти, причому не політичної, а

⁶¹⁷ Див.: Tirdea T. N. *Filosofia contemporana – filosofie a supravietuirii* // *Filosofie, Medicina, Ecologie: probleme de existenta si de supravietuire ale omului / Materialele Conferintei a IV-a Stiintifice Internationale. 7-8 aprilie 1999.* – Chisinau, 1999. – P. 5-8; Цыря Т. Н., Берлинский П. В. *Философия (С курсом биоэтики).* – Кишинэу, 2002. – С. 21.

⁶¹⁸ Див.: Tunytsya Yu. *Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development* // *Contributions in Political Science.* – London: Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1995. – No. 357. – P. 296-303.

⁶¹⁹ Див.: Туниця Ю. Ю. *Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми.* – Ч. I. – Львів. 2002; Туниця Ю. Ю. *Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади* // *Вісник Національної академії наук України.* – 2005. – № 11. – С. 32-42; Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. *Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу* // *Вісник Національної академії наук України.* – 2008. – № 2. – С. 8-24; Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. *Методологічні основи Екологічної Конституції Землі* // *Вісник Національної академії наук України.* – 2010. – № 5. – С.7-15.

екологічної. Вона "повинна мати статус Основного Закону виживання цивілізації та сталого розвитку, який, не загрожуючи суверенітету будь-якої країни, її політичному устрою, віросповіданню громадян, національним інтересам, водночас забезпечував би кожній державі зокрема і світовій співдружності загалом екологічну і економічну безпеку, а окремій людині – нормальні для її життя природні умови як тепер, так і в майбутньому. Початковим методологічним постулатом цієї унікальної ідеї є необхідність узгодження законів господарювання із законами природи"⁶²⁰. Іншими словами, шлях до цієї ідеї проліг через розвиток особливої інтеграційної галузі науки в епоху НТР – екологічної економіки. Логічно, що нині академік Національної академії наук України Ю.Ю. Туниця, будучи ректором Національного лісотехнічного університету України, завідує в ньому кафедрою саме екологічної економіки.

Ідея ЕКЗ органічно пов'язана з проблематикою сталого розвитку, фундамент якої був закладений відомими документами Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р.⁶²¹. Обидві ці концепції зародилися одночасно, в одних і тих самих історичних умовах, і відтоді еволюціонують в тісному взаємозв'язку. При цьому, звичайно, концепція сталого розвитку незрівнянно ширше відома в світі, знайомих же з проектом ЕКЗ значно менше. Але мета, висунута цим проектом, по суті, збігається із стратегічними орієнтирами концепції сталого розвитку.

Коротко сенс ідеї Екологічної Конституції Землі полягає в тому, що необхідно підвести надійну законодавчу основу під всі заходи соціально-екологічного характеру на планеті, зробити їх глибоко системними і юридично обов'язковими. Лише таким шляхом можна реально забезпечити право кожної людини на здорове довкілля, врешті-решт – право на саме життя (адже відомо, що воно належить до загальноновизнаних і основних людських прав). Водночас тільки так можна гарантувати право на повноцінне життя нескінченному ряду прийдешніх поколінь людей на Землі, щоб рід людський не обірвався трагічно.

З ухваленням документів Ріо-92, здавалося б, шлях до подолання екологічної кризи (а також до успішного вирішення інших глобальних проблем сучасності) зрозумілий, достатньо чітко визначений, треба лише послідовно і наполегливо реалізувати настанови Ріо, утілювати в життя положення конкретної програми. Проте сьогодні ми вимушені констатувати, що очікуваних (навіть запланованих) успіхів в цій сфері немає. Понад це, аналіз переконує: нині екологічна ситуація на планеті є навіть значно гіршою, ніж два десятиліття тому.

⁶²⁰ Туниця Ю. Ю. Екоеконіміка і ринок: подолання суперечностей. – Київ, 2006. – С. 195-196.

⁶²¹ Див.: The Earth Summit. The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) / *Introduction and commentary* by S. P. Johnson. – London, 1992; Урсул А. Д. *Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации)*. – М., 1993; Семенюк Э. П., Цырдя Т. Н., Урсул А. Д. *Философия устойчивого развития и перспективы цивилизации* // *Bioetica, Filosofia si Medicina in strategia de asigurare a securitatii umane* // *Materialele Conferintei a XIV-a Stiintifice Internationale*. 10-11 aprilie 2009. – Chisinau, 2009. – P. 26-30.

У чому ж причини невдачі всіх спроб протистояти світовій екологічній кризі? Тут діє цілий комплекс причин. Серед них, наприклад, чимале місце займають тривка інерція негативних тенденцій або національний егоїзм урядів (або правлячих кіл) багатьох держав. Однією з істотних причин, як підтвердив час, є юридична необов'язковість документів Ріо, відсутність у них сили закону. Понад це, обов'язкової сили не мають навіть резолюції Генеральної Асамблеї ООН, її юрисдикція обмежена рекомендаційним статусом цих документів. Життя доводить, що для своєчасного і ефективного вирішення актуальних проблем цього нерідко дуже мало. Оптимізація показників глобальної екологічної ситуації сьогодні, безумовно, належить до щонайгостріших, найдошкульніших проблем людства. Тому і виникла ідея зводу соціально-екологічних законів, який мав би загальнолюдський характер і найвищу силу в суспільстві (вищу за національні конституції окремих держав). Такий основоположний законодавчий акт, природно, повинен прийматися відповідним чином на світовому рівні і передбачати необхідні важелі і механізми його практичного втілення.

Особливий аспект задуму ЕКЗ становить створення під егідою ООН продуманої системи міжнародних "органів контролю за дотриманням визнаних норм економічної діяльності національних і міжнародних виробничих структур. Такими органами могли б стати: Рада екологічної безпеки і сталого розвитку, або Всесвітня екологічна організація; Міжнародна екологічна поліція, Міжнародний екологічний суд або якісь інші правоохоронні органи; Міжнародний екологічний банк або Глобальний екологічний фонд, а також інші взаємопов'язані в єдину систему ... інституції, що забезпечують діяльність, спрямовану на підтримку принципів сталого розвитку" ⁶²². Автор ідеї ЕКЗ глибоко усвідомлює, що створення і робота всіх таких органів можуть дуже дорого обійтися світовій спільноті, особливо в умовах фінансово-економічної кризи. Тому у низці останніх робіт розглянуто і інший варіант – використання вже існуючих інституцій шляхом перегляду та розширення їхніх нинішніх функцій.

Щонайтісніший зв'язок проекту ЕКЗ з принципами сталого розвитку є характерною ознакою епохи: саме концепція сталого розвитку у наш час стала найвиразнішою і найбільш популярною системою координат, в якій тільки і можливий прогрес людства. Річ у тому, що тільки стратегія сталого розвитку дає оптимальну відповідь на питання про курс, що дає змогу розумно вирішувати щонайгостріші суперечності епохи, серед яких, поза сумнівом, складний вузол екологічних проблем. Усі без винятку глобальні проблеми сучасності є системною цілісністю, всі вони тісно переплетені ⁶²³, а це означає, що й труднощі неекологічного характеру (як, наприклад, проблеми демографії, збройних конфліктів, міжнародного тероризму або ж хронічного економічного і соціокультурного відставання країн "третього світу") у багатьох аспектах залежать від екологічних лих на нашій планеті, а з

⁶²² Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів, 2002. – С. 12.

⁶²³ Див.: Глобальные проблемы современности. – М., 1981; Печечи А. Человеческие качества / Пер. с англ. – Изд. 2. – М., 1985.

іншого боку – самі впливають на їх поглиблення. Впровадження ЕКЗ в життя суспільства дасть змогу оптимізувати вирішення всього комплексу проблем людства.

Вельми відчутний аспект екологічної кризи наших днів – глобальні зміни клімату⁶²⁴. Черговим випробуванням для народів багатьох країн і регіонів стали погодні катаклізми літа 2010 р. І майбутні роки навряд чи будуть легші. Досі світова спільнота намагається вирішувати питання цього вузла загальної екологічної проблематики сепаратно, у відриві від інших зрізів екології планети. Спеціально з проблеми глобальних змін клімату (і навіть ще специфічніше – з глобального потепління внаслідок нагромадження в атмосфері парникових газів, насамперед вуглекислого) проведено вже 15 міжнародних конференцій під егідою ООН; остання з них відбулася в грудні 2009 р. в Копенгагені. По суті, всі ці вельми представницькі зустрічі намагалися вирішити (але так і не вирішили!) досить вузьке, конкретне завдання – знайти адекватну заміну вимогам Кіотського протоколу 1997 р. з обмеження промислових викидів парникових газів. Але чому це специфічне питання (саме по собі, безумовно, дуже важливе) відривають від низки інших, не менш важливих?..

Нагадаємо, що ще в доповіді "Глобальна екологічна перспектива – 2000", виданій Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP), були названі лиха, що набувають в ХХІ ст. особливої небезпеки: "зміна клімату внаслідок викиду парникових газів, нестача і забруднення прісної води, зникнення лісів і опустелювання, скорочення біорізноманіття, зростання чисельності населення (і його переміщення), забруднення повітря, деградація ґрунтів і екосистем, хімічне забруднення, виснаження озонового шару, урбанізація, виснаження природних ресурсів, порушення біогеохімічних циклів, поширення захворювань (включаючи появу нових) тощо. Майже кожна з цих проблем може, якщо триватиме стихійний розвиток цивілізації, призвести до загибелі людства. Різке погіршення глобальної ситуації і початок незворотного руйнування природного середовища прогнозується на середину нинішнього сторіччя"⁶²⁵.

Академік Ю. Ю. Туниця цілком слушно висловлює здивування з приводу того, що з-поміж п'яти документів Ріо-92 штучно виділяють лише один – "Кліматичну конвенцію" – і лише в цьому напрямі проводяться 15 самітів ООН. Логічніше, природно, бачити весь комплекс екологічних лих нашого часу. Враховуючи кризовий характер сучасного етапу розвитку цивілізації, проект ЕКЗ якраз і передбачає системну роботу світової співдружності з метою оптимізації ситуації, яка є близька до критичної.

⁶²⁴ Див.: Баландин Р. К. Цивілізація проти природи. Что происходит с погодой и климатом? – М., 2004; Гор А. Неудобная правда. Глобальное потепление. Как остановить катастрофу / Пер. с англ. – СПб., 2007; Семенюк Э. П., Цыря Т. Н., Урсул А. Д. Глобальные изменения климата: серьезный вызов эпохи // Bioetica, Filosofia si Medicina in strategia de asigurare a securitatii umane / Materialele Conferintei a XV-a Stiintifice Internationale. 14 aprilie 2010. – Chisinau, 2010. – P. 148-153.

⁶²⁵ Введение в теорию устойчивого развития. Курс лекций. – М., 2002. – С. 34.

Будь-яку ланку – попри всю її важливість – не можна виривати з ланцюга причин і наслідків як єдиного цілого.

У наукознавчому плані (і водночас – у методологічному контексті) найперший етап становлення ЕКЗ був рухом від початкової ідеї до наукової концепції. Сьогодні з достатньою упевненістю можна сказати, що його вже давно пройдено, оскільки концепція ЕКЗ реально існує в масиві наукових публікацій, що безперервно поширюється (передусім, природно, в публікаціях Ю.Ю. Туниці як ініціатора всього проекту, але і в роботах інших авторів також). Далеко не всіх їх, звичайно, названо в примітках до цієї статті. Досить згадати, наприклад, що проблематиці ЕКЗ було повністю надано один з випусків "Наукового вісника Українського державного лісотехнічного університету" (2002 р., випуск 12.7, "Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку", 216 с., українською мовою). До речі, сьогодні, мабуть, вже є потреба в достатньо повній бібліографії з проблеми ЕКЗ. Наведений критерій конституювання наукової концепції – існування масиву відповідних публікацій – не є, як це може видатися на перший погляд, формальним: *зміст* цих публікацій (у виданнях різного характеру і різними мовами) може бути експліковано в певній сукупності наукових положень.

Вже давно постало інше завдання (і складніше!) – реалізувати впровадження концепції ЕКЗ в суспільно-політичну практику світової співдружності ⁶²⁶. Власне, цей шлях почався ще в 1992 р., відразу ж після зародження самої ідеї, але він виявився дуже непростим, звивистим і довгим. Практичне втілення ідеї ЕКЗ і сьогодні натрапляє на безліч труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Тим часом, лише виконання цього завдання здатне гідно увінчати початковий задум.

Тут саме час акцентувати на принципово важливому моменті: проект ЕКЗ має подвійну онтологічну природу, оскільки є водночас науковим і суспільно-політичним феноменом. Між іншим, це ж стосується і концепції сталого розвитку ⁶²⁷, і це ще раз свідчить про внутрішній, іманентний і генетично зумовлений взаємозв'язок цих двох концепцій.

Перші політичні кроки автор ідеї ЕКЗ зробив уже в квітні 1992 р. (відразу після проголошення ідеї на науковій конференції в Нью-Йорку), тобто напередодні проведення Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у червні того ж року – в період, коли вона безпосередньо готувалася. У резолюцію Нью-Йоркської конференції за ініціативою української делегації було внесено звернення до Президента України – запропонувати Конференції в Ріо розглянути і підтримати ідею створення усесвітньої екологічної конституції і організаційних структур, здатних забезпечувати дотримання її норм. Згодом Ю.Ю. Туниця про це напише: "На жаль, підготовлені тоді нами пропозиції не потрапили в 1992 р. на розгляд "Ріо-92". Незважаючи на доручення Президента України Л. Кравчука Міністерство закордонних справ і

⁶²⁶ Див.: Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.

⁶²⁷ Див.: Семенюк Е. П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів, 2002. – С. 31.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України не зважилися запропонувати світовій спільноті цю унікальну ідею" ⁶²⁸.

Наступний вагомий крок було зроблено через п'ять років: на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку, присвяченій аналізу ходу виконання "Порядку денного на XXI століття" (ця сесія отримала назву "Ріо+5"), Президент України Л.Д. Кучма від імені нашої держави проголосив першу частину ідеї – пропозицію підготувати глобальний міжнародно-правовий акт, покликаний гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Проте Президент зігнував другу частину ініціативи – інституційну – про створення під егідою ООН відповідних організаційних структур. Зазначимо, що тоді, в 1997 р., професор Ю.Ю. Туниця, як науковий консультант, входив до складу офіційної делегації України на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Що ж до інституційного аспекту ініціативи України, то її виголосив Л.Д. Кучма трьома роками пізніше – у Зверненні Президента України з нагоди закриття Чорнобильської АЕС 15 грудня 2000 р. Така "розмитість", "двоетапність" в офіційному проголошенні пропозиції України зіграла певну негативну роль в плані і цілісності ідеї, і державного пріоритету: адже на тій же 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН прозвучала спільна заява глав держав і урядів Бразилії, Німеччини, Сінгапуру і Південної Африки, за сенсом близька саме до другої, інституційної частини ідеї ЕКЗ. "Можна з сумом констатувати, що якби у чиновників міжнародної служби адміністрації Президента України не виникало сумнівів в доцільності проголошення ідеї в її цілісному вигляді і якби вони не викреслили другу, інституційну частину з представленого МЗС України проекту виступу розділу делегації України на сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р., то вже на той час ініціативу України могли підтримати як мінімум ще чотири згадані країни" ⁶²⁹.

А далі були роки наполегливої праці і сподівань. Просто неможливо розповісти про всі практично-політичні кроки автора ідеї ЕКЗ з метою досягти успіху на міжнародній арені – за сприяння, звичайно, найвищих державних інстанцій України. Певні результати цих зусиль відомі. Одним з них, наприклад, став виступ щодо концепції ЕКЗ Президента В.А. Ющенка (Нью-Йорк, сесія Генеральної Асамблеї ООН, вересень 2009 р.). Як видно з публікацій Ю.Ю. Туниці, думками про екологічні проблеми планети і завдання ЕКЗ він ділився і з Гельмутом Колем, і з Папою Римським Іоанном Павлом II. І заручився їхньою підтримкою. Проте головного результату – практичного втілення ідеї ЕКЗ – наразі немає. І це означає, що шлях пошуків триває і чинний Президент України В. Ф. Янукович, мабуть, теж від імені своєї країни обговорюватиме цю проблему в ООН.

Уявлення про суспільно-політичний аспект розроблення проблеми ЕКЗ буде неповним, якщо не сказати про роботу Ю. Ю. Туниці із засобами

⁶²⁸ Туниця Ю. Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. – С. 197.

⁶²⁹ Там же. – С. 199-200.

масової інформації – з пресою, радіо, телебаченням. За останніх 18 років різними мовами були опубліковані десятки його виступів, популярних статей у газетах і інтерв'ю. Починався цей шлях в 1992 р. з газет США і Києва ("Урядовий кур'єр"), коли в доповіді на конференції в Нью-Йорку було вперше сформульовано цю оригінальну ідею. Пізніше її роз'ясненню, обґрунтуванню і пропаганді були присвячені публікації багатьох журналістів у засобах масової інформації.

Яскравою сторінкою в масиві публікацій з проблеми ЕКЗ для найширшої аудиторії є редакційна стаття популярного індійського журналу англійською мовою "Socialook International" під цікавою назвою – "Україна врятує світ?" (лютий 2007 р.). Як наголошено в цій публікації, "сумний досвід Чорнобильської катастрофи спонукав українського ученого до створення концепції запобігання глобальній екологічній катастрофі... Глобальна економічна система домінує над екологічною. Де-факто принципи екологічної економіки ігнорують. Наслідком цього є дедалі більша деградація біосфери, що створює відповідно загрозу для життя на планеті... Що робити? Український учений, професор, доктор наук Юрій Туниця, ректор Національного лісотехнічного університету України, має відповідь з цього питання. 15-18 грудня 2006 р. у Делі на Дев'ятій дворічній конференції Міжнародного товариства екологічної економіки "Екологічна стійкість і добробут людей" він виклав свою ідею створення законодавчої бази прав і обов'язків, тобто Екологічної Конституції Землі, для того, щоб забезпечити основу збереження спільної природної спадщини людства... Наукова громадськість повинна прикласти максимум зусиль для того, щоб переконати національні уряди і транснаціональні корпорації щонайшвидше змінити їх ставлення до навколишнього середовища і сприяти раціональній експлуатації і охороні природних ресурсів"⁶³⁰. Редакційна стаття індійського журналу завершується словами: "Важливе значення має той факт, що шлях порятунку людства від екологічної катастрофи запропонував учений з постчорнобильської України"⁶³¹.

Разом з активною суспільно-політичною і публіцистичною діяльністю Ю. Ю. Туниця, природно, продовжує використовувати для обґрунтування і пропаганди своїх ідей суто наукові канали – відповідні видання, різні наукові конференції і конгреси, доповіді в системі Національної академії наук України тощо. Таким чином, робота над концепцією ЕКЗ триває одночасно в декількох площинах, і вони взаємно доповнюють і збагачують одна одну.

Важливий аспект проекту ЕКЗ – інформаційний. Насамперед звернемо увагу на те, що ця ідея виникла і розвивається в період активної інформатизації суспільства⁶³². Цей процес, як відомо, різнобічно впливає на

⁶³⁰ Ukraine to save the World? // Socialook International. – February 2007. – Vol. 33. – № 2. – P. 4-6.

⁶³¹ Там же. – С. 6.

⁶³² Див.: Урсул А. Д. Информатизация общества. Введение в социальную информатику. – М., 1990; Цырдя Ф. Н. Информатизация, познание и социальное управление: философско-методологические и социальные проблемы / Автореф. докт. дис. – Кишинёв, 1992; Цырдя Ф. Н. Информатизация, познание, социальное управление. Философские очерки. – Кишинёв, 1992; Семенюк Э. П. Информатика и современный мир. Философские аспекты. – Львов, 2009.

будь-які наукові феномени епохи, всі вони, образно кажучи, перебувають в його потужному полі. Думка про створення ЕКЗ, звичайно, не випадково виникла в той період історії цивілізації, коли відчутно перетнулися такі масштабні соціокультурні процеси, як глобалізація, екологізація та інформатизація суспільства. Можна поза сумнівом стверджувати, що в інших історичних умовах (коли інформаційні канали і засоби соціуму носили якісно інший характер) така ідея виникнути не могла.

Одна з істотних методологічних умов нормального розвитку концепції ЕКЗ і, тим більше, її ефективного втілення в практику полягає в тому, що для цього об'єктивно необхідна досить широка, розгалужена і глибоко ешелонована інформаційна база. "У цьому випадку показовий вже сам глобальний масштаб задуму: постійно потрібна різнобічна і надійна інформація зі всіх країн і регіонів світу. Інший аспект проблеми – величезне якісне різноманіття релевантної та необхідної інформації, її приналежність, по суті, до всієї сукупності областей наукового знання і соціальної практики. Це означає, що треба широко використовувати найрізноманітніші інформаційні інструменти будь-якого характеру – наукового, загальносоціального, технічного, технологічного, організаційного, методологічного тощо. Зокрема, необхідно масово використовувати засоби як традиційної (паперової) інформатики, так і новітньої – електронної... Потрібно також враховувати особливості сучасної інформаційної ситуації у світі і науково-методологічне значення інформаційного підходу до пізнання і перетворення дійсності, бо категорія інформації давно увійшла до групи фундаментальних філософсько-наукових понять... Усі функції ЕКЗ повинні бути забезпечені відповідними контрольними, регуляторними і виконавчими органами світової спільноти, що вимагає чіткості як структурних, так і інформаційних складників" ⁶³³.

На завершення наголосимо на ще одному методологічно важливому моменті – органічному зв'язку концепції ЕКЗ з вченням про ноосферу. Заснована В.І. Вернадським теорія ноосфери в наші дні, як відомо, набула якісно нового звучання, нерозривно пов'язаного з концепцією сталого розвитку, цілеспрямованою ноосферизацією суспільства і виживанням людства ⁶³⁴. Проект ЕКЗ, поза сумнівом, можна розглядати як помітний крок світової спільноти на шляху до ноосферного майбутнього. У наш час, писав колись В.І. Вернадський, людина вперше зрозуміла, що вона – житель

⁶³³ Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Методологічні основи Екологічної Конституції Землі. – С. 14.

⁶³⁴ Див.: Вернадский В. И. Размышления натуралиста. – Кн. 2. – Научная мысль как планетное явление. – М., 1977; Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – М., 1989; Урсул А. Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М., 1998; Tirdea T. N. Noosferizarea in raport cu dezvoltarea durabila: consideratii generale // Progresul tehnico-stiintific, Bioetica si Medicina: probleme de existenta umana / Materialele Conferintei a VI-a Stiintifice Internationale. 25-26 aprilie 2001. – Chisinau, 2001. – P. 8-10; Цырдя Т. Н., Урсул А. Д. Ноосфера, ноосферизация и ноосферология: перспективы создания общей теории выживания человечества // Progresul tehnico-stiintific, Bioetica si Medicina: probleme de existenta umana / Materialele Conferintei a VI-a Stiintifice Internationale. 25-26 aprilie 2001. – Chisinau, 2001. – P. 10-18; Семенюк Э. П. Ноосферная перспектива человечества и информатика // Научно-техническая информация. Серия 1. Организация и методика информационной работы. – М., 2004. – № 1. – С. 1-9.

планети і тому повинна мислити і діяти також і в *планетному* масштабі. Екологічна Конституція Землі наочно є якраз таким документом, в якому людство спробує мислити і діяти саме в масштабі всієї планети. А те, що ним на цьому шляху рухає саме розум, іманентно впливає з передумов і цілей створення ЕКЗ: домогтися реалізації життєво важливих інтересів всіх поколінь людей на Землі. Нарешті, необхідно зазначити і те, що колективним автором проекту ЕКЗ покликана виступити сучасна світова наука – в повній відповідності з відомою думкою видатного природодослідника про те, що саме наука як інтегральний інтелект суспільства повинна стати основною рушійною силою ноосфери.

Отож, великий вплив у справі реалізації проекту ЕКЗ має союз науки і політики нашого часу. Без конкретних практичних кроків політиків різних країн пошуки учених і їх результати (навіть найцікавіші і обнадійливі) не можуть бути втілені в життя світової спільноти, вони приречені назавжди залишитися в категорії нездійснених задумів і сподівань. Саме тому академік Ю.Ю. Туниця приділяє таку велику увагу не тільки теоретичному розробленню концепції ЕКЗ, але і практично-політичним завданням її реалізації. Тільки творчий синтез зусиль науки і політики, теорії та соціальної практики здатний дати необхідний у цьому випадку остаточний результат. Наразі ж проект Екологічної Конституції Землі, як один з найбільш масштабних наукових і суспільно-політичних проектів нашого часу, є предметом обговорення і дискусій.

ПІСЛЯМОВА

Найменш висвітленими в наукових дослідженнях, зокрема і в цій антології, залишаються проблеми, пов'язані з інституційною (регуляторною) частиною ідеї Екологічної Конституції Землі. Ці питання потребують дуже ретельного опрацювання.

Як доповнення до викладених у цій книзі методологічних засад, додамо контурно деякі міркування щодо інституційного забезпечення Екологічної Конституції Землі.

Головним органом ООН з питань реалізації вимог Екологічної Конституції Землі має стати Світова екологічна організація, яку пропонується утворити на базі програми ООН UNEP.

Заснування Світової екологічної організації ініціює не лише Україна, але й багато інших держав – членів ООН.

Цікавою у цьому контексті є позиція Франції.

Колишній президент Франції Жак Ширак наголошує: "Екологічний імператив дедалі більшою мірою формує локальні і національні риси політики. Але цю роботу потрібно вести і на глобальному рівні. Екологічна криза не визнає кордонів. А ми все ще занадто часто не спроможні діяти спільно. Ми мусимо побудувати світове екологічне управління. У цій сфері, як і в інших, односторонність нікуди не веде. Точнісінько так, як багатогранність є необхідним пререквізитом миру, вона є також ключем до сталого розвитку. UNEP є видатною програмою, і я хочу віддати їй належне. Але вона не має належних повноважень або інституційного впливу. Ми мусимо трансформувати її в повноцінну організацію під егідою ООН. Така Екологічна організація при ООН (СЕО ООН) буде функціонувати як "екологічна свідомість" світової спільноти. Вона проводитиме об'єктивні наукові оцінювання екологічних небезпек. Вона матиме політичні повноваження для невідворотного виконання дій, щодо яких прийнято спільне рішення. Вона надасть більшої ваги і значущості нашим колективним устремлінням"⁶³⁵.

До думки Жака Ширака варто додати, що, згідно з концепцією ЕКЗ, крім Світової екологічної організації (СЕО ООН), потрібно заснувати ще кілька допоміжних органів, які утворять єдину інституційну систему захисту природного життєвого довкілля та забезпечення сталого розвитку і сприятимуть повноцінному функціонуванню СЕО ООН.

⁶³⁵ http://www.ambafrance-ng.org/france_nigeria /spip.php?article475.

У 2000 році у Зверненні Президента України з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції було заявлено: "Сьогодні я хочу повернутися до ідеї, яку проголосив у 1997 році на сесії Генеральної Асамблеї ООН — про створення Ради Екологічної Безпеки Об'єднаних Націй, Міжнародного екологічного суду та Міжнародного екологічного банку" ⁶³⁶.

На наш погляд, Раду Екологічної Безпеки Об'єднаних Націй можна було б і не створювати за умови делегування мандату екологічної безпеки чинній Раді Безпеки ООН. Натомість необхідно якомога швидше заснувати на базі Програми ООН UNEP Світову екологічну організацію, ідею створення якої підтримують вже понад 50 країн світу.

Що стосується Міжнародного екологічного суду, то питання залишається дискусійним. Одні автори вважають за необхідне утворення спеціалізованого Міжнародного екологічного суду (Д.Блюменвітц ⁶³⁷, М.Копилов і А.Солнцев ⁶³⁸) інші допускають простіший варіант, а саме, поширення функцій Міжнародного суду ООН також і на розгляд справ з екологічних правопорушень ⁶³⁹.

Функцію Міжнародного екологічного банку міг би, зрештою, виконувати і Світовий банк, який за останні роки своєї діяльності приділяє доволі багато (хоча й недостатньо ще) уваги екологічним проблемам.

Ми вважаємо, що настав час переглянути Статут ООН і делегувати Раді Безпеки ООН (рішення якої мають обов'язкову силу) повноваження розглядати, крім військових, також питання екологічної безпеки. Якщо ж мандат Ради Безпеки ООН не буде поширено і на екологічну безпеку, тоді доведеться ставити питання про створення окремого органу – Ради Екологічної Безпеки ООН, як це пропонував Президент України.

У листі канцлера ФРН А.Меркель і президента Франції Н.Саркозі до Генерального секретаря ООН від 21 вересня 2009 р. зазначалося, що "недопустимо, щоб зусилля найбільш амбітних націй нівелювалися вуглецевими викидами інших країн через їх неадекватні дії або бездіяльність. З цієї причини повинна існувати можливість вдаватися до відповідних коригувальних заходів, якщо якась країна буде діяти всупереч угоді" ⁶⁴⁰. Це дуже важлива думка. Проте, на наш погляд, справді дійові "коригувальні" заходи можна буде вживати лише за умови ухвалення Екологічної Конституції Землі.

Ще дотичніше до проблеми створення ЕКЗ стосуються слова А.Меркель і Н.Саркозі про необхідність "створити нову інституційну архітектуру для забезпечення розвитку міжнародного екологічного права. Екологічне урядування мусить бути переглянute. Ми повинні використати імпульс,

⁶³⁶ Звернення Президента України з нагоди закриття Чорнобильської атомної електростанції 15 грудня 2000 року // "Урядовий кур'єр", № 236, 19 грудня 2000 року.

⁶³⁷ Див. текст на стор. 327 даної книги.

⁶³⁸ Див. текст на стор. 322 даної книги.

⁶³⁹ Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 298 с.

⁶⁴⁰ <http://www.un.org/wcm/content/site/climatechange/pages/2009summit/statements>.

забезпечений у Копенгагені, для подальшого руху до створення Світової екологічної організації" ⁶⁴¹.

За створення Світової екологічної організації на базі програми UNEP послідовно висловлюються, починаючи з 1997 року, паралельно з Україною, також ФРН, Бразилія, Сінгапур, ПАР, а з 2007 року – Франція. Цю ідею підтримують вже понад 50 країн світу, що дає змогу рухатися вперед.

Згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (ст. 59), ця організація може проявляти ініціативу щодо проведення переговорів між зацікавленими країнами у створенні будь-яких нових спеціалізованих установ, які необхідні для досягнення цілей, визначених у ст. 55 Статуту ООН. А ст. 55 Статуту передбачає, що "з метою створення умов стабільності і добробуту, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на повазі принципу рівноправності і самовизначення народів, ООН сприяє: а) підвищенню рівня життя, повної зайнятості населення та умовам економічного і соціального прогресу і розвитку; б) вирішенню міжнародних проблем в економічній, соціальній галузях, охороні здоров'я і т.ін.; міжнародному співробітництву в галузі культури і освіти; с) загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії" ⁶⁴².

В умовах сучасної напруженої екологічної ситуації "створення умов стабільності і добробуту", про які йдеться у ст. 55 Статуту ООН, неможливе без врахування фактора екологічної безпеки. Коли писався Статут ООН (1945 р.), нинішніх, таких гострих, екологічних проблем ще не існувало. Сьогодні ці проблеми, як показано у книзі, стали не менш актуальними, ніж проблеми військової безпеки. Без їх вирішення неможливо створити умови для підвищення рівня життя людей, економічного і соціального прогресу як одного з ключових завдань ООН.

Було б методологічною помилкою вважати, що наслідки березневої (2011 р.) трагедії японського народу, яка трапилася внаслідок грандіозного землетрусу і цунамі, є виключно "примхами природи". Так, ця жахлива стихія не мала безпосереднього зв'язку з діяльністю людини. Її причиною є суто природний чинник. Але наслідки трагедії зумовлені не лише природним, але й антропогенним факторами. Чи можна було будувати атомні електростанції у цій сейсмічно небезпечній зоні нашої планети лише з огляду на високу економічну ефективність атомної енергетики? Якби в Японії не було такої великої кількості атомних електростанцій, наслідки землетрусу і цунамі були б не такими тяжкими. Чи треба будувати нові атомні електростанції взагалі? Адже є альтернативні і більш безпечні джерела енергії, хоча і дорожчі, економічно менш ефективні. Над цими питаннями треба не лише глибоко замислитись. Їх треба вирішувати. Негайно. Усіма доступними засобами й інструментами. І одним з таких інструментів, на наше переконання, мала би стати Екологічна Конституція Землі.

Перед нами поставало багато труднощів на шляху популяризації ідеї ЕКЗ, давався взнаки песимізм багатьох людей. Запамяталося, як після однієї

⁶⁴¹ <http://www.un.org/wcm/content/site/climatechange/pages/2009summit/statements>.

⁶⁴² http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010.

з конференцій мій німецький колега сказав: "Екологічну Конституцію Землі буде створено через 200 років, а зараз краще піти повечеряти". Впливовий банкір, який частував мене на розкішному фуршеті, підтримав ідею ЕКЗ, але коли справа дійшла до фінансування видання цієї книги, від спонсорської допомоги відмовився. Керівник однієї з політичних партій забажав зробити на ідеї ЕКЗ передвиборчий піар. Однак, долаючи, здавалося б, непереборні труднощі, ми й досі не зневірилися.

Ми зверталися з приводу фінансової підтримки трудомісткої аналітичної роботи над створенням ЕКЗ до багатьох фондів і спонсорів. Незважаючи на неодноразові звернення, наразі відмовляються фінансувати підготовку Екологічної Конституції Землі бізнесмени, банкіри, урядові й неурядові організації. Ми і не сподіваємося найближчим часом суттєвої фінансової підтримки проекту "Екологічна Конституція Землі" з їхнього боку. Бізнесмени і банкіри не те що не зацікавлені в реалізації проекту ЕКЗ, а радше навпаки схильні до гальмування цього процесу, оскільки бояться втратити свої прибутки в разі запровадження обов'язкових вимог ЕКЗ. Найбільш яскравим прикладом такої позиції бізнесменів і банкірів є шалений спротив намаганням ООН продовжити дію Кіотського протоколу після 2012 року і домогтися таким чином переходу на низьковуглецеву економіку. Представники бізнесу вміють рахувати і добре розуміють, яких величезних втрат можуть зазнати нафто- і газовидобувні компанії у разі кардинальних змін у сучасній ринковій економіці, зокрема, за умови обов'язкового використання нетрадиційних відновлюваних джерел енергетики.

Протягом останніх років невелике фінансування для наукового опрацювання ідеї ЕКЗ здійснює з Фонду фундаментальних досліджень Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Завдяки цьому дуже скромному фінансуванню нам вдалося залучити до опрацювання методології і концептуальних засад ЕКЗ, крім співробітників Національного лісотехнічного університету України та Львівського національного університету ім. Івана Франка, також Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (науковий керівник – академік НАН України Ю.С. Шемшученко) та інших фахівців.

Ми не сподіваємося підтримки і влади більшості країн. Ті, хто обслуговує владу, хто готує публічні виступи керівників держави, не мають мотивації, особистої зацікавленості в тому, щоб лобювати реалізацію ідеї ЕКЗ. Чому? Тому, що за вирішення екологічних проблем у глобальному вимірі сьогодні ніхто не несе відповідальності і не має страху, що маси людей вийдуть на демонстрації, страйки, пікетування владних офісів з вимогою вживати заходів щодо вирішення глобальних екологічних проблем. Протестанти з'являються лише з приводу сьогоденних найпекучіших соціально-економічних проблем, таких як подорожчання продуктів харчування, зростання цін на електричну енергію, бензин, газ, комунальні і медичні послуги, безробіття, зниження якості освіти та одночасне збільшення плати за неї тощо. Зрештою, на протестні акції можуть вийти хіба що з

приводу локальних (місцевих) екологічних загроз. Але за глобальні екологічні проблеми люди на майдани не підуть. Тому владу і, зокрема, чиновника, який її обслуговує, не турбує і не може турбувати ідея створення Екологічної Конституції Землі як "Ноевого ковчега" для порятунку життя і всього живого на Землі. У цьому сенсі чиновник абсолютно спокійний. За бездіяльність, за ігнорування таких, здавалося би, далеких від реального суспільно-політичного життя проблем, як збереження природи нашої планети і життя на ній, чиновникові ніщо не загрожує.

Ми не сподіваємося активної участі і політичних партій у процесі лобіювання ідеї ЕКЗ та підготовки її тексту. Жодна з провладних чи опозиційних партій не бачить безпосереднього інтересу в лобіюванні ідеї ЕКЗ, бо не бачить шансів отримати за це підтримку електорату.

Але хтось же повинен думати про майбутні покоління, про дітей і внуків. Залишаються вчені. Тільки вони своєю добросовісною, безкорисливою інтелектуальною працею, не покладаючи рук, продовжують працювати над поглибленням концепції та методологічних засад Екологічної Конституції Землі. Сьогодні їх (тих науковців, які безпосередньо працюють над проблемою створення ЕКЗ) ще небагато. Але завтра, віримо, їх буде стільки, скільки цього буде потрібно для кваліфікованої підготовки Екологічної Конституції Землі.

Ми, однодумці, яких ще, на жаль, не так багато, як цього хотілося б, розуміли і розуміємо, що лише непохитна віра у реалістичність ідеї ЕКЗ може забезпечити адекватний бажаний результат.

ЕКОЛОГІЧНА КОНСТИТУЦІЯ ЗЕМЛІ ІДЕЯ ЗАПРОПОНОВАНА УКРАЇНОЮ

Глобальна екологічна та економічна системи

Планета Земля завжди була унікальною, взаємопов'язаною екологічною системою. В наш час глобалізації Земля стала взаємопов'язаною і взаємозалежною еколого-економічною системою, що веде до руйнування біосфери.

Пропозиція

Створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ)

В 1992 р. Україна запропонувала розробити рамкову угоду зобов'язуючого характеру – Екологічну Конституцію Землі – для створення під егідою ООН єдиної структури екологічного захисту.

Як законодавчий акт ЕКЗ повинна:

- стати документом законодавчого регулювання не лише природоохоронної діяльності, але також економічної і соціальної поведінки людей;
- відобразити потреби в нових критеріях еколого-соціально-економічної ефективності виробничої діяльності;
- забезпечити превентивну охорону довкілля та здоров'я людини;

- стимулювати стаке використання, охорону та відтворення природних ресурсів для майбутніх поколінь;
- сприяти сталому розвитку і недопущенню негативних наслідків безвідповідальної діяльності, що протирічить екологічним принципам;

Підтвердження світовими самітами

Прийняті на "Ріо-92" Порядок денний на XXI століття та Рамкова конвенція зі зміни клімату незадовільно впроваджуються в життя. Світова громадськість виявилась нездатною зберегти спільну природну спадщину людства для життя на Землі.

Ідея ЕКЗ структурно складається з двох частин:

- писаний законодавчий акт, підтриманий усіма націями;
- створення у системі ООН відповідних органів контролю, відповідальних за дотриманням норм ЕКЗ.

Участь ООН в Екологічній Конституції Землі (пропозиції)

- Рада екологічної безпеки
- Світова екологічна організація
- Міжнародний екологічний суд
- Рада екологічного моніторингу і правозастосування
- Міжнародний екологічний банк

Існуючі органи ООН

- Рада Безпеки
- Екологічна програма ООН (UNEP)
- Міжнародний суд
- Глобальний екологічний фонд
- Світовий банк

Історія ідеї ЕКЗ

- 1992 – ЕКЗ запропонована на міжнародній конференції в університеті Гофстра (США) проф. Туниццо Ю.Ю. з України
- 1997 – офіційне проголошення на XIX сесії Генеральної Асамблеї ООН:
  - першої частини ідеї президентом України Леонідом Кучмою
  - другої частини ідеї від імені Бразилії, Німеччини, Сінгапуру та Південної Африки канцлером Німеччини Гельмутом Кошем
- 2000 – друга частина ідеї деталізована президентом України у промові з нагоди закриття Чорнобильської АЕС;
- 2006 – Заява про підтримку ЕКЗ на Делійській конференції Світового товариства екологічної економіки;
- 2007 – Президент Франції Жак Ширак задекларував проєкт Світової екологічної організації ООН;
- 2007 – проголошення цілісної ідеї ЕКЗ на зустрічі ООН високого рівня зі зміни клімату Міністром закордонних справ України;
- 2008 – офіційне проголошення ідеї ЕКЗ Президентом України Віктором Ющенком на 63-ій сесії ГА ООН.
- 2009 – Президент Франції Ніколя Саркозі підтримав створення Світової екологічної організації у 2012 році.
- 2009 – відеозвернення Президента України Віктора Ющенка до учасників Зустрічі високого рівня з питань зміни клімату

Його Святість Папа Іван Павло II благословляє ідею ЕКЗ під час аудієнції, наданій проф. Юрію Туницці
Ватикан, вересень 2000.

Майбутнє ідеї ЕКЗ

- 2011 – формування міжнародного наукового колективу для підготовки тексту ЕКЗ;
- 2011 – всесвітні громадські слухання проєкту ЕКЗ;
- 2012 – обговорення проєкту ЕКЗ на саміті "Ріо+20";
- 2013+ – прийняття проєкту ЕКЗ країнами і урядами.

Канцлер Гельмут Кош та проф. Юрій Туницца обговорюють проблеми Екологічної Конституції Землі
Берлін, грудень 2000.

WORLD ENVIRONMENTAL CONSTITUTION

AN IDEA THAT WAS PROPOSED BY UKRAINE

Global Ecological and Economic Systems

Earth always had a unique, interrelated system of ecology. Due to globalization Earth now also has an interrelated economic system which is contributing to the decline of our biosphere.

Confirmation by World Summits

Although the United Nations Rio Summit of 1992 created Agenda 21 and UNFCCC to prevent further degradation of Earth, their implementation have not been universal. The world community thus has not been able to preserve the common natural heritage for life on Earth.

Proposal

Creating the World Environmental Constitution (WEC)

In 1992, Ukraine has proposed to develop a framework for a binding agreement among nations - World Environmental Constitution - to establish a single structure for ecological protection within the UN system.

WEC consists structurally of two aspects:

- a written legal act supported by all nations;
- creation of corresponding bodies within the UN system, responsible for the observance of WEC.

WEC as a written legal act would:

- become a document of legislative regulation not only for the conservation of nature, but also for the economic and social behavior of people;
- reflect the demands of new criteria for ecologic–social–economic efficiency of production activity;
- provide preventive environment protection for the health of people;

- stimulate sustainable use, protection and restoration of natural resources for present and future generations;
- support sustainable development and prevent negative consequences of irresponsible abuse of ecological principles;

UN participation in the World Environmental Constitution (suggestions)

- Environmental Security Council
- World Environmental Organization
- International Environmental Court
- International Environmental Monitoring and Enforcement Council
- International Environmental Bank

Existing bodies of UN

- Security Council
- United Nations Environmental Program (UNEP)
- International Court of Justice
- Global Environmental Fund
- World Bank

History of the WEC idea

- 1992 - WEC was proposed during International Conference at Hofstra University, USA by Professor Yuriy Tunytsya from Ukraine
- 1997 - official proposal at the United Nations General Assembly Special Session by President of Ukraine Leonid Kuchma; supported by Chancellor of Germany Helmut Kohl and Brazil, Singapore and South Africa;
- 2000 - reintroduced by President of Ukraine at the closing ceremony of Chernobyl nuclear station;
- 2006 - WEC was endorsed by the Delhi Conference of the International Society of Ecological Economics;
- 2007 - French President Jacques Chirac suggests the creation of the United Nations Environment Organization project;
- 2007 - presented at the UN high level meeting on climate change by Minister of Foreign Affairs of Ukraine;
- 2008 - official support for WEC idea at 63-rd Session of UNGA by President of Ukraine Viktor Yushchenko;
- 2009 - French President Nicolas Sarkozy speaks on creating a World Environmental Organization by the year 2012;
- 2009 - Video-address of Ukraine President V. Yushchenko to the Summit on Climate Change regarding the WEC (New-York, 22.09.2009).

His Holiness Pope Paul John II blessed the WEC idea at audience given to Professor Yuriy Tunytsya. Vatican, September 2000.

WEC Proposal

- 2011 – creating of international scientific group for WEC text preparation;
- 2011 – worldwide public hearings on the WEC draft;
- 2012 – debates on WEC draft at the RIO + 20 Summit;
- 2013+ – adopting of WEC by national governments.

Chancellor Helmut Kohl and Professor Yuriy Tunytsya discussing the problems of WEC. Berlin, December 2000.

Додаток 2.1

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Учасникам Міжнародної наукової конференції "Екологічна Конституція Землі як економіко-правова основа глобальної стратегії сталого розвитку та екологічної безпеки планети"

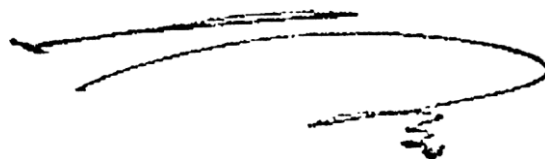
Шановні друзі!

Щиро вітаю учасників та гостей Міжнародної наукової конференції, яка проводиться у Львові за ініціативи Національного лісотехнічного університету України.

Питання охорони та примноження багатства довкілля, збереження його для прийдешніх поколінь завжди були для нашого народу надзвичайно важливими. Отже не випадково саме Україна ініціювала укладення Екологічної Конституції Землі – глобального правового акта екологічної безпеки та сталого розвитку.

Упевнений, що нинішня конференція відкриє нову сторінку у справі захисту навколишнього середовища та сприятиме світовому визнанню Екологічної Конституції.

Бажаю усім творчого натхнення та нових звершень.

Віктор ЮЩЕНКО

79057, Львів, вул. Генерала Чупринки, 103
ректору Національного лісотехнічного університету
Туниці Ю.Ю.

**Шановні учасники другої Міжнародної наукової конференції
"Екологічна Конституція Землі як економіко-правова основа глобальної
стратегії сталого розвитку та екологічної безпеки планети"!**

Від імені Уряду України сердечно вітаю всіх Вас з початком роботи конференції.

На порядку денному другої Міжнародної наукової конференції – глобальне інституційне забезпечення екологічної безпеки планети, створення Екологічної Конституції Землі.

Ця ідея була проголошена у 1997 році з трибуни ООН Президентом України підтримана Генеральним канцлером Федеративної Республіки Німеччина від імені чотирьох країн з чотирьох континентів (Бразилії, ПАР, Сінгапуру та Федеративної Республіки Німеччина).

Глибоко символічно, що конференція відбувається в одному з найстаріших університетів України – Національному лісотехнічному університеті. Саме університети мають стати генеруючими центрами, навколо яких об'єднуються найкращі інтелектуальні сили суспільства, які визначають шляхи й перспективи розвитку освіти і науки у XXI сторіччі.

Переконаний, що Ваша конференція розгляне нові підходи до створення системи глобальної екологічної безпеки і сталого розвитку цивілізації.

Бажаю усім Вам здоров'я, вагомих творчих здобутків та невичерпної енергії для реалізації цієї ідеї.

**Прем'єр-міністр
України**

**Віктор
ЯНУКОВИЧ**

Учасникам другої Міжнародної наукової конференції "Екологічна Конституція Землі як економіко-правова основа глобальної стратегії сталого розвитку та екологічної безпеки планети"

Шановні друзі!

Щиросердно вітаю учасників другої Міжнародної наукової конференції з проблем створення Екологічної Конституції Землі і бажаю плідних успіхів роботі Вашого високоповажного зібрання.

Серед глобальних викликів сучасності, з якими доводиться мати справу усій людській спільноті, проблеми екологічної безпеки займають чи не найголовніше місце. Адже внаслідок не завжди продуманої і відповідальної діяльності людини по відношенню до довкілля ми вже маємо катастрофічні наслідки в багатьох регіонах планети сьогодні і маловтішні прогнози у цій царині на завтра. Ось чому дуже важливо своєчасно об'єднати зусилля країн на міжнародному рівні і спільно розробити вагомі і добре продумані засади екологічної політики на найближчий час і перспективу.

І звичайно, що провідну роль у цій занадто важливій справі має відіграти світова наука, покликана мобілізувати всі наявні інтелектуальні ресурси людства на дієвий та всебічний захист нашої рідної домівки у Всесвіті та надійне запобігання виникненню штучних природних катаклізмів у майбутньому.

Віримо, що глобальну ситуацію ще можна виправити і песимістичні прогнози не справдяться. Певним чином цьому сприятиме і робота Вашої Конференції.

Сподіваюсь, не за горами той час, коли на порядку денному засідання Верховної Ради України стоятиме питання ратифікації Екологічної Конституції Землі.

Хай Вам щастить у Вашій благородній справі.

З повагою,

О. МОРОЗ

**Ректору Національного
лісотехнічного університету
України, академіку
Національної академії наук
Ю.Ю. Туниці**

Шановний Юрію Юрійовичу!

Щиро дякую за Ваш лист від 14 вересня ц.р. із запрошенням на II Міжнародну наукову конференцію "Екологічна Конституція Землі як економіко-правова основа глобальної стратегії сталого розвитку та екологічної безпеки планети" (м. Львів, 28-29 вересня ц.р.).

На превеликий жаль, щільний робочий графік не дозволяє мені взяти участь у цьому заході.

Разом з тим, дозвольте від імені Міністерства закордонних справ України подякувати Вам за Ваші ініціативи та зусилля, спрямовані на вдосконалення системи міжнародного екологічного управління.

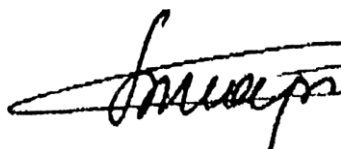
Знаменно, що Львівська конференція проходитиме на тлі інтенсивних дебатів Організації Об'єднаних Націй, метою яких є практична реалізація "екологічних" домовленостей, досягнутих світовими лідерами під час Всесвітнього саміту ООН у м. Нью-Йорк 14-16 вересня 2005 року.

Мені особливо приємно відзначити, що низка рішень Саміту у цій сфері була схвалена за ініціативи делегації України, яка виступила координатором блоку питань сталого розвитку. Ряд з них, наприклад теза про створення Міжнародної екологічної організації на основі програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), йдуть у розвиток Ваших починань.

Бажаю Вам та усім учасникам Конференції успішної та результативної роботи.

З повагою,

Міністр

Борис Тарасюк

ЗАЯВА
про підтримку ініціювання процесу створення
Екологічної Конституції Землі

Учасники третьої Міжнародної наукової конференції "Глобальні зміни клімату: загрози людству та механізми відвернення",

розглянувши ініціативу України про підготовку Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ),

беручи до уваги невідкладну потребу надати новий імпульс переговорам з питань зміни клімату,

підтверджуючи необхідність поглиблення міжнародного екологічного співробітництва,

визнаючи надзвичайну вагомість збереження унікальної екологічної системи Землі для виживання і сталого розвитку цивілізації,

вважаючи фундаментальним конфлікт між економічним зростанням та охороною довкілля,

усвідомлюючи потребу у глобальних законодавчих інституціях для досягнення екологічної безпеки і сталого розвитку:

1. *Вважають*, що започаткування процесу підготовки Екологічної Конституції Землі як основного закону всезагальної екологічної безпеки планети може стати додатковим потужним імпульсом досягнення консенсусу щодо вирішення проблем змін клімату.

2. *Підтверджують*, що створення і прийняття ЕКЗ є високим пріоритетом для наукової спільноти, громадських організацій і політиків усього світу.

3. *Звертаються* до відповідних урядових установ, наукових організацій, а також громадських організацій із пропозицією заснувати Міжнародну міждисциплінарну дослідницьку групу для підготовки тексту ЕКЗ.

4. *Підтримують* заснування Фонду ЕКЗ для забезпечення діяльності міждисциплінарної дослідницької групи, для розгортання діалогу громадськості, міжнародних наукових конференцій, парламентських слухань, спрямованих на широке публічне сприйняття ідеї ЕКЗ.

5. *Звертаються* до спонсорів, меценатів, грантодавців та відповідних фондів, які діють індивідуально, або як організації, з проханням про фінансову підтримку Фонду ЕКЗ.

Львів, 4 грудня 2009 р.

ENDORSEMENT

On Initiating the Process of the World Environmental Constitution Development

We, participants of the third International Scientific Conference "Global Climate Change: Threats For Humanity And Mechanisms Of Prevention",

having considered the initiative of Ukraine concerning the World Environmental Constitution (WEC) development,

taking into account the urgent need to give a new impetus for negotiations on problems of Climate Change,

confirming the necessity for deepening the international environmental cooperation,

recognizing the profound importance of preserving the unique ecological system of the Earth for human survival and sustainable development of civilization,

identifying the conflict between economic growth and environmental protection as fundamental one,

realizing the need of global legal institutions for achieving environmental safety and sustainable development:

1. *Confirm* that initiating the process of the World Environmental Constitution development as a fundamental legal base for comprehensive environmental safety of the planet may become a powerful additional impetus towards achieving the consensus on solving the problems of Climate Change.

2. *Affirm* that the development of the WEC is a high priority for scientific community, NGOs and policy makers throughout the world.

3. *Urge* relevant governmental institutions, scientific organizations and NGOs to establish the international interdisciplinary research team to draft the WEC.

4. *Support* the establishment of a WEC Foundation to provide for the work of the international interdisciplinary research team and to conduct public dialogue, international scientific conferences and parliamentary hearings aimed at broad acceptance of the WEC.

5. *Urge* sponsors, benefactors, grantors, and relevant foundations, acting individually or institutionally, make donations to the WEC Foundation.

December 4, 2009, Lviv